

JURA

A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja

A tartalomból

STUDIUM

DOBAI SÁNDOR: Globalizáció és jog

FENYVESI CSABA: A büntetőeljárás szembesítés helye és szerepe az európai uniós államokban

HALMAI GÁBOR: Népszavazás és képviseleti demokrácia

ADI OROVEANU HANȚIU: The regulation of the protection of offence victims in the Romanian legislation

HAUTZINGER ZOLTÁN: A katonai büntetőjog tudománya

HORVÁTH CSABA: Országos népszavazások Magyarországon

JULESZ MÁTÉ: Környezetvédelmi kazuisztika és társadalmi absztrakció

NEMESSÁNYI ZOLTÁN: Rejtett képviselet az angol jogban

NÉMETH JÁNOS: A közigazgatási szerződésből eredő jogviták elbírálása

POLOMA LÁSZLÓ: A trianoni békeszerződés hatása a Bethlen-korszak hazafias nevelésére és oktatáspolitikai reformjaira

RÁCZ GÉZA: Társadalmi dimenziók a klasszikus Indiában. Az igazi kasztrendszer

RUXANDRA RĂDUCANU: A New Incrimination in Romanian Legislation in the Field of the Criminal Offences Regarding Sexual Life

VARGA TAMÁS: Magyar politikai kultúra és történelmi-politikai tudat a kétezres években

VISEGRÁDY ANTAL: A mediterrán jogi kultúrák

COLLOQUIUM

ÁDÁM ANTAL: Ősi kínai bölcseszavak

BORBÁS BEATRIX: Az állami immunitás és felelősség tendenciái Magyarországon – múlt, jelen, jövő

JANCSÁK RAMÓNA: Külföldi gyakorlat a szabadságvesztés büntetésüket töltő nők helyzetéről

KECSKÉS LÁSZLÓ: Beszámoló a magyar polgári jog kodifikálásának hányatott sorsáról és egy, a reményt újraébresztő tudományos ülésről

FERENC PÁPAI-KLÁRA RUBLETZKY: The development and tendencies of legal training

PÓKECZ KOVÁCS ATTILA: Benedek Ferenc életműve (1926–2007)

MÓNIKA POGÁTSNIK: Jewish law, morality and religion

TIBORCZ CSABA: Joghalál 1956-ban

TÓTH ZOLTÁN: Mibe kerül egy országos népszavazás társadalmi szinten? Üvegseb és fekete pénz

FORUM

BERKE GYULA: Tanévnyitó dékáni beszéd

AD HOC

BENCSEK ANDRÁS: „Ünnepi kötet Ivancsics Imre egyetemi docens, decan emeritus 70. születésnapjára”

MÁTHÉ GÁBOR: Lektorai vélemény az „Ünnepi kötet Ivancsics Imre egyetemi docens, decan emeritus 70. születésnapjára” c. kötetéről

MOIZS ATTILA: Wim Fonteyne: „Szövetkezeti Bankok Európában – politikai kérdések”

14. évfolyam
2008. 2. szám

J U R A

a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos lapja

2008. 2. szám

HU-ISSN 1218-00793

Felelős kiadó: Dr. Berke Gyula dékán

A Szerkesztőbizottság

Elnöke: Dr. Korinek László

Tagjai: Dr. Balogh Zsolt György, Dr. Chronowski Nóra, Dr. Holló András,
Dr. Kecskés László, Dr. Maczonkai Mihály,
Dr. Szalayné Dr. Sándor Erzsébet, Dr. Tóth Mihály, Dr. Szécsényi László,
Dr. Trócsányi László, Dr. Visegrády Antal

Főszerkesztő: Dr. Ádám Antal

Szerkesztő: Dr. Bankó Zoltán

Postacím: 7602 Pécs, Pf.: 450., tel.: 72/501-599/3226, fax: 72/501-599/3226
e-mail: eniko@ajk.pte.hu

Kiadó: Dialóg Campus, Budapest–Pécs

A lap, valamint a benne szereplő valamennyi cikk szerzői jogilag védett, ezeknek a szerzői jogi törvény keretein kívül történő bármilyen felhasználása jogellenes és büntetendő. Fénymásolatok személyes használatra készíthetők az egyes tanulmányokról, vagy azok részleteiről. Üzletszerűen készített, illetve felhasznált másolatok díjkötelesek. A megjelentetésre szánt kéziratokat kérjük a fenti e-mail címre eljuttatni.

TARTALOM

STUDIUM

<i>DOBAI SÁNDOR:</i>	Globalizáció és jog	7
<i>FENYVESI CSABA:</i>	A büntetőeljárás szembesítés helye és szerepe az európai uniós államokban	17
<i>HALMAI GÁBOR:</i>	Népszavazás és képviseleti demokrácia	29
<i>ADI OROVEANU HANȚIU:</i>	The regulation of the protection of offence victims in the Romanian legislation	44
<i>HAUTZINGER ZOLTÁN:</i>	A katonai büntetőjog tudománya	47
<i>HORVÁTH CSABA:</i>	Országos népszavazások Magyarországon	54
<i>JULESZ MÁTÉ:</i>	Környezetvédelmi kazuisztika és társadalmi absztrakció	64
<i>NEMESSÁNYI ZOLTÁN:</i>	Rejtett képviselet az angol jogban	77
<i>NÉMETH JÁNOS:</i>	A közigazgatási szerződésből eredő jogviták elbírálása	89
<i>POLOMA LÁSZLÓ:</i>	A trianoni békeszerződés hatása a Bethlen-korszak hazafias nevelésére és oktatáspolitikai reformjaira	94
<i>RÁCZ GÉZA:</i>	Társadalmi dimenziók a klasszikus Indiában. Az igazi kasztrendszer	107
<i>RUXANDRA RĂDUCANU:</i>	A New Incrimination in Romanian Legislation in the Field of the Criminal Offences Regarding Sexual Life	112
<i>VARGA TAMÁS:</i>	Magyar politikai kultúra és történelmi-politikai tudat a kétezres években	115
<i>VISEGRÁDY ANTAL:</i>	A mediterrán jogi kultúrák	124

COLLOQUIUM

<i>ÁDÁM ANTAL:</i>	Ósi kínai bölcsesetek	141
<i>BORBÁS BEATRIX:</i>	Az állami immunitás és felelősség tendenciái Magyarországon – múlt, jelen, jövő	155
<i>JANCSÁK RAMÓNA:</i>	Külföldi gyakorlat a szabadságvesztés büntetésüket töltő nők helyzetéről	161
<i>KECSKÉS LÁSZLÓ:</i>	Beszámoló a magyar polgári jog kodifikálásának hányatott sorsáról és egy, a reményt újraélesztő tudományos ülésről	166
<i>FERENC PÁPAI-KLÁRA RUBLETZKY:</i>	The development and tendencies of legal training	174
<i>PÓKECZ KOVÁCS ATTILA:</i>	Benedek Ferenc életműve (1926–2007)	183
<i>MÓNIKA POGÁTSNIK:</i>	Jewish law, morality and religion	197
<i>TIBORCZ CSABA:</i>	Joghalál 1956-ban	204
<i>TÓTH ZOLTÁN:</i>	Mibe kerül egy országos népszavazás társadalmi szinten? Üvegseb és fekete pénz	205

FORUM

BERKE GYULA:

Tanévnyitó dékáni beszéd

211

AD HOC

BENCSIK ANDRÁS:

„Ünnepi kötet Ivancsics Imre egyetemi docens,
decan emeritus 70. születésnapjára”

215

MÁTHÉ GÁBOR:

Lektorai vélemény az „Ünnepi kötet Ivancsics Imre egyetemi docens,
decan emeritus 70. születésnapjára” c. kötetéről

224

MOIZS ATTILA:

Wim Fonteyne: „Szövetkezeti Bankok Európában – politikai kérdések”

228

A JURA korábbi számainak tartalomjegyzéke

232

CONTENTS

STUDIUM

<i>SÁNDOR DOBAI:</i>	Globalisation and law	7
<i>CSABA FENYVESI:</i>	The place and role of confrontation in the criminal procedure in the member states of the European Union	17
<i>GÁBOR HALMAI:</i>	Plebiscite and representative democracy	29
<i>ADI OROVEANU HANȚIU:</i>	The regulation of the protection of offence victims in the Romanian legislation	44
<i>ZOLTÁN HAUTZINGER:</i>	The science of military penal law	47
<i>CSABA HORVÁTH:</i>	State-level plebiscites in Hungary	54
<i>MÁTÉ JULESZ:</i>	Casuistics and social abstractions in environmental protection	64
<i>ZOLTÁN NEMESSÁNYI:</i>	Covert representation in English law	77
<i>JÁNOS NÉMETH:</i>	Jurisdiction in lawsuits resulting from administrative contracts	89
<i>LÁSZLÓ POLOMA:</i>	The effect of the Peace Treaty of Trianon on the patriotic education and on educational reform policies of the Bethlen-era	94
<i>GÉZA RÁCZ:</i>	Social dimensions in the classical India. The real caste system	107
<i>RUXANDRA RĂDUCANU:</i>	A new incrimination in Romanian legislation in the field of the criminal offences regarding sexual life	112
<i>TAMÁS VARGA:</i>	Hungarian political culture and historical-political sense in the 21 st century	115
<i>ANTAL VISEGRÁDY:</i>	Mediterranean legal cultures	124

COLLOQUIUM

<i>ANTAL ÁDÁM:</i>	On the streams of the ancient chinese philosophy	141
<i>BEATRIX BORBÁS:</i>	The trends of state immunity and state responsibility in Hungary - past, present, future	155
<i>RAMÓNA JANCSÁK:</i>	Foreign practices in the situation of imprisoned women	161
<i>LÁSZLÓ KECSKÉS:</i>	Report on the rugged fate of the Hungarian civil law codification and on a scientific session waking a new hope	166
<i>FERENC PÁPAI-KLÁRA RUBLETZKY:</i>	The development and tendencies of legal training	174
<i>ATTILA PÓKECZ KOVÁCS:</i>	The lifework of Ferenc Benedek (1926–2007)	183
<i>MÓNIKA POGÁTSNIK:</i>	Jewish law, morality and religion	197
<i>CSABA TIBORCZ:</i>	The death of law in 1956	204
<i>ZOLTÁN TÓTH:</i>	What does a state-level plebiscite cost for the society? Transparency and black money	205

FORUM

GYULA BERKE:

The semester-opening speech of the Dean 211

AD HOC

ANDRÁS BENCSIK:

“Jubilee book on the occasion of the 70th birthday of Imre Ivancsics,
associate professor, dean emeritus” 215

GÁBOR MÁTHÉ:

Reader’s opinion on the “Jubilee book on the occasion of the 70th birthday
of Imre Ivancsics, associate professor, dean emeritus” 224

ATTILA MOIZS:

Wim Fonteyne: „Cooperative banks in Europe – political questions” 228

Contents of the previous volumes of JURA 232

STUDIUM

Dobai Sándor
jogász-teológus

Globalizáció és jog

1. Globalizáció

A globalizáció fogalma többféleképpen megfogalmazásra került,¹ számunkra megfelelő, illetve kimerítő az alábbi megfogalmazás: „globalizációnak nevezzük azt a történelmi folyamatot, amely úgy alakítja át a társadalmon belüli viszonyokat és tranzakciókat, hogy ezáltal az interakciók és a hatalomgyakorlás világrészekben átnyúló hálózatai jöjjenek létre”.² Egyszerűbben megközelítve elmondhatjuk, hogy a globalizáció révén a Föld minden részén egyre több ember ugyanazokat a javakat, használati tárgyakat, szolgáltatásokat keresi, találja és fogyasztja. Ezt a megközelítést *antropológiai* szempontnak is nevezhetjük. Ennek alapjaként kiemelhető a korszerű technológiák gyors terjedése, külön kiemelve a szállítás (közlekedés) és a hírközlés egyre növekvő sebességét és rendkívüli olcsóságát. Következő lépésként említhető a tárgyi világ és a kísérő szolgáltatások egységesülésének civilizatórikus és kultúrateremtő (terjesztő) hatása. Mindkettő az életfeltételek és a jólét rendkívül széles körű javulásával jár. Közgazdák, politológusok nem feledkeznek meg a jólét terjedésének magyarázatakor a nemzetközi kereskedelem, a külföldről érkező tőkeberuházások (esetleg segélyek) szerepéről. Ennek feltételeként szokás megjelölni a külgazdasági és a kulturális nyitás politikáját, amely gyakran (az ENSZ tagállamainak körülbelül a felében) a többpártrendszeren és szabad választásokon alapuló parlamentáris demokrácia meghonosodásából ered.³ Az antropológiai szemponton túlmenően megvizsgálhatjuk *szociológiai* értelemben is, ahol a hatalmi struktúrák megjelenése, változása vagy átalakulása jellemzi a globalizációt. Ez a hatalom nem érdekeken alapuló, szerződészerű hatalom, hanem (egy szimbolikusnak tekinthető) tekintélyen alapuló, viszonylati hatalom, amely a törekvések és cselekvések kimenetelében mutatkozik meg. Ezt nevezzük piacnak. A hatalom alapvető kérdése mindenkor az, hogy kinek mi jár és hogyan. Korábban ezt az állam mondta meg, ma már fontos szerepet kapnak a piacközeli hatalmi struktúrák, úgymint a multinacionális vagy nemzetek feletti cégek, a „maffia” (világméretű és nagyhatalmú bűnszövetkezetek) és végül a nemzetközi szervezetek (ide

sorolhatók a Nemzetközi Valutaalap, a Világbank, a Világkereskedelmi Szervezet). Következésképp a hatalomgyakorlás módjai részben politikaiak, részben gazdaságiak.⁴ Azonban mégis a globalizáció leírásának legegyszerűbb módja, ha a pénz- és tőkepiacok növekedéséből és integrációjából indulunk ki.

2. Gazdasági globalizáció

Történelmi megközelítésben az 1970-es évektől alakult ki a korábban ismert pénzgazdaság felett és részben azonkívül egy öntörvényű pénz- és tőkepiac, mely egyrészt nagy pénzteremtésre képes, másrészt hatalmas mennyiségű tőkemozgásra is, úgy, hogy végeredményben pénzt fektet pénzbe. Ez a *pénzügyi szuperstruktúra* „megköveteli”, hogy minden egyes ország és kormánya – amely nem akar kiszakadni a nemzetközi közösségből – azonos feltételeket teljesítsen, azaz megnyissa a nemzeti piacait a közvetlen külföldi beruházók előtt, megváltoztassa az elsődleges elosztás arányát a tőkejövedelmek előnyére, természetesen a munkajövedelmek rovására, illetve a közteherviselés terén is ilyen eltolódást hozzon létre (gazdagokra és nagy cégekre aránytalanul kevesebb adó kivetése, és ennek az alacsony adónak is – különféle technikákkal való – elkerülése).⁵ Ez a struktúra eleinte a reálgazdaságtól elszakadva, afölött „lebegett”, azonban napjainkban már leválasztja a maga részére a reálgazdaság öt érdeklő részét (beleértve a közszolgáltatást is). Alkotója a világ legnagyobb pénzügyi centrumai, az azt segítő szolgáltató intézményekkel (tanácsadó, elemző, hitelminősítő, auditáló, jogász cégek), jegybankok és a kormányok fölött is felügyeletet gyakorló hivatalos nemzetközi pénzügyi szervezetek. A struktúra fent említett hatalma szimbolikus, viszont olyan autoritáson alapszik, mely igényt tart arra, hogy a pénz- és tőkepiacok jelzéseit az üzleti világ hitelesnek fogadja el, a kormányok pedig számoljanak reakciójával („hangulatával”), azonban e magatartásáért sem anyagi, sem politikai következményeket ne kelljen viselnie.⁶ E hatalmi struktúra bázisa egy bizonyos társadalmi csoport, mely nem nevezhető – személyében – stabilnak. Ugyanis a különféle pénzközvetítő intézetek által kínált megtakarítási formák („pénzügyi termékek”) előretörésével jelent meg a *befektető*, mely csoport tagjaiban változás következik, következhet be, azonban mint társadalmi réteg a pénzügyi hatalmi struktúrával megegyezik, vagy legalábbis könnyen lojálisá tehető. Ez a réteg összetett, a legfelső csoport (a leggazdagabbak) valamilyen szinten a hatalomgyakorlók körébe taroznak, a középréteg gazdasági ésszerűségéből vagy szükségszerűségéből fektet be,

azaz a bízta megtakarításait a tőkepiac intézményeire. A kényszerűségből befektetők, vagy azok, akik még befektetők sem lehetnek, tartoznak a legalsó szinthez, azaz – képletesen szólva – az alattvalók rétegéhez.⁷ Mélyreható szociológiai elemzés nélkül is megállapítható e rétegek egymáshoz viszonyított aránya, és kijelenthető, hogy mint minden hatalmi berendezkedésben, a hatalmat gyakorlók vannak kevesebben, és az „alattvalók” a többen.

Érdemes megvizsgálni egyes világszervezetek tevékenységét és a nemzeti, vagy globális ellenőrzés viszonyát. A Nemzetközi Valutaalap kritikáját neves közgazdászok is megfogalmazzák. Milton *Friedman* például bezáratná, véleménye szerint a magántőke és a piac könnyebben, olcsóbban megoldaná a pénzügyi válságokat, mint ez az intézmény. Fred *Bergsten* szerint pedig az Egyesült Államoknak áll érdekében az intézmény fenntartása, ugyanis válság vagy súlyos fizetési nehézségek esetén az államok megtehetnék azt, hogy gyors eredményt hozó eszközökhöz nyúljanak: importkorlátozáshoz, valutaellenőrzéshez, a tőkemozgások engedélyhez kötéséhez, ami a világ adott pontján (esetleg egy országcsoporthoz) megakadályozná a javak, a szolgáltatások és a tőke szabad áramlását. Ez ellentétes az Egyesült Államok érdekeivel. Ezzel szemben a Valutaalap az általa megnyitott hitellehetőségek ellenében olyan gazdaságpolitikát hajt végre a kormányokkal, amely kedvez a tőke szabad mozgásának és ezzel az Egyesült Államok törekvéseinek.⁸ Mindenesetre a Nemzetközi Valutaalap a hitel nyújtását mindig ahhoz a feltételhez kötötte, hogy az adott ország konvertibilissé teszi valutáját, és határait megnyitja a nemzetközi tőkeforgalom előtt. A pénzpiacok deregulációja nyomán a forgalom robbanásszerűen nőtt, és mára kikerült mindenféle állami vagy nemzetközi ellenőrzés alól. Fontos megjegyezni, hogy csak az egyes résztvevők kockázatai csökkenthetők. A piac egészére nézve nem beszélhetünk a kockázatok csökkentéséről. Ezek a technikák csak a kockázatok továbbadását teszik lehetővé. Ezért is fontos a pénzpiac folyamatos fejlődése és volumenének a növekedése, hogy mindig legyen kinek továbbadni a kockázatot. Ezzel szemben a pénzpiacok ilyen globális összefonódása rövid múltra tekinthet vissza, és nincs még kiépülve az ellenőrzési rendszere, és nem létezik olyan globális intézmény, amely ellenőrzési jogkörrel rendelkezne a világ összes transzfere felett. A szabad tőkepiac lehetővé teszi, hogy a megtakarítások a legnagyobb hozamú területekre áramoljanak, tekintet nélkül a nemzeti határokra. A növekvő verseny hatékonyabb pénzügyi rendszert hoz létre, nagyobb lehetőségeket ad a befektetőknek és alacsonyabb kamatköltségeket a kölcsönvevőknek. A globális, liberalizált pénzpiac megakadályozza, hogy a kormányok visszaéljenek

az adóztatás, a bankkópés és a hitelezés eszközeivel. Ha ugyanis valamely nemzeti kormány túlságosan meg kívánna adóztatni az üzleti szférát, a cégek egyszerűen máshova teszik át tevékenységüket. Hasonlóképpen, ha valamely nemzeti kormány határok nélkül költekezik. A liberális tőkepiacok hívei azt is állítják, hogy a tőke globalizációja olyan világlételem, amellyel szemben a nemzetállamok nem tudnak védekezni, de az nem is lenne célszerű, hiszen a szabad piacgazdaság végül is mindenki számára magasabb életszínvonalat eredményez. Az egyes országok valutáit, bankok tranzakcióit, tőzsdéi ügyleteit stb. a nemzeti bankok, bankfelügyelet, tőzsdéfelügyelet ellenőrzik, de ezen intézmények nemzetek feletti intézménye még nem jött létre, így nemhogy szabályozni, de még ellenőrizni sem tudják ezt a pénztömeget.⁹ *Lukács* úgy véli, hogy a nemzeti kormányoknak számos eszközük van a globalizáció negatív hatásainak fokozatos mérséklésére vagy akár kiküszöbölésére. A pénzügyi szférát érintő korlátozásról beszél, a különféle adónemek mellett a törzstelenes törvények megalkotását, végrehajtását valamint egy globális ellenőrzési és végrehajtási szervezet létrehozását javasolja.¹⁰

Összegzőképpen megállapítható, hogy a gazdasági-pénzügyi globalizáció olyan globális hatalmat jelenít meg, mely egyrészt arctalan, másrészt a „kevesek” érdekét szolgálja, mind egy adott társadalmon belül (vö. legfelső befektető csoport, szemben a szegényebbekkel – „alattvalók”), mind világviszonylatban (vö. Amerika és a Nemzeti Valutaalap viszonyát más országokkal).

3. Társadalmi globalizáció

A kilencvenes évek végétől már a közvélemény is ráébredt, milyen horderejű társadalmi konfliktusok, ellenérdekek, indulatok keletkezhetnek, vagy csaphatnak össze a globalizáció révén. Érdemes szemügyre venni a globalizációs folyamat elvi hatásait. Elhatárolhatunk többféle globalizációt, az alábbiakban *Hankiss*¹¹ felosztását követjük.

– Business globalizáció; tovább halad a globális háló üzleti érdekek vezérelte kiépülése. Azzal a neokonzervatív vagy neoliberális ideológiával s erkölcsi alibivel kísérve – ha erre egyáltalában szükség van –, hogy ha átmenetileg sok társadalmi problémát vet is föl ez a folyamat, hosszabb távon mindenki jól jár, mert a globalizáció haszna előbb-utóbb mindenhova, mindenkire, talán még a legszegényebbekhez is „lecsurog” – ámbar ez nem egészen biztos.

– Társadalmi globalizáció; a business globalizációval párhuzamosan, s részben vele küzdve megindul

azoknak a helyi, regionális és globális társadalmi intézményeknek a kiépülése, amelyek – globális szinten szervezve meg az emberi jogok, a munkához, az egészséghez, a biztonságos élethez való jogot – megvédik az embereket, társadalmakat a globalizálódó gazdasági erőkkel szemben. A stockholmi, prágai, seattle-i, genovai globalizáció-ellenes tüntetések ennek a társadalmi globalizálódásnak lehetnek jogos, de nem mindig szerencsés lépései, akciói.

– Globális anarchia; ha nem épül ki az üzleti és társadalmi érdekek sikeres összjátéka, ha nem erősödik meg az emberekben egy a jelenleginél igazságosabb, méltányosabb világ reménye, ha nem indul be egy globális tanulási folyamat, ha nem alakul ki fokozatosan valamiféle globális tudat és szolidaritás, ha nem épülnek ki a globális demokrácia intézményei, akkor elkerülhetetlenül kiéleződnek a nyertesek és a vesztesek közötti érdekellentétek és ellenérzések. Ha ez bekövetkezik, akkor pusztító anarchiához vezető láncreakció indulhat be a világban.

Emiatt is javasoljuk az alábbiakban egy pénzügyi-jogi – nemzeti határokon belül felállítandó – szervezet létrehozását.

Vizsgálódási területünk a jog és a globalizáció, ehhez elsőként a gazdasági globalizáció társadalmi hatását vesszük górcső alá. A gazdasági globalizáció többféleképpen megnyilvánulhat; legszembetűnőbb a globális (külföldi) tőke és az állam szuverenitásának kapcsolata, azaz a globális üzleti érdekek ütközése a politikai államvezetéssel, kormányzással. Ez inkább tapasztalati kutatás tárgya lehet, például abban az esetben vizsgálható, ha egy konkrét nemzetközi, vagy nemzetek feletti (szupranacionális) cég üzleti beruházása, terjeszkedése kapcsán az adott állam, adott területre vonatkozó szabályozását próbálja a maga előnyére módosíttatni. Ez történhet teljesen megengedett módon, azonban hatása negatív lehet a gazdaság többi szereplőire (pl. monopolhelyzet), és történhet nem megengedett eszközökkel is.

Ehhez a társadalmi hatáshoz kapcsolódik, kapcsolódhat a fent említett globális anarchia is. Jellemzője egyrészt, hogy a gazdasági globalizáció magán hordja kulturális jegyeit is, mely kultúra az üzleti élet szélesedésével távoli, idegen kultúrákkal is találkozhat, illetve velük ütközhet. Még több konfliktust okozhat, amikor a gazdasági globalizáció jegyei az államok szintjén, nemzetközi kapcsolataikban jelennek meg. Nagyon egyszerűen megfogalmazva a gazdaságilag, vagy egyéb más szempontból „erősebb” állam nemzetközi konfliktusait a globális gazdaság törvényszerűségeivel kívánja megoldani, azaz érdekérvényesítő erejét kihasználva – akár a nemzetközi jog csorbításával – kívánja azt elérni.

4. Globalizáció a külföldi tőke és az állam szuverenitása viszonylatában

Amint láttuk, a gazdasági globalizáció megkövetel egy bizonyos egységesítést a különböző államok piacainak vonatkozásában. Ez természetesen nemcsak a piacra, hanem az azt szabályozó jogi környezetre is vonatkozik. Kirívó példa erre, hogy 1998-ban a Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezete (OECD) titkársága a Nemzetközi Beruházásvédelmi Egyezménynek olyan tervezetét terjesztette elő, amely jogot adott volna a beruházónak bíróság előtt követelni a világban létező minimális nemzeti szabályozást, amennyiben a hatályos szabályozás – véleménye szerint – versenyhátrányt okoz neki. Ez nemzetközi felháborodást váltott ki, emiatt nem került be az egyezménybe.¹² Egyrészt tehát meghatározható a nyereségre összpontosító transznacionális társaságok valamint a gazdasági rendszereket átalakító tevékenysége, másrészt a tradicionális szerepét egyre inkább feladó, vagy feladni látszó nemzetállamok, melyek egyes területeken feladják szuverenitásokat, más területeken viszont egyre inkább kiterjeszteni igyekeznek.

Ágh¹³ a globalizáció öt szintjét különbözteti meg: – világgazdaság, mindenekelőtt a monetáris rendszerek globalizációja, s ezzel együtt a transz- és multinacionális vállalatok szerepének és befolyásának növekedése; – a globális kommunikációs rendszer kialakulása, mely felgyorsítja a társadalmi és politikai átalakulást és a globális standardok átvételét; – a nemzetközi intézmények horizontális és vertikális integrációja olyan területeken, mint például a globális fejlesztés, a környezetvédelem, vagy a jogvédelem; – a politikai rendszerek globalizációja, amely a közös minták átvételét jelenti és – a politikai mechanizmusok működtetése, azaz a közpolitikai rendszerek egységesülése, globalizációja.

Tehát a globalizáció „lenyúl” a közpolitika színteréig. Már említésre került a nemzetközi gazdasági társaságok piacegységesítési, uniformizálási törekvése. A hatékonyság és a jövedelem maximalizálása arra készíti a gazdaság szereplőit, hogy tevékenységét több területen, vagy akár több országban egyidőben folytassa. Ez a termékek, szolgáltatások egységesítése mellett a gazdasági rendszer egységesítését is igényli, legalábbis egymáshoz való közelítését. Ebből kifolyólag, a nagy – globális tevékenységű – gazdasági társaságok tevékenysége alázza az állam szerepének hatékonyságát, különösen a szociális, gazdaságpolitikai, technológiai vagy térségfejlesztési célkitűzéseit, melyet a demokratikus intézményrendszer keretén belül, a politikai döntéshozatalnak megfelelően alakított ki és tett legitimé.¹⁴ Ezeket a területeken min-

denképp az állam szuverenitásának csorbulásával találkozunk, ugyanis a nemzetállamoknak szükségük van a területükön tevékenykedő vállalatokra (adót fizetnek, foglalkoztatnak), akik a tőke optimálisabb áramlását, kockázatmentes nyereségre, hosszú távú befektetésük biztonságát, annak szavatolását várják el az államtól. Emiatt az államoknak, gazdaságpolitikájuk kialakításakor fokozottan tekintettel kell lenniük a nagy gazdasági társaságok igényeire. Ennél több is történhet; a gazdasági erővel rendelkező (munkaadó, adófizető, befektető) gazdasági társaságok tevékenységük megszüntetésével, tőkéjük kivonásával, vagy ennek fenyegetésével kényszeríthetik, zsarolhatják az államot a számukra szükséges gazdasági rendszer kialakításának megalkotására. Ebben a tekintetben mindenképp csorbul az állam szuverenitása, ennek azonban pozitív oldala is lehet, ugyanis egyrészt „egyengetheti” az adott állam helyes, piaci szempontból hatékony gazdaságpolitika kialakítását, másrészt épp megerősíti, megerősítheti az állam szuverenitásának azt az oldalát, amelyet a piaci gondolkodással szemben képviselnie kell. Az állam marad ugyanis az egyedüli szereplő a globális világgazdaságban, amely képes a nemzeti érdekek hatékony képviseletére.¹⁵ Ezt a képviseletet, vagy tevékenységet az állam magánjogi szerepéből lehet megközelíteni. A globális tőke mozgása szempontjából a – főleg utólagos – kormányzati gazdaságpolitika teljesen hiábavaló (a kormányzat kedvezményekkel vonzza a nemzetközi befektetőket, majd amikor a globális világgazdaság szereplői a máshol fellelhető jobb feltételek miatt kivonulnak, a kormányzat módosítani, akár szigorítani kívánja aktuális gazdaságpolitikáját). Az állam szerepe, azaz a kormányzat tevékenysége a globalizált gazdaságban – természetesen nem kizárólagosan – a megbízható pénzügypolitika, ugyanis ezzel válik kiszámítható és megbízható partnerré. Legnagyobb és leghitelesebb gazdasági szereplőként – valutatartalékaival és körültekintő befektetéseivel – a kormányzat a nemzetközi tőke mozgást polgárai számára tudja gyümölcösöztetni, amelyet bevételként további állami célra fordíthat. A klasszikus szuverenitási szerep mellé tehát a kormánynak új szerepet kell vállalnia; tisztán üzleti alapon állampolgáraik pénzügyi ügynökévé kell válnia.¹⁶

5. Globalizáció és civilizáció

A továbbiakban megvizsgáljuk a globalizáció hatását a jogra. Az állam szuverenitásával kapcsolatban ezt már érintettük – gazdasági szempontból –, azonban ennél fontosabb, hogy a globalizáció egységesítő (uniformizáló) ereje, hatása előnyt, vagy hátrányt

jelent-e a jogra, mint társadalomformáló norma-rendszerre. E terület vizsgálatához elengedhetetlen a különböző kultúrák egymásra hatásának vizsgálata, hisz a globalizáció a kultúrák találkozását, a megtermékenyítő jelleg mellett kultúrák keveredését, ütközését is jelenti, jelentheti. Ez pedig kihat a jogra, mert a jog szerves része a kultúrának, az államok egymás közti kapcsolataikban a saját jogrendszerük mellett vagy jogrendszerükben saját kultúrájukat is képviselik.

Röviden ki kell térnünk a kultúra és a civilizáció elhatárolására. Azért fontos ez a kérdés, mert találkozni lehet már a globális civilizáció fogalmával, és vizsgálni kell, hogy ez jelent-e globális kultúrát. A civilizáció a *német* fogalomhasználatban inkább anyagi-technikai, míg a kultúra értékorientált. Ebből kifolyólag a kultúra az értékesebb, de egyben lokálisabb (lényegében nemzeti kultúra), míg a civilizáció kevésbé értékes, viszont egyetemes, világméretű, azaz globális. Az *angolszász* értelmezés a kultúra és a civilizáció fogalmát szinonimaként használja, azaz mindkettő tartalmazza a technikai-anyagi és szellemi-intellektuális értékeket, azonban a különbség az eltérő méretben van, a kultúra inkább helyi, míg a civilizáció világméretű. A *francia* felvilágosodás szellemi terméke a civilizációt szembeállítja a barbársággal, a vadsággal. Fontos még kitérni egy megközelítésre; a civilizáció – *egyres számban* – egyidejűleg fejezi ki az emberiség egységét és különbözőségét, hisz egyfelől – a francia értelmezés mintájára – kifejezi a civilizáltságot, s vele szemben óhatatlanul a barbárságot, míg másfelől gyűjtőfogalomként összegzi az emberiség eddig elért eredményeit. A *többes számú* értelemben vett civilizáció térben és időben a legtágabb kultúra, azaz inkább kultúrák szintézise.¹⁷

A globalizáció – mely magában hordozza a pénzügyi, technikai és kulturális értékeket is – napjainkban zajló történelmi folyamat. Bizonyos szempontból civilizációs folyamatként is értékelhető, tekintettel az anyagi-technikai vívmányok gyors elterjedésének és közkinccsé válásának. Azonban a kultúra is globalizálódik, az egyes régiók, leginkább a nyugati – amerikai és európai, ezen belül kiemelten az atlanti/észak-amerikai alcivilizáció – filozófiája terjed ezzel a folyamattal (mint a pénzügyi, technikai globalizáció szükséges velejárója). Ez természetesen ütközőpontot is képez az egyes kultúrák között.

6. Globalizáció és jog

Láttuk, hogy a tőkeáramlás is megkövetel egy bizonyos jogi egységesítést, és láttuk azt is, hogy a pénzügyi, technikai globalizáció velejárója a kultúra

globalizációja is. Tehát maga a jog is óhatatlanul a globalizáció része.

A technikai jellegű jogi szabályozást fent érintettünk. Számunkra fontosabb a globális kultúra és a jog találkozása. Nyilvánvaló, hogy a kultúra és a jog között állandó kölcsönhatás van, ugyanis a jog összetevője az adott társadalom kultúrájának, másrészt a jogrendszert is áthatja a társadalom kultúrája.¹⁸ A kultúrák ütközése, azaz a globális kultúra ellenhatásaként a helyi kultúra védekező, vagy támadó állásba való helyezkedése természetesen a különféle jogok ütközését is jelenti. Míg pusztán a jog ütközése nemzetközi szerződésekkel, vagy külpolitikával, diplomáciával orvosolható, a globális kultúrával „szállított” jog versengése – rejtett mivoltával magyarázhatóan – nem, vagy nehezen kezelhető a formális jog eszközeivel.

Ennek vizsgálata egy olyan konkrét társadalmi esemény kapcsán válik nyilvánvalóvá, amely magán viseli a társadalmi globalizáció jelentős ismérvét. Az esemény mélyebb megértéséhez nemcsak a fogantatott intézkedések megtételének ismerete, hanem annál mélyebben, a jogot hordozó társadalom vizsgálata is szükséges.

Továbbiakban a két nagy nyugati, az európai és az amerikai jogrendszer összehasonlítását hívjuk segítségül.

6.1 Amerika és Európa „vitája”

Amerika és Európa vonatkozásában elsősorban a különbségeket vizsgáljuk meg. Az európai demokrácia önazonosságának alapja a parlamenti választás, amelyre a népfőlségben való részesedés jogosít. Az Egyesült Államok polgárai demokratikus önazonosságukat kevésbé választópolgári minőségükben élik meg, sokkal inkább azokban a jogaikban, amelyekre mindig hivatkozhatnak, és amelyeket egyéneként vagy valamely kisebbségi érdek képviselőjében bíróság előtt érvényesíthetnek. Ekként a jog és az igazságszolgáltatás az Egyesült Államokban – Európától eltérően – politikai funkciót tölt be.

Európában a politika egyebek közt azt jelenti, hogy a politikai intézményekben, különösen az országgyűlésben, vita folyik a meghozandó törvényekről, s az ennek eredményeképpen létrejött jogrendet az államra bízják. Az Egyesült Államokban jogokról vitatkoznak, s ehhez az állam csupán a külső kereteket biztosítja. Az Egyesült Államokban a hatalomelosztás vitája azért zajlik közvetlenül a társadalom szintjén, magánszemélyek között – azaz horizontálisan –, s csak kisebb részt a parlamentben, mert az ésszerű közakarat eszméje idegen volt a nemzetalapítóktól. Ők arra törekedtek, hogy lehetőség szerint mentesítsék az államtól a társadalmat, melyben a

hatalom felosztása magánszemélyek vagy esetleg kisebbségi csoport közt történik. Így kerülhetik ki az olyan többségi tényezőket, amelyek jogot formálhattak volna egy erős állam létrehozására. Vegyük sorra most az állam értelmezésében fennálló transzatlanti különbségeket, hiszen végeredményben minden egyéb különbség is ezeken alapszik. Itt elengedhetetlennek tűnik, hogy visszatekintsünk a történelemre és a vallást is szóba hozzuk. E helyütt eltekintünk annak részletezésétől, hogyan alakult a vallás helyzete az Egyesült Államokban, s mindössze arra próbálunk rámutatni, hogyan hatott a vallás az államra és a nemzetre. Azt mindenesetre rögtön leszögezhetjük, hogy az Egyesült Államok Európa antiteziseként jött létre. Az egyház és az állam hatalmi küzdelme, amely évszázadokon át uralta Európát, a középkor végén az állam javára dőlt el. A vallásháborúk után, a 17. században az egyházat végleg alárendelték az államnak, s az 1648. évi vesztfáliai békével megteremtődtek egy, az államok viszonyát szabályozó nemzetközi jogrend alapjai. Ekkor kezdődött meg a kivándorlás Amerikába. Sok kivándorló választotta az Atlanti-óceánon való átkelést pénzsűke miatt, kalandvágyból vagy egyszerre mindkét okból. Viszonyuk a valláshoz és az államhoz korántsem minden esetben volt egyértelmű, de az állam és a vallás új rangsorát épp azok nem akarták elismerni, akiknek voltak vallási indítékaik. Ez mindenekelőtt a puritán zarándok-ősatyákra érvényes, márpedig az Egyesült Államok profilját mindenekelőtt ők határozták meg. Isten választott népének eszméjéből kiindulva új, tiszta társadalmat kívántak felépíteni, s a vallási közösségek úgy értelmezték magukat, mint a rend nyilvános struktúráját, amelynek nincs is szüksége államra, ezért később mindenfajta állami beavatkozást elutasítottak. Ezért került sor az Atlanti-óceánon túl egyház és állam következetes és napjainkig ható szétválasztására. Ennek értelme sohasem az volt, hogy az államot – miként Európában – megvédjék az egyháztól, ellenkezőleg, a vallást kívánja védelmezni az állammal szemben. A következmény: az állam szigorú minimalizálása, melyet az Egyesült Államokban mindmáig komolyan vesznek és időről időre megújítanak.

Ez a transzatlanti különbség a társadalmi hovatartozásról alkotott eltérő elképzelésekkel magyarázható. Európában az egyén már pusztán létének köszönhetően is tagja a társadalomnak. Az Egyesült Államok társadalmához való odatartozás feltétele viszont az érte végzett lankadatlan munka, és fontos megnyilvánulása a „hitvallás”. Az Egyesült Államok társadalmát gyakorlatilag egyes-egyedül a bevándorlásra épül, s a bevándorlás aktusa még ma is elsősorban az „american way of life”¹⁹ megvallását jelenti. Valamely egyetbe vagy klubba

történi belépésükkel és a közösségi tevékenységekben való részvételükkel az Egyesült Államok polgárai tanúságot tesznek arról, hogy egyetértenek az adott célokkal. E tevékenységeket „önkéntesnek” nevezik. Az „önkéntes” fogalmát az Egyesült Államokban az „állami” ellentétpárjaként használják, ami Európában értelmezhetetlen, hiszen a mi nyelvhasználatunkban az „önkéntes” a „kötelező” ellentéte. Márpedig az „állami” és az „önkéntes” az európai államfilozófiában korántsem ugyanazt jelenti. Az, hogy az Atlanti-óceánon túl a személy pusztán létezéséből még nem következik az állampolgárság, nagyon is szándékos, hiszen az Egyesült Államokban senki sem akar felelősséget vállalni olyan körülményekért vagy személyekért, amelyek, vagy akik mellett nem kötelezte el magát „önként”. Transzatlanti szempontból ezért az Európára érvényes „létezés általi állampolgárság” fogalma szembeállítható az Egyesült Államokra érvényes „hitvallás általi állampolgárság” fogalmával. Az európai nők és férfiak identitása állampolitikai természetű. Ez az állampolitikai mintájú önazonosság nem igényel hitvallást, mivel az államiság léte önálló dimenzió, mintegy harmadik tényező, amely meghaladja az egyének közti, tisztán horizontális kapcsolatokat. Az Atlanti-óceánon túl a viszonylag „állammentes” társadalom csak a horizontális társadalmi szerződést ismeri, amely nélküli a harmadik dimenziót – azaz nem tartalmaz semmit, ami meghaladná az egyének horizontális kapcsolatát. A harmadik dimenziót, amely Európában az államiságból adódik, az Egyesült Államokban a vallás foglalja el.

Az állam eltérő értelmezéseinek rövid ismertetése után térjünk rá a nemzetértelmezés különbségeire.

Az európai nemzetek önértelmezése állampolitikai természetű. Az amerikai nemzet vallási és erkölcsi alapokra helyezi önmagát. Felfogásában a „jó”, amelyre e nemzet törekszik, kezdettől fogva központi és vallásilag megalapozott szerepet tölt be. A külső rosszat újra meg újra személyekkel és államokkal azonosítják, s ez már jóval azelőtt így volt, hogy kitalálták volna „a gonosz tengelyé”-t. Befelé pedig a „rossz” embereket kirekesztik, s a társadalmi odatartozás megszerzésének feltétele a „jó” megvallása. Ez újabb oka annak, hogy az európai mintájú „egzisztenciális állampolgárság” összeegyeztethetetlen az Egyesült Államokbeli nemzeti önazonossággal.

A fenti fogalmak viszonyát oly módon világítjuk meg, hogy közvetlenül az Európa és az Egyesült Államok közti, napjainkban egyre fokozódó vita lényegi tartalmát érintjük. E vita minden mást megelőzően két tényező, a nemzetközi jog és a szuverenitásról való lemondás jelentése körül forog. Mindkettő régi európai vívmány. Mint említettük, az államok lemondását

szuverenitásukról – egy nemzetközi jogrend javára – már az 1648. évi vesztfáliai béke is szorgalmazza. A XX. század második felében kontinensünkön ennél sokkal látványosabb események tanúi lehetünk. Első alkalommal zajlik olyan folyamat, amely a béke mindmáig szilárd rendjéhez vezet, és e békés rend alapja államok lemondása szuverenitásukról, nem pedig – miként előzőleg – a háború kimenetele, vagyis a győztesek diktálta rend. A hatalom alárendelését a jognak elsőként az Európai Unió intézményesítette, végső soron ez az európai integráció alapzata. Ez nemcsak Európában egyedi jelenség, hiszen bolygónk történelme során ebben a formában és ilyen mértékben még sohasem létezett. A mai transzatlanti vita tulajdonképpen már a hidegháborúban is fennállt, de nyilvánosan még sohasem volt ennyire érzékelhető, mivel abban az időszakban Amerika aránylag „európai” módon viselkedett. A „Nyugat” nem engedhetett meg magának különbségeket országai között. A Kelet összeomlása óta azonban az Egyesült Államok minden európai vonást levetkőzött. Az első Öböl-háborút még fedezte ugyan az ENSZ felhatalmazása, a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság elleni háborúban viszont Amerika már nem tartotta szükségesnek az ENSZ jóváhagyását, hanem a NATO-tól kért támogatást. Az afganisztáni háborúban már úgy érezte, a NATO-szövetségesek túlságosan korlátozzák szuverenitását, olyannyira, hogy a katonai akciót a „készségesek koalíciójának” fogalmi konstrukciójával igyekezett igazolni. Irak megtámadásához ismét ezt a koncepciót használta fel. Párhuzamosan egyre hosszabb a nemzetközi jogi szerződések listája, csak hogy Amerika távol marad e szerződésektől, ami úgyszólván a világ összes többi országával szembe fordítja. Nyilvánvaló, hogy Amerika egyre kevésbé hajlandó lemondani szuverenitásáról a nemzetközi jog javára, s betagolódni a világrendbe. Amerika a fordítottját járja be az európai útnak, amely a hatalmat a jog függvényévé teszi: a hatalomnak fontosabbnak kell lennie a jognál. Vagy másként: a jog ereje helyett az erősebb joga uralkodik.

Az iraki háborút övező vita azonban mindennek előtt arra hívja fel a figyelmet, hogy Európa és az Egyesült Államok másként kezeli a jog és erkölcs viszonyát. Az európai jogi gondolkodásban a felvilágosodás elválasztotta a jogot az erkölcsötől. Ezzel szemben Amerika jogi gondolkodása kevésbé választja szét a jogot és az erkölcsöt (például az amerikai bűnözők erkölcsileg rossznak minősülnek). Európában az államok lemondása szuverenitásukról lehetővé tette „jó és rossz” erkölcsi sémájának meghaladását. Ha manapság európai államok között érdekellentét feszül, nem minősítik egymást „rossznak”, végérvényesen maguk mögött hagyták e kategóriát. A szuverenitásról való lemondás nélkül

nem lehetséges a barát-ellenség séma meghaladása, emez ugyanis végeredményben „jó és rossz” erkölcsi ellentétén alapszik. Ez az összefüggés ma újra felet-több időszertűvé vált, amennyiben a „készségesek koalíciója” a „jó és rossz” fogalmaira épülő erkölcsi kategória. Nem kell hozzá sok, s a „készségesek”-ből „barátok” lesznek: Amerika barátai, a „kelletlenek” ugyanis automatikusan Amerika ellenfeleivé válnak. Az iraki háborúval kapcsolatos nézetkülönbségekben szokatlan erővel mutatkozott meg ez a gépiesen érvényesülő következmény, azaz, hogy az Egyesült Államokkal való barátság mértéke azonos az államok általában vett közössége általi elfogadottság mértékével. Amerika szemszögéből ez így is van. Európai nézőpontból azonban semmiképp sincs így, ellenkezőleg: az európaiak, más földrészek számtalan országával együtt, abból indulnak ki, hogy a nemzetközi jogrendet illetően egyre szélesebb körű megegyezésre törekcsenek, s ezért egyre inkább lemondanak szuverenitásukról.

Következésképp a „készségesek koalíciójának” fogalma aláássa a népek átfogó közösségének bevonását, és a nemzetközi jogrend meggyengítését szolgálja. Az Amerika mintájú „önkéntesség” a szuverenitásról való egyéni lemondás ellentéte, éppen úgy, ahogy Amerika elképzelése szerinti, a „készségesek koalíciója” értelmében vett önkéntesség szöges ellentéte az államok szuverenitásról való lemondásának.²⁰

6.2 A jog „globalizációja”

Mindenképp idézőjelbe kell tenni a jog globalizációja kifejezést, mert ugyanúgy, ahogy nem lehet beszélni a kultúra globalizációjáról, úgy a jogról sem. Főleg azért, mert a kultúra globalizációja sokkal több ellenvetést szül – tekintettel a kultúra érzelmi kötődésére – mint a pénzügyi, gazdasági, azaz az anyagi-technikai globalizáció. Ugyanígy a jog globalizációjáról sem lehet beszélni ebben az értelemben. Arról viszont lehet, hogy a pénzügyi, gazdasági globalizáció például a piac egységesítésével mindenképpen hat a jogrendszerekre, ugyanis az egységes piac egységes – legalább gazdasági – jogi szabályozást igényel. Ezzel párhuzamosan megjelenik, és mindenképp meg kell említeni azt a törekvést, amely nem, vagy nem pusztán a gazdasági életben kíván hatni, hanem a politikában is. Egyik oldalról tetten érhető a nyugati demokrácia „exportjában” – azaz a nyugati demokratikus rendszer átültetésének vágyában, vagy akár tettében (vö. iraki konfliktus) –, másik oldalról viszont abban a szemléletben, ahogy a gazdaságilag erős ország saját érdekét igyekszik érvényesíteni akár a – nemzetközi – joggal szemben (ld. Amerika és Európa „vitáját”).

A tőke globalizációja esetén az elérendő cél meghatározott; – a nyereségmaximalálás, amely minden más érdeket felülír és szavatolja a nézetazonosságot a befektetők között. Ebből kifolyólag a pénzügyi globalizáció a gazdasági előnyök miatt kívánja a piacokat egységesíteni (uniformizálni), természetesen ezt olyan – a jog számára – informális hatalommal kívánja elérni, amely az egyes államok jogrendszerét is képes befolyásolni.

Amennyiben a jog globalizációjáról beszélünk – tekintettel a fent elhangzottakra – megállapíthatjuk, hogy a kultúrák találkozásához hasonló, önkéntelen jogközelítés, harmonizáció lelhető fel a kommunikáció, a közlekedés felgyorsulása kapcsán illetve az ezekből fakadó gazdasági kapcsolatok révén. Emellett megtalálható a szándékos jogközelítés, mind abban a minőségében, hogy bizonyos jogintézmények átvétele, vagy akár a jogharmonizáció a jog értékeit adja tovább, tehát a jogegységesítés nemcsak politikai, hanem gazdasági értéket is szolgál, mind abban a minőségében, hogy ez részérdeket – a politikai, vagy gazdasági erőfölényben lévők érdekeit – szolgálhatja. Ez utóbbira példa Amerika és Európa vitája, és példa az a gazdasági fölény, melyet a transznacionális cégek saját nyereségük érdekében használnak egyes államokkal szemben.

Számunkra nem ezek megléte a kérdés, hanem inkább az, hogy mit tehet a jog az egyoldalú érdekek megfékezésére, tompítására?

A válaszadás előtt röviden ki kell térni a jog fogalmának azon elemére, miszerint a jog keletkezése állami szervhez kötődik, az adott társadalomban kötelezőek és érvényesülésüket az állami szervek végső soron kényszerrel biztosítják.²¹ Tehát egy adott állam alkotta jog az adott állam által kikényszeríthető. De mi épp a globalizáció jelenségéről beszélünk, amely gazdasági értelemben nemhogy nemzetközi, hanem épp „nemzetek feletti” jellegű. A jog globalizálódása – a tekintetben, hogy egy politikai hatalom érdekét szolgál(hat)ja – épp túllépi egy adott állam kereteit.

A fenti, főleg a jog „globalizálódásának” negatív szempontjainak figyelembevételével történt megközelítést azzal szeretném zárni, hogy lehetséges-e korlátozni a jog globalizálódását, vagy konkrétan annak negatív hatásait.

Ehhez kell megvizsgálunk azt, hogy lehet-e a globalizációt, azaz egy „nemzetek feletti” (gazdasági vagy politikai) rendszert egy adott állam jogával ellenőrizni. A válasz természetesen nemleges, ugyanis míg egy adott állam joga – alapesetben – szuverenitásának határain belül kíván és tud hatni –, addig a globalizáció, épp természete szerint határokon átnyúló. És lehet-e a nemzetközi jog eszközeivel ugyanezt megtenni? A válasz itt is nemleges, hisz a nemzetközi jog a nemzetközösség tagjai – elsőd-

legesen és döntő mértékben az államok – közötti kapcsolatokat, viszonyokat szabályzó jogi normák rendszere.²²

Tehát arra a végkövetkeztetésre kell jutnunk, hogy a jog (kifejezetten az „egy állam joga”) nem képes a globalizációs gazdasági és jogi törekvéseket megfékezni, a nemzetközi jog pedig nem erre hivatott. Miért is nem képes, vagy nem lehet képes adott állam joga ezt megtenni? Eltekintve attól a már fent említett ténytől, hogy egy állam joga az adott állam által, pusztán szuverenitásának határain belül kényszeríthető ki, meg kell vizsgálnunk az állam – főleg a gazdaságpolitikával kapcsolatos – jogalkotását.

Elméleti alapvetésként fontos megemlíteni, hogy a szuverén (ld. *Locke* vagy *Hobbes* elméletét²³), mint az egyetlen és legfőbb jogalkotó – minden fogyatékosága ellenére, de legalábbis elméletileg – hosszú távon képes volt a folyamatos és egységes jogalkotásra. A hatalommegosztás „szétszabdalta” ezt a szuverenitást, megjelent a parlament (országgyűlés) mint jogalkotó, a parlamentek jogalkotása a különböző érdekek becsatornázása révén (akár a többségben lévő, de) részérdekek mentén történt. A választásokon alapuló ciklusváltások révén megtört a folyamatos és egységes, hosszabb távú érdekek és értékek mentén történő jogalkotás is. A jog szuverenitásának tanából (mely feladva az egyes állam jogrendjének elsőbbségét, helyet ad az állam felett álló jogi rend gondolatának²⁴) fejlődött ki teljesen gyakorlatias okokból (először az osztrák szövetségi és tartományi jogalkotás harmonizálása céljából²⁵) az alkotmánybíráskodás, mely a későbbiekben – ha „negatív jogalkotóként” is, de – egy egységes, hosszú távú, kiszámítható és a parlamenti ciklusokon átívelő jogelv rendszert (illetve jogalkotási, értelmezési folyamatot) alakított ki. Végző soron tehát megjelent egy kodifikált, de mégis légies (vö. „láthatatlan alkotmány”) értékekkel rendelkező, azt figyelembe vevő, bizonyos értelemben vett *szuverén* – az alkotmánybíróság –, amelynek (a jog által szabályozott módon) hatalmában áll a parlament által meghozott törvények, a kormány-, az ágazati miniszteri és önkormányzati rendeletek megsemmisítése is. Az alkotmánybíróságok szavatolják a hosszú távú, egységes jogalkotást, garantálva egyúttal a jog számára nehezen megfogható értékeket is.

A fent vázolt, egységes, parlamenti ciklusokon átívelő, a részérdekeket figyelmen kívül hagyó jogalkotást elősegítő alkotmánybíráskodás csak a jogszabályok alkotmányának való megfelelését vizsgálja, még akkor is, ha ez sok esetben az alkotmánybírák jogérzetében meglévő „láthatatlan alkotmányra” való hivatkozással történik. Így például az egyedi normának tekintendő költségvetést is vizsgálhatja, azonban alkotmányos jelentőséget csakis az egyes költségvetési tételek megváltoztatásának, az átcsoportosításra

adott felhatalmazásnak tulajdonít, illetve annak, hogy vajon a költségvetésben előirányzott összeg nem elegendő volna nem teszi-e lehetetlenné valamely alapjog gyakorlását. Az alkotmánybíróság ezen túl a költségvetés számszerű tételeit nem vizsgálhatja.²⁶

Ezzel el is értünk vizsgálódásunk lényegi pontjához. Tekintettel arra, hogy jellemzően a gazdasági globalizáció hatásaival találkozunk, s ez (pozitívumai mellett) akár az egyes államok gazdaságát is képes megrendíteni, ezért mindenképp szükségesnek tartjuk ellenőrzését. Emellett ki kell domborítani az állam fent már említett – elvi – kötelezettségét is, hogy az államnak tisztán üzleti alapon állampolgáraink pénzügyi ügynökévé kell válnia.²⁷ Mivel a gazdaságpolitika teljesen a kormány, illetve a parlamenti többség kezében van, a választási ciklusokhoz kapcsolódó váltakozó gazdaságpolitika, a gazdasági kormányzást a rövid távú politikai célok szolgálatába állító kormányzás (pl. választás megnyerése), szélsőséges esetben a döntéshozók anyagi érdekeltisége kiváló talaja a globális gazdasági érdekek érvényesítésének. Azaz az állam, mint a legnagyobb gazdasági teljesítőképességgel rendelkező „szervezet” nem, vagy a politika természete miatt nem eléggé képviseli magának az államnak, vagy állampolgárainak pénzügyi érdekeit. Ahhoz, hogy az állam igazán a polgárok „pénzügyi ügynökévé” váljon, mindenképp egy egységes, hosszú távon kiszámítható, a gazdasági nyereségre összpontosító szervvé kellene válnia. Ezt a szerepet a választási ciklushoz igazodó pénzügyi kormányzat (a kormány és a pénzügy- illetve gazdasági minisztériumok) nem tudják – a fent említett – politikai szerepük miatt maradéktalanul teljesíteni, ugyanis míg a gazdasági társaságok egyetlen célja a bármilyen áron történő haszonszerzés, addig a politikai alapon szerveződő egységek (pl. minisztériumok) a politikai hasznot is szem előtt kell tartaniuk.

Emiatt lenne indokolt egy, az alkotmánybírósághoz hasonló – alkotmányos – állami szerv létrehozása, mely az adott állam gazdasági érdekeit a legmagasabb szinten, érdekmentesen és – a gazdasági szempontokat figyelembe véve – egységesen, a változó politikai hangulatot figyelmen kívül képviselné. Nézetünk szerint a működésére, szervezétére az alkotmánybíróság szolgálna mintául (tagjait hosszú időtartamra (9–12 év) választaná a parlament kétharmados többsége, tagjai kiemelkedő elméleti és gyakorlati tudású közgazdászok (egyetemi tanárok), esetleg kiemelkedő és köztiszteletben álló, országosan elismert, bizonyos kort elérő vállalkozók lehetnének. A választás negatív feltétele a politikai függetlenség lenne. Tevékenysége a kormányzat gazdasági tevékenységéhez igazodna, azonban ez utólagos lenne – azaz a kormányzat döntésének gazdaságosságát, hosszú távú előnyét vizsgálná – és

csakis akkor élne vétőjogával és tenné meg javaslatát, ha a korábbi döntés az államra nézve gazdaságilag hátrányos lett volna. Döntése kötelező jellegű lenne, és csakis alkotmányos szempontból lenne felülvizsgálható. Joga lenne a kormány, a minisztériumok döntéseinek megismerésére, adatkérésre, ellenőrzésre. Kötelessége lenne a kormányprogramhoz, az éves költségvetéshez véleményezést készítenie, azokat nyilvánosságra hoznia. Ajánlásai az állami szervekre kötelezők lennének).

Természetesen a fenti, ily értelemben vett „pénzügyi kormányzat” elméleti és gondolatébresztő jelleggel került említésre. Gyakorlati megvalósítása először is az alkotmányos berendezkedés újragondolását igényelné, és nem utolsósorban a politika részéről kellene egy önkorlátozás, amely a politikának a gazdasági életre ható közvetlen ráhatását mellőzné, még akkor is, ha a politikáé lenne a gazdasági élet meghatározása és „csak” utólagosan döntene – de akkor kötelező jelleggel – a fent említett állami szerv. Anélkül, hogy túlságosan eltávolodnánk eredeti gondolatmenetünktől, egy ilyen állami szerv felállítása államhatáron belüli vonatkozása is pozitív lenne, hisz egy független, csupán a gazdaságpolitikát szem előtt tartó állami szerv lényegesen ésszerűbb és realisabb gazdaságpolitikát tenne lehetővé és nem utolsósorban a (ma inkább) érzelmi alapú politizálást (vö. választási kampány jellege) a racionális alapú politika váltaná fel, vagy legalábbis arra tolódna el. Az állam pénzügyi helyzetének a nagy nyilvánosság általi részletesebb ismerete, a pénzügyi helyzet hosszú távú helyzete és ennek meghatározott időszakokénti nyilvánosságra hozatala – választásokkor – mindenképp egy, a gazdasági szempontból megapozottabb döntésre sarkallná a választókat.

Témánk gondolatmenetét folytatva megállapítható, hogy (főleg a gazdasági-pénzügyi) globalizáció erőteljesen egységesítőleg hat az egyes államok jogrendszerére, ugyanis a cél (a nyereség) minden jogrendszerrel független. Egy alkotmánybírósághoz hasonló, a gazdasági-pénzügyi globalizáció negatív hatását ellensúlyozó állami szerv – tekintettel arra, hogy az adott állam gazdasági életének meghatározása, a gazdasági élet törvényszerűségeinek *elvi* szinten való megfogalmazása és kikényszerítése a feladata – képes ugyancsak a jogrendszerrel független gazdasági kezdeményező („az állampolgáiraik pénzügyi ügynöke”) és (a kormányt vagy a törvényhozást) ellenőrző szerepét betöltve az egyes állami jogrendszerek „feletti” jog- és gazdasági elvrendszert kidolgozni. Ugyanúgy, ahogy az alkotmánybíróságoknak sokszor az alkotmányban, vagy egyéb jogszabályokban kifejezetten le nem fektetett elveket („láthatatlan alkotmányt”) kell segítségül hívnia az alkotmányosság megőrzése érdekében, ennek

az állami szervnek is a nem kodifikált gazdasági törvényszerűségekhez fordulva kell(ene) tevékenységét ellátnia, így óhatatlanul kidolgozná az adott jogrendszerrel független, mindenütt ható, a globalizáció káros hatásait kivédő elvrendszert.

Természetesen ez esetben is globalizációról (a jog globalizációjáról) beszélünk, hisz olyan jogrendszerek feletti *elvek* kiépítéséről van szó, amelyek visszahatva az egyes államok jogrendszerére, mindenképp hasonló jogtechnikai eszközök kimunkálását idéznék elő, így a jog globalizálódására serkentőleg hatnának.

Összefoglalás

A fentiekben megvizsgáltuk a globalizációt, mint a jelenkor jelentős társadalomalakító áramlatát. A felgyorsult információáramlás, valamint közlekedés jelentősen megváltoztatja a kultúrák találkozásának módját, magában hordozva ennek minden előnyét és hátrányát. Napjaink gazdaságát már kizárólag a globalizáció alakítja, formálja. Ebben a gyorsan változó (posztmodern) és képlékenyen alakuló társadalomban a jog is többféle hatásnak van kitéve; – a kultúrák keveredése, találkozása, a gazdasági-pénzügyi rendszerek kiterjedése és társadalomformáló ereje, valamint ezek lobbyereje mindenképp befolyásolja a jogot, azaz hatással van mind a jogalkotóra, mind a jog alanyára, azaz a társadalomra és minden egyes tagjára.

Ezzel összefüggésben megállapításra került, hogy sokszor a jog fölött, azzal ellenében cselekszik. Két szempontból megvizsgálva a globalizációnak a természetét, kijelenthetjük, hogy egyik esetben a jog szuverenitását az erő hatalma váltja fel (vö. Amerika), a másik esetben a pénzügyi-gazdasági globalizáció a minél nagyobb nyereség megvalósítása érdekében alakíthatja önkényesen a jogot. E folyamatok pedig már teljesen behálózzák bolygónkat, és – mind politikai, mind gazdasági – hatását a föld népességének egyre szélesebb rétege érzi.

Első esetben könnyű meghúzni a határt és elkülöníteni a jog szuverenitását az erő hatalmától, azaz az önkénytől. E kérdés megoldása inkább politikai, mintsem jogi kérdés.

A második esetben inkább jogi kérdéssről beszélhetünk, azonban a globalizáció jelensége – pénzügyi-gazdasági értelemben – új jelenség. Jogi szabályozása kimerítően nem is lehetséges, ugyanis épp rugalmassága, az új jogi, gazdasági környezethez való alkalmazkodása, vagy éppenséggel a különféle jogi és pénzügyi rendszerek közötti mozgása teszi ezt nehezzé. Ennek ellenére egyre nagyobb az

igény ellenőrzésére. Javaslatok globális ellenőrző intézményrendszer felállítására születtek már (vö. Lukács), azonban ennek felállítása, működtetése is nehézkes, sőt – úgy tűnik – kivitelezhetetlen. Emellett a korrupció veszélye és az üzleti környezet átláthatóságának hiánya is gátolja a globalizáció káros hatásainak kivédését, azaz a globalizációs folyamatok ellenőrzését. A továbbiakban tisztázatlan annak a kérdésnek az eldöntése, hogy egy globális ellenőrző és koordináló szerv felállítása kinek a hatáskörébe tartozna, kinek tartozna felelősséggel. Tisztázatlan továbbá a jogi aktusok kibocsátásának illetve ellenőrzésének és betartatásának kérdése is, azaz – véleményünk szerint – nem rendelkezne azazal a *szuverenitással*, amely alapján illetékes lenne az államra jellemző jog alkotására és érvényesítésére. Végső soron e szervezet hatékonysága is megkérdőjelezhető.

Emiatt javasoltuk olyan állami – és nem nemzetközi, azaz globális – szerv létrehozását, amely az állam, illetve állampolgárok gazdasági érdekeit pártatlanul és érdekmentesen képviseli, s mindezt elsődlegesen az állam határain belül. Ez a szakmai és érdekmentes állami szerv működése közben – tulajdonképpen a gyakorlatban – óhatatlanul kidolgozná azokat a gazdasági *elveket*, amelyek mentén a globalizáció hátrányos hatásainak kivédése esetleg jogi formájában is kivitelezhető lenne. Csakis ilyen, az államszervezet megváltoztatásával létrehozott szerv lenne képes arra, hogy a pénzügyi-gazdasági globalizáció mellékhatásainak tompításával kialakítsa azt a társadalmi globalizációt, amelynek hiánya akár a globális anarchiához is vezethet.²⁸

A fent kifejtett megoldási lehetőség elvi szinten került megfogalmazásra, ennek kivitelezése mélyebb – főleg közgazdasági – elemzést igényel, viszont mindenképp egy olyan megoldási lehetőség, mely a jog eszközeivel teszi (tenné) lehetővé a globalizáció káros hatásainak ellenőrzését.

Jegyzetek

¹ „A világ kultúrájának, gazdaságának és infrastruktúrájának integrációja és demokratizálódása, amely a transznacionális beruházások, az információs és kommunikációs technológiák gyors elterjedése, és a szabad piacnak a lokális, regionális és nemzetgazdaságokra gyakorolt hatása révén megy végbe” in „Globalization”. Microsoft®Encarta® Online Encyclopedia 2001. <http://encarta.msn.com> (19 Aug. 2001)

² Held, D.–McGrew, A. (1998.) The end of the Old Order? Globalization and the prospects for World Order. Review of International Studies, 24(0), december, 219-243. o.

³ Lányi Kamilla: Vázlat a globalizációnak nevezett jelenségkör értelmezéséről Közgazdasági Szemle, XLVII. évf. 2001. június 499. o.

⁴ Ibid, 501. o.

⁵ Ibid, 503. o.

⁶ Ibid, 504-505. o.

⁷ Ibid, 506-507. o.

⁸ Ibid, 502. o.

⁹ Lukács Gábor: A külföldi tőke és az állami szuverenitás kapcsolata a globalizálódó világgazdaságban – elmélet és empiria, avagy mennyiben korlátozzák a jelentős külföldi tőkebefektetők a nemzetállam döntéshozói szuverenitását? PhD-értekezés, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem 2003. 40-43. o.

¹⁰ Ibid, 44-45.

¹¹ Hankiss Elemér, 2001. szeptember 11.: fordulópont? Magyar Tudomány 2002. 6. sz. 775-785. o.

¹² Wallach, L. M. (1999): L'AMI: La déclaration universelle des droits du capital. Problèmes économiques, 2611-2612. sz. április 7-14., 74-77. o.

¹³ Ágh, Attila, A globalizáció politikai aspektusai, 1997. in: Lukács Gábor: A külföldi tőke és az állami szuverenitás kapcsolata a globalizálódó világgazdaságban – elmélet és empiria, avagy mennyiben korlátozzák a jelentős külföldi tőkebefektetők a nemzetállam döntéshozói szuverenitását? PhD-értekezés, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem 2003. 30. o.

¹⁴ Lukács Gábor, *vj.*, 9., 24-33. o.

¹⁵ Ibid, 46. o.

¹⁶ Erich W. Streissler: Globalizáció, tőkepiacok és az állam szerepe in. Közgazdasági Szemle, XLVIII. évf. 2001. január 14-16.

¹⁷ Rostoványi Zsolt: A civilizáció(k) globalizálódása, avagy a globalizáció (de)civilizálódása? Magyar Tudomány 2002.6. sz. 785-787. o.

¹⁸ Visegrády Antal: Jog- és állambölcselet, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2003. 14-15. o.

¹⁹ american way of life = amerikai élet(út)

²⁰ Gret Haller: Az állam és a nemzet értelmezése az Atlanti-óceánon innen és túl, Themen der Katholischen Akademie in Bayern, 33. évf., 2003/4. szám, 26-28. Mérés 2004. 2. sz. 182-190. o.

²¹ Visegrády Antal *vj.* 18., 88-89. o.

²² Bruhács János: Nemzetközi jog I. Általános rész, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2004. 17. o.

²³ Mindkét jogfilozófus az egy és oszthatatlan szuverenitás megtestesítőjeként látta a monarchát (fejedelmet) vagy (is) az államfőt. Ő az a személy akit megillet a jogalkotás (meg például a bíraskodás, adókimetetés, kiváltságok adományozása stb.) joga. In Visegrády Antal *vj.* 21., 311-312. o.

²⁴ Visegrády Antal *vj.* 23., 313. o.

²⁵ Halmi Gábor: Hans Kelsen és a magyar Alkotmánybíróság. Világosság 2005. II. sz. 3. o.

²⁶ Ibid, 5. o.

²⁷ *Vö.* 16. *vj.*

²⁸ *Vö.* Rostoványi, 17. *vj.* Hankiss 11. *vj.*

Fenyvesi Csaba
egyetemi docens

A büntetőeljárás szembesítés helye és szerepe az európai uniós államokban

1. A kutatás fő kérdései

Az elmúlt öt évben végzett kutatásom során adatgyűjtést végeztem több európai állam szembesítéssel (azaz bűnügyi vallomások ütköztetésével, tartalmi ellentmondások feloldási kísérletével) kapcsolatos jogi szabályozása, illetve kriminalisztikai (kriminál-taktikai) ajánlásai, gyakorlata körében. Mindenekelőtt az alábbi sztentend kérdésekre kerestem a választ részben kérdőíves felmérés, másrészt helyszíni (országbeli) jogalkalmazói személyes interjúk, harmadrészt jogszabáyelemzések alapján – jelen tanulmányban (terjedelmi korlátok miatt a hazánkon kívüli) uniós tagállamok körére szűkítve.

a) Létezik-e (egyáltalán) az országban a szembesítés, mint jogintézmény?

b) Mi szabályozza? (törvény, vagy csak kriminál-taktikai ajánlások?)

c) Ha van jogszabályi rendelkezés róla, mi a pontos neve, száma, forrása és szövege?

d) Szerepel-e a szembesítés a kriminalisztikán belül, milyen ajánlásokkal?

e) Ha létezik a büntető-eljárásjogon belül, annak melyik szakaszában alkalmazzák; nyomozási vagy bírósági szakaszban?

f) Ha létezik a szembesítés intézménye, akkor a büntetőeljárás során milyen hatékonysággal alkalmazza a hatóság, mi a véleményük az intézményről a jogalkalmazóknak?

A válaszok alapján már első ránézésre (prima facie) két alapvető csoport különböztethető meg. A kisebbségben levők, ahol nincs ez az intézmény, nem létezik sem az eljárásjogi törvényekben, sem a tényfelderítő ajánlásokban, vagyis nem használják, mint igazságkereső módszer.

A többségi csoportot azok az országok alkotják, amelyekben létezik, funkcionál az intézmény, mind jogi, mind kriminalisztikai keretek között, mint igazságkutató eszköz.

Ez utóbbiakkal – abc rendbe szedve, nem kiemelő jelleggel – kezdem elemzésemet. Körükben a következő lényegi válaszokat adhatom a kutatott kérdésekre.

2. A szembesítést alkalmazó európai uniós tagállamok

2.1 Ausztria

Az osztrák Be. a Strafprozessordnung (StPO)¹ ismeri a szembesítés intézményét. Érdekes módon egyazon szakaszban található a másik konfrontációs intézmény, a felismerésre bemutatás is.

168.§ (1) *Amennyiben személyek vagy dolgok tanúk általi felismerése válik szükségessé, a felismerésre bemutatást el kell rendelni. Mielőtt azonban a felismerésre, bemutatásra sor kerül, a tanúnak pontos személy- vagy tárgyleírást kell adnia, továbbá utalnia kell a személy illetőleg dolog különleges ismertetőjegyeire is.*

(2) *Amennyiben a tanúvallomások jelentős tények vagy körülmények tekintetében eltérnek egymástól, a nyomozási bíró elrendelheti a tanúk szembesítését.*

(3) *A szembesítés főszabály szerint legfeljebb két személy között történhet egyidejűleg. A szembesített tanúkat valamennyi eltérő körülményről pontosan ki kell hallgatni, egymásnak adott válaszaikat pedig jegyzőkönyvezni.*

A törvény egyik kommentárja szerint: szembesítésről a törvény a 188. § (2) és (3) bekezdésében, valamint a 205. §-ban akkor beszél, ha két kihallgatott személy vallomása lényegesen – nincs jelentősége, hogy milyen kérdésben – de eltér egymástól, és e személyeket az ellentmondások tisztázása érdekében egyidejűleg hallgatják ki. Sokan tévesen a felismerésre bemutatás esetében, amikor a tanúnak egy személyt kell felismernie, is szembesítésről beszélnek. (168. § (1) bek.) A személyek, illetőleg dolgok felismerésre bemutatása annál nagyobb súllyal bír, minél nagyobb számú hasonló tulajdonságokkal rendelkező személyt vagy tárgyat mutatnak meg a felismerő tanúnak.

205. § *A terheltet, amennyiben vallomása a terhelt tanúnak, vagy az eljárás egyéb résztvevőjének a vallomásától lényeges pontokban eltér, a vizsgálat során csak akkor kell e személyekkel szembesíteni, ha azt a nyomozási bíró az ellentmondások tisztázása érdekében szükségesnek tartja. A szembesítési eljárás során ilyenkor a 168. § (3) bekezdésének megfelelően kell eljárni.*

248. § (1) *A tanács elnökének a tanúk és a szakértők meghallgatása során ügyelnie kell a nyomozási bíró számára a vizsgálati szakban megszabott előírásokra, feltéve, hogy azok a tárgyalás során természetüknél fogva nem tűnnek lehetetlennek. Ügyelnie kell továbbá arra is, hogy a még ki nem hallgatott tanúk és szakértők ugyanabban a kérdésben nem tesznek-e korábban már meghallgatott szakértőktől eltérő szakvéleményt.*

(2) *A tanács elnöke elrendelheti azon tanúk szembesítését, akinek a vallomása egymástól eltér.*

(3) A tanúk és a szakértők a tárgyalásról addig nem távozhatnak, ameddig a tanács elnöke el nem bocsátja őket, vagy a tárgyalóteremből történő eltávolításukat el nem rendeli. A tanúk nem kérdőjelezhetik meg egymás vallomását.

(4) A vádlottnak valamennyi tanú, szakértő vagy a többi vádlott ki/meghallgatása után nyilatkoznia kell arról, hogy nem kívánja-e cáfolni a hallottakat.

A kommentár hozzáteszi: A tanúbizonyításról szóló 150–151. §-ok, továbbá a szakértő meghallgatásáról szóló 116–117. §-ok előírásai alapján véve a tárgyalásra is vonatkoznak. A tanú kihallgatásának a módját – míg a vád vagy a védelem ettől eltérő indítványt nem tesz – kizárólag a tanács elnöke határozza meg.

A 248. § rendelkezéseinek megsértése nem semmisségi ok. A tárgyaláson bizonyítási eljárás során azokat a személyeket is ki kell hallgatni tanúként, akik véletlenül tartózkodnak a tárgyalóteremben.

2.2 Bulgária

Bulgáriában is létezik az intézmény, a bizonyítékgyűjtés egyik módszerének, a kihallgatás speciális formájának tekintik. Konkrétan a bolgár Be. 143. §-ban találunk rendelkezéseket.²

143. § Szembesítés

(1) Ha lényeges ellentmondás van a terheltek vallomásaiban vagy a terhelt és a tanú vallomása között, szembesítést kell tartani, kivéve a 123. § (2) esetét.

(2) A szembesített személyeket a kikérdezés előtt meg kell kérdezni ismerik-e egymást és milyen kapcsolat van közöttük.

(3) A szembesítést vezető engedélyével a szembesített személyek kérdést tehetnek fel egymásnak.

(4) Ha a tanúvallomásokban van alapvető ellentmondás, akkor alkalmazható az (1–3.), kivéve 123. § (2).

Egyébként a nyomozási szakban éppúgy van szembesítés, mint a bíróságban.

A jogalkalmazók szerint az igazság felfedésére jól használható, és mivel vannak gyökerei a tradíciójukban, így ez még hatékonyabbá teszi.

2.3 Csehország

A cseh felfogás szerint a szembesítés kriminalisztikai és jogi fogalom is. Ez tulajdonképpen a kihallgatás egy speciális esete, amit abban az esetben alkalmaznak, amikor az előzetes vallomások ellentmondanak egymásnak. Ekkor a tanú vagy a terhelt ül szemben egy másik terhelttel vagy másik tanúval. Így egy konfliktushelyzet alakul ki, ezért lehet ezt egyéni és speciális kriminalisztikai módszernek is tekinteni.

A cseh büntető-eljárásjogi törvény³ 104/A. §-ában találunk róla rendelkezéseket.

(1) Ha a terhelt vallomása nem esik egybe a tanú vagy egy másik terhelt vallomásával, akkor történik meg a szembesítés.

(2) Ha a tanú vallomása nem esik egybe a terhelt vagy egy másik tanú vallomásával, akkor történik meg a szembesítés.

(3) A szembesítés egy előző kihallgatás után történhet meg. A szembesítés során a személyeknek direkt a másik szemébe kell mondani az állításaikat, az ellentmondásokra rá kell világítani, és lehetőség van arra is, hogy a felek egymástól kérdezzenek.

(4) A szembesítés a terhelt és a tanú kihallgatásának szabályai szerint működik.

(5) 15 évnél fiatalabb személy csak akkor szembesíthető, ha az igazán szükséges és indokolt. Az olyan tanúk, akiknek a személyazonossága titkos, azok nem e szakasz rendelkezései alapján szembesítendők.

(6) Ha a szembesítés befejezése után is szükséges a szembesített személyek kihallgatása, külön-külön kell őket kihallgatni.

(7) Csak bírósági tárgyalás során lehet szembesíteni, azonban kivételes esetekben a vád alá helyezést megelőzően is, ha előre látható, hogy az hozzájárul az ügy felderítéséhez.

Taktikai ajánlások, feltételek a szembesítések végrehajtására:

- a szembesített személyek előzetes, külön kihallgatása,
- a vallomások között a lényeges körülményeket érintő ellentét fennállása,
- nincs más lehetőség az ellentmondás feloldására.

A szembesítés előkészítése:

- az első lépés az alkalmazhatóság megfontolása,
- célmeghatározás, kérdésválasztás,
- az elsőként kérdezni kívánt személy meghatározása,
- a sértett felkészítése a tetséssel való találkozásra,
- megfelelő időzítés,
- a személyek szemtől-szemben történő elhelyezése,
- a szembesítendő személyek számának korlátozása (általában két főre).

A szembesítés folyamata:

- a felek informálása az eljárási helyzetüknek megfelelően,
- annak a tisztázása, hogy ismerik-e egymást, milyen viszonyban állnak egymással,
- a szembesítés megkezdése,
- a válaszokat a másik személy szemébe kell mondani,
- miután az egyik válaszolt, a másik erre reagálhat, ha tagadja az elhangzottakat érvekkal kell alátámasztania, amire az első személynek van lehetősége reagálni,

- engedéllyel egymásnak kérdéseket tehetnek fel, és válaszolhatnak azokra,
- ha az egyik megzavarja a folyamatot, le lehet állítani az egész procedúrát,
- az egészet szisztematikusan, szó szerint jegyzőkönyvbe kell venni, továbbá rögzíteni kell a non-verbális kifejezéseket is.

Alapvető elvek:

- a felek kérelmére történik a szembesítés,
- folyamatos felügyelet a szembesítés alatt,
- egy kérdező aktív vezetése alatt történik, a felek folyamatos figyelésével.

Fő szabály, hogy a bírósági tárgyaláson történik, kivételes esetben lehet a tárgyalás előtt, ha az ügy felderítéséhez elengedhetetlenül szükséges.

A jogalkalmazók véleménye szerint nem túl gyakori az alkalmazása, egyébként pontos, egzakt statisztikai adatok (elemzések, tanulmányok) nincsenek róla.

Annak ellenére, hogy nem túl gyakori a bizonyítási eljárás körében, a jogalkalmazók fontosnak tartják a vallomásokban rejlő ellentétek tisztázása, és új bizonyítékok nyerése érdekében.

A viszonylag ritka alkalmazás oka lehet az is egyes jogalkalmazók szerint, hogy bonyolult előkészítést igényel, továbbá különféle pszichológiai okok miatt kockázatos is. Körükben egyébként vitatott, hogy ez a kihallgatás egy speciális esete, vagy inkább egy specifikus, önálló kriminalisztikai módszer.

2.4 Észtország

A szembesítés létezik a balti államokban, a *Kriminaalmenetluse seadustik* elnevezésű büntetőeljárás törvényben⁴ az intézmény észt neve „vastastamine”.

Az észt Be. 77. §-a szerint a szembesítést:

(1) Akkor lehet alkalmazni, ha az állításban lévő ellentmondás, csak így küszöbölhető ki.

(2) A szembesítés során a szembesítendő felek közötti kapcsolatot meg kell állapítani, és az ellentmondásos tényekre vonatkozó kérdéseket felváltva fel kell tenni nekik.

(3) A szembesítés során a szembesített korábbi állításait lehet leleplezni, és így újabb bizonyítékokat is elő lehet terjeszteni.

(4) A vizsgáló engedélyével a szembesített személyek is tehetnek fel egymásnak olyan kérdést (hivatalos személyen keresztül), amelyek az ellentmondásokra kérdeznek rá. Ha szükséges a vizsgáló(bizottság) megváltoztathatja a feltett kérdéseket.

A 78. §-a a szembesítés rögzítéséről szól, amely kimondja:

(1) A kérdéseket és a válaszokat úgy kell rögzíteni (olyan formában és sorrendben; továbbá meg kell állapítani az eredményt is), ahogy az eljárási cselekmény alapján ténylegesen megtörtént.

(2) A szembesített személyeknek aláírásukkal kell igazolni, hogy ami a szembesítés jegyzőkönyvében szerepel, az megfelel a valóságnak.

(3) Ha a szembesítettek válaszai egybevágnak, azonosak, egyszerűsített válaszokat kell (a jegyzőkönyvben) rögzíteni.

(4) Ha a szembesített illető korábbi állításait feltárják vagy más bizonyítékot nyújtanak be, az ilyen nyilvánosságra hozott állítások vagy benyújtott bizonyítékok nyilvánvalóak kell, hogy legyenek a magnóra felvett kérdés szövegezéséből.

Vannak krimináltaktikai ajánlások a szembesítés előkészületeire, a magatartásra és arra, hogyan kell elemezni a szembesítés eredményeit, ezeket az észt rendőrakadémián tanítják.

A szembesítés gyakorlati hatékonysága – mint minden nyomozati eljárás – esetenként változó. Nagyban függ a nyomozók képzettségétől és szakértelmétől, valamint maguktól az esetektől, azok egyediségétől. Egyébként régóta használják az észt szembesítést a praxisban, és úgy tekintik a jogalkalmazók – személyes kutatásom alapján –, mint egy megszokott és lényeges részét a nyomozásnak.

2.5 Finnország

A terminus (confrontation) a mindennapi helyzetben a kihallgatást jelenti, a jogi zsargonban a szembesítést.

A finn nyomozási törvény⁵ ide vonatkozó rendelkezései:

A törvény megszabja alkalmazásának feltételeit a nyomozati szakban. A 32. §-a értelmében: *a nyomozó megengedi az egyik félnek, hogy ő, vagy kirendelt, illetve meghatalmazott védője jelen legyen a másik fél kihallgatásán, ha ez nem akadályozza az ügy felderítését. Azonban e szakasz alapján a tanúkat nem lehet egymással szembesíteni.*

A finn büntetőeljárás törvény 17. fejezetének 33/A. §-a szabályozza a szembesítést.

E szerint: *ha a tanúk vallomásai szemben állnak egymással, vagy egyéb speciális okból, lehetőség van arra, hogy szembesítsék őket. Ennek a tárgyaláson kell megtörténni, így a vallomások kiértékelése azonnal megtörténhet a bíróság által. Ezeket a vallomásokat bizonyítékként kezelik.*

Éppen ezért fontos, hogy a nyomozási törvény nem teszi lehetővé a tanúk szembesítését a nyomozati szakban, mert ha ott ez megtörténhetne, lehetőségük nyílna egymás befolyásolására, így nem kapna a bíróság a tanúk független vallomásáról benyomást.

Tehát akik a tárgyaláson döntenek, „tisztá”, személyes, szóbeli vallomást kapnak, így azok valóságtartalmát is képesek azonnal kiértékelni. Finnországban ugyanis különösen nagy hangsúlyt fektetnek az igazmondásnak mind a tárgyalás folyamán, mind a

nyomozás alatt. Aki bármely eljárási szakaszban és helyzetben nem mond igazat, komoly büntetésben részesül.

Mivel nagyon ritkán használják Finnországban, ezért a nyomozóknak, bírácoknak, ügyészeknek, ügyvédeknek nincs sok tapasztalata e téren. Így valójában azt is nehéz megmondani, hogy működőképes-e a módszer.

2.6 Franciaország

A szembesítés már évszázadok óta élő intézmény Franciaországban. XIV. Lajos rendelete, az Ordonnance Criminelle du mois d'aout 1670 már külön részben (Titre XV) szabályozta, „Des Récolements et Confrontations des témoins” címmel. A szabályozás bekerült a napóleoni 1808-as Code d'instruction criminelle-be is. Napjainkban a hatályos francia büntető-eljárásjogi törvény, a Code de procédure Pénal⁶ 114–121. §-ai tartalmazzak konkrét szabályokat a kihallgatások és szembesítések (interrogatoires et confrontations) végrehajtására.

114. § A terhelt első megjelenése alkalmával a vizsgálóbíró megállapítja a terhelt személyazonosságát, ismerteti vele, hogy milyen cselekmények elkövetését róják a terhére, valamint azt, hogy nem köteles vallomást tenni. Erről a figyelmeztetésről szó szerinti jegyzőkönyvet kell felvenni.

Amennyiben a terhelt úgy dönt, hogy vallomást kíván tenni, azt a vizsgálóbíró haladéktalanul köteles felvenni.

A vizsgálóbíró a terheltet köteles kioktatni arról a jogáról, hogy a névjegyzékben szereplő ügyvédek közül védőt választhat, vagy hivatali védő kirendelését kérheti. Ez utóbbi személyt – amennyiben az Ügyvédi Kamara Szabályzata erről rendelkezik – az Ügyvédi Kamara elnöke, ilyen rendelkezés hiányában pedig a bíróság elnöke jelöli ki. Erről a figyelmeztetésről is szó szerinti jegyzőkönyvet kell felvenni.

A magánvádló sértettnek is lehetősége van arra, hogy első kihallgatásától fogva jogi képviselőt vegyen igénybe.

A terheltet az első kihallgatását követően szabadon engedhetik, vagy a bíróság felügyelet alá helyezi, lakcímét azonban a vizsgálóbíróval közölnie kell. Emellett közölhet a vizsgálóbíróval egy olyan címet is, amelyre az általa kívánt iratokat megküldik, ha erre igényt tart. Ha a nyomozás az anyaország területén belül történik, a megadott cím csak az anyaország közigazgatási területén belül helyezkedhet el. A tengerentúlon történő nyomozás esetén azonban tengerentúli közigazgatási területen belüli cím is megadható.

A terheltet figyelmeztetni kell arra, hogy a nyomozás lezárása előtt a nyomozati bírónak – szóban, vagy ajánlott levél útján – jeleznie kell minden a lakcímében vagy az értesítési címében bekövetkezett változást. Figyelmeztetni kell továbbá arra is, hogy valamennyi, a megadott címre eljuttatott jelzést vagy feljegyzést kézbesítettnek kell tekinteni.

E figyelmeztetések megtörténtét, valamint a cím bejelentését jegyzőkönyvbe kell venni.

115. § Az előző szakasz rendelkezéseit leszámítva a vizsgálóbíró sürgős esetekben haladéktalanul intézkedhet a tanúkihallgatás, valamint a szembesítések lefolytatása érdekében. Ilyen sürgős esetnek minősül, ha a tanú életét veszély fenyegeti, ha bizonyos bizonyítékok eltűnhetnek, továbbá a 72. §-ban meghatározott esetek.

116. § A terhelt legkésőbb az első megjelenésétől fogva szabadon értekezhet a védelmével.

A vizsgálóbírónak jogában áll, hogy tíznapos időszakra megtiltsa, hogy a terhelt és a védelem egymással értekezzen. Ezt a tilalmat egy alkalommal újabb tíz napra meghosszabbíthatja.

Egyéb esetekben a terhelt és a védelem érintkezése nem tiltható meg.

117. § A terhelt és a magánvádló védőjének, illetőleg jogi képviselőjének nevét a nyomozás kezdetétől fogva bármikor közölheti a vizsgálóbíróval; amennyiben több védőt illetőleg jogi képviselőt vesznek igénybe, közölniük kell a vizsgálóbíróval annak a védőnek, illetőleg jogi képviselőnek a nevét, akinek a jelzéseket, valamint az idézéseket kézbesíteni kell, továbbá azt is, ha a második védő illetve jogi képviselő nem ugyanazon ügyvédi irodának a tagja.

118. § A vádlott és a magánvádló kihallgatásához, valamint szembesítéséhez kifejezett – a védelem, vagy a jogi képviselő jelenlétében, annak felvilágosítását követően tett – beleegyező nyilatkozatuk szükséges.

A kihallgatást megelőző legkésőbb négy nappal a védelmet ajánlott levél, vagy átveteli elismervény fejében átadott értesítés útján kell idézni.

Az eljárást a terhelt védelmének indítványára is le kell folytatni, ha azt a védelem a kihallgatást megelőző legkésőbb második napon indítványozta. Ugyanígy a magánvádló jogi képviselőjének indítványára is le kell folytatni az eljárást, ha azt a magánvádló a kihallgatása előtt két munkanappal indítványozta.

Amennyiben az eljárást az előbbi rendelkezésnek megfelelően a vádlott védelme vagy a magánvádló jogi képviselője kezdeményezte, felhatalmazást kap arra, hogy az eljárás egészéről vagy annak egy részéről saját használatra másolatot készítsen, azzal, hogy e másolatot nem sokszorosíthatja.

Egyébként bármikor készíthet másolatot azon meghallgatások, kihallgatások, illetőleg a szembesítések jegyzőkönyveiről, amelyeken részt vett.

119. § Az államügyész szabadon részt vehet a terhelt kihallgatásain és szembesítésein, valamint a magánvádló meghallgatásain.

120. § Az államügyész, a vádlott védője, valamint a magánvádló jogi képviselője addig nem szólalhat fel, illetőleg addig nem tehet fel kérdést, ameddig a nyomozási bíró erre fel nem hatalmazza.

Amennyiben erre nem kapnak felhatalmazást, kérdéseik szövegét jegyzőkönyvbe veszik, vagy a jegyzőkönyvhöz utólag hozzáfűzik.

121. § A kihallgatás és a szemesítés során készített jegyzőkönyvekre a 106., valamint a 107. § rendelkezései megfelelően alkalmazandók.

Ha tolmács igénybevétele van szükség, a 102. § rendelkezéseit kell megfelelően alkalmazni.

A 338. § tartalma szerint lehetőség van az ítélező bíróság előtt is szemesítést tartani az ügyész, magánvádló (sértett), terhelt kérelme, kezdeményezése alapján, azonban rögzíthetjük, hogy alapvetően az előkészítő eljárásra jellemző aktus.

A gyakorlatban előfordult olyan eset, hogy a szemesítés tartására irányuló kérelemnek a hatóság nem ad helyet, azt visszautasítja. Mégpedig olyan indokkal például, hogy egy esetleges szemesítés veszélyeztetné az érintett személy, a tanú szakmai és magánéletét. A konkrét elutasító álláspont szerint a fellebbviteli bíróság kimondta: egyetlen szabály sem kényszerítheti a hatóságot olyan kérelem elfogadására, amely a tanú fizikai, szellemi egészségét vagy személyes biztonságát veszélyeztetné. Ha a vizsgálat folyamatát nem veszélyeztető, nem kötelező jellegű szemesítés áll fenn, a terhelt élhet azon jogával, hogy a tanút a büntetőügyekben ítéző bíróság elé idéztesse.⁷

2.7 Görögország

Az egyik hellén jogalkalmazó szerint a görög büntetőjogi rendszer a világon az egyik „legliberálisabb”. Az egész büntetőeljárás központi szereplője a terhelt, akivel szemben az ártatlanság vélelme a legfontosabb szempont. Fontos elv: „jobb, ha egy gyilkost ártatlannak találnak, mintha egy ártatlant elítélnének”.

A büntetőeljárásnak két fő szakasza van: a nyomozati és a bírósági. Az elsőt rendőrtisztek, a másikat pedig a legtapasztaltabb bírák vezénylik. Mindkettő írásbeli, de maga a bírósági tárgyalás szóbeli.

Fontos elv még az is, hogy a bírák és a rendőrök az alkotmány és a büntetőjog keretein belül gyakorlatilag bármit megtehetnek, hogy az igazságot kiderítsék.

Így alkalmazhatnak szemesítést is, ami jogi és kriminalisztikai terminus technicusaként is létezik.

A görög büntető-eljárásjogi törvény „Kóthikas Pinikis Thikonómias”⁸ IV. fejezetében (209–232. §) kapott helyet.

Az igazán releváns 225. § rendelkezései szerint:

(1) A tanúkat külön-külön kell kihallgatni; habár szükség esetén megengedett, hogy szemesítsék őket a terhelttel, vagy egy másik tanúval.

(2) A tanút, ha van rá esély, hogy a szemesítés alatt felismer valamit, vagy valakit, akkor előre behívják, hogy adjon róla jellemrajzot.

A szemesítés mind a nyomozati, mind a bírósági szakban előfordul, de a bírósági szakban történő alkalmazás a gyakoribb.

Elméletileg hatékony eszköz lehetne a rendőrtisztek, a bírók és az ügyészek kezében, de mivel csak akkor alkalmazzák, ha feltétlen szükséges, ha már nincs más út az igazság felderítéséhez, nem lehet a hatékonyságát igazán mérni, nincs is erre vonatkozó tanulmány.

A jogalkalmazóknak nincs is igazán tapasztalatuk a gyakorlati hatékonyságával kapcsolatban, legfőképpen a ritkasága miatt, hiszen csak a legvégső esetben alkalmazzák. Ennek oka leginkább az lehet, hogy nagyon időigényes, komoly tapasztalatot igényel, és a nyomozást gyakran rossz irányba viszi. Alkalmazását – zömében – a terhelt védői próbálják kikényszeríteni.

2.8 Lengyelország

Létezik az intézmény mind a büntetőeljárásban, mind a kriminalisztikában. Konkrétan a lengyel büntető-eljárás törvény⁹ 172. §-a a következőképp rendelkezik.

„A vizsgált személyek szemesítésnek vethető alá az ellentmondások tisztázása végett. Szemesítés nem alkalmazható a 184. §-ban meghatározott ügyben.”

Szemesítés akkor fogantatosítható, ha két személy ugyanazt az eseményt egymástól eltérően adja elő. Célja az ellentmondások tisztázása, de ezeknek az ellentmondásoknak lényegesnek kell lenniük. Ezért, amikor két történet csak néhány (apró) részletben tér el egymástól, szemesítést nem szükséges fogantatosítani. Az eljárási cselekményeknek ez a fajtája csak akkor alkalmazható, amikor két személy teljesen bizonyos abban, amit állít. Nem kell fogantatosítani, amikor egyik, vagy mindkét személy bizonytalan vagy nem emlékszik néhány körülményre.

Ki vethető alá szemesítésnek? Mindenki, aki a vizsgálat résztvevője. Az egyetlen kivétel az anonim tanú.

Néhány lehetséges kombináció: két terhelt; két tanú; két szakértő; a terhelt és egy tanú. Elméletileg nincs akadálya a tanú, valamint a gyanúsított szakértővel való szemesítésének sem.

Hogyan működik a gyakorlatban? Az első lépés, hogy a hatóság a korábbi tanúvallomások vagy a gyanúsított vallomása alapján megállapítja, hogy ellentmondás merült fel. Ezért legalább két vallomást kell tennie, vagy két különböző magyarázatot kell adnia a vádlottnak vagy szakvéleményt a szakértőnek. Más szóval nem lehet szemesítést fogantatosítani azzal szemben, akit az általános szabályok szerint még nem vetettek vizsgálat alá. A szemesítés során a hatóság részéről eljáró személy mindkét résztvevő jelenlétében hangosan felolvassa a korábban felvett vallomásokat. További szabály, hogy a hatóság elsőként annak a személynek a vallomását olvassa fel,

akinek a vallomása az ügyész/nyomozó/bíró szerint hitelesebb. Aztán a szembesítést foganatosító személy az ellentmondásokra figyelemmel kérdéseket intéz mindkét szembesítendőhöz.

Szembesítés során – ellentétben az „általános” vizsgálattal – az eljárás alá vont személy szerepe a konkrét kérdésekre történő válaszadásában merül ki. Nem adatik meg számára a lehetőség, hogy szabadon kifejezhesse magát, hogy szabadon valljon. Ennek oka a szembesítés céljában keresendő. Egy „általános nyomozás/vizsgálat esetén a cél az információszerzés egy eseménnyel kapcsolatban. A szembesítés célja azonban az ellentmondások tisztázása.

Mivel az ellentmondás feloldása maga is a vizsgálat egy fajtája, így a vizsgálatra általában vonatkozó szabályokat szembesítés során is szem előtt kell tartani. Ezek a szabályok a lengyel Be. 171. § (1–7). bekezdésében találhatók.

(1) *A vizsgálat alá vont személy számára biztosítani kell annak lehetőségét, hogy szabadon beszéljen a kérdéses cselekményről, és csak ez után nyílik lehetősége az elmondottak kiegészítésére, pontosítására, helyesbítésére.*

(2) *Az eljárást folytató hatóság mellett a résztvevőkenk, a védőnek, a jogi képviselőknél, a szakértőknél és a 416. §-ban meghatározottaknak szintén joguk van szembesítést kezdeményezni, azon részt venni. A kérdéseiket közvetlenül a szembesítettnek teszik fel, kivéve, ha az eljáró hatóság ettől eltérően rendelkezik.*

(3) *Ha a szembesített még nem töltötte be a 15. életévét, azok az eljárási cselekmények, amelyeken részt vesz – ha lehetséges – a törvényes képviselője vagy a gyámja jelenlétében történnek, hacsak ez nem áll ellentétben az eljárás érdekeivel.*

(4) *Olyan kérdések, amelyek a megkérdezett számára a választ sugallják, nem tehetők fel.*

(5) *Tilos:*

– *kényszerrel vagy jogtalan fenyegetéssel befolyásolni az eljárás alá vont személy állításait,*

– *hipnózt, vagy az elme folyamatait befolyásoló kémiai vagy technikai eszközöket alkalmazni; egyaránt olyan eszközöket alkalmazni, amelyek az eszméletlen személy reakcióinak befolyásolására irányul.*

(6) *A szembesítést foganatosító hatóságnak minden a (4) bekezdésben meghatározott vagy irreleváns kérdést el kell utasítania.*

(7) *Nem szolgálhat bizonyítékkul a gyanúsított olyan magyarázata, vallomása, kijelentése, amelyek megtételekor nem biztosították számára a szabad, egybefüggő beszéd lehetőségét, vagy az (5) bekezdésben meghatározott tilalmak ellenére hangoztak el.*

Szembesítést mind az előkészítő eljárás, mind pedig a bírósági eljárás során lehet foganatosítani, ám sokkal gyakoribb az előbbiben. A 143. § (1) bekezdés 5. alpontja szerint a szembesítés foganatosításának

előfeltétele egy jegyzőkönyv. Emellett a 147. § (1) bekezdése előírja, hogy:

az eljárási cselekmények foganatosításának rögzítése történhet képet vagy hangot rögzítő eszközzel, de az eljárási cselekmény résztvevőjét erre figyelmeztetni kell – még az ilyen eszköz bekapcsolása előtt.

Lengyel gyakorló jogászok véleménye szerint elég ritka az a helyzet, amikor szembesítés közben vagy után valamelyik vallomástevő megváltoztatja a vallomását, különösen igaz ez a tanúknál, akiknél még büntetőjogi felelősségük is felmerülhetne. A szembesítés legnagyobb előnye, hogy segít értékelni a bizonyítékokat: a hatóság, amely a szembesítés során megfigyeli a szembesítettek viselkedését, valószínűleg meg tudja ítélni a vallomások hitelességét. A gyanúsítottak esetén hasznosabb lehet, mivel ők nem vonhatók felelősségre, ha nem mondanak igazat a vallomásuk közben, tehát nincs jogi következménye annak, ha megváltoztatják az álláspontjukat. Ezért a szembesítés taktikai fogásként is hasznosítható, amikor az egyik gyanúsított beismerte bűnösségét és vallomást tett, míg a másik tagadásban van.

2.9 Litvánia

A szembesítés a kriminalisztikában és a büntető-eljárásjogban egyaránt ismert, mint a nyomozati cselekmény, illetve, mint a kihallgatás egyik típusa.

A büntető-eljárásjogról szóló törvény¹⁰ szakaszai tartalmazznak rá vonatkozó szabályozást, és kriminalisztikai szakkönyvek fogalmazznak meg rá vonatkozóan metodikai ajánlásokat.

A litván Be. 190. szakasza szerint: Két korábban kihallgatott személy vallomásaiban fennálló ellentétek okainak feltárása, tisztázása és megszüntetése érdekében szembesítés útján történő azonosításra kerülhet sor.

A szembesítendő személyek, a terheltek és tanúk kihallgatására vonatkozó Be. szabályok a következők:

A szembesítendő személyek kihallgatásának megkezdésekor először is tisztázni kell, hogy ismerik-e egymást, illetve, hogy milyen kapcsolatban állnak egymással. Ezt követően a szembesítendő személyeket egymás után ki kell hallgatni azon körülményekre vonatkozóan, amelyek miatt a szembesítésre sor került. A vallomások után a szembesített személyek kérdéseket tehetnek fel. Ha a kihallgatott személyek valamelyikének a szembesítés során tett vallomása eltér korábbi vallomásától, a korábbi vallomás megváltoztatásának okát tisztázni kell.

Megengedett, hogy a szembesítés résztvevőinek korábban tett vallomásairól készült jegyzőkönyveket, illetve video- és audiofelvételeket a szembesítésen – a vallomások megtételét és jegyzőkönyvben való rögzítését követően – lejátsszák.

Mindenekelőtt a nyomozás során vannak a szembesítések, a bírósági eljárást megelőzően van a hangsúly, de előfordul a bíróság előtti szakaszban is.

Az eredményessége hullámzó, „néha eredményes, néha nem. Még férj és feleség szembesítése esetében is ez a helyzet.” A jogalkalmazók nem túl gyakran használják.

2.10 Németország

A német büntető-eljárás jog ismeri az intézményt, azonban a szembesítésen nemcsak az ellentmondás tisztázását érti, hanem a felismerésre bemutatást is, mely egy kihallgatás része, ahol rejtve vagy nyíltan, azonosítás céljából szembesítik a terheltet a sértett(ek)kel, vagy más tanúk csoportjával, vagy olyan személyeket szembesítenek, akik egy vizsgálati eljárás részesei.

A német elnevezés, a „Gegenüberstellung”, egy szerre utal az azonosítás céljából történő felismerő szembesítésre és a kihallgatásos, az ellentmondások tisztázására szolgáló szembesítésre is, mely szó szerinti fordításban inkább szembeállítást jelent.

A kutatásom alapját képező, ellentmondások tisztázását szolgáló szembesítés a német felfogás szerint is két, már kihallgatott személy egyidejű, újbóli kihallgatása, akiknek az állításai jelentősen ellentmondanak egymásnak. Azt a célt szolgálja, hogy az egyidejűleg kihallgatott személyt, közvetlenül a másik kijelentéseivel konfrontáljuk, a fennálló ellentmondások tisztázása érdekében.

Az ellentmondások tisztázását szolgáló szembesítés alapja a Német Büntetőeljárás Törvény¹¹ 58. § (2) bekezdése, amely – a magyar szabályozástól eltérően – nem emeli ki azt a tényt, hogy a lényeges ellentmondások esetében kell (csak) ezt megkísérelni.

Ez a jogi alap a formális bázisát adja az intézkedés levezetésének. Előírja, hogy a terhelttel, illetve más tanúkkal való szembesítés megengedhető az előkészítő eljárás során, amennyiben ez szükségesnek látszik a további eljárás szempontjából.

Az előzetes eljárás, melyet az ügyész vezet, nem alakoszerű és nem nyilvános. A büntetőeljárás csúcsa nem a tárgyalás, hanem az azt megelőző eljárás, így a nyomozás során elkövetett hibák a tárgyalás során már nem, vagy csak részben orvosolhatóak, a gyakorlatban a nyomozás szerepe túlsúlyos.

Mind a kihallgatásos szembesítésnek, mind a felismerésre bemutatásnak pontosan kimunkált szabályai, és a legapróbb részletekig kidolgozott, nagy terjedelmű kriminalisztikai irodalma van, mintegy utalva az intézmény(ek) fontosságára.

Kihallgatásos szembesítés a kihallgatások egy sajátos formája, mely általában egyenkénti szembesítésként zajlik (tanú-tanú, tanú-gyanúsított, gyanúsított-gyanúsított). Elsődleges célja az ellentmondások

tisztázása, feloldása. A kihallgatásos szembesítés előtt a rendőrségi kihallgatásról felvett jegyzőkönyveket pontosan ki kell értékelni.

Az előkészítő szakaszban meg kell állapítani, hogy:

- milyen ellentmondásokat kell tisztázni,
- milyen sorrendben kell ezeket tisztázni,
- milyen kérdésformákat kell használni,
- milyen szervezési intézkedéseket kell megtenni (a terem és az ülési rend kiválasztása),
- milyen bizonyítékokat és milyen sorrendben kell elővezetni a kihallgatás alatt,
- melyik időpont a legelőnyösebb az elvégzésére,
- milyen emberi és szociális kapcsolatoknak lehet befolyása a szembesítés folyamatára (például: félelem, szociális függőség).

Az ellentmondásokat külön feljegyzésben vagy összefoglalóban kell rögzíteni. Gyakran adva van a lehetőség, hogy a szembesítésen két rendőr és egy gépiró vegyen részt. Az ügyvel foglalkozó nyomozó vezeti a kihallgatást, a másik rendőr vállalja a megfigyelési és a felügyeleti feladatokat, a levezetésre előírt szempontok (megfelelő távolság, lehetséges menekülési útvonalak) figyelembevételével.

A résztvevő személyeknek úgy kell elhelyezkedniük, hogy ne kerülhessen sor tettelegességre, összebészélésre vagy jeladásra. Az előre megfogalmazott, célirányosan feltett kérdéseket – melyeket a felek büntetőjogi státuszának megfelelő figyelmeztetések elhangzása után tesznek fel – és megjegyzéseket, szó szerint jegyzőkönyvezni kell. Ez természetesen a válaszokra is érvényes. Amennyiben a problémákat nem tisztázták, újra fel kell vetni őket.

A módszerről, az esemény lefolyásáról (viselkedésről) és az eredményről összefoglaló jelentést kell készíteni. Kihallgatásos szembesítést nem lehet félelemben lévő vagy bizonytalan tanúval lefolytatni.

A rendőrség nem jogosult a szabadlábon lévő személyt akarata ellenére szembesítésre előállítani. Az ügyészségnek azonban megvan a joga ahhoz, hogy egy tanút, illetőleg terheltet szembesítésre hívjon, és ha szükséges, elővezetését is elrendelheti.

Annak ellenére, hogy a szembesítés kérdésével igen sok tanulmány foglalkozik, a német büntetőeljárás-jogászok körében az is általánosan elfogadott nézet, hogy a kriminalisztikai gyakorlatban nem lehet minden ellentmondást szembesítéssel tisztázni. Gyakran elég egy megismételt kihallgatást lefolytatni, vagy az anyagi bizonyítékokat elemezni, hogy a probléma tisztázható legyen.

2.11 Olaszország

Itáliában a szembesítést, (confronti) mint jogintézményt a büntetőeljárás törvény¹² szabályozza. A

„Bizonyításról” szóló fejezetén belül a „Bizonyítási eszközök” cím alatt, a 3. fejezetben, a 211–212. §-ban található rendelkezések.

211. § A szembesítés előfeltételei:

(1) A szembesítés kizárólag olyan felek között engedélyezett, akiket előzőleg kihallgattak, vagy kikérdeztek, és abban az esetben, ha köztük fontos tényeket és körülményeket illetően vallomáscsökkenés áll fenn.

212. § A szembesítés módja: (1) A bíró, miután visszaolvasa a szembesítendő felek előzetes vallomását, megkérdezi őket, hogy megerősítik-e azt, vagy módosítják, ha szükséges, felkéri őket a kölcsönös megvitatásra. (2) A jegyzőkönyvbe fel kell venni a bíró által feltett kérdéseket, a szembesített felek által tett vallomásokat és minden mást, ami a szembesítés során elhangzik.

2.12 Portugália

A portugál büntető-eljárásjogi kódex¹³ ismeri a szembesítést. 146. §-a pontosan meghatározza, hogy a bűnügyi nyomozás során mikor és hogyan alkalmazható/alkalmazandó szembesítés.

„Szembesítés alkalmazására lehetőség van terheltek között, tanúk között valamint terheltek és tanúk között abban az esetben, ha az adott ügyben az általuk előadott verziók között lényegi ellentmondás van. Szembesítés csak akkor alkalmazandó, ha az eljárás végén elvárt/szükséges az ellentmondás feloldása.”

A „Portugal Judiciary Police”-nál dolgozó bűnügyi nyomozók véleménye szerint az ügyek többségében (több mint 95%-ában) a szembesítés nem vezet jó eredményre.

Úgy vélik, hogy egyedül a bírósági szakaszban deríthető ki melyik fél mond igazat az ügyre vonatkozóan, ha egyáltalán valamelyikük igazat mond.

A gyakorlatban – éppen a gyenge eredményességi mutatók miatt – az ügyek többségében a bűnügyi rendőrség nem alkalmaz szembesítést, mivel sokkal hatékonyabb bizonyítékokat gyűjteni annak érdekében, hogy megtudjuk, ki mond igazat. És csak ezután, a nyomozás végén bemutatni az ügyésznek a talált bizonyítékokat, valamint a gyanúsítottak vagy a tanúk által tett vallomásokat, aki így eldöntheti, ki mond igazat, és ki akar együttműködni a hatósággal.

A szembesítést nem tartják jó módszernek a valós adatok, a valós történet feltárására, mivel az ügyek többségében – vélik a bűnügyi nyomozók – érthető okból az érintetteknek megvannak a saját érdekeik, amelyeket nem akarnak a nyomozók elé tárni. Ők csak várnak és figyelik, hogy milyen eredményre vezet a nyomozás, és így a bíróság előtt mindent tudva a nyomozásról, inkább érdekeltek az igazság feltárásában.

2.13 Románia

A román büntetőeljárás kódex¹⁴ a következőképp szabályozza a szembesítést („confruntarea”).

87. § A szembesítés tárgya: Ha egymásnak ellentmondó tények merülnek fel ugyanazon ügyben az eljárás alá vont személyek kijelentései között, és amennyiben ez az ügy megoldása érdekében szükséges, e személyek szembesítésére kerül sor.

88. § Eljárási szabályok

(1) A szembesítéssel érintett személyeket azokra a tényekre, körülményekre tekintettel kell kihallgatni, amelyekkel korábbi állításaik ellentmondanak.

(2) A bírók lehetővé tehetik, hogy a szembesített egymáshoz kérdést intézzenek.

(3) A szembesített személyek állításait hivatalos jegyzőkönyvben rögzíteni kell.

A) A Be. Kommentár szerint, annak ellenére, hogy a szembesítés a román büntetőeljárás kódex „Bizonyíték” c. címében található, az elmélet egyhangú annak jogi természetét illetően. A szembesítés egy speciális eljárási aktus, amely kiegészítő bizonyíték, nem pedig bizonyíték szerzésére irányul. Ebből a nézőpontból a szembesítés hatásaiban hasonló a felderítéshez, a bűnügyi helyszíneléshez stb.

A büntetőeljárás kódex alapvető szabálya, hogy minden résztvevő kihallgatása külön-külön történik. Ez azt jelenti, hogy a szembesítés ismételt kihallgatása ugyanazoknak a személyeknek, ámde más körülmények között. Például egyidejűleg.

Csak azok a személyek szembesíthetők, akiket korábban tanúként, gyanúsítottként, vádlottként, sértettként, szakértőként, stb. már kihallgattak, és csak azokra az állításaikra, részállításaikra, amelyek a releváns ellentmondásokat tartalmazzák.

A büntetőeljárás kódex főként inkvizitórius természetének köszönhetően csakis a bírók rendelkeznek hatáskörrel a szembesítések lefolytatására, mind a nyomozás, mind pedig a tárgyalás során (főként az első tárgyaláson). Ez az oka a 88. § (3). bekezdésének, amely korlátozást tesz lehetővé az eredményes szembesítés érdekében.

A szembesítés kezdeményezhető hivatalból, vagy bármelyik résztvevő (fél), vagy az ügyész kérelmére.

Abban az esetben, ha a szembesítés nem vezet eredményre, pl. azért, mert a szembesített személyek egyike sem változtatja meg korábbi állítását, a bírók, ha lehetséges, más bizonyítékot fognak felhasználni, kizárva ezzel a kontradiktóriumot. Szélsőséges esetben az ártatlanság vélelmét fogják alkalmazni.

B) Krimináltaktikai tanácsok

– Csak azok között kerülhet sor szembesítésre, akik ismerik egymást.

- A szemesítés csakis az állításokban rejlő releváns ellentmondásokra fókuszáljon. Ha több, mint egy ilyen releváns ellentmondás van, például a fő ténykérdésre, ajánlatos több szemesítést fogantósítani.

- Fontos a kezdetektől ismerni a szemesítettek között fennálló kapcsolatot.

- Szemesítésre azután kerülhet sor, hogy azt megvitatják azzal a személlyel, akinek a vallomása valósnak tűnik és ő ebbe beleegyezik. Ennek az oka az, hogy egy vallomás megváltoztatható önkéntesen is, ami a szemesítést feleslegessé teszi. Továbbá az, hogy előfordulhat, hogy nem kerül sor a vallomás megváltoztatására, mert a szemesítés valamelyik résztvevőben félelmet kelt, őt visszalépésre készíti, vagy netán a másik iránt tanúsított tiszteletből, barátságából (stb.) teszi ezt.

- Ajánlatos a szemesítést azzal a személlyel is megvitatni, akinek a vallomását hamisnak hiszik, mert ettől elképzelhető, hogy megváltoztatja az állításait. Ha nem teszi, a szemesítésre sor kerül ennek a személynek az értesítése nélkül. Ennek célja nem más, mint előnyt kovácsolni a meglepetésből és kizárni a helyzetre való felkészülés lehetőségét.

- A szemesítés, mint végső „jogorvoslat” lehetőség jöhet számításba, az eljárás titkosságának megőrzése végett, például a nyomozás végén.

- Szemesítés fogantósítható a bíróságon, vagy ha ott nem tud megjelenni, azon a helyen, ahol a személy tartózkodik, például kórházban, börtönben, stb.

- A felek képviselőinek jelen kell lenniük a szemesítésen.

- A szemesítést legalább két bírónak kell szerveznie (egyik fogantósítja, a másik felülvizsgálja) és egyidejűleg csak két személy szemesíthető. Ha több személyt kell szemesíteni, célszerű egy napra több szemesítést szervezni, főként olyan ügyben, ahol egyvalakit több személlyel kell szemesíteni.

- A meghallgatás mindig a hiteles vallomást tevőnek hitt személyhez intézett kérdéssel kezdődik. Őt a terembe a másik felet megelőzően bevezetik, hogy alkalmazkodhasson a környezethez, és minél biztosabb legyen a dolgában.

- A szemesítettek a bírák előtt, egymással szemben foglalnak helyet.

- A szemesítés során nagyon fontos megfigyelni a hamisan vallónak vélt személy reakcióit és figyelembe kell venni, ha a szemesítés menetét megfélemlítéssel, befolyásolással akadályozni próbálja.

- Nem ajánlatos szemesíteni az áldozatot és a terheltet.

- Nem ajánlatos szemesítést kezdeményezni, ha előreláthatólag nem vezet eredményre. Például, ha a terhelt tisztában van azzal, hogy nincs elegendő bizonyíték az elítéléséhez, könnyen teljesen tagadó

pozíciót vehet fel. A szemesítés kezdeményezése nagyban függ az igaznak hitt személlyel folytatott megbeszélés eredményétől.

- Nem ajánlatos egy letartóztatott személyt egy szabaddal szemesíteni, ha a megjelenésük, helyzetük nagyban eltér, például öltözködésben, higiéniaiban, stb.

- A szemesítés nem kezdődhet olyan kérdésekkel, amelyek a szemesítettek korábbi, ügybeli pozícióját firtatják.

- A szemesítettek egymással nem beszélhetnek, hacsak a bírák arra engedélyt nem adnak.

2.14 Szlovákia

A szlovák Be.¹⁵ 125. §-a szabályozza a szemesítést.

(1) Ha a terhelt vallomása lényeges kérdésekben eltér a sértett vagy a tanú vallomásától és ez az ellentmondás másképp nem oldható fel, a terhelt szentől szemben állhat az adott személlyel.

(2) Az egymással szemben álló felek a kihallgató (vizsgáló) hozzájárulásával kérdéseket intézhetnek egymáshoz.

(3) Az (1) és a (2) bekezdés rendelkezési nem alkalmazhatók ügynökkel, védett tanúval, és olyan tanúval szemben, akinek a személyazonossága titokban tartandó.

A szemesítés alapvető taktikai szabályai kriminálisztikai ajánlásokban jelennek meg.

A szemesítés végrehajtásának előfeltételei például:

- Szemesítés kizárólag kettő, már kihallgatott személy között hajtható végre.

- Az előzetes vallomások között jelentős ellentmondások állnak fenn.

- Ezek az ellentmondások más módon nem oldhatók fel.

- A szemesítés megkezdése előtt gondoskodni kell arról, hogy a felek ne találkozzanak egymással.

- Közvetlenül a szemesítés helyére történő megérkezésük után a feleket külön szobában (helyiségben) kell elhelyezni és egyszerre hívni a szemesítésre. Így kizárható a felek közti megegyezés vagy a másik befolyásolása.

A szemesítés végrehajtásának taktikai ajánlásai:

- A szemesítés megkezdésekor tájékoztatni kell a feleket a jogaikról és kötelezettségeikről az eljárásbeli minőségük szerint.

- Szintén szükséges, hogy a feleket tájékoztassák a szemesítés menetéről, különösen arról, hogy kérdést csak a vizsgáló beleegyezésével tehetnek fel.

- Szintén fel kell hívni a figyelmüket arra, hogy tartózkodjanak minden olyan magatartástól, ami zavarhatja a szemesítés menetét, különösen a szóbeli vagy fizikai bántalmazástól.

– A tájékoztatás után a kérdések a vitatott dolgokra vonatkoznak. Először is a kérdések a szembesítésen résztvevő felek közti kapcsolatra vonatkoznak. Például, ha ismerik egymást, mikor és hogy ismerkedtek meg. Fontos körülmény, hogy ismerték-e egymást a cselekmény előtt vagy csak annak eredményeként kerültek kapcsolatba egymással.

– Miután a felek közti kapcsolatot tisztázták, következhetnek a lényeges kérdések.

– A szembesített személytől nem kell visszakérdezni a korábbi vallomását, annak egészét.

– Megvalósulhat a szembesítés célja, ha csak megismétli a vallomás lényegét a másik fél előtt.

– Mindkét félnek feltett kérdések az ellentmondások feloldására vonatkoznak, amikre válaszolhatnak. Ezután akár sikerült az ellentmondást feloldani, akár nem, jöhet a következő ellentmondás.

– A szembesítés legfőbb része az, amikor kérdéseket tesznek fel a feleknek, akik azokra válaszolnak. Az erről készített felvétel bizonyíték.

A szembesítés végrehajtási fő szakasza a nyomozás. A tárgyalás során a szembesítésről készített felvételt veszik figyelembe, ám a bíróság előtt megismételhető vagy újra végrehajtható.

A jogalkalmazók szerint 10–15% körül van a sikeressége. A többi esetben a felek fenntartják korábbi állításaikat, tekintet nélkül a bizonyítékokra és a másik fél állításaira. Mindebből következően – a tradíciók ellenére – alacsony hatékonyságúnak tartják az intézményt.

2.15 Szlovénia

A szembesítés büntető-eljárásjogi és kriminalisztikai terminus technicusaként is ismert.

A büntető eljárási törvényben¹⁶ található szabályok, amelyek a szembesítésről, mint bizonyítási cselekményről rendelkeznek. A kriminalisztika elmélete pedig taktikai tanácsokat ad a szembesítés foganatosításához.

A szlovén kriminalisztikai tankönyvek különböző taktikai tanácsokat fogalmaznak meg a szembesítés foganatosítását illetően. Ezek legfőképpen:

– a szembesítés előtt a tanú/gyanúsított rövid meghallgatása a korábbi tanúvallomásra/vallomásra tekintettel (fenntartják-e vagy sem); majd tájékoztatni kell őket, hogy szembesítve lesznek,

– a szembesítés előtt nem szabad felfedni annak a személyazonosságát, akivel az eljárás résztvevőjét szembesítik,

– a szembesítés legyen meglepetésszerű,

– a szembesítést gondosan elő kell készíteni: ki, mikor, hol; a tisztázandó tények, a meghallgatás sorrendje, a kérdés módja,

– a gyanúsítottat először a kisebb jelentőségű tanúkkal kell szembesíteni, majd fokozatosan az egyre nagyobb jelentőségűekkel (ez növeli a pszichikai nyomást),

– lehetőség szerint meg kell akadályozni annak lehetőségét, hogy a gyanúsított a másik gyanúsítottal kommunikálhasson; néhányan azt tanácsolják, hogy a gyanúsítottak ne kerüljenek egymással szembe,

– próbáljuk mérsékelni a gyanúsított tanúra irányuló befolyását,

– a szembesítés rögzítésekor minden választ szóról szóra jegyezzünk le; a tanúk/gyanúsítottak felváltva válaszoljanak a kérdésekre; a szembesítés ne legyen spontán jellegű.

A szembesítés szabályait a szlovén büntetőeljárás törvényben a terhelt kihallgatása és a tanúkihallgatás szabályai között találjuk meg. Jogilag ezek a szabályok a bírói vizsgálat körébe tartoznak, azonban ugyanezek vonatkoznak a fő kihallgatásokra a nyomozás során is, amelynek keretében szembesítés is foganatosítható.

A szembesítés, mint bizonyíték szerzésére irányuló aktus nem foganatosítható az úgynevezett előzetes eljárásban, ami tulajdonképpen informális rendőrségi nyomozás. Ám, mivel az előzetes eljárás nem formális, nincs akadálya annak, hogy informális szembesítésre kerüljön sor. Ennek eredménye azonban nem szolgálhat bizonyítékkul.

Azokban az ügyekben, amelyekben kötelező a bírói nyomozás az eljárás tárgyalást megelőző szakaszában, a szembesítésre (mint nyomozási cselekményre és bizonyítékszerzésre) általában ezen a szinten, ebben a szakaszban kerül sor. Ez azonban nem zárja ki, hogy a tárgyaló bíró később megismételje a szembesítést; sőt ellenkezőleg, köteles azt megismételni, mivel az ítélet kizárólag olyan bizonyítékon alapulhat, amely a fő kihallgatáson/tárgyaláson merül fel. Ha nincs lehetőség a szembesítés megisméltetésére (mert a tanú megtagadja a vallomástételt, stb.), a nyomozási bíró által lefolytatott szembesítés jegyzőkönyvét kell felolvasni a tárgyaláson.

Mostanában tudományos kutatást nem folytattak a szembesítés hatékonyságát illetően, a szakirodalmi szerzők azt hangsúlyozzák, hogy a szembesítés nagyon fontos és hatékony eszköz az ügyben felmerült tények tisztázásához. Úgy tűnik, hogy semmiféle speciális probléma nem áll fenn ezen a területen.

A kutatásom során megkérdezett szlovén jogalkalmazók különös reakcióval nem találkoztak a szembesítést illetően. Szerintük a szembesítés egy bizonyítási cselekmény, amelyet a bíróságok akkor foganatosítanak, amikor azt szükségesnek tartják, s a tények feltárásának hatékony eszközeként tartják számon. Tapasztalataik alapján a bírák képesek a

tanúk/terheltek reakcióinak/viselkedésének óvatos megfigyelésére és értékelésére.

3. A szembesítést nem alkalmazó európai uniós tagállamok

3.1 Anglia-Skócia

Sem az angol, sem a skót jogban nincs ilyen eljárás. Helyette „tradicionális” módszert alkalmaznak a vizsgálatokra és a tanúk kihallgatására éppúgy, mint pár esetben a tettes és a sértett találkozásakor. De semmi sem hasonlít a kontinentális szembesítésre. Az angolszász rendszerben a bíró nem nyomozó, mint például a francia rendszerben, ahol vizsgálóbírák vannak.

Néha előfordul polgári ügyekben, de csak az egyeztető eljárás során, hogy az egyezségi szakasz a tárgyalótermen kívül folyik.

Tanúkihallgatás van, amit a tanúk kikérdezésének, illetve keresztkérdéses eljárásnak hívnak. A tanú kihallgatása alatt a kérdező összekapcsolja a tanú vallomását az esettel.

(Itt jegyzem meg, hogy tekintettel a korábbi angolszász jogtörténeti hatásokra, *Cipruson sem létezik a szembesítés intézménye.*)

3.2 Írország

Az ír jogrendszer egy common law rendszer, ami az angol jogrendszerből származik és ezért „adversarial” (vádeltű) és nem inquisitorius rendszer. Annyiban érintett a Bűnügyi Igazságszolgáltatási rendszer, hogy ez az „adversarial” megközelítés szembeállítja a bűnvádi ügyet a védelmi üggyel. A bíróság nem érintett a nyomozásban, kivétel, amikor házkutatási engedélyt ad ki. Csak az eljárás kezdetén jellemző, hogy a bíróság érintett.

Az „An Garda Síochána” mindenféle bírói utasítás és ellenőrzés nélkül hajtja végre a nyomozást. A lezárt nyomozást ezután továbbítják a „Director of Public Prosecutions” (D.P.P.)-nek, aki eldönti, hogy van-e elég bizonyíték eljárás vagy per indítására. A D.P.P. nem tagja a bíróságnak, hanem független egyén, akinek az irodája (tevékenysége) az igazságügy-miniszter „kiterjesztése”. A „Garda Síochána” D.P.P.-vel történő egyeztetés után indít csak eljárást.

Amikor egy tárgyalás megkezdődik, a vádló és a védelem is beidéz a saját tanút. Minden tanút megvizsgál (kihallgat) a másik fél is. Ahol ellentmondás vagy vita merül fel a lényeges tények, bizonyítékok, vallomások közt a bíró vagy a bíró által irányított

esküdtszék az, aki/ami eldönti, hogy melyik a helyes, igaz verzió.

A bűnvádi eljárásban a bizonyítás terhének minden kétséget kizárónak kell lennie. Lényegében ez azt jelenti, hogy a védelem a tanúival olyan bizonyítéko(ka)t próbál felhozni, ami kétséget ébreszt a vád által felhozott bizonyítékokban. Ha a védelem a saját érdekében hoz fel bizonyítékot, annak a „valószínűség egyensúlyán” is helyt kell állnia. Egyszerű szavakkal ez azt jelenti, hogy a védelemnek be kell bizonyítania, hogy az általuk felállított verzió sokkal valószínűbb. A bizonyítás terhe – mint látható – sokkal inkább a vádra hárul.

A bírósági szakban a bizonyítékok figyelembevételére vonatkozó szabályokat, a common law és a „statutory” law szabályok keveréke alkotja. A „statute” szabályok az 1992. évi „Criminal Evidence Act”-ben olvashatók.

4. Az európai uniós tagállamok szabályozásából levonható főbb következtetések

Mintegy a tanulmány kezdetén feltett kérdésekre adandó válaszként rögzíthetem az alábbi, főbb konklúziókat.

Jól érzékelhetően elkülönül az angolszász mintára felépült jogrendszerek és a kontinentális szisztémát követő országok szembesítéshez való viszonya. Előbbieknél nem létezik, más módszereket alkalmaznak a tényállás tisztázása, illetve a bírák/esküdtek meggyőzésére.¹⁷ Az utóbbiaknál – szinte teljes körben – él, működik az intézmény.

Az is elmondható a kontinentális felfogású országokról, hogy a szembesítés jogi szabályait – utalva annak jelentőségére – a büntető-eljárásjogról szóló alaptörvények, a nemzeti büntetőeljárás törvények tartalmazzák. A törvényekben található aránylag rövid lélegzetű, nem túl részletezett szembesítési jogi szabályokat pedig általában a kriminalisztikai, azon belül a krimináltaktikai vagy rendőrszaktikai ajánlások, tanácsok, módusok töltik ki, teszik aprólékossá.¹⁸ Különösen igaz ez azon országok esetében, és ezek vannak többségben, ahol a nyomozási szakaszban van a szembesítés hangsúlya. Annak ellenére megalapozottnak tűnik ez az állítás, hogy az alkalmazó európai országok többségében mindkét eljárási fázisban, így a nyomozásban és a bíróság előtti, tárgyalási szakaszban is funkcionál a szembesítés, mint igazságkereső eszköz.

Az európai szembesítési hatékonyság változatos, az is kimondható, hogy általában igen visszafogott. Az tapasztalható, hogy Közép- és Kelet Európá-

ban – legfőképpen a tradíciók alapján – nagyobb jelentőséget tulajdonítanak neki a jogalkalmazók, mint Nyugat-Európában, ám az is rögzíthető, hogy (szerény) eredményességében nem látható érdemi különbség a régiók között. Itt jegyzem meg, hogy külföldi jogalkalmazók által hivatkozott gyenge eredményességi mutatók (még abszolút számokban is, ami 10–15%-ot jelent) hasonlóak, illetve egyezők a magyar, empirikus kutatásom által is felszínre hozott adatokhoz/adatokkal.¹⁹

A szerény eredményessége ellenére egyik alkalmazó országban sem érzékelttem olyan mértékű kételyt, ami megkérdőjelezte volna az intézmény létét, jelenlegi praktikumát, illetve jövőjét, de a nem használó országokban sem merült fel alkalmazásának szükségessége, esetleges „bevezetési vágy, netán kényszer”.

Jegyztek

¹ 1975, BGBl Nr. 631/1975, 2002. október 1-jétől hatályos szövege.

² 2005. október 28-án megjelent 86. tv., amely 2006. április 29-én lépett hatályba Nakazatelno-protsesualen kodeks elnevezéssel.

³ Zákon č. 141/1961 Sb. Trestní řád.

⁴ Amelyet a Riigi Teataja 2003, 27, 166. számában hirdettek ki hivatalosan és, amelyet módosítottak a 2006, 45, 332; 2006, 46, 333; 2006, 48, 360; 2006, 63, 466; 2007, 1, 2; 2007, 2, 7; 2007, 11, 51; 2007, 12, 66; 2007, 44, 316. sz.-ban kihirdetve.

⁵ 11. 7. 1997/692. sz.

⁶ Loi du 31 décembre, 1957 et Ordonnance du 23 décembre 1958 – Titre III.

⁷ Cass.crim. 1998. április 1. Gaz. Pal. 1998. II. Chr. Crim. 142.

⁸ No. 1493/1950, melyet módosítottak a No. 3327/2005. és No. 3346/2005. sz. törvényekkel.

⁹ 1997. június 6-i törvény, Kodeks Postepowania Karnego.

¹⁰ IX-785. számú és 2002. március 14-től hatályos.

¹¹ Az StPO elfogadásának időpontja: 1877. február 1. (kihirdetve: RGB1. 1877, S. 253), hatálybalépésének időpontja: 1879. október.

¹² A szeptember 22-én kihirdetett 1988. évi 447. tv. (Codice di Procedura Penale, 22 settembre 1988, n. 447)

¹³ Decreto-lei no.78/87 de 17 de Fevereiro elnevezésű kódex 1987. február 17-én lépett hatályba.

¹⁴ (1969) – RCPC – 87–88. cikk, IV. szakasz II. fejezet III. cím („Bizonyíték”)

¹⁵ 301/2005. számú.

¹⁶ Zakon o Kazenskem Postopku – 1994

¹⁷ Lásd erről részletesebben például: Baldwin, J.: Police Interview Techniques Establishing Truth of Proof? The British Journal of Criminology, 1993/33. (3) pp. 325–352.; Gudjons-son, G.-Howard, L.: Forensic Psychology. Routledge, London, 1998; Healy, John: Irish Laws of Evidence. Thomson/Roundhall, ISBN: 1-85800-380-6; Matte, J. A.: Art and Science of the Polygraph Techniques. Springfield 1980; Meloan, C. E.-James, R. E.-Safenstein, R.: Criminalistics. An Introduction to Forensic Science. Prentice Hall, New Jersey, USA, 2001; Osterburg, W. James-Ward, H. Richard: Criminal Investigation: A method for reconstructing the past. Anderson, Chicago 1998

¹⁸ Lásd erről részletesebben például: Ackermann, R.-Claeges, H.-Roll, H.: Handbuch der Kriminalistik. Richard Boorberg Verlag, Stuttgart, München, Hannover, Berlin, Weimar, Dresden, 1997; Buquet, A.: Manuel de criminalistique moderne. (La science et la recherche de la preuve). Presses Universitaires de France, Paris, 2001; Krajnik, Václav a kolektív: Kriminalistika. Akadémija Policajného zboru v Bratislave. Bratislava, 2002; Krivokapic, Vladimir: Kriminalistika taktika. Policijska akademija, Beograd, 2005; Mírcea, I.: Criminalistica. Editura Lumina Lex, Bucuresti 1999; Pavisic, B.-Modly, D.-Velic, P.: Kriminalistika. Zagreb 2006

¹⁹ A magyar szakirodalomban két megelőző vizsgálatot találtam, előbbi a múlt század hetvenes éveiben volt és 55 ügyre vonatkozott. Ott az egyterheltes ügyek 33,3%-ában, a többterheltes ügyek 89,2%-ában, a bűnszövetségben elkövetett bűncselekményekben 100%-ában folyt szembesítés. Lásd erről: Országos Kriminológiai és Kriminalisztikai intézet 18. sz. tájékoztatója. Budapest 1974. 128. o.

A második pedig Tóth Mihály nevéhez fűződik, aki a múlt század 80-as éveinek elején, kb. 25 éve, 200 véletlenszerűen kiválasztott, ám nagy terjedelmű nyomozati iratból 134-ben talált szembesítést, ami 67%-os arányt mutatott. Lásd erről: Tóth Mihály: A szembesítések béklyójában. Jogtudományi Közlöny, 1984/3. 141. o.

Halmai Gábor
intézetigazgató egyetemi tanár

Népszavazás és képviseleti demokrácia

A FIDESZ-KDNP által 2006. október 23-án bejelentett hét népszavazási kérdéssel új fejezet kezdődött közvetlen és képviseleti demokrácia viszonyában a rendszerváltást követő magyar alkotmánytörténetben. Ezek a kezdeményezések ugyanis nem titkoltan a kormány parlamenten kívüli eszközökkel történő politikai ellehetetlenítését célozták. A rendszerváltás utáni időszak valamennyi népszavazási vitája igazolta azt a közhelynek számító tényt, hogy a népszuverenitásnak ez a jogintézménye milyen hatásos eszköze lehet politikai célok elérésének. Így volt ez a rendszerváltás kezdete óta többször is, legelőször a 1989-es „négyigenes” referendum esetében, amelynek eredménye jelentősen befolyásolta az átalakulás menetét. De közvetlen kormánybuktatásra most akarták először alkalmazni. A népszavazások átpolitizálását persze nem kis részben segítette az a körülmény, hogy a folyamatos alkotmányozás keretében elmaradt a referendumok helyének tisztázása az új alkotmányos rendben, másrészt a népszavazás jogi szabályozása – kezdve az 1989-es első törvényi rendezéssel, egészen az 1997 júliusában elfogadott alkotmánymódosításig – sosem tartozott a legsikerültebb törvényhozási produktumok közé. A több mint egy évig tartó, meglehetősen elmérgesedett és több alkotmányos intézmény tekintélyét is kikezdő politikai és alkotmányjogi vita azért járt két hozadékkal. Az egyik, hogy a konkrét népszavazási kérdések hitelesíthetősége ügyében egymással ádáz vitákat folytató Országos Választási Bizottság (OVB) és Alkotmánybíróság (AB) abban közös álláspontot foglalt el, hogy a népszavazási törvény több hiányossága alkotmányellenes mulasztást valósít meg. Az OVB kezdeményezései nyomán az AB kötelezte a parlamentet e mulasztások pótlására, és a kérdések minden parlamenti erő számára fontos politikai súlya miatt ezek a kiegészítések meg is történtek a 2007. év végén. A másik hozadéka az áldatlan konfliktusnak, hogy több napi- és hetilap hasábjain elemző tisztázása kezdődött meg közvetlen és képviseleti demokrácia viszonyának a hazai politikai és alkotmányos rendszerben. E viták közül talán a leggyümölcsözőbb az volt, amit Kis János írása indított el, majd zárt le a Népszabadságban.¹ Mielőtt a vitában is felmerült elméleti kérdésekre térnék,

érdemes felidézni a népszavazással kapcsolatos 1989 utáni alkotmányos rendelkezéseket és azok alkotmánybírói értelmezését.

Az alkotmány, az AB-gyakorlat és azok értelmezései

A népszavazással kapcsolatos alapvető elméleti kérdés, hogy az, mint a népszuverenitás egyik megnyilvánulása miként viszonyul a képviseleti demokráciához, mint a nép hatalma másik formájához. Az 1989-ben átfogóan módosított alkotmány-szöveg értelmében: „A Magyar Köztársaságban minden hatalom a népé, amely a népszuverenitást választott képviselői útján, valamint közvetlenül gyakorolja.” Ezt az alkotmányos passzust értelmezte az AB először a 2/1993. (I. 22.) AB határozatában a következőképpen: „A Magyar Köztársaság alkotmányos rendjében a népszuverenitás gyakorlásának elsődleges formája a képviselet.” Ez a felfogás lényegét tekintve azt a liberális álláspontot tükrözi, mely szerint demokratikus jogállamban a néptől eredő hatalmat az alkotmányos, mindenekelőtt a képviseleti szerveken keresztül gyakorolják. Ennek az alkotmányértelmezésnek az ismeretében azt gondolom nem érdemes foglalkozni azokkal az „elméleti” álláspontokkal, amelyek a kétféle akarat-érvényesítési forma egyenrangúságával érvelnek, hiszen ezek a jelenlegi alkotmányos rendszeren kívüli felfogást jelenítenek meg.²

Ebből az értelmezésből vezette le azután az AB a választ arra a több ízben is felvetett kérdésre, vajon a parlament által elfogadott alkotmány módosítható-e a nép által referendum útján. Az alkotmánybírák válasza az alkotmánymódosító népszavazás tilalma volt: „Népszavazás csak az alkotmány és az alkotmányosan hozott törvények keretei között dönthet az Országgyűlés hatáskörébe tartozó ügyekben. A népszuverenitásból fakadó jogoknak mind az Országgyűlés, mind népszavazás útján történő gyakorlása csak az alkotmány rendelkezéseinek megfelelően történhet. A népszavazásra bocsátott kérdés nem foglalhat magában burkolt alkotmánymódosítást.” Ennek az érvelésnek a helyessége a képviseleti és közvetlen demokrácia viszonyának előbb idézett felfogása alapján könnyen belátható. Ha ugyanis népszavazás útján módosítható az alaptörvény egyik paragrafusa, akkor másnap nincs alap megtiltani a következő passzus megváltoztatását. És ily módon rövid idő leforgása alatt az egész alkotmány kicserélhető – természetesen tekintet nélkül az egyes módosítások konzisztenciájára. Ha pedig ez megtehető, akkor az alkotmányozó hatalom im-

máron nem az Országgyűlés, hanem a népszavazás révén a választópolgárok összessége. Márpedig alaptörvényünk az alkotmány megváltoztatásának jogával az Országgyűlést ruházta fel.

A népszavazási úton történő alkotmánymódosítások megoldásával – szinte észrevétlenül – egy olyan alkotmányos rendszerbe csöppennénk, ami egyébként példa nélküli a modern jogállami demokráciákban. (Ez alól egyedül a közvetlen demokrácia elsődlegességére épülő svájci alkotmányos modell jelent kivételt. De a szövetségi alkotmány módosításának hatáskörével felruházott Szövetségi Gyűlés még itt is megteheti, hogy ha nem ért egyet egy népszavazási úton rákényszerített alkotmánymódosítással, azzal szemben saját ellentervezetet dolgozzon ki, és azt a nép és a kantonok szavazására bocsássa.) Ha kissé megkaparjuk a népszuverenitásnak ezt az értelmezését, az arra a tévhitre épül, mely szerint a nép nem egyszerűen forrása, hanem egyszersmind alanya is az állami szuverenitásnak.

Ugyanakkor az 1997 júliusi alkotmánymódosítás mintha éppen az AB 1993-as felfogásával ellentétes tartalommal változtatta volna meg az alaptörvény hatályos szövegét. Az új 28/C. § (5) bekezdésének c) pontja ugyanis a népszavazásra nem bocsátható kérdések között az alkotmány népszavazásról és népi kezdeményezésről szóló rendelkezéseit sorolja fel. Egyszerű logikai értelmezéssel nem nehéz arra a következtetésre jutni, hogy ha az alkotmányozó kifejezetten tiltja e rendelkezések népszavazásra bocsátását, akkor meg kívánta engedni referendum tartását minden egyéb alkotmányos passzust illetően. Ezzel a kézenfekvőnek tűnő – ám egyetlen alkotmányértelmezésre feljogosított grémium által sem megerősített – értelmezéssel viszont ellentétes az AB-nak nemcsak az alkotmánymódosítás előtt született, már említett 1993-as, hanem számos azt követően hozott döntése is, mindenekelőtt a 25/1999. (VII. 7.) AB határozat. Ennek a döntésnek az előzménye az akkori – a mainál lényegesen népszavazásbarátabb felfogást valló – OVB-nek az a határozata volt, ami hitelesítette a köztársasági elnök választásáról rendelkező alkotmányos passzus megváltoztatásáról szóló népszavazási kérdést. Az OVB arra alapozta döntését, hogy 1997 júliusa óta a hatályos alkotmány része az az említett passzus, mely szerint az alkotmánynak csak a népszavazásról és népi kezdeményezésről szóló rendelkezései nem lehetnek országos népszavazás tárgyai. Ugyanakkor az indítványozók az 1993-as alkotmánybírói határozatra hivatkoztak.

Tovább bonyolította a helyzetet, hogy az AB – a földkérdésben a kormány által, az aláírásgyűjtések megelőzésére tervezett népszavazás kapcsán hozott – 52/1997. (X. 14.) AB határozata az említett 1993-as

döntéstől némileg eltérő felfogást tartalmazott képviseleti és közvetlen demokrácia viszonyáról. Az alkotmánybírák ugyanabból az alkotmányi rendelkezésből, amelyből korábban a képviseleti demokrácia primátusát vezették le, ezúttal arra az értelmezésre jutottak, hogy jöllehet „a közvetlen hatalomgyakorlás a népszuverenitás gyakorlásának kivételes formája, amely azonban kivételes megvalósulása eseteiben a képviseleti hatalomgyakorlás fölött áll”.

Az AB gyakorlatának ezt a kitérőjét a mostani népszavazásvitában Körösenyi András is felhasználja Kis érvelésével szemben, mondván: Kis eltekint a gondolatmenetbe nem illeszkedő AB döntésekről, mindenekelőtt az 52/1997. (X. 14.) AB határozattól, amelyben pedig az áll, hogy „az Országgyűlés az adott népszavazási kérdés tekintetében végrehajtói szerepbe kerül”.³ Csakhogy attól viszont Körösenyi tekint el, hogy ennek a kétségkívül több szerencsétlen általános megfogalmazást tartalmazó döntésnek a tárgya a nép által 200 ezer aláírással kezdeményezett ügynevezett kötelező, és a kormány, a köztársasági elnök vagy 100 ezer választópolgári aláírással útjára bocsátott ügynevezett fakultatív referendum viszonya volt, és az AB az előbbi elsőbbségét állapította meg az utóbbival szemben.

1999-ben tehát az alkotmánybírák számára több megoldási lehetőség kínálkozott a döntésre. Az egyik az volt, hogy választanak az ellentétes alkotmányos passzusok közül, és eldöntik a kérdést. A kevésbé aktivista megoldás az lett volna, ha a testület nem dönt az ügyben, hanem felszólítja az alkotmányozót, hogy maga tisztázza az alkotmányon belüli ellentmondást. Mit tartalmazott ehhez képest a 25/1999. (VII. 7.) AB határozat? Először is azt az állítást, hogy az 1997. októberi határozatban a testület nem módosította a képviseleti és a népszavazás útján történő hatalomgyakorlás viszonyával kapcsolatos álláspontját. (Ez annál is inkább furcsa, mert az 1997-es döntés indokolása az az évi alkotmánymódosítással magyarázta az alkotmánybírói álláspont változását.) Vagyis 1999-ben az alkotmánybírák úgy tértek vissza 1993-as felfogásukhoz, hogy nemcsak az 1997-es alkotmány-szöveget tekintették nem létezőnek, hanem erre alapozott határozatukat is.

A határozat indokolásának központi eleme, hogy azért nem lehet népszavazási úton módosítani az alkotmányt általában – és így persze a köztársasági elnök választására vonatkozó szabályokat sem –, mert az alaptörvény megalkotása és megváltoztatása az Országgyűlés hatáskörébe tartozik. „Ebből következik, hogy az alkotmány – választópolgári kezdeményezésre – népszavazással nem módosítható” – szól az alkotmánybírói érvelés. Az indokolás utolsó elemeként a bírák az elnökválasztás módjának megváltoztatását azért is kizárják a népszavazásra bocsát-

ható kérdések köréből, mert ez, mint az Országgyűlés kizárólagos alkotmányozói jogkörébe tartozó kérdés, az alkotmányos rend megváltoztatását jelentené. A testület egyébként helytálló érvelésének egyetlen szépséghibája, hogy az ellentétesnek tűnik az alkotmány kétségkívül elhibázott szövegével, amely sajnálatos módon az alkotmány módosítását generálisan nem sorolta a tiltott népszavazási tárgyak közé.

Ugyanakkor véleményem szerint Kis János túlzó következtetéseket von le az AB-nek a helyes 1993-as elvekhez visszakanyarodó 1999. évi döntéséből, amikor odáig megy érvelésében, hogy alkotmányunk egyáltalán nem ad önálló hatásköröket a népszavazásnak, annak eredménye soha nem a törvény, és az csak azáltal von maga után jogi következményeket, hogy kötelezettséget ró az Országgyűlésre. A népszavazás „hatásköre” – az alkotmányban felsorolt tiltott tárgyak és az AB gyakorlatából levezethető alkotmánymódosítás kivételével – éppenséggel megegyezik a parlamentével, amit az alkotmány 28/B. § (1) bekezdésének szövege azzal juttat kifejezésre, hogy „az országos népszavazás [és népi kezdeményezés] tárgya az Országgyűlés hatáskörébe tartozó kérdés lehet”. Az eredményes népszavazás általában éppen törvényhozási kötelezettséget ró a parlamentre, és az egy ettől független kérdés, vajon hogyan kötelezhetőek a képviselők a népszavazás által meghatározott tartalmú törvény megszavazására. Ez azonban nem szünteti meg kötelezettségüket. Tehát nem helytálló Kisnek az az érvelése, miszerint a népszavazás a képviselőket nem köti. Mászt nem is jelenthet az alkotmány 28/C. § (3) bekezdésének az a rendelkezése, mely szerint „ha az országos népszavazást el kell rendelni, az eredményes népszavazás alapján hozott döntés az Országgyűlésre kötelező”. Mint mondtam, az más kérdés, hogyan kényszeríthető ki ez a kötelezettség. Azt sem állíthatjuk, hogy a képviselőket nem köti az alkotmány, annak ellenére, hogy gyakran megsértik rendelkezéseit vagy/és elveit – olykor még szándékosan is.

Nem helyes Kisnek az az analógiája sem, hogy amidőn az AB kötelezi a törvényhozót alkotmányellenes mulasztásának pótlására, akkor sem rendelkezik a törvény tartalmáról, mert azzal sértene a képviselői függetlenséget. Vegyük a magyar AB történetének első mulasztást megállapító döntését, a 32/1990. (XII. 22.) AB határozatot, amelyben az alkotmánybírák kötelezték az Országgyűlést a közigazgatási határozatok bírói megtámadhatóságának törvényi szabályozására. Ezt a kötelezettségét a parlament nem teljesíthette volna mondjuk egy újabb közigazgatási fellebbezési fórum beiktatásával, csak a bírói út megnyitása felelt meg az AB döntésének – akkor is, ha esetleg a képviselőket kielégítette volna az előbbi megoldás is.

Kis János egyetlen esetben engedi meg, hogy az állampolgári kezdeményezésre elrendelendő, vagyis ügydöntő népszavazás kötelezze a képviselőket, ha a népszavazás célja a jogalkotás megállítása. Az ilyen népszavazás szerinte nem sérti a képviselők függetlenségét. Annak ugyan nem adja indokát, hogy ez miért ne lenne éppolyan sérelme a törvényt hozni kívánó képviselők autonóm döntésének, de a fontosabb ellenérv, hogy sem az alkotmány, sem pedig a népszavazásról szóló törvény nem ismeri a jogalkotásra, illetve annak megállítására vonatkozó népszavazás megkülönböztetését, így azok képviselőket kötelező erejének különbsége jogilag aligha támasztható alá.

A népszavazás 1989. évi törvényi szabályozásának egyik fő hiányossága éppen az volt, hogy rendkívül megkönnyítette a kötelező kiíráshoz szükséges feltételek teljesítését, hiszen alig van olyan, kicsit is populáris cél, amelyhez ne lehetett volna 100 ezer támogató aláírást gyűjteni. Ezzel pedig az alkotmányból levezethető elvek ellenére a népszavazás óhatatlanul felértékelődött a képviseleti demokráciához képest. Vagyis lényegében a törvényhozó majd’ minden aktusa fölött ott lebegett a referendum Damoklész-kardja. Ezen lényegében az 1997-es alkotmánymódosítás, és az ezt követő 1998-as törvényi szabályozás sem változtatott alapvetően, legfeljebb annyiban, hogy a kötelező népszavazáshoz szükséges aláírásszám 200 ezerre történő felemelésével a valóban civil kezdeményezések esélyeit jelentősen megnehezítette ugyan, de a jelentősebb támogatottsággal rendelkező pártok számára ennek a mennyiségnek az összegyűjtése sem jelent komoly akadályt. Ezzel a népszavazás szinte kizárólagosan (ellenzéki) pártpolitikai eszközzé, a parlamenti kisebbség parlamenten kívüli legerősebb jogosítványává vált – ráadásul immáron az alaptörvény szintjén.

A jogi szabályozás említett hiátusai és az AB változó gyakorlata abba az irányba hatottak, hogy a népszavazás, ami egy alkotmányos jogállamban a népszuverenitás szigorúan meghatározott törvényi feltételek mellett alkalmazható, nem mindenható, de nem is súlytalan eszköze, amely az alkotmányi és az erre épülő törvényi játékszabályok bizonytalansága esetében egyfelől a napi pártpolitika játékszere, másfelől az elvi fogódzók nélküli alkotmánybírói politizálás eszközövé válhat.

A „kormánybuktató” népszavazási kérdések eltérő megítélése

Ilyen kissé bizonytalan alkotmányi és törvényi szabályozás, illetve alkotmánybírói jogalkalmazási

gyakorlat közepette jelentette be az ellenzék vezére 2006. október 23-án, az utcai politizálás sikertelenségét követően a kormány megbuktatására irányuló új stratégia eszközeként a FIDESZ MPSZ és a KDNP közös „hétigenes” népszavazási javaslatát, amely a kormányprogram egyes, részben már a költségvetési javaslatban is szereplő, nyilván népszerűtlen elemeinek referendum útján történő ellehetetlenítését szolgálta. Az Országos Választási Bizottság 2006. november 20-án és 21-én hozott határozataiban négy kérdés hitelesítését megtagadta, három esetben pedig zöld utat adott a kezdeményezésnek. Mind a hét határozattal szemben érkeztek kifogások az Alkotmánybírósághoz. A testület 2007. március 9-én nyilvánosságra hozott döntéseivel helybenhagyta a hitelesítő tartalmú OVB-határozatokat, valamint az elutasító tartalmúak közül kettőt, és az OVB új eljárásra utasítása mellett megsemmisített további kettőt.

Tandíj – első menet

Az egyik megsemmisítő döntés, a 15/2007. (III. 9.) AB határozat a felsőoktatási képzési hozzájárulással kapcsolatos kérdésre vonatkozott. Az OVB 566/2006. (XI. 20.) határozatában a hitelesítés megtagadását azzal indokolta, hogy az alkotmány 28/C. § (5) bekezdésének f) pontja kizárja a kormány programjáról tartott népszavazást. E tilalom nemcsak azt jelenti, hogy a konkrét dokumentum a maga egészében nem lehet referendum tárgya, hanem azt is, hogy annak egyes világosan felismerhető, lényeges elemei sem bocsáthatók népszavazásra. Az OVB határozata megállapította azt is, hogy a népszavazásra vonatkozó hatályos alkotmányi rendelkezések alapján nem dönthető el, mennyi időre kötelezné a népszavazás eredménye a törvényhozást, ezért a kérdésben tartandó országos népszavazás eredményessége esetlegesen burkolt alkotmánymódosítást eredményezne, amennyiben a kérdés szabályozása – az alaptörvényben nem létező „kizárólagos népszavazási tárgyként” – a továbbiakban kikerülne az Országgyűlés hatásköréből.

Az OVB határozata ellen a népszavazást kezdeményezők nyújtottak be kifogást. Ebben előadták, hogy csak a kormányprogram egészéről tartandó népszavazás képezi tilalom tárgyát, annak egyes részei nem. Továbbá rámutattak arra is, hogy valamely jogintézmény szabályozási hiányossága nem képezheti vizsgálati tárgyát egy népszavazási kérdés hitelesítési eljárásának; így nem lehet egy konkrét népszavazás akadálya az, hogy a népszavazás intézményének szabályozása során esetleges alkotmányos probléma merült fel.

Az Alkotmánybíróság mindenekelőtt leszögezte, hogy az alkotmány 28/C. § (5) bekezdésében meghatározott tiltott tárgyköröket megszorítóan kell értelmezni, továbbá figyelemmel kell lenni a kormányforma sajátosságaira. A parlamentáris kormányformából adódóan a kormányprogram feletti népszavazás érintené a miniszterelnök és a Kormány alkotmányi pozícióját. Az Országgyűlés egyszerre határoz a kormányprogram elfogadásáról és a miniszterelnök megválasztásáról, így a kormányprogramról tartott népszavazás szükségképpen érinti a miniszterelnök személyét. Tehát a kormányprogram felvétele a tiltott tárgykörök listájára tartalmilag a miniszterelnök személyéről szóló népszavazást zárja ki. Mindebből az következik, hogy a kormányprogram egészéről nem tartható népszavazás, annak egyes tartalmi elemeiről azonban igen, hiszen az nem érinti a miniszterelnök, a Kormány és az Országgyűlés kapcsolatrendszerét.

Az Alkotmánybíróság nem osztotta az OVB burkolt alkotmánymódosításra vonatkozó aggodalmát sem, mivel az eredményes népszavazásból az Országgyűlésnek nem keletkezne olyan jogalkotási kötelezettsége, amely csak az alkotmány módosításával teljesíthető.

Holló András alkotmánybíró párhuzamos indokolást fűzött a határozathoz, mert meglátása szerint sem a kormányprogram egészéről, sem egyes elemeiről nem tartható népszavazás. Ugyanakkor a kormányprogram országgyűlési hatáskörbe történő végrehajtásának egyes elemei népszavazásra bocsáthatók. A képzési hozzájárulás kérdése ezen az alapon lehet tárgya népszavazásnak. Bragyova András alkotmánybíró szerint viszont helyben kellett volna hagyni az OVB határozatát. Különvéleményében kifejtette, hogy a képzési hozzájárulásról legalább három, egymástól független okból nem tartható népszavazás. A kérdés azon kívül, hogy érinti a kormány programját, nem tartozik az Országgyűlés hatáskörébe, és érinti a költségvetésről szóló törvény tartalmát. Álláspontja szerinte a kormányforma sajátosságaiból a többségi indokolástól eltérő következtetések vonhatók le. A parlamentáris demokráciában a kormányprogram az Országgyűlés és a kormány közötti alkotmányos kapcsolat, a „bizalom” alkotmányos-politikai tartalmát fejezi ki, azt, aminek megvalósításában az Országgyűlés többsége – jogilag ez az Országgyűlés döntése [alkotmány 24. § (2)] – a Kormányt támogatja. Márpedig az Országgyűlés és a kormány közötti kapcsolat egy eleme sem tartozik a népszavazással eldönthető kérdések közé. Ez megfelel az Alkotmánybíróság által régóta kimondott elvnek, a képviseleti demokrácia elsődlegességének. Ráadásul a szabad mandátum elvéből következően az eredményes népszavazás is csak az Országgyűlésre, mint állami szervre kötele-

z, a képviselő jogilag nem köteles meghatározott módon szavazni. Ezért (ebben az értelemben) az Országgyűlés számára a népszavazás eredménye éppúgy politikai kötelezettséget hoz létre, mint maga a kormányprogram (mely jogilag szintén nem kötelező). Az eredményes népszavazás az országgyűlési képviselők többségét olyan döntés meghozatalára kötelezné, amelynek éppen az ellenkezőjére vállaltak a program megszavazásával politikai kötelezettséget. Bragyova András meglátása szerint az Országgyűlést valaminek a nem tevésére – azaz nem döntésre – kötelező népszavazási kérdés nem megengedett, mert a népszavazási kérdés csak egyes meghatározott döntésekben korlátozhatja az Országgyűlés hatáskörét, nem pedig meghatározatlan számú és tárgyú jövőben meghozandó döntésben. A népszavazási kérdésnek ezért egy esetre szóló, az Országgyűlés egy aktusával teljesíthető kötelezettséget kell meghatároznia. A népszavazás eredményeként az Országgyűlés nem tilthatja meg sem önmagának, sem az összes jövőbeli Országgyűlésnek a képzési hozzájárulás visszaállítását. Ez ugyanis nem része a törvényhozás jogának, éppen ellenkezőleg a törvényhozási hatáskör elvonását jelentené. Bragyova szerint ezen kívül, mivel a képzési hozzájárulás az állami költségvetés bevételi jogcíme, így erről népszavazást az alkotmány 28/C. § (5) bekezdésének a) pontja alapján sem lehet tartani.

Vizitdíj – első menet

A másik új eljárásra utasítás a vizitdíj ügyében hozott 16/2007. (III. 9.) AB határozatban született. Itt az 568/2006. (XI. 21.) OVB határozatban a testület az aláírásgyűjtő ív megtagadását azzal indokolta, hogy a kérdés közvetlenül érinti a költségvetést, és így az alkotmány 28/C. § (5) bekezdésének a) pontjába ütközik, mivel a 2007. évre vonatkozó költségvetési törvényjavaslat (T/1145.) ebből a forrásból 22 milliárd forint bevételt tervez az Egészségbiztosítási Alap javára. Az OVB határozatával szemben a népszavazást kezdeményező nyújtottak be kifogást. Meglátásuk szerint az eredményes népszavazásból nem következne okszerűen a költségvetési törvény módosítása, illetve a kérdés nem arra irányul, hogy a választópolgárok pontosan határozzanak meg jövőbeli költségvetési törvényben szereplő egyes kiadásokat, így az aláírásgyűjtő ívet az OVB-nek hitelesítenie kellett volna.

Az Alkotmánybíróság az OVB határozatát hatályon kívül helyező döntésének indoklásában azzal érvelt, hogy már az 51/2001. (XI. 29.) AB határozatában is kifejtette, hogy a népszavazás tiltott

tárgyköréit megszorítóan kell értelmezni. Ebből következik, hogy az alkotmány 28/C. § (5) bekezdés a) pontjában szereplő rendelkezés konkrét törvények, többek között a költségvetésről, a költségvetés végrehajtásáról szóló törvény tartalmát vonja ki a népszavazás jogintézménye alól. Tehát egy kérdés akkor nem bocsátható népszavazásra, ha az a költségvetési törvény módosítását tartalmazza, vagy abból okszerűen következik a tiltott tárgykörként megjelölt törvények megváltoztatása. Az indokolás szerint az AB esetenkénti mérlegelés alapján dönt arról, hogy a népszavazási kérdés a költségvetési törvényben szereplő egyes bevételi vagy kiadási tételekkel közvetlen és jelentős kapcsolatban áll-e.

Az AB megállapította, hogy az OVB határozatának meghozatalakor vizitdíjról költségvetési törvény nem rendelkezett, csupán a költségvetési törvényjavaslat mellékletében szerepelt. Jövőbeli költségvetésre, valamely költségvetési törvényjavaslatra hivatkozva az aláírásgyűjtő ív hitelesítése megalapozottan nem tagadható meg. Az alkotmánybírák iránymutatása szerint a megismételt eljárásban az OVB-nek azt kell megvizsgálnia, hogy a népszavazás érinti-e a hatályos költségvetési előirányzatot.

Bragyova András alkotmánybíró ezúttal sem értett egyet az OVB határozatának megsemmisítésével. Különvéleményében kifejtette, hogy a vizitdíjról a hatályos költségvetési törvény rendelkezéseitől függetlenül nem lehet népszavazást tartani, mert az mindenképpen az alkotmány 28/C. § (5) bekezdésének a) pontjába ütközik. A vizitdíj népszavazásra bocsáthatóságának megítélése szerint azon múlik, hogy miként határozzuk meg a költségvetés és a vizitdíj fogalmát. Szerinte, ha abból az általánosan elfogadott definícióból indulunk ki, miszerint a költségvetés az állam meghatározott időtartamra előirányzott kiadásainak és bevételeinek tételes felsorolása és mérlege, akkor a költségvetésről szóló törvény tartalmán mindazt érteni kell, ami a költségvetés bevételeinek és kiadásainak jogcímét érinti. A költségvetési ciklus folyamatos, az állam életének velejárója, így az nem azonosítható egy adott időpontban érvényes törvénnyel vagy törvényekkel. A vizitdíj bevételi jogcímet keletkeztet, és ezáltal közvetlenül befolyásolja a költségvetés egyenlegét. A vizitdíjról szóló népszavazási kérdés fenti értelemben vett költségvetés tartalmát érintő jellege tehát független a mindenkori tételes jogi helyzettől.

Mint látható tehát, a vizitdíj ügyében a megsemmisítés csak formai okból történt, mondván, hogy a megtagadás alapjául szolgáló, a vizitdíjat tartalmazó költségvetési törvény az OVB döntésének időpontjában még csak javaslat formájában várt elfogadásra az Országgyűlés előtt, amire az AB határozat meghozatala előtt sor került. Nyilván érezvén, hogy az

AB határozatát követően a kérdés hitelesítésének megtagadása már csak formaság az OVB részéről, a kezdeményezők visszavonták a kérdést. Ugyanakkor rövidebb korábban már helyettesítették azt egy némileg újrafogalmazott másikkal, amely csak a népszavazást követő év január elsejétől tiltaná a vizitdíj előírását, és kiegészítették a kórházi napidíjak tilalmára vonatkozó továbbit.

Az OVB-nek tehát ismét tárgyalnia kellett a kormánybuktató szándékok szempontjából legfontosabb három kérdést: a felsőoktatási képzési hozzájárulás (tandíj), a vizitdíj és az azzal szorosan összefüggő kórházi napidíj ügyét, ez utóbbi kettőben lényegében azonos érveléssel ugyanazt a kérdést eldöntve.

Tandíj – második menet

Az OVB megismételt eljárást követően meghozta 105/2007. (III. 29.) számú határozatát, melyben az aláírásgyűjtő ív hitelesítését ismételten megtagadta. Ezúttal az elutasító döntést az alkotmány 28/C. § (5) bekezdés a) pontjára alapozta a testület, amely tiltja a költségvetésről szóló népszavazást. Bár a képzési hozzájárulás a felsőoktatási intézmények saját bevétele, azonban ennek eltörlése esetén szükségessé válhat a kiesett bevétel központi költségvetésből történő pótlása a felsőoktatási intézmények működőképességének megőrzése érdekében. Az OVB határozata indoklásában megismételte azt az álláspontját, mely szerint az eredményes népszavazás az alkotmány módosítását eredményezné.

Az OVB újabb elutasító határozatával szemben ismételten kifogást nyújtottak be. Ebben kifejtették, hogy az OVB nem hivatkozhatott volna olyan elutasítási okra, amelyet első határozatában nem hozott fel. Véleményük szerint a kérdés közvetlenül a költségvetést sem érinti, és a burkolt alkotmánymódosításra hivatkozó érvet az Alkotmánybíróság már elbírálta.

A taláros testület 32/2007. (VI. 6.) AB határozatában először a költségvetés mint tiltott népszavazási tárgykör kapcsán kidolgozott gyakorlatát tekintette át. Ennek eredményeként arra a megállapításra jutott, hogy ebben az esetben arról kell állást foglalnia, vajon a képzési hozzájárulás eltörlésére vonatkozó népszavazási kérdés a hatályos költségvetési törvény (2006. évi CXXVII. törvény) módosítását tartalmazza-e, vagy okszerűen következik-e belőle annak módosítása. Az AB szerint a költségvetési törvényben nem szerepel az egyetemek, főiskolák bevételei között a képzési hozzájárulás, így eredményes népszavazás esetében nem a költségvetési törvényt, hanem csak a felsőoktatásról szóló 2005. évi CXXXIX. törvényt kellene módosítani. Tehát az AB arra a következtetésre

jutott, hogy az aláírásgyűjtő ív mintapéldányának hitelesítése a költségvetésbe ütközésre hivatkozással nem tagadható meg. Az OVB alkotmánymódosításra hivatkozó érvének érdemi vizsgálatába az AB nem is bocsátkozott, mondván: azt már a 15/2007. (II. 9.) AB határozatában megalapozatlannak találta.

Mindezek eredményeként az Alkotmánybíróság a kifogásnak helyt adott, az OVB határozatát ismét megsemmisítette és a testületet új eljárásra utasította. Emellett szokatlan módon felhívta az OVB figyelmét arra, hogy a megismételt eljárásban a népszavazási törvény rendelkezéseinek megfelelő kérdést tartalmazó aláírásgyűjtő ív mintapéldányát hitelesítenie kell. A taláros testület rámutatott, hogy a megismételt eljárásban nemcsak az alkotmánybírósági határozat rendelkező része, hanem annak indokolása is köti az OVB-t. Ezt a példátlan utasítást egy alkotmányos intézménynek az AB elnöke és az ügy előadó bírāja egy ugyancsak nem szokásos sajtótájékoztató keretében még nyomatékosította.

Bragyova András alkotmánybíró ezúttal sem értett egyet az OVB határozatának megsemmisítésével, melynek indokait különvéleményében foglalta össze. Megismételte a 16/2007. (III. 9.) AB határozathoz fűzött különvéleményében kifejtetteket, mely szerint a költségvetésről szóló törvény tartalmán mindazt érteni kell, ami a költségvetés bevételeinek és kiadásainak jogcímét érinti. Márpedig az nem kétséges, hogy a képzési hozzájárulás bevételi jogcímnek minősül. Emellett a képzési hozzájárulás illetéknek is minősíthető, és így emiatt sem bocsátható a kérdés népszavazásra. Illeték alatt ugyanis érteni kell mindazokat a díjakat, amelyeknél a fizetési kötelezettséget valamely közszolgáltatás igénybevétele keletkezteti, vagy valamely állam által biztosított szolgáltatás rendelkezésre állásáért kell fizetni.

Vizitdíj második, kórházi napidíj első menet

Az OVB-nek a módosított vizitdíj, és a kórházi ápolási díjjal kapcsolatos, újonnan benyújtott kérdések hitelesítését – azonos érveléssel – elutasító határozatainak indoklásában több érveléssel is alátámasztotta döntését. Eszerint a népszavazási kezdeményezés arra irányul, hogy a választópolgárok pontosan határozzák meg a jövőbeli költségvetési törvény egyik tételét, és így a kérdés az alkotmány 28/C. § (5) bekezdés a) pontja szerint kizárt tárgykörbe tartozik. Az OVB arra is felhívta a figyelmet, hogy a kérdés akár a népszavazás évében hatályban lévő költségvetést is érintheti. Előfordulhat ugyanis, hogy a költségvetési törvény időbeli hatálya meghosszabbodik,

vagy azt az Országgyűlés eleve egy évnél hosszabb időre fogadja el. Az OVB továbbá azt is kifejtette, hogy az Egészségbiztosítási Alap költségvetésének stabilitása, bevételi és kiadási szerkezetének megváltoztathatósága más alkotmányossági mércével mérendő, mint a nem célhoz kötött befizetésekből felhalmozott központi költségvetés. Az OVB meglátása szerint e szabályok évenkénti megváltoztatása a biztosítási elvű egészségügyi rendszer stabilitását kritikus mértékben veszélyeztetné. Az OVB továbbá felhívta a figyelmet arra, hogy jelen pillanatban nem dönthető el, mennyi ideig köteleznék a népszavazás eredménye a törvényhozást, és így az eredményes népszavazás az alkotmány burkolt módosítását eredményezi.

Az OVB határozatával szemben kifogással fordultak az Alkotmánybírósághoz. Eszerint az OVB a jövőbeli költségvetés érintettségére figyelemmel tagadta meg az aláírásgyűjtő ív hitelesítését, erre pedig a 16/2007. (III. 29.) AB határozat alapján nincs lehetősége.

Az AB 33/2007. (VI. 6.) AB és 34/2007. (VI. 6.) AB határozataiban a kifogások elbírálása során ismét áttekintette a költségvetést érintő népszavazási kezdeményezések kapcsán kialakított gyakorlatát. Az irányadó 51/2001. (XI. 29.) AB határozat szerint a kérdés akkor nem bocsátható népszavazásra, ha az a költségvetési törvény módosítását tartalmazza vagy okszerűen következik belőle annak megváltoztatása, illetve ha arra irányul, hogy a választópolgárok pontosan határozzanak meg jövőbeli költségvetési törvényben szereplő egyes kiadásokat. Az AB új érvként hivatkozott arra – a korábbi gyakorlatából ismeretlen – érvre, hogy jövőbeli költségvetésre hivatkozva az aláírásgyűjtő ív megalapozottan csak akkor tagadható meg, ha az a jövőbeli költségvetési törvényben szereplő egyes kiadások meghatározására irányul. Ezzel szemben a kórházi napidíj és a vizitdíj az Egészségbiztosítási Alap hatályos költségvetésében nem kiadás, hanem bevétel. Az alkotmánybírák meglátása szerint eredményes népszavazás esetén sem szükségszerű a költségvetési törvény módosítása, hiszen a vizitdíj, illetve a kórházi napidíj fizetési kötelezettség nem a költségvetési törvényből, hanem a kötelező egészségbiztosítás ellátásairól szóló 1997. évi LXXXIII. törvényből következik. A taláros testület szerint nem áll fenn annak a veszélye sem, hogy a népszavazás érintse a hatályos költségvetést, hiszen semmilyen adat nem utal arra, hogy a Magyar Köztársaság 2007. évi költségvetéséről szóló törvény időbeli hatálya meghosszabbodna. Nem bizonyult meggyőzőnek az OVB azon érve sem, hogy a napidíj megszüntetése az egészségügyi rendszer stabilitását kritikus mértékben veszélyeztetné. Az AB véleménye szerint a költségvetésről szóló törvény tartalma mint

kizárt tárgykör nem értelmezhető ilyen kiterjesztően. Ráadásul a vizitdíj és a napidíj bevétel jellegéből nem következik, hogy annak megszüntetése az egészségügyi rendszer stabilitását súlyosan veszélyeztetné. Az AB csakúgy, mint a képzési hozzájárulásról szóló népszavazási kezdeményezést elbíráló 15/2007. (III. 9.) AB határozatában, most is arra a következtetésre jutott, hogy eredményes népszavazás esetén sem keletkezik az Országgyűlésnek olyan kötelezettsége, amely csak az alkotmány módosításával teljesíthető, így az erre hivatkozó érvelés sem bizonyult megalapozottnak.

Mindezek alapján az AB helyt adott a kifogásnak és ismételten új eljárásra kötelezte az OVB-t. Emellett ezekben a határozatokban, illetve a meghozatalukat követő sajtótájékoztatón is felhívta az OVB figyelmét arra, hogy a megismételt eljárásban a népszavazási törvény rendelkezéseinek megfelelő kérdést tartalmazó aláírásgyűjtő ív mintapéldányát hitelesíteni kell.

Csakúgy, mint a vizitdíjról szóló 16/2007. (II. 9.) AB határozathoz, Bragyova András ezúttal is különvéleményt csatolt a többségi döntéshez. Ismételten rámutatott arra, hogy a költségvetési törvény tartalmán mindazt érteni kell, ami a költségvetés bevételeinek és kiadásainak jogcímét érinti. Márpedig a vizitdíj, illetve a kórházi napidíj a költségvetés bevételi jogcíme függetlenül attól, hogy az a központi költségvetésbe, az Egészségbiztosítási Alapba folyik-e be, vagy pedig az adott intézménynél marad. Emellett a kórházi napidíj illetékeknek is tekinthető, így emiatt is tiltott népszavazási tárgykörnek minősül.

Ezúttal Holló András alkotmánybíró is különvéleményeket írt a határozatokhoz, amelyekhez Lévay Miklós is csatlakozott. Ezekben hangsúlyozták, hogy a népszavazásból kizárt tárgykörök értelmezése során azok rendeltetéséből kell kiindulni. A költségvetés esetében azért tiltott a népszavazás, mert az az állami feladatok biztonságos megvalósíthatóságának pénzügyi, gazdasági feltételeit, így az ország kormányozhatóságát közvetlenül érintené. A kizáró ok e rendeltetését figyelembe véve az alkotmány mind a költségvetési kiadások, mind a költségvetési bevételek körére kiterjed, mind a hatályos, mind a jövőbeni költségvetések tartalmát illetően.

Tandíj és vizitdíj harmadik, kórházi napidíj második menet

Az Országos Választási Bizottság az új eljárások lefolytatása során azt vette alapul, hogy – amint erre az Alkotmánybíróság a megsemmisítésről rendelkező határozatának 5. pontjában rámutatott – „...a megismételt eljárásban – összhangban Alkotmánybíróság-

ról szóló 1989. évi XXXII. törvény (a továbbiakban: Abtv.) 27. § (2) bekezdésében foglaltakkal – nemcsak az Alkotmánybíróság határozatának rendelkező része, hanem annak indokolása is köti, annak tartalmát az OVB a megismételt eljárásban és a határozathozatal során köteles figyelembe venni.”

Másként fogalmazva – szól az OVB indokolása – ez azt jelenti, hogy az Alkotmánybíróság határozata a maga egészében, egységében kötelezi az OVB-t, és az elutasított, az Alkotmánybíróság által el nem fogadott indokokra nem alapozhat újabb határozatot. Jogilag azonban nincs akadálya annak, hogy az új eljárásban, kizárólag új indokok alapján az OVB a kezdeményezés hitelesítését ismét megtagadja. Az OVB-nek ezt a jogát az AB sem korlátozhatja. Erre csak akkor lenne joga, ha az AB-t megilletné a reformatórius jogkör. Ez esetben azonban az új eljárásnak nem lenne értelme. Addig azonban, amíg a törvényalkotó a megsemmisítéshez egyértelműen és kikerülhetetlenül hozzákapcsolja az új eljárás lefolytatására való kötelezést, az OVB önállóan gyakorolja hatáskörét. Az új eljárásra utasítás tehát értelemszerűen, a szabályozás logikájából és szövegezéséből következően nem azonos meghatározott tartalmú döntésre kötelezéssel. Erre tekintettel az OVB a megismételt eljárásban megvizsgálta, hogy a jogi helyzetben időközben bekövetkezett változások befolyásolják-e a népszavazási kezdeményezés megítélését.

A többség úgy ítélte meg, hogy az előző döntése óta nem történt olyan változás, amely a népszavazási kezdeményezésben szereplő tárgykört érintette volna. Ezért az OVB 154/2007. (VI. 25.), 155/2007. (VI. 25.) és 156/2007. (VI. 25.) OVB határozataiban az aláírásgyűjtő ívek mintapéldányait hitelesítette.

Az OVB többsége azonban továbbra is fenntartotta azt a szakmai álláspontját, hogy a népszavazási kezdeményezések – figyelembe véve az Alkotmánybíróság 51/2001.(XI.29.) AB határozatában és a 15/2005 (IV.28.) AB határozatában foglaltakat is – az Alkotmány 28/C. § (5) bekezdése a) pontjában meghatározott, a „költségvetés” tárgykörébe tartozó kérdések, és mint ilyenek az alkotmányban szabályozott „tiltott tárgykörök” közé tartoznak.

Az OVB szokatlanul hosszú és részletes határozati indokolásában kifejtett álláspontja szerint új összefüggésben merül fel a népszavazásra javasolt kérdéseknek az OVB előző határozataiban többször kifejtett, burkolt alkotmánymódosítást eredményező jellege is annak következtében, hogy az Alkotmánybíróság a 27/2007. (V.17.) AB határozatában megállapította: „mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenesség áll fenn, mert az Országgyűlés nem szabályozta törvényben, hogy az eredményes ügydöntő népszavazáson hozott döntés meddig kötelezi az országgyűlést, így azt sem, hogy a népszavazás

alapján meghozott (népszavazás által megerősített) törvényt mikortól lehet a törvényhozásra vonatkozó általános szabályok szerint módosítani vagy hatályaon kívül helyezni.” Az Alkotmánybíróság felhívta az Országgyűlést, hogy szabályozási feladatának 2007. december 31-ig tegyen eleget.

Az OVB – szól a többségi indokolás – a fenti AB határozat alapján megerősítve látja azt a, mindkét korábbi határozatában kifejtett érvét, mely szerint a határidők törvényi rendezésére vonatkozó szabály hiányában a jelen kérdésben lefolytatott eredményes, a kérdésre igenlő választ adó népszavazás olyan bizonytalan határidejű törvényhozási moratóriumra kötelezné az Országgyűlést, amely csak a hatályos Alkotmánynak a képviseleti demokrácia és a közvetlen demokrácia intézményeire vonatkozó rendelkezései megváltoztatásával kaphat alkotmányos alapot. Ez – tekintettel az Alkotmánybíróság több határozatában kifejtett következetes gyakorlatára is – a kérdés burkoltan alkotmánymódosítást kíváltó jellege miatt a hitelesítés akadályát képezne.

Az OVB többsége azonban – három különvélemény mellett, melyek egyikét jelen sorok szerzője fogalmazta meg – ezt az indokot tekintve is tudomásul vette, hogy az AB a 27/2007. (V. 17.) AB határozatában foglalt döntését nem vonatkoztatta a jelen népszavazási kezdeményezés elbírálására, és az abban foglalt indokolást a jelen ügyben nem tekintette irányadónak, mondván az Országgyűlésnek nem keletkezne olyan jogalkotási kötelezettsége, amely csak az Alkotmány módosításával „teljesíthető.”

Rendhagyó módon az OVB tagjainak többsége a testület „munkájukat ez ügyben ért alaptalan politikai támadások, az egyes pártképviselők nyílt fenyegetést is tartalmazó nyilatkozatai” miatt indokoltan tartotta a hitelesítő tartalmú határozatokkal egyidejűleg sajtóközlemény kibocsátását. Ebben hangsúlyozza, hogy a hatályos törvények szerint az OVB döntései tartalmát (netán a testület képviselendő szakmai álláspontját) az AB nem írhatja elő, hitelesítési hatáskörét jogállami mértékek alapján nem vonhatja el. A testület a politikai pártok és egyes médiumok képviselőinek azokat a rágalmait, melyekkel tagjainak szakmai felkészültségét, pártatlanságát, sőt emberi tisztességét is kétségbe vonták, nem csupán személyük, hanem egy európai uniós tagállam egyik közjogi alapintézménye elleni méltatlan támadásnak tekinti. Az OVB határozatai indokolásában kifejtett érvek alapján alkotmányjogilag továbbra is elutasítja, hogy a népszavazás jogintézményének kiterjesztő értelmezésével szűkítsék a parlamentáris kormányzás mozgásterét a költségvetési gazdálkodás területén. Ennek végső mérlegelési jogát és felelősségét azonban – szól a közlemény szövege – az OVB eddig sem kívánta és

ezután sem fogja az Alkotmánybíróságtól elvitatni. Ugyanakkor kijelenti, hogy nem szakmai meggyőződése, hanem kizárólag a törvényesség és az alkotmányos rend mindenek felett való tisztelete miatt vette tudomásul az AB jogértelmezéseit.

Az OVB-nek az AB sürgetése hatására hozott döntéseit követően az AB az 58/2007. (X. 17.), 59/2007. (X. 17.) és 60/2007. (X. 17.) AB határozataival, tehát négy hónap múlva (!) jóváhagyta a hitelesítéseket, és így megkezdődhetett az aláírásgyűjtés.

Mulasztásos alkotmánysértések a népszavazási szabályozásban

A valóban hosszúra nyúlt hitelesítési eljárás közben az OVB és magánszemélyek több mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenességre hívta fel az AB figyelmét, amelyek tekintetében az AB kötelezte is a törvényhozót a mulasztások pótlására, sőt ezek 2007 legvégén meg is születtek.

A kötőerő és az ismételt népszavazás kérdése

Miután az AB – mint láthattuk – a konkrét kérdések kapcsán nem foglalkozott az OVB által többször felvetett kérdéssel, a választási bizottság még 2006. november 22-én, tehát röviddel az első hitelesítést megtagadó döntéseket követően mulasztásos alkotmánysértés megállapítására irányuló indítványt nyújtott be az AB-hez, mondván, a kötelező erő szabályozásának hiányában az eredményes népszavazások nyomán alkotmányellenes állapot jön létre. Ebben az OVB azzal érvelt, hogy a törvényhozó az országos népszavazásról és népi kezdeményezésről szóló 1998. évi III. törvényben nem írta elő, az eredményes ügydöntő népszavazással hozott döntés meddig kötelezi az Országgyűlést. Ezzel – hacsak a népszavazási kérdés maga nem tartalmaz ésszerű határidőt – olyan helyzet állhat elő, amely a népszavazás eredményével ellentétes tartalommal történő azonnali jogalkotás lehetővé tételével kiüresíti az alkotmány 2. § (2) bekezdésében foglalt közvetlen hatalomgyakorlást, vagy a végleges törvényhozási tilalommal alkotmányellenesen korlátozza az Országgyűlést az alkotmány 19. §-ában foglalt hatáskörei, köztük az e § (3) bekezdésében biztosított törvényalkotói jogköre gyakorlásában.

Az országos népszavazásról és népi kezdeményezésről szóló 1998. évi III. törvény 8. § (1) bekezdése értelmében „Az eredményes ügydöntő népszavazással hozott döntés az Országgyűlésre kötelező.”

Ugyanakkor a törvény nem tartalmaz rendelkezést arra vonatkozóan, hogy a népszavazás eredménye meddig akadályozza az Országgyűlést alkotmányban foglalt hatásköreinek gyakorlásában, és ilyen határidő előírását az eddigi gyakorlat szerint a hitelesítéskor sem követelték meg. Az alkotmány 19. § értelmében:

„(1) A Magyar Köztársaság legfelsőbb államhatalmi és népképviseleti szerve az Országgyűlés.

(2) Az Országgyűlés a népszuverenitásból eredő jogait gyakorolva biztosítja a társadalom alkotmányos rendjét, meghatározza a kormányzás szervezetét, irányát és feltételeit.

(3) E jogkörében az Országgyűlés

a) megalkotja a Magyar Köztársaság Alkotmányát;

b) törvényeket alkot [...]”

Az Országgyűlés törvényalkotási lehetőségének határidejére vonatkozó szabály hiányában többféle, alkotmányjogi szempontból egyaránt elfogadhatatlan következtetésre juthatunk. Az egyik ilyen következtetés, hogy módosítási, illetve hatályon kívül helyezési moratórium hiányában a törvényhozó akár másnap alkothat a népszavazási eredményre ellentétes tartalmú törvényt. Ez az értelmezés nyilvánvalóan ellentétes lenne a népszavazás alkotmányos intézményével, és közvetve az Alkotmány 2. § (2) bekezdésével. A másik elfogadhatatlan értelmezés szerint – hacsak egy újabb népszavazás nem kötelezi a törvényhozást a korábban tiltott tárgyú törvény megalkotására –, a törvényhozási tilalom végleges. Az Országgyűlés törvényalkotó és egyéb hatáskörei gyakorlásának határidő nélküli korlátozása lényegében azt eredményezi, hogy ezekben a kérdésekben „kizárólagos népszavazási tárgyak” jönnek létre, hiszen e tárgykörök Országgyűlés általi ismételt gyakorlását csak egy újabb eredményes népszavazás kényszerítheti ki. Különösen szembetűnő ez olyan népszavazási kezdeményezések esetén, amelynek tárgya az Országgyűlés eltiltása valamely tartalmú törvény elfogadásától, de vonatkozik a pozitív törvényalkotásra kötelezés esetén az így elfogadott törvény későbbi módosításának, illetve hatályon kívül helyezésének örökös tilalmára is. A hatályos alkotmány szövege nem ismer „kizárólagos népszavazási tárgyakat”, azok ellentétesek is lennének az Országgyűlésnek az alkotmány 19. § (1) bekezdésében kifejezett „legfelsőbb államhatalmi és népképviseleti szerv” jellegével.

Sőt, akár az is felvethető, hogy egy későbbi népszavazással megváltoztatható volna-e a korábbi, eredményes népszavazás tartalma. Mert ha népszavazást az Országgyűlés hatáskörébe tartozó kérdésben lehet tartani, de az eredményes népszavazás miatt a parlament az adott ügyben nem dönthet, akkor

többé népszavazásra sem tehető fel a kérdés, tehát igazi „örökös klauzula” jön létre, ami szintén burkolt alkotmánymódosítás lenne, hiszen ilyen a magyar alkotmány – ellentétben a némettel vagy a franciával – nem ismer. Márpedig bizonyos törvényhozási tárgykörökben a parlament hatalmának határozatlan időre történő megvonása nem fér össze az Országgyűlésnek az alkotmány 19. §-ában megfogalmazott szerepével, és az – az előbb kifejtettek alapján – sérti az alkotmány 2. §-ának (2) bekezdését is.

Az Országgyűlés alkotmányos jogköreinek a törvény alkotmányellenes mulasztása nyomán előálló ilyen korlátozása ellentétes az Alkotmánybíróságnak a képviseleti és a közvetlen demokrácia viszonyával kapcsolatban kialakított állandó gyakorlatával is, melyet a testület először a már hivatkozott 2/1993. (I. 22.) AB határozatban fogalmazott meg.

Egyébként a népszavazásról és a népi kezdeményezésről szóló, 1998. február 26-ig hatályban volt 1989. évi XVII. törvény 31. §-ának (3) bekezdése ismerte a törvényhozási tilalom korlátozásának később hiányzó szabályát legalábbis a népszavazással megerősített törvények vonatkozásában, midőn kimondta: „A népszavazással megerősített törvény módosítására – a törvény hatálybalépését követő két éven túl – a törvényalkotásra vonatkozó általános alkotmányos előírások szerint is sor kerülhet.” A törvény indokolása a következő alkotmányos magyarázatát is adta a rendelkezésnek: „A Javaslat a megerősítő népszavazás kötőerejét és ilyen értelemben a parlament törvényalkotó hatáskörét csak meghatározott ideig – két évig – kívánja korlátozni. Ezt követően a parlamentnek legyen joga a törvény módosítása vagy az adott társadalmi viszony újraszabályozása az általános alkotmányos, illetve a törvényes előírásoknak megfelelően. A Javaslat tehát nem kívánja a törvény erejénél fogva az egyszer megerősítő népszavazásra bocsátott törvényt automatikusan, az „idők végezetéig” a népszavazás kötelező tárgyának tekinteni. Természetesen az érintett törvény módosítása stb. esetében a népszavazás kezdeményezésének jogi lehetőségét a Javaslat biztosítja.”

Mint kiderült, szinte egyidejűleg egy másik indítványozó azt ítélte mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenességnek, hogy a törvényből hiányzik az arra vonatkozó szabály, hogy egy eredménytelen népszavazás után mennyi ideig nem lehet ugyanazt a kérdést újra a választópolgárok elé vinni. Az AB a 27/2007. (V. 17.) AB határozattal válaszolt mindkét indítványra, megerősítve: „mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenesség áll fenn, mert az Országgyűlés nem szabályozta törvényben, hogy az eredményes ügydöntő országos népszavazáson hozott döntés meddig kötelezi az Országgyűlést, így azt sem, hogy a népszavazás alapján meghozott (nép-

szavazás által megerősített) törvényt mikortól lehet a törvényalkotásra vonatkozó általános szabályok szerint módosítani, vagy hatályon kívül helyezni. Az Országgyűlés nem szabályozta továbbá, hogy ugyanabban a kérdésben mennyi időn belül nem lehet kitűzni újabb népszavazást.” Az AB mindkét kérdés tekintetében 2007. december 31-ig adott időt a parlamentnek, hogy a törvényhozási mulasztást pótolja.

A határozat indokolásában az AB megállapította, hogy az indítványozók által hiányolt moratóriumokat az országos népszavazásról és népi kezdeményezésről szóló 1998. évi III. törvény (Nsztv.) valóban nem tartalmazza, ellentétben az 1998 előtt hatályban lévő törvényi szabályozással. Az Alkotmánybíróság emlékeztetett arra, hogy a jogállamiság elvéből nem pusztán az egyes normák egyértelműségének követelménye következik, hanem abba beletartozik az egyes jogintézmények működésének kiszámíthatósága is. Az alkotmánybírák meglátása szerint az indítványozók által felvetett hiányosságok miatt a közvetlen hatalomgyakorlás kiemelten fontos intézményének jogállami működése nem biztosított megfelelően. Rámutattak arra is, hogy a szabályozás hiányosságait jogalkalmazói jogértelmezéssel sem lehet feloldani, hiszen az indítványozók által is hivatkozott értelmezési megoldások valóban nem tekinthetők alkotmányosan elfogadhatónak. A testület arra is felhívta a figyelmet, hogy a népszavazáshoz való jog politikai alapjog, amely maga után vonja az állam objektív intézményvédelmi kötelezettségét. Ebből következik, hogy a népszavazás politikai alapjogának érvényesülését szolgáló garanciális szabályokat teljes körűen meg kell alkotni. Mindezekre tekintettel az Alkotmánybíróság megállapította a mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenesség fennállását.

Az Alkotmánybíróság felidézte 64/1997. (XII. 17.) AB határozatát, amelyben az Nsztv.-re vonatkozó törvényjavaslat előzetes normakontrollját végezte el. Akkor úgy foglalt állást a taláros testület, hogy a törvényjavaslatban szereplő kétéves moratórium, mely az ugyanabban a kérdésben tartandó népszavazás megtartására, illetve annak kezdeményezésére vonatkozott, alkotmányellenes. Ennek indoklásaként kifejtették, hogy az alkotmány 28/C. § (5) bekezdésének 1997-ben történő elfogadása óta maga az alaptörvény határozza meg, mely kérdésekben nem lehet népszavazást tartani. Az alkotmányi korlátozásokon túlmenően törvény további megszorításokat nem tartalmazhat. Az Alkotmánybíróság ilyen további törvényi korlátozásként fogta fel a törvényjavaslatban szereplő kétéves moratóriumot. Ettől az indokolástól jelen határozatában eltért az Alkotmánybíróság, és kifejtette, hogy az alkotmányi szintű szabályozás kö-

vetelménye kizárólag a népszavazásból véglegesen kivett, teljes körűen kizárt tárgykörök meghatározására vonatkozik. Azokat a további kizáró okokat, melyek nem jelentik a népszavazás kezdeményezésének és megtartásának abszolút akadályát, törvényben is meg lehet állapítani. Ide tartoznak a népszavazás megtartását időlegesen korlátozó szabályok is. Tehát a népszavazás alkotmányos intézményének működése törvénnyel korlátozható, nem érintve annak lényeges tartalmát. Az Országgyűlés így szabadon választhatja meg, hogy alkotmányi vagy törvényi szinten pótolja-e a hiányzó szabályozást.

Mint láttuk, azonban, az AB ugyanakkor a mulasztásos döntést követően is elutasította ennek az alkotmányos szempontnak az érvényesítését az elé kerülő népszavazási kérdések – köztük a Fidesz három fontosnak ítélt kérdésének – hitelesítésekor. Persze a kötőerő hiánya nem minden kérdés esetében jelent alkotmányellenes helyzetet, de a parlament törvényhozó tevékenységének olyan tilalma esetében, mint amit a Fidesz-kérdések maguk után vonnak, bizonyosan. A 94/2007. (XI. 22.), a 95/2007. (XI. 22.), majd a 98/2007. (XI. 29.) AB határozatban azonban az alkotmánybírák váratlanul alkalmazták a májusi mulasztásos döntést. A három határozatban a testület ahelyett, hogy hitelesítette volna a kettős állampolgárságra vonatkozó egy, illetve kórházprivatizációra vonatkozó két népszavazási kérdést 2008. június 15-ig felfüggesztette eljárását. Az indokolás lényege pedig, hogy az Országgyűlés nem szabályozta törvényben, hogy ugyanabban a kérdésben mennyi időn belül nem lehet újabb népszavazást kitérni, márpedig ez a két kérdés 2004. decemberében már tárgya volt egy eredménytelen népszavazásnak. Az AB érvelése értelmében a mulasztás megállapításától kezdődően alkotmányellenes „függő jogi helyzet” áll fenn, ami egészen az ezt feloldó jogszabály hatálybelépéséig tart. Az egyhangú döntés indokolása – miközben elismeri, hogy az eljárás felfüggesztése időlegesen korlátozza a kezdeményezők népszavazáshoz való jogát – az alapjogkorlátozás magyarázatául hozzáteszi, hogy „adott esetben a kezdeményezők a kérdés benyújtásakor tisztában voltak az alkotmányellenes (időlegesen 'függő jogi') helyzettel, kezdeményezésüket ennek tudatában tették meg”.

Az üdvözlendő döntés egyetlen problémája, hogy vajon ezt az érvelést miért nem alkalmazták az alkotmánybírák egy hónappal korábban, a három fontosnak ítélt fideszes kérdés hitelesítésekor. Hiszen az eredményes népszavazás kötőerejének szabályozási hiányossága pontosan ugyanolyan alkotmányellenes „függő jogi helyzetet” idézett elő, mint az ismételt népszavazás tilalmának szabályozatlansága, amit ugyanabban a májusi határozatban

kifogásolt az AB. A vizitdíjról, a kórházi napidíjról és a tandíjról szóló kérdések kezdeményezői is tisztában voltak az alkotmányellenes helyzettel, és ahogy a vizitdíjjal kapcsolatos kérdést átfogalmazták, a kórházi napidíjra vonatkozót pedig eleve pótlólag csatolták az eredeti kérdésekhez, a májusi határozatot követően minden nehézség nélkül beleírhatták volna a kérdésbe, mennyi időre szeretnék kizárni az Országgyűlés törvényalkotását. Miután ezt nem tették meg, a novemberi AB döntés érvelését alkalmazva októberben sem lehetett volna hitelesíteni a kérdéseket, hanem az eljárást fel kellett volna függeszteni a törvény megszületéséig.

Természetesen csak találgatni lehet, hogy miért alkalmazott eltérő alkotmányossági mércét a taláros testület októberben mint novemberben. Az egyik ilyen feltételezés, hogy az októberi döntés politikailag motivált volt, a Fidesz által valóban fontosnak tartott három kérdés esetében az alkotmánybírák szemtől szembe hűnytak a mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenes helyzet felett, míg a kórházprivatizáció megtiltására vonatkozó, egyszer már eredménytelenül feltett kérdésnél következetesen érvényesítették saját májusi határozatuk logikáját.

Így tehát, miután december elején megszületett a hitelesített három kérdés támogatására villámgyorsan összegyűjtött több mint egymillió aláírás hitelesítése, az Országgyűlés határozott a népszavazás elrendeléséről, ami a 2008. március 9-én megtartott népszavazáson mindhárom kérdés esetében az „igen” szavazatok győzelmével eredményesen lezajlott. A népszavazás elrendelésével szinte egyidőben a parlament a 2007. évi CLXXII. törvénnyel pótolta két mulasztását is. A Nsztv. 8. § (1) bekezdésének helyébe a következő rendelkezés lépett: „Az eredményes ügydöntő népszavazással hozott döntés az Országgyűlésre a népszavazás megtartásától – ha a népszavazás törvényalkotási kötelezettséget keletkeztet, a törvény megalkotásától – számított három évig kötelező. Az Országgyűlés köteles a népszavazás döntésének haladéktalanul eleget tenni.”⁴ A törvény 11. §-a pedig azzal egészült ki, hogy az OVB akkor is megtagadhatja az aláírásgyűjtő ív hitelesítését, ha ugyanazon kérdésben három éven belül eredményes népszavazás tartottak.

Versengő népszavazási kezdeményezések

A legelső menetben az OVB által már hitelesített, de az aláírásgyűjtés elmaradása miatt ismételt benyújtott három fideszes kérdéssel szinte egyidőben, azonos tartalommal, de ellentétes céllal

benyújtott állampolgári kezdeményezések miatt az OVB ugyancsak mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenesség megállapítását indítványozta az AB-nál azzal összefüggésben, hogy az Nsztv. nem tartalmaz megfelelő szabályozást arra az esetre, ha több azonos tartalmú népszavazási kérdés hitelesítéséről kell döntenet. Az Nsztv. csak a már hitelesített aláírásgyűjtő íven szereplő kérdés vonatkozásában ad útmutatást: azzal megegyező tartalommal nem lehet újabb népszavazási aláírásgyűjtő ívet benyújtani, egészen addig, amíg a már megindított népszavazási kezdeményezés le nem zárul. Az 57/2004. (XII. 14.) AB határozat szerint az aláírásgyűjtő ív csak akkor tekinthető hitelesítettnek, ha az OVB hitelesítő határozata jogerőre emelkedett, és az Országos Választási Iroda vezetője az aláírásgyűjtő ívet hitelesítési záradékkal látta el. Az ezt megelőzően benyújtott, azonos tartalmú népszavazási kezdeményezések elbírálására vonatkozóan azonban nincs útmutatás az Nsztv.-ben. Az OVB szerint ez a törvényhozói mulasztás sérti a jogbiztonság elvét és a népszavazáshoz való jogot.

A 100/2007. (XII. 6.) AB határozat megállapította, hogy az OVB által jelzett szabályozási hiány valóban fennáll. Az OVB-nek valóban nincsen lehetősége arra, hogy a versengő népszavazási kezdeményezések valamelyikében a hitelesítést megtagadja. Így akár azonos tárgyú, de ellentétes tartalmú kérdések is népszavazásra kerülhetnek ugyanabban az időpontban, melynek eredményeként előállhat az az eset, hogy az Országgyűlésnek ellentétes tartamú döntéseket kell végrehajtania. Tehát a kifogásolt szabályozási hiány a népszavazás jogintézményének kiszámítható, biztonságos működését oly mértékben veszélyezteti, hogy az a jogállamiság részét képező jogbiztonság sérelméhez vezet. Az AB osztotta az OVB azon véleményét is, hogy e törvényhozói mulasztás sérti a népszavazáshoz való jogot. A határozat indokolása értelmében az AB állandó gyakorlata szerint az alanyi védelmi igény mellett minden alapjog magában foglalja az állam objektív kötelességét is a joggyakorlás feltételeinek biztosítására. A törvényalkotó a teljes körű jogi szabályozás kimunkálásának elmulasztásával ezt az objektív intézményvédelmi kötelezettségét is megszegte a népszavazáshoz való alkotmányos alapjog vonatkozásában. Mindezekre tekintettel az AB megállapította a mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenesség fennállását, és felhívta az Országgyűlést, hogy jogalkotási feladatának 2008. március 31-ig tegyen eleget.

Ezúttal azonban a törvényi szabályozás megszületéséig a 101/2007. (XII. 12.) AB határozatban az AB újra nem a felfüggesztés, hanem a hitelesítés ügyében való érdemi döntés mellett foglalt állást. A 171/2009. (VII. 18.) OVB határozattal hitelesítette

egy magánszemély kezdeményező által benyújtott népszavazási aláírásgyűjtő kérdőív mintapéldányát, amelyen az alábbi kérdés szerepelt: „Egyetért-e Ön azzal, hogy egyes vény nélkül is kapható gyógyszereket a gyógyszerházakon kívül is lehessen forgalmazni?” A vizsgált kezdeményezéssel egy időben, azzal egyező tartalommal egy másik népszavazási aláírásgyűjtő ívet is benyújtottak hitelesítésre. Az OVB határozatában megállapította, hogy sem az alkotmány, sem törvény nem hatalmazza fel arra, hogy ugyanazon tartalmú, hitelesítésre váró kérdések közül bármelyik hitelesítését megtagadja valamilyen időrendiségi szabályra hivatkozva. A népszavazási kezdeményezések jogszerűségét külön-külön kell megvizsgálni. A hitelesítő határozattal szemben több kifogás is érkezett. Sokan sérelmezték, hogy az OVB nem alkalmazta a megelőzés elvét, és a hitelesítéskor figyelmen kívül hagyta, hogy azonos tartalommal már egy népszavazási kezdeményezésnek utat engedett.

Az Alkotmánybíróság a kifogásokat nem találta megalapozottnak. Megállapította, hogy az OVB és az AB csak azt vizsgálhatja, hogy a konkrét kérdés megfelel-e az alkotmányi és törvényi feltételeknek. Törvényi szabályozás hiányában az OVB nem alkalmazhatta a megelőzés elvét. Rámutatott, hogy azonos tárgykörben, de ellentétes tartalommal kezdeményezett népszavazások esetében a kezdeményezők felelőssége, hogy a kampányidőszakban felhívják a választópolgárok figyelmét döntéseik esetleges következményeire. Ez az érvelés annál is inkább cinikus, mert közvéleménykutatási adatok tanúsága szerint a választópolgárok azonos tartalmú, de homlokegyenest ellentétes irányultságú kérdésekre is készek egyaránt igenlő válaszokat adni, ami a jogalkotói egyértelműség hiányának azt az esetét vetíti előre, amikor az Országgyűlésnek egyaránt törvényt kellene alkotnia a vény nélkül kapható gyógyszerek kizárólag gyógyszerházi és azon kívüli forgalmazási lehetőségéről. A kérdés csak az, ezúttal miért nem élt az AB a kórházprivatizáció és a kettős állampolgárság kérdésében alkalmazott felfüggesztés lehetőségével, amikor is azzal érvelt, hogy a kérdéseket azért nem lehetett hitelesíteni, mert „nem biztosított... az országos ügydöntő népszavazás alkotmányos jogintézményének a jogállami követelményeknek megfelelő előre látható, kiszámítható és biztonságos működése”. A kérdés most már csak az, vajon ilyen következetlen gyakorlat mellett biztosított-e az AB-nek, mint alkotmányos jogintézménynek „a jogállami követelményeknek megfelelő előre látható, kiszámítható és biztonságos működése”?

E rapszodikus jogalkalmazás magyarázatául megint nem marad más, mint a találgatás. Talán csak nem azért hitelesítették az alkotmánybírák ezeket az

egymásnak ellentmondó kérdéseket, mert az egyik kezdeményező (ahogy egyszer már bebizonyította) nem is akar aláírásokat gyűjteni, a másik pedig állampolgárként úgyszólván képtelen a 200 ezres támogatás megszerzésére.

A rendeltetésszerű joggyakorlás követelménye

A 18/2008. (III. 12.) AB határozatban az Alkotmánybíróság nem állapított meg mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenességet, de azzal, hogy egy, a választási eljárási törvényben szereplő eredetileg választási alapelv, a jóhiszemű és rendeltetésszerű joggyakorlás követelményének megsértésére alapozta egy népszavazási kérdés hitelesítésének megtagadását, és ezzel megnyitotta az utat kezdeményezések százának elutasítására ezen az alapon, azt jelzi, hogy itt bizony egyértelmű törvényi szabályozásra lenne szükség.

A határozat alapjául szolgáló konkrét népszavazási kérdés egy házaspárnak az Országgyűlés által 2008 februárjában másodszor is elfogadott egészségbiztosítási törvény elleni számos kezdeményezése egyike. A házaspár először 2007. március 27-én kezdeményezett országos népszavazást a következő kérdéssel: „Egyetért-e Ön azzal, hogy az Országos Egészségbiztosítási Pénztárt gazdasági társasággá történő átalakítását követően ne lehessen privatizálni, hanem maradjon állami tulajdonban?” Az OVB a kérdést a 116/2007. (IV. 18.) OVB határozattal hitelesítette. Az e döntéssel szembeni kifogásokat az Alkotmánybíróság a 43/2007. (VI. 27.) AB határozatával elutasította, és az OVB döntését helybenhagyta. Ezt követően, 2007. június 27-én az Országos Választási Iroda vezetője a Ve. 118. § (1) bekezdése alapján az aláírásgyűjtő ívet ellátta hitelesítési záradékkal, ami megnyitotta az aláírásgyűjtés négy hónapos időszakát. A kezdeményezők azonban nem vették át a hitelesített aláírásgyűjtő ívet, hanem közölték, hogy beadványukat, amelyről a döntés született visszavonják, majd ismételt hitelesítési eljárást kezdeményeztek ugyanabban a kérdésben. Az OVB a 166/2007. (VII. 18.) OVB határozatával az Nsztv. 12. § c) pontjára hivatkozva megtagadta a hitelesítést. Ez a törvényhely tiltja aláírásgyűjtő ívek újabb mintapéldányának benyújtását ugyanazon tartalmú kérdésben, ha az OVB a kérdést már hitelesítette. A házaspár kifogást nyújtott be az Alkotmánybírósághoz az OVB hitelesítést megtagadó határozatával szemben, mondván, a törvény nem tiltja, hogy a kezdeményezés visszavonása után a kérdésben újabb hitelesítési eljárást indítsanak. Az

első kérdés visszavonását pedig azzal indokolták, hogy az általuk hitelesítésre benyújtott három kérdés akkor éri el célját, ha azokra egyszerre lehet aláírást gyűjteni, mert „külön-külön a kezdeményezés szándéka kijátszható, illetve az állampolgárok nagy része külön-külön feltéve nem értené azt meg”.

Ezt a kifogást utasította most el egyhangú döntéssel az Alkotmánybíróság, helybenhagyva az OVB határozatát. A kisebbséget alkotó, és a döntéshez párhuzamos indokolást csatoló öt alkotmánybíró az OVB érvelése, vagy – Bragyova András alkotmánybíró esetében – más alkotmányi, illetve törvényi hivatkozás alapján tartotta volna helyesnek a hitelesítés megtagadását, a többség viszont azért, mert a kezdeményezők szerintük megsértették a rendeltetésszerű joggyakorlás követelményét.

A többségi érvelés az Nsztv. 10. § új e) (korábbi d)) pontjában találja meg a hitelesítés megtagadásának azt az alapját, aminek segítségével el lehet jutni a Ve.-ben szabályozott alapelveikig. Az Nsztv. hivatkozott rendelkezése ugyanis lehetővé teszi az OVB (és így persze az annak döntését felülvizsgáló AB) számára a kérdés elutasítását abban az esetben, ha „az aláírásgyűjtő ív nem felel meg a választási eljárásról szóló törvényben foglalt követelményeknek”. Márpedig – érvel a többség – a Ve. 3. §-ában foglalt alapelvek, köztük a népszavazásokra talán egyedül alkalmazható jóhiszemű és rendeltetésszerű joggyakorlás pontosan ilyen követelményt jelent.

A határozat indokolása megkísérli megmagyarázni, miért éppen most kezdi el az Alkotmánybíróság alkalmazni a választási alapelvek közül a rendeltetésszerű joggyakorlás követelményét. Az érvelés szerint azért, mert az OVB és az Alkotmánybíróság napjainkban új helyzettel szembesült az országos népszavazási kezdeményezésekkel kapcsolatban. Az új helyzet egyik elemét az indítványok soha nem tapasztalt dömpingje képviseli: az OVB 2006 októbere és 2008 január 30-a között 465 hitelesítéssel kapcsolatos határozatot hozott, amelyek közül 148-at támadtak meg az AB előtt. (Összehasonlításképpen: 2001-ben 11, 2002-ben 18, 2003-ban 33, 2004-ben 21, 2005-ben 45 OVB határozat született népszavazási ügyekben.) Ugyanakkor e hatalmas számú kezdeményezésből csak három kérdésben került népszavazásra sor 2008 március 9-én. (A 2001 és 2005 közötti alacsony számú választópolgári kezdeményezés közül kettőben volt népszavazás, a kórházprivatizációról és a kettős állampolgárságról 2004 december 5-én.) A másik új jelenség az AB szerint, hogy a kezdeményezők – törvényi tilalom hiányában – egy időben vagy rövid időközön belül azonos tárgykörben azonos, hasonló vagy éppen ellentétes tartalmú (lásd a Fidesz és Kálmán László nyelvész ellentétes versengő kezdeményezéseit) kérdésekben nyújtottak be aláírásgyűjtő íveket hitelesítésre.

A harmadik újdonság, hogy a nagy számú kezdeményezés között sok „komolytalan” kérdés is szerepel. Egy ideig mind az OVB, mind az AB megpróbálta komolyan venni a kezdeményezők által nyilvánvalóan nem komolyan gondolt kérdéseket. Például az ingyen sörről kapcsolatos kezdeményezést, amelyet az indítványozó feltehetően annak igazolására talált ki, hogy erről, mint par excellence költségvetési kérdésről éppúgy nem lehet népszavazást tartani, mint a tandíjról vagy a vizitdíjról, illetve a kórházi napidíjról. Miután azonban az AB átengedte az utóbbiakat, kénytelen volt komolyan venni az előbbit is, persze anélkül, hogy átengedve azt végképp nevetségessé tegye a népszavazás intézményét és saját magát is. Ezért találták azután ki az alkotmánybírák azt a soha korábban, és azóta sem alkalmazott megtagadási szempontot, hogy ti. a kezdeményezők nem jelölték meg, milyen forrásból kellene fedezni az ingyen sört eredményes népszavazás esetében. (Mint látjuk, a március 9-i népszavazási kérdések esetében sem jelölték meg a kezdeményezők a kieső díjak pótlásának forrását, merthogy ezt a törvény nem is követeli meg a kérdés megfogalmazóitól.)

Az OVB néhány hónappal ezelőtt megelégedte a naponta a „Mi volt előbb, a tyúk vagy a tojás?” típusú, tucatjával érkező komolytalan kérdések áradatát, és többségi határozattal kialakított egy előzetes eljárást, amelyben a kérdés hitelesíthetőségének érdemi vizsgálatát megelőzően arról dönt a testület, komolyan vehető-e a kérdés. Ha ezt a kérdést a többség nemlegesén válaszolja meg, a bizottság nem is végzi el az érdemi vizsgálatot, nem hoz határozatot az ügyben, hanem levélben értesíti a kezdeményezőt, hogy komolytalan kérdésével visszaélt a jóhiszemű és rendeltetészerű joggyakorlás követelményével. Látszólag ez ugyanaz az érvelés, mint amit az Alkotmánybíróság mostani határozata magában foglal, azzal a különbséggel, az OVB döntésével szemben nem volt jogorvoslati lehetőség, az AB viszont most teljesen szabályszerű határozatban mondta ki a rendeltetészerű joggyakorlás sérelmét, és a határozatból az következik, hogy a jövőben az OVB-nek is ezt kell tennie, amely esetben a döntés megtámadható az AB előtt.⁵

Tehát minden jel arra utal, hogy az AB helyes döntésével nemcsak a házaspár konkrét népszavazási kezdeményezése ügyében akadályozta meg a rendeltetésellenes joggyakorlást, ami abban az esetben a már hitelesített kérdés taktikai okokból történő visszavonásában, és ismételt benyújtásában nyilvánult meg, hanem a jövőre nézve megteremtette a minden más visszaélészerű kérdéssel (komolytalan, szándékosan azonos vagy éppenséggel homlokegyenest ellentétes tartalmú kérdések) megakadályozásának lehetőségét. Persze a kisebbségben

lévő bírácoknak igazuk van abban, hogy szerencsésebb lett volna, ha ezt az akadályt a törvényhozó gördíti a rendeltetésellenes joggyakorlás útjába, de tudjuk, hogy erre – lévén a szabályozás kétharmados – egy nagy ellenzéki népszavazási sikert követően aligha van esély.

Egyetlen szépséghibája van az Alkotmánybíróság e helyes döntésének. Ugyanaz, mint a korábban említett, és önmagában ugyancsak helyes felfüggesztési döntéseknek, hogy ti. nehezen magyarázható meg, hogy ugyanilyen esetekben az AB eddig miért nem állapította meg a rendeltetészerű joggyakorlás követelményének sérelmét. Emlékezhetünk rá, hogy a legelső menetben az OVB által hitelesített három kérdésben, a Fidesz ugyanúgy nem gyűjtött aláírásokat, mint most a házaspár, mert hozzájuk hasonlóan ők is be akarták várni a többi, akkor még nem hitelesített kérdést. Az egyetlen különbség a Fidesz akkori és a házaspár mostani magatartása között, hogy míg a házaspár szinte azonnal „visszavonta” az eredeti kezdeményezést, és benyújtotta újra ugyanazt a kérdést, a Fidesz megvárta a négy hónap elteltét, és utána nyújtotta be ismét a kérdéseit (ekkor jelentkezett a nyelvész szinte egyidőben a maga azonos tárgyú, de ellentétes tartalmú kérdéseivel). A „visszavonás” jogi megítélése annál kevésbé lehet más, mint aláírásgyűjtés nélkül hagyni a határidőt eltelni, mert a törvény a visszavonás jogi lehetőségét nem ismeri, amit viszont igen, az azonos a két esetben: „az aláírásgyűjtő ívek benyújtására rendelkezésre álló határidő eredménytelen eltelte”. És mint láttuk, éppen erre hivatkozott az AB a házaspár megismételt kezdeményezésének elutasításakor.

A kérdés most már csak az, miért hitelesítették például a 101/2007. (XII. 12.) AB határozattal az alkotmánybírák a Fidesznek a vény nélkül is kapható gyógyszerek gyógyszerháron kívüli forgalmazásának tilalmára irányuló, ismételten benyújtott, azonos tartalmú kérdését, miközben később az ismétlési lehetőséget – helyesen – megtagadták a házaspártól. Ismét csak találgatásokba tudunk bocsátkozni, mint a korábban említett kötőerős esetek eltérő kezelése esetében. A lehetséges magyarázatok tekintetében a találgatást az olvasóra bízom.

* * *

Azt gondolom azonban, hogy – legalábbis alkotmányjogi szempontból – az alkotmánybíróági magatartás esetleges politikai motivációinak vizsgálatánál is fontosabb tanulsága az itt tárgyalt, kormányzati tevékenység szinte teljes megbénításához vezető népszavazási herce-hurcáknak, hogy újragondolandó, mégpedig az alkotmány szintjén is, közvetlen és képviseleti demokrácia viszonya-

nak kezdettől fogva koncepciótlan szabályozása a magyar alkotmányos rendszerben. Azt a – nem kis részben az önkényes alkotmánybírói alkotmányértelmezéseknek köszönhetően kialakult – helyzetet, amelyben a népszavazás gyakorlatilag a parlamenti kisebbségnek a kormányt ellehetetlenítő lehetőséggé vált, legradikálisabban az alulról kezdeményezett, kötelező népszavazás intézményének az alkotmányból történő kiiktatásával lehetne megszüntetni.⁶ Csak így lehetne visszaállítani a képviseleti demokráciának a hozzánk hasonló nyugat-európai alkotmányos rendszerekben is működő primátusát. E javaslat – nyilván elég kevés realitással bíró – megvalósulása egyébként nem jelentené a közvetlen demokrácia, de még csak a népszavazás intézményének kiiktatását a magyar jogrendszerből, hiszen megmaradhatna mind a parlament, a kormány, a köztársasági elnök, illetve a választópolgárok által kezdeményezhető fakultatív népszavazás, mind pedig az állampolgári aktivitás másik módjaként a népi kezdeményezés intézménye. Ami viszont kikerülne a parlamentáris demokrácia eszköztárából, az a legitim kormányzat szándékait tükröző, hatályban lévő vagy tervezett intézkedések ellehetetlenítésére alkalmas népszavazási kezdeményezés lehetősége, ami egyébként a referendum őshazájának számító Svájcban is mindössze néhány százalékát teszi ki a nem kevés számú népszavazásnak.

Jegyzetek

¹ Kis János: A népszavazási versenyfutás. Népszabadság, 2007. november 10.; Uő: A népszavazásvitáról. Népszabadság 2007. december 15.

² Ilyen felfogást képviselt a Népszabadság-vitában Fricz Tamás, aki szerint „a 'valamint' kötőszó egyértelműen mutatja, hogy itt nem alá-fölérendeltségi viszonyról, hanem egyenrangú, egyenlő akaratérvényesítési formákról van szó”. Az Alkotmánybíróság alkotmányértelmezésében testet öltő hatályos alkotmányos berendezkedéssel való szembenállását Fricz azzal is kifejezésre juttatja, hogy nem fogadja el a népszavazásnak azt az alkotmányban kifejezetten megfogalmazott korlátját sem, hogy azzal nem lehet az Országgyűlést saját feloszlására kényszeríteni, illetve szerinte „az 1989-es alkotmánymódosítás már nem felel meg a 2007-es feltételeknek. Lásd Fricz Tamás: Kis János téved. Népszabadság, 2007. november 29.

³ Vö. Körösenyi András: Alkotmányos-e a népszavazás? Népszabadság, 2007. december 2.

⁴ Hasonló tartalmú rendelkezést – kétéves kötőerővel – eredetileg a kormány az alkotmány 28/C. §-ába javasolt elhelyezni (T/4408. számú törvényjavaslat). Azt követően, hogy ez a javaslat nem kapta meg az alkotmánymódosításhoz szükséges (nagy)kétharmados többséget, egy módosító indítvány nyomán került be az Nsztv. (kis)kétharmados szabályai közé a hároméves kötőerőre vonatkozó rendelkezés.

⁵ Egyébként az OVB korábbi gyakorlatát, amelyben nem határozattal, hanem elnöki levéllel válaszolta meg a komolytalan indítványokat, a testület két tagja – köztük e sorok szerzője is – éppen azért nem fogadta el, mert úgy ítélte meg, hogy az megengedhetetlen módon elvonja a kezdeményezők jogorvoslati lehetőségét a testületi értékelés esetleges hibája esetére.

⁶ Figyelemre méltó, hogy ezt a nézetet osztja a három tárgyalta népszavazási döntés előadó bírója, az időközben az Alkotmánybíróság elnökévé választott Paczolay Péter is. Lásd a vele készült HVG-interjút. „Radikális lépésre volna szükség. HVG. 2008. július 5. 64–65.

Adi Oroveanu Hanțiu

Prof. PhD

The Faculty of Law and Administrative Sciences

The University of Craiova

The regulation of the protection of offence victims in the Romanian legislation

The Code of criminal procedure does not use, and consequently does not define the notion of offence victim, but it uses the notion of injured person by an offence, person who acquires the quality of injured party or civil party in the criminal trial.

Pursuant to art. 24 par. 1 of the Code of criminal procedure, the injured party is defined as the person who suffered by the offence a physical, moral or material prejudice.

In par. 1 under art. 24 of the Code of Criminal procedure, the civil party is defined as the injured party who brings the civil action in the criminal trial. The possibility of the injured party to become a civil party is also mentioned under art. 15 par. 1 of the Code of criminal procedure,¹ and in par. 3 of the same article it is specified that when the person who suffered a prejudice by an offence becomes a civil party this situation does not eliminate the right of that person to participate in the same case as an injured party.

The Code of criminal procedure awards to the injured person who is a party in the criminal trial, that is the injured party, as well as to the injured person who becomes a civil party in the criminal trial, numerous rights and obligations in accordance with the status he has in the criminal trial, but the person prejudiced by an offence who does not participate in the criminal trial does not benefit from too many rights. In this respect, pursuant to art. 76 of the Code of criminal procedure, the prosecuting bodies have the obligation to call for a hearing the person who was prejudiced by an offence and inform him that he has the right to take part in the criminal trial as an injured party or civil party and in case the injured party is not willing to take part in the criminal trial, he has the right to be heard as a witness, as stipulated under art. 82 of the Code of criminal procedure.²

The need for special measures in order to ensure the protection of the offence victims led to the adoption, on 27 May 2004, of Law 211 on some measures meant to ensure the protection of offence victims,

law which came into force on 1 January 2005³ and which regulates measures of informing the offence victims with regard to the rights they have, as well as measures of psychological counselling, free legal assistance and financial compensation from the state.

The task of fulfilling the dispositions of this law falls upon the prosecutor, the specialized police officers and agents who, pursuant to art. 4 under Law 211/2004 have the obligation to inform the victims of the offences, either in written or oral form, in a language they understand, on the following aspects:

- the services or organizations ensuring psychological counselling or any other forms of victim assistance, according to his needs;
- the criminal prosecution body they can lodge a complaint to;
- the right to legal assistance and the institution where they can address so as to exercise this right;
- the terms and procedure for getting free legal assistance;
- the procedural rights of the injured person, of the injured party and the civil party;
- the terms and procedure to follow so as to benefit from the dispositions of art. 86¹, 86², 86⁴ and 86⁵ of the Code of criminal procedure, as well as the dispositions of Law. 682/2002 on the protection of witnesses;
- the terms and conditions for getting financial compensation from the state.

The protection measure consisting of the psychological counselling of the offence victims is regulated under art. 7-10 of Law 211/2004 pursuant to which the prosecuting bodies have the obligation to inform the victims on the services and organizations ensuring psychological counselling or any other form of assistance for the victim according to his needs; such a service is the Service of Protection of Victims and Social Reintegration of Offenders, which functions within tribunals, a service whose organization and functioning is regulated by Government Ordinance no. 92/2000, approved by Law 129/2002.⁴

Law 211/2004 establishes a condition for the right of the victim to benefit from the protection measures, namely the notification of the prosecuting bodies on the commission of the offence. The prosecutor, the police officer or agent to whom the victim addresses has the obligation either to receive the complaint, if he has competence in the prosecution, or to send the victim to the competent prosecuting body in accordance with the matter, quality of the person or territory.⁵

The prosecuting bodies have the obligation to inform the offence victim on the right to benefit from legal assistance, namely the right to be assisted by a defender of his choice throughout the criminal trial,

specifying the cases, conditions and procedure of getting free legal assistance.

Pursuant to art. 14 under Law 211/2004 the protection measure consisting of free legal assistance is awarded to the offence victim who is part of the following categories:

a) he is a person upon whom homicide, qualified homicide and first degree murder⁶ has been attempted, an offence of serious bodily harm,⁷ an intentional offence with the consequence of serious bodily harm, an offence of rape, sexual intercourse with a minor and sexual perversity⁸ has been committed;

b) he is the spouse, child or the person maintained by the person deceased upon commission of the offences of homicide, qualified homicide and first degree murder, stipulated under art. 174-176 of the Penal Code, as well as the intentional offences which resulted in the death of the person.

The terms under which free legal assistance is offered are set out under art. 14-16 of Law 211/2004. Thus, a first condition is that the offence should have been committed on the territory of Romania or, in case the offence has been committed outside the territory of Romania, the victim must be a Romanian or foreign citizen legally living in Romania and the criminal trial must take place in Romania. Another condition, set out under art. 15 of Law 211/2004 is that the monthly income per family member of the victim should be no more than the national minimal gross salary established for the year during which the victim has made a request for free legal assistance. Along the same line, pursuant to art. 16 under Law 211/2004, another condition that must be met is that the victim should have notified the prosecuting bodies within 60 days from the date of the commission of the offence; in the case of the spouse, child or person maintained by the person deceased under commission of the offences of homicide, qualified homicide and first degree murder, as well as the intentional offences which resulted in the death of the person, the term of 60 days is calculated from the date when the victim knew about the commission of the offence; if the victim was in the physical or psychical impossibility to notify the prosecuting bodies, the term of 60 days is calculated from the date when the state of impossibility terminated; for the victims who are under age and those under interdiction, their legal representatives can notify the prosecuting bodies with regard to the commission of the offence.

Art. 17-20 under Law 211/2004 regulate the procedure for offering free legal assistance. Thus, par. 2 of art. 17 explicitly sets out the mentions that the application for free legal assistance must comprise, namely: name, surname, citizenship, date and place of birth, domicile or residence of the victim; date, place and

circumstances of the commission of the offence; date of the notification and the notified prosecuting body; the status of spouse, child or person maintained by the deceased person; the monthly income per family member of the victim; name, surname and the form of performing the profession of lawyer by the chosen defender or the mention that the victim has no lawyer of his choice. The documents justifying the written data as well as other documents in the possession of the victim and necessary for the solution of the case are annexed in a copy. The application is submitted to the tribunal within whose territory the victim lives and is analyzed by two judges of the Commission for the granting of financial compensation to the victims of offences, by concluding, within 15 from the date of the submission. The conclusion by which the application for free legal assistance is approved is communicated to the victim and the conclusion by which the application is denied is subject to reexamination by the tribunal where the Commission functions, at the request of the victim, within 15 days from the notification, the reexamination being performed by two judges.

Pursuant to art. 20 under Law 211/2004, the application for free legal assistance can be formulated by the legal representatives of the minor or the person under interdiction, as well as the NGOs, if signed by the victim and if it comprises the mentions stipulated in par. 2 under art. 17 of the above-mentioned law. The application for free legal assistance is exempted from stamp duty.

As for the protection measure consisting of informing the offence victims on their procedural rights, this measure is materialized in the obligation that the prosecuting body has to inform the offence victim about the rights he has in the criminal trial according to the status he has in the criminal trial. Thus, in accordance with the provisions of art. 76 of the Code of criminal procedure the prosecuting body has the obligation to inform the offence victim that he has the right to take part in the criminal trial as an injured party, status which grants him the right to make requests, to claim, to conclude, to appeal, to be represented etc. The offence victim must also be informed on his right stipulated under art. 15 of the Code of criminal procedure, to exercise the civil action during the criminal trial if he was materially or morally prejudiced; during the trial the civil party has the right to indicate the evidence and means of evidence which he considers necessary for the establishment of the offence and prejudice, he can enter applications, petitions, complaints, present exceptions and take part in procedural acts under the circumstances stipulated by the law.

The protection measure consisting of the award by the state of the financial compensations to the of-

fence victims aims⁹ at certain categories of victims to whom free legal assistance is granted if the offence has been committed on the territory of Romania and the victim is a Romanian or foreign citizen legally living in Romania.

Law 211/2004 under art. 23 and 24 specifies in detail the terms of granting financial compensation to the victims, the main condition being that of the victim's notifying the prosecuting bodies or court within 60 days from the date of the commission of the offence, term calculated just as in the case of free legal assistance.

Art. 27 also establishes the categories of prejudices suffered upon commission of the offence for which the victim is granted financial compensation, namely:

- hospitalization expenses and other categories of medical expenses paid by the victim;
- material prejudices resulted from destroying, degrading, or rendering useless the goods of the victims or from depriving the victim of his possession by committing the offence;
- the gains the victim is deprived of upon commission of the offence;
- funeral expenses;
- maintenance the victim is deprived of upon commission of the offence.

For the material prejudices resulting from destroying, degrading, or rendering useless the goods of the victim or from depriving the victim of his possession by committing the offence, the financial compensation is granted within the limit of an amount of money equivalent with 10 national minimal gross salaries established for the year during which the victim made an application for financial compensation. The limitation by the law of the sum of money which can be awarded to the offence victim refers only to the above-mentioned categories of expenses, and for the other expenses the financial compensation that can be awarded to the victim is unlimited, that is they can be awarded until the prejudices are totally covered.¹⁰

The juridical literature¹¹ has expressed the opinion, to which we subscribe, that financial compensation is not awarded for moral damages, but for material damages only, but if the victim has received amounts of money from the offender as civil com-

penensation for the material and moral damages, they shall be subtracted from the financial compensation awarded by the state.

The application for financial compensation is submitted to the tribunal within whose territory the victim lives and is analyzed by two judges of the Commission for the granting of financial compensation to the victims of offences, constituted in every tribunal. The application is analyzed in the council room, by two judges, with the obligatory participation of the prosecutor and the summons of the victims.

In case the application is approved, the Commission establishes the amount of the compensation; the decision of denial is communicated to the victim, who can make an appeal in the Court of Appeal, within 15 days from the notification; the Commission has the obligation to inform the prosecuting body or the court competent with judging the offence or the court competent with solving the civil action, on the the application for financial compensation.

Law 211/2004 on some measures for the protection of the offence victims aiming at the remedy of the material prejudices suffered by the offence victims meets the the need for perfecting the legislation in the field and integrates in the legislative programmes of the state , complying with the community acquis.

Notes

¹ In accordance with which "the injured party can become a civil party against the accused or defendant and the person subject to civil liability".

² In accordance with which the injured person can be heard as a witness if he is not a civil party or does not take part in the trial as an injured party.

³ Published in Monitorul Oficial al României (Official Record of Romania), Part I, no. 505 of 4 June 2004

⁴ Published in Monitorul Oficial al României (Official Record of Romania), Part I, no. 190 of 20 March 2002.

⁵ E. Cazan, *Atribuțiile organelor de urmărire penală în cazul aplicării măsurilor pentru asigurarea protecției victimelor infracțiunilor*, "Dreptul" Journal, no. 11/2006, p. 214.

⁶ Stipulated under art. 174-176 of the Criminal Code.

⁷ Stipulated under art. 182 of the Criminal Code.

⁸ Stipulated under art. 197, 198 and 201 par. 2-5 of the Criminal Code.

⁹ Pursuant to art. 21 under Law 211/2004.

¹⁰ In this sense see N. Săndulescu, *Aspecte esențiale ale legii privind unele măsuri pentru asigurarea protecției victimelor infracțiunilor*, "Dreptul" Journal, no. 9/2005, p. 18.

¹¹ Ghe. Voinea, *Protecția victimelor infracțiunilor*, "Dreptul" Journal, no. 8/2005, p. 150.

Hautzinger Zoltán
egyetemi adjunktus

A katonai büntetőjog tudománya

„Mivel minden dolognak lelke a rend,
a hadban is, kiben egész haza java,
sok ezer lélek megmaradása áll, ez legszükségesebb.
Ezt a rendet teszik penig jó hadi tisztek s törvények.”
(Zrínyi Miklós: Tábori Kis Tracta)

A katonai büntetőjog történeti fejlődése, az általános büntetőjogi szabályokhoz képest önálló, a katonai életkörülményekhez igazodó speciális szabályrendszer kialakítása és a katonai büntetőpolitika felismerése szükségszerűen együtt járt e diszciplína tudományos igényű művelésével is. A katonai büntetőjog tudománya, azaz a katonai büntetőjog alanyaira, a katonai bűncselekmények sajátos meghatározásának, a büntetőeljárás általános elveitől eltérő szabályok megalkotásának (a specialitás igényének) indokaira vonatkozó tudományos igényű nézeteket, elméleti összefoglalók, magyarázatok összességét jelentő tudományos gondolkodás már a római jogban is felismerhető. A katonai jog forrásanyagának számító Digesta 49. könyvének 16. fejezete olyan ismert jogtudósok munkáit tartalmazza mint a császári testőrség korábbi parancsnokai (praefectus praetorok) Ulpianus, Paulus vagy Papinianus, avagy a katonai büntetőjogról készült első átfogó könyv (De re militari) szerzője Arrius Menander.¹

A katonai büntetőjog tudománya azonban a fenti példák ellenére sem a római jog korában, sem a későbbi időszakokban nem volt széles körben kutatott tárgykör. Sőt annak szakirodalmát a középkorban még annak ellenére sem tekinthetjük jelentősnek, hogy a katonai büntetőjog mint speciális, az általános életviszonyoktól elkülönülő szabályrendszer egyes rendelkezései Európa számos országában – így például XII. századi Spanyolországban,² Valois Fülöp francia király udvarában³ vagy Svájcban⁴ – viszonylag korán kialakultak. Az első említésre méltó alkotásokra egészen a XVII. századig kellett várni. Ekkor jelentek meg a II. Rákóczi Ferenc és udvara szabályzatalkotó tevékenységének is forrásául használt munkák, Georg Andreas Böckler *Schola militaris moderna* (1685) vagy La Valière *Pratique et maximes de la Guerre* (1652)⁵ című alkotásai. Idővel később további írások is napvilágot láttak, például Br. De Sparre *Code militaire* (1760) vagy Lamartine *De la justice militaire* (1822) című művei.⁶

A katonai büntető jogtudomány kiszélesedése a XX. századra tehető, amikor már szerte a világon rendszeresen jelentek meg publikációk. Mindez azonban továbbra sem jelentette, hogy e diszciplína az általános büntetőjoghoz képest felértékelődött volna. Látva az egyes katonai büntetőjogi rendszerek államon belüli értékelését állítható, hogy annak tudományos művelése napjainkban sem nevezhető jelentősnek, az továbbra is periférikusnak tekinthető, kutatói elsősorban a katonai jogásztársadalomból kerülnek ki.

1. A katonai büntetőjog szakirodalmának nemzetközi példái

A katonai büntetőjog tudományának nemzetközi művelése a II. világháborút követően, elsősorban a világháború okozta hadijogi – elsősorban a hadifoglyokra vonatkozó nemzetközi szabályok megalkotásának indokaira, illetve a parancsra elkövetett emberiség elleni bűncselekmények megítélésére vonatkozó – kérdések megválaszolásának igénye miatt gyorsult fel. Ezt segítette elő Európában az 1956-ban megalakult Nemzetközi Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, amely brüsszeli székhellyel, napjainkban már mind az öt földrészen közel két tucat – köztük a magyar – nemzeti társaságra tagozódva működik. A társaság célja a katonai jog és a nemzetközi humanitárius jog tanulmányozása és terjesztése. Ennek érdekében rendszeresen szerveznek szemináriumokat, konferenciákat, illetve kiadják a Katonai Jogi és Hadijogi Szemlét („Review for Military Law and the Law of War”).⁷ E társaság munkájában számos, nemzetközileg is elismert külföldi katonai jogtudós vesz, illetve vett részt. Közülük is kiemelkedik John Gilissen, aki 1981-ben a katonai büntető-igazságszolgáltatás történetével kapcsolatban végzett nemzetközi kutatása alapján azt állapította meg, hogy annak intézményesített létezéséről a XV–XVI. század előtt nem beszélhetünk,⁸ valamint – még annak megszűnte előtt – a teljesség igényével dolgozta fel a belga katonai büntető-igazságszolgáltatás történetét, szervezeti felépítését és eljárási sajátosságait.⁹ Szintén a katonai büntetőjog nemzetközi híré kutatója a spanyol Francisco Jiménez y Jiménez, akinek 1987-ben készült monográfiája¹⁰ még annak ellenére is széles körben citált mű, hogy csak spanyol nyelven jelent meg. Jiménez az egyes országok büntető-igazságszolgáltatási rendszereit aszerint vette számba, hogy azokban milyen mértékben érvényesítik az emberi jogokat, illetve az egyes alkotmányos jogok biztosításának követelménye milyen hatással volt a katonai büntetőjogi rendszerek reformjaira.

A katonai büntető-igazságszolgáltatási modellek folyamatos változásaiból vont le tendenciózus következtetést a Nemzetközi Katonai Jogi és Hadijogi Társaság jelenlegi norvég elnöke Arnie Willy *Dahl*, valamint a cambridge-i egyetem professzora A. P. V. *Rogers* is. Előbbi az önálló katonai büntető-igazságszolgáltatás fokozatos, a civil társadalom bizalmatlansága, valamint az emberi jogok érvényesítési kötelezettsége miatti térvesztését állapítja meg,¹¹ míg utóbbi szinte alapvető élel állapítja meg, hogy nem helytállóak az általános igazságszolgáltatás mindenekfelettségét, és a katonai bíróságok eleve törvénytelen voltát igazolni kívánó vélemények.¹² *Rogers* nevéhez fűződik továbbá jelenkorunk egyik közismert katonai jogi monográfiája is, amely ugyan elsősorban hadijogi fogalmak – mint például a katonai szükségesség, emberiség, arányosság és megkülönböztetés elve – tisztázásával, illetve megfogalmazásával foglalkozik, de felvet büntetőjogi kérdéseket is.¹³ Ez utóbbiak keretében *Rogers* a háborús bűnösök felelősségre vonásának feltételeit vizsgálja, és alapvetően két problémakört emel ki, a feljebbvaló felelősségét alárendeltjei által megvalósított olyan cselekményekért, amelyekre nem adott parancsot, valamint az alárendelt felelősségre vonásának feltételeit, ha a háborús bűncselekményt parancsra követte el.¹⁴

A katonai büntetőjog tudományának művelése az európai kontinensen kívül elsősorban az önálló katonai büntető-igazságszolgáltatás egyik legmarkánsabb modelljét alkalmazó Amerikai Egyesült Államokban figyelemre méltó. Katonai jogi és hadijogi témában két állandó folyóirat, a Virginai állambeli Charlottesville-ben található katonai jogi iskola¹⁵ kiadásában megjelenő *Military Law Review* és az *Army Lawyer* publikál tanulmányokat. Előbbit 1958-ban azzal a céllal alapították, hogy állandó tudományos fórumot jelentsen mindazok számára, akik katonai jogi tapasztalataikat kívánják közzétenni.¹⁶ A tudományos folyóirat azóta napjainkban már közel kétszáz számot élt meg, és példányai elektronikus formában az interneten is hozzáférhetők.¹⁷ Kevésbé tudományos, inkább a gyakorlati végrehajtást elősegítő folyóiratként indították el 1971-ben *The Army Lawyer* címmel – mind a mai napig havonta – megjelenő folyóiratot, amelynek számai szintén megtalálhatók a világhálón.¹⁸ E két állandó periodikának köszönhetően számos amerikai katonai állományban szolgáló vagy civil szerző publikált tanulmányt a katonai büntetőjog időszerű kérdéseiről, gyakorlati problémáiról. Közülük a magunk részéről *David A. Schlueter* korábbi katonai ügyész, a San Antonio-i Egyetem professzorát emeljük ki, aki nemcsak tanulmányokat, hanem több monográfiát¹⁹ is szentelt a katonai büntetőjog témakörének. Napjainkban *Schlueter* az, akinek tudományos megállapításai

általános zsinórmértéknek számítanak az angolszász országok katonai büntető-igazságszolgáltatási rendszerek vizsgálatakor, illetve az ő nevéhez fűződik a hatályos joganyag tekintetében folyamatosan aktualizált amerikai katonai büntetőjogi kommentár is.²⁰

2. A katonai büntetőjog tudományának magyar „kútfői”

2.1 A katonai büntetőjog első magyar gondolkodói

A katonai büntetőjog elméleti művelése Magyarországon is csak a XIX. század utolsó évtizedeitől figyelemre méltó. Ez azonban nem jelenti azt, hogy hazánkban ezt megelőzően ne foglalkoztak volna a katonai büntetőjog alapvető kérdéseivel, annak dogmatikai indokaival. Ennek első hírnöke *Werbőczy István* volt, akinek Tripartitumában a hadi jogról és a jogtudományról szóló negyedik címben olvashatunk magyar írásos emlékekben először a háború jogáról („*a hadi jog a hadindítás szertartása, a szövetség megkötése s adott jelre az ellenség megrohanása.*”), és a katonai büntető-fegyelmi jog legfontosabb céljáról („*Továbbá a katonai büntett megfenyítése (azaz megbüntetése), ha ki helyét meg nem állja*”).

Szintén a katonai büntetőjog első tudósai között kell említeni Magyarországon első országos főhadbíráját, *Kajali Pált* is, akinek elnökletével készítették elő a kuruc katonai szabályzat, a *Regulamentum Universale* végleges szövegét, és aki szerzője volt a *Regulamentum hadbíráskodással foglalkozó fejezetének*.²¹ *Kajali* és végső soron *Rákóczi* más külföldi országok ez irányú kodifikációs gyakorlatának megismerésével és feldolgozásával járó jogszabály előkészítő, a tudományos kutatásokat sem nélkülöző munkássága azért is számottevő, mert az 1707. évben kiadott ún. hadi törvények nemcsak a katonai, hanem az általános büntető-kodifikáció terén is úttörő volt, hiszen az első magyar büntető törvénykönyv,²² illetve büntető perrendtartás²³ megjelenésére közel két évszázadot kellett még várni.

2.2 A katonai büntetőjog elmélete a Kiegyezéstől a II. világháborúig

A modern katonai büntetőjog első magyar tematikus irodalma *Bonts Gyula* nevéhez fűződik, aki 1891-ben Magyarországon úttörőként foglalta össze a katonai büntető igazságszolgáltatás külföldi és hazai irodalmát.²⁴ *Bonts* napjaink kutató munkáját is hatékonyan segíteni tudó jogirodalmi összefoglaló értekezése azzal a céllal készült, hogy megfelelő támpontot

adjon önálló magyar katonai büntetőkódex előkészítéséhez. Ebben az időben a katonai büntetőjog legfontosabb kérdése az 1855. évi osztrák katonai büntető törvénykönyv²⁵ Kiegészítést követő magyarországi alkalmazhatóságához fűződött. A különösen a századforduló éveiben folytatott vitában – amelyet egy fiatalon elhunyt Angyal Pál seminarista, Szabó Sándor 1916-ban *A katonai büntető törvénykönyv a magyar jogforrástan szempontjából* címmel megjelent munkájában²⁶ foglalt össze – a korszak meghatározó büntető-jogtudósai, *Fabinyi Gusztáv, Angyal Pál, Finkey Ferenc, Edvi Illés Károly, Mendelényi László és Szilágyi Arthur Károly* is megnyilvánultak. Megállapításaik szerint, a császári katonai büntető törvénykönyv annak ellenére, hogy a Magyar Királyság területén nem volt legitim jogforrásnak tekinthető, mivel annak rendelkezései az Országgyűlés által hazánkban nem lettek kihirdetve, mégis mint szokásjog alkalmazásban maradhatott. Ennek oka az volt, hogy a közös hadsereg, honvédség, népfőlkelés, csendőrség szervezésekor a törvényhozás nem alkotta meg ezek büntető és fegyelmi szabályait, ennél fogva a bíróságok a jogot onnan vették, ahonnan kézenfekvő volt, azaz a korábban alkalmazott osztrák katonai büntetőjogi kódexből.²⁷

A XIX. és a XX. század fordulójának kiemelkedő katonai büntetőjogtudósai közül *Fabiny Gusztáv* még az e tárgyú magyar kodifikáció hiányában is külön értekezés sorozatot publikált a katonai büntető anyagi és eljárásjog revíziója szükségességéről. Több írásos munkájában²⁸ sorra vette az egyes katonai bűncselekményeket, a katonai büntetőeljárás magyar és külföldi szabályozásának főbb vonalait. Hasonló jellegű munkára több mint két évtizedet kellett várni, amikor *Edvi Illés Károly* már az önálló magyar katonai büntető-perrendtartás megalkotásának küszöbén adta közre eljárásjogi tanulmányát.²⁹ Még ezt megelőzően adták ki *Papp Kálmán*,³⁰ később *Szilágyi Arthur Károly*³¹ katonai anyagi büntetőjogi értekezéseit, amelyek egyfelől az osztrák katonai büntetőjog magyarázatát, másfelől az önálló magyar kodifikációt sürgették.

A XX. század első évtizedében publikálták *Gábor Gyula* katonai büntetőrendszer részletesen bemutatató előadását is, amely a teljesség igényével, a legapróbb részletekig kiterjedően dolgozza fel a katonai büntetőrendszer sajátosságait.³² E publikáció értékét növeli, hogy egyfelől a katonai büntetés-végrehajtási jog területén mind a mai napig nem született hasonló alapossággal elkészített monográfia, másfelől e referátumhoz elismerőleg kapcsolódott az ismert jogtudós, *Vámbéri Ruzstem* is, aki hozzászólásában a katonai büntető-igazságszolgáltatáshoz kapcsolódó specialitás elvét a következők szerint fogalmazta meg. „A lényeges különbség, igénytelen felfogásom szerint, a katonák

által elkövetett és a nem katonák által elkövetett delictumok között főleg a büntetésnek ebből folyó consequentiáinál abban rejlik, hogy míg az ú.n. polgári büntettest a büntetés voltaképpen a polgári társadalomhoz akarja acclimatizálni (...), addig az in specie katonai delictumoknál, ide nem értve természetesen a katonák által elkövetett közönséges delictumokat, a büntetés célja az, hogy a katonai fegyelem és rend által szabályozott külön társasághoz, ehhez a corpus in corpore-hez szoktassa hozzá a büntettest.”³³

Az első világháborút követően, a húszas évek derekán jelent meg – *Apáthy Jenő* *A katonai bírászkodás terjedelméről* szóló viszonylag rövidebb tematikus írása³⁴ mellett – a katonai büntetőjog tudományának két rendkívül értékes műve *Cziáky Ferenc* jogtörténeti³⁵ és *Györffy László* jogelméleti³⁶ munkája. *Cziáky* a katonai büntető és fegyelmi jog történetét az ősmagyarág korára visszavezetve követi egészen az első világháború idején hatályban volt katonai büntetőtörvények értelmezéséig. Nagy ívű (közel 165 oldalas) történeti áttekintését egy új katonai büntető törvénykönyv elkészítésének de lege ferenda javaslatával zárja: „Reméljük, hogy a jövőben polgári jogászok körében is nagyobb érdeklődés fog mutatkozni a büntetőjogunkkal szemben. És reméljük azt is, hogy az új katonai büntető törvénykönyv már a Nagy-Magyarország hadseregének katonás szellemét fogja szolgálni és védeni.”³⁷

A történeti áttekintést nem mellőzte *Györffy László* monográfiája sem. Ennek ellenére a mégis inkább jogelméleti munkának a jelentősége abban áll, hogy a szerző a katonai büntetőjog rendszertani helyét, az általános büntető jogtudományban betöltött szerepét vizsgálja. Olyan, addig nem alkalmazott fogalmakat magyaráz, mint a katonai büntető jogtudomány, a katonai jogbölcselet vagy a katonai büntető-jogpolitika, ezzel külön helyet követelve az általános büntetőjog tudományon belül.

A két világháború között a katonai büntetőjog jeles képviselője volt a későbbi kiváló büntetőjogász professzor *Schultheisz Emil* is, aki ebbéli munkásságát főleg hivatásos katonai jogász pályafutása keretében fejtette ki. Ekkor készültek a katonai büntető törvénykönyv magyarázatát közreadó munkái is, mint *A katonai büntetőtörvény magyarázata*,³⁸ *A magyar katonai büntetőjog rövid vázlat*,³⁹ illetve *A katonai büntetőtörvény zsebkönyve*.⁴⁰ E művek mellett továbbá *Schultheisz* az elsők között értekezett Magyarországon a parancsra elkövetett bűncselekmény miatt vállalt bűnfelelősség kérdéséről.⁴¹

A harmincas és a negyvenes években az említett monográfiák mellett kisebb tanulmányok is gazdagították a magyar katonai büntetőjog szakirodalmát. Ezek az első számú katonai szaklapban, a Magyar Katonai Szemlében jelentek meg. A szerzők között gyakran olvashatjuk *Czeplédy Jenő, Jilly László, Harsányi István* és *Kassay-Krantz Dezső* nevét, akik elsősorban

a katonai büntető-igazságszolgáltatás sajátos helyzetével, a fegyelmi fenyítőjog alkalmazásával, vagy a parancsnoki felelősség kérdésével foglalkoztak.

2.3 A világháborúk utáni katonai büntetőjog tudománya

A második világháborút követően a katonai büntetőjog önállóságát megkérdőjelező nézetek miatt annak elméleti művelése is kisebb teret kapott. Ez alól egyedül Herczeg István *Parancsra tette?*⁴² című könyve jelent kivételt, amely korabeli – főként a második világháborút követően lefolytatott – büntetőpereken keresztül, a vonatkozó szakirodalom értelmezése mellett foglalkozik a parancsra elkövetett bűncselekmény miatt viselt bűnfelelősség alapjaival és korlátaival, az ilyen esetek elméletével és gyakorlatával.

A rendszerváltásig jobbra csak a jogértelmezést elősegítő jegyzetek, kézikönyvek és kommentárok láttak napvilágot, továbbá szintén csak a gyakorlati munkát volt hivatva elősegíteni egy – igaz csak „belső használatra” szánt – szakmai kiadványsorozat is, amely a *Katonai Jog és Igazságszolgáltatás* nevet viselte. Az önálló munkák közül leginkább a Kovács Zoltán szerkesztette *A katonai büntetőjog kézikönyve*,⁴³ vagy Habony János az 1973. évi büntetőeljárás törvény hatályba lépését követően a fegyveres erők hivatásos állománya részére kiadott *Büntetőjogi ismeretek új kézikönyve*⁴⁴ emelhetők ki. Habony János emellett szerzője volt a szocialista időkben megjelent katonai büntetőjogi irodalom legjelentősebb alkotásának, *A katonai bíróság előtt*⁴⁵ címet viselő monográfiának, valamint a bő fél évtizeddel később a katonai bűncselekmények megelőzéséről szóló értekezésnek⁴⁶ is. Előbbi művet a szerző a következők szerint vezeti be: „Az t hiszem, minden szakma – közöttük a katonai bírászkodás – méltán igényli, hogy a nagyközönség, de elsősorban a fegyveres szolgálatban állók előtt közérthető könyvben mutakozzék be. (...) Már most kijelentem, hogy fantasztikus bűncselekményeket, vérfagyasztó rémtörténeteket nem olvashatnak ebben a könyvben, ilyenek ugyanis a katonai bíróság ítélkezési gyakorlatában nincsenek. Éppen ezért az elkövetett bűncselekmények valóságghű ábrázolására, a bűnös tevékenység vagy mulasztás megmutatására és lehetőleg további közös feladataink megismertetésére töreksem. Őszintén örülnék annak, ha ezzel a könyvvel a bűnözés társadalmi méretű gondjain akármilyen csekély mértékben enyhíteni tudnék. A katonai bírászkodás megismerése érdekében pedig szélesre nyitom a tárgyalóterem ajtóit – kérem, nézzenek be rajta.”⁴⁷

A rendszerváltást közvetlenül megelőző időszak másik ismert katonai büntetőjogásza volt Korda György, aki Habonyhoz hasonlóan gyakorlati szakmai tevékenysége mellett jelentetett meg írásokat. Ezek közül kiemelkedik *A katonai büntetőjog elvi alap-*

*jai és továbbfejlesztésének lehetőségei*⁴⁸ című tanulmánya, valamint a katonai büntetőjogi rendelkezéseket és az érintett bűncselekmények ítélkezési gyakorlatát egyaránt közreadó *A katonai és a honvédelmi kötelezettség elleni bűncselekmények* című kötet.⁴⁹

A katonai fegyelem erősítésének jogi és nem jogi eszközeivel, illetve az illetékes parancsnokok fegyelmező jogköre gyakorlásának elméleti és gyakorlati problémáival kandidátusi értekezések is foglalkoztak. Kocsis Bernáth *A fegyelemszilárdítás problémái, a katonai fegyelem korszerű értelmezése és a fegyelemre nevelés módszereinek alkalmazása* című munkájában elsősorban nem a katonai fegyelmi és büntetőjog lehetséges eszközeit vizsgálja, inkább a katonai fegyelem korszerű értelmezéséről és a fegyelemre nevelés újszerű módszereiről értekezik.⁵⁰ Ezzel szemben Párdi Mátyás kutatásait már a büntetőjogon belül végezte. *A fegyveres erők parancsnokai és a katonai ügyészek együttműködésének elméleti és gyakorlati kérdései* címmel megvédett kandidátúrája olyan fogalmakra koncentrált mint a katonai büntetőjog, a katonai bűncselekmény, a katonai bűnözés, bűnüldözés és büntetőeljárás.⁵¹

A rendszerváltás után a katonai büntetőjogi kérdésekkel továbbra is elsősorban a szakirányú jogásztársadalom – katonai ügyészségek és bíróságok – tagjai foglalkoztak. E körben kiemelendő Kardos Sándor, aki katonai bíróként, egyben egyetemi oktatóként szerzett PhD fokozatot,⁵² és jelentette meg katonai jogtörténeti témában készült értekezéséből készült monográfiáját.⁵³ Kardos emellett számos tanulmányt publikált kutatási témájában, amelyek között találunk nemzetközi kitekintést⁵⁴ vagy idegen nyelven külföldön megjelent de lege ferenda javaslatokat.⁵⁵ Kardos mellett jelentős elméleti munkákat jelentetett meg a korábbi katonai főügyész, később legfőbb ügyész Kovács Tamás is. Munkái elsősorban az aktuális katonai büntetőjogi szabályozáshoz kapcsolódtak,⁵⁶ de ő a szerzője a világ egyes országaiban működő katonai igazságszolgáltatási rendszerek vizsgálata alapján készült hosszabb lélegzetű tanulmánynak is.⁵⁷ Szintén Kovács Tamás nevéhez fűződik a Nemzetközi Katonai Jogi és Hadijogi Társaság magyar alapszervezetének megalakítása, valamint a két évente Budapesten – e társaság égisze alatt – megrendezett nemzetközi katonai jogi konferenciasorozat szervezése is.

A katonai büntetőjog történetével a kilencvenes évek után számosan vállalkoztak. E körbe sorolható – a fent említett Kardos Sándor munkássága mellett – Farkas Gyöngyi *A magyar katonai igazságszolgáltatás szervezete és eljárásjoga a dualizmus időszakában* címmel készült PhD értekezése,⁵⁸ és Pálffy István egy konkrét időszak, a XVI. és XVII. század katonai büntető-igazságszolgáltatását bemutató korrajza.⁵⁹ Nem történeti, hanem egyéb, a katonai büntetőjoghoz kapcsolódó

kérdéseket boncolgat Davola József a magyar katonai rendőrségről írt,⁶⁰ Busch Béla a személyiség büntetőjogi védelmének tárgyában készített,⁶¹ vagy Honfi Attila a Magyar Honvédség katonai fegyelmi helyzetének az elkövetett bűncselekmények tükrében elvégzett vizsgálatát közreadó PhD dolgozata is.⁶²

A fenti munkák mellett a katonai büntetőjog irodalomjegyzékéhez további szerzők, egy-egy témában elkészített tanulmányai is hozzátartoznak. Teljes bibliográfiát természetesen nem adhatunk, de a magunk részéről szükségesnek tartjuk kiemelni Bögöly Gyula, Pap János, Venczl László vagy a közelmúltban kezdett tudományos kutatások terén Eperjes Krisztián ez irányú munkásságát is.

Ahogy az látható, a katonai büntetőjog elméletének művelése napjainkban is jelentősnek tekinthető, van önálló tudományos szervezete, csupán egy rendszeres időszakonként megjelenő tematikus folyóirat hiányzik. E periodika nemcsak a katonai büntetőjogász társadalomnak, hanem a téma iránt érdeklődő civil, katona vagy rendvédelmi személyek részére is közvetíteni tudná a katonai jog és igazságszolgáltatás terén időszerűen jelentkező elméleti és gyakorlati kérdésekre, problémákra adható válaszokat.

3. A katonai büntetőjog hazai oktatása

A katonai büntetőjog oktatásának jelenlegi helyzetével a legtalálékosabban Blaskó Béla fogalmaz, aki szerint a katonai büntetőjog a jogtudomány és a jogirodalom „legmostohábban” kezelt témája, mivel az egyetemeken jogi karain az nem tananyag, az egyetemi tankönyvek és jegyzetek nem, vagy csak érintőlegesen foglalkoznak e témakörrel.⁶³ A magunk részéről is úgy látjuk, hogy a katonai büntetőjogon belül az anyagi büntetőjog oktatása, előadása, magyarázata és számonkérése nem szerves része az általános büntetőjog oktatásának, az legfeljebb szabadon választható szemináriumok, egyéb stúdiumok vagy speciális kollégiumok keretében valósul meg.

Mostohább a helyzet a katonai büntetés-végrehajtási jog tudománya és oktatása esetében, amely nemcsak az általános büntetés-végrehajtási jogon, hanem a katonai büntetőjogon belül is csak marginális szerepet játszik. Számottevően jobb azonban a katonai büntetőeljárás oktatásának megítélése, amely mint külön büntetőeljárás – a magánvádas eljárás, a fiatalok elleni büntetőeljárás, a bíróság elé állítás, stb. mellett – rendszerint része a teljes büntető eljárásjogi tananyagának.

Természetesen más a katonai büntetőjog oktatásának megítélése a szakirányú felső- és középszintű oktatási intézményekben. A Zrínyi Miklós Nemzetvé-

delmi Egyetemen a Jogtudományi és Politikaelméleti Tanszék Jogtudományi Szakcsoportja a felelős a hadtudományi karon belüli szakképzés jogi tárgyainak oktatásáért. E tárgyak között külön jelenik meg a nemzetközi hadijog és a katonai büntetőjog. Előbbi tárgy mint a nemzetközi jog része több jogi fakultáson is szerves része a tananyagoknak, de külön tantárgyként szintén csak a nemzetvédelmi egyetemen jelenik meg, Katona Katalin szerint csak mérsékelt óraszámokban.⁶⁴ A katonai büntetőjog nagyobb figyelmet érdemel a Rendőrtisztviselői Főiskolán és az egyes rendészeti szakközépiskolákban is, de ezeknél az intézményeknél is az állapítható meg, hogy inkább az általános büntetőjogi ismeretek dominálnak.

4. Összegzés

A katonai büntetőjog tudománya, azaz a katonai büntetőjog alanyaira, a katonai bűncselekmények sajátos meghatározására, valamint a büntetőeljárás általános elveitől eltérő szabályok megalkotásának indokaira vonatkozó tudományos igényű nézetek a katonai büntetőjogi rendelkezések megszületésével, tehát a katonai büntetőpolitika kialakulásával párhuzamosan jelent meg. A széles körű elméleti művelésre azonban egészen a XIX. század végéig várni kellett. Mind a nemzetközi, mind a hazai jogirodalomban ettől az időponttól jelennek meg olyan írásos munkák, amelyek nemcsak katonai körökben, hanem az általános jogtudomány területén is komolyabb érdeklődést váltottak ki. Ez a tendencia az eltelt évtizedek alatt csak erősödött, nemzetközi tudományos társaságok alakultak, rendszeres időközönként tudományos konferenciákat szerveznek, és egyes országokban – főleg a figyelemre méltó katonai büntetőjogi hagyományokkal és szabályozással rendelkező Amerikai Egyesült Államokban – önálló folyóiratokat tartanak fenn.

A katonai büntetőjog tudományos igényű művelése Magyarországon a XVIII. századtól mondható jelentősnek. Ettől az időponttól kisebb megszakításokkal a katonai büntetőpolitika is számottevő volt, a nemzeti szuverenitás védelmét garantáló katonai erő harckészültségének folyamatos biztosításában a fegyelem fenntartását, így a katonai rendet sértő cselekmények szigorú büntetését látták. Ennek következtében a katonai büntetőjoggal nemcsak katonai jogászok vagy hadtudósok foglalkoztak, hanem a magyar jogtudomány egyéb jeles képviselői is.

A második világháborút követően a katonai büntetőjog elmélete a katonai büntetőjogi szabályok integrálásával visszaszorult. Ettől kezdve a katonai büntetőpolitika is csak arra a kérdésre koncentrált,

hogya a katonai büntetőeljárás külön szabályok, avagy az általános büntetőeljárás rendelkezések szerint legyen kodifikálva. Az egységesség vagy differenciáltság kérdésében a katonai büntetőjogász társadalom a külön szabályok fenntartását, míg az általános büntető jogtudomány művelői a katonai külön szabályok integrálását javasolták. E vita napjainkban sem dőlt el, igaz a jelenlegi katonai büntetőpolitika a külön szabályok fenntartását nem veszélyezteti. Ettől a katonai büntetőjog elméletének művelése továbbra sem jelentéktelen, még ha annak képviselői elsősorban a katonai büntetőjogász társadalomból kerülnek ki. Működik e tudományterületet ápoló tudományos társaság is, és a katonai büntetőjogi témákban készült monográfiákkal, tanulmányokkal napjainkban is – igaz nem rendszeres jelleggel – találkozhatunk. Ez azonban nem jelenti azt, hogy e diszciplína szakirodalmát nem szükséges tovább bővíteni. Jelenleg nincs olyan – a hetvenes-nyolcvanas években egyébként már működő – számottevő tudományos folyóirat vagy szaklap, amely tematikusan foglalkozna a katonai büntető anyagi jog, eljárásjog és végrehajtási jog elméleti és gyakorlati problémáival, továbbá nem fajsúlyos a katonai büntetőjog felsőfokú oktatása sem. Álláspontunk szerint a katonai büntetőjoggal és igazságszolgáltatással szembeni civil bizalmatlanság csökkenthető, illetve a katonai büntetőjog általános elismerése növelhető lenne, ha gondozásának széles körben hozzáférhető forrása lenne, illetve, ha oktatására az ország felsőfokú oktatási intézményeiben, elsősorban a jogi fakultásokon nagyobb figyelmet fordítanánk.

Jegyzetek

¹ Vö. Varga Péter: De re militari. Acta Juridica et Politica. Tomus LVII. Fasciculus 11. 3–4. o.

² Spanyolországban az első írásos emlék 1340-re, a Királyi Tengerhajózási Parancshoz kötődik. Vö. Benito E Trillo Figueroa: Competencia, organizacion y atribuciones de los tribunales militares españoles – estudio histórico. In: Revue de droit militaire et de droit de la guerre. XIX-3-4. Brussels 1980. 390. o.

³ Franciaországban az ún. Montdidier parancsot tartják a legrégebbi írásos dokumentumnak, amely a várkatonákkal kapcsolatos sajátos eljárási szabályokat határozza meg. Vö. Jean Pariselle: La justice militaire française à la lumière de son histoire. In: Revue de droit militaire et de droit de la guerre. XIX-3-4. Brussels 1980. 291. o.

⁴ Svájcban 1393-ban adták ki az „ordonnance de Sem-pach-t” a hadviselő katonák által elkövetett jogsértések kivizsgálására szolgáló katonai utasítást. Military jurisdiction and international law. Military courts and gross human rights violations. International Commission of Jurists, 2004. 334. o.

⁵ Vö. Farkas Gyöngyi: A magyar katonai büntetőkönyv megalkotásához vezető út a Rákóczi-szabadságharc alatt. In: Bögöly Gyula–Hautzinger Zoltán (szerk.): Az önálló katonai büntető kodifikáció tricentenáriuma. Kódex Nyomda Kft., Pécs 2007. 71. o.

⁶ Vö. Bonts Gyula: A katonai büntető törvénykönyv és eljárás revíziójának kérdéséhez. Magyar Jogászegyleti Értekezések. Franklin Társulat, Budapest 1891. 5. o.

⁷ A Nemzetközi Katonai Jogi és Hadijogi Társaságról ld. bővebben Hegedüs Zoltán: Nemzetközi katonai jogi kongresszus Hágában. Új Honvédségi Szemle 2006. 10. sz., illetve a www.soc-mil-law.org honlapon.

⁸ John Gilissen: „Evolution actuelle de la justice militaire – Rapport général”, in Huitième Congrès International, Ankara, 11-15 octobre 1979, L’Evolution actuelle de la justice militaire et de droit de la guerre VIII. Vol. 1. Brussels 1981. 48. o.

⁹ John Glissen: Military Justice in Belgium. Military Law Review Vol. 1963. (1963) 83–106. o.

¹⁰ Francisco Jiménez y Jiménez: Introduccion al derecho penal militar. Editorial Civitas, Madrid 1987

¹¹ Vö. Arne Willy Dahl: International trends in military justice. Presentation at the 8th International Military Criminal Law Conference in Budapest in 6-10 June, 2007. Forrás: <http://home.scarlet.be/~ismlw/new/2007-06-1-UK.pdf>

¹² Vö. A.P.V. Rogers: Different models of military jurisdiction and judicial guarantees. Human Rights and the Administration of Justice Through Military Tribunals. International Commission of Jurists, Geneva 2004. 12. o.

¹³ Vö. Katona Katalin: Recenzió. A. P. V. Rogers: Law on the battlefield. Acta Humana 1997. 28–29. sz. 135–153. o.

¹⁴ A. P. V. Rogers: Law on the Battlefield. Manchester University Press 1996. p. 170

¹⁵ The Judge Advocate General’s School, U.S. Army, Charlottesville

¹⁶ Vö. Preface. Military Law Review Vol. 1. (1958) 3. o.

¹⁷ <https://www.jagcnet.army.mil/JAGCNETInternet/Homepages/AC/MilitaryLawReview.nsf/>

¹⁸ <https://www.jagcnet.army.mil/JAGCNETInternet/Homepages/AC/Armylawyer.nsf/>

¹⁹ David A. Schlueter: Military Criminal Procedure Forms. LexisNexis. Charlottesville, Virginia 2003; David A. Schlueter: Military Crimes and Defenses. LexisNexis. Matthew Bender. Charlottesville, Virginia 2007

²⁰ David A. Schlueter: Military Criminal Justice: Practice and Procedure (6th ed, 2004). Lexis Law Publishing. Charlottesville, Virginia

²¹ Vö. Heckenast Gusztáv: Kajali Pál (1662–1710) kuruc szenátor, országos főhadbíró válogatott iratai. Vaja, 1980. 4. o.

²² A Csemegi Kódexként is ismertté vált, a büntettekről és a vétségekről szóló 1878. évi V. törvénycikk

²³ A büntető perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. törvénycikk

²⁴ Bonts Gyula i. m.

²⁵ Militär-Strafgesetz über Verbrechen und Vergehen vom 15. Jänner 1855 für das Kaiserthum Oesterreich

²⁶ Szabó Sándor: A katonai büntető törvénykönyv a magyar jogforrás szempontjából. In: Angyal-szeminárium kiadványai, 1. sz. Budapest 1916. 5–17. o.

²⁷ Uo. 14. o.

²⁸ Fabiny Gusztáv: A katonai Btk. és eljárás revíziójához. Megjelent a Jogtudományi Közlöny 1891. évi 41. 50. és 51., valamint 1891. évi 2. 4. 6. 8. és 10. számaiban.

²⁹ Edvi Illés Károly: A katonai bűnvádi perrendtartás. Jogállam, 1911

³⁰ Papp Kálmán: A katonai és fegyelmi fenytőjog kézikönyve. Budapest 1884

³¹ Szilágyi Arthur Károly: Értekezések a katonai jog köréből. Budapest 1896

³² Gábor Gyula: A katonai büntetőrendszer különös tekintettel a M. Kir. honvéd-igazságszolgáltatásra. Magyar Jogászegyleti Értekezések, Budapest 1904. 67–129. o.

³³ Uo. 138. o.

³⁴ Apáthy Jenő: A katonai bíraskodás terjedelméről. Ügyvédek Lapjának kiadása, Budapest 1921

³⁵ Cziáky Ferenc: A magyar katonai büntető- és fegyelmi jog ezeréves története. Budapest 1924

³⁶ Györfy László: A katonai büntetőjog bölcelete és oknyomozó története. Pallas kiadása, Budapest 1925

- ³⁷ Uo. 165. o.
- ³⁸ Schultheisz Emil: A katonai büntetőtvény magyarázata. Politzer, Budapest 1930
- ³⁹ Schultheisz Emil: A magyar katonai büntetőjog rövid vázlata. Attila Nyomda, Budapest 1934
- ⁴⁰ Schultheisz Emil: A katonai büntetőtvény zsebkönyve. Politzer, Budapest 1943
- ⁴¹ Vö. Schultheisz Emil: A bűncselekmény elkövetésére irányuló katonai parancs. In: Heller Erik, Moór Gyula, Rácz György (szerk.): Büntetőjogi Tanulmányok Angyal Pál születése 60. és jogtanári működése 35. évfordulójának emlékére. Pallas. Budapest 1933. 200–201. o.
- ⁴² Herczeg István: Parancsra tette? Gondolat, Budapest 1969
- ⁴³ Kovács Zoltán (szerk.): A katonai büntetőjog kézikönyve. Zrínyi Kiadó, Budapest 1958
- ⁴⁴ Habony János: Büntetőjogi ismeretek új kézikönyve a fegyveres erők hivatásos állománya részére. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest 1973. Ezt a kézikönyvet a szerző az 1978. évi Büntető Törvénykönyv életbeléptetését követően *Büntető jogszabályok kézikönyve* (Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest 1980) címmel aktualizálta és jelentette meg újra.
- ⁴⁵ Habony János: A katonai bíróság előtt. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest 1977
- ⁴⁶ Habony János: Bűncselekmények megelőzése (Katonai bűncselekmények és a fegyelem). Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest 1983
- ⁴⁷ Uo. 7. o.
- ⁴⁸ Korda György: A katonai büntetőjog elvi alapjai és továbbfejlesztésének lehetőségei. Belügyi Szemle 1989. 9. sz. 5–13. o.
- ⁴⁹ Korda György: A katonai és a honvédelmi kötelezettség elleni bűncselekmények. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest 1988
- ⁵⁰ Kocsis Bernáth: A fegyelemreszilárdítás problémái, a katonai fegyelem korszerű értelmezése és a fegyelemre nevelés módszereinek alkalmazása. Kandidátusi értekezés. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest 1970
- ⁵¹ Párdi Mátyás: A fegyveres erők parancsnokai és a katonai ügyészek együttműködésének elméleti és gyakorlati kérdései. Kandidátusi értekezés. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest 1989
- ⁵² Kardos Sándor: A magyar katonai büntetőjog múltja és jelene. 350/2003. sz. PhD dolgozat. Miskolci Egyetem Deák Ferenc Doktori Iskola, Miskolc 2003
- ⁵³ Kardos Sándor: A magyar katonai büntetőjog rövid története. Debrecen 2002
- ⁵⁴ Kardos Sándor: Kitekintés a katonai büntetőjog nemzetközi szabályozására. In: Tanulmányok Dr. Kovács Andor professzor születésének 120. évfordulójára. (szerk. Szabó Krisztián) Debrecen 2004. 57–94. o.
- ⁵⁵ Kardos Sándor: The development of military jurisdiction in Hungary (másodközlés). Fascicula Drept Anul XII. Editura Universitatii Din Oradea 2004. 44–53. o.
- ⁵⁶ Lásd például Kovács Tamás: Kérdések és megoldások a katonai büntetőeljárásban. In: Emlékkönyv Vargha László egyetemi tanár születésének 90. évfordulójára. (Szerk. Fenyvesi Csaba–Herke Csongor) Pécs 2003. 183–194. o.
- ⁵⁷ Kovács Tamás: A katonai igazságszolgáltatás szervezeti és eljárásjogi megoldásaival kapcsolatos nemzetközi tapasztalatok. Kriminológiai és Kriminológiai Tanulmányok 35. 364–413. o.
- ⁵⁸ Farkas Gyöngyi: A magyar katonai igazságszolgáltatás szervezete és eljárásjoga a dualizmus időszakában. PhD értekezés. Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Új és Legújabbkori Magyar Történeti Doktori Iskola. Budapest 2001
- ⁵⁹ Pálffy Géza: Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században. Győr-Moson-Sopron Megyei Győri Levéltára, 1995
- ⁶⁰ Davola József: A magyar katonai rendőrség. PhD értekezés. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest 2001
- ⁶¹ Busch Béla: A személyiség büntetőjogi védelme, különös tekintettel a fegyveres testületek és más alá-főlelendeltségi struktúrák szerint működő szervezetek keretében megvalósuló verbális deliktumokra. PhD értekezés. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest 2001
- ⁶² Honfi Attila: A katonai fegyelem és a bekövetkezett (katonai és köztörvényi) bűncselekmények összefüggései a Magyar Honvédségnél 1991. január 1. – 1999. december 31. közötti időszakban. PhD értekezés. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest 2005
- ⁶³ Vö. Blaskó Béla: Magyar Büntetőjog Általános rész. Tankönyv. Rejtjel Kiadó, Budapest 2003. 551. o.
- ⁶⁴ Vö. Katona Katalin: Néhány gondolat a hadijog oktatásáról. Acta Humana 1997. 28–29. sz. 116–117. o.

Horváth Csaba
egyetemi docens

Országos népszavazások Magyarországon

A népszavazás a népképviselőt érvényesítésének, a közvetlen demokráciának az egyik formája, amelyben a demokratikus berendezkedésű országokban a hatalom forrása, a nép a parlamenti választások közt is kifejezheti akarátát, illetve véleményét bizonyos kérdésekben.

1. A népszavazások előtörténete Magyarországon

A népszavazás kérdése a magyar politikatörténetben először az 1848. évi polgári forradalom idején merült fel az Áprilisi törvények megfogalmazása körüli vitákban, mégpedig az általános választójog alapozott népszavazások megtartásának lehetőségeként a centralisták szemléletében. A reformkort és a forradalmat is irányító köznemesség azonban a cenzusos választójogot tudta csak elfogadni és az erősebb képviselői rendszer mellett voksolt.

A Dualizmusban a 19–20. század fordulóján a parlamentben ismét felvetődött a népszavazás törvényesítésének lehetősége, azonban az ezt képviselő Polgári Radikális Párt és a pártot vezető Jászi Oszkár értelmiségi, liberális körei nem tudták elképzelésüket megvalósítani.

Az első magyarországi népszavazás előzménye a trianoni békeszerződés volt, illetve a békekötést megelőző tárgyalások folyamata. A magyar delegációt vezető Apponyi Albert azt javasolta a győztes nagyhatalmaknak – Wilson, amerikai elnök 1918 januári béketervezte alapján –, hogy míg az etnikailag tiszta magyarlakta területek természetesen Magyarországhoz tartozandók lennének, a vegyes lakosú területeken viszont tartsanak népszavazást. Javaslatát a nagyhatalmak – a szövetségeseiknek számító ún. utódállamok heves tiltakozása miatt – elvetették. A népszavazás megtartása esetén ugyanis csorbultak volna a szomszéd államok területi elképzelései, s Magyarország területe ez esetben nem 93 ezer, hanem akár 160–180 ezer négyzetkilométer lehetett volna. Mégis, hogy a szuverenitás és önrendelkezés látszatát keltsék, kiválasztottak egy olyan területet, ahol a nemzetiségek – a németek – voltak többségben és

1921 december 14 és 16 között Sopron és a környező tében fekvő 8 falu szavazhatott a hovatartozásáról. A szavazás általános és titkos volt, azok a 20 éven felüli férfiak és nők szavazhattak, akik a népszavazási területen születtek, ott községi illetékességgel bírtak, vagy 1919 január 1-je előtt ezen a területen állandó lakóhellyel rendelkeztek, illetve akik 1921 január 1-je óta e területen állandó lakóhellyel bírtak. A népszavazás tisztaságát az antant rendfenntartó erői biztosították. A szavazáson a részvétel igen magas volt, elérte a 90 százalékot, a Magyarország mellett döntők aránya pedig 65 százalék volt (15 304 fő 8 227 ellenében). Azonkívül, hogy ezzel a szavazással Sopron kiérdemelte a „civitas fidelissima” elnevezést, azt bizonyíthatta, hogy általános népszavazás esetén jóval kisebb lett volna a Magyarországot sújtó elcsatolások nagysága.

2. Az országos népszavazások jogi szabályozása

Már a többször módosított 1949. évi XX. törvény 30. § (1) bekezdése is tartalmazta a népszavazás lehetőségét, ám a totális és puha diktatúra időszaka ehhez természetesen nem biztosította megvalósulásának gyakorlati lehetőségét. Ezért 1988-ig komoly országos népszavazási kezdeményezés nem volt, illetőleg nem is lehetett. A nyolcvanas évek vége felé a politikai enyhülés egyik jele a nyilvánosság megteremtésének felvetése volt. A jogi szabályozás igénye 1988-ra vált sürgetővé a bős-nagymarosi vízlépcsővel kapcsolatban. A megépítése ellen tiltakozók nemcsak látványos tömegtüntetéssel jelezték ellenszenvüket, hanem népszavazási aláírásgyűjtéshez is kezdtek.

1989 júniusában a parlament a XVII. törvényben elfogadta a népszavazás jogi szabályozását, és kisebb módosítások után 1997–1998-ban került sor a szükséges újra kodifikálásra (az 1997. évi C. törvényben és az 1998. III. törvényben).¹ A módosítások – és az eljárási kérdések – közül csupán néhányat emelnék ki, azokat, amelyeknek szerepe lesz a későbbi népszavazások elemzésében: a parlament 200 000 választópolgár kezdeményezésére köteles üggyöntő népszavazást elrendelni; fakultatív a döntés, amennyiben 100 000 választópolgár, vagy a parlamenti képviselők egyharmada, vagy a kormány, vagy a köztársasági elnök kezdeményezi. Az aláírásgyűjtő íveket, benne a feltett kérdésekkel, majd az aláírásokat az Országos Választási Bizottság hitelesíti. Ezután a parlament dönt a kiírásról, valamint arról, hogy a szavazás üggyöntő, vagy véleménynyilvánító lesz-e. A köztársasági elnök kitézi a szavazás időpontját.

Eredményességi feltétel, hogy az érvényesen szavazó választópolgárok több mint fele, de legalább az összes választópolgár több, mint egynegyede a feltett kérdésre azonos választ adjon.² Az eredményes népszavazás alapján hozott döntés az Országgyűlésre kötelező érvényű, aminek megfelelően a parlament és a kormány szerepe ezután már csupán a végrehajtásra korlátozódik.

3. Az országos népszavazások története

3.1 Eredményes népszavazások

3.1.1 Az 1989. évi „négyigenes” népszavazás

1989 júniusától szeptemberig tartottak a Nemzeti Kerekasztal tárgyalások az állampárti MSZMP és az 1988–1989-ben alakult fontosabb ellenzéki pártok között. A békés átmenetet célzó megbeszélések a választójogi törvény megváltoztatásáról, a parlamenti választások kiírásáról, az új Alkotmányról, az Alkotmánybíróságról, a politikai pártok működéséről, a Munkásörtség feloszlásáról, az MSZMP-vagyon elszámolásáról és a pártoknak a munkahelyekről való kivonulásáról, valamint a köztársasági elnöki poszt felállításáról és a köztársasági elnök megválasztásáról szóltak. Ez utóbbi kivételével mindenben megegyeztek az EKA és az MSZMP képviselői. A köztársasági elnök megválasztásának módja azonban szakadást eredményezett az ellenzéki pártok sorában. Az SZDSZ és a FIDESZ ugyanis nem fogadta el a köztársasági elnök – közvetlen – választási szabályát, ezért ez a két párt nem írta alá a Kerekasztal tárgyalások záró egyezményét. Az ok nem csupán elvi jellegű volt – közvetlen, avagy közvetett, a parlament által választott elnök kapcsán. 1989 nyarán a népszerűségi indexek azt mutatták, hogy amíg az MDF támogatottsága stabil, addig az SZDSZ és FIDESZ népszerűsége csökkenőben volt. Az MSZMP viszont jól jött ki a tárgyalásokból és nőtt a támogatottsága, nem utolsósorban a reformkommunista-reformer irányzata és annak vezetője, Pozsgay Imre miatt. Pozsgay az ekkor már mért népszerűségi adatok szerint eredményesen indulhatott volna az elnökválasztáson, köszönhetően vezető pozíciójának a politikusok közül. Hogy ezt megakadályozzák, az SZDSZ és a FIDESZ aláírásgyűjtésbe kezdett, amihez megnyerték a Független Kisgazdapárt és az MSZDP támogatását is.

Az első népszavazás négy kérdést tett fel, amiből három már teljesen okafogyottá vált 1989 őszére: „Kivonuljanak-e a pártszervek a munkahelyekről? Elszámoljon-e az MSZMP a tulajdonában, vagy a kezelésében levő vagyonról? Feloszlassák-e a Munkásörst

ásörst?” A szavazás idejére ugyanis megszületett a parlamenti, illetve a minisztertanácsi döntés: a pártok munkahelyi működését megtiltották, a Munkásörst jogutód nélkül feloszlatták, a Pénzügyminisztérium pedig jelentésben számolt el az MSZMP vagyonáról. Mégis ennek a három kérdésnek feltétele az „árukapcsolás” miatt volt szükséges, hogy az automatikus igenek a negyedik (illetve az első), az igazi kérdés megválaszolását befolyásolják: „Csak az országgyűlési választások után kerüljön-e sor a köztársasági elnök megválasztására?”³

Az aláírásgyűjtés kezdetben vontatottan haladt, az SZDSZ kampányváltása után gyorsult csak fel. A párt azzal biztatta az állampolgárokat, hogy a népszavazással részt vehetnek a kommunista rendszer lerombolásában és megakadályozhatják a vezetők hatalomátmentését. A kezdeményezők 204 ezer aláírást nyújtottak be, amelyből 114 ezer hitelesnek bizonyult (akkor még 100 ezer aláírás szükségeltetett). A népszavazást november 26-ra írták ki.

Az Ellenzéki Kerekasztal két legnagyobb pártja között elromlott a viszony. Az SZDSZ azzal vádolta meg az MDF-et, hogy lepaktált az MSZMP-vel. Az MDF a népszavazás bojkottjára szólított fel, azzal a szándékkal, hogy a részvétel úgysem fogja elérni az – akkori – érvényességi küszöböt, az 50%-ot és mivel a parlament e négy kérdésben már döntött, úgy eredménytelenség esetén a parlamenti határozatok maradhatnak érvényben. Jellemző a két párt kampányszlogenje is: az SZDSZ-é: „aki otthon marad, a múltra szavaz”, míg az MDF-é: „aki magyar otthon marad”. Az MDF fenntartva a bojkott felhívását, mégis megpróbálta befolyásolni azokat is, akik részt vesznek. Vagyis a választópolgárok az elnökválasztásnál szavazzanak nemmel, viszont a másik három kérdésben igennel. Ugyanez volt az álláspontja az MSZMP-nek is, nem utolsósorban Pozsgay Imre miatt.

Az első népszavazáson a választásra jogosultak 58 százaléka vett részt, tehát a szavazás érvényes volt. A kérdésekre adott válaszok százalékos aránya a következőképpen alakult: „Csak az országgyűlési választások után kerüljön-e sor a köztársasági elnök megválasztására?” Igennel 2 151 969 fő szavazott, azaz 50,07 százalék, míg a nemmel szavazók aránya 49,93% volt. Tehát mindössze 6101 szavazattal volt több az igenek száma. Bebizonyosodott az MDF bojkottjának csődje. Az állampolgárok mégis elmentek szavazni, hiszen a magyar történelemben első ízben kérdezték őket meg közvetlenül. Ha a pártnak csak a tagsága elment volna szavazni, már akkor is a nemek nyertek volna. A többi kérdésnél az igenek elsőprő győzelmet arattak. A pártok kivonulása a munkahelyekről 95,15%-ot kapott, az MSZMP vagyonel számolása 95,37%-ot, a Munkásörst feloszlása pedig 94,94%-ot.

A népszavazás eredményeinek babérjait az SZDSZ aratta le. Tagsága megháromszorozódott, támogatói megnégyszereződtek. A népszavazás pozitívuma, hogy bebizonyítódott a magyar nép rendszerváltó akarata. Negatívuma, hogy jóval a választások előtt megjelent a negatív kampány, a köztársasági elnök választásának kérdése jogi, politikai és etikai kérdéseket vetett fel. Végleg megromlott az ellenzék két meghatározó pártja közötti viszony, megosztottá vált az ellenzék és a jövőben lehetetlenné vált egy nagykoalíció esélye, amire az ország gazdasági helyzete és a politikai kultúra állapota miatt sürgető szükség lett volna.

Az 1990. évi – rendszerváltó – országgyűlési választásokat követő években ugyan számtalan kísérlet történt népszavazásokra, azonban többségük még a népszavazás kiírásáig sem jutott el, vagy ha mégis, akkor is eredménytelenül végződött.

3.1.2 Népszavazás a NATO-hoz való csatlakozásunkról

1997-ben immár az új szabályozás (az 1997. C. törvény) alapján döntött a parlament a NATO-hoz való csatlakozás népszavazásra bocsátásáról. Ugyan 1995-ben a Munkáspárt már elindított egy hasonló szavazási kezdeményezést, de akkor a parlament elutasította azt, arra hivatkozással, hogy Magyarország ebben a kérdésben nincs döntési helyzetben. Ami akkor igaz is volt, ám 1997-re megváltozott a külpolitikai helyzet déli szomszédunkat, Szerbiát illetően, aki katonai konfliktusba került az USA-val, illetve a NATO-val. A kedvező geopolitikai helyzet megkívánta Magyarország csatlakoztatását.

A Horn-kormány 1996 őszétől indította a csatlakozási kampányt, amire nagy szükség is volt, mert egyrészt fennállása alatt folyamatosan csökkent a NATO-támogatottság mértéke, 51%-ról például 44%-ra, és ebből következően nőtt az elutasítottság aránya 24%-ról 35%-ra. Ugyanakkor belpolitikai feszültségeket is okozott a kérdés feltevése. Nemcsak a kormánypártok (az MSZP és az SZDSZ), hanem a parlamenti ellenzéki pártok is (FIDESZ, FKgP, KDNP) is a NATO-csatlakozás mellett érveltek, igaz, inkább emocionális, mintsem racionális érvekkel. Az Európai Unióhoz való csatlakozást kérdőjelezhetné volna meg az elutasítás, de felmerült az ország védelmének biztosítása is, különösen a Jugoszlávia felbomlását eredményező polgárháború, majd Szerbia és a NATO konfliktusa. További érvként szerepelt az eddig vallott semlegesség feladásában az, hogy túl sokba kerül, több előnnyel jár a NATO-tagság. A parlamenten kívüli radikálisabb pártok viszont egyértelműen elleneztek a csatlakozást. A Munkáspárt szerint Magyarországot nem fenyegeti veszély, sőt inkább a csatlakozás szülhet ellenségeket Magyar-

ország határainál, nem utolsósorban amiatt is, hogy a jövőben nekünk is részt kellene vennünk a NATO terjeszkedő katonai akcióiban. Elleneztek azt is, hogy hazánkban idegen csapatok állomásoznának (szérmérmesen elfeledve, hogy elődpártjaik, az MSZMP, az MDP és az MKP alatt mintegy 45 évig szovjet megszállás alatt voltunk). A MIÉP is a szuverenitással érvelt, azzal, hogy nemcsak önállóságunkat veszthetjük el, hanem az ország teljesen alárendelődik, és kiszolgáltatottá válik a nyugat gazdasági-politikai érdekeinek.

A NATO-t ellenző pártoknak és civil szervezeteknek sem anyagi, sem médiabeli lehetőségük nem volt arra, hogy meggyőződésüket kifejtthessék a nagyközönségnek. Kampányaikra a központi alapból pénz nem kaphattak, így még fizetett hirdetéseket is csak elvtelve tudtak megjelentetni.

A népszavazásra 1997 november 16-án került sor. A részvétel nem érte el az 50 százalékot, csak 49,23%-os volt, a szavazás mégis eredményesnek bizonyult a választási eljárásról szóló 1997. évi C. törvény miatt, majd az eredményt hosszasan vitató Országos Választási Bizottság a „derogációs elv” alapján hitelesítette (e szerint az összes választópolgár egynegyedének az azonos szavazata is elégséges). Az érvényesen szavazók 85,33%-a igennel szavazott, 14,67% nemmel. Vagyis az eredményesség vizsgálatánál az összes választópolgár 41,50%-a szavazott igennel, míg nemmel csupán 7,13%. Ugyan a csatlakozást ellenző pártok és civil szervezetek az Alkotmánybíróságnál megtámadták a népszavazás eredményességét, azonban ezeket az indítványokat az Alkotmánybíróság – mint „nem jogosultaktól származókat” –, elutasította.

3.1.3 Népszavazás az Európai Unióhoz való csatlakozásról

A csatlakozási tárgyalások 2002 december 13-án az Európa Tanács koppenhágai ülésén zárultak le végleg. Az Európa Parlament a támogató határozatát 2003 április 9-én hozta meg. A korábbi években az ún. kétkörös belépés elképzelése egykörösé vált, vagyis mintegy 10 ország számára vált lehetővé a belépés. A csatlakozási tárgyalások elhúzódása, az első körben való bejutás reményének szertefoszlása a szkeptikusok véleményét erősítette Magyarországon. Az 1990-es évek elején még élcsapatnak számító ország beleszürkült a nagyobb csoportba. A magyarországi kampányt ugyanaz a két párt (az MSZP és az SZDSZ) irányította, mint az 1997-est, módszerükben, elkésztésükben is ugyanazokat a hibákat követték. Hiányzott a korrekt felvilágosító kampány, az előnyök és hátrányok objektív bemutatása. Későn hozták létre a csatlakozási kampányt elősegítő szervezetet, az Európai Unió Kommunikációs Közalapítványt,

amely mindössze 3–4 hónapig fejtette ki – nem mindig – szakértői tevékenységét.

A parlamenti pártok támogatták a csatlakozást, de természetesen voltak hangsúlybeli különbségek közöttük. Az SZDSZ kampányának domináns elemét a gazdasági előnyök kidomborítása képezte. Hangsúlyozták a modernizációt, a szabad kereskedelem előnyeit és a jogrendszer megszilárdulását. Az MSZP ezt a várakozást ugyancsak osztotta a gazdasági növekedés terén és az életszínvonalat illetően, valamint a szociális ellátás tekintetében is optimista nézeteket vallott. Ezenkívül – ha nem is mindig a nyilvánosságának szánva – ott lebegett előttük az MSZP teljes nemzetközi legitimitásának megszerzése, illetve a Szocialista Internacionáléhoz való integrálódás. Az MDF nem a gazdasági előnyök taglalását állította kampányának középpontjába, hanem a határokon túli magyarság érdekeit és azok védelmét tartotta a csatlakozás legfontosabb feladatának. A FIDESZ is támogatta a csatlakozást, de realista, sőt inkább euroskeptikus vélelmekkel. Az Európai Unióban a magyar érdekek következetes és hatékony érvényesítését emelte ki. A sajátos „igen, de...” szemléletű kampány több okra vezethető vissza. Egyrészt a közelmúlt csalódásai is közrejátszottak abban, hogy a csatlakozás nem a FIDESZ-kormány alatt történhetett meg. Másrészt mindenki emlékezett Orbán elhíresült megfogalmazására: „az Európai Uniót kívül is van élet”.

A parlamenten kívüli radikális pártok, hasonlóan a NATO népszavazáskor kifejtett álláspontjukhoz a csatlakozásnak inkább negatív hozadékait emelték ki. Persze amíg a MIÉP parlamenti párt volt és csak kvázi ellenzéki pártnak számított, addig még megengedő volt az Európai Uniót illetően. 2002-ben azonban már nem jutott be, s helyzete folytán is EU-ellenessé vált. A Munkáspárttal együtt csak az Európába tartást igenelték, magát a csatlakozást azonban nem fogadták el, mert álláspontjuk szerint az nem Magyarország érdekeit szolgálja, hanem „idegen érdekeket” és mert az ország feladja gazdasági, politikai függetlenségét.

A civil szervezetek túlnyomó többsége a támogatók közé sorolódott, de voltak ún. „nemzetféltő” szervezetek, akik a csatlakozás ellenzőinek számítottak. Például a Szabad Magyarorszáért mozgalom, a Kék Szalag Társaság és a legjelentősebbnek tartott Magyarok Világszövetsége (illetve annak vezetősége).

Az ügydöntő népszavazásra 2003. április 12-én került sor, melynek kérdése így hangzott: „Egyetért-e azzal, hogy a Magyar Köztársaság az Európai Unió tagjává váljon?”. Amire ismét lehetett számítani, az az alacsony részvétel volt. A választásra jogosultak 45,62 százaléka járult az urnák elé, ami a legalacsonyabb részvételi arány volt a csatlakozások régebbi

és akkori történetében.⁴ A választópolgárok 99,44 százaléka, azaz 3 648 717 fő érvényesen szavazott, az igenek aránya 83,76% volt, a nemeké 16,24%. Az érvényességnek tehát eleget tett az, hogy az összes választójogosult 38 százaléka egyöntetűen az igenre szavazott, ellene mindössze 7,37 százalék szavazott. Az újonnan csatlakozó államok közül az igenek száma hazánkban volt a negyedik legnagyobb.

3.1.4 A 2008. március 9-i „háromigenes” népszavazás

19 év után ismét tapasztalható volt Magyarországon a népszavazási hajlandóság megnövekedése. Talán a leghevesebb politikai csatározások miatt, de elsősorban az MSZP–SZDSZ-koalíció népszerűségének állandó csökkenése következtében. A kiváltó ok a Gyurcsány-kormány ún. konvergenciaprogramja volt, illetőleg a „reformelképzelések” mielőbbi gyakorlati megvalósítási szándéka. A politikai vihar előszele az „őszödi beszéd” nyilvánosságra kerülésével vette kezdetét, ahol a miniszterelnök beismerte, hogy félrevezette az országot, s egyúttal az ország gazdasági egyensúlyát helyreállítani szándékozó csomagtervet ismertetett. Azonban ezeket az elképzeléseket nem kísérte társadalmi kommunikáció. A választópolgárok előtt titokban maradt az, hogy mi vezetett a gazdaság megrendüléséhez, mi a konkrét célja és hozadéka ezeknek az intézkedéseknek. Ráadásul a „reformintézkedések” üteme túl gyorsnak bizonyult. Az egészségügyet, az oktatást, a közigazgatást, stb. érintő kérdésekben az Európai Unió alapító országai is csak több évi óvatos előkészítő munkálatai után láttak hozzá az érdemleges tevékenységhez. A társadalom nagyobbik része csupán az életszínvonalat kedvezőtlenül befolyásoló intézkedések sorozatának látta a konvergenciaprogramot, nem utolsósorban az adózást illetően.

2006. őszétől – és az utcai zavargások megindulásától – fokozatosan csökkent a kormányzó pártok, illetve vezető személyiségeinek népszerűsége. Amíg az MSZP 20 százalék alá került, addig az SZDSZ megítélése a parlamenti küszöb határa alá került. A FIDESZ viszont jelentősen növelte támogatóinak táborát, ami növelte a népszavazás kikényszerítésének esélyét. Látványos aláírásgyűjtés előzte meg mindezt.⁵ Az OVB a tömeges népszavazási kívánalmakból végezetül hármat hagyott jóvá, nem utolsósorban az Alkotmánybíróság döntése nyomán. A három kérdés feltevéséből már eleve számítani lehetett arra, hogy érvényes lesz a népszavazás. A kórházi napidíj, a vizitdíj és a tandíj eltörlésére irányult kérdések az állampolgárok pénztárcáját közvetlenül érinthették.

A FIDESZ–KDNP-szövetség a kampányában a három igen mellett buzdított, ami egyfelől „ezeknek a sarcoknak” eltörlésének ígértét jelentette, másrészt

viszont a kormány reformpolitikájában az egészségügyet és az oktatást érintő „arcucsapás” részét illeték. A kérdésfeltevése is jól sikerült: „egyétér-e Ön azzal, hogy...ne kelljen kórházi napidíjat fizetni?”, stb.⁶ Az igenek ugyanis mindig pozitívan csengenek a nemekkel szemben, ráadásul pozitív jövőképet is sugallnak. A koalíció pártjai későn reagáltak. Biztak ugyanis az OVB-nek és az Alkotmánybíróságnak a népszavazást lehetetlenné tevő döntésében. Miután ez a kormánypártoknak nem volt kedvező, azt követően az MSZP egyrészt az eredménytelenségben reménykedett, Gyurcsány pedig megpróbálta elbagatellizálni a szavazást („tudják mi lesz március 9. után? 10.!”). A „nemekre” való határozott felszólításban az SZDSZ felülmúlta az MSZP-t. Ám a főleg negatív kampánya sokakban visszatetszést keltett – „aki igennel szavaz, az a múltra szavaz”. A Rákosi-rendszerre és a puha diktatúra Kádár-rendszerére való egyértelmű célzás nem váltotta be a reményeket, hiszen ma is egyre nő azoknak a rétegek aránya Magyarországon, akik valóban jobban éltek az 1970-es, 1980-as években. Ráadásul az SZDSZ kampánya a szocialista szavazók egy részénél még a biztosítékot is kiverte, lévén a liberálisok saját koalíciós partnerüket is támadták a kampányban, annak elődpártjára utalva.

A két legnagyobb párt vezetője számára kimondatlanul is fontos volt a népszavazás. Gyurcsány számára már az eredménytelenség is igazolhatta volna programja társadalmi támogatottságát, és megerősíthette volna pozícióját. Ugyanaz mondható el Orbánról. Egy eredménytelen népszavazás akár vezetői képességének megkérdőjelezését jelenthette volna, ami pozíciójába kerülhetett volna.

A parlament másik két pártja közül a KDNP egyértelműen a FIDESZ mellé sorakozott, mellőzve az önálló kampányelképzeléseket. Az MDF talán a lehető legrosszabbat választotta azzal, hogy nem döntött sem az igenek, sem a nemek mellett, hanem a két nagy párt és két vezér kampányfogásának tulajdonította a népszavazást.

A szavazás még az első népszavazási törvény szerint is érvényes lett volna, lévén a választópolgárok 50,51 százaléka jelent meg (4 millió 61 ezer 15 fő). Mindhárom kérdésre érvényesen szavazott a választópolgárok több mint 99 százaléka. Elsőprő volt az igenek aránya is. A kórházi napidíj eltörlésére 84,04% szavazott, a vizitdíj eltörlésére 82,42%, a tandíj eltörlésére pedig 82,22% voksolt igennel. A nem szavazók száma sorrendben: 640 936, 708 283 és 715 642 fő volt. Vagyis ha az összes választójogosult kötelező 25 százalékos arányát nézzük, akkor a kérdéseket illetően az arányok: 42,11%, 41,31% és 41,16%.

Mind a három érintett párt a maga sajátos felfogásában értelmezte a népszavazást, illetve annak

eredményét. Orbán Viktor a több mint hárommillió szavazatot a FIDESZ támogatójaként, illetve potenciálisan a pártra szavazókként értékelte. Kétségkívül, az MSZP jelentős támogatottságot veszített a párt-szimpatíák alapján, de itt a népszavazáson még az MSZP-szimpatizánsok nagy része is igennel voksolt. Gyurcsány Ferenc sajátos számmisztikával próbálta először „bizonyítani”, hogy ő győzött: a távolmaradók és a nem szavazók együtt ugyanis tényleg többen voltak (49% és plusz 8%). Kóka János a „nemmel” szavazókat ugyanakkor egyértelműen az SZDSZ-hez tartozókhöz nyilvánította – ez esetben megnyugtatható lehetett számára az elért 8 százalék. Horn Gábor pedig első – szalonképtelen – megnyilatkozásával a választási kudarcot kizárólag az MSZP nyakába varrta. A kormányra, illetőleg a parlamentre kötelező népszavazási eredmény kétségkívül a koalíció kudarca volt, és felfogható olyképpen, mint egy nagy-szabású közvéleménykutatási eredmény. Gyurcsány – sértődöttségében – e három díj eltörlésében be sem várta a következő év január elsejét, hanem gyorsan eltörölte azokat – amivel akarva, akaratlanul de ismét szembeállította a betegeket az orvosokkal, a hallgatókat az egyetemek vezetőivel.

A népszavazás politikai következménye az MSZP és SZDSZ további népszerűségvesztése, illetve a FIDESZ további erősödése volt. Ez pedig 2008 április végére a koalíció felbontásához vezetett, illetve egy kisebbségi kormányzás kezdetéhez.

3.2 Eredménytelen népszavazások Magyarországon

3.2.1 Népszavazás a köztársasági elnök közvetlen megválasztásáról 1990-ben

Az 1989. évi négyigenes szavazás formailag csak az elnökválasztás időpontjára kérdezett rá, megválasztásának módjára nem. Az SZDSZ-nek természetesen a közvetett, a parlament által történő választás elérése volt a célja. Bár az 1990. évi – rendszerváltó – parlamenti választáson a párt vereséget szenvedett, mégis, a szerzett 24 százalékaival elérte, hogy a győztes MDF-et paktumra kényszerítse a kétharmados törvények tekintetében. A paktum hozadéka az volt, hogy az MDF nemcsak ahhoz járult hozzá, hogy a köztársasági elnököt a parlament válassza, hanem ahhoz is, hogy az SZDSZ jelölhesse a személyt is (Göncz Árpádot). Az országgyűlés az 1990. évi XL. törvénnyel a köztársasági elnök parlamenti általi megválasztása mellett döntött – az MSZP tiltakozásával kísérve.

Az MSZP nehezen emészthette meg a politikai kudarcokat. A „négyigenes” szavazással, az 1990. évi parlamenti választásokon elért csekély erejű ellenzéki

szereposztással minden reménye elszállt, hogy a politikában valamilyen meghatározóbb szerepet tölthessen be. Személy szerint ez Pozsgay Imre kudarca is volt, aki még 1989 végéig joggal reménykedhetett a köztársasági elnöki poszt elérésében. Ezért az MSZP aláírásgyűjtési akcióba kezdett, hogy népszavazás útján megvétőzhassák a parlament döntését. A szükséges aláírások össze is jöttek – 160 ezer –, az Országos Választási Bizottság pedig 1990 június 25-én elvégezte a hitelesítést, a parlament pedig – az 56/1990. határozatában – 1990 július 29-ére tűzte ki a népszavazás időpontját. A feltett kérdés így hangzott: „Kívánja-e Ön, hogy a köztársasági elnököt közvetlen módon válasszák meg?”

Ekkorra már nem volt nagyarányú társadalmi támogatottsága ennek a kérdésnek. A legtöbb mandátumot szerzett MDF-et már kötötte a paktum és ő is, valamint a két liberális párt, az SZDSZ és FIDESZ is a közvetlen választás ellen kampányolt. De az MSZP sem folytatott érdemi kampánytevékenységet. A közvéleménykutatások szerint a választópolgároknak csak mintegy harmada tudott időben a népszavazásról és valószínűleg már nem voltak többségben a közvetlen választás hívei. Ráadásul a július végi időpont – aminek kijelölése sem lehetett véletlen – egyáltalán nem kedvezett sem a kampánynak, sem a részvételnek. Bár az MSZP saját hívein kívül megszerezte más pártoknak a támogatottságát is, azonban azok a parlamentbe be sem kerültek pártokból kerültek ki és akiknek eleve csekély számú szimpatizánsai voltak.⁷

A részvétel rendkívül csekély volt, a választópolgároknak mindössze 13,98 százaléka, azaz 1 093 612 fő szavazott. Igaz, a megjelentek döntő többsége, 85,90 százaléka igennel voksolt, azonban a részvétel miatt (az akkor még 50 százalékos küszöbvel) a népszavazás nem volt eredményes.

Az eredménytelen népszavazás egyrészt bizonyította a politikai kifáradást, a némi elfásultságot, de a népszavazási intézménnyel szembeni bizalmatlanságot is. Következésképpen 1997-ig nemhogy eredményes, de még eredménytelen népszavazásokra sem került sor, csupán elvetélt népszavazási kísérletekre futotta.

3.2.2 A „kétigenes” népszavazás

2004 decemberében

1989 után 15 évet kellett várni arra, hogy belpolitikai kérdéseket illetően egy népszavazási kezdeményezés eljusson a szavazásig. A kórházi privatizációs és a kettős állampolgárságról döntő kérdések belpolitikai előzménye egyrészt az ezekről indult és egyre élesedő viták sorozata volt, másrészt az, hogy a parlament 2004 májusában döntött a kórházprivatizáció kérdésében elrendelendő népszavazásról. De

fontos előfeltétel volt az a tény is, hogy hazánk 2004 május 1-jétől az Európai Unió tagja lett és ez sürgetően vetette fel a határainkon túl élő, de az EU-hoz nem tartozó magyarság helyzetét. Az ellenzéki pártok közül a FIDESZ, amely 2004 júniusában – 12 képviselőhellyel a 24-ből – megnyerte az Európai Unió parlamenti képviselői választásokat most is teljes erővel vetette be magát a kampányba, elsősorban abból a célból, hogy ismét csapást mérjen az MSZP–SZDSZ-koalícióra.

A kórházprivatizációról szóló népszavazási kezdeményezést a Munkáspárt kezdeményezte és együtt nyújtotta be az ún. Baloldali Front – Munkás Ifjúsági Szövetség és a Társadalmi Demokráciáért Mozgalom. A Munkáspárt politikai szemlélete – mint az állampárti Magyar Szocialista Munkáspárt jogutódja – általában is a privatizáció, a magántulajdon tagadásán alapult. De benn van azoknak a kisembereknek a félelme is, akik rettegtek az egészségügyi szolgáltatások megfizethetlenségétől, a társadalombiztosítási rendszer összeomlásától. Politikai pikantériája volt a kezdeményezésnek a FIDESZ csatlakozása is, vezetőjének és Mikola Istvánnak a megnyilvánulásai ugyanis közelítettek a Munkáspárt privatizációellenes felfogásához. A FIDESZ mellesleg mindkét kérdés feltevésében eredményes és fölényes igen szavazati arányt várt.

Az MSZP és az SZDSZ természetesen a két nem mellett kampányolt. Az MSZP a privatizáció ésszerű racionalitását és szükségszerűségét, a hatékonyságot emelte ki, míg az SZDSZ restaurációs kísérletnek nevezte az igenek győzelmét, olyannak, amely visszavisz a szocializmusba és tönkreteszi a már jól működő házi orvosi és gyógyszerészeti hálózatot, valamint a részben már privatizált betegellátást. Nemre buzdított az MDF is ebben a kérdésben, ami köszönhető annak is, hogy ekkorra már kezdett elromlani a viszony az MDF és a FIDESZ között, aminek következtében a „nem”, mint egy önállósodási törekvés kifejeződésének is felfogható volt.

A másik kérdés, a kettős állampolgárságról szóló népszavazás kezdeményezője a Magyarok Világszövetsége volt. 2004 július 2-án nyújtották be az OVB-hez a népszavazást támogató 384 ezer állampolgár aláírását tartalmazó aláírásgyűjtő íveket.

Az MSZP hivatalos álláspontja csak 2004 novemberére látszott végleges formát ölteni, a határozott nem indoklására Hiller István, Lendvai Ildikó és az új miniszterelnök Gyurcsány Ferenc vállalkozott.⁸ Először a negatív kampányt választották, érveik alátámasztására – főleg Romániából – az áttelepülni szándékozók tömegeivel riogattak, valamint több százmilliárdos többletköltséggel. November közepére villámgyorsan két projekt terv elképzelésével álltak elő – érezve kampányuk negatív hatását,

elsősorban a határokon túli magyar szervezetekkel kapcsolatban. Ezek az ún. „Szülőföld Alap” és a Partner hitelprogram” voltak. Gyurcsány stílust váltott: *Antall* Józsefhez hasonlóan magát ő is 15 milliárd magyar miniszterelnökként aposztrofálta, mindezt összekötötte a „felelős hazafiság” fogalmával és azzal, hogy a kormánynak kötelessége a „határokon túli magyarokat megőrizni szülőföldjükön”. Hiller ugyanakkor az ún. „nemzetpolgárság” fogalmának értelmezésébe fogott.⁹ Az MSZP azonban nem volt egységes a kettős állampolgárság kérdésében. Amíg a nemre buzdító vezetők főleg abban reménykedtek, hogy az alacsony részvétel miatt érvénytelen lesz a népszavazás, addig november végén az MSZP Társadalompolitikai Tagozata felszólította a „nem” melletti kampány abbahagyására, az országgyűlés elnöke *Szili* Katalin pedig a népszavazáson való részvétellel hívott fel és a választópolgároknak „lelkiismeretük szerint” szavazást ajánlott.¹⁰

Az SZDSZ színeiben a pártelnök *Kuncze* Gábor, az ügyvivő *Horn* Gábor következetesen a „nem” mellett érveltek, felelőtlenségnek tartották magának a kérdésnek is a feltevését, és azt hangoztatták, hogy a kettős állampolgárság alkalmatlan a határokon túli magyarság „valós problémáinak megoldására”.

A FIDESZ kezdetben megosztott volt abban, hogy támogassák-e az MVSZ kezdeményezését, ugyanis ebben a kérdésben többféle álláspont körvonalazódott. *Kövér* László, választmányi elnök a teljes állampolgárság elérését hangoztatta, *Pokorni* Zoltán a párt alelnöke korlátozott állampolgárságról beszélt, míg *Orbán* Viktor a magyar útlevélről. Miután azonban maga *Orbán* aláírta a népszavazási kezdeményezést, ami azt jelentette, hogy a FIDESZ egyértelműen a támogatás mellett foglalt állást. Másrészt az aláírásgyűjtés is felgyorsult. A párt a választópolgárok – és egyben a határokon túli magyarok felé – népszerűbb és egyszersmind konstruktívabb képet állított, hangoztatva az összetartozás fontosságát. Javaslatot is tettek az ún. „Nemzeti Összetartozás törvény” megalkotására. 2004 november 27-én pedig megrendezték a fővárosban az „Összetartozás napját”. *Orbán* Viktor beszédében mindenkit megszólított, nívuma pedig a szocialista szimpatizánsokhoz fordulás volt, azzal, hogy bizonyítva hazafiasságukat, ők is szavazzanak igennel.¹¹

A kisebbik ellenzéki párt, az MDF volt az a párt, aki a kettős állampolgárság kérdésével legkorábban kezdett el foglalkozni és annak jogszabályi rendezését folytonosan szorgalmazta. Ebben és az „igenben” a párt és vezetői – *Dávid* Ibolya pártelnök, *Gémes* György elnökségi tag és *Herényi* Károly frakcióvezető egységet mutattak. Programjukat nemcsak dokumentálták, de a konstruktív politizálás érdekében a pártok közötti megegyezésre törekedtek.

Példa erre a Magyar Állandó Értekezlet november 12-i találkozója, valamint a november 23-i négypárti összejövetel.¹²

A két viszonylag jelentős parlamenti párt közül a MIÉP szintén a két igen álláspontját képviselte, a Munkáspárt a kettős állampolgárság tekintetében nem alakított ki határozott álláspontot.

Politikai marketinget nemcsak a pártok folytattak. A MÁÉRT ülésén a köztársasági elnök, *Mádl* Ferenc is felszólalt és felszólította a magyar állampolgárokat, hogy vegyenek részt a népszavazáson és szavazataikkal vállaljanak közösséget a határokon túl élő magyarokkal, akik a kettős állampolgárság megadását mintegy történelmi igazságtételnek tekintik. Az egyházak is kiálltak a kettős állampolgárság megadása ellen. 2004 október 26-án a Magyarországi Református Egyház püspökei közös nyilatkozatban foglaltak állást a kettős állampolgárság mellett, a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia 2004 november 16-i felhívása is a részvételre és az igenekre hívott fel. Hasonló értelemben nyilatkozott több magyarországi civil szerveződés, ám ahogy általában az értelmiségiek és a művészek, úgy ők is megosztottak voltak ebben a kérdésben.

Mindkét kérdésben az összegyűjtött aláírások elegendőnek bizonyultak a hitelesítésre, illetve a népszavazás kiírására (az elsónél legalább 239 ezer, a másodikonál legalább 264 ezer aláírást hitelesített az OVB). A két kérdés eldöntésére 2004 december 5-én került sor.¹³

Az állampolgárok 37,49 százaléka vett részt a szavazáson, azaz 3 017 739 fő, érvényesen szavazott 98 százalékuk. Az első kérdésre, a kórházi privatizáció eltörlésére igennel 65,01% válaszolt, ami bár megfelelő többséget jelentett, mégis az összes választójogosultnak mindössze a 23,89 százalékát képezte, tehát nem volt érvényes. A kettős állampolgárság megadására az igen szavazatok aránya már kisebb volt, de a többség 51,57 százaléka így voksolt. Ez sem volt érvényes, mert az összes választójogosultnak csupán 18,9 százalékát képezte. (E tekintetben a nemek sem lehettek érvényesek a két kérdésben az összes választásra jogosultak esetében, a 12,85%, illetve a 17,75% esetében.) Az OVB tehát 196/2004 határozatával megállapította, hogy a népszavazás érvényes volt, de eredménytelen. Az MVSZ óvását, illetve kifogásait a Legfelsőbb Bíróság elutasította.

A népszavazás eredménytelenségét a kormányzó koalíció győzelemnek fogta fel, mégpedig az ún. „felelős hazafiság” győzelmének. A FIDESZ és az MDF az igenek többségére hívta fel a figyelmet és arra, hogy rendezni kell a kettős állampolgárság kérdését a jogszabályok adta lehetőségekkel. A népszavazás tovább mélyítette a politikai szakadékot a kormánypártok és az ellenzék között, illetve azok támogatói

között. De még ennél is súlyosabb károkat okozott: a szavazás előtti felfokozott politikai várakozások és az óriási csalódás súlyos traumát okozott a határon túl élő magyarok soraiban. Szervezeteik szinte egyöntetűen úgy vélték, hogy elárulták – s mi több –, elárultuk és magukra hagytuk őket. Erre pedig nagyon nehéz magyarázatot adni.

4. Sikertelen népszavazási kezdeményezések

Az érvényes és eredményes, avagy éppen eredménytelen népszavazások mellett jóval nagyobb számban voltak népszavazási kezdeményezések, kísérletek. A sikertelenségnek több – jogi, tartalmi, formai, stb. – oka lehetséges. Egyrészt, hogy a feltett kérdés az Alkotmányban foglalt tiltott tárgykörök közé tartozhat, másrészt az OVB és/vagy az Alkotmánybíróság megállapíthatja, hogy a kérdés nem dönthető el népszavazással, avagy a kérdést nem lehet egyértelműen megválaszolni.¹⁴ De formai/alaki okokból is megbukhat egy kezdeményezés. Végezetül, amennyiben a kérdés feltevése nem hoz megfelelő társadalmi támogatottságot, akkor előfordulhat, hogy az adott idő alatt nem sikerül a megfelelő számú aláírást prezentálni (és akár még a hitelesítéseknél is akadhatnak gondok).

Az első népszavazási kísérlet a bős-nagymarosi vízlépcső felépítése elleni civil tiltakozásból fakadt. Az aláírásgyűjtés 1988 novemberében kezdődött. Népszavazás kiírására nem került sor, ugyanis a Német-kormány felfüggesztette az építkezést.

1989 őszén a Magyar Köztársaság új címere ügyében az országgyűlés országos népszavazást rendelt el október 31-én, amit 1990 január 7-re tűzött ki. Témája a Kossuth-címer visszaállítása lett volna. 1989 december 27-én azonban visszavonták. A Magyar Köztársaság – Szent Koronás – címeréről már az új parlament döntött.¹⁵

1991-ben állampolgári kezdeményezésre a termőföld tulajdonszerzés módjáról indult volna népszavazás, amit a hitelesített aláírások ellenére az országgyűlés nem írt ki. 1992 decemberében a Létminimum Alatt Élők Társasága a parlament feloszlására próbálkozott kezdeményezéssel, ám az Alkotmánybíróság, megállapítva annak alkotmányellenes jellegét, levetette az országgyűlés napirendjéről. Még az Antall-kormány alatt hoztak döntést arról, hogy Magyarországon a millicentenárium méltó megünnepléseként 1996-ban világhiállítást szerveznek – hasonlóan az 1896. évihez. 1994-ben azonban az MSZP nyerte a választásokat és a Horn-kormány lemondta a kiállítás megrendezését. Az Új Magyar-

ország c. ellenzéki lap és az Ifjúsági Demokrata Fórum aláírásgyűjtést kezdeményezett a népszavazás kiírására. Az összegyűjtött aláírások között azonban 100 ezernél kevesebb volt a hiteles.

1995 márciusában az FKgP négy kérdéskörben kívánt népszavazást kezdeményezni. Az első a köztársasági elnök közvetlen megválasztására vonatkozott, a második az elnök hatáskörének növelésére a kormánnyal szemben, a harmadik, hogy a nép által megválasztott új elnök kezdeményezze a fiatalok munkahelyhez és első lakáshoz jutását a törvényalkotásban, végezetül a negyedik – ugyancsak az új elnök feladatául szabva – egy új nyugdíjtörvény kezdeményezése lett volna. Bár a kérdések hitelesítettnek bizonyultak, az országgyűlés mégsem rendelt el népszavazást azzal az indokkal, hogy a kérdések egyrészt az Alkotmány módosítására vonatkoznak, másrészt nem az országgyűlés hatáskörébe tartozó témákat érintenek.¹⁶

1995 októberében a Munkáspárt indított kezdeményezést a NATO-csatlakozás ügyében. A parlament elutasította a szavazás kiírását azzal az indokkal, hogy „annak kiírása nem időszerű, mert ebben a kérdésben a Magyar Köztársaság nincs döntési helyzetben”. Akkor még – a rég óhajtott „semlegesség” kivívásának éveiben – valószínűleg a csatlakozást ellenzők lettek volna többségben, ráadásul a kormány még nem indította el csatlakozási kampányát. Ezért a szavazásra két évet várni kellett.¹⁷

1997-ben állampolgári kezdeményezés indult a halálbüntetés visszaállítására. A 100 ezernél kevesebb hiteles aláírás miatt az OVB elutasította.

1997 márciusában az MDF, az FKgP, a FIDESZ, a KDNP, valamint három mezőgazdasági érdekképviselő indított aláírásgyűjtést a külföldiek – egyének, vagy szervezetek – termőföldszerzésének tilalmáról. Az OVB hitelesítette az aláírásokat, a parlament pedig a NATO-csatlakozás szavazásának napjára jelölte ki. Az MSZP-SZDSZ-koalíció azonban ezzel párhuzamosan kezdeményezett ügyszavazást a földkérdésben. 1997 októberében a parlament – az ellenzék kivonulásával – elfogadta a népszavazás kiírásáról szóló – kormánypárti határozatot, amely a NATO-csatlakozás mellett a kérdést úgy tette fel, hogy „külföldi mindaddig ne szerezhessen földtulajdont, amíg az EU-hoz való csatlakozásról nem dönt népszavazás”. Az Alkotmánybíróság alkotmány- és törvényellenesnek minősítette a parlament döntését, ezért az országgyűlés visszavonta azt és csupán a NATO-csatlakozásról írta ki a népszavazást.¹⁸

1998–1999-ben igencsak aktívvá váltak a népszavazási kezdeményezések. 1998 márciusában egy civil szervezet, az Együtt Magyarorszáért Unió kezdeményezett népszavazást az időközben ismét megindított vízlépcső építkezés ellen. Az OVB ezt a

kérdést hitelesítette, de az összegyűjtött aláírásokat nem nyújtották be. Áprilisban a Magyar Nép Pártja a pártingatlanok állami tulajdonba való visszavételét és a pártok állami támogatásának megszüntetését akarta szavazással elérni. Az OVB azonban elutasította a kérdést, „nem egyértelműségére” hivatkozva. Októberben és decemberben, valamint 1999 márciusában állampolgári kezdeményezések indultak ismét a halálbüntetés visszaállítására, azonban mint alkotmányba ütközött és nemzetközi szerződést sértőt az OVB nem hitelesítette azokat. 1999 márciusában ismét napirendre került a köztársasági elnök közvetlen megválasztása a Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalmat kezdeményezésére, amit az OVB ugyan hitelesített, ám az Alkotmánybíróság alkotmányba ütközésre hivatkozva megsemmisítette az OVB döntését. Kuriozumnak beillő kezdeményezés volt 1999 áprilisban és júniusban a Magyar Királyság Pártja által a királyság visszaállításának kívánalma. Az aláírásgyűjtő ív alaki hibája miatt először az OVB elutasította, másodszor elfogadta, ám alkotmányba ütközés miatt az Alkotmánybíróság végleg elutasította.

2000-ben a nukleáris fegyverek Magyarországra telepítésének kérdésfeltevése volt sikertelen, 2001-ben pedig hasonlóan járt az ún. „négykérdéses” – MSZP-s, SZDSZ-es kezdeményezés a Munka törvénykönyvének módosításáról, a sorkatonai szolgálat megszüntetéséről, a nyugdíjmelés módjának meghatározásáról és egy idegen nyelvvizsga térítésmentességéről.

2004 őszén a FIDESZ a privatizáció teljes leállítását kezdeményezte, ám félbeszakította az aláírásgyűjtést a kórházprivatizáció és kettős állampolgárság tárgyában kiírt népszavazás miatt. 2006 áprilisában a Zöld Párt a választási ígéret kötelező betartatására szeretett volna népszavazást kiírni, ám azt az OVB elutasította. 2007 áprilisától már olyan kérdések is feltevődtek állampolgári kezdeményezésekre, amelyek a népszavazási intézmény lejáratására is alkalmasak lehetnek. Ilyen volt például az „állampolgári jogon járó sör”, melyet az Alkotmánybíróság, mint banális és alkotmányba ütközött elutasított.¹⁹

A népszavazási kérdések özöne 2007–2008-ban szinte teljesen leterhelte az OVB működését. Ehhez a kormányzat is hozzájárult. 2008 januárjában Gyurcsány Ferenc mintegy 20 kérdésből álló „közéleti tisztasági csomagot” szeretett volna elindítani (amelyek egy része valós társadalmi érdeklődésre és igényre tarthatott volna számot). Ám a 20 kérdésből az OVB csupán ötöt hitelesített, ezért később az MSZP visszavonta a kezdeményezéseket.²⁰

Összegzés a népszavazásokkal kapcsolatban

2006-tól egyre növekvő tendenciát mutatnak a népszavazási kezdeményezések, amik több okra is visszavezethetőek. Alapjaiban értelmezhetjük úgy is, mint a képviseleti- és a közvetlen demokrácia modelljének összeütközését. Az állampolgárok egy részének valóban van igénye arra, hogy egy választási ciklusban ne csak egyszer kérdezzék meg őket, hanem – közvetett módon – máskor is beleszólhassanak a politikába. De visszajelzésnek is, értékítéletnek is felfoghatjuk. A mindenkori hatalom minősítése mellett sor kerülhet a társadalmi igények felmérésére. Legitimációs eszközként is vélelmezhetjük a népszavazásokat, hiszen egy-egy párt, vagy szervezet megmérteheti vele magát. A népszavazások sűrű kezdeményezése fakadhat társadalmi elégedetlenségből, de sokszor akár kampányfogásnak is értékelhetjük – főleg „politikai szélcsendekben”.

A népszavazások negatívumai között szokás említeni, hogy túl drága, túl sokba kerül (bár a demokrácia tanulásának tandíjaként is felfoghatjuk). Azonban fennállhat az a veszély, hogy visszaélnék vele és az állampolgárok manipulálására használják.

E tanulmány szerzője mindazonáltal a népszavazás intézményét hasznosnak és szükségesnek tartja, persze azzal a fenntartással, hogy vele csak akkor szabad élni, ha az valóban, *a társadalom számára kimondottan fontos* kérdésekben várja el a szavazópolgárok véleményének kinyilvánítását.

Irodalom

Petrétei József: Magyar alkotmányjog I. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2002

Kukorelli István: Országos népszavazás 1989–1998. In: Magyarország évtizedkönyve 1988–1998 (Szerk. Kurtán-Sándor-Vass) Demokrácia Kutatások Alapítvány, Budapest 1998. 468–477. o.

Simon János: NATO-referendum 1997-ben és pártpreferenciák az 1998-as választások előtt, In: Magyarország politikai évkönyve (Szerk. Kurtán-Sándor-Vass) Budapest 1998

Csapody Tamás: Magyarország és a NATO-bővítés. In: Magyarország politikai évkönyve (Szerk. Kurtán-Sándor-Vass) Budapest 1998

Arató Krisztina: EU népszavazás Magyarországon 2003. In: Magyarország politikai évkönyve (Szerk. Kurtán-Sándor-Vass) Budapest 2004

Kéri László: Választástól népszavazásig. Kossuth Kiadó, Budapest 2005

Dezso Márta: A közvetlen demokrácia bekapcsolása a magyar államszervezetbe, a népszavazás hatása a törvényhozásra és a kormányzásra. EU-tanulmányok 4. kötet, 465–485. o.

Zámbó Alexandra: Országos népszavazások Magyarországon 1989–2004. Szakdolgozat. PTE ÁJK, Pécs 2005

Jegyzetek

¹ A tanulmányban nem feladata a népszavazási törvények jogi szabályozásának részletes elemzése, hanem inkább a magyarországi népszavazások politikatörténeti feldolgozására vállalkozik.

² 1997-ig az eredményességi feltétel az 50% plusz 1 fő részvétel volt. 1997-ben a NATO-hoz való csatlakozás „eredménytelenségétől” való félelem miatt a parlament hozzáragasztott egy módosító, illetve lazábban megengedő feltételt a választópolgárok egynegyedének azonos módon való válaszadásáról.

³ A kérdésnek illetéknéppen feltevése a szavazók egy részét meg is téveszthette, hiszen nem a közvetett, vagy közvetlen elnökválasztásról kérdeztek, hanem az elnökválasztás időpontjáról, amit – az SZDSZ számára kedvező eredmény esetén –, később egyértelművé tették, hogy ez esetben a parlament fogja választani az elnököt.

⁴ Ez esetben is érvénytelen lett volna a népszavazás az első népszavazási törvény rendelkezései alapján.

⁵ Több mint egymillió aláírás gyűlt össze, ami már eleve figyelmeztető lehetett volna a kormány számára

⁶ A három kérdés pontosan a következőképpen hangzott: 1. kérdés: „Egyetért-e Ön azzal, hogy a fekvőbeteg-gyógyintézetek ellátásért a jelen kérdésben megtartott népszavazást követő év január 1-jétől ne kelljen kórházi napidíjat fizetni?” 2. kérdés: Egyetért-e Ön azzal, hogy a háziorvosi ellátásért, fogászati ellátásért és a járóbeteg-szakellátásért a jelen kérdésben megtartott népszavazást követő év január 1-jétől ne kelljen vizitdíjat fizetni?” 3. kérdés: Egyetért-e Ön azzal, hogy az államilag támogatott felsőfokú tanulmányokat folytató hallgatóknak ne kelljen képzési hozzájárulást fizetniük?”

⁷ Ilyen pártok voltak a következők: Szociáldemokrata Párt, Nemzeti Kisgazda és Polgári Párt, Magyar Néppárt, Haza Párt, Nemzedékek/Nyugdíjasok Pártja, Független Magyar Demokrata Párt, Magyar Realista Párt, Magyar Szabadságpárti Szövetség, Magyarországi Cigányok Szociáldemokrata Pártja, stb.

⁸ Az elkészttség oka – Medgyessy lemondásával – a kormányváltás és a párton belüli tisztújítás megindulása volt.

⁹ HVG, XXVI. évf., 47. sz. 2004. november 20. 7. o.

¹⁰ HVG, XXVI. évf., 49. sz. 2004. december 3. 119. o.

¹¹ <http://www.szabad-europa.hu/online/menü/hirlap/legfrissebb/ossz.html>

¹² http://mdf.hu/index.php?akt_menu=490&hir_reszlet=2342

¹³ A két kérdés így szólt: 1. „Egyetért-e Ön azzal, hogy az egészségügyi közszolgáltató intézmények, kórházak

maradjanak állami, önkormányzati tulajdonban, ezért az országgyűlés semmisítse meg az ezzel ellentétes törvényt?” 2. „Akarja-e, hogy az országgyűlés törvényt alkosson arról, hogy kedvezményes honosítással – kérelmére – magyar állampolgárságot kapjon az a magát magyar nemzetiségűnek valló, nem Magyarországon lakó, nem magyar állampolgár, aki magyar nemzetiségét a 2001. évi LXII. tv. 19. § szerinti „magyar igazolvánnyal” vagy a megalkotandó törvényben meghatározott egyéb módon igazolja?”

¹⁴ A legfontosabb: nem lehet népszavazást tartani a következő témakörökben:

A költségvetésről, a költségvetés végrehajtásáról, a központi adónevekről és illetékekről, a vámokról, valamint a helyi adók központi feltételeiről szóló törvények tartalmáról.

A hatályos nemzetközi szerződésből eredő kötelezettségekről, illetve az e kötelezettségeket tartalmazó törvények tartalmáról.

Az Alkotmány népszavazásról, népi kezdeményezésről szóló rendelkezéseiről.

Az országgyűlés hatáskörébe tartozó személyi és szervezetalkítási (átalakítási, megszüntetési) kérdéseiről.

Az országgyűlés feloszlásáról.

A kormány programjáról.

A hadiállapot kinyilvánításáról, rendkívüli állapot és szükségállapot kihirdetéséről.

A fegyveres erők külföldi vagy országban belüli alkalmazásáról.

A helyi önkormányzat képviselő-testületének feloszlásáról.

A közkegyelem gyakorlásáról.

In: Petrétai József: Magyar alkotmányjog I. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2002. 287. o.

¹⁵ 27/1989 OGY határozat és 40/1989 OGY határozat

¹⁶ 54/1995 OGY határozat és 24/1995 AB határozat

¹⁷ 3/1996 AB határozat

¹⁸ 90/1997 OGY határozat

¹⁹ Az érvényes népszavazások adatai a következő helyen találhatóak: <http://valtor.valasztas.hu> és <http://valasztas.hu/outroot/hu>

A sikertelen népszavazási kísérletekről: <mhtml:file://G:\népszavazás,2.mht>

A pártokat illetően: www.fidesz.hu, www.mszip.hu, www.szdsz.hu, www.mdf.hu, www.miep.hu, www.munkaspart.hu, stb.

²⁰ A 2007-ben és 2008-ban kezdeményezett népszavazási kísérletek külön tanulmányt érdemelnének.

Julesz Máté
tudományos kutató

Környezetvédelmi kazuisztika és társadalmi absztrakció

1. Bevezető gondolatok (legibus ferendis et ius dicendo adolescit societas nostra)

Az emberiség jövője nagymértékben a természeti környezet és a szocioszféra kapcsolatrendszerének minőségétől függ. Míg az utóbbit nagyrészt a pozitív jog, az előbbit a *lex naturalis* szabályozza. A törvénypozitivisták és a természetjogi szabályozórendszerek mára már egymás eszköztárából is gyakran merítenek. A természeti környezet a szocioszféra fokozott ellenőrzése mellett őrizheti meg képletes integritását. Az emberiség atavisztikus lelki működési módjára tekintettel a civilizáció a természet rovására képes csak fejlődni. Mindez pedig a természeti környezet rohamos „fogyásához” vezet. Ennek a szillogizmusnak a felismerése mára evidenciaszámba megy, de – számtalan kísérletet követően – még mindig nincs igazi megoldás a problémára.

Az univerzális jogrend környezetjoga számos forrásból táplálkozik. Némelyek *prima facie* láthatóak, mások olyan elnevezés alatt futnak, mint munkajogi kollektív szerződés¹, mediációs esetjog, ombudsmani állásfoglalás, vagy szakmai-etikai magatartáskódexek etc. A pontos érthetőség itt talaját vesztheti, mégsem volna helyes a környezetvédelmi jog komplexitásából engedni. A komplexitás magyarázata lehet, hogy korábbi erkölcsi normák fokozatosan legalizálódnak. Az esetjogban pedig a környezetvédelmi, természetvédelmi szempont *obiter dictum*-ból *ratio decidendivé* lép elő, mely teleologikusan formálja-alakítja a törvényi jogot, és fordítva: *nam et ipsum ius honorarium*² *viva vox est iuris civilis* (Marcianus)³. Az elektronikus média térnyerése a „zöld gondolat” ébrentartásában vitathatatlan: lásd *infra* az **1/b** pont alatt. Az alap kutatás a környezetvédelmi társadalomtudományokban – így a környezetvédelmi jogi és bioetikai felelősségterületen is – mindig fontosabb szerepet tölt be, mint a természettudományos ökológiában. A környezetvédelmi kazuisztikába tulajdonképpen csak közvetve juthatnak el a környezetjogi felelősségterület axiómái. Mindez a jogi és az azzal szoros relációban álló bioetikai kazuisztikában megjelenő teorémákra egyaránt igaz.

A környezetvédelmi kazuisztika csak társadalmi szinten végrehajtott absztrakció útján valorizálható. Míg a materiális és energetikai valorizáció konkrét helyzetekben alkalmazható gyakorlati megoldásokat kíván, az absztrakciós valorizáció a környezetjogi gyakorlat hatását engedi érvényre jutni a környezetvédelem társadalomtudományi területein.

A **3/d** pontban (*ld. infra*) felhozott „igazságszolgáltatás *contra* jogszolgáltatás” probléma jogi és szociológiai megfogalmazással a környezeti igazság (*environmental justice*) kereséséhez vezetett el. 2003 decemberében Budapesten, a Central and Eastern European Workshop on Environmental Justice konferencia résztvevői megfogalmazták a környezeti igazság és a környezeti igazságtalanság társadalomtudományi definícióját. Álláspontjuk szerint környezetvédelmi igazságtalanságról (*environmental injustice*) akkor beszélhetünk, ha hátrányos helyzetű, etnikai, kisebbségi vagy más társadalmi csoportok helyi, regionális vagy országos szinten aránytalanul nagy környezeti kockázatnak vagy veszélynek vannak kitéve, ill. ekként alapvető emberi jogaik sérülnek; nem részesülhetnek a környezeti értékekből, természeti erőforrásokból; nem juthatnak hozzá a környezeti információhoz; nem gyakorolhatják társadalmi participációs jogukat a környezetvédelmi döntéshozatal során; valamint ha nem részesülhetnek igazságszolgáltatásban környezetet érintő ügyekben⁴.

2. Környezetvédelmi kazuisztika és társadalmi absztrakció (ordo societatis mutatur dictione iuris pertinentis ad salubrem nobis circumdantem naturam)

A környezetvédelmi kazuisztika elsősorban

- 1) civiljogi,
- 2) büntetőjogi,
- 3) közigazgatási,
- 4) konstitucionális és
- 5) munkajogi

keretek közt jelentkezik. Ezért a társadalmi szintű absztrakció is ezen jogágakon lehetséges.

A jog olyan segédtudományai, mint

- a szociológia (pl. társadalmi participáció a környezetvédelmi döntéshozatalban),
- a szervezéstan (pl. környezetvédelmi szempontok a vállalatstruktúrában, vállalatmenedzsmentben),
- a kriminológia (pl. a környezetvédelmi bűnözés szociológiája),

- a bölcselet (pl. környezetfilozófia),
- a bioetika,
- a jogtörténet (császárok-királyok levegő- és víztisztasági, erdővédelmi rendelkezései, egészen az urbanizált civilizáció hajnalától kezdve) etc.

sintén hordoznak környezetvédelmi aspektusokat.

A környezet- és természetvédelem ügyének konstitucionalista megközelítése kézenfekvő. Innen eredeztethető a másik három jogági kazuisztika és absztrakció. Az alapjognak való megfelelés igénye becatornázza a civil- és a büntető-, valamint a közigazgatási jogi környezetvédelmi szempontokat. E három utóbbi ágon a jogalkalmazás a környezetvédelem alkotmányjogi felfogását célozza lehető legtökéletesebben megközelíteni.

1/a A I. környezet-, **II.** a természetvédelem, **III.** a vízgazdálkodás és az **IV.** úrkutatás a közigazgatás szintjén közös csomópontban fut össze. Ld. a környezetvédelmi és vízügyi miniszter feladat- és hatásköréről szóló 165/2006. (VII. 28.) Korm. rendelet 1. §-a. Mindezen területeknek kiforrott környezetvédelmi magánjogi vetülete is van. Például

I. az emberi környezetet veszélyeztető tevékenységgel másnak okozott károkért való civiljogi felelősség (Ptk. 345. § (1) bek.);

III. a vízgazdálkodási törvény szerinti vízitársulatok vállalkozási tevékenysége (1995. évi LVII. tv. IX. fejezet);

II. a természetvédelmi törvény alapján a védett állatfaj egyedének kártételéért a természetvédelmi hatóság által fizetendő kártalanítás (a természet védelméről szóló 1996. évi LIII. tv. 74. §). A védett természeti területen természetvédelmi érdekből elrendelt gazdálkodási korlátozás, illetve tilalom esetén a tulajdonos (jogszerű használó) tényleges kárát meg kell téríteni (a természetvédelmi tv. 72. §-a). Az utóbbi években mind gyakrabban jelentkezik az állam agrár-termesztségvédelmi programokkal, melyek keretében a résztvevők területalapú támogatás formájában általános kártérítéshez is jutnak (a természetvédelmi tv. 72/A. §-a alapján). Az így létrejövő szolgáltatási megállapodás egyezségnek minősül. Például hazánkban olyan programok működnek vagy állnak előkészítés alatt, melyek tűzok-, daru-, vadlúd- vagy kékvércsebiotópok védelmét tűzik ki célul.

IV. Napjainkban, amikor az USA az életre, testi épségre, egészségre, valamint ingó és ingatlan vagyonyra imminens veszélyt jelentő, a földfelszínhez egyre közelebb keringő, használaton kívüli űrobjektumot – a felbocsátása óta irányíthatatlan, USA 193-as számon lajstromozott kéműholdat – készül, lehetőleg lakatlan terület felett rakétával kilőni, az űrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi

felelősségről szóló 1971. évi ENSZ-egyezmény⁵ újra a jogalkalmazás felszíni vizeire kerülhet. Az Egyezmény II. cikke szerint a felbocsátó állam teljes mértékben felelős, hogy kártalanítást fizessen azokért a károkért, amelyeket az űrobjektum a Föld felszínén, vagy repülésben levő légi járműben okozott. A VI. cikk szűk körben kimentést enged: a felbocsátó állam abban a mértékben mentesül a teljes felelősség alól, amennyiben bebizonyítja, hogy a kár egészben vagy részben az igényt támasztó állam, vagy az általa képviselt jogi vagy természetes személyek súlyos gondatlanságából vagy károkozási szándékkal elkövetett cselekménye vagy mulasztása folytán keletkezett. Semmiképpen sem mentesül a felbocsátó állam, ha a kár a nemzetközi joggal és különösképpen az Egyesült Nemzetek Alapokmányával, illetőleg a világűr – beleértve a Holdat és más égitesteket – kutatása és felhasználása terén az államok tevékenységét szabályozó elvekről szóló szerződés rendelkezéseivel össze nem egyeztethető tevékenységből ered (non-compliance). A VIII. cikkely értelmében az az állam, amelyik kárt szenvedett, vagy amelynek természetes vagy jogi személyei szenvedtek kárt, a felbocsátó állammal szemben kártalanítási igényt támaszthat. Ha a károsult állampolgársága szerinti állam nem támasztott igényt, más állam igényt támaszthat a felbocsátó állammal szemben annak alapján, hogy a kárt valamely természetes vagy jogi személy az ő területén szenvedte el. Ha sem a károsult állampolgársága szerinti állam, sem az az állam, amelynek területén a kár bekövetkezett, nem támasztott igényt, vagy nem közölte azt a szándékát, hogy igényt kíván támasztani, más állam igényt támaszthat a felbocsátó állammal szemben annak alapján, hogy a kárt olyan személy szenvedte el, akinek állandó lakóhelye a területén van. A IX. cikkely szerint a kártalanítási igényt diplomáciai úton kell a felbocsátó államhoz benyújtani. A X. cikkely szubjektív határidőként előírja, hogy a kártalanítás iránti igényt a felbocsátó államnál a kár bekövetkezésének, vagy a felelős felbocsátó állam megállapításának időpontjától számított egy éven belül kell előterjeszteni. Objektív határidőt állapít meg az egyezmény, amikor meghatározza, hogy ha valamelyik államnak nincs tudomása a kár bekövetkezéséről, vagy nem tudta megállapítani a felelős felbocsátó államot, a kártalanítási igényt az előbb említett tényekről való tudomásszerzéstől számított egy éven belül terjesztheti elő, de ez az időtartam semmiképpen sem haladhatja meg az egy évet, attól az időponttól számítva, amikor ésszerűen elvárható volt, hogy ez az állam e tényekről az elvárható gondosság mellett tudomást szerezzen. Az 1978-ban Kanadában lezuhant Kozmosz 954 által okozott károkért az akkori Szovjetunió 1981-ben kártérítést fizetett (az Egyezmény XIII. cik-

kelye alapján 3 M kanadai dollárt). Az Egyezmény XII. cikke szerint a kártalanítást, amelynek fizetésére a felbocsátó állam az Egyezményben meghatározott kárért köteles, a nemzetközi jognak, valamint az igazságosság és méltányosság elveinek megfelelően kell meghatározni oly módon, hogy a kártalanítás olyan helyzetbe hozza azt a természetes vagy jogi személyt, államot vagy nemzetközi szervezetet, amelyek érdekében az igényt előterjesztették, mint ha a kár nem következett volna be. Később is történtek hasonló káresetek. Kína 2007-ben lőtte le egy, már használaton kívüli távközlési műholdját jóval a Kármán-vonal felett, mely után számos apró darab space debris (űrtörmelék) formájában űrszemétként maradt vissza, veszélyeztetve ezzel a nemzetközi űrhajózást, űrtevékenységet. Már 1960-ban Kuba területén amerikai műhold, 1962-ben a wisconsini Milwaukee mellett a Szputnyik IV darabjai okoztak károkat. Az ilyen esetek vezettek el a fent említett ENSZ-egyezmény megalkotásához. *Csakhoggy itt nagyobb dologról van szó, mint a szolarisztikáról. Rólunk van itt szó; az emberi megismerés hatáiról ... ilyen határok mesterséges felállításával saját magunk mérünk csapást a gondolkodás végtelenségének eszméjére* (Tarkovszkij: *Solaris*, 1972). Az űrszemét XX–XXI. századi gond, míg a nagyvárosok szennyezettsége évszázadokra visszatekintő iuris dictiót és legis latiót tudhat maga mögött. 2008 februárja óta Bécsben külön WasteWatcher osztag specializálódott a köztisztaság ellen vétő, városi szemetelőkre.

1/b A BH 2007. 226. jogesetben a magyar Legfelsőbb Bíróság megállapította, hogy a közérdekű célokat kielégítő mobil-átjátszótorony létesítésével okozott kárt meg kell téríteni, ha a szomszédos ingatlan szükségtelen zavarását eredményezi. Az elsőfokú bíróság az ítélete indoklásában megalapozottan hivatkozott mindazokra a tényekre (villámlással járó hang- és fényjelenségek, szélben sípoló, füttyülő hang, táj- és természetidegen látvány etc.), amelyek a lakás céljára használt szomszédos ingatlan rendeltetésszerű használatát hátrányosan befolyásolják. Ezt a gyakorlatot követte a Pécsi Ítéltábla a Pf.III.20.303/2007/6. sz. ügyben 2008. január 24-én kelt, immár jogerős közbenső ítéletében is, melyben kimondta, hogy köztudomásúan létezik az a közvélekedés, miszerint a perbelihez hasonló műszaki létesítményeknek egészségkárosító hatásuk van a közelükben élőkre. Függetlenül attól, hogy ez tudományosan igazolt-e, a félelem ezektől a lehetséges következményektől fennáll, és ezért zavarólag hat a felperesekre. Ezeknek a káros hatásoknak a lehetőségével a média is gyakran foglalkozik, ezért az ennek megfelelő közvélekedés tényét a bíróság a Pp. 163. § (3) bek.⁶ alapján bizonyítás lefolytatás nélkül is valósnak fogadhatja el.⁷ A BH 2004. 273. és a BH 2000.

194. értelmében a sajtó a nyilvánosságot egy polgári eljárásról a valóságnak megfelelően tájékoztathatja. A BH 2001. 407. szerint a sajtót az eljárás tárgya illetően nem terheli a valóság bizonyítása (vö. sajtótörvény⁸, médiatörvény⁹). Polgári ügyszakos perben a társadalmi szereplőnek tekintett média jogformáló hatására előzőleg ritkán történt hivatkozás a hazai szomszédjogi kazuisztikában: ma már a közjog¹⁰ mellett a magánjog átmediatizáltságát is figyelembe kell venni.

1/c A szomszédjogi felelősség – mint a környezetvédelmi magánjogi felelősségtan egyik alapesete – az utóbbi években számos jogesettel bővült. A Győri Ítéltábla a Pf.I.20.090/2006/35. számú ügyben megállapította, hogy az a körülmény, hogy a beruházás az építési engedélynek megfelelő volt, a bírói gyakorlat szerint nem mentesít az okozott kár megtérítése alól. A Szegedi Ítéltábla a Gf.III.30.212/2007/6. sz. esetben kimondta, hogy a jogerős építési engedély birtokában történő kivitelezés esetén is bekövetkezhet a szomszédjogi szabályok megsértése, ezért a továbbiakban azt vizsgálta, hogy az útépítés szükségtelenül zavarja-e, illetve zavarja-e a felperes birtoklását. A Ptk. 108. § (1) bekezdése értelmében az ingatlan tulajdonosa túrni köteles, hogy az erre külön jogszabályban feljogosított szervek a szakfeladataik ellátásához szükséges mértékben az ingatlant időlegesen használják, arra használati jogot szerezzenek vagy a tulajdonjogát egyébként korlátozzák.

1/d A possessorius birtokvédelmi eszköz a közigazgatás önkormányzati ágához vezet a polgári törvénykönyv alapján jegyzői birtokvédelmet keresőt. A sommás jellegű jogszolgáltatás hiátusa gyakran rendeleti megoldást nyer. A jegyző határozatát sérelmező polgári ügyszakos pert kezdeményezhet. Polgári perrendtartásunk tervezetben lévő módosítása szerint – a 162/B. § (2) bek. a) pontja értelmében – egyebek mellett gyorsított pernek minősülnek a szomszédjogok megsértéséből eredő, valamint a birtokvédelmi perek. Ennek előzménye a hatályos Pp.-ben is fellelhető: a 271. § (3) bek. a) pontja szerint nincs helye felülvizsgálatnak, ha az elsőfokú bíróság ítéletét a másodfokú bíróság helybenhagyta a szomszédjogok megsértéséből eredő, valamint a birtokvédelmi perekben. A tervezet 162/D. §-a értelmében gyorsított perben a bíróságnak a tárgyalást úgy kell kitűznie, hogy az első tárgyalási nap a keresetlevélnek a bírósághoz való érkezését követő legkésőbb hatvan napon belül megtartható legyen. A 162/G. § mulasztási ítélet hozatalát írja elő arra az esetre, ha valamelyik fél elmulasztja az első tárgyalást, de a másik fél kérelmére a bíróság az ügyet érdemben tárgyalta.

1/e A környezetvédelmi magánjogi kazuisztika anyagi és alaki jogi jogositványok mentén fejlődik.

Civil szervezet az egyesülési jogról szóló törvény alapján létrejött, jogi személyiséggel bíró társadalmi szervezet, szövetség (kivéve a pártot, a munkaadói és munkavállalói érdek-képviselői szervezetet, a biztosító egyesületet, valamint az egyházat), és a Ptk. alapján létrejött, jogi személyiséggel bíró alapítvány.¹¹ A civil szervezetek actio popularisa a környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. tv. 99. §-a, a természet védelméről szóló 1996. évi LIII. tv. 65. §-a és az állatok védelméről és kíméletéről szóló 1998. évi XXVIII. tv. 48. §-a alapján alakul. Polgári ügyszakon. (Vö. infra 3/a pont.) A pro bono ügyvédi tevékenység – mint a környezetvédelmi perlési politizálás egyik nélkülözhetetlen alappillére – Magyarországon még gyermekcipőben jár. Néhány üdítő kivételtől eltekintve, a környezetvédelmi témájú ügy éppen olyan profitorientáltan kanalizált, mint bármely más jogeset. A környezetvédelmi citizen suit intézménye az USA-ban az 1970-es Clean Air Act megalkotása óta működik. Az állampolgár magánszemélyként perelhet például egy környezet-szennyező gazdasági társaságot. (Vö. infra 3/a)

2/a A környezet- és természetvédelmi büntetőjogi kazuisztika a közrend elleni diszpozíciókon belül a közbiztonság elleni (Btk. 266/A. §: *Tiltott állatviadal szervezése*, 266/B. §: *Állatkínzás*), a közegészség elleni (Btk. 280. §: *Környezetkárosítás*, 281. §: *Természetkárosítás*, 281/A. §: *A hulladékgazdálkodás rendjének megsértése*), továbbá még a gazdasági bűncselekmények között (Btk. 296/A. §: *A fogyasztó megtévesztése*), valamint a szabálysértési büntetőjoganyagban is a közrend elleni törvényi tényállások között található. Ez a kategorizálás kihat a környezet-közigazgatási esettjogra is. De a környezetvédelmi magánjogban a környezet és a természet fogalma összeolvad. Az állatokkal kapcsolatos „vad”, ill. „szelíd” attribútum eltérő fogalmat takar a közjog – azon belül is a közigazgatási jog – esetében, és a civilisztikában. Pl. a közigazgatási jog területén a vadászati jog vadfogalma, a veszélyes állatok tartására vonatkozó közigazgatási jogi szabályok, vagy a Ptk. szerinti vadállat kategóriája.

2/b A környezetvédelem és az agrárgazdaság rendje elleni bűncselekmények elnevezéssel külön fejezetet lehetne nyitni készülő büntető törvénykönyvünkben. Ezen belül pedig külön cím alatt szerepelhetnének *A környezetvédelem, a természetvédelem és az állatvédelem elleni bűncselekmények*, valamint *Az agrárökonómia, az agrár-környezetvédelem és az agrár-természetvédelem elleni bűncselekmények* törvényi diszpozíciói, megfelelően kidolgozott szankciókkal. Mindez megteremtené a lehetőséget új tényállások kriminalizálásához, de ez nem volna feltétlenül szükséges: elegendő lenne a már meglévő tényállásokat átcsoportosítani. És ehhez idomítani a vonatkozó szabálysértési joganyagot.

A közegészség elleni bűncselekmények jelenleg valójában szétszórva találhatók a büntető törvénykönyvünkben. Ezeket lehetne szintén átcsoportosítani, összegyűjteni a már meglévő, *A közegészség elleni bűncselekmények* cím alatt. Az további analízis tárgya lehetne, hogy az esetleges, a munkahigiéne, valamint a környezet- és település-egészségügy rendje elleni bűncselekmények, szabálysértések közül melyek tartozhatnának a közegészség és melyek a környezetvédelem rendje elleni tényállások közé. Ezt a kazuisztikában már meglévő, az adott tárgykört érintő történeti tényállások részletes, a társadalmi körülményeket is tekintetbe vevő elemzése, vizsgálata alapján viszonylagos pontossággal meg lehet állapítani.

Egy ilyen módosítás a környezetvédelmi joggyakorlat egységesebb rendszerét teremtené meg, melynek társadalmi vonatkozásai is érezhetőek volnának. A büntetőjog pedig – hagyományos szerepkörénél fogva – befolyásolja az összes többi jogágot, jogterületet, és nagyban kihat a társadalmi-gazdasági folyamatokra.

A jelenlegi keretek közt is minősített eset lehetne a természetvédelmi szabálysértés, természetkárosítás állatkínzással történő megvalósítása. Továbbá a közveszélykózzással realizált környezetkárosítás. Valamint a hulladékgazdálkodás rendjének megsértése, amennyiben nemzetgazdasági érdeket sért vagy veszélyeztet.

Nem lehet egy kalap alá venni egy engedély nélküli fakitermelést végzőt vagy a hulladékgazdálkodás rendjét megsértőt azzal, aki pl. az Európai Közösségek által kezelt pénzalapokból származó támogatásokkal kapcsolatban tesz valótlan tartalmú nyilatkozatot, vagy európai közösségi jelentőségű különleges madárvédelmi, egyéb természetmegőrzési területet jogellenesen jelentősen megváltoztat. A környezet- és természetvédelem érint kizárólagos állami tulajdont képező, res extra commerciumnak minősülő természeti kincseket, folyókat, tavakat, barlangokat, védett növény- és állatfajokat, ásványi képződményeket etc. (Ptk.¹² 172. § a)–c); a természetvédelmi tv.¹³ 68. § (1)–(2) bek.). Ezen védett jogi tárgyak helyrehozhatatlan károsítása az államérdeket súlyosan sérti. Mint res communis humanitatis, sérelmük érinti a jövő nemzedékek, a jövő társadalmának érdekeit is. A környezet- és természetvédelemhez, hulladékgazdálkodáshoz kapcsolódó európai közösségi támogatási rendszer kijátszása – már csak a szükséges hazai top-up miatt is – nemzetgazdasági érdeket sért. Léteznek olyan nem sajátképi különös bűncselekmények, melyeket elkövetői körük személyes kvalifikáltsága tehet környezetvédelmi bűncselekménnyé. A környezetvédelmi bűncselekmények – komparatistikai konceptussal élve – köz-

törvényes bűnök, de némely elkövetési magatartás politikai jegyeket hordozhat. Az állami vagyont a Magyar Nemzeti Vagyonkezelő (MNV) Zrt. maga kezeli, illetve pl. vagyonkezelés vagy megbízás alapján természetes vagy jogi személynek, jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaságnak hasznosításra átengedi (2007. évi CVI. tv. 23. § (1) bek.). Ha a vagyonkezelő a környezetbarát, fenntartható fejlődést szolgáló termelés (ibid. 32. §) elhanyagolásával gondatlanságból vagyoni hátrányt okoz, bűncselekményt követ el (Btk. 320. §).

2/c Környezetvédő civil szervezeteink radikalizálódása figyelhető meg az utóbbi időben. A Greenpeace Magyarország Egyesület közhasznú szervezet, így a nekik juttatott adományok 30%-át – maximum 50 ezer forintot – le lehet írni az adóalapból. A híradások szerint a Greenpeace nemzetközi, de iure jogellenes akcióiban is részt vesznek magyar állampolgárok. De kisebb léptékű ügyekben is tapasztalható egyes civil szervezetek cselekedeteinek eldurvulása. Morálisan lehet, hogy megalapozott, sőt sokszor még tisztán alkotmányos jogok védelmét is megjeleníti, mégis, a jogalkalmazásban közigazgatási, szabálysértési, de nem egy esetben büntetőjogi szankciót von maga után a tevékenységük. 2008 februárjában a Civilek a Mecsekért Mozgalom úttorlasszal próbálta meggátolni a Tubesre tervezett katonai lokátor építését. A hegycsúcsra vezető földutat gépjárművel elállták, és úttorlaszt is építettek közúzalékból. Ezzel kapcsolatban azonban a rendőrség *A közlekedés biztonsága elleni bűncselekmény* (Btk. 184. §) gyanújával nyomozást indított. Meglehető, a konkrét tényállás inkább illeszkedik az *Erdőrendészeti szabálysértés* (218/1999. Korm. rendelet 122. §) keretei közé. A civilek radikalizálódása növelheti ugyan a kriminálstatisztikai látens bűnözést, de a konstitucionalizációs folyamatokra negatívan is visszahat, amennyiben a jogalkotó a civil cselekmények szigorúbb-pontosabb kriminalizációjával reagál.

3/a A fenti **1/e** pontban említett civil szerveződések társadalmi aktivitása kapcsán polgári ügyszakra tartozó ún. „civil” jogosítványról esett szó. Közigazgatási ügyszakra tartozik ellenben polgári perrendtartásunk (Pp.) szerint¹⁴, ha nemzetközi szerződés alapján környezeti információt kértek közigazgatási szervtől, és e kérelmet a közigazgatási szerv figyelmen kívül hagyta, helytelen módon elutasította, vagy nem adott kielégítő választ. Közigazgatási per indítására jogosult továbbá a Pp. értelmében¹⁵, aki a felülvizsgálandó közigazgatási határozat alapjául szolgáló eljárásban ügyfél volt vagy az ügyfél jogállása illette meg. A Ket. szerint meghatározott ügyekben törvény az ügyfél jogaival ruházhatja fel az érdekvédelmi szervezeteket és azokat a társadalmi szervezeteket, amelyeknek a nyilvántartásba vett

tevékenysége valamely alapvető jog védelmére vagy valamilyen közérdek érvényre juttatására irányul.¹⁶

Az USA-ban citizen suit keretében akár államigazgatási szervet is perelhet magánszemély, ha az nem tesz eleget törvényben foglalt környezetvédelmi kötelezettségének. (Vö. supra **1/e**)

3/b A következő két jogesetben az alkotmány 18. §-ában meghatározott, az egészséges környezethez való jog, valamint a 70/B. § (4) bek. szerint a pihenéshez való, mindenkit megillető jog mint a jogalkalmazó által is védendő alapjogok merülnek fel. A Legf. Bír. Kfv.II.39.166/2007/8. sz. esetben D. Megyei Jogú Város jegyzőjéhez (elsőfokú hatóság) 2006. március hónapban lakossági panaszbejelentések érkeztek, amelyben a bejelentők a D., J. téren lévő új építésű római katolikus templomban a K. plébánia által folytatott harangozás gyakoriságát, továbbá hangerejét sérelmezték. Az elsőfokú hatóság a templom harangja részére zajkibocsátási határértéket állapított meg azzal, hogy annak betartása a határozat jogerőre emelkedésétől folyamatosan kötelező. A plébánost egyben kötelezte arra, hogy a harangozásnak a zajterhelési határértéket túllépő mértékét megfelelő intézkedésekkel csökkentse. A szellemi kulturális örökség megőrzéséről szóló, Párizsban, 2003. október 17-én elfogadott UNESCO Egyezményt kihirdető 2006. évi XXXVIII. törvény az Egyezményt a belső jog részévé tette. Az Egyezmény 2. cikk 1. pontja szerint „szellemi kulturális örökség” többek között az olyan szokás, amelyet a közösségek – az identitás és a folytonosság érzését is nyújtóan – elismernek. Az esetjog hatott a jogalkotásra is: 2008. január 1-jétől hatályos a környezeti zaj és rezgés elleni védelem egyes szabályairól szóló 284/2007. (X. 29.) Korm. rendelet, melynek hatálya azonban nem terjed ki a vallási tevékenység végzésére (1. § (2) bek. f) pont).

A Kfv.II.39.132/2007/7. számú ügyben a Legfelsőbb Bíróság felülvizsgálati eljárásban – 2008. január 9-i ítéletében – megállapította, hogy a jegyző mint elsőfokú hatóság eleve tévesen érvelt, amikor határozatában úgy fogalmazott, hogy a lakosság nyugalmanak sérelmét, a zeneszolgáltatás zavaró hatásának megállapítását nem kell mérési eredményekkel alátámasztani. Az, hogy az étteremből származó zene alkalmas-e a panaszosok nyugalmanak zavarására, ezáltal a zeneszolgáltatás megszüntetése indokolt-e, a hatóság részéről érzékszervi értékeléssel, észleléssel is tisztázható. A bizonyítási eljárás eredményeként azt állapította meg, hogy a zeneszolgáltatás hangereje nem volt olyan mértékű, amely alkalmas lett volna a panaszosok nyugalmanak akkénti megzavarására, hogy annak megszüntetését kellett volna elrendelnie. A jegyzői „sommás igazságszolgáltatás” gyakran hoz – inadekvát jogalkalmazás eredményeként – megkérdőjelezhető eredményeket. Ilyen esetek árnyékában

is megfontolásra érdemes, hogy mindennapos, de a fent említett két alapjog sérelmével járó jogesetekben elégséges-e a jegyzői eljárás. Még bírósági felülvizsgálat Damoklesz-kardja alatt is.

3/c A Legf. Bír. Kfv. II. 39 255/2005. sz. ügyben és a Legf. Bír. Kfv. II. 39 450/2002. sz. ügyben az üzletek éjszakai nyitva tartásának korlátozása szerepelt. Az utóbbi jogesetben a törvénykezés megállapította, hogy az üzlet nyitva tartása az érkező és távozó vendégek, a gépkocsik által okozott „utcai zaj” miatt is korlátozható, ha a környező lakók nyugalmát zavarja.

3/d A Legf. Bír. Kfv. II. 39 055/2005. sz. ügyben megfogalmazásra került, hogy a szomszéd keresetjoga az épített ingatlanán elhelyezhető gépkocsiparkolók tekintetében fennáll. A felperesek sérelmezték ingatlanjaik *intimitásvesztését* is, amelyhez azonban konkrét, építésügyben hozott közigazgatási határozat felülvizsgálata iránti perre tartozó és vizsgálható jogsértést nem jelöltek meg, így a Legfelsőbb Bíróság a Ptk. 100. §-a (szomszédjog) kapcsán kifejtetteket érdemben nem vizsgálhatta. Fontos, hogy a szomszédjogi érdekek sérülését polgári ügyszakos per keretei között próbálja orvosolni a fél, mert közigazgatási ügyszakon nem biztos, hogy hiánytalanul sikerülhet. Az eljárásjogi formalizmus bár bizonyos mértékben rugalmasabbá vált az utóbbi időben, ennek a rugalmasságnak azonban megvannak a formáljogi határai. Végső soron jogszolgáltatást és nem igazságszolgáltatást végez a bíróság. Az „ami igaz, jogos” mondás tartalmilag átalakul. A morális értelemben konceptualizált „igazságszolgáltatás” csak meghatározott alaki jogi keretek között érvényesülhet. Ahogy „a látogató” írja, *az ügyfél eltörpül ügye mögött*¹⁷ (Konrad).

4/a Az Európai Unióról szóló szerződés 2. cikk (3) bek. megfogalmazza, hogy az Unió Európa fenntartható fejlődéséért munkálkodik, amely olyan kiegyensúlyozott gazdasági növekedésen, árstabilitáson és magas versenyképességű, teljes foglalkoztatottságot és társadalmi haladást célul kitűző szociális piacgazdaságon alapul, amely a környezet minőségének magas fokú védelmével és javításával párosul. Ahogy Ádám Antal megfogalmazza, *e követelmények tiszteletben tartása végső sorban azt célozza, hogy ne romboljuk le, hanem óvjuk meg, sőt, gyarapítsuk a jelenlegi és a következő nemzedékek életfeltételeit*¹⁸. A Gábor Dénes-féle *Beyond the Age of Waste*¹⁹ jelentés óta három évtized telt el. Már akkor világunk energiaforrásairól írtak a szerzők a Római Klub számára. Az Unió külső tevékenységére vonatkozó általános rendelkezések között szerepel, hogy elősegítse a fejlődő országok fenntartható gazdasági, társadalmi és környezeti fejlődését (10a cikk (2) bek. d) pont), valamint hozzájáruljon olyan nemzetközi intézkedé-

sek kidolgozásához, amelyek a fenntartható fejlődés biztosítása érdekében a környezet minőségének és a világ természeti erőforrásaival való fenntartható gazdálkodásnak a megőrzésére és javítására irányulnak (ibid. f) pont). A 176a cikk kimondja, hogy a környezet megőrzésének és javításának szükségességére tekintettel az Unió energiapolitikájának célja – inter alia – az energiahatékonyság és az energiatakarékoság, valamint az új és megújuló energiaforrások kifejlesztésének előmozdítása ((1) bek. c) pont). Vö. Magyarországon a villamos energiáról szóló 2007. évi LXXXVI. törvény 2008. január 1-től hatályos textusa. A 2008–2025-ös hazai Nemzeti Éghajlat-változási Stratégia realizálásához a KEOP (Környezet és Energia Operatív Program) 110 Mrd Ft-ot juttat „zöld energiára”. A 36/98. sz. Spanyolország contra Európai Tanács-ügyben, amely egy nemzetközi szerződéshez való csatlakozás jogalapjának megfelelését vizsgálta, a főügyész rámutatott, hogy vízerőművekkel kapcsolatban a tagállamok egyfelől hivatkozhatnak arra, hogy a megújuló energiaforrások hatékony használata szükségessé teszi a vízerőműveket, ugyanakkor hivatkozni lehet ezzel ellentétes rendelkezésekre is, amelyek tilalmazzák a vízerőművek használatát azért, hogy a Közösség egyes területein védjék a vízhasználatot.

4/b Az energia kérdésköre mellett a természeti környezet és – ezzel szoros összefüggésben – a biodiverzitás megőrzése, javítása kapja korunk környezet- és természetvédelmében a fő hangsúlyt. Ahogy Bellow, Pamuk, Lessing, Pirandello, France, Lagerlöf, Andric etc. munkásságában, úgy Singernél is megjelenik az állatvédelem posztulátuma: *when it comes to animals, every man is a Nazi*²⁰ – írja az állatok szenvedése iránt közönyös, húst evő, szörmebundában járó emberek kapcsán 1973-ban. Az állatok is végeznek munkát és beszélnek egymással (vö. Engels: *A természet dialektikája*, 1883), még ha ez a munka nem is jár boltban elkölthető fizetéssel, valamint kommunikációjuk is eltér az emberi beszédétől. Másik oldalon áll az a nézet, miszerint az embert kell megvédeni az állatoktól.

Szemben például a svájci, a német vagy az osztrák polgári törvénykönyv azon, inkább konstitucionális színezetű, semmint dologi jogi megállapításával, miszerint az állatok nem dolgok (sic), alkotmányunkban, de a hazai Ptk.-ban is az állatok csak a természet (környezet) világának részeként kapnak indirekt jogi-etikai védelmet. Magyarországon az állatok védelme alkotmány alatti szinten kerül megfogalmazásra. A természetvédelmi jog integrativitása mellett a hazai jogszabályok szövegéből is kitűnik, hogy a jogalkotó mindezzel együtt a természetvédelmet közérdeknek tekinti.

Az állami és „civil” természetvédelem, valamint az energiaipar képviselőinek részvételével (Környe-

zetvédelmi és Vízügyi Minisztérium, Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület, DÉMÁSZ, ELMŰ-ÉMÁSZ, E.ON) 2008 februárjában Akadálymentes Égbolt elnevezéssel született megállapodás, melynek keretében a környezetvédelemért felelős minisztérium, ill. területi szervei az áramszolgáltatók számára átadják azoknak a vezeték szakaszoknak a térképét, melyek madárvédelmi szempontból veszélyesnek minősíthetők. Az áramszolgáltatók ennek alapján pontosabban tudják tervezni, mely szakaszokon és milyen madárvédelmi megoldásokat kell alkalmazniuk, amennyiben átalakításokat végeznek a vezetékek nyomvonalában. Magyarországon a KEOP keretében 2008 és 2013 között 3,5 Mrd Ft áll rendelkezésre az ilyen természeti értékek megőrzésére, károsító hatások mérséklésére.

4/c Az utóbbi időben a környezetvédelemben ismét nagyobb jelentőséghez jut a helyi népszavazás, népi kezdeményezés konstitucionalizált intézménye. Az Élhetőbb Megyesegyházáért Egyesületnek sikerült elérnie, hogy a lakosok – alkotmányos önkormányzati polgári és politikai alapjogokkal élve – a 2008. február 3-i helyi népszavazáson leszavazzák, hogy a Békés megyei településen hőerőmű épüljön. Az alkotmány 44. § (1) bek. megfogalmazza, hogy a választópolgárok a helyi önkormányzást – egyebek mellett – helyi népszavazással gyakorolják. A civil szervezet által megfogalmazott legfőbb aggodalom az volt, hogy környezetszennyező módon esetleg nem csak biomasszát, hanem kommunális hulladékot is égettek volna a hőerőműben, a lakosok közvetlen közelében. Ilyen jellegű társadalmi participáció a környezetvédelmi döntéshozatalban hazánkban is egyre gyakoribb. Az ökológiai érdek került túlsúlyba Megyesegyházán, de az ökonómia mint koercitív tényező máris több, környékbeli kistelepülést mozgatott meg. Melyek gazdasági megfontolásból kifejezetten szívesen látnák a hőerőművet.

Az ÍH 2007. 160 esetben²¹ a bíróság megfogalmazta, hogy nem csak a közszolgálat, a köz érdekében kifejtett tevékenységben való részvétel esetén valószínűleg megköszönés – a társadalmi közfelfogás szerint bizonyos cselekmény nem szolgálja a köz érdekét, mégis lehet megköszönő az, aki abban a megköszönés szándékával vesz részt. A helyi, környezetvédelmi tárgyú népszavazásokon pedig gyakran kapnak hangot gazdaságilag ellenérdekelte helyi vállalkozók, akik „zöldbe” csomagolják ökonómiai érdekeiket. Társadalmi aktornak számítanak ők is, de csak annyiban, amennyiben környezetvédelmi jogot formálós szerephez jutnak. A „pszeudozöldek” is részesei lehetnek tehát a társadalmi absztrakciónak, de csak a környezetvédelmi kazuisztikára gyakorolt hatásuk mértékében. Amennyiben fennmaradnak a közvélemény rostáján, szándékuk ellenére meg-

szűnnek többé közszereplők lenni. Ez utóbbi esetben a társadalom érintett közössége dönt sorsuk felől.

4/d 2006. évi XLIX. törvényünk megfogalmazásában a lobbitevékenység jogszerűen, megbízás alapján, ellenérték fejében (üzletszerűen), a közhatalmi döntések tartalmának befolyásolására irányuló érdekvédelem, és a közhatalmi döntések kapcsán megjelenített érdekeknek nyilvánosságot kell kapniuk. A lobbitevékenység nem vonatkozik *a*) a gazdasági, társadalmi érdekek védelmére létrehozott szervezetekre, melyek tagságuk érdekeit képviselik a közhatalmi döntéseket hozó szerveknél, valamint *b*) az érdekegyeztetési mechanizmusokra, amelyekre az egyeztetés, a véleménykérés, a tájékoztatás, a konzultáció vagy a közhatalmi döntés befolyásolására vonatkozó egyéb tevékenység lehetőségét a közhatalmi döntést hozó szerv vagy jogszabály teremtette meg a gazdasági, társadalmi vagy egyéb érdekek megismerése céljából, mint pl. az OKT (Országos Környezetvédelmi Tanács) tevékenysége (1. § (3) bek.). Jogalkotásról szóló törvényünk, az 1987. évi XI. tv. 20. §-a értelmében a társadalmi szervezeteket be kell vonni az olyan jogszabályok tervezetének elkészítésébe, amelyek az általuk képviselt és védett érdekeket, illetőleg társadalmi viszonyokat érintik. A „zöld gondolat” külön hangsúllyal civil szervezetek, azon belül is speciális jelleggel egyesületek keretein belül működik Magyarországon. Polgári törvénykönyvünk értelmében az egyesülési jog alapján létrehozott társadalmi szervezetekre a Ptk. alkalmazásakor az egyesületre vonatkozó szabályok az irányadók (64. §). A Ptk. alkalmazási köre a québeci klauzúra tekintettel igen tág. Egyesülési jogról szóló törvényünk szerint az egyesületre (Ptk. 61-64. §§) e törvény alkalmazásakor a társadalmi szervezetre vonatkozó szabályok az irányadók (1989. évi II. tv. 4/A. §). Az egyesülési jog mint első generációs alapjog és a környezethez való jog mint harmadik generációs alapjog valósul meg többek közt ezen szervezetek tevékenysége révén. A jogtörténet különböző korszakaiban keletkezett alapjogok együtthatása a környezetvédelmi kazuisztikában az érintett társadalom alkotmányának társadalmi legitimitációját húzza alá.

A politikai pártok az 1989. évi XXXIII. törvény értelmében társadalmi szervezetek, de nem civil szervezetek. A társadalmi szervezetek általános jelleggel vállalják fel a környezetvédelem ügyét, de olyan „zöld pártok”, mint már a XX. század hetvenes éveitől Németországban (jelenleg Bündnis 90/Die Grünen), a 2002. évi parlamenti választásokon csaknem 10%-ot elért és az Európai Parlamentbe is két képviselőt küldő ausztriai Die Grünen–Grüne Alternative, Franciaországban a szerényebb eredményt elérő Les Verts, vagy Hollandiában (GroenLinks),

Belgiumban (Groen!), nem működnek az ottanihoz hasonló választási eredménnyel. És bottom-up szabályozó hatásuk is elenyésző. A luxemburgi „zöld párt” a 2004. évi európai parlamenti (EP) választáson több mint 15%-ot ért el, míg Magyarország az EP „zöld frakciójába” nem küldött képviselőt.

Magyarország a környezetvédelmi érdekeket összpárti politizálással (az Országgyűlés környezetvédelmi állandó bizottsága ellenzéki vezetéssel, de kormánypárti többséggel működik²²), politikai pártok felett tevékenykedő „zöld ombudsman” (a jövő nemzedékek országgyűlési biztosa) személye révén etc. kívánja érvényre juttatni. Ebbe a sorba tartozik a *Sólyom* László által életre hívott „zöld államfők” európai csoportja.

2004-ben megalakult az Európai Zöld Párt a Zöld Pártok Európai Szövetségének tagjaiból. Az Európai Zöld Párt az Európai Szabad Szövetséggel együttes frakciójában jelenleg (2007) az EP 785 képviselői helyéből negyvenkettőt tudhat magáénak; köztük osztrák, belga, francia, brit (angol-walesi és skót), finn, dán, német, olasz, lett, luxemburgi, holland, spanyol, svéd képviselőkkel. A viszonylag kis létszámú frakció igen vegyes nemzeti összetételt takar. Az ún. „zöld pártok” talán azért is érnek el csekély eredményt a magyarországi választásokon, mert nem tisztán a környezetvédelem mint társadalmi érdek realizálása a céljuk, hanem különböző bal-, ill. jobboldali politikai nézeteket is programjukba vesznek. Ezzel elriaszthatják az eleve átpolitizált lakosság szavazatait. Baloldali nézeteket megjelenítő „zöld pártra” konzervatív szavazó nem fog voksolni, és fordítva. A holland Szocialista Párt (Socialistische Partij) pl. a „zöld euroszeptikusokkal” az Európai Egyesült Baloldal/Északi Zöld Baloldal frakcióban vesz részt.

Európai „zöld szervezetek” a közelmúltban rámutattak, hogy a 2007 és 2013 közti európai uniós pénzügyi ciklusban számos olyan gazdasági, infrastrukturális felzárkóztatási programra költ az EU az újonnan csatlakozott államokban, melyek nem felelnek meg tökéletesen az uniós környezet- és természetvédelmi követelményeknek. Ezek közé soroltak olyan kelet-közép-európai nagyberuházásokat, mint a lengyel szemétegetők ügye. De egy létesítendő győri bevásárlóközpontot is csak zaj- és légszennyezés további forrásaként jelölték meg.²³ Talán nem véletlen, hogy az Európai Parlament egyik „zöld frakciójában” sem ülnek lengyel vagy magyar EP-képviselők. A The European environment – State and outlook 2005 jelentésében az Európai Környezetvédelmi Hivatal (European Environmental Agency) Lengyelország kapcsán kifejti ugyan, hogy az Európai Unió élbolyába tartozik évi kevesebb mint 300 kilogramm települési hulladék termelésével, mégis

sok tennivalója van még az újrahasználat, az újrahasznosítás, valamint az energetikai és az anyagában történő visszanyerés terén²⁴.

4/e Alkotmányunk hatályos szövege értelmében a Magyar Köztársaság biztosítja a vállalt nemzetközi környezet- és természetvédelmi jogi kötelezettségek és a belső jog összhangját (7. § (1) bek.). Alkotmányos biztosíték, hogy az Obtv.²⁵ alapján a jövő nemzedékek országgyűlési biztosa véleményezi a környezet- vagy természetvédelmi tárgyú, valamint az emberiség közös örökségét és közös gondjait érintő nemzetközi szerződések kötelező hatályának elismerésére vonatkozó előterjesztéseket, valamint értékeli e szerződések magyar joghatóság alá tartozó érvényesülését (27/B. § (3) bek. g) pont). További alkotmányos biztosítékot jelent, hogy alkotmányunk szerint nem lehet országos népszavazást tartani hatályos nemzetközi szerződésből eredő környezet- és természetvédelmi kötelezettségekről, ill. az e kötelezettségeket tartalmazó törvények tartalmáról (28/C. § (5) bek. b) pont). Az EGK bírósága előtti 104/81. sz. ügyben, a Kupferberg-ügyben²⁶ megfogalmazásra került, hogy az Alapszerződés 228 (2) cikkelye értelmében a tagállamokat kötelezik a Közösség által kötött nemzetközi szerződések is. Az utóbbi esetben a szupranacionális jogi bíróság kitér arra is, hogy az egyes tagállamokban más és más módon integrálják a nemzetközi szerződéseket a belső jogba, ezért a Közösség által kötött nemzetközi szerződések implementációjának jogi kontrollját – az egységes jogalkalmazás érdekében – a közösségi bírói fórum gyakorolja. Hasonlóképpen fogalmaz a 341/95. sz. Gianni Bettati contra Safety Hi-Tech Srl. ügyben 1998. július 14-én hozott ítéletében az EU Bírósága (1. szakasz). Ugyanebben az ügyben mondja ki a Bíróság, hogy az Alapszerződés 130r(1) cikkelye szerinti közösségi környezetvédelmi politikák implementálása attól nem sérül, hogy egyes környezetvédelmi részterületek szabályozása nem terjed ki valamennyi közösségi környezetvédelmi alapelve, célra és kritériumra. *Manifest error* (nyilvánvaló tévedés) esetén sérülnek csak ezen követelmények (3-4. szakaszok).

4/f A környezetvédelmi jogalkotással, jogalkalmazással, illetve azok hiányosságaival előidézett károk alapján véve nehezen felróhatók bárkinek is. Többnyire az államot szokták ilyen esetben perelni. Az állami felelősség azonban nem mindig áll fenn. A probléma túlmegy a törvénypozitivizmus határain, és bölcséleti, jog- és államfilozófiai elemzést igényel. Az ÍH 2007. 165. esetben²⁷ a törvénykezés megállapította, hogy a Magyar Állam a polgári törvénykönyv 28. § (1) bek. alapján kizárólag a vagyoni jogviszonyok alanyaként minősül jogi személynek. A jogalkotás közjogi jogviszony, így nem a Ptk. 349. § (1) bek. szerinti államigazgatási jellegű szervező-in-

tézkedő tevékenység. Az államhatalmi ágak montesquieu-i elkülönülése miatt az államot a jogalkalmazó szervek tevékenységéért nem terheli felelősség. A közjogi feladatok ellátása a tőle elkülönülő jogalanyisággal rendelkező állami szervek feladata. Emiatt a jogalkotás hibájával okozott kárért sem terheli felelősség. A post-Frankovich esetekben²⁸ a közösségi irányelvek implementációjának elmaradásából eredő kárért, majd a Brasserie du Pecheur esettel egyesített Factortame III. ügy alapján a közösségi jog bármely aktív vagy mulasztáson alapuló megsértéséből fakadó kárért, valamint a végrehajtó hatalmi ág által okozott kárért is az államot teszik felelőssé. Valójában az állam fogalmában mint egyetemes conceptusban összefut a jogalkotás, a végrehajtás és az igazságszolgáltatás. A jogalkotó is lát el végrehajtói feladatokat: pl. a kormány végrehajtó hatalmi ágnak minősül, de széles körűen végez jogalkotást (rendeletek, jogi iránymutatások²⁹) is. A statisztikai közlemények is az állami irányítás egyéb jogi eszközei közé tartoznak. A környezetállapot statisztika hatályos statisztikai törvényünk³⁰ 1. §-a értelmében a statisztika négy fő területének³¹ egyikévé lépett elő. Az 1068/2006. (VII. 13.) Korm. határozat 1. b) pontja értelmében a kormány gazdasági kabinetjének tagja a környezetvédelmi és vízügyi miniszter, de nem tagja a társadalompolitikai kabinetnek. Mely utóbbi a 3. a) pont szerint társadalompolitikai szempontból nagy fontosságú kérdések előzetes megvitatására, a kormányzati kezelésükhöz szükséges intézkedések meghatározására, a kormány társadalompolitikai jelentőségű, illetőleg társadalompolitikai következményekkel járó döntéseinek előkészítésére alakult. Alkotmányunk 40. § (1) bekezdése értelmében a kormány meghatározott környezetvédelmi feladatkörök ellátására kormánybizottságokat alakíthat, több érintett minisztérium – így a környezetvédelemért felelős minisztérium – részvételével. Az 1987. évi XI. törvény alapján, környezetvédelmet érintő jogszabály megalkotása előtt, a környezettudomány eredményeire támaszkodva elemezni kell a szabályozni kívánt környezeti társadalmi-gazdasági viszonyokat (18. § (1) bek.). A gyakorlatban környezetvédelmi jogszabályaink végső formába öntését, megszövegezését (állandó) megbízásos jogviszony keretében többnyire azok a környezetvédelemre szakosodott ügyvédek végzik, akik már hosszabb idő óta képviselik a környezetvédelmi államigazgatási szerveket pl. bírósági eljárásokban. Ennek előnye, hogy kellő tapasztalattal, szakszerű környezetvédelmi jogi szóhasználattal fogalmazznak. Gyakorlati tudásukat pedig nem csak a tisztán tudományos vagy oktatói munkában, de a normaszövegezés pontossága érdekében is felhasználhatják; melyhez gyakorlati és elméleti szaktudás egyaránt nélkülözhetetlen.

A praetori jog alkalmazza és korrekcionalizálja a környezetvédelmi jogot. Az ügyészség is, törvényességi felügyelet útján hatással lehet a környezetvédelmi joganyag értelmezésére³². A legfőbb ügyész a Kormányánál, a minisztereknél, OHSZ-ek (országos hatáskörű szervek) vezetőinél környezet- vagy természetvédelmi jogszabály kibocsátását, módosítását vagy hatályon kívül helyezését kezdeményezheti; törvény, kormányrendelet, miniszteri rendelet tervezetére törvényességi szempontból előzetesen észrevételt tesz; törvény alkotását, módosítását vagy hatályon kívül helyezését javasolhatja a törvénykezdeményezésre jogosultnál³³. Az ügyészi törvényességi felügyeletet a környezetvédelemért felelős minisztérium és más, környezet-, természetvédelmi és vízügyi OHSZ-ek tekintetében a Legfőbb Ügyészség gyakorolhatja³⁴. Az Országgyűlés környezetvédelmi bizottsága hatályos ügyrendjének 1. § (3) bekezdése értelmében a bizottság bármilyen kérdést megtárgyalhat, és abban állást foglalhat, valamint interpellációkat vizsgál meg. A környezetvédelmi bizottság, ügyrendje szerint törvényeket, határozati javaslatokat kezdeményez, véleményez, és azok ügyében állást foglal. A környezetvédelmi bizottság figyelemmel kíséri a tárgykörébe tartozó – környezet-, természetvédelmi etc. – törvények végrehajtásának szociális-ökonómiai hatásait a parlamenti demokrácia és a szociális piacgazdaság alkotmányunk preambulumban megfogalmazott igénye mentén.

4/g A környezetvédelmi civil mozgalmak akció-rádiuszába tartozik a környezetvédelmi rasszizmus elleni küzdelem, mely az 1982-es Warren County PCB Landfill esettől datálható. Észak-Karolina túlnyomóan afroamerikaiak által lakott területen akart poliklórozott bifenillel (PCB) szennyezett földet lerakással ártalmatlanítani. A poliklórozott bifenilek készülékekben (pl. transzformátorokban, kondenzátorokban) történő felhasználását az USA már a hetvenes évek óta tiltja. A 2001-es, a környezetben tartósan megmaradó szerves szennyező anyagokról szóló Stockholmi Egyezmény³⁵ (ENSZ-egyezmény) is tartalmaz ennek eliminálására irányuló tiltást. A helyiek a tehergépjárművek elé feküdtek, hogy testükkel akadályozzák meg a műveletet. Az USA-tagállam egyéb okokra hivatkozva végül elállt a tervétől. Az eset több szempontból is fontos mondanivalót hordoz. Egyrészt valóban felmerülhetett, hogy rasszista alapon mérlegelt az államigazgatás, amikor a jelen tanulmány első fejezetében is felhozott environmental justice-t, a környezeti igazságosságot (ld. supra) sértette. Az elállás később felhozott ürrügye is azt húzhatja alá, hogy nem értékelték a feketék lakta vidék környezeti-természeti állapotának megőrzését ugyanolyan fontos társadalmi érdeknek,

mint más vidékeket. Másrészt viszont precedensértékű lehet, hogy a fizikai erőszak, az agresszív fellépés bottom-up szabályozóként befolyásolta a környezetvédelmi döntéshozót eredeti elhatározása megváltoztatásakor. A „terrorizálható állam” rémképe mint negatívum kisebb súllyal esett a latba a környezetvédelem mint társadalmi érdek mérlegelésekor, mint a környezetvédelem és az egyenlő bánásmód követelményének szinergizmusa.

A jogesetek tükröztenek megbízható és valós képet lényegesen eltorzítathatja az inadekvátan konceptualizált elmélet. A tételes jog betartása és betarthatósága nagyban függ attól, hogy egy „in vitro” koncipiált közösséget, vagy pedig egy életszerű társadalmat vizsgálunk. Utóbbi esetben a tételes jog csak akkor érvényesülhet, ha a társadalmi többség nem azért nem vét a környezetjog szabályai ellen, mert azok lex perfectaként szankciót vonnának maguk után, hanem azért, mert a társadalmi játék részvevői úgy találják etikusnak. Ekkor lényegében a társadalom minden játékosa feláldoz önnön érdekeiből annyit, amennyi ahhoz szükséges, hogy a többi játékos egészséges környezethez fűződő joga univerzálisan a lehető legkevésbé csorbuljon. A környezetvédelmi rasszizmus voltaképp egy ilyen társadalmi játékban a „kevesek”-nek a „többség” érdekében történő feláldozásán alapulna. Az alapvető emberi jogok egyenértékűsége folytán a „többség” környezethez való joga nem lehet egy másik emberi jog, a faji diszkrimináció tilalmának rovására. ...*hanyatt fordította a madarat, és színekét pingált a szárnyára... A madarak eltanácstalanodtak. A festett madár a csapat egyik végéről a másikra bucskázott, mindhiába próbálva meggyőzni rokonságát, hogy közéjük tartozik* – Kosinski (1965)³⁶. Egyéb – tételezett – emberi jogok is sérülhetnek, felborítva a természetjog és a pozitív jog egyensúlyát. A pozitív jog össztársadalmi érdekbe ütközhet úgy is, ha nem etnikai, vallási etc. társadalmi csoportokat hoz a többséghez képest hátrányos helyzetbe, hanem például az egészséghez való jogot mint második generációs alapjogként tételezett szociális jogot sérti az egészséges környezet deficitos törvényi védelmével. A magántulajdonhoz³⁷, a magánlakás sérthetlenségéhez³⁸ való alkotmányos jog legálisan felülírható természetvédelmi célra mint közérdekű célra történő kisajátítás esetén³⁹. Az Európa Tanács emberi jogi egyezménye is elismeri ezt.⁴⁰ Ilyenkor a legalitás mögül sokszor hiányzik a társadalmi legitimitáció. A jog és a környezetjog egy tágabb fogalomba, az archetipikusan kódolt és a kondicionált valóságelvű emberi magatartás már előbb létező viselkedési szabályrendszerébe illeszkedik. És csak egy ilyen, előzetesen létező, tágabb normarendszer ősbibb szabályai között működhet.

5) Külön vizsgálandó a környezetvédelmi munkajog: azaz

- a munkajog környezetvédelmi területei, valamint
- a környezetvédelemben megjelenő munkajogi partikulárok.

Munkavédelmi törvényünk értelmében az állam – a munkavállalók és a munkáltatók érdekképviselői szerveivel egyeztetve – meghatározza az egészséget nem veszélyeztető és biztonságos munkavégzés alapvető követelményeit, irányítási és ellenőrzési intézményeit, valamint kialakítja az egészség, a munkavégző képesség megővésére, a munkabiztonságra és a munkakörnyezetre vonatkozó országos programját (1993. évi XCIII. tv. 2. § (1) bek.). A kontraktuális jogviszonyok talaján legalább olyan gyakoriak a környezet- és természetvédelmi problémák, mint a szerződésen kívüli relációkban. Az ügyész keresetet indíthat a semmis szerződéssel a közérdekben okozott sérelem megszüntetése érdekében a szerződés semmisségének megállapítása iránt (Ptké. 36/A. §). A Legfelsőbb Bíróság GK 25. számú állásfoglalása értelmében a vállalkozó köteles figyelmeztetni a megrendelőt, ha az környezetkárosításhoz vezető utasítást ad neki, és amennyiben az ezt nem veszi figyelembe, köteles megtagadni a jogellenes munka elvégzését. A jogellenesség itt környezetjog-ellenességet jelent. A munkavállaló a munkaviszony fennállása alatt nem tanúsíthat olyan magatartást, amellyel munkáltatója jogos gazdasági érdekeit veszélyeztetné; kivéve, ha erre jogszabály feljogosítja. Ilyen jogositványa lehet pl. a környezetvédelmi megbízottnak (a környezetvédelmi megbízott alkalmazásának feltételéhez kötött környezethasználatok meghatározásáról szóló 93/1996. (VII. 4.) Korm. rendelet). De ilyen helyzet alakulhat ki munka-egészségügyi – munkahigiénés, foglalkozás-egészségügyi, népegészségtani – szaktevékenység végzésekor is (munkavédelmi tv. 8. §) etc.

3. Summarium

A törvénykezés és a törvényhozás kölcsönhatása a környezetvédelmi jogban is érvényesül. A fenti környezetvédelmi kazuisztika társadalmi absztrakciójára az egyes alpontokban sor került. Közös vonásként állapítható meg az egyes jogágak környezetvédelmi esetjogában a társadalom civil aktorainak radikalizálódása, ugyanakkor mind növekvő érdekérvényesítő képessége is. E kettő összefügg.

A társadalmi szintű változások továbbra is felülről érkező, top-down irányítási módszerekkel befolyásolt, környezetkímélő gazdaság mellett realizálódnak. Ez érvényes Magyarországra, de egyéb fejlett államok jogrendjére egyaránt. Létezik ugyanakkor a „félkarú Leviatán” jelenség is. Amikor az ál-

lam környezetjog-formáló, környezetjogi döntéshozó mechanizmusai nem megfelelő kontrollal enged alulról érkező befolyást. Ez érkezik civil társadalmi vagy gazdasági oldalról. Különösen a gazdasági oldal hajlamos – megfelelő állami kontroll hiányában – agrár-környezetvédelmi és agrár-természetvédelmi társadalmi értékrendet felülírni. A társadalmi-gazdasági helyzetet rosszul felmérő, túlságosan engedékeny állam azért válhat félkarúvá, mert a kisujját esetleg már odanyújtotta. A nemzetgazdaság megfelelő működése államraison. A nemzetgazdaság mutatói (mint pl. a munkanélküliségi ráta) a környezethez való alkotmányos jog de facto érvényesülésének mindenkori állapotát is hűen tükrözik. Így például a munkanélküliségi ráta csökkenésében szerepe lehet a hatályos környezetvédelmi előírások direkt és indirekt állásteremtő hatásának (környezetvédelmi megbízottak alkalmazásának normatív kötelezettsége, ökoauditálás, szelektív hulladékgyűjtés, környezettechnológiai fejlesztés etc.).

Az alkotmányjogi megközelítés minden fejlett vagy fejlődésben lévő ország környezetvédelmi politikájára jellemző. Az alapvető emberi jogok tételes joggá válásának első lépését jelenti azok konstitucionalizálása. Ezért sokszor az alkotmányban foglalt értékek, alapjogok kiüresedhetnek. Alacsonyabb szinten – a büntető, a közigazgatási, a civiljog szintjén – megy végbe a tényleges környezetvédelmi jogi politizálás. A környezetvédelmi kazuisztika így ezen a síkon mutatkozik. Valós helyzetet tükröző társadalmi absztrakció a gyakorlati jogesetektől indukálható. A ratio decidendi sokszor csak környezetjog-történeti pillanatfelvétel, mert éppen a törvénykezés obiter dictuma képezi az évekkel, évtizedekkel, esetleg évszázaddal később levont általános következtetések alapját.

A részvételi demokrácia vegyes környezetpolitikai színezetű ágensei – mint láthattuk például az Európai Parlament kétféle „zöld frakciója” esetében – a környezetvédelmi társadalmi érdeket egyéb érdekekkel, jogi-etikai értékekkel is ütköztethetik. Az EU környezeti politikái ugyan egyik oldalról nézve csak megfelelő politikai keretek közt fungáló társadalmi berendezkedés mellett realizálódhatnak. Másik oldalról ellenben a környezetjog – a környezetvédelmi köz- és magánjog – kerékkötőjévé is válhat a napi politizálás. Erre számos példa akad bármely uniós tagállamban. Kezdve például Spanyolországgal – amely sokáig inkább fizette a több ezer eurós napi tételt, mint hogy eleget tegyen uniós környezetvédelmi kötelezettségének, és engedték a fáradt olajat a Földközi-tengerbe –, de a sort itt be nem fejezve.

A környezetvédelmi büntetőjog reformja az elmúlt évtizedekben lezajlott. Mégsem érhetett teljesen véget. Készülő büntető törvénykönyvünkben

a környezetvédelmi büntetőjog a fent írtak szerint jelentősebb szerepet kell, hogy betöltsön. Az agrár-büntetőjog még régebbi, sokkal távolabbi múltat tekint vissza. Legszigorúbban véve is a XIX. századig nyúlik vissza a jogtörténetben. Az agrár-büntetőjogi tényállások és az agrár-szabálysértési diszpozíciók evolúciója sem érhet véget a fenti **2/b** pontban foglalt javaslatok kodifikálásával. Azt, aki bűnösen, az agrár-, ill. a környezetjog szabályai ellen társadalomra veszélyes magatartást realizál, a társadalom egészének mindenkor el kell ítélnie, moraliter és iuridicialiter szankcionálnia kell. A társadalmi-gazdasági, technikai-természettudományos fejlődésnek megfelelően az emberiség történetében később is jelentkezhetnek újonnan kriminalizálandó tevékenységek, mulasztások.

Az első fejezetben említett környezetjog-tudományi alap kutatások eredményei a jogtudományi tevékenység révén közvetetten, de viszonylag rövid időn belül megjelennek a hazai, illetve szupranacionális iuris dictióban. A tudományosság a környezetvédelmi jogban – ahogy a jog egészében – valamiféle másodlagos funkciót tölt be. A környezetjog-tudományban gyakoriak a szemlecek közé sorolt írások. Ezek értéke legtöbbször külföldi jogintézmények bemutatásában, külföldi jogesetek ismertetésében, valcolásból származó, külhoni tapasztalatok átadásában rejlik. A gyakorlatra átültethető, általában kodifikációs időszakok lapokban vagy más magas idézetségű periodikák tanulmányrovatában közölt írások másfajta tudományos értékeket közvetítenek az olvasó számára. Míg a szemlecek általában a környezetvédelmi jog iránt érdeklődő olvasók művelődő közösségéhez, az utóbbiak a jogalkotókhoz szólnak. A környezetvédelmi kazuisztika hasznosítható társadalmi absztrakciója többnyire a tanulmányok formai és tartalmi keretei közt tud megvalósulni. Az amicus curiae levél mint jogtudományi műfaj elterjedése a környezetvédelmi döntések társadalmi-gazdasági megalapozottságát nagyban elősegítene. Ezek publikálása speciális jogtudományi fórumokon képzelhető el, amely lehetővé tenné az egyszerű hozzáférést a jogalkalmazó mint célzott közönség számára, anélkül, hogy egyéb környezetvédelmi tárgyú írásokban kellene tallóznia. A környezet- vagy természetvédelmi tárgyú amicus curiae levelekben egyfajta társadalmi szintű absztrakció jelenik meg (elvétve, de hazánkban is előfordulnak ilyen írások). Ezen absztrahálás eredménye – a műfaj jellegénél fogva – a környezetvédelmi kazuisztikára kellene, hogy hasson. A vektor így – bizonyos szempontból – megfordul (l. infra).

A **1)** civiljogi, a **2)** büntetőjogi, a **3)** közigazgatási, a **4)** konstitucionális és a **5)** munkajogi környezetvédelmi kazuisztika társadalmi absztrakciója végre-

hajtható az említett öt ág mindegyikében külön-külön, és az egész jogrendet érintő szociális kihatások tekintetében holisztikusan is. A tanulmányban az 1)-4)-ig terjedő pontok további, betűkkel jelölt alpontokra tagozódnak. A tanulmány tagolása jelzi az egyes pontok és alpontok önálló funkcióját, ugyanakkor az utalások összefüggésekre mutatnak rá az egyes jogágakban manifesztálódó környezetvédelmi gyakorlat és elmélet bizonyos kérdései között. A számozott pontokban megfogalmazott horizontális környezetjogi és bioetikai felelősségtan a szektorális környezetvédelmet érintő jogesetektől is merít példákat.

Az agrár-környezetvédelmi és agrár-természetvédelmi esetjog és normahalmaz nagyjából a XIX. század második felétől kezdve formálta az agrártársadalmakból ipari társadalmakká vált országok környezetvédelmi, majd természetvédelmi étoszát. A környezethez való jog mint társadalmi érdek ténylegesen az agrártársadalmi formában alakult ki, de az iparosodás hívta életre a szabályalkotás és jogalkalmazás szintjén. Az agrártársadalom és az ipari társadalom kontrasztja hozta elő a filozófiában már legalább egy évszázaddal korábban meglévő környezetvédelmi igényt. Nem egyik napról a másikra keletkezett tehát az emberi társadalmakban a környezetvédelem: gondolati síkon jóval korábban megfogalmazódott, de kellett hozzá egy lökés, hogy mozgási energiát kapjon. Ekként úgy tűnhet, a társadalmi szintű következtetés a környezetvédelemben megelőzte a gyakorlatot; a kölcsönhatás fordított irányban működik, mint várnánk. Ez természetesen csak *grosso modo* állja meg a helyét. A környezetvédelmi kazuisztikából absztrahál a XXI. század normaalkotója és környezetfilozófusa egyaránt. A környezeti erkölcsi és jogi normák egymásra hatása miatt előfordul, hogy a jogszolgáltatásban olyan határozatok születnek, melyek teljesen azonos ténybeli alapokon állnak ugyan, azonban a környezeti etika közvetett hatására differenciált a jogi alapjuk.

Jegyzetek

¹ Vö. A munka törvénykönyvéről szóló 1992. évi XXII. törvény 13. §-a, 15/A. §-a, 20. §-a, 30-33. §-ai, a munkavédelemről szóló 1993. évi XCIII. törvény 2-8. §-ai.

² *Ius honorarium* = kb. jogalkalmazói jogformálás.

³ D. 1.1.8.

⁴ An environmental injustice exists when members of disadvantaged, ethnic, minority or other groups suffer disproportionately at the local, regional (sub-national), or national levels from environmental risks or hazards, and/or suffer disproportionately from violations of fundamental human rights as a result of environmental factors, and/or denied access to environmental investments, benefits, and/or natural resources, and/or are denied access to information; and/or participation in decision making; and/or access to justice in environment-related matters.

⁵ Magyarországon kihirdette az 1973. évi 3. tvr.

⁶ Pp. 163. § (3) bek.: a bíróság az általa köztudomásúnak ismert tényeket valóban fogadhatja el. Ugyanez áll azokra a tényekre is, amelyekről a bíróságnak hivatalos tudomása van. Ezeket a tényeket a bíróság akkor is figyelembe veszi, ha azokat a felek nem hozták fel, köteles azonban a feleket e tényekre a tárgyaláson figyelmeztetni.

⁷ Az elsőfokú bíróság – döntése indokaként – megállapította, hogy az alperes építkezése a közvélekedés által feltételezett egészségkárosító hatás, a térvilágítás, és a villámhárítók működtetésével keletkező zavaró hatások miatt a felpereseket szükségtelenül zavarja, a perben beszerzett igazságügyi ingatlanforgalmi szakértői vélemény szerint az építkezéssel okozati összefüggésben felperesek ingatlanainak forgalmi értéke – változó mértékben – csökkent (a Baranya Megyei Bíróság előtti 11.P.20.160/2007/10. sz. ügy).

⁸ Sajtótörvényünk, az 1986. évi II. törvény 2. § (1) bekezdése értelmében a sajtó feladata – a hírközlés más eszközeivel összhangban – a hiteles, pontos és gyors tájékoztatásról való gondoskodás.

⁹ A Média törvény, a rádiózásról és televíziózásról szóló 1996. évi I. tv. 23. § (2) bek. értelmében a közszolgálati műsorszolgáltató és a közműsor-szolgáltató rendszeresen, átfogóan, elfogulatlanul, hitelesen és pontosan tájékoztat a közérdeklődésre számot tartó hazai és külföldi eseményekről, a vételkörzetében élők életét jelentősen befolyásoló eseményekről, összefüggésekről, vitatott kérdésekről, az eseményekről alkotott jellemző véleményekről, az eltérő véleményeket is beleértve. A 4. § (1) bek. szerint a közérdeklődésre számot tartó hazai és külföldi eseményekről, vitatott kérdésekről a tájékoztatásnak sokoldalúnak, tényszerűnek, időszerűnek, tárgyilagosnak és kiegyensúlyozottnak kell lennie.

¹⁰ Nyomatékos súlyosító körülmény, ha a cselekmény a közvéleményt felzaklatta, vagy közfelháborodást váltott ki (LB 15. Irányelv IV.8.).

¹¹ A Nemzeti Civil Alapprogramról szóló 2003. évi L. tv. 14. § b) pontja szerint.

¹² 1959. évi IV. törvény

¹³ 1996. évi LIII. törvény

¹⁴ Az 1952. évi III. tv. 327. § (1) bek. c) pontja értelmében.

¹⁵ Az 1952. évi III. tv. 327. § (1) bek. a) pontja.

¹⁶ A közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. tv. (Ket.) 15. § (5) bekezdése értelmében.

¹⁷ Konrád György: A látogató. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1988. (1967) 21. o.

¹⁸ Ádám Antal: Az értékek pluralitása és versengése. In: Jog-értékek-erkölcs. Acta Humana Studiosorum, Emberi Jogok Magyar Központja Közalapítvány, Budapest 2006. 76. o.

¹⁹ Gabor, D.; Colombo, U.; King, A.; Galli, R.: Beyond the Age of Waste – A report to the Club of Rome. Pergamon International Library of Science, Technology, Engineering and Social Studies, Egyesült Királyság, 1978.

²⁰ I.e.: amikor állatokról van szó, minden ember olyanná válik, mint a nációk. Singer, Isaac Bashevis: The Penitent. Penguin Books Ltd., London, 1986 (Jewish Daily Forward, 1973. január-március), pp. 33-34.

²¹ Győri Ítéletábr. Pf. I. 20.271/2006/4.

²² Alkotmány 21. § (2) bek., az Országgyűlés bizottságainak létrehozásáról, tisztségviselőinek és tagjainak megválasztásáról szóló 14/2006. (V. 31.) OGY határozat 1.13. pontja.

²³ Hírforrás: Szócs László: Az európai zöldek fekete-listája. Népszabadság, 2008. február 26., LXVI. évf., 48/1. szám, 15. o.

²⁴ The figures show that Poland belong to the group of countries which are leading Europe by producing less than 300 kg municipal waste per person. At the same time it must be stressed that further efforts towards the intensification of reuse, recovery and recycling are needed.

²⁵ Az 1993. évi LIX. törvény.

²⁶ Az ítélet 1982. október 26-án került meghozatalra.

²⁷ Debreceni Ítéletábrla Pf. II. 20.422/2007/4.

²⁸ A 6/90. és 9/90. sz. egyesített ügyekben – az Európai Közösségek Bírósága előtt – az Andrea Frankovich contra Olasz Köztársaság és a Danila Bonifaci contra Olasz Köztársaság ügyeket egyesítették. Ítélet 1991. november 19-én született. Megfogalmazta a Bíróság, hogy a tagállamot terhelő kártérítési kötelezettség lehetősége különösképpen fontos akkor, amikor – mint a jelen esetben – a közösségi normák teljes körű hatályosulása az állam valamely jogi aktusától függ, és ennek következtében a magánszemélyek az adott aktus hiányában nem érvényesíthetik a nemzeti bíróságok előtt a közösségi jog által elismert jogaikat (34). Amikor egy tagállam megsérti a Szerződés 189. cikkének harmadik bekezdése alapján őt terhelő azon kötelezettséget, hogy minden szükséges intézkedést megtegyen annak érdekében, hogy egy irányelv által előírt eredményt elérjen, akkor e közösségi jogi norma teljes érvényesülése három feltétel teljesülése esetén ír elő kártérítéshez való jogot (39). E feltételek közül az első az, hogy az irányelv által előírt eredmény a magánszemélyeket jogokkal ruházza fel. A második feltétel az, hogy e jogok tartalmát az irányelv rendelkezései alapján meg lehessen határozni. Végül a harmadik feltétel az, hogy okozati összefüggés legyen a kötelezettség állam általi megsértése és a jogsérelmet szenvedett személyek kára között (40).

²⁹ A jogalkotásról szóló 1987. évi XI. törvény

³⁰ A statisztikáról szóló 1993. évi XLVI. törvény

³¹ I. e.: a statisztika feladata és célja, hogy valóságghú, tárgyilagos képet adjon a társadalom, a gazdaság, a tulajdonviszonyok és a környezet állapotáról és változásairól az államhatalmi és a közigazgatási szervek, valamint a társadalom szervezetei és tagjai számára (ibid. 1. §).

³² A Magyar Köztársaság ügyészségéről szóló 1972. évi V. törvény 3. § (2) bek. g) pontja értelmében az ügyészség egyebek mellett elősegíti, hogy a jogszabályok rendelkezéseit megtartsák (ügyészi törvényességi felügyelet).

³³ 1972. évi V. tv. 5. § (2) bek. b)–c)

³⁴ 1972. évi V. tv. 13. § (4) bek.

³⁵ Magyarországon kihirdette a 2008. évi V. törvény.

³⁶ Kosinski, Jerzy: A festett madár. (Ford. Gy. Horváth László) Európa Könyvkiadó, Budapest 1990. 59. o., Eredeti: ... Lekh would turn the bird over and paint its wings... For an instant the birds were confounded. The painted bird would circle from one end of the flock to the other, vainly trying to convince its kin that it was one of them. (Kosinski: The Painted Bird. Bantam Books Inc., USA, Canada 1980. p. 49, p. 50.)

³⁷ Alkotmány 9. § (1) bek.

³⁸ Alkotmány 59. § (1) bek.

³⁹ A kisajátításról szóló 2007. évi CXXIII. törvény 2. § k) pont.

⁴⁰ Az 1952. évi kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikke szerint senkit sem szabad tulajdonától megfosztani, kivéve, ha ez közérdekből, törvényi feltételek és a nemzetközi jog általános elvei szerint történik.

Nemessányi Zoltán
egyetemi adjunktus

Rejtett képviselet az angol jogban

1. Mi rejlik a rejtett képviselet intézménye mögött?

Lord *Atkin* a termékfelelősség intézményét megalapozó *Donoghue (or McAlister) v Stevenson*¹-ügyben kifejtett gondolatmenete szerint a „Szeresd felebarátodat” bibliai parancsa a jog nyelvére lefordítva annyit jelent, hogy ne okozz kárt felebarátodnak. A jogász kérdés pedig Lord *Atkin* szerint úgy szól: „Ki az én felebarátom?”².

Az angol jog rejtett képviseleti doktrínája viszont azt a dilemmát veti fel, hogy „Ki az én szerződő partnerem?”. A doktrína ugyanis „lehetővé teszi egy idegennek, akiről soha nem is halottam, hogy igényt támasszon velem szemben egy olyan szerződésből fakadóan, amelyről azt hittem, hogy a legjobb barátommal kötöttem”³. Rejtett képviselet esetében előfordulhat, hogy a harmadik személy tőkeerős eladóval vélt szerződést kötni, és kiderül, hogy az csak képviselő volt, s valójában egy jóval gyengébb fizetőképességű képviselttel szemben kell igényt érvényesítenie.⁴

A rejtett képviselet mint az angol common law „abszolút eredeti intézménye”⁵, újra és újra magára vonja német és francia elméleti jogászok figyelmét, mégha azt a hagyományos kontinentális jogi gyakorlat rendkívül bonyolultnak és nehezen megemészthetőnek tartja is.⁶ Az elmélet világában az intézmény külföldi és hazai megítélése ugyanakkor nagymértékben eltérő⁷: amíg a német és francia jogtudósok a mindenkori érdekeket finom és differenciált módon figyelembe vevő jogpolitikai példaként tekintenek rá, addig az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban több hang is ellene szól, és az ottani szerzők általában a common law anomáliájának minősítik.⁸ A széles körben elfogadott angolszász álláspont szerint „a közönséges jogérzettel ellentétes”⁹, a „szerződési jog alapvető elveivel is összeegyeztethetetlen”¹⁰ anomália az, ha megengedjük egy személynek, hogy pereljen illetve perelhető legyen egy olyan szerződés alapján, amelyet a valóságban nem is kötött meg”¹¹.

A rejtett képviseleti doktrína vizsgálata álláspontom szerint egy további, általánosabb elméleti problémakör átgondolását segítheti elő. Nevezetesen

a szerződés római jogi, személyhez kötődő modelljének és a modern szerződések szociológiai funkciójának egymáshoz közelítését. A modern kereskedelmi viszonyok között egyre kevésbé lényeges mozzanat a szerződő felek személye. Ezt a tendenciát előlegezte meg a rejtett képviselet már régóta élő intézménye, amelynek elismerése nyilvánvalóan a hagyományos kötelmi jogi alapelvek áttörését jelenti: figyelmen kívül hagyja a képviselt és a képviselő közötti belső és a képviselt (vagy a képviselő) és a harmadik személy közötti külső jogviszonyok egymástól való elkülönítését. A naturalizmus teret nyer benne a jogi formalizmussal szemben. Előremutatóan, az ügyletben ténylegesen érdekeltet helyezi előtérbe a jogviszony formális alanyaival szemben, s ezzel már a XVIII. századtól kezdődően megkérdőjelezi a relatív szerkezetű kötelmi viszonyok zárt jellegének manapság egyre több sebből vérző tézisé.

2. A rejtett képviselet joghatása

A kontinentális jogrendszerekben uralkodó doktrína szerint a képviseltre vonatkozóan akkor fakadnak jogok és kötelezettségek a képviselő által kötött szerződésből, ha utóbbi a szerződést a képviselt nevében kötötte. Ebből pedig a fordított esetre az a következtetés adódik, hogy az ügyletből nem származnak joghatások a megbízóra (a képviseltre) nézve, ha a képviselő bár a megbízás keretein belül, de nem a megbízó nevében járt el, azaz nem tette nyilvánvalóan felismerhetővé, hogy az ügylet joghatásai a megbízót illetik. A kontinentális jogrendszerekben a (közvetlen) képviselet joghatásainak beálltához az szükséges, hogy egyértelmű utalás történjen az ügy valódi urára. Ez az elv „Offenheitsprinzip”-ként (nyilvánossági elv) vonult be a jogi köztudatba. Ennek lényege, hogy csak akkor állnak be a képviselt személyében a képviselő által kötött szerződésből fakadó joghatások, ha a képviselő szerződési nyilatkozata *nyíltan* utal a képviseltre.¹²

Az angol jog rejtett képviseleti doktrínája szerint viszont a képviselt akkor is pert indíthat a harmadik személlyel szemben, és utóbbi is perelheti a képviseltet, ha a képviselő semmilyen formában nem hozta a harmadik személy tudomására, hogy valójában más javára szerződött. A common law tehát nem követi a nyilvánossági elvet: a rejtve maradó képviselt perelhet és perelhető azon szerződés alapján, amelyet megbízottja a saját nevében kötött és a harmadik személy a szerződéskötéskor nem volt tisztában azzal, hogy akivel szerződik, valójában csak képviselő.

Az angol képviseleti jog legrészletesebb összefoglalása a sokat hivatkozott és általánosan elismert

jogtudományi munkában, az eredetileg 1896-ban megjelent¹³ és azóta tizenhat újabb kiadást megért Bowstead-féle monográfiában található.¹⁴ A monográfia szerint a képviselet (agency) két személy közötti bizalmi viszony, amelyben egyikük (a principal) kifejezetten vagy ráutaló magatartással hozzájárul ahhoz, hogy a másik személy (az agent) az ő érdekében eljárjon oly módon, hogy az hatással van harmadik személyekkel szembeni jogviszonyaira, és az agent ezt hasonló módon elvállalja.¹⁵ A képviselő felhatalmazott ezen cselekmények megtételére; ezen felhatalmazásából jogosultság keletkezik a principal harmadik személyekkel szembeni jogviszonyainak befolyásolására.¹⁶

A common law képviseleti joga – némi egyszerűsítéssel¹⁷ – két alapvető esetet különböztet meg aszerint, hogy a harmadik személy tudja-e a szerződéskötés-kor, hogy a képviselő (agent) egy megbízó (principal) érdekében jár el. Nyílt képviseletről (disclosed agency) beszélünk akkor, ha az ügyletkötés időpontjában a harmadik személy számára ismert az a tény, hogy az ügylet a megbízó érdekét szolgálja. A nyílt képviselet két további alesetre bontható, az alapján, hogy a képviselő közli-e a harmadik személlyel a képviselt nevet (named principal) vagy sem (unnamed principal).¹⁸ Akkor is nyílt képviseletről van tehát szó, ha a harmadik személy bár tudja, hogy akivel szerződik, csak képviselő, azonban a képviselt személyazonossága számára ismeretlen. Rejtett képviselet (undisclosed agency) akkor áll fenn, ha a harmadik személy az ügyletkötés időpontjában nem tud a képviselt létezéséről¹⁹, szándéka tehát az, hogy személyesen a képviselővel kerüljön jogviszonyba²⁰ (aminek egyik szükségszerű előfeltétele, hogy a képviselő a saját nevében szerződjön).

A kontinentális jogok szempontjából feltűnő sajátossága az angolszász képviseleti jognak, hogy a jogkövetkezmények nyílt és rejtett képviselet esetében alapvetően azonosak.²¹ Főszabály szerint mindkét esetben jogosult a képviselt személy (principal) pert indítani a harmadik személlyel szemben és ez utóbbi is perelheti a principalt azon szerződés alapján, amelyet a képviselő (agent) képviseleti jogkörében eljárva kötött a harmadik személlyel.²² A common law tehát nem tulajdonít különösebb jelentőséget a képviselet közvetett és közvetlen formája közötti, a kontinentális jogokra jellemző megkülönböztetésnek: ha a képviselő a képviselt számlájára jogosult szerződést kötni harmadik személlyel, ebből a szerződésből fakadóan alapvetően a képviselt lesz jogosult és kötelezett. Az angol jog alapvetően a közvetlen képviselet joghatásainak megvalósítására törekszik, akár tudta a harmadik személy, hogy képviselővel szerződik, akár nem.²³ Ezt mutatja, hogy a common law szerint ha a képviselő a saját nevében

szerződik harmadik személlyel és pedig akár szóban, akár írásban, bizonyítani lehet, hogy valójában kinek a javára kötötte a szerződést annak érdekében, hogy ez utóbbi személy perelhesen illetve perelhető legyen a szerződés alapján.²⁴

3. A rejtett képviselet joggyakorlati alapjai

A kontinentális jogászok számára meglepő és nehezen értelmezhető rejtett képviseleti doktrína a vele szemben megfogalmazott angolszász bírálatok ellenére szilárd joggyakorlati alapokon nyugszik. Klasszikus, későbbi ítéletekben is gyakran hivatkozott példája a *Sims v Bond* ítélet²⁵, amelyben egy hajót üzemeltető társaság ügyvezetője és résztulajdonosa a saját nevében nyújtott kölcsönt egy banknak a társaság tulajdonosaitól a közraktári jegy átadásával. Az ügyvezető halála után a társaság egyéb tulajdonosai, mint rejtett képviseltek indítottak pert a bankkal szemben a kölcsön visszafizetése iránt. Az ügyben eljáró egyik bíró, Denman CJ leszögezte, hogy ha a képviselő saját nevében, de rejtett képviselt javára szerződik, akár a képviselő akár a rejtett képviselt pert indíthat a harmadik személlyel szemben. Utóbbi esetben azonban az alperest olyan helyzetbe kell hozni a rejtett képviselt felbukkanásakor, mintha a képviselő lett volna a szerződő fél²⁶, azaz a harmadik személy a képviselttel szemben felhozhatja mindazokat a kifogásokat, amelyek a képviselővel szemben rendelkezésére állnának. Felpereseknek ilyenkor azt kell kétséget kizáróan bizonyítani, hogy a kölcsönösszeg, mégha azt névlegesen más nyújtotta is harmadik személynek, ténylegesen felpereseket illette (az adott ügyben felperesek nem tudták bizonyítani, hogy a kölcsön nyújtása az ő számlájukra történt).²⁷

Az európai jogi kultúrán felnövekedett modern jogászok számára még inkább mehökkentő lehet, hogy a doktrínát ingatlanok adásvételére is alkalmazzák.²⁸ 1807-ben Norfolk hercegének képviselője a saját nevében, de a herceg számára kötött adásvételi szerződést alperessel az utóbbi tulajdonában lévő ingatlanra, amely a szerződés szerint egy mérföldre feküdt Horsham városától. A herceg képviselője előleget fizetett, és csak ezt követően árulta el alperesnek, hogy valójában a herceg javára járt el. Miután azonban kiderült, hogy az ingatlan ténylegesen három és négy mérföld közötti távolságra fekszik Horsham-tól (és ezáltal az értéke lényegesen alacsonyabb, mint a szerződésben szereplő), a herceg saját nevében indított pert az ingatlan tulajdonosa ellen és követelte az előleg visszafizetését. Az angol

bíróság végső fokon helyt adott a herceg keresetének, holott a szerződést a herceg képviselője a saját nevében kötötte és csak később árulta el alperesnek, hogy az ingatlant valójában nem a maga számára akarta megszerezni.²⁹

Ugyancsak gyakran idézett döntés a Spurr v Cass, Cass v Spurr egyesített ítélet. Az ügyvéd Spurr „Spurr és Chambers” cégnév alatt végezte tevékenységét, Chambers azonban bár maga is ügyvéd, nem partnere volt, hanem csak segéd az irodában. Az ügyféllel, Cass-szal viszont a „Spurr és Chambers” szerződött és az ügyfélnek ebből a szerződésből kifolyólag számlatartozása keletkezett. Spurr-nek pedig egy kisebb értékre szóló váltón alapuló tartozása volt az ügyféllel szemben. A kérdés tulajdonképpen úgy merült fel, hogy a Spurr által egyedül indított perben helyt kell-e adni a követelésének, ha Chambers nem áll perben, illetve, hogy az ügyfél által indított perben Spurr beszámíthatja-e az ügyfél számlatartozását. A Queen’s Bench Divison mindkét kérdést igenlően válaszolta meg.³⁰

A rejtett képviselet doktrínája hatást gyakorolt Anglián kívüli common law jogrendszerű államok jogi gondolkodására is. Ezt mutatja a Browning v. Provincial Insurance Company of Canada-ítélet, amelynek tényállása szerint Browning pék az 1867. évben azzal bízta meg bizományosát, hogy vásároljon számára meghatározott mennyiségű lisztet, és hajón szállíttassa el hozzá Montrealból New Fundland szigetére. A bizományos a saját nevében biztosítási szerződést kötött a szállítmányra az alperes biztosító társasággal, amely nem is tudott a megbízó Browningról. A lisztet szállító hajó felborult és a liszt jelentős része megsemmisült. Browning a saját nevében indított keresetet a biztosítóval szemben kárának megtérítése iránt. Az angol bíróság végül helyt adott a keresetnek azzal az indokolással, hogy mind az angol, mind a kanadai jog értelmében a tengeri biztosításokra is irányadó az a szabály, amely szerint a (rejtett) képviselt pert indíthat és perelhető azon szerződés alapján, amelyet kereskedelmi képviselője a saját nevében kötött harmadik személlyel, utóbbinak azonban rendelkezésére állnak mindazok a kifogások, amelyek a képviselővel szemben felhozhatóak lennének.³¹

A rejtett képviseleti doktrína szilárd beágyazódását jelzi az azóta egyébként sokat bírált Watteau v Fenwick ítélet³², amelyben az angol bíróság az elv fenntartása érdekében még a képviseleti jog általános szabályaitól való kifejezett eltérést is felvállalta. Az alperes sörgyár megvásárolt egy sörözőt, és annak korábbi tulajdonosát a továbbiakban üzletvezetőként alkalmazta; a hatósági engedély továbbra is a korábbi tulajdonos nevére volt kiállítva, és az ő neve szerepelt a söröző cégén is. A sörgyár és az üzlet-

vezető közötti titkos megállapodás értelmében utóbbi ásványvízen és üveges sörön kívül minden egyebet (így szivarokat is) kizárólag az alperestől rendelhetett. Az üzletvezető azonban halasztott fizetéssel szivarokat rendelt meg mástól (felperestől), aki nem tudott arról, hogy az üzletvezető csak képviselő. Miután a szivarok vételára nem került megfizetésre, és az eladó számára kiderült, hogy az üzletvezető alperes javára járt el, pert indított a sörgyárral szemben. Az ügyben a fő kérdés az volt, hogy a rejtve maradt képviselt személy felelőssé tehető-e képviselőjének azon cselekményeiért, amelyeket utóbbi képviseleti jogkörét túllépve végzett. A dilemma azért merült fel, mert nyílt képviselet esetében egyértelműen érvényesült az a kontinentális jogrendszerekben is ismert szabály, hogy a képviseleti jogkörét túllépő képviselő által kötött szerződések nem kötik a képviseltet.³³ Az ügyben eljáró Wills J. bíró mindenekelőtt megállapította a szivarokról, hogy azok olyan árucikkek, amelyeket egy sörözőben rendszerint árusítanak. Ezt követően felidézte azt a kontinentális jogrendszerekben is ismert általános szabályt, hogy a képviselt személy felelősséggel tartozik képviselőjének azon felhatalmazás keretében végzett aktusaiért, amellyel az ilyen jellegű képviselők rendszerint rendelkeznek³⁴, és pedig függetlenül azon korlátozásoktól, amelyek a képviselő és a képviselt közötti (titkos) megállapodáson alapulnak.³⁵ Wills bíró álláspontja szerint a szabály a rejtett képviseletre is irányadó. Meglehetően rövid indokolású³⁶ ítéletében a contrario érveléssel arra a valóban lényeges pontra mutatott rá, hogy ellenkező esetben a rejtett képviselettel kapcsolatos valamennyi perben a képviseleti jog titkos korlátozására hivatkozhatna a képviselt és ezzel megakadályozná a harmadik személy igényérvényesítését³⁷.

Az angol jog rejtett képviseleti doktrínája a vele szemben megfogalmazott számtalan kritika ellenére a mai napig érvényesül a common law-ban. Ezt mutatja az 1995. évben született Boyter v. Thomson-ítélet, amelyben a Lordok Háza helyt adott a képviselőtől hajót vásárló személy által a (szerződéskötés) rejtve maradt megbízóval szemben indított keresetnek, miután kiderült, hogy a hajó nem volt megfelelő minőségű és nem volt alkalmas a szerződésben szereplő célra.³⁸

4. A doktrína korlátozása

Számos angol ítéletben – a fent már említett elméleti aggályokkal összhangban – a korábbi bírósági határozatok kötőereje ellenére megtalálható a joggyakorlatban meggyökeresedett rejtett képviselet bírálata.³⁹ Blackburn bíró a sokat idézett és később részletesen

elemzett *Armstrong v. Stokes*-ügyben⁴⁰ például mint-ha kissé sajnálkozva állapította volna meg, hogy a rejtett képviselet által nyújtott megoldás – nevezetesen az, hogy a harmadik személy közvetlenül fordulhat a mindaddig rejtve maradt képviselttel szemben – helytállóságával kapcsolatos kételyek ellenére nem térhet el a korábbi precedensektől.⁴¹

A rejtett képviselet kedvezőtlen hazai megítélése vélhetően jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy az angol joggyakorlat számos olyan elvet alakított ki, amelyek a doktrínát korlátok közé szorítják: bizonyos esetekben a common law bíróságok nem ismerik el a rejtve maradó képviselt és a harmadik személy közötti közvetlen igényérvényesítés lehetőségét⁴². Bár Blackburn bíró kifejtette, hogy nem a bíróságok feladata, hogy a jogrendszer hibáit illogikus kivételekkel korrigálja, az egyéb angol ítéletek – ha már nem tudták megszüntetni az anomáliát – néha nehezen követhető kivételek sorával próbálták meg körülbástyázni azt. Ezen kivételek révén a rejtett képviselet alapvető joghatása (a jogviszonyban nem állók közötti közvetlen perlés lehetősége) immáron az esetek jelentős részében nem érvényesül. A továbbiakban a doktrína lehetséges korlátozási irányait vesszük sorra.

4.1 Eljárásjogi korlátozás

A rejtett képviseleti doktrína korlátozásával kapcsolatos egyik kísérlet eljárásjogi köntösben jelent meg. Az 1848. május 15-én született *Humble v. Hunter*-ítélet⁴³ alapjául szolgáló hajóbérleti szerződést bérbeadóként a hajó tulajdonosának (felperesnek) a fia kötötte meg, a szerződés őt jelölte meg a hajó tulajdonosaként. A valódi tulajdonos felperes által a bérlő ellen indított perben az angol bíróság nem adott helyt a keresetnek. Indokolásában Lord Denman CJ arra hivatkozott, hogy a rejtett képviseleti doktrína nem alkalmazható abban az esetben, ha a képviselő az ügy uraként szerződik, márpedig jelen esetben ez történt, hiszen a képviselő önmagát a hajó tulajdonosaként tüntette fel.⁴⁴ Az ítéletet kommentáló jogirodalom általában abban az eljárásjogi szabályban találta meg a jogtétel magyarázatát, amely szerint szóbeli bizonyíték (a jelen esetben a képviselet létrejöttére vonatkozóan) nem állhat ellentétben az írásbeli szerződéssel.⁴⁵ Bár Lord Denman okfejtésében nem szerepel utalás erre a processzuális normára, az ítéletben egyértelműen felismerhető ugyanakkor a rejtett képviseleti doktrína érvényesülési körének korlátozására irányuló jogalkalmazói szándék. Az eljáró bíró olyannyira erre törekedett, hogy még az intézmény létét egészében kétségbe vonó indokolást is elfogadhatónak tartott. Amint arra ugyanis az ítéletet bíráló számos jogtudós rámutatott, Lord

Denman sommás érvelése szerint a rejtett képviselet jogkövetkezményei nem kerülhetnek alkalmazásra, ha a képviselő úgy köti meg a szerződést, mintha ő volna az ügy valódi ura. A rejtett képviseletnek azonban fogalmi eleme az, hogy a képviselő önmagát tüneti fel a szerződés kedvezményezettjeként⁴⁶, és ha elfogadnánk a lordbíró érvelését, szinte lehetetlenné válna a rejtett képviselt igényérvényesítése.⁴⁷

Az elv ugyan követésre talált az ötven évvel későbbi vállalkozási szerződéssel kapcsolatos *Formby Bros v. Formby* esetben, amelyben a bíróság nem tette lehetővé annak bizonyítását, hogy a szerződésben következetesen „tulajdonos”-nak nevezett szerződő fél valójában apósa képviselőjeként járt el⁴⁸, az angol joggyakorlat azonban hamarosan elmozdult az ítélet gondolati tartalmától. Az 1919-ben született *Fred Drughorn, Ltd. v. Rederiakt Transatlantic*-ítéletben⁴⁹ éppen fordított volt a szereposztás, mint a *Humble v. Hunter*-ügyben. Az alperes társaság határozott időre szóló hajóbérleti szerződést kötött Lundgren úrral. A szerződés Lundgren nevezte meg bérlőként, holott ő valójában egy másik társaság képviselőjeként járt el. Alperes a szerződést felmondta, és Lundgren a jogellenes felmondásból fakadó kár megtérítése miatt indított keresetet. Lundgren halálát követően a képviselt társaság lépett perbe felperesként, azt állítva, hogy Lundgren a szerződést az ő javukra kötötte. Az ügyben eljáró bíróság számára a fő kérdés az volt, hogy vajon a *Humble v. Hunter*-ítélet jogtételét kell-e alapul vennie, azaz miután a szerződés Lundgren nevezte meg bérlőként, el kell-e utasítania a képviselt társaság keresetét. Lord Haldane helyt adott felperes keresetének, de a korábbi precedens érvényét megőrizve, nem bírálta felül a *Humble v. Hunter* doktrínáját. Az ellentmondást talán kissé erőltetetten úgy oldotta fel, hogy különbséget tett tulajdonjogot érintő és pusztán szerződéses rejtett képviseleti esetek között. A tulajdonjoggal kapcsolatos ügyekben, a *Humble v. Hunter* ítéletben szereplő gondolattal összhangban, nem tartotta megengedhetőnek a szerződéssel ellentétes szóbeli bizonyíték felhasználását. Ilyenkor Lord Haldane szerint a „tulajdonos” kifejezés használata implicit módon kizárja, hogy a szerződő félen kívüli személy érvényesítsen igényt tulajdonosként. Maga a szóhasználat volt tehát az, ami miatt nem volt összeegyeztethető a rejtett képviselet bizonyítása a szerződés tartalmával. A szerződéses esetekben viszont – hivatkozva a hajóbérleti szerződések körében uralkodó üzleti szokásokra – lehetségesnek látta, hogy a rejtett képviselt bizonyítsa a képviseleti viszony létét.⁵⁰ Az ügyben eljáró másik bíró, Lord Sumner is hasonló módon érvelt: a szerződés szóhasználat, mely szerint „Lundgren a bérlő”, álláspontja szerint nem jelenti azt, hogy kizárólag őt lehetne valódi érdekeltnek, a bérlő jogaival és kötelezettségeivel rendelkező

személynek tekinteni. A szerződésben ugyanis csak annyi szerepel, hogy Lundgren a bérlő és az okirat nem mondja ki, hogy Lundgren nem más számára bérlő a hajót. Ha pedig ez valóban így van, meg kell engedni ennek bizonyítását.⁵¹

A később született angol döntések ezen ítélet által kikövezt úton mentek tovább. Lawrence bíró az 1944-ben hozott *Danziger v. Thompson*-ítéletben⁵² a fenti gondolatmenet alapján egy lakásbérleti szerződés kapcsán engedte meg annak bizonyítását, hogy a szerződésben bérlőként megnevezett személy valójában másvalakinek a képviselőjeként kötötte azt. A „bérlő” kifejezésnek ugyanis véleménye szerint nincs olyan implicit tartalma, amely arra utalna, hogy a szerződést kötő személy nem képviselőként jár el és ezzel kizárná a rejtett képviselet bizonyíthatóságát.⁵³ Az egy évvel későbbi *Epps v. Rothnie*-ítéletben pedig Scott LJ bíró egyenesen úgy fogalmazott, hogy a *Humble v. Hunter* elv nem tekinthető helyes jognak.⁵⁴ A modern angol jog tehát elfordult a *Humble v. Hunter* jogtételtől. Az általánosan érvényesülő, már idézett szabály jelenleg úgy szól, hogy ha a képviselő akár szóban akár írásban a saját nevében szerződik harmadik személlyel, bizonyítani lehet, hogy valójában kinek a javára kötötte a szerződést annak érdekében, hogy ez utóbbi személy perelhesen illetve perelhető legyen a szerződés alapján.⁵⁵

4.2 A rejtett képviseleti doktrína kifejezett és implicit kizárása

Már a XIX. század végén született ítéletekből kiolvasható az a jogtétel, hogy a saját nevében eljáró személy által kötött szerződés rendelkezései kifejezetten kizárhatják, hogy a szerződésben részes fél mögött álló rejtett képviselő a szerződés alapján pert indíthasson illetve perelhető legyen.⁵⁶ Ez a mai napig érvényesülő kizárási lehetőség a szerződésekben többnyire olyan megfogalmazásban jelenik meg, hogy a felek nyilatkoznak arról, hogy nem másvalakinek a képviselői, illetve arról, hogy a feleket személyesen köti a szerződés. Az angol joggyakorlat a kifejezett kizárás mellett már a XIX. századtól kezdődően kialakította a beleértett (implicit) kizárás lehetőségét. Eszerint a szerződés rendelkezései implicit módon kizárhatják, hogy a tényleges szerződő félén kívül más személy érvényesítsen igényt a szerződésből fakadóan, vagy másvalakivel szemben kerüljön sor kereset benyújtására. A mai felfogás a fent elemzett *Humble v. Hunter*-ítéletet is az implicit kizárás egyik eseteként tartja számon. A már idézett *Bowstead*-féle monográfia szerint a szerződés rendelkezései kifejezetten vagy beleértve kizárhatják az undisclosed principal perlési jogosultságát, illetve azt, hogy a szerződésből fakadóan pert indítsanak ellene.⁵⁷

Az implicit kizárás lehetőségével kapcsolatos első esetként a jogirodalom a *Nash v. Dix*-ítéletet⁵⁸ szokta említeni. Ennek alperese a kongregacionalista gyülekezet vagyongazdálkodója nyilvános árverés útján eladásra kínálta a korábban a gyülekezet kápolnájaként szolgáló ingatlant. Az ajánlati feltételek nem tartalmaztak megszorítást arra vonatkozóan, hogy ki tehet ajánlatot. Az egyik ajánlatot azonban amiatt utasította el az alperes, mert azt római katolikusok egy csoportja tette, akik az épületet katolikus istentisztelet céljára akarták használni. Ezt követően a csoport ajánlatot tett az ásványvízgyártó cég vezetőjeként dolgozó felperesnek, hogy amennyiben meg tudja szerezni az ingatlant, azt megvásárolják tőle úgy, hogy felperes 100 angol fontot profitál az ügyleten. A felperes ügyvédei írtak alperes képviselőinek, és ajánlatot tettek ügyfelük, az ásványvíz előállító társaság javára az épület megvásárlására vonatkozóan. A szerződési tárgyalásokat követően a felek aláírták a szerződést, amelyben a vételár, kevesebb volt, mint amennyi a katolikus csoport ajánlatában szerepelt. A szerződés kifejezetten nem utalt arra, hogy felperes maga számára vásárolja meg az ingatlant, de alperes mégis ezt hitte és felperes tisztában volt alperes elképzelésével, hiszen az ügy uraként írta alá a szerződést. Alperes, miután tudomást szerzett a felperes és a katolikus csoport közötti megállapodásról, megtagadta a szerződés teljesítését arra hivatkozva, hogy felperes a római katolikus csoport képviselőjeként kötött szerződést, holott tudta, hogy velük alperes nem kötne szerződést, azaz megtévesztette alperest.⁵⁹

Az ügyben eljáró North J. bíró megállapította, hogy felperes nem a római katolikus csoport rejtett képviselőjeként vásárolta meg az ingatlant, hanem saját maga számára azért, hogy haszonnal továbbértékesítse. A megtévesztés kérdése ugyanakkor azért nem releváns az adott esetben, mert az eladó nem foglalkozott azzal, hogy a társaságnak vagy a felperesnek adja el az ingatlant és a szerződő felek között nem volt arra vonatkozóan sem külön megállapodás, hogy a szerződő fél személye a szerződés lényeges eleme.⁶⁰ Az ítélet tehát szűkebb értelemben nem a rejtett képviseleti doktrínával kapcsolatos, de ebben jelenik meg először a szerződés személyes jellegére (illetve annak hiányára) történő utalás, amely a későbbi döntések rendszeres viszonyítási pontja.

A szerződés személyes jellegének legismertebb, magyar jogirodalomban is idézett példája a *Said v. Butt*-ügy⁶¹, amelynek kalandos életű felperese az első világháborúban az orosz kormány kémjeként tevékenykedett, majd az 1910-es évek végétől kezdődően különböző színházi vállalkozásokban vett részt producerként. A perbeli esetben egy színházi előadás bemutatójának megtekintését vette a fejébe.

Miután a színház igazgatósága egy korábbi, felperessel közösen szervezett előadás üzleti eredményének elszámolásából fakadó, nyilvános vádaskodásig fajuló vita miatt haragban állt vele és ezért nem adott el neki jegyet⁶², barátján keresztül szerezte azt be, aki a saját nevében vásárolt. A bemutató estjén a színház igazgatója (alperes) nem engedte, hogy felperes elfoglalja helyét. Az ügyben eljáró McCardie J. bíró elutasította felperes azon érvét, amely szerint neki, mint rejtett képviseltnek a képviselője által számára kötött szerződés alapján igénye volt arra, hogy megnézhesse az előadást. Ezért elutasította keresetét. Indoklásában felidézte az angol ítéletek egyik alapvető jogirodalmi hivatkozási pontját, Pothier „*Traité des obligations*” című munkáját. Ebben az a megállapítás szerepel, hogy amennyiben a szerződésnek bármilyen okból is lényeges eleme a másik szerződő fél személye, az ilyen személyben való tévedés kizárja a szerződéskötésre irányuló szándék fennállását, következésképpen a szerződést érvénytelenné teszi.⁶³ McCardie J. bíró szerint az adott esetben szerződés kifejezetten személyes jellegű volt. Felperes ugyanis tudta, hogy a színház igazgatósága nem adna el számára jegyeket, hiszen ezt korábban kifejezetten megtagadta.

Az ítélet jogtételét a jogirodalom úgy általánosította, hogy kizárt a „rejtőzködő” képviselt harmadik személlyel szembeni igényérvényesítési lehetősége, ha a szerződő felek személye a szerződés lényegi elemét képezi.⁶⁴ Amennyiben tehát a szerződés értelmezéséből az következik, hogy a harmadik személynek jogos érdeke fűződött ahhoz, hogy a szolgáltatás teljesítésére csak az általa ismert szerződő partnerrel szemben legyen köteles, az angol bíróságok nem ismerik el a (szerződéskötéskor) rejtve maradt képviselt kereseti jogát.⁶⁵

Nem állapította meg a szerződés személyes jellegét a *Dyster v. Randall & Sons and others*-ítéletben⁶⁶ eljáró bíróság, a rejtett képviseleti doktrínát azonban egy fontos analógia lehetőségével gazdagította. Az ügy felperese azzal bízta meg képviselőjét, hogy a saját nevében (a képviseltről hallgatva), de a képviselt számára vásároljon meg egy ingatlant alperestől. Felperes korábban alkalmazottként dolgozott alperesnél, akinek a bizalma megrendült benne. Felperes tudta, hogy alperes nem akarna vele újra üzleti kapcsolatba kerülni, ezért bízta meg képviselőjét az ingatlan megszerzésével. Felperes még a vételár maradéktalan megfizetése előtt birtokba lépett és építési munkálatokat végzett az ingatlanon. Miután a munkálatok terveit a szerződés rendelkezéseivel ellentétesen nem mutatták be alperesnek, utóbbi felmondta a képviselővel kötött szerződést. Felperes a szerződés teljesítésére kérte kötelezni alperest. Az ügyben eljáró Lawrence J. bíró a *Nash v. Dix*-ítéletből

indult ki, nevezetesen azon kitételből, hogy az adott szerződésnek nem volt lényeges eleme a szerződő felek személye. Bár akkor a bíróság azt állapította meg, hogy a szerződő fél valójában nem képviselőként járt el, Lawrence J. szerint a korábbi ügy bírója ugyanerre a következtetésre jutott volna, ha fennáll a képviseleti viszony. Ezt a gondolatmenetet követve a *Dyster v. Randall*-ítéletben azt állapította meg, hogy a szerződésnek nem volt lényeges eleme a szerződésben részes felek valamely személyes tulajdonsága. Alperes bárki mással is megköthette volna a szerződést, az ilyen szerződésből fakadó jogosultságok engedményezhetők, és az engedményes követelhetné a szerződés teljesítését. Lawrence J. szerint tehát önmagában az a tény, hogy a szerződést aláíró személy nem közli az eladóval, hogy az ingatlan adásvételi szerződésből fakadóan valójában ki lesz a jogosult, nem eredményez megtévesztést, még akkor sem, ha a szerződő fél tudja, hogy ha az eladó tisztában lenne a valódi jogosult kilétével, nem kötné meg a szerződést. Ez alól csak azon szerződések képeznek kivételt, amelyeknek bizonyos személyes megfontolások lényeges elemét képezik.⁶⁷

Lawrence bíró indokolásának az a mozzanata kapott utóbb különös hangsúlyt a jogirodalomban, amely a szerződés személyes jellegének hiányát a követelés engedményezhetőségével kapcsolta össze. Többek között ezen alapult Goodhart és Hamson elmélete⁶⁸, amely a rejtett képviselet intézményét a jogügyleti jogutódlással magyarázta: álláspontjuk szerint az nem más, mint primitív és rendkívül korlátozott engedményezés. A saját nevében eljáró képviselő által a képviselt javára kötött szerződésben részes felek a képviselő és a harmadik személy. A képviselt csak később lép be az eredetileg a képviselő és a harmadik személy között kötött szerződésbe, amely azonban ezt követően is ugyanaz marad, mint ami volt: a képviselő és a harmadik személy közötti szerződés és nem a képviselt és a harmadik személy közötti kontraktus. Ettől kezdve azonban a harmadik személlyel szemben a képviselt is jogosult és kötelezett lesz.⁶⁹ Goodhart és Hamson elmélete egyébként sokáig tartotta magát az elméletben, a Privy Council csak az 1994-ben hozott *Siu Yin Kwan and another v. Eastern Insurance Co. Ltd.*-ítéletben⁷⁰ utasította el egyértelműen az engedményezés analógiáját.

4.3 Korlátozás a beszámítás lehetőségének elismerése révén

Már a XVIII. századi angol joggyakorlatban felmerült a kérdés, hogy a harmadik személy a képviselővel szemben fennálló követeléseit beszámíthatja-e a rejtett képviselt által vele (a harmadik személlyel) szemben indított perben érvényesített igény ellenében. A

beszámítás lehetőségének elismerése nyilvánvalóan a rejtett képviseleti doktrína ellenében hat. Ha a harmadik személy beszámíthatja a képviselővel szembeni követeléseit azokba a tartozásokba, amelyek valójában a képviseltet illetik, az elv nem érvényesülhet a maga teljességében. A beszámítás lehetőségével kapcsolatos ítéletek tehát tulajdonképpen a rejtett képviseleti doktrína további korlátozására tett kísérletekként foghatók fel. Az a tény pedig, hogy a beszámítással kapcsolatos dilemma már az undisclosed agency első ítéleti megjelenésének tartott *Rabone v. Williams*-ítéletben⁷¹ megjelent, egyértelműen mutatja, hogy a doktrína a korlátozásának lehetőségével együtt fejlődött. Az ítéletben a híres bíró, Lord Mansfield⁷² úgy fogalmazott, hogy amennyiben a más javára eljáró képviselő a saját nevében úgy értékesíti az árukat, hogy elhallgatja a képviselt létét a harmadik személy előtt, utóbbinak joga van arra, hogy minden tekintetben az ügy urának tekintse azt, aki valójában csak képviselő. Bár a képviselt a rejtett képviseletre vonatkozó alaptétel értelmében perelheti a harmadik személyt a képviselővel kötött szerződés alapján, a vevő azonban e követelésekkel szemben beszámíthatja azokat a tartozásokat, amelyek őt a képviselővel szemben megilletik. Lord Mansfield indokolásában megelégedett annak kinyilatkoztatásával, hogy ez az elv régóta érvényesül.

A vezető jogeset ebben a kérdésben a *George v. Clagett*-ügy⁷³, amelynek tényállása szerint egy képviselő saját nevében (ún. del credere bizományi díj ellenében) árukat adott el a képviselt számlájára, úgy hogy azokat sajátjaként értékesítette, azaz nem fedte fel a harmadik személy előtt, hogy képviselőként jár el, és a harmadik személy nem is tudott a képviseltről. Amikor a képviselt pert indított a harmadik személy ellen a vételár megfizetése iránt, a Lord Kenyon vezette bíróság lehetővé tette a harmadik személy számára, hogy beszámítsa a képviselővel szembeni követeléseit a képviselt igényével szemben.⁷⁴

A két évtizeddel később született *Baring v. Corrie*-ügyben⁷⁵ egy bróker által kötött szerződés vonatkozásában ellentétes következtetésre jutott a bíróság. Az eltérést az ítélet azzal indokolta, hogy a bróker lényegesen különbözik a képviselőtől. Az ügyben eljáró egyik bíró, Abott CJ szerint a két közvetítő között nem csupán elnevezésbeli különbség van, hanem számos lényeges részletben eltér helyzetük. A képviselő feladata általában az, hogy árukat a saját nevében értékesítsen és ne fedje fel a képviselt kilétét; a képviselt mindezek ismeretében feljogosítja a képviselőt az áruk birtoklására és arra, hogy saját nevében adja el azokat. A bróker ehhez képest általában nem maga birtokolja az árukat és nem a saját nevében értékesíti azokat. Amikor tehát a képviselt megbíz egy brókert, joggal számíthat arra, hogy a

bróker nem saját nevében fogja eladni az árukat. A konkrét esetben azonban a bróker úgy adott el, hogy nem fedte fel a képviselt nevét, túllépte tehát felhatalmazását. Abott CJ kifejtette azt is, hogy a vevő gondatlanul nem tájékozódott afelől, hogy ki a perbeli áruk tulajdonosa.⁷⁶ Az ügyben eljáró másik bíró, Lord Tenterden szerint pedig miután a harmadik személy tudta, hogy szerződő partnere olykor brókerként, olykor pedig kereskedőként (azaz saját számlára) köt szerződéseket, érdeklődnie kellett volna afelől, hogy a konkrét ügyletben brókerként járt-e el, ezt azonban elmulasztotta.⁷⁷ A vevő ezért nem számíthatja be a brókerrel szembeni követeléseit abban a perben, amelyet a képviselt indított a vevővel szemben az áruk ellenértékének megfizetése iránt.

A *Fish v. Kempton*-esetben⁷⁸ a képviselő úgy adott el árukat harmadik személynek, hogy utóbbi tudta, hogy faktórral szerződik. Az ügyet tárgyaló egyik bíró, Cresswell, J. szerint alperes beszámítási kifogása érdekében kiterjesztő értelmezést akart adni a *Rabone v. Williams* illetve a *George v. Clagett*-ítéletekben megjelent, és azóta egységesen alkalmazott jogtételnek, amely szerint, ha a képviselő tulajdonosként értékesíti az árukat, és a vevő jóhiszeműen abban a hitben vásárolja meg azokat, hogy a tulajdonossal köt szerződést, beszámíthatja a képviselővel szembeni követeléseit a képviselt által érvényesített igények ellenében. Az ítélet szerint viszont, ha a harmadik személy tudja, hogy szerződő partnere képviselőként jár el, nem számíthatja be a képviselővel szembeni követeléseit a képviseltnek a vételár megfizetésére irányuló igényével szemben, mégha a harmadik személy jóhiszeműen járt is el.

Ezt a jogtételt terjesztette ki a *Semenza v. Brinsley*-ítéletben⁷⁹ az eljáró bíróság. Azért utasították el alperes beszámítási kifogását, mert nem bizonyította, hogy nem tudta és nem is tudhatta, hogy szerződő partnere az adásvétel időpontjában csak képviselő volt. Az ítélet szerint, aki úgy vásárol meg árukat mástól, hogy tudja, hogy utóbbi képviselő, nem számíthatja be a vele szembeni követeléseit a képviselt által a vételár megfizetése iránt indított perben, még akkor sem, ha az adásvétel időpontjában nem tudta és nem is tudhatta, hogy ki az áruk valódi tulajdonosa.⁸⁰

A XIX. század második felére tehát dogmává meredezett az a felfogás, hogy a harmadik személy csak akkor számíthatja be a képviselővel szemben fennálló követeléseit a képviselt által ellene indított perben, ha nem tudja, hogy szerződő partnere „csak” képviselő és nem az eladott áruk tulajdonosa. Nem meglepő tehát, ha az újabb mérőföldkőnek tekinthető *Borries v. Imperial Ottoman Bank*-ítélet⁸¹ alapjául szolgáló jogvita középpontjában éppen a harmadik személy tudomása állt. Ebben az ügyben a felperes rejtett képviselője

– a Scheitlin & Co. cég – felperes hozzájárulásával a saját nevében árukat adott el alperesnek. Alperes állítása szerint még azelőtt beszámította a képviselővel szembeni követeléseit, hogy tudomást szerzett volna arról, hogy valójában felperes az áruk tulajdonosa, és utóbbi pert indított volna ellene a vételár megfizetése iránt. Felperes ezzel szemben azt hozta fel, hogy alperes még az adásvétel előtt tudhatott arról, hogy a Scheitlin & Co. csak látszólag tulajdonosa az áruknak és csak felperes képviselőjeként jár el.⁸² Felperes ügyvédje teleológiai ihletésű érvelésében abból indult ki, hogy a harmadik személy képviselővel szembeni követeléseinek a képviselt által érvényesített igénnyel szembeni beszámíthatóságát lehetővé tevő szabály célja, hogy védje a vevőt (a harmadik személyt). Ez a védelem abban áll, hogy megakadályozza, hogy miután bizonyos speciális indokok (mint például a beszámítás lehetősége) miatt szerződött valakivel, utóbb kiderülhessen, hogy más valakinek tartozik felelősséggel, akivel szemben ezek az indokok nem állnak fenn, és akivel nem is szerződött volna. Ha viszont az ügylet során bármikor a harmadik személynek lehetősége volt tudomást szerezni arról, hogy szerződő partnere csak képviselő, már nem indokolt számára megadni a beszámítás lehetőségét.⁸³ Felperes szerint tehát alperesnek nem pusztán azt kellett volna bizonyítania, hogy egyrészt nem tudta, hogy a felperes az áruk tulajdonosa, másrészt, hogy a Scheitlin & Co. céget vélte tulajdonosnak, hanem azt is, hogy nem volt lehetősége tudomást szerezni arról, hogy a Scheitlin & Co. cég nem tulajdonos, hanem csak képviselő. Az ügyet tárgyaló bírák (így például Coleridge C. J. és Keating J., Denman J.) szerint ugyanakkor a beszámításhoz elegendő annak bizonyítása, hogy az alperes nem tudott szerződő partnerének képviselői mivoltáról. Brett bíró úgy fogalmazott, hogy a tudomásszerzési lehetőség hiányának bizonyítása olyan terhet róna a vevőre, amelyet a kereskedelmi jog soha nem szándékozott volna rá terhelni. A „tudomásszerzés lehetősége” olyan tág fogalom, hogy annak alapján akár arra is kötelezni lehetne a vevőt, hogy bizonyítsa, hogy hosszas tudakozódás eredményeként sem tudta kideríteni, hogy felperes volt az áru tulajdonosa, és a Scheitlin & Co. cég csak képviselő volt. Ez Brett álláspontja szerint nyilvánvalóan igazságtalan eredményre vezetne, miután a felperes hatalmazta fel a közvetítőt az áruk birtoklására és arra, hogy azok tulajdonosaként járjon el.⁸⁴

A sokszor idézett, 1887. március 15-én hozott *Cooke & Sons v. Eshelby*⁸⁵-ítélet alapjául szolgáló tényállás szerint a Livesey & Co. nevű bróker cég saját nevében textilt adott el a Cooke & Sons-nak, valójában azonban egy rejtve maradó képviselt javára járt el képviselőként. A Cooke & Sons tudta, hogy a társaság bizonyos esetekben brókerként kereskedett,

máskor pedig saját számlájára kötött szerződéseket. Nem érdeklődött azonban arról, hogy a konkrét szerződést a Livesey & Co. milyen minőségében kötötte. Állítása szerint nem volt semmilyen ismerete erről a kérdésről. A képviselt felszámolója által a textil ellenértékének megfizetésére vonatkozó igénnyel szemben a Cooke & Sons beszámította a képviselővel, azaz a Livesey & Co.-val szembeni, más jogviszonyból fakadó követeléseit.

Lord Halsbury „dícséretes őszinteségként” jellemezte, hogy a Cooke & Sons cég ügyvezetője Cooke úr bevallotta: bár nem tudta, hogy az adott esetben saját számlájára eljáró személlyel vagy képviselővel van dolga, a bróker céget tekintette az ügy urának. Egyben azt is állította, hogy nem volt semmilyen ismerete arról, hogy az ügy urával vagy brókerrel szerződik. Lord Halsbury úgy nyilatkozott, hogy a jelen esetben alkalmazandó, régóta érvényesülő elv (azaz a George v. Clagett-ítéletben megfogalmazott doktrína) alapja, hogy a képviselt felhatalmazta a képviselőt arra, hogy az ügy uraként lépjen fel, és a képviselővel szerződő harmadik személy valóban őt is hitte a szerződő félnek, és ebben a hiszemben cselekedett. Az elv alkalmazásának szerinte két együttes feltétele van: (1) a rejtett képviselt felhatalmazta képviselőjét, hogy az ügy uraként járjon el és (2) a harmadik személy téves elképzelése (hogy az ügy valódi urával szerződik) a képviselt magatartásán alapult. Lord Halsbury felidézte a Baring v. Corrie-ítélet azon részeit, amelyekben a harmadik személynek azt rótták fel az ügy akkori bírái, hogy nem tudakozódott afelől, hogy szerződő partnere bróker vagy saját számlájára eljáró kereskedő. Ebből pedig arra az eredményre jutott, hogy önmagában az a tény, hogy a bróker saját nevében adja el az árukat, egyéb körülmények hiányában nem ad alapot arra a következtetésre, hogy saját áruit értékesíti. Miután pedig nem látta bizonyítottnak, hogy a saját nevében értékesítés ténylegesen befolyásolta a harmadik személy azon elképzelését, hogy az áruk tulajdonosával szerződik, nem tartotta alaposnak a beszámítási kifogást.⁸⁶

Az ügyben eljáró másik bíró, Lord Watson még egyértelműbben fogalmazott. Szerinte ha a bróker saját nevében köt adásvételi szerződést olyanokkal, akik tisztában vannak brókeri minőségével, ez egyáltalán nem jelent biztosítékot a harmadik személyek számára arra vonatkozóan, hogy a bróker saját számlájára jár el. Éppen ellenkezőleg: a brókeri minőség egyenértékű annak kifejezett közlésével, hogy az áru lehet a bróker saját tulajdona, de lehet egy képviselt személyé is, aki megbízta őt azok értékesítésével. Az a vevő, aki hajlandó ezen feltételekkel megkötni a szerződést, az ügy valódi urának felbukkanásakor nem hivatkozhat arra, hogy a bróker saját nevében

kötött adásvételi szerződést. Ha az árukat megvenni szándékozó személy csak saját számlájára eljáró személlyel és nem képviselővel kíván szerződést kötni – annak érdekében, hogy biztosítsa a beszámítás lehetőségét – tájékoztatást kell kérnie. Amennyiben a bróker nem hajlandó elárulni, hogy saját maga számára, vagy valaki más képviseletében jár el, a harmadik személy nem köteles vele szerződést kötni. Ha anélkül, hogy tisztában lenne azzal, hogy szerződő partnere képviselő, vagy saját számlájára eljáró kereskedő, a harmadik személy mégis szerződést köt vele (tehát ha nem kér tájékoztatást, vagy ha figyelmen kívül hagyja, hogy a bróker elutasította a tájékoztatás megadását), Lord Watson szerint annak tudatában szerződik, hogy lehetséges, hogy egy képviselt személy áll szerződő partnere mögött. Ha ez bebizonyosodik, a bíró szerint nem számíthatja be az agent-tel szembeni követeléseit a principal által a vételár megfizetése iránt indított perben.⁸⁷

A Cooke & Sons a *George v Clagett* ítéletre alapozva azzal érvelt, hogy azokban az esetekben, amikor a brókernek felhatalmazása van arra, hogy saját nevében (de a rejtett képviselt javára) adjon el árukat, a vevőt – amikor a képviselt személye ismertté válik – olyan helyzetbe kell hozni, mintha a képviselő a saját számlájára szerződött volna. Következésképpen jogosult volna beszámítani a képviselővel szembeni tartozásait a képviselt által indított perben.⁸⁸

Lord Watson ezzel a felvetéssel szemben dogmatikai argumentumot hozott fel. Álláspontja szerint a *Baring v. Carrie*, a *Semenza v. Brinsley* és a *Borries v. Imperial Ottoman Bank*-ítéletekből az tűnik ki, hogy a vevő azon jogosultsága, hogy egészen addig, amíg a korábban rejtett képviselt személye ismertté nem válik, a képviselőt tekintheti a valódi szerződő félnek, az úgynevezett „estoppel” szabályon alapul.⁸⁹ A lordbíró tehát abban a speciális angol eljárásjogi intézményben látta a *George v. Clagett*-ítéletben megjelent jogtétel gyökerét, amely a kontinentális jogokban utaló magatartásként ismert.⁹⁰ Az estoppel szabály értelmében, ha valaki mással szemben szándékosan olyan magatartást tanúsít, melyből utóbbi alaposan következtethet valamely jogilag jelentős tényre, és e következtetésre jóhiszeműen támaszkodva helyzetét rosszabbra változtatja, akkor ez utóbbival szemben nem bizonyíthatja annak a ténynek az ellenkezőjét.⁹¹

Lord Watson szerint ugyanakkor ahhoz, hogy a képviselttel szemben utaló magatartásra (estoppel-re) lehessen hivatkozni, nem elegendő annak bizonyítása, hogy a képviselő saját nevében adta el az árukat. Azt is bizonyítani kell, hogy a képviselő úgy adott el, mintha a vétel tárgyát saját áruinak képeznék, azaz – más szavakkal – azt, hogy a vétel körülményei indukálták a vevő azon megalapozott elképzelését, hogy szerző-

dó partnere saját számlájára jár el és nem egy rejtett képviselt javára. Ezen kívül az is bizonyításra szorul, hogy a képviselő a képviselt magatartása vagy meghatalmazása alapján jogosult volt-e arra, hogy „valódi szerződő félként” lépjen fel.⁹²

Ez a szabály Lord Watson szerint érthető és igazságos. Magyarázatát abban látta, hogy a tisztességes eljárás („fair dealing”) elvével volna ellentétes, ha a rejtett képviselt saját magatartásával vagy mulasztásával arra indíthatná a vevőt, hogy a képviselővel szembeni beszámítás lehetőségében bízva kössön vele, mint „valódi eladóval, szerződést, ugyanakkor a képviselt jogosult volna fellépni a vevővel szemben és ezzel megfosztani őt a beszámítás lehetőségétől.⁹³

Az adott esetben azonban a bróker saját nevében eljárva, burkoltan célzott arra, hogy lehetséges, hogy csak képviselő, és nem sajátjaként adja el az árukat. Ilyenkor Lord Watson szerint a vevőnek nincs megfelelő indoka ahhoz, hogy azt hihesse, a valódi szerződő féllel szerződik.⁹⁴ Következésképpen nem is élhet beszámítással.

Az öt évvel később született *Montagu v. Forwood*-ítélet⁹⁵ azért érdemel külön említést, mert abban az eljáró bíróság egyértelműen a *George v. Clagett* ítélet jogtételének az adásvételi szerződésektől különböző szerződésekre történő kiterjesztése mellett foglalt állást. Az ítélet tényállása szerint a felperes azzal bízta meg a *Beyts & Craig* céget, hogy biztosítási díjakat gyűjtsön a számára. A képviselő azonban nem lévén bróker, alkalmazta a *Lloyd's*-nál bejegyzett brókerként tevékenykedő alperest, aki nem tudott arról, hogy a *Beyts & Craig* csak képviselő. Miután alperes összegyűjtötte a díjakat, ezt az összeget beszámította a *Beyts & Craig*-gel szemben korábbról fennálló, egyébként nagyobb összegű követelésébe. Felperes pert indított a bróker ellen, és követelte a végső soron számára összegyűjtött összeget. Az ügyben felmerült kérdés tulajdonképpen az volt, hogy a *George v. Clagett*-ítéletben megfogalmazott doktrína alkalmazható-e nem adásvételi szerződések esetében is. Az ügyben eljáró egyik bíró, Lord Esher úgy fogalmazott, hogy az elv érvényesül olyankor is, amikor a képviselőt pénzüsszegek begyűjtésére hatalmazták fel és a vele szerződő személyben semmi nem ébreszti azt a hitet, hogy partnere pusztán képviselő, és erről ténylegesen sincs tudomása.⁹⁶

Sajátos, a beszámítással és a szerződés személyes jellegével is kapcsolatos eset volt a *Greer v. Downs Supply*-ügy⁹⁷, amelynek alperese csak azért kötött a képviselővel adásvételi szerződést, mert korábbról követelése volt vele szemben, és abban reménykedett, hogy ezt a képviselő vételárára vonatkozó követelésével szemben beszámíthatja. A rejtve maradt képviselt – akinek a számlájára az agent szerződést

kötött – keresetét a bíróság elutasította. Indokolásában a szerződés személyes jellegével kapcsolatban idézett dogmatikai rendszerbe illeszkedően azokat a személyes megfontolásokat – nevezetesen a beszámítás lehetőségét – emelte ki, amelyek miatt alperes éppen a képviselővel kötött szerződést.⁹⁸

4.4 Korlátozás a képviselő fizetéseképtelenségével összefüggésben

Egyes jogirodalmi munkák a rejtett képviselő eredetét a képviselő fizetéseképtelenségével magyarázzák.⁹⁹ Ebben a szemléletben az elv a képviselő fizetéseképtelenség esetén mind a harmadik személy, mind a képviselt érdekeit védi a közvetlen igényérvényesítés megteremtésével. Nem véletlen tehát, hogy a doktrína korlátozása olyan esetben is szerepet kapott, amely a képviselő fizetéseképtelenségével volt kapcsolatos. Ennek példája az *Armstrong v. Stokes*-ítélet¹⁰⁰, amelynek alperese rendszeresen azzal bízta meg képviselőjét (bizományosát), hogy meghatározott díjazásért a saját nevében vásároljon a számára textilt. Felperes, aki a per alapját képző esetben a textilt halasztott fizetés mellett eladta a bizományosnak, soha nem tudakozódott afelől, hogy szerződő partnere a maga számára vagy másvalaki részére vásárol. Alperes az áruk átvételét követő napon, jóval azelőtt, hogy felperes tudomást szerzett volna az alperes és a bizományos közötti képviselői viszonyról, jóhiszeműen megfizette az áruk ellenértékét és a százalékosan meghatározott bizományi díjat a bizományosnak, aki azonban fizetéseképtelenség miatt nem teljesítette felperessel szembeni kötelezettségét. Később, a bizományos üzleti könyveiből derült ki felperes számára, hogy szerződő partnere más számára vásárolt, és ezt követően indított pert az alperessel, mint rejtett képviselttel szemben a vételár megfizetése iránt.¹⁰¹ A kérdés tulajdonképpen az volt, hogy a jóhiszeműen eljáró rejtett képviseltet kötelezheti-e a bíróság a vételár másodszori megfizetésére. Más szavakkal kifejezve: a rejtett képviselt viseli-e annak kockázatát, hogy jóhiszeműen megfizette képviselőjének az utóbbi által megvett áruk ellenértékét. A korábbi hasonló ítéletekből nem volt egyértelmű állásfoglalás kiolvasható. A *Thomson v. Davenport*-ügyben¹⁰² Lord Tenterden meglehetősen nyakatekert megfogalmazással azt mondta ki, hogy a harmadik személy csak akkor nem követelheti a rejtett képviseltől a képviselő által kötött szerződés alapján esedékes vételárat, ha ez a képviselt és a képviselő közötti elszámolási viszonyt a képviselt hátrányára változtatná meg.¹⁰³ A *Heald v. Kenworthy*-ítéletben viszont Parke, B. bíró már jóval szűkebben határozta meg a harmadik személy rejtett képviselttel szembeni igényérvényesítésének kizárt esetkörét: szerinte az eladó csak akkor nem

követelheti a vételárat a rejtett képviseltől, ha az eladó (a harmadik személy) magatartása ösztönözte arra a képviseltet, hogy fizesse meg a vételárat a képviselőnek.¹⁰⁴

Az *Armstrong v. Stokes*-ügyben eljáró Lord Blackburn-nek tehát állást kellett foglalnia egyik vagy másik korábbi nézet mellett. Érvelését azzal kezdte, hogy kissé sajnálkozva elkésettnek tekintette a rejtett képviselői doktrína helyességével kapcsolatban (korábbi ítéletekben) megfogalmazott kételyeket. Megállapította, hogy immár kétségtelenül úgy szól a szabály, hogy ha az eladó a vele szerződő fél nemteljesítését követően fedezi fel, hogy szerződő partnere mögött valójában egy rejtett képviselt személy áll, kihasználhatja ezt a „váratlan isteni szerencsét”, és ahelyett, hogy a képviselő csődvagyonából keresne kielégítést, közvetlenül a képviseltől követelheti az ellenérték megfizetését. Erre irányuló kérelmének a bíróság csak akkor nem ad helyet, ha igazságtalan lenne a képviseltet az ellenérték megfizetésére kötelezni.¹⁰⁵ Blackburn bíró szerint elviselhetetlen terhet jelentene ugyanis, ha a merev főszabályt alkalmaznánk azokra a személyekre, akiknek rejtett képviselői mivolta csak azt követően derült ki, hogy tisztességesen megfizették az összeget képviselőjüknek, akit az eladó a ténylegesen érdekelt félnek hitt.¹⁰⁶ Zárszavában elismerte, hogy az iménti elv tulajdonképpen a rejtett képviselői doktrína hibás voltának a következménye; felfogható úgy, mint a helytelen szabály orvoslására tett kísérlet a kivétel megkonstruálása révén.¹⁰⁷

Érdemes megjegyezni, hogy az angol joggyakorlat nem ismerte el az *Armstrong v. Stokes*-ítélet jogtételét feltétlenül érvényesülő szabálynak. A hét évvel később született *Irvine & Co. v. Watson & Sons*-ítéletben¹⁰⁸ Bowen J. bíró nem egy rejtett képviselt, hanem egy meg nem nevezett képviselt) eladóval szembeni felelősségét vizsgálta. A harmadik személy (az eladó) tehát ez esetben tudta, hogy akivel szerződik, csak képviselő, de utóbbi nem nevezte meg a képviselt személyt. A *Heald v. Kenworthy*-ítéletre alapozva annak ellenére megállapította a képviselt felelősségét a felperes eladóval szemben, hogy a képviselt már korábban megfizette az áruk ellenértékét a képviselőnek.

Jegyzetek

¹ *Donoghue (or McAlister) v. Stevenson* [1932] All ER Rep 1.

² „The rule that you are to love your neighbour becomes in law: You must not injure your neighbour; and the lawyer's question: Who is my neighbour? receives a restricted reply.” Lord Atkin in *Donoghue (or McAlister) v. Stevenson* [1932] All ER Rep 1. A kérdés tulajdonképpen arra vonatkozott, hogy a termék előállítója szerződéses jogviszony hiányában felelősséggel tartozik-e a termék fogyasztójával szemben.

³ Holmes, O. W.: *The History of Agency*. In: *Select Essays in Anglo-American Legal History* III. (1909) 404.

⁴ Eörsi Gyula: A kereskedelmi képviseletek joga egységsítésének két problémája. *Jogtudományi Közlöny* (1971) No. 11. 492.

⁵ Müller-Freienfels, Wolfram: Die „Anomalie“ der verdeckten Stellvertretung (undisclosed agency) des englischen Rechts. *Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht*. 17. Jahrgang (1952). 578.

⁶ Grönfors, Kurt: Unification of Agency as a Legislative Challenge. *Uniform Law Review* (1998) No. 2–3. 469.

⁷ Müller-Freienfels egy angol nyelvű tanulmányában a bibliai „senki nem lehet próféta saját hazájában” szállóigével jellemzi az undisclosed agency angolszász megítélését. Lásd: Müller-Freienfels, Wolfram: The Undisclosed Principal. *Modern Law Review*. (1953) No. 3. 299.

⁸ Fridman, G. H. L.: *The Law of Agency*. 2nd Edition. London 1966. 172.

⁹ Holmes: i. m. 404.

¹⁰ Pollock Frederick szerkesztői kommentárban fejtette ki a véleményét az undisclosed agency doktrínáról a lent részletesen elemzett *Cooke v Eshelby* (12 App. Cas. 271) ügy kapcsán. Lásd: *Law Quarterly Review* (1887) No. 3. 358–359.

¹¹ Müller-Freienfels: Die „Anomalie“... i. m. 580.

¹² Leonhard, Franz: *Vertretung beim Fahrniserwerb*. (Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, Leipzig 1899. 2.

¹³ William Bowstead eredetileg kódexnek szánt, 1896-ban megjelent könyvének a címe még „A Digest of the Law of Agency” volt.

¹⁴ Reynolds, F M B: *Bowstead and Reynolds on Agency*. 16th edition. London 1996. (a továbbiakban: Bowstead and Reynolds) 2. o.

¹⁵ Bowstead and Reynolds: i. m. Article 1 (1). 1.

¹⁶ Bowstead and Reynolds: i. m. Article 1 (2). 1.

¹⁷ Jelen tanulmányban nem térek ki az agency egyéb fajtáinak ismertetésére. A „del credere agent”, a „commercial agent” (kereskedelmi ügynök), a „general agent”, a „special agent”, a „factor” és a „broker” angolszász jogi fogalmakat lásd: Bowstead and Reynolds: i. m. Art. 2 (5)–(10). 30–31.

¹⁸ Bowstead and Reynolds: i. m. Art. 2 (1)–(3). 1–033. 30.

¹⁹ Bowstead and Reynolds: i. m. Art. 2 (4). 1–033. 30.

²⁰ Bowstead and Reynolds: i. m. 1–035. 31.

²¹ Fridman: i. m. 174.

²² A nyílt képviseletre (disclosed agency) vonatkozóan lásd Bowstead and Reynolds: i. m. Art. 73 (1), 361., a rejtett képviselet (undisclosed agency) hasonló főszabályát lásd: Bowstead and Reynolds: i. m. Art. 78 (1), 408.

²³ Bowstead and Reynolds: i. m. 1–019. 11.

²⁴ Bowstead and Reynolds: i. m. Article 78. (3) 409.

²⁵ *Sims v. Bond* (1833) 5 B & Ad 389.

²⁶ „Where a contract, not under seal, is made with an agent in his own name for an undisclosed principal, either the agent or the principal may sue upon it, defendant in the latter case being entitled to be placed in the same situation, at the time of the disclosure of the real principal, as if the agent had been the contracting party.” *Sims v Bond* (1833) 5 B & Ad 392.

²⁷ *Sims v. Bond* (1833) 5 B & Ad 389.

²⁸ Lásd a lejjebb részletesen elemzett ítéleteket: *Nash v Dix* (1898) 78 LT 445. és *Dyster v Randall & Sons and others* [1926] All ER Rep 151.

²⁹ *Duke of Norfolk v Worthy*[1803–13] All ER Rep 381.

³⁰ *Spurr v Cass*. *Cass v. Spurr* (1870) L.R. 5 Q.B. 656

³¹ *Browning v Provincial Insurance Company of Canada* (1873) L.R. 5 P.C. 263.

³² *Watteau v Fenwick* [1893] 1 Q.B. 346. és skk.

³³ Bowstead and Reynolds: i. m. Article 77. 405.

³⁴ A jogirodalom a képviselő felhatalmazásának e formáját „rendszerinti felhatalmazásnak” (usual authority) nevezi. Lásd: Bowstead and Reynolds: i. m. 106.

³⁵ Lásd a hasonló szabályt a magyar jogban a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény 220. § (1)–(2) bekezdéseiben.

³⁶ Markesinis, B. S.–Munday, R. J. C.: *An Outline of the Law of Agency*. Third Edition. London, Dublin, Edinburgh 1992. 35.

³⁷ *Watteau v. Fenwick* [1893] 1 Q.B. 349.

³⁸ *Boyer v. Thomson*. [1995] 3 All ER 135.

³⁹ Az angol–amerikai joggyakorlatban különösen gyakran bukkan fel az „undisclosed agency anomáliája” kifejezés. Müller-Freienfels: Die „Anomalie”... i. m. 580.

⁴⁰ *Armstrong v. Stokes* (1872), 7 Q.B. 598. skk.

⁴¹ Müller-Freienfels, Wolfram: Die „Anomalie”... i. m. 581.

⁴² Zweigert, Konrad–Kötz, Hein: *Einführung in die Rechtsvergleichung auf dem Gebiete des Privatrechts*. Tübingen, 1996. 435.

⁴³ *Humble v. Hunter* [1843–60] All ER Rep 468.

⁴⁴ *Humble v. Hunter* [1843–60] All ER Rep 469.

⁴⁵ Lásd: *Bowstead and Reynolds* 419. old.

⁴⁶ Fridman: i. m. 419.

⁴⁷ Lásd: *Bowstead and Reynolds*: i. m. 419.

⁴⁸ *Formby Bros v. Formby* [1910] WN 48, 54 Sol Jo 269, 102 LT 116.

⁴⁹ *Fred Drughorn, Ltd. v. Rederiakt Transatlantic* [1919] A.C. 203.

⁵⁰ *Fred Drughorn, Ltd. v. Rederiakt Transatlantic* [1919] A.C. 207–208.

⁵¹ *Fred Drughorn, Ltd. v. Rederiakt Transatlantic* [1919] A.C. 209.

⁵² *Danziger v. Thompson és mások* [1944] K.B. 654.

⁵³ *Danziger v. Thompson és mások* [1944] K.B. 656–657.

⁵⁴ *Epps v. Rothnie* [1945] K.B. 565.

⁵⁵ *Bowstead and Reynolds*: i.m. Article 78. 409.

⁵⁶ Lásd: az 1887. évi „The United Kingdom Mutual Steamship Assurance Association, Limited v. Nevill” ítéletet ((1887) 19 Q.B.D. 110). Lásd még: *Bowstead and Reynolds*: i. m. Article 78. (4) 409.

⁵⁷ *Bowstead and Reynolds*: i. m. Art. 78 (4). 8–069. 409. old.

⁵⁸ *Nash v. Dix* (1898) 78 LT 445.

⁵⁹ *Nash v. Dix* (1898) 78 LT 445.

⁶⁰ *Nash v. Dix* (1898) 78 LT 445.

⁶¹ *Said v. Butt* [1920] All ER Rep 232.

⁶² Közkeletű tévedés, hogy felperes színikritikus volt, aki a múltban a színházra rossz fényt vető kritikákat írt. A tévedés megjelenik Molnár Hella egyébként rendkívül alapos tanulmányában is. Lásd: Molnár Hella: *Közvetett képviselet és bizomány*. In: *Jogi tanulmányok 2006*. ELTE ÁJK. (Szerk. Nagy Marianna) Budapest 2006. 135.

⁶³ *Said v. Butt* [1920] All ER Rep 238.

⁶⁴ *Bowstead and Reynolds*: i. m. 8–080. 422–423.

⁶⁵ Zweigert–Kötz: i. m. 435.

⁶⁶ *Dyster v. Randall & Sons and others* [1926] All ER Rep 151.

⁶⁷ *Dyster v. Randall & Sons and others* [1926] All ER Rep 154–155.

⁶⁸ *Goodhart–Hamson: Undisclosed Principals in Contract: Cambridge Law Journal* 4 (1932) 320–356.

⁶⁹ *Goodhart – Hamson*: i. m. 330.

⁷⁰ *Siu Yin Kwan and another v. Eastern Insurance Co Ltd.* [1994] 1 All ER 213.

⁷¹ *Rabone v. Williams*, (1785) T.R. 360.

⁷² Lord Mansfield angol jogfejlődésben betöltött szerepére vonatkozó kiváló magyar nyelvű tanulmány született. Lásd: Kelemen Dániel: *Lord Mansfield élete és munkássága*. *Jogtudományi Közlöny* (2006) No. 4. 145–150.

⁷³ *George v. Clagett* (1797) 2 Esp 557, Peake Add Cas 131, 7 Term Rep 359

⁷⁴ Bár az ítélet bevezető részében kifejezetten szerepel, hogy az adott esetben a faktor del credere bizományi díj ellenében járt el, a jogirodalom az ítélet jogtételét későbbi ítéleteket alapul véve tágan értelmezte, és nem tekinti a beszámítás feltételének a del credere bizományi díj kikötését. Lásd: Derham, S. Rory: Set-Off and Agency. Cambridge Law Journal (1985) (november) 387.

⁷⁵ Baring v. Corrie (1818) 2 B & Ald 137, 106 ER 317, [1814-23] All ER Rep 283

⁷⁶ Hasonló véleményt fogalmazott meg az ügyet tárgyaló másik bíró Bayley J. is.

⁷⁷ Baring v. Corrie (1818) 2 B & Ald 144.

⁷⁸ Fish v. Kempton (1849) 7 CB 687, 18 LJCP 206, 13 Jur 750, 13 LTOS 72

⁷⁹ Másrészt a Semenza v Brinsley 1865, 18 CBNS 467, 34 LJCP 161, 11 Jur NS 409, 13 WR 634, 12 LT 265

⁸⁰ Semenza v. Brinsley 1865, 18 CBNS 467, 34 LJCP 161, 11 Jur NS 409, 13 WR 634, 12 LT 265. „One who buys goods of a person whom he knows to be selling them as an agent cannot set off in an action by the principal for their price a debt due to him from the agent, even though he did not at the time of the purchase know, and had not the means of knowing, who was the real owner.”

⁸¹ Borries and Another v. Imperial Ottoman Bank (1873) L.R. 9 C.P. 38.

⁸² Borries and Another v. Imperial Ottoman Bank (1873) L.R. 9 C.P. 39. Az ítélet teljes szövege a „means of knowledge” kifejezést használja.

⁸³ Felperes érvelésében egyrészt egy jogirodalmi munkára hivatkozott: Simth's Mercantile Law. 8th Edition. 152. o. Másrészt a már idézett Semenza v. Brinsley ítéletet hívta segítségül, amelynek fejrészében valóban szerepel a tudomásszerzés lehetősége. A tudomásszerzés lehetősége azonban a valódi tulajdonos kitérére vonatkozott és nem arra, hogy a szerződést megkötő fél csak képviselő. Az ítélet indokolásában Willes, J. bírő nem is szabta a beszámítás érvényességének feltételül annak bizonyítását, hogy a harmadik személy nem tudhatott

arról, hogy szerződő partnere csak képviselő. Erre egyébként a Borries and Another v. Imperial Ottoman Bank (1873) ügyben eljáró egyik bíró, Coleridge C.J. is rámutatott. Borries and Another v. Imperial Ottoman Bank (1873) L.R. 9 C.P. 43.

⁸⁴ Borries and Another v. Imperial Ottoman Bank (1873) L.R. 9 C.P. 46–47.

⁸⁵ Cooke & Sons v. Eshelby [1886-90] All ER Rep 791.

⁸⁶ Cooke & Sons v. Eshelby [1886-90] All ER Rep 793.

⁸⁷ Cooke & Sons v. Eshelby [1886-90] All ER Rep 794.

⁸⁸ Cooke & Sons v. Eshelby [1886-90] All ER Rep 794.

⁸⁹ Cooke & Sons v. Eshelby [1886-90] All ER Rep 794.

⁹⁰ Az estoppel fogalmát ehelyütt szükségtelennek látom részletesen elemezni. Elegendőnek tartom, ha a hatályos magyar Polgári Törvénykönyv (az 1959. évi IV. törvény) 6. §-ában is szereplő utaló magatartás dogmatikai alapjait kidolgozó és az estoppel intézményét részletesen bemutató magyar szerző kiváló művét idézem fel. Fürst László: Utaló magatartások. Dunántúli Egyetemi Nyomdája, Pécs 1929

⁹¹ Fürst: i. m. 54.

⁹² Cooke & Sons v. Eshelby [1886-90] All ER Rep 795.

⁹³ Cooke & Sons v. Eshelby [1886-90] All ER Rep 795.

⁹⁴ Cooke & Sons v. Eshelby [1886-90] All ER Rep 795.

⁹⁵ Montagu v. Forwood [1893] 2 Q.B. 350.

⁹⁶ Montagu v. Forwood [1893] 2 Q.B. 355.

⁹⁷ Greer v. Downs Supply Co., [1927] 2 K.B. 28.

⁹⁸ Greer v. Downs Supply Co., [1927] 2 K.B. 28.

⁹⁹ Bowstead and Reynolds: i. m. 406–408.

¹⁰⁰ Armstrong v. Stokes (1872), 7 Q.B. 598. skk.

¹⁰¹ Armstrong v. Stokes (1872), 7 Q.B. 598.

¹⁰² Thomson v. Davenport 9 B & C. 78.

¹⁰³ Thomson v. Davenport 9 B & C. 86.

¹⁰⁴ Heald v. Kenworthy (1855) 24 LJ Ex 76–77.

¹⁰⁵ Armstrong v. Stokes (1872), 7 Q.B. 603–604.

¹⁰⁶ Armstrong v. Stokes (1872), 7 Q.B. 610.

¹⁰⁷ Armstrong v. Stokes (1872), 7 Q.B. 610.

¹⁰⁸ Irvine & Co. v. Watson & Sons ítéletben (1879) 5 Q.B.D. 102.

Németh János
professor emeritus
ELTE ÁJK

A közigazgatási szerződésből eredő jogviták elbírálása*

A magyar közjogi-közigazgatási jog szakemberei már évtizedekkel ezelőtt, majd azt követően is – gyakran külföldi jogrendszerekre való hivatkozással – foglalkoztak az ún. *közigazgatási szerződésekkel*, azok vegyes, közigazgatási és polgári jogi természetével, tartalmi és formai követelményeivel, sajátosságaival.¹

A múlt század hatvanas éveinek végétől kezdve többen hivatkoztak „... a nem hatósági jellegű jogi eszközök”², az úgynevezett jogügyleti aktusok”³ – egyebek mellett az államjogi⁴ és az államigazgatási jogi⁵ megállapodások, szerződések – erőteljes bővülésére a tanácsai és az egyéb szervek, valamint állampolgárok között⁶.

E megállapodások, szerződések jogi jellegének megítélését, minősítését illetően eltérő álláspontok alakultak ki az idők során az államigazgatási, majd a közigazgatási jog tudományában.

Ismeretesek olyan vélemények, amelyek az államjogi és államigazgatási jogi (a továbbiakban egységesen és röviden: államigazgatási) szerződéseket, megállapításokat az államigazgatási mellérendeltségi aktusok egyik típusának minősítik, amelyek „... nem tartoznak a Polgári Törvénykönyv hatálya alá, ezek bíróság előtt nem kényszeríthetők ki”⁷, rájuk sajátos szankciórendszer jellemző.

Más – egymástól ugyan kisebb-nagyobb mértékben eltérő – álláspontok szerint viszont az államigazgatási, közigazgatási szerződések esetén vegyes jellegű, államigazgatási, közigazgatási és polgári jogi elemeket egyaránt tartalmazó jogviszonyokkal találkozunk. Ezen a vegyes jellegen belül vannak, akik inkább az államigazgatási, közigazgatási jogi elsődlegességet, vagy annak a jövőbeli szabályozásban való tükröződésnek a szükségességét hangsúlyozzák,⁸ míg mások e szerződéseken belül bizonyos esetekben a polgári jogi meghatározottságot részesítik előnyben⁹.

Magyarországon – eltérően az államigazgatási jog, illetve a közigazgatási jog tudományától – a közigazgatási szerződések kérdésköre, problemati-

kája a civilizisztika terén kevésbé volt az érdeklődés, a vizsgálódás fókuszában. A magyar civilizisztikai jogirodalomban hetven évvel ezelőtt atyai tanítómesterem Beck Salamon – akinek kiemelkedő képessége volt minden, a szokásostól eltérő jogi jelenség észrevételéhez – foglalkozott egyedülként a Magyar Királyi Kúriának egy *egyedi ügyben* hozott „végítéletével”, és az eszmefuttatásának azt a találót, ma is elfogadható címet adta, hogy: „Szerződés, mint közigazgatási jogviszony”.¹⁰

A magyar civilisták közül az elsők között a jubiláns, az ünnepelt Harmathy Attila professzor volt, aki az 1983-ban, csaknem egy negyed évszázaddal ezelőtt megjelent „Szerződés, közigazgatás, gazdaságirányítás” című könyvében¹¹ elemezte és értékelte a közigazgatási szerződéseket, a polgári jogi és a közigazgatási jogi sajátosságok figyelembevételével.

A különböző – államigazgatási, közigazgatási valamint civilizisztikai – tudományterülethez tartozó szerzők sokoldalú vizsgálódása és elemzése ellenére még ma is az állapítható meg, hogy az államigazgatási, közigazgatási szerződéseknek nemcsak, hogy nincs törvényi megfogalmazása, de sajnos nincs olyan, a közigazgatási jog, illetve a civilizisztika tudományának képviselői által – legalább többen részéről – elfogadott definíciója sem, amelyet gyűjtőfogalomként használhatnánk.¹²

Az államigazgatási, közigazgatási szerződések problémáit elemző vizsgáló szakemberek döntő többsége inkább azokkal az egyes sajátos fogalmi elemekkel foglalkozik, amelyek ezeket a speciális szerződésfajtákat jellemzi. Kétségtelen tény, hogy e szakemberek körében „...[a] közigazgatási szerződések vonatkozásában általában lényegi ismérvként kerül említésre a szerződésből fakadó igények érvényesítésének mechanizmusa.”¹³

Ebből a megközelítésből adódóan vannak, akik szerint az államigazgatási, közigazgatási szerződéseket sajátos szankciórendszer jellemzi, és az ilyen szerződéseken alapuló igények nem kényszeríthetők ki a bíróság előtt, vagyis az államigazgatási, közigazgatási szerződésekkel összefüggő jogviták nem tartoznak a bíróság hatáskörébe. A bírósági eljárásban történő igényérvényesítés lehetőségének hiányában pedig „...a szerződésben vállalt kötelezettségek teljesítésének elmaradása esetén rendszerint valamiféle ellenszolgáltatás elmaradása a jogi következmény”.¹⁴

A bírósági hatáskör hiányára vonatkozó megállapítás kétségtelenül helytálló volt és helytálló ma is az államigazgatási, a közigazgatási szerződések egy részére¹⁵.

Ugyanakkor az államigazgatási, a közigazgatási szerződések más részénél a jogviták elbírálása már kétségtelenül polgári ügyekben eljáró, rendes bíró-

* E tanulmány a Harmathy Attila professzor hetvenedik születésnapja tiszteletére megjelentetett ünnepi kiadványban közölt publikáció bővített változata.

sági, illetve választottbíróisági¹⁶ hatáskörbe tartozik, mint arra gyakran maga a szerződés is utal.

Az utóbbi években azonban egyes, közigazgatási jelzővel illelhető szerződésekből eredő jogvitáknak a rendes, polgári ügyekben eljáró bírósági tanácsoktól és egyben a választottbíróiságoktól való *elvonására* és azoknak a közigazgatási ügyekben ítélező bírósági tanácsok, illetve az esetlegesen felállítandó közigazgatási különbíróiságok hatáskörébe adására vonatkozó hivatalos elképzelésekkel találkozunk.

Ezek az elképzelések elsősorban annak kapcsán kerültek felszínre, hogy a közigazgatás továbbfejlesztésének 1999–2000. évekre szóló kormányzati feladattervéről rendelkező 1052/1999. (V.21.) Korm. határozat 5. pontja kimondta, hogy felül kell vizsgálni az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. törvényt.

Ilyen elképzelés keretében például az Igazságügyi Minisztérium – párhuzamosan a Belügyminisztériumban a közigazgatás továbbfejlesztésének 1999–2000. évekre szóló kormányzati feladattervéről rendelkező 1052/1999. (V.21.) Korm. határozat alapján megindult tevékenységgel – a közigazgatási bíráskodás továbbfejlesztésének kérdéseivel foglalkozott az ezredfordulón. Ennek során megvalósíthatónak vélték mind a *közigazgatási különbíróiság létrehozását*, mind pedig a *közigazgatási bíráskodás továbbfejlesztését a rendes bírósági keretek között*.

A jelen témánkat illetően a tervezett változtatás egyebek mellett arra irányult, hogy a közigazgatási bíróság hatáskörébe utalták volna „az önkormányzati szerződésekkel kapcsolatos jogviták”-at és többek között erre a hatásköri változtatásra is figyelemmel „... új, közigazgatási peres eljárási kódex megalkotását”-t látták indokoltnak¹⁷.

Az Igazságügyi Minisztérium ezután 2004 elejére el is készítette a *közigazgatási perrendtartásról* szóló 2004. évi .... törvény (Kp. ?) tervezetét. A tervezet 5. §-ának szövegezése szerint „ [a] hatósági szerződésnek nem minősülő közigazgatási szerződéssel kapcsolatos jogvitában – amennyiben e törvény kifejezetten másként nem rendelkezik – a Pp. általános szabályait kell alkalmazni.”

Ezt az általános érvényűnek tekinthető, közigazgatási szerződésekből eredő jogviták döntő többségénél érvényesülő szabályt egészíti ki a tervezet 7. §-ának g) pontja akkor, amikor kimondja, hogy a közigazgatási perrendtartás hatálya alá tartozik – s ennek megfelelően az összefoglaló néven közigazgatási bíróságoknak nevezett bíróságok járnak el – „a hatósági szerződéssel kapcsolatos vitás ügy”-ekben. A hatósági szerződésből eredő pert az ellen a közigazgatási szerv ellen rendelte a tervezet megindítani, amelyik a hatósági szerződést kötötte. [19. § (1) bekezdés.]

Az Igazságügyi Minisztériumnak ez a most vázolt elképzelése azonban nem valósult meg¹⁸, ugyanakkor viszont a Belügyminisztériumban folytatott előkészítő munka eredményeként kiadták a közigazgatási hatósági eljárás általános szabályairól szóló törvény szabályozási koncepciójáról rendelkező – 2004 június 8-tól már hatályon kívül helyezett – 1005/2003. (I.30.) Korm. határozatot (a továbbiakban: Ket.-konceptió).

A Kormány ebben a Ket.-konceptióban azt hangsúlyozta, hogy „[a] demokratikus jogállamok közigazgatásában általánosnak mondható, hogy a hatóság nem minden esetben a hatalom pozíciójából tárgyal az ügyféllel, hanem azt gyakran egyenrangú partnernek tekinti, s közösen keresnek optimális megoldást a konkrét ügyben. Ennek megjelenési formája a hatósági határozatot mintegy „kiváltó” egyezség az ügyféllel, illetőleg a közigazgatási szerződés. A valóban eurokonform közigazgatást ugyanis az jellemzi, hogy nem törekszik a jogszabályokban kifejezésre juttatott közérdek kizárólag közhatalmi eszközökkel történő elérésére. A kölcsönös előnyökre épülő közigazgatási szerződés révén ugyanis gyakran többet lehet elérni, mint amennyit hatósági határozat nyomán ki lehetne kényszeríteni (pl. ha az ügyfél engedélyt kap valamely beruházásra, ugyanakkor vállalja, hogy olyan munkákat is elvégez, amelyek kiküszöbölik vagy minimálisan csökkentik a beruházásból eredően a lakosságot érő kellemetlenségeket). A közigazgatási szerződésnek csupán a formai megjelenése magánjogi, tartalma azonban túlnyomórészt közjogi, esetlegesen bizonyos magánjogi elemekkel vegyítve. A közigazgatási szerződés tehát a hatóság és az ügyfél olyan megállapodása, amely mögött csupán látens jelleggel húzódik meg az állami kényszer alkalmazásának lehetősége, a tipikus azonban a vállalt kötelezettségek önkéntes teljesítése. A megállapodás megkötésének és nem teljesítés esetén kikényszerítésének feltételeit természetesen részletesen ki kell munkálni”¹⁹.

A Ket.-konceptióban vázoltakhoz képest azonban jelentős változás, szűkítés érzékelhető a később elfogadott, közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény (a továbbiakban: Ket.) 76–77. §-aiban szabályozott új intézmény, a közigazgatási szerződéseknek csupán egyik típusát jelentő hatósági szerződésekre vonatkozó rendelkezések megismerésekor. Ez a változás feltehetőleg abból adódik, hogy – miként a Ket. hatályos szövegéhez fűzött kommentári szöveg sem rejti véka alá azt a véleményét – már a Ket.-konceptió nyilvánosságra kerülése után a szakmai közvélemény a legtöbb fenntartással a tervezett új intézmények közül a hatóság és az ügyfél között létre jöhető szerződést fogadta.²⁰

Kilényi Géza professzor a magyar közjog egyik kiemelkedő képviselője a hatósági szerződés hatályos szabályozásának történeteként a következőket írta.

„A Ket. előkészítése céljából 1999-ben kodifikációs bizottságot hoztak létre, amelynek elnöki tisztségét 2001-ben én vettem át. Mivel a szabályozási koncepciót – számos alapozó tanulmányra támaszkodva – én dolgoztam ki, magától értetődő módon beépítettem a koncepcióba a hatósági szerződést is. A bizottságon belül semmiféle ellenállásba nem ütköztem, mivel ott a magyar közigazgatási eljárásjog tudományos művelőinek színe-java mellett a legjobban képzett – elméleti alapokkal is rendelkező – gyakorlati szakemberek ültek. A Kormány is elfogadta a szabályozási koncepciót.

A tárcák ellenállása akkor tört ki elementáris erővel, amikor államvizgatási egyeztetés céljából megkapták a normaszöveget.

Olyan észrevételek érkeztek a Belügyminisztériumhoz, hogy

– „Önök nem tanulták meg az egyetemen, hogy a közjogi jogviszonyokat a felek alá-fölrendeltsége jellemzi ?”

– „Csak nem képzelik, hogy mi majd leülünk alkudozni az ügyfelekkel ?” ...

Végül is a hatósági szerződésre vonatkozó rendelkezések benne maradtak a Ket.-ben, de előzetesen olyan gondosan „hatástalanították” őket, mint egy oktatási célra szánt gyújtóbombát. Ehhez elegendő volt négy, a laikusok számára egyáltalán nem feltűnő, hanem fölöttébb jámbornak és ártalmatlannak látszó szót betenni nyomban a 76. § (1) bekezdésének elejére. Eszerint akkor kerülhet sor határozathozatal helyett hatósági szerződés kötésére, „ha ezt jogszabály lehetővé teszi”. Ezt úgy lehetne magyarra lefordítani: „alkothat az Országgyűlés olyan törvényt, amelyet akar, a mi tárcánk úgyis csak azokat a rendelkezéseket fogja alkalmazni, amelyek elnyerték a tetszését. Nekünk pedig ez a hatósági szerződés nem tetszik. Hogy miért? Hát csak” Még közérthetőbben: „A Ket.-felhatalmazás alapján egyetlen ügyben sem lehet hatósági szerződést kötni, csak akkor, ha ezt egy külön jogszabály – akár miniszteri rendelet – az adott ügyfajta nézve kifejezetten lehetővé teszi. Nos, mi nem fogunk ilyen jogszabályt sem kiadni, sem pedig előkészíteni. Ez esetben senki sem kérdezi meg tőlünk, hogy miért nem alkalmazzuk a Ket. 76. §-át, mert ha nem teszünk semmit, akkor nem is kell indokolni az álláspontunkat”. A kodifikációs bizottság ki volt rekesztve az államigazgatási egyeztetésből, senki nem volt kíváncsi a véleményére. A Kormányban és az Országgyűlésben pedig nem ül egyetlen eljárásjogász sem, ez okból kifolyólag a „hatástalanított” rendelkezést mindkét testület zokszó nélkül elfogadta a Kormány azért, mert a tervezet-

tel minden tárca egyetértett, a kormányzati többség pedig azért, mert a törvényjavaslatot a Kormány terjesztette elő.”²¹

Ilyen előzmények után szabályozta a Ket. a *hatósági szerződés* intézményét a 76–77. §-aiban és kimondta, hogy a 77. § (1) és (3) bekezdésében meghatározott jogviták elbírálása a *közigazgatási ügyekben eljáró bíróságok hatáskörébe* tartozik.²²

Ez a 2005. november 1-jétől hatályos törvényi szabályozás szerint azt jelenti, hogy a hatósági szerződés módosítását bármelyik fél kezdeményezheti az ügy szempontjából jelentős új tény felmerülése, továbbá a szerződéskötéskor fennálló körülmények lényeges megváltozása esetén. Amennyiben a módosításhoz a másik fél nem járul hozzá, vagy a felek között vita van a módosítás törvényi feltételei tekintetében, akkor a közigazgatási ügyekben eljáró bíróságtól kérhető a szerződés módosítása vagy megszüntetése.²³ Ugyancsak a közigazgatási ügyekben eljáró bírósághoz fordulhat az ügyfél a teljesítésre irányuló felhívás eredménytelensége esetén – a szerződésszegés tudomására jutásától számított harminc napon belül – ha a hatósági szerződésben foglaltakat a hatóság nem teljesíti.²⁴ Abban az esetben viszont, ha az ügyfél szegi meg a hatósági szerződésben foglaltakat, akkor a szerződés jogerős, és végrehajtható határozatnak minősül, és a hatóság – az addigi teljesítések figyelembevételével – hivatalból intézkedik a végrehajtás elrendeléséről.²⁵

A közigazgatási szerződések egyik típusánál, a hatósági szerződésnél tehát a törvényalkotó a Ket. 77. § (1) és (3) bekezdésében megjelölt jogvitákat *elvonta* a rendes, polgári ügyekben eljáró bíróságoktól – valamint egyben *a választott bíróságoktól is* – és a közigazgatási ügyekben eljáró bíróságok quasi kizárólagos hatáskörébe utalta azokat.

Ugyanakkor viszont a közigazgatási ügyekben eljáró bíróságok eljárására nézve a Polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény módosításáról és az egyes közigazgatási nemperes eljárásokban alkalmazandó szabályokról rendelkező a 2005. évi XVII. törvény 5. §-ának (2) bekezdése – amely a Pp.-t kiegészítette a 324/A. §-sal – kimondotta, hogy: „A hatósági határozatnak nem minősülő hatósági szerződésekkel kapcsolatban felmerült jogviták [Ket. 77. § (1) és (3) bek.] elbírálására az I–XIV. fejezet rendelkezéseit” vagyis *az általános szabályokat kell alkalmazni* – azzal az eltéréssel, hogy az eljárásra a Pp. 325. §-ban, a 326. § (2) és (3) bekezdésében a 327. § (4) bekezdésében, a 329. §-ban és a 336/B. § (2) bekezdésében foglalt rendelkezések az irányadók – és nem pedig a Pp. XX. fejezetnek a közigazgatási perekre vonatkozó szabályait.

A 2005. évi XVII. törvényhez fűzött részletes indoklás az 5. §-hoz – magyarázataként e szabályozásnak

– azt mondja, hogy a törvény a hatósági szerződésekből eredő jogviták elbírálását azért nem utalja a Pp. XX. fejezetének hatálya alá, mert „[a] hatósági szerződés miatt keletkezett jogviták ugyanis nem illeszthetők bele a közigazgatási per konstrukciójába (alperes csak közigazgatási szerv lehet, jogorvoslati jog kimerítése stb.), nincs lehetőség arra, hogy a XX. fejezet hatálya ezekre a jogviszonyokra is kiterjedjen.”

Ami a hatósági szerződésekre vonatkozó anyagi jogi szabályok irányadó voltát illeti, arra nézve a Ket.-ben nem szabályozott kérdések tekintetében a Polgári Törvénykönyvnek a szerződésekre vonatkozó általános szabályait kell megfelelően alkalmazni.²⁶

A törvényalkotónak a hatályos törvényi szabályozásból következőleg az a véleménye, hogy „[a] hatósági szerződés tehát alapvetően egy polgári jogi jogviszony, amely azonban közigazgatási jogi elemeket is tartalmaz egyrészt azért, mert határozat meghozatalát helyettesítheti, másrészt bizonyos esetben hatósági szerződésnek minősül, [Ket. 77. § (2) bek.] harmadrészt azért, mert az egyik szerződő fél közigazgatási hatóság”²⁷. A törvényalkotónak azt az álláspontját, mely szerint a hatósági szerződés „alapvetően egy polgári jogi jogviszony” a jogirodalomban egyesek – nem teljesen indokolatlanul – „elfogadhatatlan”-nak minősítik.²⁸

A Ket.-nek és a Pp.-nek a hatósági szerződésekre vonatkozó, az előzőkben röviden vázolt – nem mindig és nem mindenben koherens²⁹ – szabályozása eredményeként a hatósági szerződésekből eredő, a Ket. 77. § (1) és (3) bekezdésében meghatározott jogviták esetén szerintem az alábbi fontosabb megállapítások tehetők:

a) azok az Országos Igazságszolgáltatási Tanács által kijelölt, a közigazgatási perekben eljárásra jogosult bírák³⁰ járhatnak el, akiknek elsősorban a *közigazgatási és nem a polgári anyagi jog* ismerete terén és a közigazgatási határozatok törvényességének felülvizsgálatára irányuló, és nem pedig a szerződéses jogviszonyból eredő vagyoni jogviták elbírálásában van gyakorlatuk;

b) az a) pontban megjelölt kijelölt bírák azonban eljárásuk során – kivéve néhány, a lényegét nem érintő kisebb jelentőségű eljárási szabályt – nem az általuk különben rendszeresen alkalmazott, a közigazgatási perekre előírt speciális szabályokat, hanem a Pp. I–XIV. fejezeteiben található, a vagyoni jogi perekre előírt és főként az ilyen perekben különben eljáró bírák által ismert eljárási, valamint a Polgári Törvénykönyv-beli anyagi jogi rendelkezéseket kell, hogy alkalmazzák;

c) ezek a jogviták *értékhatarra tekintet nélkül* a megyei bíróságok első fokú hatáskörébe tartoznak;

d) *bíróági meghagyás* kibocsátása, *viszontkereset* előterjesztése lehetséges;

e) az első fokon eljáró megyei bíróság ítélete ellen az általános szabályok szerint fellebbezésnek van helye, a fellebbezés elbírálására azonban kizárólagosan illetékes a Fővárosi Ítéltábla.³¹

Az eddigiekben kifejtettekben úgy vélem kitűnik, hogy a jogalkotás területén valamiféle óvatos, nem kellően következetes, de kétségtelenül érzékelhető tevékenység elkezdődött annak érdekében, hogy legalább a közigazgatási szerződések egyik típusa, a hatósági szerződések jellegének megítélése és az ilyen szerződésekből eredő jogviták elbírálása terén a helyzet az eddigiekhez képest szabályozottabb legyen.

A közigazgatási, illetőleg hatósági szerződésekkel kapcsolatos bírósági gyakorlat egyenlőre – érthetően – rendkívül ritka. A Legfelsőbb Bíróság nem régen, 2006-ban felülvizsgálati eljárás során, öttagú, a Polgári és a Közigazgatási Kollégium bíráiból álló tanácsban eljárva – egy közigazgatási szerződésnek minősülő, az Országos Rádió és Televízió Testület, valamint egy televíziós társaság között létrejött, műsorszolgáltatási szerződésből eredő jogvita kapcsán egyértelművé tette, hogy amennyiben valamely közigazgatási szerződés „... nem tartozik a 2005. szeptember 1-jén hatályba lépett, a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény hatálya alá”, akkor a bíróságnak nem kell vizsgálnia a Ket. által új jogintézményként szabályozott hatósági szerződés rendelkezéseinek az adott szerződésre való alkalmazhatóságát. Ugyanabban a döntésében a Legfelsőbb Bíróság azt is kimondta, hogy „[a]z a körülmény, hogy a felek közötti szerződés egyes pontjainak megszegéséhez egy közigazgatási eljárás kapcsolódik, nem teszi kizárttá, hogy a szerződés értelmezésével kapcsolatos polgári jogi jogvitát a választottbíróság bírálja el”.³²

Lényegileg tehát a Legfelsőbb Bíróság álláspontja szerint a közigazgatási szerződésekből eredő jogviták – általában – továbbra is polgári jogi jogvitának számítanak, amelyek elbírálására a polgári-gazdasági szakágban eljáró bírák, valamint a törvényi előfeltételek megléte esetén a választottbíróságok jogosultak. A közigazgatási szakág bírái viszont csak kivételesen, a Ket. 77. § (1) és (3) bekezdésében meghatározott, hatósági szerződésből eredő jogvitákat bírálhatják el.

Végezetül szeretném hangsúlyozni, hogy az általam vizsgált téma szempontjából csak azoknak a közigazgatási szerződésből eredő jogvitáknak volt relevanciája, amelyek elbírálása bíróság, illetve választottbíróság hatáskörébe tartozik, tartozhat. Ebből adódóan nem tartottam feladatommak és nem vizsgáltam azokat a közigazgatási szerződésből eredő jogvitákat, amelyek bírósági, választottbírósági eljáráson kívül intézendők el.

Jegyzetek

¹ Lásd így például: Ádám Antal (1): Államjogi és államigazgatási jogi szerződések problémáiról. Jogtudományi Közlemény 1968. évi 3. sz. 121–129. o., Ádám Antal (2): A területi koordináció főbb vonásai és problémái. Állam és Igazgatás 1969. 7. sz. 577–588. o., Ádám Antal (3): Megállapodások a tanácsai szervek munkájában. Állam és Igazgatás 1969. évi 8. sz. 706–715. o., Szalai Éva: A megyék közötti területi koordináció. Állam és Igazgatás 1972. 6. sz. 534–546. o., Ádám Antal (4): A tanácsai szervek összehangoló tevékenysége. A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének kiadványa. Budapest 1974. 160. o., Toldi Ferenc: Államigazgatási aktusok. In: Államigazgatási jog – Általános rész. (Szerk. Berényi Sándor) BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, Budapest 1975. 314. o., Martonyi János: Az államigazgatási aktusok. In: Berényi Sándor–Martonyi János–Szamel Lajos: Magyar államigazgatási jog. (szerk. Szamel Lajos) Budapest 1980. 2. kiadás 324. o. Kilényi Géza (1): Az államigazgatási eljárás alapelvei. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1970. Madarász Tibor: A magyar államigazgatási jog alapjai. Kézirat. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995. 313–315. o. Horváth M. Tamás (1): A magánszektor és a decentralizáció szerepe a közszolgáltatások szervezésében. Jogtudományi Közlemény 1999. 1. sz. 18–35. o. Molnár Miklós – Margaret M. Tabler: Gondolatok a közigazgatási szerződésekről, Magyar Közigazgatás 2000. 10. sz. 597–610. o., Ádám Antal (5): A közjogi szerződésekről. JURA 2004. évi 1. sz. 5–17. o., Berényi Sándor: A közigazgatási szerződések. In: Magyar Közigazgatási jog – Általános rész (Szerk.: Fazekas Marianna–Ficzere Lajos), Osiris Kiadó Budapest 2005. (6. átdolgozott kiadás) 309–315. o. Horváth M. Tamás (2): A közigazgatási szerződések szabályozási koncepciója. Magyar Közigazgatás 2005. 3. sz. 142–147. o.

² Ádám Antal (2): i. m. 587. o. Lényegileg ugyanígy Dr. Szalai Éva: i. m. 544–545. o.

³ Toldi Ferenc: i. m. 314. o.

⁴ Ádám Antal (1): i. m. 121–129. o., Ádám Antal (3): i. m. 711–712. o., Ádám Antal (4): i. m. 159. o.

⁵ Ádám Antal (1): i. m. 121–129. o., Ádám Antal (3): i. m. 711–712. o., Szalai Éva: i. m. 544–545. o., Ádám Antal (4): i. m. 47. o., Martonyi János: i. m. 311., 323–324. o., Madarász Tibor: i. m. 313. o.

⁶ Ádám Antal (1): i. m. 121. o., Ádám Antal (2): i. m. 587. o., Ádám Antal (3): i. m. 706. o., Szalai Éva: i. m. 545. o., Ádám Antal (4): i. m. 46. o., Martonyi János: i. m. 311. o., Madarász Tibor: i. m. 313. o.

⁷ Madarász Tibor: i. m. 313. o. Korábban hasonló álláspontot képviselt Toldi Ferenc: i. m. 314. o., valamint Martonyi János: i. m. 324. o., az utóbbi azonban egyrészt elkülöníti az államigazgatási szerződésektől a polgári jogi szerződéseket, másrészt az államigazgatási megállapodás esetén sem zárja ki a polgári jogi igény érvényesítésének a lehetőségét. A rendszerváltás utáni, az államigazgatási szerződések helyébe lépő valódi közigazgatási szerződéseket is a közigazgatási aktusok közé sorolhatónak tartja Berényi Sándor, ezért ezek szerinte „... nem minősülnek polgári jogi szerződésnek”. Berényi Sándor: i. m. 313. o.

⁸ Lásd erre nézve: Ádám Antal (1): i. m. 127. o., Ádám Antal (3): i. m. 709., 711–713. o., Ádám Antal (4): i. m. 158–160. o., Molnár Miklós–Margaret M. Tabler: i. m. 598–599. o. Hasonló álláspontot képvisel Kilényi Géza is a közigazgatási szerződés jellegének minősítésénél a feladat közigazgatási természetére való hivatkozással, lásd: Kilényi Géza (2): Tudományos szakvélemény a „Műsorszolgáltatási Szerződés” jogi jellegéről. Kézirat. Budapest 2006. 9. o.

⁹ Lásd így: Szalai Éva: i. m. 545. o., valamint – főleg a szerződésszegés következményeire tekintettel – Horváth M. Tamás (2): i. m. 146. o.

¹⁰ Polgári Jog (Közgazdaság és Pénzügy) XIV. évf. 1938. 5. sz. 25. o. – 252. o.

¹¹ Akadémiai Kiadó, Budapest 1983. 210. o.

¹² Tudomásunk szerint eddig csupán Kilényi Géza professzor adott egy fogalmi meghatározást, amely szerint közigazgatási szerződés az, „... amikor egy közhatalom gyakorlására feljogosított közigazgatási (törvényben vagy törvény felhatalmazása alapján kibocsátott kormányrendeletben közigazgatási jogkörrel felruházott egyéb) szerv a hatáskörébe tartozó ügyben szerződés keretében és a szükséghez képest más, polgári jogi jogintézmények felhasználásával szerez érvényt a jogszabályi rendelkezéseknek, illetőleg a jogszabályokban meghatározott közérdekű céloknak, akként, hogy ez egyaránt szolgálja a szerv gondozására bízott közérdeket és a másik szerződő fél érdekeit. Bizonyos esetekben – de nem szükségképpen – a közigazgatási szerződésben megjelennek kifejezetten közigazgatási hatósági jogosítványok is, így pl. a hatósági ellenőrzési jog vagy hagyományos közigazgatási szankció és kényszerintézkedés alkalmazásának lehetősége.” (Kilényi Géza (2): i. m. 9. o.)

¹³ Molnár Miklós–Margaret M. Tabler: i. m. 601. o. Lásd hasonlóan: Ádám Antal (1): i. m. 122., 128–129. o., Ádám Antal (3): i. m. 712. o., Ádám Antal (4): 47., 160., 162. o., Martonyi János: i. m. 324. o., Madarász Tibor: i. m. 313. o., Berényi Sándor: i. m. 309. o. Horváth M. Tamás (2): 143. o.

¹⁴ Madarász Tibor: i. m. 313. o. Hasonló álláspontot képvisel – de csak a kizárólag állami és államigazgatási szervek által kötött megállapodások esetén – Martonyi János: ugyanakkor bizonyos esetekben elképzelhetőnek tartja a polgári jogi igény általános rend szerinti érvényesítését (i. m. 324. o.)

¹⁵ Lásd részletesebben: Molnár Miklós–Margaret M. Tabler: i. m. 601. o.

¹⁶ Érdekes módon az államigazgatási szerződésekkel foglalkozó szakemberek közül dr. Ádám Antal professzoron kívül (lásd így pl.: Ádám Antal (1): i. m. 129. o.) senki – még azok sem, akik különben az ilyenfajta szerződésekből eredő jogviták bíróság előtti elbírálásának lehetőségét nem zárták ki – nem utalt arra, hogy a jogviták választottbírói hatáskörbe is tartozhatnak.

¹⁷ Előterjesztés a miniszteri értekezlet részére a közigazgatási bíráskodás helyzetéről és jövőjéről. IGAZSÁG-ÜGY-MINISZTER IM/CIV/2000/MAGÁNJ/344. Budapest 2000. március.

¹⁸ Lásd ezzel kapcsolatban részletesebben: Németh János: A közigazgatási perek szabályozásának továbbfejlesztése. In: Huszonegyedik Jogász Vándorgyűlés – Szeged 2004. október 14–15. Magyar Jogász Egylet. Budapest 2004. 77–99. o.

¹⁹ 2. számú melléklet az 1005/2003. (I.30.) Korm. határozathoz, 7.2. pont.

²⁰ Complex Jogtár Plus Kommentár a Ket. 76. §-hoz

²¹ Kilényi Géza (2): i. m. 7–8. o.

²² Ket. 77. § (1) és (3) bekezdés

²³ Ket. 77. § (1) bekezdés

²⁴ Ket. 77. § (3) bekezdés

²⁵ Ket. 77. § (2) bekezdés

²⁶ Ket. 77. § (4) bekezdés

²⁷ A 2005. évi XVII. törvényhez fűzött részletes indokolás az 5. §-hoz.

²⁸ F. Rozsnyai Krisztina: Közhatalom és szerződés – A közigazgatási szerződéseivel kapcsolatos felelősség bírói úton való érvényesíthetősége. In: Jogi Tanulmányok 2007 (Szerk. Nagy Marianna) Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest 2007. 96. o.

²⁹ Lásd erre részletesebben: F. Rozsnyai Krisztina: i. m. 93–110. o.

³⁰ A bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló 1997. évi LXVII. törvény 14. § (3) bekezdés

³¹ Pp. 324/A § és 326. § (2) bekezdés.

³² Legf. Bír. Gfv. XI. 30.155/2006. sz. határozat II., BH 2007/21.

Poloma László
jogi előadó
APEH, Budapest

A trianoni békeszerződés hatása a Bethlen-korszak hazafias nevelésére és oktatáspolitikai reformjaira

Bevezető

E tanulmányban, jogász – történész – pedagógus végzettségű emberként arra próbálok választ adni, hogy az első világháborút Magyarország számára lezáró, 1920. június 4-én a Párizs környéki Grand Trianon kastélyban aláírt békeszerződés, hogyan és milyen reformokat indított el, majd valósított meg a Bethlen-korszak hazafias szellemű nevelésében és oktatáspolitikai reformjaiban. Megítélésem szerint ennek a kérdésnek a megválaszolására a tudomány mind ez idáig nem fektetett akkora hangsúlyt, mint ami méltó lenne hozzá. Nem talákoztam olyan munkával sem, amelyik kifejezetten ebből a nézőpontból vette volna górcső alá az 1920-as évek Magyarországon bekövetkező reformjavaslatokat, reformtörekvéseket, illetve az azok nyomán megvalósuló jogalkotói koncepció bemutatását. Kutatásom alapkérdései között az is szerepel, hogy miképpen járulhatott hozzá a kultuszárca az első világháborút követően a magyar nemzetet ért megrázkódtatások csökkentéséhez, illetve a körülményekhez képest a legmegfelelőbbben a kialakult helyzet orvoslásához. Arra is hangsúlyt fektetek, hogy a trianoni békediktátum miképpen van összefüggésben a Bethlen-korszak alatt megalkotott oktatáspolitikát érintő jogszabályokkal, a jogszabályok mögött meghúzódó jogalkotói elképzelésekkel és azok eredményeivel.

Munkám során tanulmányoztam a rendelkezésre álló jogi és történelmi szakirodalmat, így a korszakra vonatkozó ún. általános történelmi műveket, primer és szekunder forrásokat egyaránt, korabeli folyóiratokat, újságcikkeket, a korszakra vonatkozó teljes Corpus Iuris joganyagot, a megalkotott jogszabályokkal kapcsolatos törvényjavaslatokat, továbbá feldolgoztam több korabeli nagy formátumú politikai életrajzát, levelezéseit és politikai hitvallását megfogalmazó írásait is. Főként a primer források elemzésére és feldolgozására támaszkodtam, mivel meggyőződésem, hogy ezek segítségével kaphatok olyan, minden előzetes ideológiai befolyásoltságtól

mentes, valóságához hű képet, ami hozzásegít ahhoz, hogy a kérdéses korszak kérdéses témakörét igazán megismerhessük. Bízom abban, hogy jogi és történelmi ismereteim alapján, munkán eredményes lesz.

1. A trianoni békeszerződés

Kétségtelen, hogy hazánk igen nehéz helyzetbe került az első világháborút követően, ehhez hozzájárultak az ország gazdasági gondjai, az infláció, a különböző helyreállítási munkálatok költségei, az ország pénzügyi szanálásának nehézségei is. Ebben a megpróbáltatásokkal teli időszakban döntő szerepet játszottak olyan kiemelkedően karizmatikus jellegű tulajdonságokkal rendelkező személyek, mint gróf Bethlen István miniszterelnök, gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter és azon reálpolitikusok, akik támogatták az olyan pozitív jövőkép megalkotásában munkálkodó személyek elképzeléseit, akik igyekeztek hazánk, Magyarország prosperitását elősegíteni. A magyar kormányzatnak alapvető feladata az volt, hogy a trianoni békeszerződés okozta gazdasági és morális válságból kivezesse az országot. Ahhoz, hogy megértsük az 1920-as években Magyarországon végbemenő változásokat, például gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter egyes reformjait, reformintézkedéseit, feltétlenül ismernünk kell az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés leglényegesebb rendelkezéseit. Hazánkat súlyos területi veszteségek érték. Magyarország elvesztette területének 2/3-át, és több mint 3 millió magyar maradt Csonka-Magyarország határain kívül. 282 ezer négyzetkilométerről 93 ezer négyzetkilométerre csökkent Magyarország területe. Lakóinak száma pedig 18,2 milliőról 7,6 millióra, azaz a korábbi népesség 43%-ára zsugorodott. Az elcsatolt területeken körülbelül 10,5 millió ember élt, melynek 30%-a magyar nemzetiségű volt. Az elcsatolt területekkel együtt elvesztettük szénkészletünk, vasérckészletünk, faállományunk nagy részét is. Magyarországon megnehezült az árvízvédelem is, a hazánkat érintő, keresztülszelő folyók felső szakasza felett immár a szomszédos államok rendelkeztek. A vasúthálózatunk nagy részét is elvesztettük. Az egységes birodalmi piac szétesett. Megtiltották, hogy Magyarország egyesüljön Ausztriával. Hazánk csak 35 ezer fős, kizárólag önkéntesekből álló hadsereget tarthatott fenn, megtiltották az általános hadkötelezettséget, tilos volt a modern hadviselésben elengedhetetlen páncélos járművek gyártása, vásárlása és fenntartása is. A sok nehézség árán kiépített ún. dunai flottát is át kellett adnunk. Magyarországot arra kötelezték, hogy 1921-től

kezdve jóvátételt fizessen az általa okozott károk megtérítéséért. Érdekességként megemlítem, hogy a jóvátétel pontos összege nem lett meghatározva, de azt viszont előírták, hogy 30 éven keresztül kell azt fizetni. 1920. június 4-e de iure lezárta Magyarország számára az első világháborút. Országunk megmaradt lakosságának hangulatát mi sem jelzi jobban, mint hogy június 4-én, amikor az okmányt aláírták, minden iskola, minden üzlet zárva maradt. A fővárosban Budapesten százezrek tüntettek ellene, de a jövőt szem előtt tartó politikusok, államférfiak tudták, hogy nincs más lehetőség az adott pillanatban, mint az aláírás.

2. A magyar kormányzat és tevékenységének alapvető jellege

Bethlen István 1921. áprilisa és 1931. augusztusa között volt Magyarország miniszterelnöke. Az ő kormányzata alatt Magyarország kilábal a válságból. Sok olyan kormányzati intézkedést hajtottak végre, melyek szerves összefüggésben voltak a trianoni békeszerződés következtében előállott helyzettel. Bethlen István kinevezte vallás- és közoktatásügyi miniszterré gróf Klebelsberg Kuno, aki észrevette a kilábalás esélyét és a gyakorlatban meg is valósított jó néhány jövőbe mutató reformot. Ezt az időszakot az ún. bethleni konszolidáció időszakának nevezi a magyar történetírás. A pénzügyi helyzet szanalása koncepciójának a gyakorlatban történő megvalósulását erősítette a külföldi kölcsön felvétele iránt benyújtott kérelmünk pozitív elbírálása is. Szuhay Miklós kutatásai alapján 1924-re a termelés megközelítette vagy elérte az első világháború előtti szint 70%-át.

Mindenképpen szükségesnek tartotta Bethlen István miniszterelnök és Klebelsberg Kuno is, hogy egy olyan világnézeti alapra lehessen támaszkodni, ami visszaadja a magyar társadalom önbecsülését, erősíti a jövőbe vetett hitet. Ezt a célt volt hivatva alátámasztani a vallás- és közoktatásügyi miniszter által kontrollált, koordinált és felügyelt oktatáspolitikát érintő reformjavaslatok megvalósítása is. Bármilyen országos szintű reform természetesen csak akkor valósulhat meg, ha a költségvetés hajlandó a szükséges anyagi segítséget megadni. 1925-re befejeződött Magyarország pénzügyi helyzetének stabilizálása, s ettől kezdve a részletekbe menő tervezési munka elkészülte után a gyakorlati megvalósítás megkezdődhetett. Nyíltan nem volt módunk arra, hogy a trianoni rendelkezéseket megsértsük, de igyekeztünk azokat, amelyeket lehetett, közvetve kijátszani. Állításom alátámasztásául említem meg a testnevelés tanórák számának megemelését az iskolákban, illetve

a leventeképzést és a cserkészegyesületek létrejöttét. A jogalkotó jogpolitikai indoka a következő lehetett meglátásom szerint: ha Magyarországot valamilyen formában támadás éri, akkor a 35 ezer fős hadseregünk ennek megakadályozására minden bizonnyal képtelen lenne. A katonák akkor tudják hatékonyan ellátni feladatukat, ha jó kiképzést kaptak, illetve jó erőnlétben vannak. A testnevelés tanórán a fizikum, az erőnlét, az állóképesség, a kitartás, az elszántság, a versenyszellem és a bizonyítás vágyának képességeit fejlesztették. Adott esetben még a fegyverhasználat gyakorlására is sor kerülhetett.

3. Reformok a közoktatás és törvényhozás terén

A trianoni békeszerződés hatályba lépése miatt sok területen vált szükségessé reform. A Bethlen-korszakban a legszembetűnőbbben az oktatáspolitikában érhetők tetten a megváltozott országhatár miatt szükségessé vált reformok. A következőkben felsorolom, hogy milyen fontos változások valósultak meg a közoktatás területén. Ide sorolható az új ideológiai rendszer kidolgozása, új kultúrpolitika fogalmazódott meg, megtörtént az iskolai intézményrendszer korszerűsítése, előrehaladt a nők emancipációja, modernizáció valósult meg a tantervek tartalmában és követelményrendszerében, változás történt a tudománypolitika terén is. A nevelés és az oktatás rendszerét tekintve haladó szellemű reform valósult meg az óvodákban, az elemi népoktatás terén, a polgári iskolákban, a középiskolákban, a tanítóképzésben, a főiskolákon és az egyetemeken is. Nagyfokú építkezések kezdődtek meg, több új iskolát építettek, a meglévő iskolák nagy részét felújították, emellett gondot fordítottak arra is, hogy a tanítói lakásépítés se legyen elhanyagolva, nőttek a hazánkban megrendezésre kerülő kongresszusok, tanácskozások, sportesemények száma, ugrásszerűen emelkedett az ösztöndíj-lehetőségek és a külföldi magyar intézetek száma is gyarapodott, s az iskolán kívüli népművelés hangsúlya és támogatása is megnőtt. Az iskolai órarendek összeállítása során nagyobb hangsúlyt kapott a reáltantárgyak oktatása és a magyar történelem is. Végül, de nem utolsósorban, nagy szerepet kapott az iskolán belüli és kívüli hazafias nevelés is.

Bethlen István miniszterelnöksége alatt hatályban maradt a magyar történelemben a numerus clausus elnevezésű törvény, ami szerves részét képezte a korabeli oktatáspolitikának. Az 1920-as években ez a jogszabály tette lehetővé, hogy a magyar diákok száma a felsőoktatásban emelkedhetett. Ez a jogi norma, amely az 1920. évi XXV. törvény megjelöléssel vált

ismertté, a Magyarországon élő zsidókat hátrányos megkülönböztetésben részesítette. Ez funkcióját tekintve arra volt hivatva, hogy a nagyszámú értelmiségi túlképzést csökkentse. A gyakorlatban ez nemzetiségi megszorítást jelentett. Teleki Pál első miniszterelnöksége (1920. július–1921. április) alatt elfogadott törvény előírta, hogy a felsőoktatásban az egyetemekre és a jogakadémiákra az országban élő „népfajok és nemzetiségek” országos arányszámuknak megfelelően kerüljenek felvételre. Ehhez kapcsolódott még az is, hogy a felvételnél érvényesíteni kellett a nemzethűség és az erkölcsi megbízhatóság követelményét. Ez a jogszabály *expressis verbis* nem irányult a zsidóság ellen, de a valóságban azonban igen. Köztudomású az a tény, hogy a Magyarországon élő zsidók többsége az értelmiségi réteghez tartozott. Számarányukhoz képest felülreprezentáltak voltak a magyar felsőoktatásban. Az államot irányító politikusok célja az volt, hogy a zsidók számát csökkentsék az egyetemeken, ezzel párhuzamosan pedig a „magyarok” száma emelkedjen ott. A törvény a kihirdetésének napján 1920. szeptember 26-án lépett hatályba, ami azt jelentette, hogy attól a naptól fogva a *numerus clausus* alkalmazhatóvá vált. Így a beiratkozott hallgatóknak csupán 6%-a lehetett zsidó. A történeti hűség megköveteli annak megemlítését, hogy a zsidó diákok továbbtanulását nem lehetetlenítette a törvény teljesen el, hiszen a tehetősebb vagyonnal rendelkező családok gyermekei előtt nyitva állt a lehetőség, hogy esetlegesen külföldön szerezzenek egyetemi diplomát. Noha a külföldön egyetemi diplomát szerző magyar zsidók számáról ez idő alatt nem rendelkezünk kellően megalapozott adatokkal, azt azonban feltételezhetjük, hogy számuk meghaladta a számarányuknak megfelelő arányszámot. Megítélésem szerint az 1920. évi XXV. törvény, elsősorban a magyar felsőoktatásban tanulók számát kívánta Csonka-Magyarország gazdasági igényeihez igazítani. A történelmi hűség azt is megkívánja, hogy kijelentsem: ez a törvény kezdte meg a magyarországi zsidóságot a társadalom többi rétegétől elkülönítve kezelni, hiszen a zsidóságot „népfajként” határozta meg. A rendelkezést átmeneti megoldásnak tekintette maga Klebelsberg is, hiszen egy alkalommal így nyilatkozott az említett törvényről: „Mínthogy én a tanszabadságnak vagyok híve, abban az esetben, ha a régi Nagy-Magyarországon élnénk, nem foglalnék állást a *numerus clausus* mellett, mivel azonban maradék Magyarországon élünk, az ország területének kétharmadrészét elvesztettük, s onnan az intelligencia visszaözönlött a megmaradt egyharmadrészre, itt egy sokkal nagyobb intelligencia van, mint amennyit, sajnos, az ország eltartani képes.”¹ „Ha az ország ...ismét fejlődő lesz... hogy virágzó gazdasági élet legyen, ami sajnos ebben a

trianoni Magyarországon nem lehetséges... ha a viszonyok megjavulnak, akkor el lehet törölni ezt a törvényt.”² Klebelsberg szerint, amint megteremtődnek az eltörléséhez szükséges gazdasági és társadalmi feltételek, akkor végrehajtják annak deregulációját. 1928-ban deregulációra ugyan nem, de a törvény-szöveg módosítására sor került.

Az 1920-as években nagy hangsúlyt kapott a magyar oktatás fejlesztése, ezen megállapításom tetten érhető az 1921. évi XXV. törvénycikkben: a kolozsvári és pozsonyi m. kir. tudományegyetem ideiglenes áthelyezéséről. Ebben a törvényben biztosította a magyar állam azt, hogy a határainkon kívül rekedt több magyar felsőoktatási intézményünket, a trianoni határokon belül kell elhelyezni, azaz az egyetemeket át kell „költöztetni” Magyarországra. Az „átköltöztetés” kifejezés alatt természetesen azt kell érteni, hogy csupán az egyetem működésének feltételeit kell biztosítani a magyar országhatáron belül, illetve a törvény rendelkezéseivel összhangban meg kell adni a lehetőséget az ott tanító tanároknak, professzoroknak, hogy munkájukat folytathassák immár az új egyetemi székhelyen. Ezen döntés meghozatalára a magyar állam jogosult volt. A törvény értelmében az 1872. évi XIX. törvénycikkkel felállított kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem ideiglenesen Szegeden, az 1912. évi XXXVI. törvénycikkkel felállított pozsonyi m. kir. Erzsébet királyné Tudományegyetem pedig ideiglenesen Pécsen nyert elhelyezést. E döntéssel igyekezett a Bethlen-kormány a magyar lakosok értelmi, szellemi fejlődésének lehetőséget biztosítani, továbbá egy ország jövőjét, fejlődését, nemzetközi elismertségét nagymértékben kedvezően befolyásolhatja egy jól működő egyetem, ahol minőségi képzést biztosítanak. Ennek a döntésnek a meghozatala a trianoni békeszerződés miatt vált szükségessé. A jogi norma hatályba lépése biztosította a magyar kormányzat elképzelései megvalósulásának lehetőségeit az oktatáspolitikai terén. Minden kétséget kizáróan megállapítom, hogy az akkor érvényesülő jogalkotói koncepció mind a mai napig érezteti pozitív hatásait, hiszen elegendőnek bizonyul azon tény megállapítása, hogy az „átköltöztetett” egyetemek mind a mai napig sikeresen és eredményesen működnek. Például a Pécsen működő egyetem már sokadszor nyert el különböző kitüntetések és elismerések az oktatás terén végzett kimagasló tevékenysége miatt. Az egyetemek működésével és fenntartásával kapcsolatos lényeges hatásköröket a vallás- és közoktatásügyi miniszteri tárca, élén Klebelsberg Kuno gyakorolta. Az elképzelések megvalósítása nem volt egyszerű feladat, de az áldozatok ellenére hozzájárult a magyar fejlődés hosszú távú elképzelésének megvalósulásához.

Szintén az oktatáspolitikai koncepció eredményes előmozdításának volt köszönhető az 1921. évi XXX. törvénycikk: az iskoláztatási kötelesség teljesítésének biztosításáról. E törvény kötelező érvénnyel mondta ki, hogy minden gyermek gondviselője (szülő, gyám, gazda) – amennyiben ezen törvény kivételt nem tesz – köteles a gondviselése alatt álló gyermeket a gyermek hatodik életévének betöltését követő kilenc tanéven át nyilvános iskolai oktatásban, még pedig hat tanéven át elemi népiskolai, továbbá három tanéven át továbbképző (ismétlő) népiskolai oktatásban részesíttetni. Az iskoláztatás kötelezettsége magában foglalta a vásár- és ünnepnapra istentisztelet látogatásának kötelezettségét is. Ennek a törvénynek a megvalósítása szintén hozzájárult az átlag értelmi képesség emelkedéséhez, illetve a kultúrfőlény gondolat megvalósulása lehetőségének szükséges és elengedhetetlen feltételének tekinthető. Teljesen egyértelmű, hogy ennek a törvénynek a következtében csökkent Magyarországon az analfabéták száma. Az is világos számomra, hogy minél több időt tölt egy gyermek az iskolában, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy tovább fog tanulni, hiszen több idő áll rendelkezésre annak érdekében, hogy a diák megszeressen egy adott tantárgyat, illetve több ismeretet tudjon elsajátítani. Ennek a folyamatnak a végső célja pedig jól illeszkedik a korábban *Apponyi* Albert által is hangsúlyozott elvnek, mely szerint a Kárpát-medencében a magyarságnak kiemelkedő kulturális és szellemi tevékenysége megcáfolhatatlan, aminek a trianoni békeszerződés csupán egy rövid ideig volt képes gátat szabni. Nyilvánvalóan az 1920. június 4-i események nélkül is indokolt lett volna e törvény megalkotásának gondolata, de a történelmi események bekövetkezés után még inkább sürgetőbb feladatnak látszott a mihamarabbi megvalósítása. A törvény 1. §-ában olvasható az is, hogy az iskoláztatás kötelezettsége magában foglalja a vásár- és ünnepnapra istentisztelet látogatásának kötelezettségét is. Ennek a kitételnek abban keresendő a sajátossága, hogy a magyar kormányzat, élén Bethlen Istvánnal támogatta a keresztény értékrendet. Ennek a döntésnek a hátterében az is állt, hogy az első világháború alatt és után sok ember vált reményvesztetté az áldozatok és a nélkülözések következtében. Mára bizonyítottnak tekinthető, hogy egy negatív érzelmi állapotból való kitörést segítheti a vallás, például a keresztényi értékek hangsúlyozása és az a szerint való tevékenység. A keresztény kultúrkör értékei közt megtalálhatjuk az egymás iránti szeretetet és az összefogást is, amire rendkívüli mértékben szüksége volt a magyar nemzetnek az első világháború és a trianoni békediktátum után. Gondoljunk csak a magyar gazdaság konszolidációjára, amihez elengedhetetlen volt egyfajta össznézeti összefogás.

A magyarságnak egységet kellett alkotnia egy közös cél elérése érdekében. A törvényhozó hatalom biztosítani igyekezett a társadalmi és gazdasági életben az ehhez szükséges feltételeket.

Az 1928. évi XIV. törvény szerint a felvételinél a nemzethűség és az erkölcsi megbízhatóság követelménye mellett figyelembe kellett venni a jelentkező szellemi képességét és tanulmányi eredményét is. Az utóbbi kitétel kedvezőbb helyzetet biztosított a zsidó diákok továbbtanulása számára. E jogszabályt különös tekintettel alkalmazták a hadiárva és a harctéri szolgálatot teljesítettek gyermekeire vonatkozóan. Ez a törvény igyekezett az első világháború alatt a magyar hazáért harcolók gyermekeit, esetleg leszármazóit segíteni a felsőfokú diploma megszerzésében. Nézetem szerint a fent említett numerus clausus elsősorban politikai kérdés volt, és csak másodsorban lehet antiszemita megnyilvánulásnak tekinteni.

Dolgozatom e fejezetében tárgyalt jogszabály szintén annak a már többször bebizonyított mondatnak az igazságtartalmát van hivatva megerősíteni, hogy a trianoni békeszerződés után Magyarországon nagy hangsúlyt kapott az olyan területek támogatása, ahol hosszú távú eredmények születhetnek, és ami összhangban van a magyar kormány oktatáspolitikai koncepciójával. A nemzetgyűlés 1923-ban megalkotta a Magyar Tudományos Akadémia állami támogatásáról szóló törvényt. A jogalkotói koncepció tetten érhető a törvény 1. §-ában, mely szerint: A nemzet jövőjébe vetett tántoríthatatlan hitéről és életerejéről azzal is tanúságot tesz, hogy a magyar tudományos munka folytonosságát mostoha helyzetében is biztosítja. Ennek előmozdítására az állam a magyar tudományosság legfőbb szervének, a Magyar Tudományos Akadémiának (könyvkiadásra, folyóiratok fenntartására, tudományos pályadíjakra és tudományos megbízásokra stb.) évi 12 millió korona rendes segélyt biztosít az állammal szemben való elszámolás kötelezettsége nélkül. A segélyezés az 1923/1924. költségvetési évvel kezdődik. Az állami támogatás összegével kapcsolatban csupán annyit jegyeznek meg, hogy az évi 12 millió korona, az adott történelmi helyzet összes körülményeit figyelembe véve és mérlegelve Magyarország gazdasági helyzetére tekintettel elfogadható. Magyarországon 1927-ben bevezették a pengőt, amiből kifolyólag az állami támogatás összege a későbbiekben pengőben lett meghatározva. A pengő 1946. augusztus 1-jéig volt forgalomban, hiszen ezt követően vezették be a forintot Magyarországon. A Magyar Tudományos Akadémia fennállásának 100. évfordulóján ismételten törvényt alkotott a Nemzetgyűlés, ez volt az 1925. évi XLVI. törvénycikk: a Magyar Tudományos Akadémia érdemeinek törvénybe iktatásáról és állami támogatásának felemeléséről. Ahogy az a törvény címéből

is kiderül, a magyar állam további kötelezettséget vállalt annak érdekében, hogy anyagilag még inkább segítse a Magyar Tudományos Akadémia munkáját. Ez a segítség abban nyilvánult meg, hogy egyszeri 3 000 000 000 korona államsegélyt szavaz meg és elhatározza, hogy a nemzet hálája jeléül a Magyar Tudományos Akadémiának az 1923. évi I. törvénycikk 1. §-ában biztosított évi rendes segélyét az 1926/27. költségvetési évtől kezdve az államháztartás helyzete szerint a jövőben emelni fogja.

4. A hazafias neveléssel kapcsolatos primer források feldolgozása a trianoni békeszerződés tükrében

Munkám e fejezetét annak bizonyítására szánom, hogy az 1920-as években több olyan személy munkálkodott olyan, hazafias neveléssel kapcsolatos reformjavaslatok kimunkálásában, mely javaslatok egyértelműen a trianoni békeszerződéssel hozhatóak kapcsolatba. A különböző folyóiratokban megjelent munkák egyértelműen jelzik számomra, hogy az 1920-as években milyen sok embert foglalkoztatott a trianoni békediktátum következtében kialakult helyzeten való változtatás gondolata. Olyan személyek munkáit is feldolgoztam, akik nem feltétlenül tartoznak az ismert személyek közé.

Elsőként Klebelsberg Kuno viszonyát ismertetem a hazafias neveléssel kapcsolatban publikációi tükrében, a trianoni békeszerződést követően. Klebelsberg Kuno töltötte be a vallás- és közoktatásügyi miniszteri posztot Magyarországon 1922. június 16-a és 1931. augusztus 24-e között. Minisztersége alatt számtalan publikációban, tanulmányban és újságcikkben ismertette véleményét több közjogi szempontból is lényeges kérdésben. A trianoni békeszerződés aláírása után, az 1920-as években Magyarországon nagy hangsúlyt kapott a hazafias érzelmek erősítésének gondolata. A hazafias nevelést tekintve többször fejtette ki Klebelsberg a gondolatait szóban és írásban egyaránt. Meggyőződésem szerint, amennyiben Klebelsberg Kuno álláspontját a hazafias nevelést tekintve vizsgáljuk meg, korabeli megnyilvánulásai alapján, akkor az összességében fedi a kultuszárca hivatalos álláspontját a tárgyalt kérdéskörrel kapcsolatban. A karizmatikus személyiségjegyekkel megáldott reálpolitikus, igen korán felismerte, hogy a magyar haza igényli a hazafias nevelés érvényesítését és érvényesülését. Tanulmányaiban egyértelmű nyilatkozatokat tesz, a haza iránti tiszteletrre és szeretetre buzdít. Világosan látja a megoldásra váró problémákat. „A hazafiságnak az a mértéke, amely Trianon előtt elég volt az ország fenntartására,

ma nem elég, s különösen nem elég akkor, ha patriotizmusunk megmaradt az érzelem világában, és nem lesz aktív, folyvást dolgozó, munkáló, eleven hajtóerővé.”³ Munkásságában több helyen megbizonyosodhatunk arról, hogy milyen nagy gondot fordított a nemzeti szempontok érvényesítésére. Eredménynek tekinthetjük, hogy komoly beruházások történtek a „magyar tenger” közvetlen környezetében elhelyezkedő területeken. Több üdülőtelephelyet létesítettek. A Balaton lehetőséget nyújtott a szép magyar táj megismerésére is. Ez is hozzájárult a haza iránti érzelmi kötődés kialakulásához. Ha pedig egy adott osztály tagjai közösen vesznek részt a kiránduláson, akkor a közösségi szellem is erősödni fog. Ez pedig kedvez a társadalom szocializációs folyamatának. A Horthy-korszak ideológiáját az ún. keresztény nemzeti eszmerendszer államelvvé tétele határozta meg. A kultuszminiszter vallotta, hogy a nevelésben érvényesíteni kívánt hazafias eszméket csak olyan tanító képes megfelelően alkalmazni, aki hisz is benne. Ellentmondást nem tűrően megkövetelte a pedagógusoktól a haza iránti legmesszebb menőbb lojalitást. Azt is elképzelhetőnek tartotta, hogy elbocsássák azt a tanítót, aki ennek a követelménynek nem felel meg. „Ha tehát a tanítóság azt mondaná, hogy a csekély fizetés miatt nem képes a maga hivatását teljesíteni, akkor azokat a tanítókat, akik ezt hirdetik, el fogom az állásukból bocsátani, mert én a mai körülmények mellett csak olyan tanítókkal tudok dolgozni, akik 100%-ban teljesítik a maguk kötelességét.”⁴ Konceptiójában az iskolai tanítónak politikailag is megbízhatónak kellett lennie. Ezt volt hivatva biztosítani az ún. B-listázás is. Ez tulajdonképpen nem jelentett mást, mint azoknak a közalkalmazottaknak, például tanítóknak az elbocsátását, akik nem feleltek meg az akkori politikai szempontoknak. Klebelsberg felismerte az oktatásban rejlő nép- és nemzetemelő értékeket, és törekedett is annak megvalósítására. Klebelsberg Kuno támogatásával következett be a testnevelés tanórák számának emelkedése is. „Egyes tantárgyak óraszámai is változtak. Az eddigi heti 2 órás testnevelés 12-re emelkedett!”⁵ Ez a fejlemény nagy jelentőséggel bír, hiszen a trianoni békeszerződés kötelező jelleggel előírja hazánkra nézve, hogy nem folytatható katonai jellegű kiképzés, csak a békeszerződésben meghatározott mérték szerint. Tény, hogy 1921-ben megalkották az 1921. évi LIII. törvényt a testnevelésről. Ezen törvény áttanulmányozása után kijelentem, hogy látszólag csupán a magyar fiatalok testi, fizikai fejlődésének elősegítéséről volt szó, azonban a gyakorlatban ez nem jelentett mást, mint a trianoni előírások kijátszását bizonyos szinten. Érthető, hogy amennyiben egy fiatal szervezet egészséges, akkor eredményesebben tud hazája szolgálatára állni egy

esetleges honvédó helyzetben. Maga a kultuszminiszter is felismerte ebben a nemzeti érzés relációját. Klebelsberg indítványozta, hogy a testnevelés feladata legyen a „...testi épség, egészség biztosítása, lelki és testi erő fejlesztése, ellenálló képesség, ügyesség, munkabírás kialakítása.”⁶ Az a tény, hogy a heti testnevelésórák száma meghatszorzódott, az októrijált béke elleni ellenszenvet igyekszik kifejezésre juttatni. A miniszter jó néven vette, ha az iskolai kirándulások alkalmával kizárólag magyar tulajdonban lévő közlekedési eszközöket vesznek igénybe a diákok és a pedagógusok, hiszen ezzel is hozzájárulnak a magyar gazdaság újbóli talpra állításához. A magyar hazaszeretet megteremtésére irányuló törekvések megkívánták, hogy nemzeti ünneppé váljon március 15-e. Hivatalosan március 15-ét az 1927. december 28-án hatályba lépő 1927. évi XXXI. törvény tette azzá, amit ma is jelképez. Ez is azt bizonyítja, hogy központi helyet foglalt el a magyar nemzet hagyományainak ápolása és tisztelete Magyarországon az 1920-as években az oktatáspolitikai terén is. 1920. június 4-e után több egyetem is a trianoni határokon kívül rekedt. A tárgyalt korszakban megtörtént a magyar egyetemek befogadása az országba. Klebelsberg Kuno tudatosan az új határok közelében (Debrecen, Pécs, Szeged) adott otthont az egyetemeknek, így jelezve azt, hogy azokat a kisebbségben lévő határainkon kívül rekedt honfitársainknak is szánta. Nevéhez fűződik egy új ideológiai rendszer kialakítása is, mely az ún. neonacionalizmus és az ún. kultúrfőlény eszméjében csúcsosodott ki, természetesen a keresztény-nemzeti ideológia keretei között. A nemzeti öntudat alapjaira épített, mely revíziós célokat is tartalmazott. Magának a neonacionalizmusnak értelmét és annak tartalmát Klebelsberg, egyik írásában így fogalmazza meg: „Mit értek én neonacionalizmus alatt? ...az aktív, a produktív, a konstruktív emberek szolidaritását, a munkás, az alkotó emberek szent összefogását a romba dőlt haza újjáépítésének nagyszerű munkájában.”⁷ Az általa kimunkált ideológiát a társadalom egészében el kívánta terjeszteni. Fontosnak tartom ezt követően szólni néhány gondolatot az ún. kultúrfőlény kérdéskörrel kapcsolatban is. A tudomány nagyon helyesen ezt, Klebelsberghez kapcsolja. Ő volt az, aki több beszédében és írásában megfogalmazta ennek lényegét, és annak elterjesztésén is munkálkodott. A kultúrfőlény alaptételét saját maga így fogalmazza meg: „A magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti ismét nagygyá.”⁸ Ez számomra azt jelenti, hogy tisztában volt a valóságnak megfelelő tényekkel, mely szerint lehetetlen volt egyelőre karddal, azaz fegyverrel ismét nagygyá tenni Magyarországot. Mivel vereséget szenvedtünk az első világháborúban, ezért katonai potenciálunkat

korlátozó rendelkezéseknek kellett alávetnünk magunkat. A megvalósított kulturális reformprogram középpontjában a kulturális hagyományok ápolása és a szellemi tőke növelése állt. Nagy hangsúlyt helyeztek a magyar diák tehetségének fejlesztésére, különös tekintettel a kiemelkedő képességekkel rendelkező tanulókra. Ez mögött azt a megfontolást látom, hogy az akkori politikai vezetés igyekezett a kivételes tehetséggel megáldott magyar tanulókat, képességeiknek megfelelő oktatásban részesíteni, hogy a későbbiekben esetleges tudományos tevékenységükkel, a Magyarországról kialakított képet pozitív illetve kedvezőbb irányban befolyásolják. A oktatási minisztérium támogatta az ilyen diákok ösztöndíjban való részesítését, mely gyakorta járt együtt a külföldön történő tanulási lehetőségek felkínálásával. Az 1927. évi XII. törvény létrehozott egy olyan ösztöndíjrendszert, melynek keretében a jól tanuló magyar diákok kijuthattak külföldre, ahol az eddig megszerzett tudásukat gyarapíthatták. Aki pedig ezzel a lehetőséggel élt, annak alkalma nyílt a magyar kultúra értékeit külföldön reprezentálni. Az ösztöndíjak közvetett módon ugyan, de kedvezően hatottak Magyarországra és más országok nemzetközi kapcsolatára. A célországok között szerepelt: pl. Olaszország, Franciaország, Dánia, Görögország, Lengyelország, Finnország, Svédország, Németország, Ausztria és az Amerikai Egyesült Államok is. Szót kell még ejteni a leventeképzésről is, hiszen ez is nagy szerepet játszott a magyar nemzeti és hazafias érzelmek erősítésében. A leventemozgalom a militarizmus egy sajátos békés formája, mely az 1920-as években jelen volt Magyarországon. Értékrendjében többek között megtalálható a hazaszeretet, fegyelmezetttség, tekintélytisztelet illetve az engedelmesség. A békés militarizmus látszólagos paradoxona a trianoni béke traumájából egyetlen lehetséges megoldásként születhetett meg. A leventezés lényegét maga Klebelsberg így fogalmazza meg: „Ez végtelenül fontos olyan országban, mint a mi hazánk, ahol nincs általános védkötelezettség, ahol tehát a nemzeti hadsereg nem vállalhatja magára a nemzet egész férfítömegének sportszerű átképzését.”⁹ A leventemozgalom jelentette a 21 éves korig terjedő férfilakosság testi erőnlétének biztosítását. Az ifjúság militarista szellemű nevelését volt hivatva szolgálni a leventezés Magyarországon. Magát a mozgalmat 1921-ben alapították, a 12 és 21 év közötti fiúk számára, melyben a részvétel kötelező erővel bírt hazánkban, az 1920-as években. A bemutatott primer források és azok tanulmányozása és feldolgozása után kijelenthető, hogy Klebelsberg Kuno igen aktív szereplőként járult hozzá a hazafias szellem megerősödéséhez a trianoni békeszerződést követően. Összességében tehát megállapítható, hogy Bethlen

István miniszterelnök jól választotta ki kormányának vallás- és közoktatásügyi miniszterét, hiszen az Magyarország érdekeit szolgálta.

A vizsgált korszakban a magyar nemzetet ért trauma következtében a magyar közoktatásban dolgozók, a közoktatás területén jártas személyek nagyon korán és nagyon helyesen felismerték, észrevették, hogy változásokra, változtatásokra van szükség. A megcsonkított Magyarország lakóinak önérzete hatalmas csorbát szenvedett, melyhez nagymértékben hozzájárult a háború és az elvesztése következményeképpen előállott lelki megrázkódtatások elszívása is. Ahhoz, hogy a magyar nép újra visszanyerje önbecsülését és jövőbe vetett bizalmát, feltétlenül szükséges volt az ún. nemzeti szempontok érvényesítése az oktatáspolitikai terén is. Ezt a törvényszerűséget szem előtt tartva megkezdődött a nemzeti érdekeknek megfelelő, a hazafiság érzését erősítő nevelői munka az iskolák berkeiben.

Dr. Weszely Ödön egyetemi tanár által a Népitanítók Lapjában megjelent cikke, melynek címe a következő: A nevelés, mint nemzeti feladat. Weszely szerint, minden ember egy meghatározott nemzet részét képezi. Weszely megjegyzi azt is, hogy az idő múlásával a különböző nemzetek közt nagymértékű vegyülés következett be, aminek a következménye lett többek között az is, hogy a nemzet tagjai olyanok is lettek, akiket nem a vérrokonság kötelékei fűznek hozzá, hanem egyéb szálak, így például az együttélés, ezzel kapcsolatban a közös nyelv, közös szokások, közös érdek, közös műveltség. Meggyőződésem szerint a cikk írója arra is próbált utalni, hogy a mindenkori ország határain kívül, más államok területén is élnek a nemzethez tartozó honfitársak. Ezáltal burkoltan azt is érzékeltetni kívánja, hogy annak ellenére, hogy Magyarország határain kívül kénytelen élni sok magyar, az még messzemenően nem jelenti azt, hogy ne tartoznának a magyar nemzethez. A trianoni békeszerződést követően köztudott az a történelmi tény, hogy több mint másfélmillió magyar állampolgár kénytelen volt felvenni a román állampolgárságot, de ettől ők még nem tagolódtak be a román társadalomba, nem is beszélve arról, hogy a románok túlnyomó többsége ortodox vallású, míg a magyarok nem. A nemzet kulturális egység, mely eredetileg faji összetartozáson alapult. „A nyelv összefűzi az elszakadt testvéreket, s a műveltség közössége egységet teremt a nemzet tagjai között akkor is ha azok egymástól területileg vagy politikailag elvannak választva.”¹⁰ Aki, Weszely Ödön egyetemi tanár ezen kijelentését figyelmesen elolvassa, annak nem lehet kétsége afelől, hogy a magyar értelmiséget szimbolizáló tanár igyekszik „lelket” önteni azokba, akik szerint már örökre elvesztettük a határainkon

kívül rekedt honfitársainkat. Attól, hogy megszűnt a magyar állampolgárságuk, még magyarnak érzik magukat a külföldön élő magyar nemzetiségek. Weszely szerint a nevelés elsőrendű nemzeti feladat, mert ezzel biztosíthatjuk a nemzet fennmaradását, a nemzet jólétét, s a nemzeti szellem továbbélését. Ez a gondolat tekinthető egyfajta programadásnak is, hiszen a magyar nemzet érdekeit szolgálja, ha a nevelés terén fokozottabban érvényesül a hazafiságot erősítő szellemiség. Át kellett éreznie mindenkinek, hogy a nevelés milyen fontos sarkpontja volt a változásoknak, hogy a nevelés nemzeti feladat, ettől függött jövőnk, nemzetünk sorsa. A nevelésnek az a feladata, hogy ezt az erkölcsi alapot megteremtse, erősítse, megszilárdítsa, hogy erre biztosan lehessen építeni a nemzeti élet hatalmas kifejlődésének minden feltételét. A szerző a cikk írása közben minden bizonnyal nemzeti érzületekkel teli, túlfűtött állapotban volt, mely állapot miatt gyakran túlzásokba esett. A fent elemzett írás végén mintegy a pozitív jövőben reménykedve a következő jól ismert sorok találhatók:

Hiszek egy Istenben
Hiszek egy Hazában
Hiszek egy isteni örök Igazságban,
Hiszek Magyarország föltámadásában.

5. Az irredentizmus, mint érték az iskolákban 1920. június 4-e után

A trianoni békeszerződés aláírását követően nemcsak Magyarország határai változtak meg, hanem az iskolákban tanított tananyag szemléletmódja is. Az irredentizmus gondolata is hangsúlyos szerepet kapott a Bethlen-korszakban. Mivel a nemzetközi helyzet nem tette lehetővé az eredményes és hatásos tiltakozást, ezért burkoltan bár, de megjelent a magyar iskolákban az irredentizmus. Irredentizmus alatt a területi és a nemzeti összetartozás fogalmakat értem. Több korabeli szerző jelentetett meg különböző újságokban erre vonatkozóan elképzeléseket. A következőkben *Gajda Béla* gondolatait szeretném ismertetni. Szeme előtt lebegett a cél, hogy a tőle telhető legnagyobb mértékben segítse a haza érdekeit. Egyik tanulmányában így vallott tevékenységéről: „Elköteleztem magamat, hogy ahol csak szóra nyithatom ajkamat, a mi megcsúfolt igazságunknak leszek hirdetője. Ezért fogok, ahogy Isten tudnom adta, élni, dolgozni, igazgatni és lázítani. Ezért fogom ébresztgetni az elméket, gyűjtani a szíveket, háborgatni a lelkeket. Ezért, – mert ez minden céljaink célja, mert ennek győzedelme hozza nekünk az

ígéret földjét: az ezeréves országot, az újból teljessé lett magyar életet.”¹¹ Gajda a magyar iskolákban tanítók kötelességének tekintette a magyar igazság meggyőződéses hirdetését. Fontosnak tartotta, hogy a tanulók kapjanak valós képet a közelmúlt történetéről. A történelem tananyag oktatása során nagy hangsúlyt kell kapnia a trianoni békeszerződés tartalmának bemutatása. A diákoknak tisztában kell lenniük azzal, hogy milyen önös érdekek vezettek a szerződés létrejöttéhez. Gajda Béla írása erősen nacionalista szemléletű, mai szemmel nézve. Arra is fel szeretném hívni a figyelmet, hogy a nacionalista fogalomnak a jelentése, tartalma, annak megítélése koronként eltérően alakulhat. A tények közlésével párhuzamosan szükséges a remény töretlen hangsúlyozása is a szebb jövőt illetően. Ezt elérni nehéz, de nem lehetetlen. Ez a feladata az állami, kormányzati, társadalmi, kulturális szervezeteknek éppúgy, mint a magyar oktatásügynek. Tudatos és munkás hazaszeretetre való nevelés az, ami teljes egészében azonos az irredentizmusra való neveléssel. A hazaszeretetének fokozása szükségeltetett, de ez nem volt azonos a sovinizta gondolatvilággal. A hazafiság érzését folyamatosan fenn kell tartani. Változásokra volt szükség, ami egyben össznemzeti megvalósítást igényelt. Különös tekintettel a középiskolásokra, hiszen ők azok, akik már rendelkeznek azzal a belátási képességgel, ami szükséges az „élő” ismeretek, tények befogadásához. Gajda Béla tudta, hogy egy nemzet csak ifjúságában támadhat fel. Fontos, hogy olyan nevelésben részesüljenek a magyar diákok, ami egy életre meghatározza a hazájuk iránti érzelmi beállítódásukat. Az értekező szerint a tananyag oktatása során, ahol csak lehet, szemléltetésképpen olyan példákat kell felhozni, melyek „Nagy-Magyarországot” szimbolizálják. Ismerje meg minden diák, mennyire kicsi is valójában az, az ún. „Csonka-Magyarország”, amelyben élni kényszerülnek. Ez a fajta szemléletmód kellene, hogy érvényesüljön minden tantárgy tanítási koncepciójában. Egy lényeges központi elemet nem szabad figyelmen kívül hagyni. „Az irredentizmusra való nevelés nem lehet a hivatalos tananyag tárgya. A tantervbe nem lehet belőle semmit, vagy csak nagyon keveset bevenni. Az ántánt-diplomácia, a Népszövetség kisebb ügyekbe is beleszólt már. Ne várjunk tehát e tekintetben felülről utasítást... e téren mindenki csak magyar lelkiismerete parancsát kövesse. Mert ez a munka egészen és kizáróan a tanárra vár.”¹² Ezekben az években elsősorban a Kisantant nevű katonai szövetség valós veszélyforrást jelentett hazánkra nézve. Amennyiben az irredentizmus hivatalos magyar állami támogatásban részesült volna, akkor Csehszlovákia, Románia és a Szerb –Horvát – Szlovén

Királyság az általuk jogosnak vélt érdekeikre hivatkozva, katonai támadást indíthattak volna ellenünk. Ezt helyesen felismerve, a mindennapi teendőiket ellátó pedagógusokra hárult a feladat, hogy trianon után, lehetőségeikhez mérten hazafias nevelésben részesítsék a nebulókat. A tanítókon nagy erkölcsi felelősség volt. Tevékenységük folyamatos kitartást, hozzáértést és előkészítő munkát igényelt. Gajda több használható módszert megemlít, ami eredményre vezethet. Először is: az iskola külsőségeiben is mutassa magyar jellegét. Az épületben legyen minél több kép, melyek Nagy-Magyarországot ábrázolják, szép tájait, városait, természeti kincseit és műemlékeit. Készítsenek a tanulók honi tájakról minél több rajtot, festményt, fényképet. Nem az a legfontosabb, hogy távoli helyeket felismerjenek, hanem például Pozsonyt, Kassát, a Felvidék várait és Erdély szépségeit a tudatukba véssek. A magyar irodalom tantárgy tanítása során minél több magyar szerző művével ismerkedjenek meg s belőlük részleteket is célszerű megtanulniuk. Ügyelni kellene továbbá a házi olvasmányok kiválasztására. „Jókai olvastatásánál legyenek irányadóak az ő gyönyörű leírásai az Aldunáról, a Vág-völgyéről, Torockóról, a Szent Anna-tóról, a Retyezátról, Tordáról, Enyedről, Kolozsvárról, Lőcséről, Krasznahorkányról, Pozsonyról, Komáromról, Nagy-Magyarország ezer más szépségéről. Legyenek ezek bevésve az ifjúság lelkébe. Úgy járjon e helyekre az ifjú, – egyenlőre legalább képzeletben, – mintha haza menne.”¹³ A cikk írója szerint ügyelni kell arra is, hogy ne csak a megcsonkított Magyarország értékei kerüljenek bemutatásra, hanem a megszállt területeken lévő magyar szerzők munkái is. Mindez kedvez a nemzeti összetartozás tudat erősítésének. Attól, hogy a magyar írók, költők tudományos munkák szerzői az államhatáron kívül rekedtek még nem jelenti azt, hogy mellőzni kellene őket. Megfogalmazódnak különböző elvárások is, többek között az is, hogy merjen a magyar nép büszke lenni, hiszen van mire. A lehető legtöbb alkalmat fel kellene használni a nemzet tudati beállítottságának javítására. Az esetleges írásbeli dolgozatoknál az irredenta eszme terjesztésére lehetőség nyílik, hiszen a diktálandó szöveg szólhat a trianoni béke ismertetéséről vagy annak hátrányos következményeiről. Gajda egységes rendszert dolgozott ki. A körülményekre tekintettel érthető, ha a történelem tantárgy oktatása is az érdeklődése középpontjában állt. Elmélete szerint a tanító „mutasson rá az ország területi változásaiban levő ama törvényszerűségekre, hogy amit a Kárpáton belül elvettek tőlünk, az mindig visszakerült, – amit mi hódítottunk a Kárpáton kívül az mindig elveszett. Foglalkozzék a világháború okaival, a

felelősség kérdésével s mutasson rá, mily igaztalan és erkölcstelen volt ezt tenni a békediktátum indokává és alapjává. Világítsa meg a magyarság helyzetét és szerepét a világháborúban s elemezze a trianoni béke diktatórikus voltát, történelmi, jogi, néprajzi, gazdasági és morális képtelenségeit. Tárgyalja alaposan a magyarság világtörténeti kapcsolatait s ne mulassza soha kiemelni, mit köszönhet Európa civilizációja a kereszténység pajzsának.”¹⁴ Az elképzelés szerint a földrajz, mint tantárgy is fejezze ki, hogy Nagy-Magyarország földrajzi és gazdasági egység. A Kárpát-medence domborzata, vízrendszere zárt egységet képez, megbolygatása, felosztása elhibázott döntés eredményeképpen született meg. A magyarországi mezőgazdaság, ipar, kereskedelem egyaránt súlyos veszteséget szenvedett. A földrajztanárok mutassák be azokat a hamis térképeket is, amelyeket ellenfeleink a trianoni béketárgyalások során propagandaként használtak fel ellenünk. Megállapítható tehát, hogy a földrajznak is igen nagy szerepe van abban, hogy a tanulók érzelmi irredentizmusa értelmi irredentizmussá erősödjék.

Az idegen nyelvek tekintetében kedvező, ha az ún. nagy nyugati nyelvek, mint az angol, francia és az olasz hangsúlyosabb szerepet kap. A hittan feladata, hogy erkölcsben szilárd és egészséges embereket neveljen. Jussanak kifejezésre a keresztény civilizáció eredményei, az erkölcsi normák örök érvényei, mely a múltban és a jövőben is meghatározó volt, és maradjon is az. A rajz, mint tantárgy pedig figyelmet fordíthat az elcsatolt területek műalkotásainak, szobrainak, festményeinek bemutatására. Az énekórák is igen alkalmasak az irredenta érzés növelésére, melyhez az irredenta dalok dalolása járul hozzá.

A tanulmány a következőkben megszívlelendő tanácsokat ad az iskolán kívüli hazafias nevelésre vonatkozóan is. Eszerint az ifjúsági egyesületek is az irredentizmus irányába hangolhatóak. A cserkészcsapatok lehetőségeikhez képest jó, ha kirándulásokat szerveznek az elcsatolt területekre, hogy a fiatalok közvetlenül tapasztalják a szép tájak látványát.

„Iskolai ünnepélyek ... hathatós eszközei az irredenta nevelésnek.”¹⁵

A könyvtárakba érdemes irredenta szellemű könyveket beszerezni. Gajda Béla komplex szemléletmódját igazolja, hogy az irredenta nevelés hatásának növelése érdekében a szülőkre is kiterjed a figyelmé. Fontos az iskola és a szülő érdekazonossága is. Azt, amit az iskola épít, ne rontsák le otthon kishitű, lemondó, szkeptikus kijelentésekkel.

Minden tanító saját elhatározása alapján dönthetett, mennyit valósít meg az ajánlottakból. Számonkérésre nem volt mód, de egy azonban biztos. A magyar történelem során ilyen erkölcsi felelősség még nem

volt a pedagógusokon, mint a trianoni békeszerződét követő időszakban.

6. Adalékok a nemzeti szempontok érvényesítéséhez a tanításban

A következőkben néhány újabb korabeli reformjavaslatra hívom fel a figyelmet. Ebben az időszakban olyan újításokat volt célszerű bevezetni, amelyekkel arányaiban kis ráfordítással, nagy változásokat lehetett elérni. Az oktatással kapcsolatban a tananyag nemzeti érdekek figyelembevételével történő átszervezése kecsegtetett kedvező reményekkel. Az elsők között volt Szuhács János, aki elszántan és tudományos jelleggel azon munkálkodott, hogy mihamarabb olyan tervezetet készítsen, amely elindítja az egész magyar oktatáspolitikát megújítását, megújulását. Tudta, hogy ebben óriási feladat hárul a tanítóokra, és eltökélt abban, hogy segítséget, támpontot nyújtson számukra. Szerinte a nemzeti szolidaritás az, mely egy nemzetet újra nagyra tehet, szárnyakat adhat a léleknek, s ez pedig kedvez a tudománynak is. Az iskolákban szükség volt nemzetnevelő változásokra. „Ha a tanító egyénisége a hazafias; vallás- és erkölcsi nevelés szempontjából kifogástalan, az iskola minden diszciplinája – még a játék is – a nemzeti nevelés szolgálatába állítható.”¹⁶ A történelem tantárgy keretein belül lehetőség nyílt megismerni a múlt és a közelmúlt eseményeit. Az első világháború története szerves részét képezte a tananyagnak. Ez azért is volt fontos, mivel megismerhető lett belőle a hazafias áldozatkészség, név szerint említett, és a név nélküli hősök helytállás-vállalásának dicső tanúbizonysága is. A tanulmány írója szerint a gyermekek tudják meg, hogy a településen, ahol laknak melyik katona milyen kitüntetést kapott és miért. Ez kiválthatja a felnőttek iránti tiszteletet és megbecsülést is. Az a katona pedig, aki átélte a háború borzalmait érezni fogja, hogy nem hiába vállalta a sok nehézséget. A közösségi szellemet építi, ha az adott falu lakói legalább évente egyszer, közösen elzarándokolnak a falu hősi halált halt honfitársuk sírjához. Ez által kifejezésre lehetett juttatni, hogy nagy tisztelet jár azoknak a személyeknek, akik a haza szolgálatáért, életüket is készek voltak feláldozni. A magyarság már ezer éve védelmezi hazáját. A történelem és a földrajz rokon tudományok, mivel egymást segítik a jobb megérthetőségben. Mindezek után elmondható, hogy Szuhács János is, útmutatásaival nagymértékben hozzájárult egy kritikus időszakban Magyarország hazafias nevelésének megizmosodásához, ami természetesen összefüggésbe hozható a trianoni békeszerződéssel.

7. A hazafias nevelés és a daloskörök kapcsolata

Vannak olyan korabeli írások is, melyek első olvasatra nem tűnnek ki. Kutatásom során egy számomra igazán érdekes újságcikket fedeztem fel, melynek keletkezésére minden bizonnyal hatott a trianoni békeszerződés.

Az első világháborút követően az oktatás terén a nemzetnevelésre helyeződött a hangsúly. Ez volt az a terület, ahol alapvető változásokra volt szükség. Ezen felül az iskola falain kívül eső foglalkozásokon is figyelmet fordítottak a hazafias érzés erősítésére. A daloskörökkel kapcsolatban *Köveskuti Jenő* írásai fogalmazzak meg értékes elképzeléseket. Többféle daltípust ismerünk. Csoportosításukat sokféle szempont szerint végezhetjük el. A teljesség igénye nélkül megemlíthetjük például az egyházi dalokat, szerelmes dalokat, ún. kocsmai dalokat stb. Felmerülhet az a kérdés, hogy minden dal alkalmas lehet-e a nevelő célra? Megítélésem szerint csak a kellően megválogatott dalok tölthetnek be komoly szerepet a haza iránt érzett lojalitás megerősítésében. *Köveskuti Jenő* megvizsgálta, hogy milyen dalok használhatóak fel pedagógiai eszközként az 1920-as években. Elmondható, hogy a daloskörök száma folyamatosan emelkedett a Trianon utáni Magyarországon. A daloskörök emberekre gyakorolt hatása esztétikai, vallásos, nemzeti, erkölcsi és szociális szempontból egyaránt jelentkezett. A karének nagymértékben járul hozzá a nemzeti ízlés fejlesztéséhez. Kifejezésre jut, hogy a magyar népdalok ápolása, köztudatban való megőrzése kívánatos. A karének és a hazafias nevelés közvetlen kapcsolatban állhat egymással. „Quartett-irodalmunkban bent van az egész magyar történelem minden magyar fájdalommal és örömeivel. Aki ezeket a dalokat elfogadja, az már akkor hazafi volt, amikor elfogadta, vagy hazafivá lett, mert különben nem énekelné. Így válik a karének a magyar hazafias nevelés eszközévé s így válnak a daloskörök nemzetnevelő iskolákká.”¹⁷ Ily módon a párhuzam az említett két jelenség között világos és érthető. Valamely jelentős ünnep vagy rendezvény programjának keretében gyakorta szerepelnek a daloskörök, melynek szövege alkalmas a hazafias érzés felkeltésére és annak növelésére is. A daloskör tagjainak egy közös és egységes célja van, mely a tiszta és szép dallam elérése. Ahhoz, hogy ezt megvalósíthassák, együtt kell működni minden egyes tagnak, ily módon a daloskörök egyfajta szocializációs szerepet is betöltenek Trianon után. *Köveskuti Jenő* érdeme, hogy rámutatott arra, hogy a hazafias nevelés szolgálatába lehet állítani az iskolán kívüli társadalmi szerveződések, így például

a dalosköröket is, melyek elősegíthették a nemzeti s az ezzel rokon vallásos érzés ápolását is, amely nem tűri az erkölcsi és az egyéni kilengéseket sem. Ezek után lehet-e valakinek kétsége a karének nagy társadalom- és nemzetnevelő értéke iránt? A következő sorokkal zárulnak a szerző gondolatai:

„Csonka Magyarország – nem ország,
Egész Magyarország – mennyország.”¹⁸

8. A magyar zászló szerepe és jelentősége Trianon után

Egy ország különböző szimbólumokkal rendelkezik. Az állami szimbólumok azok az ismertetőjelek és megjelölések, amelyek az államiság létét, az e keretek között élő társadalom együvé tartozását fejezik ki. Minden állam felségjoga, hogy állami szimbólumait meghatározza, mivel az állam szuverenitását az állami jelképek juttatják kifejezésre. E körbe sorolható a felségjelvényekről – a címerről és a zászlóról –, a himnuszról, a kitüntetésekéről, az állami és nemzeti ünnepekről való döntés. Ezek a nemzeti érzés, a nemzethez tartozás kinyilvánításának az eszközei. A zászló a nemzeti hovatartozást jelzi, míg a címer használata a hivatalosságát jelképezi. Magyarország zászlaja három, egyenlő szélességű piros, fehér és zöld színű vízszintes sávból áll. A zászló állandó alkalmazása az ország lakosainak hétköznapjaiban is tudatosítja és megerősíti a magyar államiság jelenlétét, a közhatalom legitimitását és nemzeti jellegét.¹⁹

Vizsgált korszakunkban minden magyar iskolának rendelkeznie kellett legalább egy magyar zászlóval. *Hübner József* álláspontja szerint a diákok tanuljanak meg magyar verseket, prózákat, dalokat, esetleg táncokat. Tanári segítséggel szervezzenek kulturális estet. A rendezvényt bárki megtekintheti teljesen önkéntes belépődíj megfizetése után. A látogatók tudtára adták így, hogy milyen nemes cél érdekében folyt a gyűjtés. Az emberek várhatóan adakozni fognak, aminek következtében összejön a szükséges pénzmennyiség s az iskolának már lesz saját magyar zászlaja. *Hübner* a gyakorlatban hasznosítható tanácsokat adott, miként kerülhetett a zászló iránti tisztelet a hazafias nevelés középpontjába az 1920-as években. A helyi településen vagy annak közelében levő emlékművek meglátogatása alkalmával tehettek a diákok fogadalmat, hogy a nemzet lobogójához örökké hűek maradnak. Ezen tanúbizonyosság megtétele pedig a haza iránti szeretetet növelte. A tanítóknak lehetőségük volt a fogalmazás tanítása során olyan szövegek tanulmányoztatására,

amelyek nemzetünk zászlajának eszméjét domborították ki. Az iskolában a tanítás előtti ima: a magyar Hiszekegy elhangzása után kívánatos volt a magyar zászló előtt tisztelni. A különböző iskolai ünnepek alkalmával is fontos szerep juthatott a magyar lobogónak. Mivel pedig ilyenkor általában a szülők is jelen voltak, ezért rájuk is kedvezően hatott. Hübner szerint, minden egyes iskolai ünnep a zászló előtti tisztelgéssel kezdődhetne, és azzal is fejeződhetne be. A különböző iskolák közötti sportversenyek befejeztével, a győztes csapat jogosult lehetett egy koszorú elhelyezésére. Megszívlelendőnek tekintette, hogy a diákok elbocsátásukkor olyan fogadalmat tennének, hogy mindhalálig hűek lesznek Magyarországhoz. Lélektani szempontból kiemelkedő jelentőséggel bírt, hogy a tanulók megismerjék a nemzet zászlajának jelentését is, hiszen tisztában kell lenniük, például a színek jelentésével és azok értelmével is. *Kummer Ferenc* egy mintatanítást dolgozott ki, mely egy tanóra keretében a tanulók előzetes ismereteire támaszkodva igyekezett a tanulókat rávezetni arra, hogy mit is jelenthetnek a magyar zászló színei. A hazafias érzelmű pedagógus a magyar zászlót kezében tartva, komoly átszellemült ábrázattal elmondhatná a tanóra végén, hogy: „Piros, fehér, zöld, ez a mi színünk, ez legyen a bölcsőnk takarója és koporsónk szemfedője, mert ez Magyarország.”²⁰ Az ilyen és ehhez hasonló kijelentések érzelmi hatás kifejtésére nagyon alkalmasak. A hazafias nevelést elősegítő foglalkozás végén pedig, nemzeti ének éneklésére és a magyar Hiszekegy reményteli óda az Istenhez, zárhatná az értekezést.

Úgy gondolom bebizonyítottam, hogy a nemzeti zászló milyen fontos eszköze lehetett az irredenta nevelésnek az iskolában. A zászló igazán jól szimbolizálta a nemzet egységét. Találóaan jegyzi meg *Kőrösi Henrik*, hogy „...a nemzetiszínű zászló, e hazához való mérhetetlen ragaszkodásunk örök szimbóluma...”²¹

9. 1921. évi LIII. törvénycikk: a testnevelésről

A következő áttekintendő jogszabály szintén az oktatást, illetve a nevelést érinti. 1921-ben megalkotta a nemzetgyűlés az 1921. évi LIII. törvénycikket: a testnevelésről. Aki, e törvényt figyelmesen végigolvassa, annak nem lehet kétsége afelől, hogy létrejöttének köze van a trianoni békediktátumhoz. Így született meg az ötlet, mely szerint a kultusztárcát fel lehet használni honvédelmi célokra is. Az 1920-as években nagyobb szerepet kapott az iskolákban a testnevelés, hiszen az esetleges honvédelemhez jó fizikumú fiatal

férfiakra van szükség. Az említett törvény 2. §-ából megtudhatjuk, hogy a magyar állam támogatja azokat a társadalmi alakulatokat, melyek testneveléssel komolyan foglalkoznak s működésük nemzeti irányával a támogatást megérdemlik. A 4. § megemlíti, hogy az állam pénzügyeinek a rendezése után testnevelési tantervek képzésére országos testnevelési főiskolát kell felállítani, amelynek fenntartásáról a vallás- és közoktatásügyi miniszter gondoskodik. Meggyőződésem szerint fellelhető az a jogalkotói elképzelés, mely szerint az egyes részterületeken elért sikereknek a valóságban is kifejeződésre kell jutniuk. Az idézett jogszabály 8. §-a szerint az állami pénzügyek rendezése után a nemzetközi megbízás alapján rendezendő olimpiai játékok, valamint egyéb nagyobb szabású ünnepek és mérkőzések megtartására Budapesten Nemzeti Stadiont kell létesíteni. A 9. § pedig kinyilvánítja, hogy az állam tevékenyen hozzájárul a törvény céljainak eléréséhez: A testnevelés céljának előmozdítására a vallás- és közoktatásügyi tárca költségvetésében a „Testi nevelés” elnevezéssel külön címet kell létesíteni. Ezt a címet illeti a vallás- és közoktatásügyi miniszter kezelésébe folyó az az összeg, amelyet az 1921. évi II. tc. 7. §-ának értelmében a lóversenyfogadásokra feltett összegekből a testnevelés céljára kell fordítani. Ezt az összeget s ennek a törvényhozás által rendelkezésre bocsátott esetleges kiegészítését a vallás- és közoktatásügyi miniszter a 2. §-ban megjelölt három irányban a szükséglethez évről-évre alkalmazott terv szerint osztja meg.

10. Az oktatáspolitikai reformjainak értékelése az 1920-as évek végén

Bebizonyosodott, hogy megtörtént az oktatáspolitikai átalakítása. A hazafias nevelésnek köszönhetően a diákok a közelmúlt eseményeit is megismerhették, hiszen például a történelemórák tananyaga közt szerepelt az első világháború eseményeinek taglalása is. A kultuszminiszter a megvalósításra váró feladatokat világosan látta és így fogalmazta meg ars poeticáját: „...ne feledjük, hogy a magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti ismét naggyá.”²² Kultuszminisztersége alatt több pozitív fejlemény valósult meg elméletben és gyakorlatban egyaránt. Az imént említett felfogásoknak is köszönhetően, az ország pénzügyi szanalását követően, 1925 és 1930 között az állami költségvetésből a kultusztárca 9–10 százalékkal részesült. Kijelenthető, hogy az állami bevételekhez viszonyítva a magyar oktatás még nem részesült olyan nagyarányú állami támogatásban, mint a Bethlen-korszak idejében.

A hazafias nevelés megvalósítása előfeltételként megkövetelte az új tantervek bevezetését, ami 1925-ben meg is történt. Az 1925. évi népiskolai tanterv alapjaiban tért el a mind ez idáig használatban lévő tantervtől. Újdonságként megemlíthető, hogy a lexikális tudás helyett vagy inkább mellett a gyakorlatias, az életkorhoz igazodó ismeretek átadására, illetve annak megszerzésére tevődött át a hangsúly. Kiemelt figyelmet kapott a tankönyvek tartalmának minősége is. A háborút követően az iskolák berkeiben nagyobb hangsúlyt kapott az ún. világnézeti-politikai nevelés jelentősége is. Ennek célja az volt, hogy a tanulók ragaszkodjanak hazájukhoz, Magyarországhoz. Ezt a magatartást volt hivatva erősíteni az a rendelkezés melynek lényege, hogy a magyar állam ösztöndíjban részesíti azokat a tanulókat, akik szüleinek „erkölcsi magaviselete” és nemzethűsége erre alapot teremt. Több építkezésre is sor került, elsősorban tanintézetek restaurálására illetve új iskolák építésére. Gondot fordítottak tanítói lakások építésére is, melynek eredményeképpen mintegy 1750 lakás épült fel, így teremtve meg a nemzeti neveléshez szükséges materiális feltételeket. Jól fejezi ki az építkezések mértékét az a tény, hogy 1926 és 1931 között 1096 népiskola épült fel. Az oktatás ideológiájában megtalálható volt az ún. keresztény nemzeti szellem mellett az irredentizmus is. A testnevelés is kiemelt jelentőséget kapott, hiszen az egészséges testfelépítésű ember, az egészséges lélekkel harmóniában áll. Megállapítható tehát, hogy a trianoni békediktátummal összefüggésben az oktatás terén is reformok valósultak meg a Bethlen-korszak alatt.

11. Összegzés

Az első világháborút de iure Magyarország számára az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés zárta le. A következmények katasztrofálisak voltak területileg, gazdaságilag és morális szempontból egyaránt. A megváltozott körülmények indokoltá tették, hogy a jogalkotói jogpolitikában is történjenek meg bizonyos változások. A megvalósuló reformok céljait tekintve arra voltak predesztinálva, hogy Magyarország és lakói számára visszaadják az életkedvet, hogy újra reményekkel telve tekintsenek a jövőbe. Az ilyen életérzésnek a kialakulásában, kialakításában volt nagy szerepe a hazafias szellemű nevelésnek, az oktatáspolitikát érintő reformoknak és a megalkotott jogszabályoknak. Ezeknek az „újdonságoknak” nagy szerepe volt abban, hogy az iskoláskorú tanulók már fiatal koruktól fogva megszerették azt a környezetet, ahol éltek. Kialakult bennük a haza iránti mély sze-

retet és ragaszkodás érzése. Munkám során választ kaptam arra is, hogy az 1920-as években kik és milyen megoldási alternatívákat nyújtottak arra nézve, hogy miképp lehetne átalakítani a trianoni békeszerződés utáni kormányzati politikát.

Kutatómunkám során úgy érzem sikerült eredeti célkitűzéseimnek eleget tenni, miszerint bebizonyítottam azt, hogy a trianoni békeszerződésnek rendkívül nagy hatása volt az 1920-as évek Magyarországra, társadalmi, gazdasági, belpolitikai, jogpolitikai, jogalkotási, szociológiai vonatkozásban egyaránt.

Meggyőződésem, hogy aki a tárgyalt korszak összefüggéseinek megértésére igazán törekszik, annak feltétlenül tisztában kell lennie az olyan háttérinformációkkal is, mint amelyeket az általam elkészített munka tartalmaz.

Miután a tárgyalt korszak, Trianonnal kapcsolatos hatásait megismertem, kedvet kaptam, hogy az 1930-as években lejátszódó változásokat is vizsgáljam.

Irodalomjegyzék

- 1000 éves a magyar iskola. (Szerk.: Balogh László) Korona Kiadó, Budapest 1996
- Az 1922. évi június hó 16-án hirdetett Nemzetgyűlés Nyomtatványai. Napló. XV. kötet
- Az 1922. évi június hó 16-án hirdetett Nemzetgyűlés Nyomtatványai. Napló. XXII. kötet
- Gajda Béla: Az irredentizmus a középiskolákban. Magyar Művelődés, 1928
- Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai. 1916–26. Atheneum, Budapest 1927
- Klebelsberg Kuno: Beszédei, cikkei, törvényjavaslatai 1916–26. Atheneum, Budapest 1927
- Klebelsberg Kuno: Neonacionalizmus. Atheneum, Budapest 1928
- Klebelsberg Kuno: Világválságban. Atheneum, Budapest 1931
- Köveskúti Jenő: A daloskörök hatása a nemzetnevelésre. Néptanítók Lapja, 1923. 38–39. sz.
- Kummer Ferenc: A magyar zászló és a magyar színek tisztelete. Néptanítók Lapja, 1925. 13–14. sz.
- Petrétei József: Magyar alkotmányjog I. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2002
- Quint József: A tanítás tervének fejlődése. Magyar Népköztudó, Budapest 1928
- Szuhács János: Nemzeti szempontok a történelem, a földrajz, a természetrajz és a mennyiségtan tanításában. Néptanítók Lapja, 1920. 4–5. sz.
- Weszeley Ödön: A nevelés, mint nemzeti feladat. Néptanítók Lapja, 1923. 16–17. sz.

Bibliográfia

- A korszakkal kapcsolatos általános történeti művek*
- Glatz Ferenc: Nemzeti kultúra – kulturált nemzet 1867–1987. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1988
- Magyarország története tíz kötetben. VIII. kötet. Főszerk.: Ránki György. Akadémiai Kiadó, Budapest 1976
- Romsics Ignác: Ellenforradalom és konszolidáció: Horthy-rendszer első tíz éve. Gondolat Kiadó, Budapest 1982
- Romsics Ignác: A trianoni békeszerződés. Osiris Kiadó, Budapest 2001
- Romsics Ignác: Bethlen István. Osiris Kiadó, Budapest 2005

Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest 2003

Salamon Konrád: Magyar történelem 1914–1990. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1995

A témával összefüggő művek

Dr. Bajkó Máttyás–Dr. Vaskó László: Egyetemes és magyar neveléstörténet. 2. kötet. Tankönyvkiadó, Budapest 1975

Bellér Béla: A Horthy-rendszer „hazafias” nevelésének forrásainál. In: Tanulmányok a magyar nevelés történetéből 1849–1944. Tankönyvkiadó, Budapest 1957

Bethlen István titkos iratai. Kossuth Kiadó, Budapest 1972

Bevezetés a neveléstörténeti kutatómunkába. (Szerk.: Ködöbözt József). Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest 1976

Gróf Bethlen István: Bethlen István gróf beszédei és írásai. I. kötet. Genius Könyvkiadó, Budapest 1933

Gróf Bethlen István: Bethlen István gróf beszédei és írásai. II. kötet. Genius Könyvkiadó, Budapest 1933

Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete. A Gróf Klebelsberg Kuno Alapítvány Füzetei 1. sz. (Szerk.: Klebelsberg Éva). Budapest 1994

Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete. (Szerk.: Zombori István). Keresztény értelmiségiek Szövetsége, Szeged 1995

Gróf Klebelsberg Kuno politikai hitvallása. Atheneum Kiadó, Budapest 1964

Husztai József: Gróf Klebelsberg Kuno életműve. Franklin Nyomda, Budapest 1942

Imre Sándor: Háborús élet, megújulás, nemzetnevelés. „Stádium”, Budapest 1942

Joború Magda: A köznevelés a Horthy-korszakban. Alsó- és középfokú oktatás. Tankönyvkiadó, Budapest 1972

Kornis Gyula: Kultúra és politika. Budapest 1928

Mann Miklós: Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között. OPKM, Budapest 1997

Mészáros István: Magyar iskola: 996–1996. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest 1997

Mészáros István: A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája 996–1996. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1996

Feldolgozott jogszabályok jegyzéke

1920. évi XXV. törvénycikk: a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról

1921. évi XXXIII. törvénycikk: az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlóven Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovákiával 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről

1921. évi XXV. törvénycikk: a kolozsvári és pozsonyi m. kir. tudományegyetem ideiglenes áthelyezéséről

1921. évi XXX. törvénycikk: az iskoláztatási köteleesség teljesítésének biztosításáról

1921. évi LIII. törvénycikk: a testnevelésről

1923. évi I. törvénycikk: a Magyar Tudományos Akadémia állami támogatásáról

1927. évi XXXI. törvénycikk: március tizenötödikének nemzeti ünnepé nyilvánításáról

1928. évi XIV. törvénycikk: a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról szóló 1920. évi XXV. törvénycikk módosításáról

Jegyzetek

¹ Az 1922. évi június hó 16-án hirdetett Nemzetgyűlés Nyomtatványai. Napló. XV. kötet, 250. o.

² Az 1922. évi június hó 16-án hirdetett Nemzetgyűlés Nyomtatványai. Napló. XXII. kötet, 219. o.

³ Gróf Klebelsberg Kuno politikai hitvallása. Atheneum, Budapest 1935. 70. o.

⁴ Klebelsberg Kuno: Beszédei, cikkei, törvényjavaslati 1916–26. Atheneum, Budapest 1927. 565. o.

⁵ Quint József: A tanítás tervének fejlődése. Magyar Népköztudó, Budapest 1928. 128. o.

⁶ 1000 éves a magyar iskola. (Szerk.: Balogh László) Korona Kiadó, Budapest 1996. 87. o.

⁷ Klebelsberg Kuno: Neonacionalizmus. Atheneum, Budapest 1928. 142. o.

⁸ Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslati. 1916–26. Atheneum, Budapest 1927. 604. o.

⁹ Klebelsberg Kuno: Világviságban. Atheneum, Budapest 1931. 318. o.

¹⁰ Weszely Ödön: A nevelés, mint nemzeti feladat. Néptanítók Lapja, 1923. 16–17. sz. 2. o.

¹¹ Gajda Béla: Az irredentizmus a középiskolákban. Magyar Művelődés, 1928. 1. o.

¹² Gajda Béla: i. m. 4–5. o.

¹³ Gajda Béla: i. m. 7. o.

¹⁴ Gajda Béla: i. m. 8. o.

¹⁵ Gajda Béla: i. m. 13. o.

¹⁶ Szuhács János: Nemzeti szempontok a történelem, a földrajz, a természetrajz és a mennyiségtan tanításában. Néptanítók Lapja, 1920. 4–5. sz. 17. p.

¹⁷ Köveskúti Jenő: A daloskörök hatása a nemzetnevelésre. Néptanítók Lapja, 1923. 38–39. sz. 6. o.

¹⁸ Köveskúti Jenő: i. m. 8. o.

¹⁹ Vö. Petrétei József: Magyar alkotmányjog I. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs 2002

²⁰ Kummer Ferenc: A magyar zászló és a magyar színek tisztelete. Néptanítók Lapja, 1925. 13–14. sz. 11. o.

²¹ Kőrösi Henrik: A nemzetiszínű zászló. Néptanítók Lapja, 1929. 11–12. sz. 1–2. o.

²² Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslati 1916–26. Atheneum, Budapest 1927. 604. o.

Rác Géza
a Kagylókört főszerkesztője

Társadalmi dimenziók a klasszikus Indiában. Az igazi kasztrendszer

1. Kasztok és varnák

Közismert tény az emberi társadalom különböző mérvű rétegzettsége. Történelmi távlatban beszélhetünk hieratikus, arisztokratikus, rendi- vagy osztálytársadalmakról, hiszen ilyen és ehhez hasonló elképzelések, magyarázatok és leíró jellegű elméletek fogalmazódtak meg az emberi társadalom dimenzióinak feltérképezéséről.

Úgy tartják, a középkori társadalomszerkezet három fő réteget különböztetett meg: a dolgozókat, a védelmezőket és az imádkozókat. A dolgozók az értékteremtés letéteményesei voltak: földművesek, iparosok s egyéb produktív munkát végzők. Ahol érték teremődik, ott érdek is keletkezik: vagy megszerzeni, vagy megvédeni kell az értékeket. Ezt a funkciót biztosította a védelmezők rendje: lovagok, az arisztokrácia, a rendfenntartók, akik jó esetben csak az idegen betolakodók ellenében védelmezték az értékteremtők munkájának gyümölcsét, rossz esetben maguk is zsákmány-produktív társadalmi tényezővé váltak. Katonákra nem mindig volt szükség, de ha a kellő pillanatban hiányoztak volna, aránytalanul nagy lett volna a veszteség. Ezért békeidőben is érdemes volt áldozni rájuk, az eltartásukra. Pragmatikus szempontból az imádkozók rendjére volna a legkevésbé szükség, azonban az élet anyagi oldalának kiegészítése a szellemi vetülettel transzcendens értelemben is teljességet biztosíthat.

Ehhez hasonló szerveződés ismeretes Indiában is.

Az indiai társadalom egyik legjellemzőbb saját-sága a kasztrendszer, ami a világ nyugati felén az elmaradottság, a társadalmi igazságtalanság, a sötét középkor szinonimájaként ismeretes. Pedig a félreismert kasztrendszer jól strukturált és évezredek át működőképes társadalmi rendszert jelentett, ahol nem az emberek elkülönítése, hanem a kompetenciák szerinti együttműködése volt a lényeg. Miért éri annyi bírálat a kasztrendszert? Miként egyeztethető össze a magasztos ind szellemiség és a társadalom illetén tagozódása? Jóllehet meglehetősen sok negatív képzet kötődik a fogalomhoz, a társadalom eme berendezkedését mégis – vagy éppen ezért! – érdemes alaposabban megvizsgálni.

A kaszt valójában idegen kifejezés Indiában, a hódítóként érkező portugálok használták először. Szó szerinti jelentése: faj, törzs, fajta, illetve szociológiai vonatkozásban az öröklődő foglalkozáson és az azonos társadalmi helyzeten alapuló társadalmi szegmens, sokszor előjogait féltékenyen őrző, elkülönülő csoport. A származás és házasság alapján kialakult társadalmi csoportok szisztematikus, hierarchikus rendszerét nevezik kasztrendszernek. Ez a tagozódás sohasem az anyagi javak mennyiségéhez kötődött, sokkal inkább a felelősségvállaláshoz s az ebből fakadó feladatkörökhöz, később a származáshoz. Idővel ez a struktúra meglehetősen pejoratív jelentésűvé vált, holott eszményi formájában az emberi képességek és a képzettség alapján szervesen együttműködő, egészséges társadalmi testet jelentette.

Az indiai gondolkodás nem egyénekből össze-tevődő halmazként fogja fel a társadalmat, hanem a közösség részeként értelmezi az individuumot, akinek így szerves feladata van a mindenségben. Ennek a szemléletmódnak az alapján igyekeznek szem előtt tartani az ember örök, isteni hivatását, s emellett tisztességgel betölteni a földi élet feladatait. Az ősi tradíció négy életcél fogalmaz meg az ember számára. Első az erény, a vallás, erkölcsi normák, az emberi hivatás (*dharma*) követése, minden egyebet erre alapoznak. Második az értékteremtés (*artha*), a gazdasági gyarapodás, a megélhetés biztosítása, majd az érzékek szférája (*káma*), szerelem, család, utódok kérdése. Mindezek a világi, földi hivatás részei, míg a negyedik cél az üdvösség, (*móksha*), az ember égi hivatása. Az első három életcél ez utóbbit szolgálja, ez ad transzcendens perspektívát az embernek. Ennek következtében igen mélyen gyökerező a szellemi értékrend, még akkor is, ha ez korunkban visszaszorulni látszik.

Élete során az embernek mind a négy életcél ajánlatos szem előtt tartania, ezek dinamikus egyensúlyának megvalósulása az ideális helyzet. Ezt célozta a tradicionális társadalmi szerveződés, az úgynevezett kasztrendszer is.

Indiában a kaszt helyett a *varna* (szín, alak, megjelenés) szót használják a társadalmi rendek megjelölésére, ami nem a bőrszín, hanem a mindenséget s így az ember jellemét is meghatározó tulajdonságok szinkódjával függ össze (lásd alább). A társadalom tagolódásával szervesen összefügg a lelki életrendek, életszakaszok (*ásramák*) rendszere is.

A négy társadalmi rend a i) *bráhmána* (pap, tanár, értelmiség), ii) *ksatrija* (harcos, arisztokrata), iii) *vaisja* (kereskedő, gazdálkodó, pénzügyi szakember) és iv) a *súdra* (kétkezi munkás, szolga). Ideális formájában mind a négy rend a közösség egészének szerves része, s az emberi szervezet testtagjaihoz hasonlítják őket. Az archaikus, tiszta eszmeiségű kasztrendszer-

ben a *bráhmanák* voltak a misztikus erő letéteményesei, a *ksatriják* képviselték a szekuláris erőt, a *vaisják* a gazdasági erőt, a *súdrák* pedig a fizikai erőt.

A társadalmi szervezet egészséges működéséhez mindenkire szükség van, sőt, az archaikus kortól fogva máig eleven a közös cél, a túlvilági üdvösség. Saját kötelessége, hivatása végzésével mindenki elérheti a tökéletességet.

A társadalom efféle tagozódása mellett az egyéni élet szakaszait is kategorizálták. Az emberélet hosszát száz esztendőnek tekintve négy, egyenként huszonöt éves periódust különböztetnek meg. Az első szakasz a felkészülés, a növendék (*brahmácsári*) élete az áldozatosságról és a tanulmányokról szól. A második szakasz a házasság (szannjász) rendje, amikor az ember családot alapít és szűkebb-tágabb rokoni körét szolgálja. A harmadik szakasz a gyermekek felnőtté válása után a visszavonultságot jelenti, klasszikus értelemben erdei remeteség (*vánaprasztha*), lazább értelmezése zarándokélet, a figyelem és az életgyakorlat spiritualizálása. A végső szakasz pedig a lemondás rendje (*szannjász*), ami a világtól való függetlenedést és az Isten iránti teljes odaszentelődést célozza. Így az indiai társadalmi szerveződés szabatos megnevezése a társadalmi és lelki rendek törvényszerű rendszere (*varna-ásrama dharmá*).

A társadalom ilyen tagozódását isteni eredetűnek tekintik, erre utal a *Rig-véda*, a *Bhagavad-gítá*, illetve a *Manu-szanhitá* szövege is. A rendszer eredeti alapja nem a születés vagy egyéb előjog, hanem az emberek eltérő természete, tulajdonsága és sajátos munkája.

Az emberi természetet három anyagi vonás minősíti, a jóság vagy világosság, a szenvedély vagy energia és a tudatlanság vagy tömeg. Ezek az anyagi természet úgynevezett kötőerői, melyeknek sajátos szín-szimbolikája van: a jóságot világos árnyalattal (sárga vagy fehér), a szenvedélyt vörössel, a tudatlanságot pedig sötét tónussal (mélykék) jelzik.

A „szín” jelentésű *varna* kifejezés így már jobban értelmezhető, ugyanis a *varnákra* ezek a tulajdonságok más-más arányban jellemzőek: a *bráhmanákra* a jóság világossága, a *ksatrijákra* a szenvedély vörös tüzesége, a *vaisjákra* a szenvedély és a tudatlanság elegye és a *súdrákra* a tudatlanság sötét tónusa jellemző. Ugyanakkor ez a tagozódás nem elválasztást jelent, hanem szerves összerendeződést, egymásrautaltságot. Ennek is szép magyarázata a társadalmi rendek teremtése, ahogyan az egyetemes isteni aspektus szájából megnyilvánulnak a *bráhmanák*, karjaiból a *ksatriják*, törzséből a *vaisják* és lábaiból a *súdrák*. Így a társadalom rendjei szerves egységet, mintegy egészséges emberi szervezetet alkotnak, melynek minden tagja létfontosságú szerepet játszik, együttműködésük a társadalom egészére nézve a fennmaradás záloga.

A legtöbb követelmény – szám szerint kilenc – a *bráhmanával* szemben támasztatik: legyen nyugodt, önfegyelmű, aszketikus, tiszta, béketűrő, becsületos, bölcs, tudós és vallásos. A *ksatriják* jellemzője a hősiesség, erő, elszántság, lelemény, bátorság, nagylelkűség és vezetőképesség, a *vaisják* feladatköre a földművelés, tehénvédelem és kereskedelem, a *súdráké* pedig a fizikai munka és a felsőbb kasztok hűségének szolgálata.

A társadalmi és lelki rendek és vonatkozásaik

Társadalmi rendek	Követelmények	Tulajdonságok	Színkód	Lelki rendek	Hivatásuk
Bráhmana pap, értelmiségi	nyugodtság	jóság	fehér	szerzetes (szannjász)	léttisztítás tudás rettenthetetlenség
	önfegyelmű				
	vezeklés				
	tisztaság				
	béketűrő				
	becsületesség				
	bölcsesség				
tudás					
vallásosság					
ksatrija királyi, harcosi, adminisztratív	hősiesség	szendvedély	vörös	visszavonult remete (vánaprasztha)	aszkezis elvonulás lelki felkészülés
	erő				
	elszántság				
	leleményesség				
	harci bátorság				
	nagylelkűség				
vezetőképesség					
Vaisja gazdálkodó	földművelés	szendvedély + tudatlanság	vörös + kék	családos (grhasztha)	önfegyelmű adakozás ünnepek
	tehénvédelem				
	kereskedelem				
Súdra Szolga	fizikai munka	tudatlanság	kék	nőtlen tanuló (brahmácsári)	tanulmányok vezeklés egyszerűség
	mások szolgálata				

A kezdetben természetes társadalmi tagozódás idővel valóban megfogalmazott privilégiumokat, kezdtek túlhangsúlyozni a bráhmaának szerepét. Ez a rend őrizte integritását, míg a *ksatriják* és *vaisják* száma csökkent, illetve lesüllyedtek a *súdrák* közé, ahová a hindu társadalomba fölvetett bennszülöttek viszont fölemelkedtek. Így alakult ki a kétszer születettek rendje, a három felső kaszt (melyek tagjai nemcsak vér szerinti szülőktől, hanem lelki értelemben, másodszor is megszülettek) és az egyszer született alsó kaszt, a *súdráké*, valamint a vegyes kasztbéliek, illetve kasztonkívüliek csoportja. Ide tartoztak a tisztátalan foglalkozásúak (halottvivők, vadászok, hóhérok, mészárosok), akik rituális értelemben tisztátalannak számítottak, ezért voltak „érinthetetlenek”, továbbá a hegylakó bennszülött vadászó, rabló törzsek, valamint a rabszolgák, akik közé a hitehagyó *ksatriját* és *vaisját* számították. Az idegenek is ebbe az érinthetetlen kategóriába tartoztak. Érdekes megjegyezni, hogy a görögöket intellektuálisan fejlettnak, de tisztátalan gyakorlatot követőnek, a hindu világfelfogás kebelén kívülinek s így „barbárnak” tekintették, míg a hódító mozlímokkal szemben az érintetlenség az ideológiai és politikai önvédelemnek is része volt.

A kasztrendszerrel szemben vádként fogalmazzák meg a merevséget, a foglalkozás szerinti kötöttséget, illetve az átjárhatatlanságot, sőt bizonyos embertelen megkülönböztetést. Kétségkívül túlkapásnak tűnik, hogy egy bráhmaana már attól is beszennyeződné, ha egy sűdra árnyéka reá vetődik. Az efféle jelenségek nem inherens részei az eredeti, szerves együttműködésen alapuló társadalomszervezetnek, sokkal inkább az anyagi érdekek és az emberi gyöngeségek tükröződései. Olyannyira, hogy a történelem során kialakult torzulásokat mutató rendszert elanyagiasult társadalmi struktúrának (*aszura-varnásram*) nevezik, szemben az eredeti, tiszta eszmények szerinti isteni (*daiva*) *varnásram* rendszerrel.

Nos, a *Manu-szanhitában* megfogalmazott szisztéma közel sem ennyire merev. Jóllehet meg van kötve például, hogy melyik kaszt tagja miféle megélhetéssel foglalkozhat, de vészhelyzetre való tekintettel szinte bármilyen megoldás elfogadható. Így a *bráhmaana* szerzetheti megélhetését alamizsnából, gyűjtögetésből vagy tanításból, de végszükség esetén földműveléssel is foglalkozhat, sőt a VII. századból említenek útonállással foglalkozó *bráhmaanákat* is. A *ksatrija* pénzforrása a földbirtok, a hadviselés illetve adószedés, de voltak kereskedő harcosok is. Az átjárhatatlanság, vagyis a kasztok közötti házasság tilalma talán elvi támpont volt, mégis sok szó esik a *varnák* közötti házasságról már a *Manu-törvénykönyvben* is.

A vegyes házasság is hozzájárult a rendszer bonyolódásához, olyannyira, hogy Megaszthenész, aki i. e. 303–293 között Csandragupta király udvarában

volt görög követ, saját ismeretei alapján hét fő társadalmi csoportot – bölcsek, földművesek, pásztorok, kézművesek-kereskedők, harcosok, felügyelők, királyi tanácsosok – sorol fel. A későbbiekben a törzsi, illetve foglalkozási hovatartozás is kasztosodott, így az eredeti négy rend mellett több tucatnyi alkaszt alakult ki.

Mégis, mi ennek a bonyolult rendszernek a célja? Szociológiai szempontból a struktúra megmerevése egyfajta védekezési mechanizmusnak is tekinthető: a hódító idegenek úgymond érinthetetlenek, velük tilos a házasság, stb. – így nyilván könnyebben fenntartható volt a társadalom integritása. Manapság sok szó esik a klónozás és a genetikai szűrés fontosságáról, s ne feledjük, a kaszt szerinti beosztás és kaszton belüli endogámia egyfajta nemesítés, a génállomány szelekcióját is jelenthette, aminek társadalmi hatásai nem elhanyagolhatók.

Azonban ahogyan a *varna*-rendszer eredete szakrális, úgy a célja is az: az ember lelki fejlődésének biztosítása. A *varnák* és *ásramák* alapvető életutatójelölnek ki az ember számára: a hovatartozás, a feladat, élethivatás fölismerése s az azzal való azonosulás akár évezredek át stabil társadalmi rendszert eredményez. Az egyén a nagyobb közösség, a társadalom szolgálatában, szolgálatával leli meg léte értelmét, így fejezheti ki önmagát – ez a hindu kultúra életképességének egyik nagy záloga. Innen fakad a tradíciótisztelet, s a látásmód, miszerint egy élet útja illeszkedik a születések hosszú sorába, mellyel az ember alkotó módon rója le földi kötelezettségeit és a tisztességgel fölvállalt feladatával készül spirituális elhivatottságára.

Indiában merőben más az individuum megítélése, mint a nyugati társadalmakban. A nyugat az egyénekből építi fel a társadalmat, az indus az egyént a társadalom egészének szerves részeként értelmezi. Ott a hovatartozás nem feltétlenül kényszerpályát jelent, hanem egy lehetőséget, amit végig kell vinni. Nyugaton az egyén függetlenségében vélik felfedezni a haladás szinte egyedüli zálogát, s a társadalmi meghatározottságot az emberi szabadság beszűküléseként értelmezik. Mégis pozitív jelenségnek tekintjük, ha kézműves-, orvos- vagy tanárdinasztiák alakulnak ki, ahol a gyermek követi atyja mesterségét. Nem hasonló ez a kasztrendszer foglalkozás szerinti beosztásához? S vajon mennyire átjárható a kasztok közötti korlát mondjuk egy hajléktalan fiatalember és egy ügyvéddinasztia leánya között? Rómeó és Júlia vajon nem a családi kasztkülönbségek áldozata lett? Értelmiségi, politikus-katona, menedzser-vállalkozó és proletár – nem a modern kor szavaival megfogalmazott kasztok ezek? Sajátságos emblémáik, szokásaik, előjogaik éppúgy megvannak, mint a maradinak, csökevényesnek bélyegzett indiai kasztrendszerben élőknek. Tekinthejtük-e tehát kizárólag indiai sajátágnak a kasztrendszert?

A kasztrendszer visszásságaival sokan igyekeztek szembeszállni. Elég, ha *Gandhira* gondolunk, aki az érinthetetlen páriákat „Isten emberének” (*hari-dzsán*) nevezte. Ott volt továbbá a XIX. század hindu reformmozgalma – amellyel *Rabindranath Tagore* is szimpatizált –, amely keresztény elemeket igyekezett ötvözni a hindu tradícióval, vagy az egyik legkorábbi „egyenjóságú harcos”, *Srí Csaitanja* (1486–1534), aki a középkori bhakti vallásos reneszánsz egyik legjelesebb képviselőjeként elvetette a származási különbségeket, s rámutatott a lélek transzcendens természetére. Abszolút szemszögből a lélek nem *súdra* és nem *bráhmana*, ezek csak világi megjelölések. Az örökkévalóság perspektívájából nézve az ember életútja akkor is lehet kielégítő, sőt fontos mozzanat, ha sanyarú megpróbáltatások szegélyezik. Sokkal jobb egy tisztességes utcaseprő, mint egy sarlatán jógí – mondják, és ez jelzi a feladatvállalásnak ama szentségét, amit a *varnák* és *ásramák* társadalmi szisztémája ideális esetben tükröz. E társadalmi rendszer célja mind szubjektíve, mind objektíve spirituális: szolgálja egyfelől az egyén felemelkedését, hiszen bármely kasztba tartozó ember elérheti a lelki tökéletességet (megtisztulás, önátadás) saját kötelessége hűségével végzésével, másfelől a vallási hagyomány szerint a rendszer célja Visnu öröme, ami objektíve is transzcendens célkitűzés.

Azonban az évszázadok során a mitikus-archaikus struktúra korrumpálódott, s India függetlenné válásával törvényileg megszüntették a kasztrendszert. Az alsóbb rendek hátrányos megkülönböztetését preferenciák, számukra fenntartott kvóták bevezetésével igyekeztek ellensúlyozni a felsőoktatás, államigazgatás, munkahelyek stb. területén. Hivatalos értelemben tehát nem létezik kasztrendszer Indiában, de az emberek tudatában ambivalens módon tovább él: magasabb kasztbélitől nagyobb felelősséget, több erkölcsi tartást várnak el, s a vidék mellett még a nyugatiasodó nagyvárosokban is őrzik a kasztrendszerrel összefonódó hagyományokat. Mindemellett a jelenkor sajátosságai, az anyagi gyarapodás, a képzettségbeli előmenetel, a pénzügyi helyzet és a társadalmi mobilitás mintha egy újfajta kasztosodást indítana meg.

2. Ősi források a kasztrendszerrel

2.1 India szent könyvei

„Szájából született a pap, két karjából a lovag,
Gazda lett a két combjából, szolgál meg a lábai-
ból.”
(Rig-véda, 10.90.12. Purusa-szúktá)

„A Nagy Lélek arca a bráhmana, karja a ksatrija
Combja a vaisja, s lába súdrát óvja.”
(Bhágavata-purána 2.1.37.)

„Az emberi társadalom négy osztályát Én teremtettem az anyagi természet három kötőereje és a hozzájuk illő munka szerint. Tudd meg, habár Én vagyok e rendszer alkotója, Én mégis nem-cselekvő és változatlan vagyok! (Bhagavad-gítá 4.13.)

Óh, Ellenség-fenyítője, a bráhmanákat, ksatrijákat, vaisjákat és súdrákat cselekedeteik minősége szerint, az anyagi természet kötőerőinek megfelelően csoportosítják.

A bráhmanák munkáját az alábbi, természetük-ből adódó tulajdonságok jellemzik: nyugodtság, önfegyelmzés, vezeklés, tisztaság, béketúrás, becsületesség, bölcsesség, tudás és vallásosság.

Hősiesség, erő, elszántság, leleményesség, bátorság a csatában, nagylelkűség és vezetőképeség kepezi a ksatriják feladatát.

A vaisják természetéből adódó kötelességét földművelés, tehénvédelem és kereskedés, a súdrákét pedig a fizikai munka és mások szolgálata jellemzi.

Mindenki elérheti a tökélyt saját kötelessége végrehajtásával. ...” (Bhagavad-gítá 18.41-45.)

2.2 Flavius Arrianos: Indiké

XI. Az indiaiak általában hét kasztra¹ vannak osztva. Azok, akiket bölcseknek neveznek, kevesebben vannak, mint a többiek, de őket tisztelik leginkább. Számukra nem kötelező a fizikai munka, és nem kell munkájuk eredményét a közösséggel megosztani. Valójában semmiféle kötelezettségük nincs, azt kivéve, hogy áldozatot ajánljanak fel az isteneknek India népe nevében. Ha valaki egyéni áldozatot mutat be, akkor ezek a bölcsek közreműködnek, máskülönben az istenek nem fogadnák el az áldozatot. Ezek az indiaiak kiválóak a jóslásban, és a bölcseken kívül senki nem jósolhat. Az évszakokról és a közösséget fenyegető veszélyekről jósolnak, de magánügyekről az egyes embereknek soha nem jósolnak. Vagy azért, mert jóslásuk nem tér ki apró részletekre, vagy mert méltóságon alulinak találják azt, hogy ilyen dolgokkal foglalkozzanak. Ha valaki háromszor tévedett a jóslásban, akkor semmi baja nem esett, kivéve, hogy el kellett hallgatnia. Soha többé nem kérték meg ezt a személyt, hogy jósoljon. Ezek a bölcsek meztelenül élnek, télen a szabadban és a napsütésben, de nyáron, a tűző napsütésben a mezőkön, mocsaras területeken hatalmas fák alatt. Ezek árnyékának kerülete eléri az öt plethront², és tízezer ember bújhat meg az árnyékában. Az idényre jellemző gyümölcsöt esznek, valamint fakérget, mely édes és tápláló, mint a datolya.

Utánuk következnek a földművesek, a legnépesebb indiai osztály. Nem vesznek részt háborús

tevékenységekben, nem forgatnak fegyvert, hanem szántják a földet. Adót fizetnek a királyoknak és az önálló városoknak. Ha belső háborúk dúlnak az indiaiak között, akkor ezeket a parasztokat és földjüket nem bántják. Néha háborúznak és mindenkit lemészárolnak, és mások a közelben békésen kapálnak vagy betakarítást végeznek.

A harmadik indiai osztályba az állattartók tartoznak, a birka- és marhatenyésztők. Ők a nem a városok vagy falvak mellett laknak, hanem nomádok és a hegyoldalakon élnek. Adót az állataikból fizetnek, valamint madarakra és vadállatokra vadásznak.

XII. A negyedik osztályba tartoznak a kézművesek és a kereskedők. Ők olyan munkások, akik hozzájárulást fizetnek a munkájukból, kivéve a fegyverkészítést, melyet közpénzből fizetnek. Ebbe az osztályba tartoznak még a hajósok és matrózok, akik a folyókon hajóznak.

Az ötödik osztály a katonáké, a parasztok után ez a második legnagyobb számú osztály. Ők rendelkeznek a legnagyobb szabadsággal és lelkesedéssel. Kizárólag katonai jellegű feladatokkal foglalkoznak. Fegyvereiket mások készítik számukra és lovat is másoktól kapnak. A táborokban kiszolgálják őket; gondozzák a lovaikat, fényesítik fegyvereiket, vezetik az elefántokat, rendben tartják és vezetik a harci szekereket. Ők maguk háború idején harcolnak, békében pedig szórakoznak. Akkora fizetséget kapnak a közösségtől, hogy azon még másokat is el tudnak tartani.

A hatodik osztályt megfigyelőnek nevezik. Mindent megfigyelnek, ami az országban folyik, és azt jelentik a királynak, ott, ahol királyok uralkodnak, és a hatóságoknak, ott, ahol független a nép. Hamis jelentést adni törvényellenes, de soha egy indiait sem vádoltak ilyesmivel.

A hetedik osztályban azok vannak, akik a királlyal vagy hatóságokkal együtt irányítják a közösséget. Számát tekintve ez egy kicsi osztály, de bölcsességét és jellemét tekintve kiemelkedik a többi közül. Ebből

az osztályból választják a kormányzókat és kerületi kormányzókat, helyetteseket, a kincstár őrzeit, a hadsereg és flotta tisztjeit, pénzügyi tisztviselőket és a mezőgazdasági munkák felügyelőit.

A kaszton kívül házasodni törvényellenes, például a kézműves kasztból a parasztokéba, vagy fordítva. Egy személy nem folytathat kétféle tevékenységet, nem mehet át egyik kasztból a másikba. Egyedül az lehetséges, hogy bármelyik kasztból csatlakozzanak a bölcsekhez, mivel munkájuk nem könnyű, sőt a legnehezebb az összes közül.

(Flavius Arrianos (95 k.-175 k.), római császárkorban élt, görög származású államférfi és történetíró; geográfiai műve az *Indiké*, amelyben összegezte az Indiával kapcsolatos korabeli ismereteket. *Ókori keleti történeti chrestomathia*. Szerk. Harmatta János. Osiris, Budapest 2003)

Felhasznált irodalom:

Bhaktivedanta Swami: Az eredeti Bhagavad-gítá, BBT, Vaduz én.

Bhaktivedanta Swami: Srimad Bhagavatam, vol. 2. BBT, 1997

Crooke, William: Things Indian, Oriental Reprint Books, Delhi 1972

Dasgupta, Surendranath: A History of Indian Philosophy, Motilal Banarsidass, Delhi, 1997

Griffith, Ralph T.H.: Hymns of the Rgveda, Munshiram Manoharlal Ltd, New Delhi 1987

Mani, Vettam: Puranic Encyclopaedia, Motilal Banarsidass Ltd, New Delhi 1996

O'Flaherty, Wendy D. (ed.): Rig-Véda, (ford. Pék Zoltán, Farkas Lőrinc) Budapest 2000

Radhakrishnan, Sarvepalli: The Principal Upanisads, Harper Collins India, Delhi, 2000

Walker, Benjamin: Hindu World Vol. 1-2. Munshiram Manoharlal Ltd, New Delhi 1983

Harmatta, János (szerk.): Ókori keleti történeti chrestomathia. Osiris, Budapest 2003

Jegyzetek

¹ Ebben az időben már felbomlott, illetve keveredett a hagyományos négy osztátú (bráhmána, ksatrija, vaisja, sódra) varna-rendszer.

² Egy plethron száz lábna, azaz egy hatod stadionnak (kb. 30,83 m) felelt meg. Területmértékként 950,5 m².

Ruxandra Răducanu

Senior Lecturer PhD

The Faculty of Law and Administrative Sciences

The University of Craiova

A New Incrimination in Romanian Legislation in the Field of the Criminal Offences Regarding Sexual Life

The evolution of social relations demonstrated the creation of some situations in which those who hold a certain position, a superior rank, tend to take advantage, to go beyond the authority conferred upon them in order to impose to those who are in a position of subordination a certain kind of behavior that is equivalent to the limitation of liberty and of sexual inviolability. This is the reason why the legislature considered that it is necessary to incriminate the facts of sexual harassment in the field of the criminal offences regarding sexual life.

The sexual harassment criminal offence is covered by law and sanctioned by the provisions of Article 203 in the Penal Code and it consists of "the harassment of a person through threatening or coercion, with the purpose of obtaining satisfactions of a sexual nature by a person who abuses the authority or influence bestowed upon him by the position held at the place of work".

The sexual harassment criminal offence was incriminated in Romanian legislature for the first time through Article I point 4 in Statute no. 61/2002. The necessity of penal punishment of such deeds is found in the warranty of a persons' sexual freedom against acts of coercion exercised by persons who take advantage of the authority or influence inherent in the position that is held. Both the denomination and the description of this criminal offence were borrowed from the French Penal Code. In the terms of the French text, the sexual harassment criminal offence consists of the fact of "giving orders, making threats, imposing restrictions or exerting serious pressure in order to get favours of sexual nature by a person who takes advantage of the authority inherent in his/her position."

Another statute that refers to sexual harassment is Statute no. 202/2002 regarding equal opportunities between men and women, which regulates the measures of promotion of the equality of chances, prohibits direct and indirect discrimination according to the sex criterion in the fields of work, education,

health, culture and information, establishes means of solving of the complaints regarding discrimination, and appoints public authorities responsible with law enforcement. According to this statute, sexual harassment is a means of discrimination based on sex, and consists of "any form of behaviour linked to sex, about which the one who is guilty knows that it affects the dignity of persons, if this behaviour is rejected and represents the motivation for a decision that affects those persons" (Article 4). Also, Article 10 in the above statute stipulates that the sexual harassment of a person by another person at the place of work or any other place where the former carries on his/her activity is considered to be discrimination based on the sex criterion, too.

In concrete terms, sexual harassment at the place of work can take two forms, according to Article 12:

a) the behaviour that has as a purpose the creation of an atmosphere of intimidation, hostility or discouragement at the place of work for the concerned person;

b) the behaviour that has as a purpose the negative influence over the employed person regarding professional promotion, remuneration or revenues of any nature, or the access to the professional formation and improvement, in the case of this person's refusal to accept an unwanted behaviour, which is linked to sexual life.

The juridical object of the sexual harassment criminal offence consists of the protection of the social relations that regard the freedom of sexual life, as a component part of the freedom of person, against acts of harassment committed by a person that takes advantage of his/her authority or influence conferred upon by the position held at the place of work in order to obtain sexual satisfaction.

As the legislator expressly specified that the offender's abuse of authority develops from the fulfilment of work relationships, the secondary judicial object of the criminal offence consists of the social relations whose formation, progress and development are dependant upon the warranty of the good development of services belonging to authorities or public institutions or other juridical persons, where the offender develops his/her activity, in the relations among these and persons inside or outside these.¹

As a rule, the sexual harassment criminal offence has not a material object, as the offender's deed is aimed at the freedom of person. When the criminal activity is materialised into threat or moral constraint, there is no material object of the offence. Though, as the legislator didn't exclude physical constraint exercised in order to get sexual satisfaction, the material object of the criminal offence is represented by a person's body in such instances.

The active subject is determined, being a physical person, regardless of sex, who holds a position that confers him/her authority or influence upon the victim. From the legal phrasing, one can reach the conclusion that the offender must hold a position of leadership (manager or another position of leadership inside a company, administration, juridical persons or another public authority) or at least a position that is above the victim hierarchically (editor-in-chief, head of a service etc.). If the offender is hierarchically in a position of subordination or equal to the victim, the offence cannot exist, because such relations do not confer to the offender the authority or influence that is necessary to intimidate the victim, and they do not create for the latter the vulnerability that determines the constraint exercised by the offender. That is why we consider that the sphere of accusation is not comprehensive, it does not cover all the situations of committing the criminal offence of sexual harassment at the place of work.

The passive subject of the sexual harassment criminal offence can be only a physical person who is in a position of inferiority related to the offender.

Interest is possible only under the form of instigation or complicity.

The material element consists of an action of harassment that materializes in the threat or constraint of the victim in order to get satisfaction of sexual nature.

Harassment, by definition, supposes the repetition of some acts in order to pester, to disturb someone. That is why, in juridical literature,² a conclusion was reached that the term of harassment indicates a habit, it makes reference to the repetition, the reiteration of the accused act, a reason why we are in the presence of a habitual offence.

In another opinion,³ it was considered that the demand of the repetition of the sexual approach committed through threat or constraint, imposed by law through the term that designated the material element of the objective side of the criminal offence – “harassment” – does not also involve the one of habit, of usage; sexual harassment does not impose the transformation of the repetition of the sexual approach into habit, as the manifestation of this repetition in a sufficient number, which can characterize, define it, is sufficient, but also necessary.

We consider that the motivation which urged the legislator to accuse such a deed can be also found in the situation in which only one act of threat or constraint was realised in order to get sexual satisfaction, its repetition not being necessary. As a matter of fact, only one act of constraint is enough to damage the social relations that are protected by penal law, namely a person's sexual freedom and inviolability.

What the legislator wanted was that, through the group of criminal offences regarding sexual life, to sanction all the deeds that damage a person's sexual freedom, starting even from the acts of preparation in the view of having sexual relations in the future, acts of preparation that are characteristic to the content of the sexual harassment criminal offence. That is why even only one act of constraint in order to get sexual satisfaction can be characterized as a preparation for the future realization of sexual relations and can lead to the existence of the sexual harassment criminal offence.

The action of harassment can be realized verbally (when the passive subject is exposed to some indecent or inopportune jokes), visually (when drawings or allusive images are shown to that person), or physically (direct sexual advances). As a consequence, the material element is realized through actions that damage a person's sexual freedom, using one of the two means expressly stipulated by law: threat or constraint.

With regard to the action of threat, as the text does not exactly specify the content of such an action, one must refer to the accusation of the action of threat. Therefore, threat supposes the offender's action of threatening a person with the realization of a crime or prejudicial deed directed against her, her husband or a close relative, if that deed is able to frighten her.

Constraint refers to any acts that lead to the limitation of the freedom of person, being able to take the shape of moral or physical constraint. As in the text of accusation the general term of “constraint” is used, without making a distinction, the offender's action can consist of a moral, but also of a physical constraint. The difference from the action of rape is represented by what the offender pursues through the realisation of constraint: in the case of rape, the purpose is having sexual relations at the same time or immediately after, whereas in the case of sexual harassment, the purpose is to get sexual satisfaction in the future.⁴

Another essential requirement of the material element is that the action be realized inside a previous professional relation of authority or influence. In the text of accusation, one can notice that a condition is imposed, namely that the offender must take advantage of the authority or influence conferred upon him by the position held at the place of work. It follows that the criminal offence cannot be realized in another frame but the one established by work relations. This thing creates a loophole that is neglected by penal punishment; the accusation of the deed doesn't cover the situations in which sexual harassment is realised outside work relations.

Also, it is essential that the offender's incriminating behaviour should not be accepted or wanted, but

explicitly rejected. Therefore, the criminal offence supposes an obvious attitude from the part of the victim of not accepting the offender's such forms of manifestation towards her.

The immediate consequence consists of the creation of a state of danger for the values protected by law.

There must be a connection of causality between the deed and the socially dangerous consequence, a connection of causality that follows from the materiality of the deed itself.

As the offender pursues, through his deed, the precise purpose of getting sexual satisfaction, this criminal offence can be committed only with direct intention and qualified by this purpose. It is not necessary for the offender to achieve his purpose in order for this criminal offence to exist, but it is enough for the offender to act in the view of that purpose. As it has been outlined in juridical literature,⁵ the purpose pursued by the offender indicates not only a subjective aspect, but it also has an objective capacity, as it needs to materialize into a clear message for the victim. Only this way is the constitutive content of the criminal offence realised, to the extent to which the victim knows the reason the offender commits threat or constraint for.

The attempt is not punished. The criminal offence is consummated the moment when the state of danger for the social values that are protected by law is produced, that is why only one act of harassment is enough for the consummation of the criminal offence.

Sexual harassment is punished by 3 months to 2 years of imprisonment or by fine.

The penal action is brought ex officio, and the jurisdiction of trial of first instance reverts to the trial court.

Relating to the low social danger of sexual harassment, which is also highlighted in the punitive system which consists of the punishment by imprisonment stipulated alternatively with the punishment by fine, it would have been necessary that the legislator leave the possibility of starting the penal trial to the expression of the will of the prejudiced part through a previous complaint. As a matter of fact, as it was sustained in the doctrine⁶, like in the case of the criminal offence of rape in the standard normative means stipulated in Article 197 paragraph 1 of the Penal Code, through the condition of the penal bringing in action as a consequence of the previous complaint of the prejudiced part in the case of sexual harassment, the protection of the victim's interests could be realised, if the victim doesn't want to expose herself to the publicity that is inherent to a penal trial.

Notes

¹ H. Diaconescu, Un alt punct de vedere cu privire la structura juridică și conținutul constitutiv al infracțiunii de hărțuire sexuală, *Revista Dreptul* no. 1/2004, p.139.

² J. Pradel, M. Danti-Juan, *Droit penal special*, Ed. Cujas, Paris 2001, p. 481; Gh. Mateuț, Reflexii asupra infracțiunii de hărțuire sexuală introdusă în Codul penal român prin Legea nr. 61 din ianuarie 2002, in *Revista Dreptul* no. 7/2002, p. 5.

³ H. Diaconescu, op. Cit., p. 144.

⁴ Idem, p. 146.

⁵ V. Cioclei, op. cit., p. 232

⁶ H. Diaconescu, op. cit., p. 149.

Varga Tamás
tudományos munkatárs

Magyar politikai kultúra és történelmi-politikai tudat a kétezres években

1. Bevezetés

1.1 A történetiség jelentősége a magyar politikai kultúrában

A politikai kultúra fogalma fejlődéstörténetében a politikatudomány általánosan elfogadott és igazolt tézisévé vált, hogy a politikai kultúrát nemcsak a politika világára vonatkozó jelenbeli, személyesen megélt események és megszerzett tapasztalatok, hanem – egyéni és nemzeti méretekben egyaránt – a múlt történései, különösen *történelmi sorsfordulókká váló megrázó erejű, tragikus, kudarcot hozó, vagy éppen felemelő eseményei* is formálják. A politikai kultúra ezért *történelmi dimenziójú* eleme a politikai rendszernek. Az elődök múltban átélt, politikai relevanciájú élményei (háborúk, súlyos szociális kihatású gazdasági válságok, politikai kataklizmák, bukások és diadalok) generációról generációra továbbadva, történelmi tapasztalattá rögzülve válnak a politikai kultúra részévé.¹ A történelmi meghatározottság abban is kifejezésre jut, hogy a politikai rendszer intézményes oldalához képest a politikai kultúra – különösen annak az értékítéletekben testet öltött tudati tartománya – nehezebben változik/változtatható. Az egyes nemzeti politikai kultúrák történelmi meghatározottságának a *mértéke* a történelmi sorsfordulók gyakoriságával mutat pozitív korrelációt. Így kisebb a jelentősége Észak-Amerikában, mint Európában, azon belül Nyugat-Európában, mint Kelet-Közép-Európában, vagy Magyarországon.

A „rövid”, de zivataros XX. században például hazánk – ezt jól tudjuk – a térség történelmi sorsfordulókkal igencsak megvert és megáldott országa volt: elszenvedtünk négy megszállást (de magyar katonaság két ízben – a két világháborúban – idegen földön is harcolt), két területi csonkítást (köztük rövid terület-visszaszerző periódussal), de átéltünk hat államformaváltást és kilenc rendszerváltozást is. Nem indokolatlan ezért a történetiség szempontjának hangsúlyos figyelembevétel a kelet-közép-európai nemzetek politikai kultúrája, jelesül a mai magyar politikai kultúra esetében sem.² Teljes egyetértéssel lehet hivatkozni a magyar politikai tudat kutatói-

nak – nevezetesen középiskolásokra vonatkoztatott – azon meglátására, hogy „a magyarországi állampolgári kultúrára (így a politikai kultúrára is – V. T.) rányomják bélyegüket a történelmi változások.”³

1.2. Az intézményes politikai szocializáció jelentősége a magyar demokratikus politikai kultúra formálásában

A politikai kultúra a politikai szocializáció eredménye, egyes módozatai létrejöttében a politikai szocializációs hatásoknak kulcsfontosságú szerepük van. A spontán és intézményes szocializációs változatok közül rendszerint a *spontán (indirekt) politikai szocializáció alakítja ki a politikai kultúra tartósabb és meghatározóbb rétegeit*. A spontán politikai szocializáció fő letéteményesei és felelősei a politikacsinálók, a politikai aktorok, a pártok és politikusok, azaz maga a politikai folyamat, aminek akarva-akaratlanul a részesei vagyunk. Az intézményes keretek közötti (direkt-szándékolt, akaratlagos) szocializációval kialakított politikai kultúra annak függvényében válhat tartóssá, ha tartalmi elemei a spontán szocializáció által is megerősítést nyernek. A *politikai szocializáció fiatal felnőtt korban a leghatékonyabb*, bár kisgyermekkortól kezdve végigkíséri életünket. Tudni érdemes, hogy az oktatási rendszereken belüli politikai oktatásnak-nevelésnek (a demokráciatanak például) – ha az nem indoktrináció (azaz nem részesít előnyben egyes demokrácia-értelmezéseket és politikai értékeket másokhoz képest) – nemcsak a demokratikus átmenetek esetében, hanem napjaink tradicionális demokráciáiban is növekvő jelentőséget tulajdonítanak.⁴ Kijelenthetjük, hogy a többé-kevésbé még átmeneti, legalábbis „fiatal” politikai demokráciákban – mint Magyarországon és más posztdiktatórikus országokban – *az intézményes politikai szocializációnak a politikai kultúra formálásában kiemelkedő jelentősége van.*⁵

2. A magyar politikai kultúra általános jellegzetességei

2.1 A magyar politikai kultúra történelmi öröksége a „nyugati” és az „ázsiai” típusokkal összevetve

A „nyugati” („európai”) és az „ázsiai” („keleti”) politikai kultúra-képletekhez képest a magyar politikai kultúra összességében olyan történelmi léptékű nemzet-karakterológiai vonásokkal rendelkezik, amelyek a „köztes” jellegzetességeit mutat-

ják. Mindezek a huszadik századi magyar politikai intézményrendszerek és politikai folyamatok (így a Horthy-korszak, de kiváltképp a diktatórikus szocialista rezsim) hatásaival újraerősödtek. Csak felsorolásszerűen következzen itt most néhány jellegzetes magyar politikai kultúra-jellemző, zömmel olyanok, amelyeknek történelmi perspektívájuk van, és a rendszerváltozás utáni magyar politikai kultúrára is jórészt érvényesek:

- passzív rezisztencia, de hajlam az eruptív politikai megnyilvánulásokra, vagy azok tolerálására is;
- „szemlélődő realizmus”, a „nil admirari” („semmi ne csodálkozz”) bölcsességén nyugvó politikai távolságtartás, amiből a politikai szélsőségek visszatartásának hajlama származik;
- politikai paternalizmus (atyáskodás) és politikai infantilizmus (gyerekesség), de a politikai vezetőktől való teljesítmény megkövetelése is;
- igény a kiemelkedő személyekre, messianisztikus politikusokra, de a személyi kultusz visszatartása is;
- a szabályok, állami kööttségek nehéz túrésának, és a kijátszásukra való hajlamnak az attitűdje, de fejlett jogérzék, jogféltő szembeszegülés és a szerzett alkotmányos jogokhoz való ragaszkodás is;
- a kurucos-labancos tradíció („szertelen függetlenségvágy” kontra „reálpolitikai behódolás”) és továbbélése a „haza vagy haladás” dilemmájában;⁶
- az ezeréves államiság, az alkotmányos gondolkodás hosszú tradíciójának a tudata, de alacsony közjogi tudatosságú sérelmi (gravaminális) politizálásra való hajlam is;
- a magyar politikai fejlődés gyengén demokratikus, de erősen parlamentáris tradíciója;
- a Kelet-Nyugat közöttiség (a „kompország” mi volt, a „Köztes – Európához” tartozás) tudata;⁷
- az „elárultak/eladtak minket” attitűd, a (külső körülményeknek való) kiszolgáltatottság képze, de erős csatlakozási, felzárkózási, integrációs igény is; stb...

2.2 A magyar politikai kultúra a társadalmi integráció szempontjából

A magyar politikai kultúra történelmi léptékben nézve egy *sajátos* (részben befogadó, részben a nyelvi-kommunikációs elzártaságból nehezen kinyíló) közösségi rendszerű társadalmi képlet lenyomatát mutatta és mutatja a rendszerváltozás után is.⁸ A társadalmi integráció politikai kultúrát befolyásoló másik fontos jellegzetessége paradox módon rímél erre, nevezetesen, hogy a magyar társadalom európai összehasonlításban a 70-es 80-as évek fordulójától a leginkább individualizáltak közé tartozik.⁹ A magyar társadalom integráltságának ezek a politikai relevanciájú (a politikai integrációt meghatározó)

jellemzői a politikai kultúrába – úgy tűnik, a szűken vett rendszerváltozás időszakára talán mérsékeltébb, a kétezres évekre fokozottabb érvényességgel – az *átfogó, nemzeti méretű és a lokális közösségi szolidaritások gyengeségének az elemeit hozták be*. Az előbbi kiváltképpen a pártpolitikai sovinizmusok, az utóbbit pedig, főként az egyéni egzisztenciális kiszolgáltatottságok gerjesztik. E két szint közötti – nevezzük ezeket „középszintű”, vagy a *politikai oldalakhoz, illetve a nagy politikai pártokhoz kötődő – szolidaritásoknak a tendenciái ezekkel éppen fordítottak*. Fenti jellemzők előrevetítik továbbá a magyar politikai kultúra történelmi meghatározottságú közösségi-politikai magatartásbeli sajátosságait tartós fennmaradásának a nagy valószínűségét.

2.3 A magyar politikai kultúra a konfliktusok kezelése, a problémamegoldó-képesség aspektusából

A rendszerváltozás utáni magyar politikai kultúra-képlet ebből az intézmény-felépítési és működési (döntési módszerbeli) szempontból a *versenymodell-típusú politikai kultúra és az arányosítási modell-típusú politikai kultúra kevert változatának* tekinthető. Az *adminisztratív-bürokratikus módszerek alkalmazására való hajlam* (a politikatudomány a diktatórikus szocializmus országainak a politikai kultúráit ebbe a harmadik típusba sorolta),¹⁰ azonban mindig is áthatotta a magyar politikai osztály konfliktuskezelését. Ennek vannak „időtálló-örökzöld” (általános), „túlélő-örökölt” (történelmi-politikai), de friss keletű kényszerek szülte jellegzetességei is. A magyar politikai kultúrának ez a sajátossága a korábbi időszakhoz képest a kétezres években még markánsabban teret nyert. Az aktuálisan kormányzó elitrészek a hibák kijavítását, a működési diszfunkciók kiiktatását eredményező, racionálisan hatékony, konszolidált versenyben kiértelt – azaz a szükséges, politológiai értelemben vett legitimitással, társadalmi elfogadottsággal, támogatottsággal bíró – többségi döntések, vagy konszenzusos együttdöntések helyett többnyire egyoldalú, kierőszakolt, adminisztratív-hatalmi típusú többségi döntéseket hoznak. Az ilyen típusú döntések az egyébként valóban problémásan funkcionáló, megújulást, korrekciót igénylő egyes intézményeket, alrendszereket szétzilálással, (források megvonása útján) működésük ellehetetlenítésével gyökeres, radikális változásra, sokszor egyenesen felszámolásra ítélik. A fentebb vázolt módon született intézményi reformok (már amelyek a kierőszakolt többségi döntéssel egyáltalán eljuthatnak a megvalósításig) azután szükségszerűen – reálisan szemlélve vehetjük szinte bármely területet – a bürokrácia terjeszkedésével és az adminisztrációs kényszerek mértéktelen növekedésével járnak együtt.

3. A magyar politikai kultúra a politikai kompetenciaérzés szempontjából

3.1 A rendszerváltozástól a 90-es évek végéig

A politikai kultúra jól ismert almondi típusainak legmeghatározóbb szempontját, a *lakosság politikai kompetenciaérzését* (és ezzel összefüggésben a *társadalom politikai mobilizáltságát*) tekintve Almondék becslése a 80-as évek iparosodott autoritárius rendszereire (résztevői 8%; alattvalói 84%; parokiális 8%)¹¹ valószínűleg helytálló volt a késő Kádár-rendszer magyar politikai kultúrájára is. Ezen a képen sokat javított a rendszerváltozás 1989/90-es időszaka, de azt követően azután elég gyorsan csaknem „az eredeti szintre való visszaesés” következett be.¹² A rendszerváltozás utáni évek hazai politikai kultúrakutatásainak eredményei szerint azonban a magyar politikai kultúra képlete a 90-es években már nem a „fejletlen”, hanem az almond-verbai „civic culture”-nek megfelelő „vegyes” (*dominánsan a résztvevői és az alattvalói keverékét mutató*) politikai kultúrává vált. Ennek alkotóelemeire általánosságban – a politikai részvétel (relatív) alacsony szintje miatt – a „résztevői kultúra”, az állampolgári aktivitás (relatív) gyengesége volt a jellemző a 90-es évek végéig.¹³

Jelenlegi politikai kultúránk negatív vonásaként nem ritkán felemlítődik egy sajátos, részben továbbélő, részben az új politikai rendszer keretei között is újraerősített *politikai infantilizmus* vádja.¹⁴ Ez egyfajta „politikai gyerekeséget” jelent, azaz részben a társadalom „kiskorúként” kezelését a politikai elit által, másrészt a társadalomnak a „gondoskodó állammal” szembeni túlzott elvárásait, paternalista igényeit, ami politikai demobilizáltságot, még rosszabb esetben politikai cinizmust szült és meglehetősen alacsony szintű társadalmi-közösségi felelősségtudatot eredményezett – a politikai elit egészében és a társadalomban egyaránt.

Politikai kultúránk eme jellegzetessége persze nemcsak negatív (quasi a *Prohászka* Lajos-féle történelmileg kondicionált bujdosó, finitista jellem jelenkori megnyilvánulásaként) értékelhető. A magyar társadalom politikai kultúráját befolyásoló „karaktervonásoknak” a témához endogén módon közelítők számára a rendszerváltozást követően is volt¹⁵ és lehetséges a későbbiekben is pozitív olvasata. Ilyenek a babitsi „szemlélődő realizmus”, a „nihl admirari” bölcs kivárása, a panaszkodás és borúlátás taktikussága, ami politikai mérsékeltsgéként és távolságtartásként a túlélésre szocializáltságot, végső soron és hosszú távon az átmentést és megmaradást biztosította a magyarságnak a történelem viharai so-

rán. Méltán tűnhetett úgy a 90-es évek végén, hogy ezek a nemzeti karaktervonásaink a relatív politikai passzivitás forrásaként nem kis mértékben hozzájárultak a demokratikus átmenet sikeres lezárásához és a fiatal demokrácia nagyjából első évtizedében a szükséges mértékű politikai stabilitás biztosításához is.¹⁶ Mindez – az akkor meghatározó magyar vezető politikai elitrések politikai kultúrája pozitív vonásaként – a magyar társadalom politikai kultúrabeli sajátosságainak megfelelő figyelembevételét (összhangot, megfelelést a magyar civic-culture és a magyar politikai elit politikai kultúrája között) és az állampolgári politikai részvételre irányuló tudatos, a fenti cél – a politikai stabilitás – elérését biztosítani hivatott *demobilizáló szándékot* tételez fel az 1990-es évekre. Másfelől a rendszerváltozás utáni magyar politikai elit politikai kultúrája is felfogható a „génjeiben” kurucosan-labancosan, keletiesen-nyugatiasan, népiesen-urbánusan, nemzetiesen-nemzetellenesen megosztottan viszálykodó, pártoskodó, kamarilla- és sérelmi politizálást folytató, alapvetően negatív politikai kulturális hagyaték szerves folytatásaként. Megítélésem szerint mindkét álláspont – látszólagos ellentmondásosságuk ellenére – egyszerre igaz lehet és igaz is. Azt hiszem azonban, hogy a politikatudományak a mércét a magyar társadalom, kiváltképp a politikai elit politikai kultúráját tekintve a kétezres évtized végére már illő volna magasabb szintre emelni.

3.2 A kétezres évek első évtizedében

Az életszínvonalban a kilencvenes évek végétől bekövetkező lassú javulás, Magyarország megvalósult európai integrációja, a politikai elit csúcsain a jobb-, majd baloldalon lezajló generációs átrendeződés és professzionalizálódás az új évezred elejére a magyar politikai kultúra vonatkozásában is kedvező változásokkal kecsegtetett. Ténylegesen elmondható, hogy nagyjából a 2002. évi országgyűlési választásoktól kezdve (beleértve bizonyos 2001-es „előkampányolási” politikai hadműveleteket) a magyar politikai elit és nyomában a magyar társadalom politikai magatartásában – így politikai kultúrájában is (a politikai kompetenciaérzés szempontjából) – a korábbi periódushoz képest valóban minőségi változások figyelhetők meg. A változások iránya azonban legáltalában ellentmondásos.

Egyfelől növekedett (jelentősen, átlagban 5–10% pont között) a politikai részvétel mértéke a kétezres évek országgyűlési, valamint önkormányzati választásain egyaránt, amit főleg a politikai oldalak társadalmi befolyásának a kiegyenlítődése okozott. Ezeket a fejleményeket önmagukban akár a magyar politikai kultúrában bekövetkezett pozitív, a demok-

ratikus, „résztvevő típus” irányába történő elmozdulás jeleiként is értékelhetnénk. Ám ezzel azonnal szembeállítható például a 2003. évi európai uniós csatlakozási népszavazáson felállított 45,62%-os negatív részvételi „Európa-csúcsunk”. A részvételi arányok „hektikusága” megítélésem szerint inkább azt bizonyítja, hogy azok alakulását nagyobb részben a politikai elitrészeknek a politikai haszonszerzés által motivált fokozott mobilizálási, vagy demobilizálási szándékai befolyásolták, semmint a politikai kultúra demokratizálódása.

Ha a politikai kultúra megnyilvánulásának más formáira tekintünk, a változások szintén szembeütőek, és az irányuk itt már több mint ellentmondásos. A politikai (választási) kampányok és kommunikáció „európaibbá” válása a korszerű technikák (az internet, mobiltelefon) lehetőségeinek fokozottabb kihasználásával, de az utcai, nyíltan vállalt politikai véleménynyilvánítás és fellépés révén is – gondoljunk mindkét politikai oldal nagy tömegeket megmozgató, látványos és egyébként békés 2006-os budapesti választási tömegrendezvényeire – ezen aktivitási formák és megnyilvánulások kétségtelenül a politikai kultúra-mérleg pozitív serpenyőjébe helyezhetők. A 2002-es kormányzati ciklus kezdetétől az utcai politikai tiltakozó demonstrációk számbeli növekedése, intenzitásának a fokozódása is konstátálható. A politikai magatartás effajta módosulását is lehet esetleg örömmel üdvözölni, mint a magyar politikai kultúra „európaizálódásának”, a politikai szabadságjogokkal való élés elmélyülésének, egyszerűen a politikai demokrácia minőségében bekövetkező javulásnak a mutatóját. Másfelől a negatív serpenyőben ott állnak a „negatív kampány”, az alpári stílus, a gátlástalan ígéretlicit, a megtévesztések és elhallgatások, ügyeskedések és ügyetlenségek, a demonstrációk erőfitogtató, megfélemlítő hatásai, stb... A fenti álláspontot ezek, de főleg a politikai „tiltakozási formákban” és „kezelési” módjukban 2006 őszén/őszétől bekövetkező fejlemények teljesen ellehetlenítették

A kétezres évek magyar politikai kultúrája értékelése szempontjából 2006. szeptember 18-a nagyjából olyan fajsúlyú negatív esemény időpontja, mint a jelenkori nemzetközi politikában 2001. szeptember 11-e. Kétségtelenül vízvázastó az elhíresült „öszödi beszéd” (maga a beszéd, meghökkentő formája, és megdöbbentő tartalma miatt) és a nyilvánosságra hozatala nyomán kibontakozó politikai vihar, a TV-székház „ostromával” megindítva. Az utcai politikai indíttatású erőszak ilyen mértékű megnyilvánulására Magyarországon utoljára 1956 októberének lázas napjaiban került sor. A rendszerváltozástól datált magyar politikai kultúra egyik standard pozitív eleme, a magyar politikai tiltakozás-kultúra

erőszak-mentességének a toposza dőlt meg ekkor és jelentősen erodálódott a rendszerváltó elődök által oly nehezen összekapart politikai tekintélynek és a politikai elitbe vetett bizalomnak a maradéka is. Dőreség volna mindezt az „európaizálódás” további pozitív hozadékeként elkönyvelni. Szeptember 18-át aztán „megfejelte” a vezető magyar politikai elitrészek irányító kivitelezésében az 50. évforduló október 23. szellemiségéhez méltatlan, történelmietlenül aktuálpolitizáló, politikai és szakma-politikai baklövésekben, indokolt és indokolatlan erőszakban, öncélú agresszivitásban és lapításban sajnálatosan gazdag, meglehetősen siralmas rész- és végeredményű „nemzeti ünnepi” tragikomédiája. Ez az időszak jelentette a rendszerváltás utáni magyar politikai kultúra mélypontját. Hozzá kívánom fűzni, hogy a magam részéről – enyhébb kiadásban – a tárgykör (a kétezres évek magyar politikai elitje politikai kultúrájának negatív változása) állatorvosi lovának tekintetem és hasonló következtetéseket voltam kénytelen levonni a kétezres évek vezető magyar politikai elitrészei politikai kultúrájának állapotáról már a 2005. június 6–7-i parlamenti köztársasági elnökválasztás kapcsán is, annak szintén az összes előzményeit, lefolyását, és részben rövidebb és hosszabb távú következményeit is beleértve.¹⁷

Ezt a gondolatmenetet összegezve úgy látom, hogy a 90-es évekhez képest nagyobb mértékű, jellegében erőszakosabbá, agresszívabbá, szélsősége-sebbé, egyúttal hektikusabbá váló politikai részvétel a 90-es évek végén, kétezres évek elején csúcokra került új, vezető politikai elitrészek által tudatosan generált volt, és nagyobb részben az ő eltévesztett (a magyar civic culture sajátosságaival nem számoló) politikai kultúrabeli irányvonal-váltásukra vezethető vissza. Félő, hogy az inkriminált változás háttérben – sokszor sajnos nagyon is az előtérben – elsődlegesen ezeknek a vezető politikai tényezőknél a kilencvenes évekbeli állapotokhoz képest megnőtt hatalmi ambíciói, túlfokozott hatalom-orientációs törekvései húzódnak meg, s ez a személyeskedő, öncélú, egészségtelenül „heroizált” perszonalizálódás a kétezres évek magyar politikai közéletét jelentősen megterhelte. *Mindez a rendszerváltás utáni magyar civic-culture állapotában összességében negatív hatású következményekkel, a társadalom politikai kompetenciaérzésének és közéleti elkötelezettségének csökkenésével, a demokratikus politikai rendszer politikai legitimitásának gyengülésével, a demokrácia-hiátusok növekedésével járt.*

A rendszer-legitimitásnak érdemes egy további szempontjára is kitérni. A rendszerváltás utáni magyar politikai kultúra fontos jellegzetessége ugyanis, hogy noha a létrehozott demokratikus politikai rendszert és piacgazdaságot a társadalom túlnyomó többsége elfogadja és a „létezett szocializ-

mus” „lecserélésével” egyetért, de a megvalósított politikai és gazdasági gyakorlattal szemben kezdettől fogva rendkívül nagymértékű az elégedetlenség. A négyévenkénti proteszt-szavazatok nyomán bekövetkező kormánycserek – egy sajátos „politikai váltógazdaság” – ezt jól kifejezték, egészen a 2006. évi választásokig.¹⁸ Ez a jellegzetesség fejeződik ki a rendszerváltozástól napjainkig időről időre elkészített felmérések azon standard adatsorában is, hogy az aktuális politikai irányvonalat közvetlenül formáló intézmények (a pártok, a mindenkor parlamenti és kormány) a legnépszerűtlenebbek, és a kevésbé „átpolitizált” intézmények (alkotmánybíróság, köztársasági elnök) rendre a legelfogadottabbak.¹⁹ E sajátosságok oka kétségtelenül az a tény, hogy a rendszerváltozás sokak számára nem hozta meg a várt szociális felemelkedést, mi több, az a lakosság jelentős része (a többsége) számára a 90-es évek végéig, majd 2006 második felétől ismételt az életszínvonal drasztikus visszaesését eredményezte. Márpedig a magyar társadalom politikai tudatában, a tartalmi értelemben vett demokráciafelfogás (a demokrácia és a jólét összekapcsolása) jóval erőteljesebb, mint a procedurális (formális-jogi) demokrácia-elképzelés. E tényezők adják a már említett politikai legitimitás-problémáknak, a politikai legitimitás viszonylagos gyengeségének (mint a mai magyar politikai kultúra egyik fontos jellegzetességének) újabb forrását.²⁰ Rá kell mutatnunk arra is, hogy a „szociális kártya” kijátszása és a felelőtlen „jóléti” ígéretlicit eldurvulása a 2002. évi országgyűlési választások előtti, 2001-ben már elindult kampányhadjárattól vette kezdetét és a 90-es évek vezető politikai elitrészei politikai kultúrájának nem képezte a részét. A politikai rendszer 2006 őszétől megnőtt legitimitás-deficitje és a lakosság életszínvonalának akkortól kezdődő visszaesése között szinte matematikai arányosság áll fenn.

4. A magyar politikai kultúra homogenitása-heterogenitása a politikai intézményrendszer aspektusából

Noha a rendszerváltozás utáni magyar politikai elit és nyomában a magyar társadalom nagy többsége a kialakított alkotmányos rendet és politikai intézményrendszert – a fenti sajátosságokkal együtt és azok dacára – alapvetően, sőt részleteiben is elfogadta, a magyar politikai kultúra ebben a vonatkozásban is egyre heterogénebbnek tekinthető. Pontosabban a rendszerváltozás időszakának és a kilencvenes

évek legelejének viszonylagos homogenitását (amit az akkori vezető politikai elitrészek által kialakított politikai minimál-konszenzus táplált) egyre inkább a heterogenitás (a minimál-konszenzus felbomlása) váltotta fel. *A kétezres évek elejétől (2001–2002-től) 2006–2008-ra pedig a magyar politikai kultúrát már kifejezetten az alkotmányos-intézményi heterogenitás, a kezdeti minimál-konszenzus elporladása és egy új minimál-konszenzus hiánya dominálja.*²¹

Ennek következtében a politikai rendszer intézményi megoldatlanságai felhalmozódtak és évek óta a közérdek és a valós nemzeti érdek jelentős csorbulását, sérelmét eredményezik. Azt mondhatnánk, hogy a politikai eliten belül a rendszerváltozástól kezdve fennálló éles, de behatárolt, jobbra önkorlátozott hatalmi-politikai megosztottság az említett időponttól máig (2008) terjedően addig soha nem látható méreteket és formákat öltött, korlátlaná vált, és *a politikai kultúra heterogenitásából adódó strukturális jellegű társadalmi megosztottsággá változott.* Új vonása ugyanis a kétezres évek magyar politikai kultúrájának, hogy a renovált vezető politikai elitrészek a mély megosztottságukat nagymértékben extrapolálták a szűken vett politikai szférán túli társadalmi területekre (például munkahelyi, baráti, családi közösségekre). Úgy gondolom, hogy a magyar politikai kultúra kétezres évekbeli legfontosabb sajátossága (a homogenitás-heterogenitás vonatkozásában) mégsem ez, hanem – a nagymértékű alulteljesítés miatt – *a vezető politikai elitrészek politikai kultúrája és a magyar civic culture közötti szakadás, meg nem felelés.*²² Ennek egyenes következménye lett a magyar „politikai társadalom” mérsékelt zömének – mintegy a radikálisok aktivizálódása ellenpontozásaként – 2006 végétől mért rekordmértékű politikai apátiája, politika- és politikus ellenessége, és a (kiváltképp kormányoldali) közéleti szereplők népszerűtlenségi csúcsai – a különböző közvélemény-kutató intézetek által egybehangzóan kimutatva.

5. A magyar politikai kultúra fragmentáltsága

5.1 A magyar politikai kultúra fragmentáltságának történeti-társadalmi összetevői

A magyar politikai kultúra több szempontból is a fragmentált eset történelmi dimenziójú európai példájának tekinthető. A fragmentáltság gazdasági-szociális gyökerei eredendően a feudális viszonyok felmás felszámolására, a feudális eredetű nagybirtok- és társadalomszerkezet prolongálására vezethetők vissza. A XIX. század utolsó harmadától felgyorsult ka-

pitalizálódás nyomán kialakult, és a két világháború között lényegesen nem módosult társadalmi képlet a „torlódott”, de már a középosztályosodás jegyeit is magán hordó fragmentált szerkezet ismérveit mutatta. Ezt a „torlódott társadalmat” homogenizálta azután a rákosista totalitárius diktatúra, majd az ún. második gazdaság kispolgárosodása eredményeként mérsékelten újrarétegezte a kádári autoriter diktatúra államszocializmusa. A rendszerváltozás utáni időszakban a szociális egyenlőtlenségek jelentősen növekedtek, a kádár-korszak „állapotos piskóta” társadalmi életszínvonal-képlete nem a jóléti társadalmak kiegyensúlyozott „esőcsepp” modellje, hanem inkább a harmadik világ lefelé kinyúló, felfelé bezáruló „sokdudoros” fragmentált képlete irányába mozdult el.

A magyar politikai kultúra lijpharti értelmű funkcionális fragmentáltsága is kimutatható, aminek egyik forrása a magyar társadalom vallási megosztottsága (eredendően katolikus többséggel, protestáns kisebbséggel, majd utóbb a vallásos és nem vallásos társadalomrészek különbségével). A „létezett szocializmus” vallásellenes-homogenizáló időszaka után, a rendszerváltozással ez a törésvonal – legalábbis a politikai elitrészek konfrontációjában – ismét elég markánsan kifejeződik. A Trianon előtti időszakig a funkcionális fragmentáltság az etnikai megosztottságban is megmutatkozott. Lényeges momentum ugyanakkor, hogy a Trianon-sokk, a nemzetrészek leszakítása egy sajátos, nemzeti alapú homogenitás-elemet vitt a magyar politikai kultúrába. Ez a homogenitás-elem elfojtva ugyan, de a diktatórikus szocializmus időszakában is továbbélt, illetve a rendszerváltozás után – immár ismét nyíltan – részévé vált a magyar civic culture-nek is. Ugyanakkor jól látható az ún. „nemzeti kérdésnek” már a rendszerváltó magyar politikai elit általi konfrontatív „kezelése” és az új vezető elitrészeknek a kétezres években e tárgyban is megnyilvánuló különösen éles konfliktusa. Ezek a diszkrepanciák szintén részét képezik a magyar civic culture és a magyar vezető politikai elitrészek politikai kultúrája közötti, többször említett szakadásnak.

5.2 A politikai kultúra fragmentáltsága a politikai-történelmi tudat szempontjából

A „torlódottság” a magyar társadalomban a politikai és történelmi tudat szintjén is megragadható. Minden nemzet politikai kultúrájának – így a magyar politikai kultúrájának is – a mélyrétegeit diakron típusú, de szinkron módon is érvényesülő, személyes és személytelen „üzenetekből” összegyűrt, sokféle szocializációs csatornán keresztül a tudatunkba beépült történelmi ismeretanyag által meghatározott

politikai értékrendszer alkotja. Az egyénenkénti különbségektől eltekintve valamely nemzet történelmi tudatát döntő módon azok a történelmi standardok határozzák meg, amelyeket hosszabb korszakok történetírása lefektetett és iskolarendszere átadott, azaz az intézményes politikai szocializáció. Méltán kívánczik ide a neves történész időtálló meglátása, miszerint „a történetírás, a történelmi művek olvasása, illetve a történelem tanítása és tanulása... az állampolgárrá válás iskolája...”²³

A rendszerváltozás utáni magyar társadalom, a XX-XXI. század fordulóján élő generációk történelmi tudatát legalább három egymás mellett létező, illetve esetleg egyénileg, de társadalmi méretekben is kisebb-nagyobb mértékben keveredő, egymásra torlódott, egymást kisebb részben átfedő, nagyobb-részt tagadó „lenyomat” formálja. A legidősebbek történelmi emlékezetében még fellelhető – illetve részben reinkarnálódottan másokéban is – és hat a Horthy-korszak szellemtörténeti felfogása és hivatalos keresztény-nemzeti szemlélete. Az idősebb és érettebb derékhadra talán még a Rákosi-, de különösen a Kádár-korszak kezdetben durván vulgáris, majd árnyaltabb, kevésbé sematikus marxista, de zömmel „osztályszempontú” hivatalos kliséi vannak a legnagyobb befolyással. Egy harmadik réteg a fiatalabb derékhad, kiváltképpen a rendszerváltozás utáni időszakban felnövő legfiatalabb generáció történelmi látásmódját alakítja meghatározó módon, s erre leginkább egy útkereső történelmi eklekticizmus ideologikus törekvései nyomják rá a bélyegüket. A rendszerváltozás utáni közoktatásunk történelem-tanítása ezt közvetíti, ezt adja tovább. Ezt az eklekticizmust fő vonulatként két egymás mellett létező és nagyjából az ezredfordulóig egymást szerencsésen kiegészítő, egymás mellett megférő, bár egymást kritizáló, versengő, de a másikat megsemmisíteni nem óhajtó interpretáció határozta meg. Az egyiket talán egyfajta szemérmesen nemzeti színű „mesélő konzervativizmusnak”, a másikat pedig egy retrospektív, objektivistá-dokumentarista, bal-liberális történelmi narratívának tekinthetjük. A kilencvenes évek végétől azonban, az aktuális kormányzati ciklus „színének” függvényében hol az egyik, hol a másik többé vagy kevésbé „elvártan” erősebbé vált.

6. Egy esettanulmány – a történelmi-politikai tudat alakításának oktatáspolitikai zsákutcája

A fentiekben említett egyik „elvárás” oktatáspolitikai szélsőségeként egy szakma-pedagógiailag problémás túlbujánzó hiperfaktualitást, a másik végleteként

pedig, egy szakmailag nehezen tartható, a korhoz kötött eseménytörténeti tényyszerűsége kevés figyelmet szentelő, kompetenciaközpontúságnak álcázott, egyfajta visszavetített „qasi-szociologizálást” érzékelhetünk. Az első típusú „túlkapásra” példa lehet a korábbi egyetemi történelem felvételi rendszer öncélúan adathalmozó írásbeli felvételi dolgozatainak az anyaga (ez a hiba talán kevésbé volt politikai ciklusfüggő), a másodikra meg az új típusú „kompetenciaközpontú” történelem érettségi követelményrendszere. A történelem érettségi korszerűsítésének (reformjának) egyik központi elemét például az jelentette, hogy a szóbeli (közép- és emelt szintű) érettségik a történelem tantárgy tananyagát nem a tanítás/ tanulás során alkalmazott történelmi korszakok, illetve a magyar és egyetemes történelem kronologikus felosztású témaköreinek a standardjai szerint kéri számon, hanem hat darab tematikus egységbe rendezett, évről évre változó beltartalmú és számú résztémák „tematikus logikája” alapján.

Maguk a tematikus egységek láthatóan nagyjából megfelelnek a modern történettudomány legfontosabb részterületeinek és elméletileg az a törekvés is dicséretes, ha a középiskolai történelem tanulmányok anyagát a kimenetnél nagyjából egy, a felsőoktatás társadalomtudományi differenciáltságának megfelelő bemenet komplex nézőpontjából lennének képesek átlátni a középiskolákból kikerülő fiatalok.

(A hat tematikus egység:

- 1) Gazdaság, gazdaságpolitika, anyagi kultúra
- 2) Népeség, település, életmód
- 3) Egyén, közösség, társadalom
- 4) A modern demokráciák működése
- 5) Politikai intézmények, eszmék, ideológiák,
- 6) Nemzetközi konfliktusok és együttműködés.)

Csak hogy a tapasztalatok azt mutatják, hogy a tárgy tanítási logikája (és a történelmi diszciplína kronologikus rendezőelve) nem egyeztethető össze a „kimenet” említett logikájával, effajta differenciált, mégis szintetizáló, komplex tudásra az érettségizők zöme nem felkészített, nem alkalmas.²⁴ Ezt az illuzórikus igényt a jelenlegi közoktatási rendszer nem képes kielégíteni, és megítélésem szerint ez nem is lehet a feladata. Mondhatnánk előállt a „sokat markol, keveset fog” tipikus esete. A nagy ívű elvárás teljesülése helyett többnyire zűrzavar, tájékozatlanság, tudatlanság uralkodik, és – végső soron – a régi szisztémával még úgy-ahogy biztosítható „történelmi affinitás” (ha úgy tetszik „történelmi kompetencia – érzés/tudat”) korábbi színvonala is elérhetetlennek bizonyul. Nem véletlen, hogy az igényesebb „emelt szintet” a 2005–2007 közötti évek tanúsága szerint az érettségizett középiskolásoknak kevesebb, mint 10%-a választotta, mint ahogy az sem, hogy a felsőoktatási intézmények közül még ott

sem követelik meg történelemből az „emelt szintet” „bemenetként”, ahol a bolognai kettős struktúrát – legalábbis ez idáig – nem volt kötelező bevezetni (azaz a jogászképzésben). Az „emelt szint” előírása mellesleg közismerten a felsőoktatás szinte egyetlen területén sem valósult meg (az alapvető piaci ellenérdekeltségek érthető okán), ami az egyetemi képzés színvonalának generális csökkenéséhez, legalábbis szinte lehetetlen fenntarthatóságához vezetett. Ez gyakorlatilag a „két szintű” érettségi reform-formula használhatatlanságát, egyben feleslegességét demonstrálja. A tényyszerűség kedvéért azt is el kell ismerni ugyanakkor, hogy e reform melléktermékeként számos igen jól használható, és oktatás-módszertanilag kitűnő tananyag született, amelyeket – a jelzett oktatáspolitikai és intézményi problémák kiiktatása után – sokkal jobb és hatékonyabb szervezőmunkával a történelemoktatásban egy kívánatos politikai szocializáció szolgálatába kellene és lehetne állítani.

Maradt tehát a kiskapu. A „házon belül” lebonyolítható, vitatható objektivitású „középszint”, ami a standard mércék szerinti felkészületlen hallgatók tömegét zúditja a felsőoktatásra, ahol – egyelőre legalábbis – nem elég a „kompetencia”. A tematikus elrendezésű történelem érettségi-követelményrendszer az egyetemi társadalomtudományi szakoktatás szempontjából is „idő előttinek”, idealisztikusnak, mi több utópisztikusnak bizonyult. Ugyanakkor a lexikális történelmi ismerethiány komoly méreteket kezd öltetni, és a kétezres évek közepétől igencsak megnehezíti a történelmi megalapozottságot kívánó felsőoktatási társadalomtudományi képzésekben a hallgatóság egyre növekvő arányával a szakmai nyelven történő kommunikációt.

Messzemenően egyet tudok érteni a már idézett *Romsics Ignáccal*, aki szerint „a múlt tanulmányozása és történelmi tudásunk fejlesztése egészséges szkepszisre és önálló véleményalkotásra nevel bennünket, s ezáltal megnehezíti, hogy manipuláljanak bennünket, és bármiféle ideológia rabjaivá váljunk”.²⁵ A történelem oktatás-politika jelenlegi törekvései megítélésem szerint sajnos mindehhez nem járulnak hozzá, sőt ellenkezőleg, féltő, hogy a politikai kultúrát meghatározó politikai szocializációnak ez a fontos politikai tudatformáló tényezője a párt-hatalompolitikai csatározások eszközévé silányult, a politikai elit politikai kultúrájában a kétezres években bekövetkező negatív fordulatnak az áldozatává vált.

A politikai elitrészek között a múlt kisajátítására való törekvés, egyfajta „heroizálás” és „deheroizálás” már a rendszerváltozást követő évtizednek jellemzője volt, de úgy tűnik, a kétezres évek vezető politikai elitrészei ebben a vonatkozásban is felrúgták a korábbi határokat, feladták a „kinek-kinek a magáét” elvet és

kizárólagosságra törekednek. Nemzeti szimbólumok, történelmi személyiségek, vagy a nemzeti ünnepek (különösen 1956) szinte rutinszerűen az aktuál politika mocsarában sárosódnak. És ezt azért is lehet viszonylag könnyen „elkövetni”, mert rendkívül hiányosak a kétezres évek közepén felnövő korosztályok történelmi ismeretei, ők emiatt különösen kiszolgáltatottak a Romsics által említett manipulatív törekvéseknek. A személyes „élményeken” túl a közelmúltban végzett több felmérés is tanúsíthatja azt az ismerethiányt (és nem a „történelmi kompetencia” hiányáról beszélnek!), ami a politikai kompetenciaérzésnek (politikai kultúrának) a politikai demokrácia stabilitása, sőt a demokratikus politikai rendszer legitimitása szempontjából kockázatos hanyatlásához vezetett/vezethet. A Múlt-Kor internetes portálján hozzáférhető adatok (a Történelemtanárok Egyesülete, illetve a Szocio-Gráf 2005-ös őszi felmérése) szerint²⁶ például a közoktatásból kikerültek 20%-a a történelemoktatás keretei között *semmit* sem tanult 1956-ról, és 1956 minden tizedik diák szerint került csak be a „három legnagyobb nemzeti tett” közé, miközben sokan *Kossuthot* és *Petőfit* is az 1956-os forradalmárok közé sorolták. A fiatalok „védtelenségét” az is jól mutathatja, hogy 501 középiskola közel 30 ezer diákja körében *Adolf Hitler* a 2003-as 6. helyezéssel 2005-re az 5. helyre rúkkolhatott „a legnépszerűbb történelmi személyiségek” húszas listáján. Vigasztaló, hogy azért az első e tárgyat firtató hazai közvélemény-kutatások kezdetétől (1947) dokumentálhatóan²⁷ máig a legnépszerűbb Máttyás király maradt. (Felvételi Információs Szolgálat – FISZ – felmérése.)

7. Minimál-konszenzust – a történelem és politika viszonyában és a történelem oktatáspolitikában is!

A rendszerváltozással a tudományos szabadság talaján megújult a történelemszemlélet, különösen a fiatal társadalomtudós-történész generációk jóvoltából. A hagyományos és modern történetkutatási és írási műfajok és ágazatok is megújultak, illetve jelentős eredményeket mondhatnak a magukénak. Léteznek már olyan tudományosan megalapozott standardok, amelyek egy megfelelő módon organikus, mégis modern, fő sodrában egybeeső, a sokszínűség egységét mutató magyar történelemszemlélet (történelmi és politikai tudat) kialakítására lennének alkalmasak. Szögezzük le: megfelelő oktatáspolitikai gyakorlat alkalmazásával. Sajnos az új évezred első évtizedének vége felé inkább az látható, hogy a történettudomány világát is veszélyezteti a vég-

letes politikai megosztottság, különösen az aktuálpolitika számára legnagyobb haszonnal kecsegtető területeken (lásd például az „ügynök”-ügyet, vagy az 1956-os örökség feldolgozását). A direkt politizálásnak, hatalmi harcoknak le kellene húzódnia ezekről a területekről, a politikai élet főszereplőinek önkormányozó tabukereteiket, másképpen szólva *betartandó minimál-konszenzust* kellene kialakítani a történelem leginkább politikaérzékes kérdéseire és politikai szocializációs szerepére vonatkozóan is.

A történelmi-politikai tudat formálása és az intézményes politikai szocializáció szempontjából ez most a legégetőbb feladat, mert végső soron ezen múlik, hogy történelmi léptékben mérve, egyszer és mindenkorra kitörhessünk a „zsákutcás magyar történelem” csapdájából, hogy megfordíthassunk most is fenyegető, negatív tendenciákat, hogy az a bizonyos borulató mentalitásunk végre a babitsi értelmezés szerinti „nekifutó lejtő” módjára működjék.

„A költők és nagy magyarok pesszimizmusa bizonytalansággal, de nem mint hit, hanem mint döbbenet... Ez a pesszimizmus nem a csüggedés ingoványa. Ez inkább az élet feszítő rugója, a nekifutó lejtő.”²⁸

Jegyzetek

¹ Varga Tamás: A politikai kultúra elméleti kérdései a magyar politikatudományban. In: *Ezredvégi értelmezések. Első kötet* (Szerk. Simon János) Villányi úti könyvek 23. Budapest 2001. 193–194. o.

² Varga Tamás: A politikai kultúra a politológiában és a mai Magyarországon. In: *Emlékkönyv Fülöp Miklós születésének ötvenedik évfordulójára* (Szerk. Andrassy György, Nemessanyi Zoltán, Varga Tamás), Pécs 2006. 258. o.

³ Szabó Ildikó-Örkény Antal: Magyar középiskolások politikai világlépe és euroregionális tudata. In: *Ezredvégi értelmezések. Második kötet* (Szerk. Simon János) Villányi úti könyvek 23. Budapest 2001. 366. o.

⁴ Vö. Vernon Bogdanor (Szerk.): *Politikatudományi enciklopédia*. Osiris Kiadó, Budapest 2001. 519–520. o.

⁵ Varga Tamás: A politikai rendszer szoftvere, a politikai kultúra. In: *Közjogi intézmények a XXI. században* (Szerk. Andrassy György és Visegrády Antal) Pécs 2004. 262. o.

⁶ Varga Tamás: Néhány észrevétel a politikai kultúra fogalma és a mai magyar politikai kultúra felfogása kérdéséhez. In: *Konfliktus, konszenzus, kooperáció* (Szerk. Horváth Csaba), Pécs 1996–1997. 135. o.

⁷ Körösi András: *A magyar politikai rendszer*. Osiris Kiadó, Budapest 1998. 13–14. o.

⁸ Varga Tamás: *A politikai kultúra a politológiában...* 264–265. o.

⁹ Körösi András: i. m. 23. o.

¹⁰ Varga Tamás: i. m. 265. o.

¹¹ Almond, G. A.-Powell, G. B.: *Comparative Politics Today: A World View*. Harper Collins Publishers, New York 1992. 40. o.

¹² Kurtán Sándor: *Politikai kultúra*. In: *Politika és politikatudomány* (Szerk. Gallai Sándor-Török Gábor), Aula Kiadó 2003. 154. o.

¹³ Körösi András: i. m. 36–37. o.

¹⁴ Vö. pl. Kéri László: *A politikai kultúra alakulása az elmúlt évtizedben*. In: *Magyarország évtizedkönyve 1988–1998. I. kötet* (Szerk. Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László) *Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány* 1998. 515–516. o.

¹⁵ Bihari Mihály: Politikai stílus és politikai kultúra Magyarországos a 90-es évek elején. In: Magyarország politikai évkönyve 1993. (Szerk. Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László) Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány 1993. 60. o.

¹⁶ Körösenyi András i. m. 36. o.

¹⁷ [http://pecs.index.hu/index.php?id=5325&\[term=Dr.%Varga%20Tamás](http://pecs.index.hu/index.php?id=5325&[term=Dr.%Varga%20Tamás)

¹⁸ Megjegyzendő, hogy éppen a szabályt erősítő 2006-os kivétel volt az a hatalommegtartás, aminek a „sajátosságai” a politikai kultúra korábban vázolt 2006 őszi mélypontját részben, közvetlenül mindenképpen előidézték.

¹⁹ Vö. pl. Kurtán Sándor i. m. 155. o.

²⁰ Bayer József: A politikai legitimitás. Napvilág Kiadó, Budapest 1997. 274–289. o.

Bayer József: A politikatudomány alapjai. Napvilág Kiadó, Budapest 1999. 406. o.

²¹ Ennek a kétezres évek második felére-végére eskalációig jutott problémának a korábbi szavá tételeit lásd Varga Tamás: A politikai rendszer szoftvere... 264–266. o. és Varga Tamás: A politikai kultúra a politológiában... 270–273. o.

²² A magyar politikai kultúrában a pártok politikai elitje és a társadalom között meghúzódó törésvonalat, a rendszer-változást követően Bihari Mihály már nyomatékosan hangsúlyozta. Vö. Bihari Mihály i. m. 60. o.

²³ Romsics Ignác: A történetíró dilemmája: megismerjük, vagy csináljuk-e a történelmet? Előadás a Mindentudás Egyetemén. 2002. október 7. <http://www.mindentudas.hu/romsics/20040729romsics.html> 20. o.

²⁴ Kiváltképpen azért, mert az új szisztéma mottójává az oktatáspolitikai propagandában – különösen 2002–2006 között – ostoba „adatmagolássá” degradált tényismeret szükségtelenségének hipokrita hangoztatása vált.

²⁵ Romsics Ignác: i. m. 20. o.

²⁶ www.mult-kor.hu?article=10052

www.mult-kor.hu?article=12660

www.mult-kor.hu?article=14480

²⁷ Szabó Ildikó–Örkény Antal: Magyar középiskolások politikai érzelmei és ismeretei. Politikatudományi Szemle 1997. 3. sz. 67. o.

²⁸ Babits Mihály: A magyar jellemről. Magvető Kiadó, Budapest 1981. 70. o.

Visegrády Antal
tanszékvezető egyetemi tanár

A mediterrán jogi kultúrák

I. A spanyol és a portugál jogi kultúráról

Az Ibér félsziget Észak és Dél, Európa és Afrika közé ékelve, korán megtapasztalta, mit jelent csatatérre válni két világ között, de azt is, hogy milyen szerepse népek és kultúrák találkozáspontjává válni. Ugyanígy élvezte Ibéria az idők kezdete óta a Földközi-tenger áldásait is: az újkorig a nyugati kultúra középpontja volt a térségben.

Másrészt, a spanyolok és portugálok erőfeszítései a 15. században kiemelték a félsziget atlanti jellegét és az addig ismeretlen világ – Amerika – felfedezésével új távlatot nyitottak Európa előtt. A keleti népek „mediterránná” tették Ibériát, Ibéria pedig atlantivá tette Európát.

1. Jogfejlődés

A spanyol jogfejlődés legszembeötlőbb vonása a *fuerók* (vagyis a különböző települések saját jogainak) folyamatos létezése, amelyek a középkor során a különálló tartományokban, megyékben és városokban fejlődtek ki. A *Las Siete Partidas*-nak, a római források által nagymértékben befolyásolt 13. századi jogi könyvnek szintén különleges jelentősége volt, mivel Kasztíliaiban törvényerővel bírt, és az ország más részeiben is fokozatosan a helyi fuerók mögött szubszidiárius erőre tett szert. Ezért a 19. századig a spanyol királyság joga az ún. „fueró-rendszer” volt: a királyi jogszabályok és rendeletek gyűjteményei („*compilacions*”) mindenhol kötelezőek voltak, eztán következtek a helyi szokásjogot tartalmazó fuerók, és végül a *Las Siete Partidas*. A Code Civil ösztönzésére a 19. században felmerült annak a terve, hogy egy egységes spanyol jogot alkossanak, de a provinciák ellenállása túl nagy volt. Csak a legégetőbb reformok – a földjog és a jelzálogjog területén – voltak megvalósíthatóak egyes speciális törvények formájában. A kereskedelmi jogot 1829-ben kodifikálták a francia modell alapján, majd 1885-ben nagymértékben modernizálták, de a Código Civilre 1889-ig várni kellett E kódex, ami még napjainkban is hatályban van, erősen támaszkodik a Code Civilre, különösen a kötelmi jog területén, ahol a rendelkezések többsége pusztán a francia szöveg fordítása. Másrészt azonban a családi és az öröklési jog területén a Código ősho-

nos spanyol intézményeket tartalmaz, különösen a kasztíliai jog mintájára.

A Código sem teremtett azonban jogi egységet Spanyolországban. Csak a törvényerejű, nemzetközi magánjogi szintű házassági jog és a bevezető rész általános rendelkezései érvényesek az ország egész területén. A többi rész csak szubszidiárius erejű az ország azon részeiben, amelyek korábban a fueró-rendszerbe tartoztak. Ezek a területek magukba foglalják Észak-Spanyolország olyan részeit, amelyek kifejezetten fontosak gazdaságilag és kulturális értelemben, és ahol folyamatos, vagy kiújuló függetlenségi mozgalom létezik, ilyen például Katalónia (ahol Barcelona van), a baszk Álava, Vizcaya, és Navarra (ahol Bilbao és Pamplona található), valamint Galícia (ahol Corunna van). Ezen régiók fueró stílusú jogait történeti eredetű anyagokba is belefoglalták, és kísérlet is volt már ezek kodifikálására: az aragóniai fuerókat 1925-ben gyűjtötték össze, és a Código mellékleteként hatályba is léptették, de csak mostanában került arra sor, hogy a legkülönbözőbb területek fueróit feltérképezzék és törvénybe foglalják. Ezek a fueró jogok nemcsak a jogbiztonság érdekében kerültek kodifikálásra, hanem később egész Spanyolországra nézve közös magánjog alapjának megalkotása végett is. E célt a spanyol Legfelsőbb Bíróság is megelőlegezte, mert az irányadó fueró bizonytalansága és alkalmatlansága esetére közös jogi elveket alkalmaz. A Legfelsőbb Bíróság ennek során a Código 6. §-ára támaszkodhat, amelyik a bírót arra utasítja, hogy a törvényi rendelkezések hiánya esetén helyi szokásokat, végül a jog általános szabályait („*los principios generalis del derecho*”) alkalmazza.

A Zaragozában 1946. október 3–9. között a polgári jog nemzeti (országos) kongresszusán (Congreso Nacional de Derecho civil) született határozat értelmében indult meg Spanyolország egyes régióiban a Código civil szabályai helyett érvényesülő helyi jog (Derecho especial) önálló gyűjteményekben történő összefoglalása. Vizcaya és Álava régió, a spanyol polgári törvénykönyvtől eltérő jogát az 1959-ben elfogadott *Compilación del Derecho civil de Vizcaya y Álava* szabályozza. Katalónia helyi polgári jogát az 1960-ban közzétett *Compilación del Derecho civil de Cataluña* – amelyet 1984-ben és 1987-ben módosítottak – rendezi. A Baleari-szigetek sajátos magánjogát az 1961-ből származó, és 1985-ben módosított *Compilación del Derecho civil de Baleares* foglalja magában. Galícia Tartomány *derecho civil especial*-ját az 1963-ban közzétett, és 1987-ben módosított *Compilación del Derecho civil de Galicia* tartalmazza. Az aragóniai, a Código civiltől eltérő magánjog intézményeit 1967-es *Compilación del Derecho civil de Aragón* szabályozza, amelyet 1985-ben

módosítottak. A navarrai Compilación del Derecho civil de Navarra elfogadására 1973-ban, módosítására pedig 1987-ben került sor.

A spanyol kereskedelmi jog kompilációját az 1737-ben kibocsátott Ordenanzas de Bilbao jelentették. A kereskedelmi jog kodifikálására 1829-ben került sor. Ez, az 1219 artikulusból álló, öt könyvre tagolódó első spanyol Código de comercio számos vonatkozásban kora legátfogóbb, önálló jellegű összefoglalása volt a kereskedelmi jognak. Az új Código de comercio 1886-ban lépett hatályba, és ma is érvényben van.

Portugáliában a jog a 15. század óta meglehetősen egységes, ami V. Alfonz király és utódai által kiadott és bővített rendeleteknek köszönhető, e téren különösen jelentős III. Fülöp 1603-as kiadása, miközben helyi szokásoknak és a kánonjognak engedett tér igen szűk. A modern portugál kodifikáció a 19. század elején kezdődött, de semmilyen eredményt nem hozott a liberálisok és a restauráció-pártiak közötti konfliktusok miatt. A kereskedelmi jogot széles körű jelentősége miatt 1833-ban kodifikálták, FERREIRA BORGES önálló munkája alapján; ezt 1888-ban egy sokkal gördülékenyebb és modernebb törvénnyel váltották fel, amely a Code de Commerce-t követő olasz és a spanyol kereskedelmi kódexekre is figyelemmel volt. A coimbra-i egyetem professzorát, SEABRA-t bízták meg a magánjogi kódex előkészítésével, s tervezete a király és a parlament hozzájárulása után Código civil néven 1867-ben lépett életbe. Ezt azóta az 1966-os Código civil váltotta fel, amely figyelemre méltó a külföldi (különösen a német, a svájci és az olasz) jogalkotás iránti széles érdeklődése miatt. Ha egyidejűleg összehasonlítjuk a modern olasz és a holland kodifikációval, ez inkább egy hanyatló és konzervatív terméknek tűnik. Egyrészt azért, mert a munka- és kereskedelmi jogot szigorúan kizárták, és csak az így megmaradt „klasszikus” magánjoggal foglalkozik; másrészt azért, mert – a német összehasonlító jogtudósok legnagyobb meglepetésére – a BGB pandektista megosztását és koncepciók eszközeinek többségét átvették. A család és az öröklési jog a mediterrán Európára jellemző konzervatív vonásokkal rendelkezik.

Elteltekintve a nemzetközi magánjog belefoglalásától, az Általános Rész ugyanazokkal a kérdésekkel foglalkozik, mint a BGB: először is a természetes személyek (bámulatosan széles körű védelmet nyújtva az egyén személyiségének a magánéletébe való beavatkozással és képmásának, illetve magánleveleinek közzététele ellen) és a jogi személyek (társaságok és alapítványok) jogaival, amit – a BGB 90. és köv. §§-ainak hatása alatt – a tulajdonjog végül a jogi cselekmények (factos juridicos) szabályanyaga követ, melynek során a német olvasónak ismerős

„negocio juridico” és a „declaracao negocial” koncepcióját alkalmazzák. Az uzsora esetén a 283. §-ban a Código a kizsákmányolt fél részére azt az érdekes lehetőséget ajánlja, hogy követelje a másik féltől a szerződés módosítását „segundo juizos de equidade”. A jogok gyakorlására és védelmére vonatkozó rész a romanista hagyományt követve tartalmazza a bizonyítás joganyagát. A Código Második Könyve, ami a kötelmi jogról szól, két részre van osztva, az első a hitelező-adós viszonyát tárgyalja „általánosságban”, a második pedig a szerződések speciális típusaival foglalkozik. Az első rész az olasz Codico civilét követi több ponton is (például a szerződések feltételei és a tranzakciókötés elmaradása tekintetében), és német minta alapján a szerződésen kívüli károkozással, a negotiorum gestio-val és a jogalap nélküli gazdagodással is foglalkozik. A Harmadik Könyv a tulajdonjogot tartalmazza (birtoklás, tulajdonlás, reáljogok), míg a Negyedik és az Ötödik Könyv, mint a német BGB, családi és az öröklési jogot öleli fel.

Portugáliában a kereskedelmi jog kodifikálására önálló kódexben, első ízben 1833-ban került sor, amelynek modelljéül a francia Code de Commerce szolgált. E törvénykönyv szerzője Jose Ferreira Borges volt. Tekintettel arra, hogy Portugáliában végül is nem került sor a kereskedelmi törvénykönyvvel egyidejűleg, Spanyolországhoz hasonlóan a polgári törvénykönyv hatályba léptetésére, a portugál Código de comercio a polgári jog hagyományos részének tekintett kötelmi jogi rendelkezéseket is tartalmazza, amely a kódex sajátos vonásának nevezhető. Bizonyos értelemben ez a kódex – eltérően az 1880-ban elfogadott kereskedelmi törvénykönyvtől – a monista koncepciót követi.

Portugáliában jelenleg az 1888-ban elfogadott, és azóta többször módosított kereskedelmi kódex van hatályban. A monista koncepció Portugáliában nem került elfogadásra sem a törvényhozásban, sem pedig a doktrínában.

Az 1868-ban hatályba lépett portugál polgári törvénykönyv kisebb módosításokkal ma is hatályos az 1961-ben India részévé vált volt portugál gyarmatokon (így például Goában). Az 1966-os polgári törvénykönyv az afrikai volt portugál gyarmatokon van hatályban a függetlenség elnyerését követően is. Ilyen módon Angolában, Mozambikban, a Zöldfoki-szigeteken, São Tomé és Príncipe és Bissau-Guineában ma is – módosításokkal – nemzeti polgári törvénykönyvként hatályos.

2. Alkotmányfejlődés

A spanyol alkotmányozás a XIX. sz. elejéig nyúlik vissza. Az 1808-ban kezdődő franciaellenes függetlenségi

háború folyamán 1812-ben megszületett az alkotmányos monarchia alapjait lefektető alkotmány.

1814-ben győzött a forradalom, de hamarosan kezdetét vette a restauráció. V. Ferdinánd hatályon kívül helyezte az alkotmányt, ám azt az 1820-ban kitört újabb polgárháború hatására kénytelen volt mégis elfogadni.

Ferdinánd özvegye, Mária Krisztina 1834-ben új alkotmányt fogadott el, leginkább az 1814-es francia alkotmány mintájára. Minthogy azonban ez az alap törvény túl erős hatalmat biztosította az uralkodónak, az Alkotmányozó Gyűlés – belga mintára – 1837-ben új alkotmányt hirdetett ki.

A mérsékelt liberálisok 1845-ben újabb alkotmányt fogadtak el, amely több, mint 20 évig hatályban maradt.

1868-ban újabb forradalom tört ki, amelynek alkotmánya 1869-ben jelent meg. 1873-ban kikiáltották a köztársaságot, de 1875-ben XII. Alfonz került a trónra, aki a következő évben aláírta a monarchista alkotmányt.

Az első világháború után katonai diktatúra következett, majd 1931-ben kikiáltották az V. köztársaságot.

Még ugyanabban az évben – második weimari alkotmány mintájára – elfogadták a köztársaság alkotmányát.

1936-ban kitört a polgárháború, melyet – német és olasz segítséggel – Franco tábornok nyert meg. Franco rezsimjét Nagy-Britannia, Franciaország és az USA 1939-ben elismerték. 1955-ben felvételt nyert az ENSZ-be.

A reformok Franco halálával (1975) vették kezdetét, demokratikus intézkedéseket vezettek be, többek között engedélyezték a pártok működését, biztosították az alapvető szabadságot és az igazságszolgáltatás függetlenségét. XI. 22-én János Károlyt királlyá koronázták

1978. július 21-én a Képviselőház elfogadta az új alkotmány tervezetét, amelyet népszavazás megerősített, és december 29-én lépett hatályba.

A nemzetközi kapcsolatok érdekében Spanyolország 1982-ben belépett a NATO-ba, 1986-ban az EGK-ba.

Az alkotmány legutóbb 1992-ben módosították, a módosítás érintette a nemzetközi szerződések megkötésére, a Számvevőszékre vonatkozó szabályokat, valamint az alkotmánymódosítás szabályait.

A portugál jogrendszer a spanyollal párhuzamosan fejlődött, a két állam alkotmánytörténetileg több rokon vonást mutat.

Portugáliában az alkotmányozás kezdete a napóleoni háborúk utánra tehető. Az alkotmány 1822-ben született meg. Legitimitását erősítette, hogy a király

felesküldött rá, így létrejött az alkotmányos monarchia kormányformája.

1824-től ismét a konzervativizmus került előtérbe. Az új rendszer legalizálása érdekében 1826-ban új alap törvény született, de kevésbé liberális szellemben.

A következő évtizedekben több államcsíny és uralkodóváltás jellemezte Portugália történelmét – a változások az alkotmányra is kihatással voltak.

1910-ben forradalom tört ki a régi rend hívei ellen, október 15-én kikiáltották a köztársaságot. 1911. augusztus 21-én megszületett a köztársasági alkotmány.

1926-ban puccs következett be, katonai diktatúra alakult ki. A Salazar-rezsim 1933-ban új alkotmányt léptetett életbe és kikiáltotta az „új államot”: egy nacionalista, tekintélyelvű és elnyomó korporatív (fasiszta) köztársaságot.

A katonai vezetés 1974-ig tartott; a hatalomátvételt követően kiterjedt a demokratizmus. 1975-ben létrejött az alkotmányozó nemzetgyűlés, amely 1976-ban elfogadta az alkotmányt, amely – átfogó módosításokkal – jelenleg is hatályban van. Az alkotmány tartalmazta a szabadságjogokat, a végrehajtó hatalmat a közvetlenül választott köztársasági elnökre ruházta. Az alkotmány szocialista szemléletet tükrözött.

Az alkotmányt először 1982-ben módosították, a revízió elsősorban a gazdasági viszonyokra terjedt ki, lehetővé tette a magánosítást a gazdaság egyes szegmenseiben.

Portugália 1986. január 1-jén felvételt nyert az Európai Közösségbe, amely újabb alkotmánymódosítást igényelt.

Portugália ezt követően háromszor (1989, 1992, 1997) módosította átfogóan alkotmányát, a módosítás a legtöbb intézményre kiterjedt – a legtöbb helyen a számozás is módosult – így csak szerkezetében hasonlít az 1976-os alkotmányra.

3. A bírói hatalom helyzete Spanyolországban és Portugáliában

1980-ban Hispániában megteremtették a bírói hatalom belső választáson nyugvó önkormányzati csúcsszervét, a Bírói Hatalom Legfelső Tanácsát (Consejo Superior del Poder Judicial), ezzel teljesen elszakították a kormánytól és a törvényhozói többségtől a bírói szférát.

1985-ben azonban végigvitték a Consejo parlamentarizálását, amennyiben a testület tagjait a törvényhozás választotta meg. Ez pedig csökkenti a bírói hatalom súlyát, amennyiben egy két ciklust kitöltő kormánytöbbség a választás révén – magához csatolhatja a bírói kart. A spanyol bírói hatalom tehát

csak részleges függetlenséget ért el. Az Alkotmánybíróság elé évente kb. 2000 alkotmányjogi panasz amparo kerül, zömmel bírói ítéleteket támadva.

Portugáliában viszont a bírói kar 1976-ban önálló legfőbb önkormányzati testületben összefuttatva, leszakadt a mindenkori parlamenti kormánytöbbségről és teljesen depolitizált maradt. A bírói aktivizmus még csekélyebb fokú, mint a spanyoloknál.

Az Alkotmánybíróság itt is döntően a bírói ítéletek alkotmányossága felől dönt.

4. Jogászképzés, jogi foglalkozások

Spanyolországban Bachelor of Laws fokozatot (Licenciado) a jogi karon lehet megszerezni, ami részét képezi minden spanyol egyetemnek. A tanulás teljes időtartama öt év, és két ciklusból áll. Az első ciklus (mely minden, az egyetemre felvételt nyert diák tanulmányokat foglal magába. A diákok csak a második ciklusban vesznek fel specializált programokat, mely két évet ölel fel. Azok a diákok, akik a jogtudományt választják, nyerik el a Bachelor of Laws címet. Azok a diákok, akik elvégzik a harmadik, opcionális ciklust, mely végén egy disszertációt kell prezentálniuk, nyerik el a Jogtudományok doktora címet.

Spanyolországban két fajta jogász létezik, a meghatalmazott jogi képviselő (procurador) és a bíróságon is képviseleti joggal rendelkező ügyvéd/védő (abogado), akik feladatköre hasonló az angol jogi képviselőéhez (solicitor) és az ügyvédéhez (barrister).

A „procurador-t” egy adott ügyben fogadja meg a fél és ügyvédi meghatalmazást kap. Ettől kezdve a „procurador” kezeli az ügyet, szem előtt tartva azt, hogy minden olyan eljárási lépést kielégítsen, mint az iktatás és az elévülési törvény. Amennyiben az ügy bíróság elé kerül, a „procurador” megbíz egy „advocate-ot”.

Ahhoz, hogy a „procurador” ügyvédi tevékenységet folytathasson, az alábbi követelményeknek kell megfelelnie: nagykorúnak kell lennie, jó hírnévvel kell rendelkeznie és spanyol állampolgárnak kell lennie; rendelkeznie kell a Bachelor of Laws fokozattal; állami engedéllyel; tagja kell, hogy legyen a helyi ügyvédi egyesületnek; ki kell állítatnia egy pénzügyi felelősségvállalási kötvényt; és esküt kell tennie a legfelső helyi bíróság előtt. (Az állam alanyi jogon adja ki az engedélyt azoknak, akik Bachelor of Law fokozattal bírnak és egyéb tekintetben is megfelelnek.)

Csak az az ügyvéd jelenhet meg a bíróság előtt, aki rendelkezik az ehhez való joggal. Az ügyvédi tevékenység folytatásához az abogadonak ugyanúgy

meg kell felelnie a nagykorúsággal, a hírnévvel, a fokozattal, és az állampolgársággal szemben támasztott követelményeknek, mint a „procurador-nak” és tagja kell, hogy legyen az „advocate-ok” helyi ügyvédi egyesületének. Állami engedélyre nincs szüksége. Annak ellenére, hogy a friss abogadok jogilag gyakorlati képzés nélkül is folytathatják tevékenységüket, a valóságban, tapasztalt abogadok mellett bojtárkodnak vagy beiratkoznak ügyvédi kurzusokra.

Portugáliában a Portugál Ügyvédi Egyesületnél kb. 3000 ügyvéd, az Ügyvédi Kamaránál kb. 400 „solicitor”, valamint kb. 300 ügyész vagy államügyész regisztrált. Ezek az adatok pontosan tükrözik az adott időszakban gyakorlatot folytató ügyvédek számát, mivel az ügyvédeknek az Ügyvédi Egyesületben, a „solicitor-oknak” pedig az Ügyvédi Kamarában kötelező érvényű a tagság.

Jelenleg Portugáliában kétfajta jogi egyetem működik: a Coimbrai Egyetem és a Lisszaboni Egyetem.

Ahhoz, hogy Portugáliában gyakorló ügyvéd legyen valaki, el kell végeznie az ötéves programot az egyik Portugál jogi egyetemen. A jogi diploma átvétele után, az ügyvédjelöltnek 18 hónapos gyakorlatot kell letöltenie egy olyan ügyvéd irányítása alatt, aki legalább tíz év szakmai gyakorlattal rendelkezik. Minden jelentkezőnek saját magának kell gondoskodnia szakmai gyakorlatáról, melynek általános folyamata az, hogy számos ügyvédet keres meg levélben és interjúkat kér, hogy megpályázhassa a korlátozott számú helyet. Ezek a szakmai gyakorlatok kiemelkedő jelentőséggel bírnak, mivel a jövő munkák gyakran e szakmai gyakorlatok eredményei. Továbbá, az ügyvédi gyakorlat folytatásának feltétele, hogy legalább 21 éves legyen. Ahhoz, hogy egy ügyvéd a Legfelsőbb Bíróság előtt vitasson meg egy ügyet, legalább tíz év gyakorlattal kell rendelkeznie.

A jogi képviselők ellen támasztott követelmények hasonlóak az ügyvédekéhez. Ezen felül azonban, a jogi képviselőknek szóbeli és írásbeli vizsgát kell tenniük a polgári és a büntetőeljárásokból, az ügyvédi tényvázat készítéséből és a bírósági díjak ismeretéből. Továbbá, a jogi képviselőknek – bírósági megbízottaknak 18 hónapos gyakorlatot kell letölteniük egy mindössze öt év gyakorlattal rendelkező tisztviselői megbízott mellett. A jogi képviselő – bírósági megbízott tevékenysége engedélyhez kötött és minden bírósági kerületben korlátozott a száma.

Salazar önkényuralmi diktatúrája állandósította a portugál történelemben gyökerező társadalmi struktúrát. J. David Miranda által végzett tanulmány szerint, a felső réteg nagyiparosokból, magas rangú kormányzati tisztviselőkből, és olyan szakmák

képviselőiből áll, mint az orvos és az ügyvéd. A tanulmány kimutatta, hogy ebbe az osztályba a népesség 3,8%-a tartozott, megerősítve a Portugáliában is nyilvánvaló piramis alakú társadalmi felépítést. Így, az ügyvédek az elit társadalom részét képezték, mivel a jogi pályát az egyik legtekintélyesebb karriereként tartották számon. Ennek megfelelően a jogi pálya az egyik legnépszerűbb szakma volt a portugál diákok között.

A jogi pályával együtt járó tekintélyes társadalmi helyzet és a vonzó fizetések mellett, a jogi fokozat megszerzésével megnyíló különböző álláslehetőségek széles köre és változatossága egy másik oka a szakma népszerűségének. Egy tanulmány kimutatta, hogy „az 1932–68 időszak kormánya polgári minisztereinek jóval több, mint a fele jogi végzettségű volt”. A jogi végzettség általános eszközként szolgál arra, hogy bebocsátást nyerjenek a magas szintű kormányzati pozíciókra.

Az ügyvédi kar többsége sikeres üzletemberi, ügyvédi, egyetemi tanári vagy földbirtokosi családból származik. Azonban az ügyvédi kar egyre nagyobb száma rendelkezik középosztálybeli háttérrel, akiknek lehetőségük nyílik arra, hogy tanulmányokat folytassanak. Portugáliában a magasabb végzettség az egyetlen lehetőség a társadalmi ranglétrán történő előrelépésre, azonban ez meglehetősen költséges a szerény anyagi körülményekkel rendelkezők számára. Az 1974. évi forradalmat megelőzően, a rezsिम egyik kritikusa megállapította, hogy „a közép- és felsőoktatás azok közé az áruféleségek közé tartozik, melyből a legkevesebb van és a legegyenlőtlenebbül került elosztásra a társadalmi rendszer rétegei között.” A forradalmi változások és a kormányok szocialista befolyásának hatására, a tanulás egyre jobban elérhető azok számára, akik megérdemlik, semmint azok számára, akik meg tudják fizetni. Ezért, miközben az ügyvédek még élvezhetik a jogi végzettséggel járó presztízszt és gazdasági előnyöket, ami a felső társadalmi réteg kiváltságai közé tartoznak, változatosabb az e végzettséggel bírók családi háttere.

5. A lakosság viszonyulása a joghoz

Spanyolországban a gyakorló katolikusok száma a felére csökkent, s közülük is csak 18% rendszeres templomlátogató. Ám az átmeneti helyzetben lévő ibér társadalom erkölcsi állapotára és joggal kapcsolatos attitűdjére a végbement szekularizáció ellenére, jelentős befolyást gyakorol a római katolikus egyház, amely a rendőrség (57%) után a második legnagyobb (53%) presztízsű nemzeti intézmény.

Egy 1990. évi felmérés szerint a jogérvényesítést a megkérdezettek 59%-a, míg a törvénytiszteletet 19%-uk tekintette magatartás-irányító értéknek, illet-

ve szabálynak. 1985-höz képest ez -5, illetve -13%-os csökkenést mutat.

A nyugati – s így a spanyol – társadalmakban hagyományosan a valláserkölc volt a legátfogóbb és a leghatékonyabb társadalmi magatartásszabályozó és leginkább ez volt képes arra, hogy a jogot mint megkérdőjelezhetetlen erkölcsi rendet fogadtassa el. A valláserkölc szerepének csökkenését jelzi az előbbi adatsor.

Napjainkban egyre ritkábban lehet hallani pl. a noviazgoról, azaz jegyességről, amely a dolgozó rétegek között akár egy évtizedig is eltarthatott, hisz annyi idő alatt gyűjtöttek össze annyit a fiatalok, hogy házat vásárolhattak maguknak. A házasságok száma Franco halálát követően csaknem megfelelőddött. Ebben persze szerepet játszik a nők felszabadulásának tendenciája is, melyre fáziskéséssel került sor. A feleségeknek még az 1970-es években is csak uruk és parancsolójuk írásos engedélyével lehetett az országon belül utazniuk, vagy saját nevükre bankszámlát nyitniuk.

A hispán jogi kultúrát színezi és gazdagítja a „17 féle Spanyolország” helyi kultúráinak változatossága is.

Végül, sajnos negatívumként, említést kell tennünk arról, hogy Spanyolország komoly kábítószer-problémákkal küzd, a bűnesetek 80%-ának köze van a droghoz.

Részből az erős katolicizmusnak, részben a Salazar-korszak csaknem évtizedes elnyomásának tudható be, hogy Portugália hagyománytisztelő, konzervatív országnak számít. Egy 50 országra kiterjedő felmérés kimutatta, hogy az individualizmus indexe a nyugati országokban a legmagasabb, az első 20 ország között szerepelt az összes nyugati ország Portugália kivételével. A portugálok 95%-a római katolikus vallású. A katolikus egyház ma is erős és van tekintélye, és ez általában a jogtiszteletben is megmutatkozik.

Ezek után meglepőnek hat(hat) az a tény, miszerint Nagy-Britannia kormányzatának 2001-ben készült tanulmánya a nemzetközi bűnözési statisztikák összevetéséről kimutatta, hogy Portugáliában 1995-től 1999-ig 22%-kal nőtt az erőszakos bűnözés, vagyis szinte a leggyorsabban az egész világon. Egy 2002 közepén kiszivárgott portugál kormányzati jelentés szerint az országban virágzó illegális fegyverkereskedelem a bandák közötti egyre növekvő erőszak legfőbb tényezője. Portugáliában ma többen ülnek börtönben, mint bármelyik másik EU-országban!

Ugyanakkor 2001 óta nem bűncselekmény a kábítószer birtoklása és használata. Azt szociális és nem kriminalisztikai kérdésként kezelik.

II. Latin-Amerikai mozaikok

A nyugati alkotmányosság Európán és Észak-Amerikán kívüli elterjedését részben a gyarmatosítás, részben a szélső régiókhoz tartozó országok saját modernizációs kísérletei tették lehetővé. Azok az európai gyarmattartók persze, amelyek saját maguk sem működtettek szilárd alkotmányos rendszereket, mint Spanyolország vagy Portugália, ilyesmire gyarmataikon sem törekedtek. Erre jó példa *Brazília* alkotmány- és jogfejlődése.

Brazília gyarmati státusza 1815-től szűnt meg, mivel Portugáliát és Brazíliát egyesült királysággá alakították.

A teljes szakításra Portugáliával akkor került sor, amikor 1822-ben Don Pedrót São Paoloban császárrá koronázták. 1824-ben alkotmányt léptettek életbe, mely 1889-ig az államélet alapját képezte. Az alaptörvény elveiben az angol és francia eszméket tükrözte, kevesebb rokonságot mutatott az anyaországéval.

1889-ben államformaváltozás állott be, ugyanis kikiáltották a köztársaságot. 1891-ben tették közzé Brazília második, a köztársaság első alkotmányát. Ez nem volt más, mint az Egyesült Államok alkotmányának lemásolása, a brazil körülményekhez való akceptálás nélkül! A brazil alkotmányt legközelebb 1926-ban módosították, jelentéktelen mértékben.

A Vargas-féle diktatúra alatt, 1932-ben forradalom tört ki, mely 1934-ben új alkotmány elfogadásához vezetett. Ezen alaptörvénynek a weimari Németország alkotmánya volt az ihletője. Összpontosította az államhatalmat, megszüntette a föderatív szerkezetet, s szavazati jogot adott a nőknek.

1937-ben új alkotmányt léptettek életbe, melynek alapjául a lengyel alkotmány szolgált, s amely erős elnöki hatalmat épített ki.

1946-ben tették közzé Brazília ötödik, a köztársaság negyedik alkotmányát, mely az 1934-es alkotmány fő sajátosságait tartalmazta.

1964-től 1984-ig az ország élén tábornokok álltak, majd az ország a polgári demokrácia útjára lépett, melynek fontos állomása az 1988-as alkotmány. Ez – többek között – két, az emberi jogok védelmét szolgáló speciális jogorvoslatot vezetett be (mandado *seguranca* és mandado de *injuncao*).

A magánjog kodifikálására irányuló kezdeményezés még a braziliai császárság korára, vagyis a köztársaság 1889-es kikiáltását megelőző időszakra nyúlik vissza. Egyes szerzők II. Pedro (Péter) császárt – a magánjog kodifikálására való törekvéseire tekintettel – egyenesen a „brazil Iustinianusnak” nevezik.

Az 1824-es (első) brazil alkotmány 179. szakasza rendelkezik az „igazságon és méltányosságon szilárd

alapjain” nyugvó polgári jogi törvény és büntetőjogi törvény mielőbbi megalkotásáról.

Mintegy hatvan éven át tartó előkészítő munka után a brazil polgári törvénykönyv végül is 1917-ben – egy évvel kihirdetése után – lépett hatályba. A magánjogi kódex a számos, mai napig folyó, a törvénykönyv reformjára történő kísérlet ellenére ma is hatályos jogforrás. A brazil polgári törvénykönyv eklektikus természetű, mivel tartalmilag döntően a francia Code civil, struktúráját tekintve pedig a BGB hatását tükrözi.

A brazil kormány 1940-ben három neves jogászból álló bizottságot nevezett ki abból a célból, hogy előkészítse a magánjogi törvénykönyv revízióját. E bizottság feladatát elsősorban abban látta, hogy felszámolja azoknak az elveknek a dualizmusát, amelyek a magánjog és a kereskedelmi jog területén nyernek alkalmazást.

A brazil kormány az igazságügyi miniszter szorgalmazására 1961-ben rendelkezett a kodifikációs munka újrakezdéséről.

A revideált Előtervezetet a kormány 1975-ben terjesztette a szövetségi kongresszus elé, amelyet ugyanebben az évben 634. sz. Törvénytervezet (*Projeto de Lei 634*; a továbbiakban: Tervezet) néven publikáltak. A Tervezetet a Képviselőház kilenc évvel a benyújtását követően, 1984-ben fogadta el számos, összesen 1063 változtatással.

Egyes intézményeknél, mint például a fiókvégrendeletnél (*codicillus*) vagy a privilegizált végrendeleti formáknál a szabályozás szinte teljes mértékben azonos a római jogi rendezéssel.

Összességében a Tervezet elfogadása mellett szóló tény az, hogy a Tervezet nem kíván a brazil magánjog hagyományaival szakítani. Ennek jele többek közt az, hogy kimutatható a kontinuitás a Tervezetben szabályozott jogintézmények körében több olyan elemmel, amely az 1916-os kódexben nem került kodifikálásra.

A brazil kereskedelmi törvénykönyvet 1850-ben fogadták el. Ez a törvénykönyv számos, a kereskedelmi jog fejlődésére tekintettel lévő módosítással ma is hatályos. Az eredeti törvénytől tekinthető brazil kereskedelmi kódex nagy hatással volt az 1857-ben elfogadott, Buenos Aires tartományban hatályba léptetett kódexre. E tartományi kódex közvetítésével jelentős befolyással volt a brazil kereskedelmi törvénykönyv az 1862. évi argentin és az 1865. évi uruguayi kereskedelmi törvénykönyvre.

Brazíliában a jogi tanulmányok hatalmas változáson mennek keresztül azért, hogy lépést tudjanak tartani egy nagyon dinamikus társadalommal és a fejlődés készletével. A felvétel az öt éves akadémiai programra a középiskola után, a sikeres egyetemi fel-

vételi vizsga (vestibular) letételétől függ, melyre általában a diákok 18–20 éves kora között kerül sor.

A korábbi merev curriculum lassanként egy rugalmasabb rendszerré változott, azonban az államtudományok és a gazdaság terén még tarja magát a jog humanista felfogása. Az első Olinda-i és Sao Paulo-i jogi iskolák létrehozásának kezdete óta, a 19. század első felében, a jogi egyetemek nemcsak hivatásos ügyvédeket képeztek, hanem ügyintézőket, politikusokat, üzletembereket, újságírókat és egyéb szakmabelieket, akik felsőfokú végzettséggel szerettek volna rendelkezni, de azt nem az orvostudomány vagy a műszaki tudományok terén kívánták megszerezni. Azonban ez a széles körű kulturális felkészülés idejét múlta és túl teoretikusnak bizonyul a modern Brazília számára.

A jogtudomány oktatása (bizonyos fokig még ma is) főként a jogi rendszer alapvető elveinek és koncepcióinak ismertetésére irányult (doktrína) ahelyett, hogy a probléma megoldását magyarázta volna el a diákok számára. Az elmélet és a gyakorlat nem volt integrálva. A probléma azonnali megoldása kisebb fontossággal bírt, mint maga a rendszer, és a jogra úgy tekintettek, mint egy teljesen önálló tudományágra, elválasztva a társadalmi realitástól. A doktrínát elkülönítették a jogtudomány növekvő fontosságától, az adminisztratív folyamatok elterjedésétől, és a terjedelmes gazdasági és hatósági törvénykezéstől. Az oktatók ritkán kérdőjelezték meg a klasszikus kodifikált jogszabályokat abból a nézőpontból, hogy azok vajon megfelelőek-e a kor társadalmi-gazdasági problémáira.

Végre megérkeztek a reformok, de azok elég lassan működnek. Az oktatók és a diákok még mindig hiányát szenvedik a kutatások megfelelő támogatásának. A könyvtárak, melyek a jogi kutatás magját képezik, hiányosak. A professzorok és az asszisztensek minimális időt töltenek oktatással és a hozzá kapcsolódó tudományos kutatással. Gyakran, gazdasági okokból kifolyólag, csak a tanórák idején vannak az iskolában, mely után magán-, vagy kormányzati tevékenységet folytatnak. Másrészt pedig, a diákok általában rész- vagy teljes munkaidőben dolgoznak, és legtöbbször hiányában vannak a tudatos érdeklődésnek jogi képzésük iránt.

A legtöbb iskola kínál nappali és esti kurzusokat. Az esti kurzusok általában nagyobbak és rendszeresen látogatottak. Ritka a diákok átjelentkezése más egyetemek kapcsolódó kurzusaira. A jogi végzettség eléréséhez a jelöltnek legalább 2700 óra gyakorlattal kell rendelkeznie, ami 189 kreditpontnak felel meg. Minden kreditpont 15 óra elméleti és 30 óra gyakorlati oktatásnak felel meg. Az egyetem befejezése általában öt év alatt történik (minimum négy, maximum hét év), amikor a jelölt megszerzi az általános vagy a specializált okleveles jogász (LL.B) fokozatot.

A curriculum ma már kötelező (ami tovább osztható „alap-” és „intézményes” tantárgyakra) és opcionális kurzusokból áll. Azok tartoznak az alapkurzusok közé, melyek nemcsak a jövő jogi képviselők és bírók, hanem a politikusok, a diplomaták és ügyvédek számára is nélkülözhetetlenek, úgy mint a Bevezetés a Jogtudományba, a Gazdaságtudományba és Gazdasági jogba, a Szociológiába, az Államelméletbe (az államtudomány alapelvei), a Római jogba (a Brazil jogot befolyásoló elvek és intézmények) és a Jogfilozófiába. Az intézményes vagy szakmai kurzusok adják a jogászoknak azt a szükséges háttérrel, melyre a jövő magán- vagy közjogászoknak, bírónak vagy professzoroknak hivatásuk gyakorlása közben szükségük lehet. E kurzusok oktatásában alapvető változás, a kiterjedt szemléletmódról történő átállás az átfogó szemléletmódra, ahol hangsúlyt kap az elvek, módszerek és az egyes területek asszimilációja, modelleken bemutatva, valamint az elmélet, gyakorlatba történő átültetése az előadásokon és a szemináriumokon.

A nagyobb rugalmasság érdekében, az éves kurzusok szemeszterei kurzusokra oszlanak. A tíz szemeszterből legalább kettő foglalkozik specializációval. A specializációhoz szükség van az összes szakmai kurzusra, mivel a jogászoknak ismerniük kell minden alapvető jogi intézményt, és nem rendelkezhetnek korlátozott ismeretekkel. Összefoglalva, a brazil jogi képzés három fázisra oszlik: alap (két szemeszter), intézményes (hat szemeszter), és specializáció (két szemeszter). Az első nyolc szemeszter elvégzéséhez heti 24 tanórara van szükség, az utolsó kettőhöz pedig minimum 22-re. Csaknem 100 jogi kar működik Braziliában.

Érdemes figyelmet szentelni a *bírói hatalom* helyzetének is a térség országaiban. Közülük néhányban ui. a bírói hatalom szokatlanul magas foka valósult meg – az általuk szkeptikusan szemlélt demokratikus intézmények pótlékaként.

Kolumbiában a hetvenes évektől általánossá vált az aktivista bírászkodás. Létrehozták a bírói szféra legfőbb önkormányzati szervét, az országos bírói tanácsot, aki kinevezi az alsóbíróságok tagjait. Költségvetését saját maga állapítja meg, s ez a testület végzi a bíróságok igazgatását. Az Alkotmánybíróság évi mintegy 500 állami – hatósági döntés alkotmányjogi ellenőrzését végzi el. Ezeknek az ügyeknek mintegy fele a panaszos javára és az állammal szemben dől el. Ami a törvényeket és az elnöki rendeleteket illeti, ezeknek mintegy a harmada (60–70) akad fenn az alkotmányossági ellenőrzés rostáján.

Az Alkotmánybíróság 55%-os népszerűséget ért el a közvélemény-kutatások szerint. Ún. tutela (alkotmányjogi panasz) döntései tették pl. lehetővé a terhes nők oktatási intézményekben való munkavállalását,

a jövedelmek inflációs rátának megfelelő indexálását. A tutelák száma 2002-ben 141 000 volt.

Costa Ricában, a térség legdemokratikusabb államában, egy nehezen elmozdítható tagságot hoztak létre a legfőbb bírói fórumon belül, és így a bírói hatalom önszerveződése tartóssá vált. Az 1989-es alkotmányreform után létrehozták a legfelsőbb bíróság új kamarájaként egy alkotmánybírói szervet, amely vizsgálhatja a törvények és rendeletek alkotmányosságát. Továbbá bárki alkotmányjogi panaszszal (*amparo*) fordulhat a testülethez.

Chilében a bíróságok függetlenek, mégsem képesek konstruktív szerepre a demokratizáció folyamatában, aktivista működésük hiánya miatt.

Befejezésül ki kell térnünk a jogi kultúra *lakossági* dimenziójára is. Latin-Amerikát hatalmas társadalmi feszültségek jellemzik, a tömegek kétségbeejtő helyzetben vannak és a hatalom ezen még ha akarna sem tudna segíteni. A kontinensen a népesség leggazdagabb 10%-a az ország jövedelmének 48%-át élvezi, míg a legszegényebb rétegek 10%-ának 1,6 % jut. Az öngyilkosságok száma 25–100 000 lakosra vetítve, míg Európában 1,5%. Emellett általánosan jellemző a nyílt jogegyenlőtlenség. Ahogy egy brazil politikus megfogalmazta: „A barátainak mindent, az ellenségeimnek a törvényt!” Mindennek az eredménye – többek között – az, hogy a lakosság széles rétegei életfontosságú területeken a jogon kívülre kerülnek, és minthogy jog nélkül nem élhetnek, megteremtik a jog nélküli jogukat. Egyfajta kettős hatalom alakul ki: a „hivatalos” jog mellett létezik egy magánjog a maga apparátusával.

Első példa erre a *favelák*, aholis Rio de Janeiro lakosságának legnyomorultabb rétegei, ill. sok kispolgár is él, ill. kereskedik. E házakhoz semmilyen jogcímük nincs. Nem tulajdonosok, de bérbeadják a lakásokat, szobákat. Jogilag kilakoltathatóak lennének, de a jogot nem érvényesítik velük szemben. A kereskedőknek – az adóbeszedés érdekében – feltételes engedélyeket bocsátottak ki. Az ellenőrzést azonban az általános korrupció és a jogellenes tevékenység (pl. szesz árusítása) felfedezése is megghiúsítja. E jogon kívüliek lakóbizottságokat alakítanak, mely segítséget nyújt szerződésekhöz, dönt jogvitákban, „precedenseket” is alkalmazva. Tehát kialakul a favela-lakók saját polgári joga. Ez a „zug-jog” a szokásjog egy része.

Peruban az 1980-as évtized végétől egy sajátosan duális gazdaság és társadalom jelenlétét lehet regisztrálni. Létrejött egy „másik társadalom”, mellyel az állam, a Peru Oficial semmilyen kapcsolatot nem tart, nem védi, nem törődik vele. E „másik” társadalmat a nagyvárosok és Lima indián, indián-mesztic és mulatt nyomornegyedei, valamint a vidék falvai jelentik. E szféra önellátó, központi alapja pedig a

mikroempresario, a mikrovállalkozó. E társadalom nem fizet adót, nem hajlandó az állami szigornak alávetni magát. E populációban megjelentek az indián hagyományokra épülő önkormányzás intézményei is: szegénynegyedek polgárőrsége, paraszti önvédelmi fegyveres csoportok, nyomornegyedek közösségi bíróságai; népkonyhák, „egy pohár tej” bizottságok, anyák klubjai szerveződtek. Ily módon persze e „másik” társadalom is érintkezik a bűnözéssel, a prostitúcióval, a drogkereskedelemmel és a terrorizmussal is.

III. A görög jogi kultúra alapjai

1. Bevezetés

Görögország (Ελλάδα), hivatalos nevén Hellas, a római–germán jogcsaláddhoz tartozik. Több mint 3000 éves jogrendszere valahol a francia és a német jogkör között helyezkedik el, egy kicsit talán közelebb a német joghoz. A francia törvényhozás és doktrína hatása egészen az első forradalmi gyűlésekig vezethető vissza (Epidaurus, 1822, Astros, 1823, Trizena, 1827), melyek olyan liberális és demokratikus alkotmányokat vettek át, melyek alapját a francia Emberi Jogok Nyilatkozata képezte. Manapság a francia modell hatása a kereskedelmi és közigazgatási jogra korlátozódik. Ami a polgári jogot illeti, arra a német Pandektisták munkája volt hatással, azonban a görög polgári törvénykönyv megalkotásakor a német polgári törvénykönyv átdolgozott kiadását tekintették irányadónak. A büntetőjogot illetően, az 1833. évi Büntető- és az 1834. évi Büntetőeljárás törvényt – melyek mindegyikét G. L. Maurer, bajor ügyvéd készítette elő, a bajor modellt alapul véve – és több mint száz évig voltak érvényben, továbbá számos alkalommal kerültek módosításra, felváltotta az 1950-es Büntető törvénykönyv és a Büntető perrendtartás, melyek 1950. január 1-jén léptek hatályba. Görögországban egységes törvénykezés van életben. A görög az egyetlen hivatalos nemzeti nyelv: a görög nyelvet használják a jogszabályokban épp úgy, mint minden bírósági eljárás során.

2. Jogfejlődés és alkotmányfejlődés

Az ókori Hellász területén nem alakult ki egységes jogrendszer. Az állami egység hiánya, a poliszok sokszínűsége miatt kevés közös elemet találunk a megközelítően háromszáz városállam jogszemlélete és pozitív joga között. Jellemző, hogy a rendkívül magas kultúrájú görögöknél egyetlen szó sem volt, amely a jogrendet vagy magát a tételes jogot jelölte volna. A

„diké” állt legközelebb ahhoz a kategóriához, amely a római jogban a pozitív jogot (ius) jelentette. A görögök egy természetjogias igazságossági és erkölcsi normarendszert állítottak fel, melynek követését minden szabad embertől elvárták. Kifejlesztették a méltányosság fogalmát, amelynek segítségével a szabályozatlan eseteket vagy elavult előírásokat a mindennapi élet követelményei szerint bírálták el.

A görög jogforrások között is az életviszonyok ismétlődő, hagyományos rendjét tükröző szokásjog volt az első. Az összegyűjtésére, megismerésére irányuló elemi igényt Drakón (Kr. e. 621) elégítette ki. Az írásba foglalt szokásjogot theszmosznak nevezték. Az állam szabályozó szerepének erősödésével a törvény (nomosz) lett a legfontosabb jogforrás. Athénben az első törvényhozó Szolón volt, aki nem a régi szokásjogot gyűjtötte össze, hanem új normákat alkotott. A törvényhozás menete meglehetősen bonyolult volt, hiszen eleget kellett tenni a népakarat követelményének és a szakszerűségnek. A harmadik jogforrástípus a néphatározat (pszefizma) volt. Általában egyedi ügyre vonatkozott (polgári jog megadása, száműzetés).

A hellenisztikus korban sajátos *kettős jogrend* alakult ki. A központi hatalom igyekezett a görög jogot érvényesíteni, ami a gazdaság, főleg a kereskedelem terén járt sikerrel. Az alexandriai törvénytöredékek igazolják a görög jog hatását az egyiptomi jogra. A hellenizáció jellegéből ered azonban, hogy a görög politikai elit a helyi lakosság szokásait, életviszonyait nem kívánta erőszakkal megváltoztatni. A meghódított országok joga csaknem érintetlen maradt.

A családjogra a kifejelett görög jogban már a monogámia jellemző. Spártát kivéve a nőknek a házasságban kevés joguk volt. A válás ismert volt, a nőnek az arkhón előtt írásban kellett kérnie.

A büntetőjog központi intézménye kezdetben a vérbosszú volt. Később ezt az elvet görög földön is felváltotta a jóvátétel, a vagyoni kompenzáció. Drakón törvényben meghatározta, hogy kik jogosultak vádemelésre, és azt is, hogy az eljárás milyen rendben zajlik.

Az Attika területén kifejlődött eljárásjogról hitel érdemlő források maradtak fenn. Eszerint minden 18 évesnél idősebb, szabad athéni férfi indíthatott pert. A kiskorúak és a nők helyett gyámjuk, a rabszolgák nevében gazdájuk, idegenek sérelme esetén proxenoszuk (vendégbarátjuk) fordulhatott bírósághoz. Az athéni jogszokás alkalmat adott minden polgára számára, hogy közvádat (graphé) emeljenek az állam érdekében vagy a közbiztonságot veszélyeztető egyéni érdeksérelem esetén.

Az esküdtszék tagjai titkosan szavaztak. Büntetőügyekben első körben a bűnösség kérdésében döntöttek. Ha a vádlottat bűnösnek nyilvánították,

rövid tárgyalás után határoztak a büntetés neméről és mértékéről. Magánjogi ügyben egyszerre állapították meg a kereseti kérelem jogosságát és döntöttek annak mértékéről. A döntés ellen nem lehetett fellebbezni, de bármelyik érdekelt perújítást kérhetett, ha az előkészítő eljárásban vagy a tárgyalás során az ítélkező szervek eljárási hibát követtek el. Az ítélet végrehajtása a graphé nyomán hozott döntések esetén állami feladat volt. A leggyakrabban alkalmazott büntetések: halál (méreg megítatása, megfojtás, mélységbe vetés, agyonbotozás), börtön, rabszolgává nyilvánítás, számkivetés, polgári jogok elvonása. Ismerték és alkalmazták a vagyyonelkobzást és a pénzbüntetést is.

A polgároktól élesen megkülönböztették az idegeneket. E lakossági kört jelölő kifejezés (xenosz) jellemző módon a görög nyelvben ellenséget is jelentett. Idegen egyetlen görög poliszban sem szerezhetett polgárjogot.

A görög jog dogmatikáját, pozitív szabályait tekintve fejletlenebb volt a rómainál. Közvetítő hatása mégis nagy jelentőségű, mert integrálta az ókori Kelet intézményeit és közvetítette a kialakuló Római Birodalom felé.

Görögország a Kelet-Római Birodalom bukását követően (1453) a Török Birodalom részévé vált, majdnem négyszáz évig. 1826-ban, a török uralom elleni felkelés során, Nagy-Britannia és Oroszország megállapodott a görög-kérdés rendezésében. A Török Birodalom a megállapodást ellenezte, így ellene Franciaország, Nagy-Britannia és Oroszország együttes háborút indított, mely a független görög állam megszületéséhez vezetett.

Az államforma 1832–1924-ig, illetve 1935–1974-ig monarchikus volt. Közben több ízben a köztársaságot kiáltották ki, sőt 7 évig katonai diktatúra is volt.

Jelentős volt az 1864., az 1911. és az 1952. évi alkotmány.

A jelenleg hatályos görög alkotmány 1975-től van érvényben. Az alaptörvény tradicionális és modern rendelkezések keveréke, mely figyelemmel van a diktatúra tapasztalataira is. Korszerű, a politika és adminisztráció napi realitásaihoz közelálló dokumentum, amely az egyén teljesebb bírói védelmét, valamint a kormány hatékonyabb működését garantálja.

Az alkotmányt több ízben módosították az emberi jogok, az uniós csatlakozás (1981), valamint az államszervezet vonatkozásában.

Az alaptörvény szerint Görögország „parlamentáris köztársaság” (1. cikk (1) bek.). Közelebről:

a) Görögország – *köztársaság*: A monarchikus kormányforma 1974-ben nyert eltörlést, és nem is állítható vissza (ld. 110. cikk (1) bek.) Említést érdemel, hogy a görög nyelvben ismeretlen a „köztársaság” szó, azt a demokrácia terminus technicus helyettesíti.

b) Görögország – *demokrácia*: Kormányzati rendszere a népszuverenitáson (1. cikk (2) bek.); az egyenlőségen (4. cikk és 22. cikk (1) bek.); a személyi és politikai szabadságon (4. és további cikkek); szabad politikai pártokon (29. cikk), s így a többpártrendszeren; szabad és rendszeres parlamenti és önkormányzati választásokon (51. cikk és 102. cikk (2) bek.); a hatalommegosztáson (26. cikk); a független bíróságokon (87. cikk); valamint a kormány parlamenti ellenőrzésén (84–86. cikk) nyugszik.

c) Görögország – *parlamentáris demokrácia*: A parlamentáris szisztéma több mint 100 éves múltra tekinthet vissza. Az elmúlt 2 évtized alkotmánymódosításai eredményeként az elnök és a parlament hatásköre gyengült a kormány, illetve a miniszterelnök javára.

d) Görögország – *jogállam*: (ld. emberi jogok katalógusa, hatalommegosztás, törvények korlátozott bírói felülvizsgálata, stb.)

e) Görögország – *jóléti állam*, amely deklarálja a munkához való jogot, valamint garantálja a szociális biztonságot (21–22. cikk).

Görög földön a törvényhozó hatalom a Parlament és a köztársasági elnököt; a végrehajtó hatalom a köztársasági elnököt és a kormányt, végül a bírói hatalom a bíróságokat illeti.

Nagyon fontosak az alkotmány alábbi rendelkezései:

„28. cikk (1) A nemzetközi jog általánosan elismert szabályai és a nemzetközi szerződések a törvényi ratifikálásuk és az azokban szabályozottak hatálybalépése után a görög jogrendszer részét képezik, és elsőbbséget élveznek az ellentétes törvényi rendelkezéssel szemben.

(2) Fontos nemzeti érdek szolgálata és más államokban való együttműködés előmozdítása végett szerződésekkel és egyezményekkel nemzetközi szervezetek szerveinek alkotmányos hatáskörök adhatóak. Ilyen szerződések és egyezmények ratifikálási törvényének elfogadásához az összes képviselő háromötödös többsége szükséges.

(3) Görögország, az összes képviselő abszolút többségével elfogadott törvénnyel hozzájárulhat nemzeti szuverenitása gyakorlásának korlátozásához, ha azt lényeges nemzeti érdek megköveteli, amennyiben a korlátozás nem érinti az emberi jogokat és a demokratikus államrend alapjait, és ha az egyenjogúság és viszonyosság fennáll.

Értelmező rendelkezés: A 28. cikk vonatkozik az ország részvételére az európai integrációs folyamatban.”

Az egyház és állam közötti viszony *sui generis* görög földön. Az alkotmány két helyen ad szabályozást:

„3. cikk (1) Görögországban az uralkodó vallás: Krisztus kelet-ortodox egyházának vallása. Elis-

merve fejenek a mi Urunk, Jézus Krisztust, Görögország ortodox egyháza elválaszthatatlanul egyesül hittételeiben a konstantinápolyi Nagy Egyházzal és Krisztusnak minden más azonos hitvallású egyházával, megtartva tántoríthatatlanul a szent apostoli, valamint a zsinatok által felállított kánonokat és a szent hagyományokat. Az egyház önálló, és a hivatali tisztségükben lévő püspökök Szent Zsinata, és az ebből létrehozott Állandó Szent Zsinat vezeti, melynek összetételét az egyház alaprendtartásának rendelkezései szabják meg, figyelembe véve az 1850. június 29-i Patriarchális Könyv, valamint az 1928. szeptember 4-i törvény rendelkezéseit.”

„A 13. cikk értelmében pedig:

(1) A lelkiismereti szabadság sérthetetlen. A jogok és szabadságok gyakorlása nem függ az egyes személyek vallási meggyőződésétől.

(2) Minden ismert vallás szabad, szertartásait a törvény védelme alatt, háboríthatatlanul lehet gyakorolni. A szertartások gyakorlása a közrendet és a jó erkölcsöt nem sértheti. A prozelitizmus tilos.

(3) Minden ismert vallás lelkészei azonos állami felügyelet alatt állnak, és ugyanolyan kötelességei vannak az állammal szemben, mint az uralkodó vallás lelkészeinek.

(4) Senki nem mentesülhet vallási felfogása miatt az állam iránti kötelezettség alól, és nem tagadhatja meg a törvények tiszteletben tartását.”

Speciális az Athos-hegy jogállása. A 105. cikk kimondja, hogy „(1) Athos-félsziget, Megali Viglától kezdve, mely az Athos-hegy területét képezi, ősi privilegizált jogállásának megfelelően a Görög Állam öngazgatási része, melynek szuverenitása érintetlenül marad. Egyházi szempontból az Athos-hegy az Ökumenikus Patriarkátus közvetlen fennhatósága alatt áll. Aki oda visszavonul, novíciusi vagy szerzetesi gyakorlatra bocsátásával minden további formalitás nélkül megszerzi a görög állampolgárságot.

(2) Az Athos-hegyet, jogállásának megfelelően húsz Szent Kolostor igazgatja, melyek között van felosztva az egész Athos-félsziget; földje nem sajátítható ki.

Az igazgatást a Szent Kolostorok képviselői gyakorolják, akik a Szent Közösséget képezik. Semmi esetre sem változtatható meg az Athos-hegy igazgatási rendszere vagy kolostorainak száma, még kevésbé változtatható meg hierarchikus rendjük és jogállásuk a nekik alárendeltekkel való kapcsolatban. Más hitűek és szakadárok nem telepedhetnek le azon a területen.

(3) Az Athos-hegy rendjének és működési módjának részletes szabályait az Athos-hegy alapító Chartája határozza meg, melyet az állam képviselőinek közreműködésével a húsz Szent Kolostor fogad el, és az Ökumenikus Patriarkátus és a Parlament erősít meg.

(4) Az Athos-hegy rendjének és működésének pontos betartása egyházi szempontból az Ökumenikus Patriarkátus legfelsőbb felügyelete, igazgatási szempontból az állam felügyelete alatt áll, mely utóbbinak kötelessége a közbiztonság és rendfenntartása.

(5) Az Állam előzőekben meghatározott jogosítványait a kormányzó gyakorolja; jogait és kötelezettségeit törvény állapítja meg.

Hasonlóan a törvény szabályozza a kolostorhatóságok és a Szent Közösség által gyakorolt ítélkezést, valamint az Athos-hegy vám- és adóprivilegiumát.”

Görögország unitárius állam, mely közigazgatásilag municipiumokra, közösségekre, prefektúrákra és kerületekre tagozódik. Az első három területi egység mind igazgatási, mind pénzügyi függetlenséget élvező önkormányzatként működik.

3. Polgári és kereskedelmi jog

A polgári jog kodifikálási projektje 1930-ban kezdődött egy öttagú bizottság kiválasztásával, melynek eredménye az 1940-ben elfogadott Polgári törvénykönyv (Ptk.), ami 1941. július 1-jén lépett hatályba. Ekkorra azonban Görögországot már lerohanták a tengelyhatalmak. Az ország felszabadulása után, 1945-ben egy átdolgozott változatot léptettek érvénybe; melyet később hatályon kívül helyeztek, és visszamenő hatállyal, az eredeti, 1940-es törvénykönyvet léptették érvénybe 1946. február 23-tól. A Ptk.-t C. Taliadoros (2000) fordította angolra. Ezen kívül P. Mamopoulos (3. kiadás, 2000) fordításában megjelent franciául és D. Gogos (1951.) munkája nyomán németül is.

A Ptk. öt könyvre oszlik (Általános Jogelvek, Kötelmi Jog, Vagyonjog, Családjog, Öröklési jog) és 2035 cikkelyt foglal magába. A jog forrása a törvényhozás és a szokás, 'a nemzetközi törvények általánosan elfogadott szabályai' és természetesen az Európai Közösség jogának azon törvényei melyek közvetlen hatállyal bírnak a tagállamokra. Bár a görög jogrendszer értelmében a jogtudomány nem szolgál a jog forrásaként, azonban a törvények 'értelmezésekor' vagy egy eset megítélésakor nagymértékben figyelembe veszik a bírói döntéshozatalt.

A Ptk. főként a BGB modelljét követte, azonban nem hagyta teljesen figyelmen kívül a nemzeti (főként bizánci) jogi hagyományokat sem. A nemzeti jogi tradíció egyik jellemző példája az, hogy a Ptk.-ba széles körűen belefoglaltak olyan általános rendelkezéseket, mint a jóhiszeműség és a jó erkölcs, melyek az egyenlőség elveit veszik alapul. Így, a Ptk.-ban explicit jogszabályi rendelkezések találhatóak a személyiség polgári jogi védelmére (57. cikkely), a joggal való visszaélés tilalmára (281. cikkely), a körülmé-

nyek előre nem látott változása miatt bekövetkezett szerződésbontás vagy szerződésmódosítás esetére (388. cikkely), stb. Ezek a rendelkezések nem találhatók meg a BGB-ben, és ezeket Németországban csak a későbbiek során, bírói döntések alapján ismerték el.

A Ptk. családjogra vonatkozó rendelkezéseinek módosításában és modernizálásában nagy szerepe volt az 1250/1982. évi törvénynek, ami bevezette a polgári házasságkötést; az 1329/1983. évi törvénynek, ami módosította vagy hatályon kívül helyezte a családjogi törvény legtöbb rendelkezését, tekintettel a férfi és női egyenjogúságra, melyet a Görög Alkotmány 4. cikk (2) bekezdése egyértelműen kimond; a kiskorúak örökbefogadásáról szóló 2447/1996. évi törvénynek; valamint a 2521/1997. évi törvénynek, ami bevezette (a) az apaság megtámadásának lehetőségét annak a férfinak a részéről, akivel az anya, nemi érintkezéssel együtt járó, állandó kapcsolatot tartott fenn a gyermek fogantatása idején és (b) olyan házastársak adoptálási lehetőségét, ahol csak az egyik fél felel meg az adoptálási feltételeknek. Végül, a 3089/2002. évi törvény az orvosi segítséggel történő humán reprodukcióval (mesterséges megtermékenyítéssel) foglalkozik. A családjogi törvény módosításain kívül, a 3043/2002. évi törvény, ami magába foglalta az 1999/44/EK Direktívát, módosította a Ptk.-nak az adásvételre vonatkozó egyes rendelkezéseit, különös tekintettel azon rendelkezésekre, melyek az eladó felelősségével foglalkoznak a belső hibákkal és az áruk minőségbeli hiányosságaival kapcsolatban.

A kereskedelmi jogot illetően, ami egy speciális jogágazatot képvisel Görögországban, a görögök a kereskedelmi kapcsolatok szabályozásához 1828-ban átvették az 1807. évi, francia, napóleoni Kereskedelmi Kódexet. Ezt követően, a Kódex számos módosításon esett át, így ma már csak néhány paragrafusa van hatályban az I. könyvből. A hatálybaléptetését követő években számos kísérletet tettek az átdolgozására, azonban ezek befejezetlenek maradtak. Ezen felül, speciális kereskedelmi törvények irányítják az üzletemberek és a kereskedelmi tranzakciók jogi viszonyait, jól elhatárolható különbséget téve a kereskedelmi és a polgári jog között a görög jogrendszerben.

4. A bírósági rendszer és a karok

Polgári, büntető és közigazgatási törvényszékeket különböztetnek meg. A polgári eseteket és a büncselekményeket az elsőfokú bíróságok tárgyalják. Fellebbezést a 14 másodfokú bíróság egyikéhez lehet benyújtani. A Legfelsőbb Bíróság a polgári és büntetőügyeit (Απετος Πάγος, Areios Pagos) Athénben

tárgyalja; normál esetben öt bíróból álló panel vizsgálja az ügyet, vagy a teljes ülés, az arra jogosult bírák részvételével. Ez egyben Semmitőszék is: rendkívüli rálátását jogi kérdésekre korlátozza, hogy nincs jogosultsága arra, hogy egy ügyet a tények alapján ítéljen meg. A bíróságok nem alkalmazhatnak olyan törvényt, amelynek tartalma alkotmányellenes. Ami a közigazgatási ügyeket illeti, az 1928-ban, a francia Conseil d'Etat mintájára létrehozott Államtanács képviseli az első és másodfokú bíróságot közigazgatási ügyekben, melynek hatásköre kiterjed a törvénybe ütköző vagy a szabad belátási jogot sértő közigazgatási intézkedések felülvizsgálati kérelmeire ('hatálytalanítási kérelmek'). Az Államtanács látja el a Legfelsőbb Bíróság szerepét az első és másodfokú közigazgatási bíróságok által hozott döntések ellen benyújtott jogerős fellebbezések ügyében, melyeket „szubsztantív” közigazgatási ügyekként kezelnek.

Görögországban három jogi egyetemi kar működik, melyek Athénben, Thessalonikiben és Komotiniben találhatóak. A görög alkotmány kimondja, hogy az felsőfokú képzést kizárólag a közjogi, jogi személyiségű intézmények láthatják el (16. cikk (5) bek.) és magánszemélyeknek megtiltja a felsőoktatási intézmények létesítését (16. cikk (8) bek.). Számos egyesület keretén belül szerveznek vitafórumokat a jog tudósai részére, ilyen például a Athéni ügyvédek egyesülete, a Görög polgárjogi ügyvédek egyesülete és a Görög kereskedelmi jogi ügyvédek egyesülete.

A jogi doktrínák, bár nem képezik a jog forrását, fontos szerepet játszanak a görög jogrendszerben; a bírósági ítéletekben gyakran idézik jogtudósok nevét, akik véleményét az ítélet megalkotása során figyelembe vették.

Ami a lakoságnak a joghoz való viszonyát illeti, az alábbiakat állapíthatjuk meg. A görög fejlődés bizonyos értelemben egyenlőtlen: a városokban és az üdülőközpontokban kialakultak a kapcsolatteremtés európai normái, a falvak lakossága azonban sokkal zárkózottabb, és még elevenen élnek a konzervatív erkölcsi normák. Ez utóbbiban szerepet játszik az a tény is, hogy a polgárok 95%-a görög ortodox keresztény.

A bűnözés Krétán, Korfun és Rhodoszon minimális, olyannyira, hogy a legutóbbin még börtön sincs. Az erkölcsös élet a görög büszkeség és öntudat része és követelménye. Ez utóbbiból bizonyos agresszivitás is kinő a polgári pereskedés során. Ui. a görögök vérmérséklete hol vérforrasztóan nyers, hol hihetetlenül nyájas, vitakozó.

A Görögországban mára kétségkívül létező kulturális egyöntetőség legalább annyira cél és következmény, mint az új típusú nemzeti lét előfeltétele. Fél szemmel a múlton, fél szemmel a Nyugaton, a politikacsinálók régóta azon dolgoznak, hogy ki-

küszöböljék – vagy legalábbis csökkentsek – a nyelv és a szokások helyi eltéréseit. A nép azonban nem hajlandó egybegyűrt normákat elfogadni magának, és makacsul ragaszkodik egyedi sajátosságaihoz.

A görög társadalom alapegysége a család és nem az egyén, amelynek tagjai rendkívüli mértékben függenek egymástól gazdaságilag, társadalmilag és érzelmileg.

A kis falvak életét tanulmányozó antropológusok Görögországban a „becsület” és „szégyen” erkölcsi kategóriáit találták meghatározónak (a lakosság 32%-a 2000 főnél kisebb közösségekben él). Az íratlan és szó szerint erkölcsi törvények értelmében a család elveszti becsületét, amennyiben valamelyik női tagja „szégyentelenül” viselkedik. A rokonságban nem álló nők és férfiak szigorú elkülönítésével előzték meg a „baleseteket”. Mára természetesen idejét múlt a ház börtönébe zárt gyenge nő és az uralkodó, ám védelmező férfi sztereotípiája.

Napjainkban a filotimosz (becsület) szeretet kb. ugyanolyan bizonytalan fogalom, mint a jóság. Nem elég becsületosnak lenni, annak is kell mutatkozni, mivel az emberek jóváhagyó ítélete az, ami számít. Egy ilyen világban mindennél előbbre való a jó hír megőrzése.

Mindezek alapján – túlzás nélkül – állíthatjuk, hogy a görög jogi kultúra erős hasonlóságot mutat a tradicionális (pl. távol-keleti) jogi kultúrákkal.

A görög jogi kultúra bemutatása nem lenne teljes ciprusi kitekintés nélkül.

IV. Ciprus jogfejlődése a történelem viharában

1. Bevezetés

Ciprus stratégiai elhelyezkedése miatt, az 1960-ban kivívott függetlenségéig a történelem évezredei során mindig a hódítások előterében helyezkedett el, mely során a hódítók a ciprusi népre erőltették saját jogrendszerüket, ami a mai napig erősen érezteti hatását a ciprusi társadalomban.

2. A bizánci periódus (Kr.e. 395–1191)

A korai római uralom alatt kezdődött meg a kereszténység terjesztése Cipruson, a jelenlévő görög pogány és zsidó vallás mellett, melyet nemsokára az iszlám megjelenése követett.

Konstantin császár uralkodása alatt, az ortodox egyház vált az állami egyházzá és tartotta kezében a gazdasági és politikai autonómiát. Az egyház polgári hatáskörének legfontosabb aspektusai bírói

és közigazgatási jellegűek voltak, melyek végrehajtásához megfelelő egyházi bíróságokat tartottak fenn patriarkális, érsekségi és püspökségi szinten. A patriarkális bíróságok polgári igazságszolgáltatása során hozott döntései sok esetben a görög–római jogrendszert veszik alapul, a jusztinianusi kodifikációtól I. Basileios Basilica-jáig, valamint VI. Bölcs Leo novelláinak gyűjteményétől, a bíró Hermenopoulos hatos könyvéig (Hexabiblos). Az egyházon belül nem különült el élesen a polgári és a patriarkális igazságszolgáltatás.

A Ciprusi Egyház autonómiáját I. Zénó uralkodó mondta ki, ami később, az ottomán uralom alatt vált jelentőssé, amikor is az ortodox egyházat tekintették az egyetlen olyan intézménynek, ami a családjoggal és a hozzá tartozó igazságszolgáltatással foglalkozhat.

3. A Lusignan (Frank) periódus (1192–1489)

Az angol Oroszlánszívű Richárd a harmadik keresztes hadjárat során, eladta Ciprust Lusignan Guidónak, Jeruzsálem királyának, ami így a Frank Királyság részévé vált mintegy háromszáz évre. Lusignan uralkodása alatt, Ciprus még soha nem látott fejlődésen ment keresztül, azonban mindebből kevés haszna volt a helyi embereknek. A közigazgatási rendszer idegen volt a ciprusi görög lakosság számára és a teljes politikai hatalmat a frank uralkodó osztály bírta és gyakorolta.

A Lusignan periódus alatt, a törvényhozás a ciprusi statutumok alapján történt, melyet a beszélt ciprusi nyelven írtak és a jeruzsálemi statutumokat vette alapul, ami a feudális törvényeket tartalmazta, azonban egyértelmű a bizánci és a görög törvények hatása.

4. A velencei uralom (1489–1571)

Ciprus, az utolsó Lusignan király felesége révén került velencei uralom alá, aki az egyik legelőkelőbb velencei család tagja volt. Velence, ami hadban állt Törökországgal, 1489-ben bekebelezte Ciprust és minden fennhatóságot a velencei tanácsra ruházott, ami a sziget kormányzására minden második évben egy ügyintézőt küldött. Velence csak saját érdekeit tartotta szem előtt, a helyi lakosság jólétét teljesen figyelmen kívül hagyta.

5. Az ottomán uralom (1571–1878)

A török hódítás számos radikális változást hozott Cipruson. Az atrocitások ellenére, a törökök támogatták a görög ortodox egyházat, ami felváltotta a római katolikus egyházat és a sziget hivatalos egyhá-

zává lépett elő. Az érsek visszatérhetett székhelyére Nicosia-ba és a püspökök szintén visszatértek székhelyükre. A ciprusi érsek hasonló privilégiumokat élvezett, mint a konstantinápolyi pátriárka, mely előjogokhoz tartozott a szultán keresztény alattvalói fölött történő polgári igazságszolgáltatás, függetlenül a nemzeti hovatartozástól.

Az ökumenikus pátriárkát nemcsak, mint saját vallási közösségének a fejét ismerték el, hanem, mint politikai vezetőt is, aki átvette a korábbi uralkodó helyét. Korlátlan hatalmat gyakorolt az általa képviselt emberek fölött, és mint a vallási közösség feje, ő képviselte őket minden állami és diplomáciai szerv felé. Számos alkalommal volt lehetősége arra, hogy beavatkozzon az ottomán kormányzásba olyan esetben, amelyek keresztények érdekeit érintették. Az ökumenikus pátriárka jogában állt egyházi adókat kivetni és ítéleteket hozni a nyáj tagjai között felmerült polgári vitás kérdésekben. Cipruson az egyház már a korai időktől kezdve függetlenséget élvezett, az érseket tekintették a görög ortodox lakosság fejének, és mint ilyen, ő volt a felelős az adók kivetéséért és begyűjtéséért. Az ortodox egyház közigazgatási felépítése meglepően megfelelt a keresztény alattvalók nemcsak politikai, de adózási várákozásainak is. A török megszállás ideje alatt, széles körű helyi kormányzatok működtek és olyan előrelépések történtek, mint a rabszolgaság eltörlése és a görög ortodox egyház jogainak visszaállítása.

A 19. sz. második felében, Anglia fokozatosan felváltotta a török uralmat, melynek célja az indiai és távol-keleti gyarmatok kereskedelmének megvédése volt. Oroszország beavatkozásai a Török Birodalomba aggodalommal töltötte el mind Angliát, mint pedig Törökországot, ami végül a két ország szövetségre lépését eredményezte 1878-ban, és Ciprus átengedését az angoloknak.

6. Az angol uralom (1878–1960)

Az angol uralom sokkal liberálisabb volt, ami szélesebb körű lehetőségeket biztosított a politikai tevékenységek számára is. E periódus, az angol elnyomók által a ciprusiaknak biztosított reprezentáció foka alapján három fejlődési szakaszra osztható:

- 1878–1923: „oszd meg és uralkodj” időszak,
- 1923–1945: a teljes bekebelezés időszaka,
- 1945–1960: „küzdelem a függetlenségért” időszak.

Az angolok uralkodása az erőszakon és a katonai erőn kívül, egy kvázi-liberalizáción alapult, azonban nem adták fel a hatalmat. Toleranciát hirdetett, azonban az állami intézményekben sehol nem biztosított abszolút többséget a ciprusiaknak, ehelyett egy mesterséges egyenlőséget tartott fenn a két etnikai

csoport között, függetlenül attól, hogy ez a népesség számában nem tükröződött.

A ciprusi görögök úgy gondolták, hogy a török uralom legyőzésével végre egyesülhetnek Görögországgal.

Az 1878. június 4-én, Konstantinápolyban aláírt egyezmény mellékletében meghatározták azokat a feltételeket, melyek alapján Anglia elfoglalhatja Ciprust: „Amennyiben Oroszország visszaadja Törökországnak azokat a területeket, melyeket az utolsó háború alkalmával szerzett, Ciprusról kivonulnak az angolok és az egyezmény hatályát veszti.”

Ugyanezen év augusztus 14-én aláírt kiegészítő cikkelyben megállapodtak abban, hogy a megszállás idejére, de csak annak idejére, Anglia teljhatalommal bír a sziget törvényhozásában és kormányzati egyezmények létrehozásában, továbbá a kereskedelmi és konzuli kapcsolatok és ügyek területén.

Kialakult az a nézőpont, mely szerint az egyezményvel, Anglia de facto, nem pedig de jure szerezte meg Cipruson a korlátlan uralmat, pedig jogi szempontból a „gyarmati uralom” csak abban az esetben jöhet létre, amennyiben Anglia de jure annektálja Ciprust. Így, az angol közigazgatás 36. évében, Anglia, éves adófizetéssel bérbe vette Törökországtól Ciprust, és a sziget lakói továbbra is ottomán alattvalók maradtak.

A Brit közigazgatás beolvasztása és a társadalmi-politikai helyzet egy reformhoz vezetett, ami részét képezte az 1882. november 30-i kormányrendeletnek, mely során úgy alakították át a törvényhozói tanácsot, hogy abban hat hivatalos angol tag és 12 megválasztott vagy nem hivatalos tag legyen, akik közül 9 nem muzulmán és három muzulmán, akiket a nem ottomán és az ottomán szavazók választanak meg öt-öt évre. A tanács, a főbiztos vagy a rangidős hivatali tag elnöksége alatt működik, aki döntő szavazattal bír (26. cikkely). A hatalmat fenntartották őfelsége számára, aki kormányrendelettel hozhatott törvényeket. Ezzel Cipruson megalakult a „bábparlament” ahol a muzulmán és hivatalos tagok együttes szavazata, valamint a főbiztos döntő szavazata leszavazhatta a többiekét, és a kormány nyugodtan tovább folytathatta tevékenységét.

Az I. világháború kitörése után Ciprust a Brit Birodalomhoz csatolták és 1925-ben formálisan korona-gyarmattá nyilvánították. Azonban ekkorra az 1923. évi Lausanne-egyezmény értelmében Törökország ismét magának követelte a szigetet.

Az alkotmányozó intézkedésekre tekintettel, visszavonták a ciprusi bíróság 1882. évi kormányrendeletét, és kihírdették az 1927. évi kormányrendeletet, mely alapján eltörölték a különbséget a „ciprusi intézkedés” és a „külföldi intézkedés” között. A főbiztos, a tanács javaslatára rendelkezéseket hozha-

tott a sziget békéjére, rendjére és jó kormányzására vonatkozóan, melyek tárgyát képezték őfelsége utasításainak. A törökök azonban sérelmezték, hogy az ő képviselőjük a tanácsban nem egyenlő mértékű a görögökével. Ez a centralizált közigazgatási rendszer maradt érvényben az angol gyarmati uralom idején, egészen 1931-ig.

A ciprusi görögök továbbra is politikai szabadságot és nagyobb fokú részvételt követeltek a sziget ügyeiben, melyek megválaszolatlanok maradtak. A két etnikai csoport polarizációja egyre nagyobb méretet öltött, a Lausanne-i egyezmény 27. cikkelyében pedig kizárták a török részvételt a politikai, törvénykezési és közigazgatási ügyekben Törökország területén kívül.

Amikor Ciprus Angol gyarmattá vált, s a ciprusiak angol állampolgárokka, és a főbiztos felváltotta a kormányzó, a törököknek felkínálták a lehetőséget, hogy vissztelepedülhetnek Törökországba, vagy letelepedhetnek Cipruson. Létrehozták a végrehajtó tanácsot, melynek tagjait királyi utasítások irányították. A törvényhozás a törvényhozói tanács keretein belül történt, melyet az 1925. évi pátens VIII. záradéka biztosít, azonban a kormányrendelettel történő törvényhozói hatalmat fenntartották a korona számára. Végül, a törvényhozói tanács felépítése semmiben nem különbözött az előző törvényhozói tanács felépítésétől és a tanács sem bírt nagyobb hatalommal, mint korábban. Ezáltal az angol törvények léptek életbe Cipruson. Az angol bírók számára, az angol common law alkalmazása Cipruson gyakran leküzdhetetlen gyakorlati nehézségekbe ütközött, ezért az angolok bevezették jogrendszerük legfontosabb részeit és a parlamenti törvényhozást, mint kodifikálást a ciprusi rendszerbe.

Bár az angol uralom alatt folyamatosan veszítettek erejükből az ottomán és a szent Korán törvényei, azonban ezeknek köszönhetően sikerült a ciprusi törököknek megőrizni összetartásukat és megtalálni etnikai identitásukat, mely alapján egyenlő részvételt követeltek a politikai és jogi intézményekben.

Ezek hatására a ciprusi görögök is elégedetlenségüknek adtak hangot és az alkotmány kiegészítését, valamint több politikai jogot követeltek. Legfontosabb követelésük az volt, hogy a lakosság arányában kívántak részt venni a törvényhozói és végrehajtói jogkörökben. 1931-ben végérvényesen eltörölték a törvényhozói tanácsot és felfüggesztették a felelős önkormányzati kormányzatokat. Ennek következtében Ciprust a kormányzó, egy autokrata rezsim alapján kormányozta. A törvényhozói és végrehajtó tanács helyét átvette a tanácsadó testület, melynek tagjait a kormányzó nevezte ki, a ciprusiak teljes kizárásával. Ennek eredményképp, olyannyira az angol törvénykezés vált dominánssá, hogy a cipru-

si jogrendszer egyáltalán nem tudott kifejlődni. Az angolok kivonulása után, mind a mai napig érezhető az angol jogrendszer hatása.

A II. világháború után, egyre erősebbé vált az Enosis (Görögországgal történő egyesülés) igénye.

Az 1950-es évek elejére tovább fokozódtak a görög és a török etnikai csoportok közötti feszültségek.

1955-ben a ciprusi görögök megkezdték küzdelmüket az angol uralom alól való felszabadulásért. 1956-ban, nemzetközi nyomásra Anglia felkérte Lord Radcliffe-t, az alkotmányos megbízottat, hogy készítse elő egy munkatervet Ciprus, angol fennhatóság alatt történő önkormányzatára, melyben mindkét közösség részt vállal. A javaslatot sem Makariosz érsek, sem pedig a görög kormány nem fogadta el. Cipruson eközben egyre nagyobb erővel folytatódott a fegyveres küzdelem, ami a két közösség közötti fegyveres összecsapásokhoz vezetett.

1958. június 19-én az angol kormányzó kihirdette az új, Macmillan-tervet, azonban Makariosz érsek elfogadhatatlannak nyilvánította, mivel az megosztotta a kormányzati hatalmat a törökökkel, akik a lakosság 18%-át sem érték el a görög lakossággal szemben, akik 80%-ot képviseltek, továbbá a Lausanne-egyezmény értelmében visszakövetelték a sziget fölötti jogokat.

A felkorbácsolt érzelmek lecsillapítása érdekében a Brit kormány meghívta Görögország és Törökország képviselőit egy londoni konferenciára, egy megegyezés kidolgozása érdekében. Itt nemcsak a ciprusi alkotmányosság kérdését vitatták meg, hanem a három hatalom kelet földközi-tengeri közös érdekeit is.

A felkelések végül 1956-ban fejeződtek be, amikor Zürichben Anglia, Görögország és Törökország végül aláírta a megállapodást.

7. A ciprusi köztársaság megalapítása

A londoni és a zürichi egyezmények alapján, előkészítették az alkotmányt és Ciprust 1960. augusztus 16-án, alkotmánya hatálybalépésének napján független köztársasággá nyilvánították.

A ciprusi köztársaság alkotmányos felépítése nem a nép szabad akaratából származott. Nem nyílt lehetőségük sem közvetlenül, sem pedig közvetett módon, az ad hoc megválasztott képviselőin keresztül arra, hogy kifejezzék véleményüket. Az alkotmányt, sokkal inkább a Zürichi egyezmény érvényesítette, melyet távollétükben hoztak létre. Az egyezmény célja az volt, hogy egy „kényes, de állandó egyensúlyt tartson fenn a görög többség és a török kisebbség érdekei között”. Anglia az alkotmány keretein belül korlátozta az új köztársaság szuverenitását annak érdekében, hogy az megfelelően egy kettős célnak, az

önrendelkezési jognak és az emberi jogok védelmének. Ez az alkotmány egy olyan kettős kommunális felépítést hozott létre a Ciprusi Köztársaságban, mely alapján minden ciprusi közösség elfogadta a zürichi formulát.

A királynő, kormányrendelettel hagyta jóvá Ciprus függetlenségét és alkotmányát.

1974-ben puccsot kíséreltek meg Makariosz ellen, és megpróbálták a szigetet Görögországhoz csatolni. Ennek megakadályozására török csapatok szállták meg a sziget északi részét, 1975-ben Rauf Denktas elnökletével létrejött a Ciprusi Török Szövetségi Állam. Tárgyalások kezdődtek meg a görög és török ciprióták között.

A tárgyalások – bár normalizálták Ciprus életét – nem hoztak áttörést, a görögök ragaszkodtak a sziget egészéhez, a törökök pedig az egyenjogú állam elismeréséhez. 1983-ban létrejött az Észak-ciprusi Török Köztársaság, mely 1985 óta saját alkotmánnyal rendelkezik, az államot azonban csak Törökország ismeri el. A görög rész nem módosította alkotmányát, mivel az igazolná a török rész önállóságát.

Az Európai Unióhoz való csatlakozással újra felcsillant a remény a sziget egyesítésére, a görög közösség azonban leszavazta a török rész felvételét, így egy új alkotmány megalkotása elkerülhetetlenné vált.

Mint láttuk, Angliának, mint Ciprus korábbi uralkodó hatalmának döntő befolyása volt a sziget fejlődésének feltételeire és politikai sorsára. A ciprusi társadalom tradicionálisan fejlődő kulturális, jogi és társadalmi szerkezetét aláásták és kiszorították a Brit gyarmati tradíciók, valamint azok jogi és politikai hatásai. A törvényhozói tanács számtani felépítése tovább szította az etnikai csoportok között fennálló ellentéteket, ami szintén a gyarmati érdekeket szolgálta. Úgy tűnik, hogy az alkalmazott „oszd meg és uralkodj” gyarmati elv jelentős negatív kihatással van az etnikai csoportok békés együttélésének régi hagyományára, azok különválását eredményezve. Ezen elv „keserű gyümölcse” a mai napig érezhető, s útját állja bármiféle jogegységesítésnek.

1974 óta az Észak-Ciprusi Török Köztársaságban törekvések mutatkoznak Törökország magánjogának átvételére. A Ciprusi Köztársaságban a házassági és öröklési jog területén az egyházjog hatása ma is érezhető. Vonatkozik ez pl. a kegyes alapítványok szabályozására, melynél a római jog befolyása jelentős.

Irodalom

- Elgar Encyclopedia of Comparative Law (ed. by Jan M. Smits). Cheltenham, UK/Northampton, MA, USA 2006
- Introduction to Greek Law (ed. by Konstantinos D. Kerameus-Phaedon J. Kozyris). Kluwer, Deventer-Boston 1993
- G. Hill: The History of Cyprus. Cambridge 1948
- C. Tornaritis: Cyprus and its Constitutional and Other Legal Problems. Nicosia 1977

- Political and Legal System of the Republik of Cyprus – A Self-referential and Comparative Approach to Law, *Rechtstheorie* 34. Band, 2003. Heft 1.
- P. Dagtoglu: Verfassung und Verwaltung. In: K. D. Grot-husen (ed.): *Stüdoosteuropa-Handbuch* Bd. III. Griechenland. Göttingen 1980
- A. Pantélis: Les grands problèmes de la nouvelle Consti-tution hellénique. Paris 1979
- Gönczi-Horváth-Stipta-Zlinszky: *Egyetemes jogtörté-net*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1997
- Visegrády Antal: Legal Cultures in the EU. *Acta Iuridica Hungarica* 42. Nos. 3–4. 2001
- Anderle Ádám: *Latin-Amerika története*. Pannonica, 1998
- Balogh-Rostoványi-Búr-Anderle: *Nemzet és naciona-lizmus*. Korona, Budapest 2002
- D. Birmingham: *Portugália története*, Budapest 1998
- Garcia de Cortázar-González Vesga: *Spanyolország tör-ténete*. Osiris, Budapest 2005
- Peter de Cruz: *Comparative Law in a Changing World*. Cavendish Publishing Ltd., London 1995
- René David-Camille Jauffret-Spinozi: *Les grands syste-mes de droit contemporains* (11. éd.). Dalloz, Paris 2002
- Julio Faundez: *Democratization through Law: Perspec-tives from Latin-America*. *Democratization*, Vol. 12. No. 5. pp. 749–765
- H. Patrick Glenn: *Legal Traditions of the World* (2nd ed.). Oxford University Press, Oxford 2004
- Hamza Gábor: *Az európai magánjog fejlődése*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2002
- Werner Krawietz et alii (Hrsg.): *Politische Herrschafts-st-rukturen und Neuer Konstitutionalismus – Iberamerika und Europa in theorievergleichender Perspektive*. RECHTSTHEO-RIE Beiheft 13., Duncker und Humblot, Berlin 2000
- Kulcsár Kálmán: *Jogszociológia*. Kultúrtrade, Budapest 1997
- John Henry Merryman: *The Civil Law Tradition* (2nd ed.). Stanford University Press, Stanford 1985
- David Nelken (ed.): *Comparing Legal Cultures*. Darth-mouth, Sydney etc. 1996
- K. R. Redden (Gen. ed.): *Modern Legal Systems Cyclope-dia* Vol. 4, Vol. 10. William and Hein and Co. Law Publishers, Buffalo, New York 1985 és 1989
- William Seagle: *Weltgeschichte des Rechts*. C. H. Beck, München 1969
- Trócsányi László-Bodó Attila: *Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban*. KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft. Budapest 2005
- Szilágyi István: *Demokratikus átmenet és konszolidáció Spanyolországban*. Napvilág, Budapest 1996
- Szilágyi István: *A portugál modell*. Osiris, Budapest 2000
- Szilágyi István: *Portugália és Spanyolország. Történelem és politika a 20. században*. Veszprém Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém 2006
- Varga Csaba: *Jogi elméletek, jogi kultúrák*. Budapest 1994
- Visegrády Antal: *Jogi kultúra, jogelmélet, joggyakorlat*. Aula, Budapest 2003
- Alan Watson: *Legal Transplants*. Edinburgh 1974
- K. Zweigert-Hein Kötz: *Einführung in die Rechtsverg-leichung auf den Gebiete des Privatrechts*. Mohr, Tübingen 1971

COLLOQUIUM

Ádám Antal
professor emeritus

Ősi kínai bölcséletek

I. Az ősi kínai bölcsélet történelmi, földrajzi és társadalmi háttere

1. Kína szellemi életének több évezredre visszatekintő történelmében a gyakorlati ismeretek gyarapodásával, a jellegzetes kínai vallások – ezek között különösen a totemizmust, az animizmust, a sámánizmust, a természetimádást, a mágiát, az áldozatot, a jóslást és az ősök tiszteletét alkalmazó ősi kínai vallás, továbbá a vallásos taoizmus, a sajátos kínai buddhizmus és azon belül a lámaizmus – időrendben is elkülönült kialakulásával és váltakozó arányú szinkretizmusának követésével párhuzamosan fontos helyet foglaltak el, és jelentős szerepet töltek be a jellegzetes kínai bölcséleti iskolák.¹ Természetes, hogy – amint az antik görög és római, a későbbi nyugat-európai, valamint a hindu bölcséletek jellegének és tartalmának alakulására –, az ősi kínai bölcséletek létrejöttére, szerepére és fejlődésére is azok a különös földrajzi, éghajlati, gazdasági, civilizatórikus, kulturális és politikai viszonyok gyakoroltak sajátos hatást, amelyek között ezeket a bölcséleti felfogásokat szerzőik és magyarázóik megfogalmazták. A befolyásoló körülmények között hangsúlyozást érdemel, hogy Kína mindig nagy kiterjedésű szárazföldi ország volt. Az ókori kínaiak számára szülőföldjük egyet jelentett az egész világgal. Az ősi kínai nyelvben a „világ” megjelölésére az „Égalatti” vagy a „négy tenger közötti” szavakat használták. A nyílt tenger végtelennek tűnő kiterjedtségét tapasztaló, valamint a szárazföldek és szigetek sokaságát ismerő tengeri népeknél elképzelhetetlen e két kifejezés szinonimakénti használata.

Az egymással hűbéries viszonyban álló, vagy váltakozó sikerrel csatározó hajdani kínai feudális fejedelemségek és az azokat összefogó nagy dinasztikus hatalmi rendszerek lakosságának túlnyomó többsége földműveléssel foglalkozott.² A hagyományos kínai társadalomban a rendszerint földtulajdonnal is rendelkező írástudó hivatalnokokat kötelező tisztelet, a parasztokat és a kézműveseket pedig általános megbecsülés övezte. A lakóhelyüket gyakran változtató kereskedőket azonban többnyire lenézték. A természeti környezetben élők, a mezőgazdasággal foglal-

kozók, vagy annak eredményességében érdekeltek folyton figyelték és észlelték a hideg és a meleg, az évszakok ismétlődő változásait, a Nap delelőre érését és hanyatlását, a Hold kiteljesedését és fogyatkozását, a földművelés munkálatainak rendszeresen visszatérő kezdését és befejezését. Megalapozott általánosított következtetésként fogalmazódhatott meg az ősi kínai bölcsélet alaplívjeiben a „visszaforulás” és a „visszatérés” törvényszerűsége. Tanulmányomban az ősi kínai bölcsélet két nagy áramlatának, nevezetesen a taoizmus és a konfucianizmus főbb irányzatainak tanításairól töreksem rendszerezett – szerény értékelést és több záró következtetést is tartalmazó – áttekintést megfogalmazni.

II. A taoizmus változatai

1. A korai taoistákról

A korai taoisták tudatosan vallották azt az individualista, önző nézetet, hogy a világ folyásával és azon belül különösen a közügyekkel nem érdemes foglalkozni. Ennél előnyösebb a teljes visszavonulás. Ennek a felfogásnak hirdetőjeként maradt fenn Yang Zhu neve, aki Mozi (Kr.e. 471–381) és Menciusz (Kr.e. 371–289) között élt, és akinek nézeteiről a taoizmus alaplívjeiben, az „Út és erény könyve”-ben, a „Zhuangzi”-ben, valamint a „Lü mester tavasza és ősze” c. munkában is olvashatunk. Az utóbbi írás „Önmagunk fontosságá” c. fejezetében szerző a „megvetni a dolgokat és nagyrabecsülni az életet” tétel mellett érvel. A „Zhuangzi” c. műnek „Az életerő táplálása” c. része bármilyen túlzást ártalmasnak minősít, és a haszontalanság hasznát dicsőíti. Aki járatos az élet megőrzésében, az nem viszi túlzásba sem a jó, sem a rossz cselekedeteket, hanem haszontalanságra törekszik, amely a legnagyobb előnyökkel jár. Az ártalmak elkerülése, az élet megőrzése érdekében tehát a „menekülés”-hez kell folyamodni.

A korai taoizmus második szakaszának teoretikusai nemcsak azt ismerték fel, hogy a dolgok változnak, hanem azt is, hogy a változások ellenére vannak fontos állandó törvényszerűségek. A veszélyek elkerülése érdekében az embernek ezekhez kell igazítania életvitelét.

A korai taoizmus harmadik fejlődési időszakának gondolkodói az élet és a halál, az egyén és a külvilág viszonyainak megítéléséhez olyan magasabb rendű szempontokat kerestek, amelyek révén az ember felülemelkedhet a földi világon. Ez a menekülés már nem erdei vagy hegyi remeteségre, hanem egy másik világba, a transzcendenciába irányult.

2. A taoizmus második szakasza: Lao-ce

Lao-ce (Öreg mester) idősebb kortársa volt Konfuciusznak. Tanításait tartalmazó könyve, amely eredetileg a hajdani levéltáros mester nevét viselte, később az „Út és erény könyve” c. alatt vált ismertté. Ezt a munkát tartják a kínai filozófia első irodalmi művének. Néhány tekintélyes kínai filozófiatörténész – köztük Fung Yu-lan – azonban e mű megszületését későbbi időszakra datálja, nem tagadva azonban azt, hogy a könyv számos megállapítása Lao-ce felfogását fejezi ki.³ A Mester alaptétele szerint az Ég, a Föld és a dolgok megnevezhetők, a *tao* azonban megnevezhetetlen, de minden, aminek neve van ebből születik. Aminek nincsen neve, az az Ég és a Föld kezdete. Amikor a taot taonak mondjuk, ez nem jelenti azt, hogy ennek bármiféle megnevezhető attribútuma lenne. A tao maga a Nemlét, amely által minden létrejön. Az Út és erény könyvében olvasható: a tao szülte az Egyet, az Egy szülte a Kettőt, a kettő szülte a hármat és a három szülte az összes létezőt. Ez a megállapítás azt jelenti, hogy a Lét a Nemléből jött létre. A dolgok változásait meghatározó törvények közül a legfontosabb így hangzik: *amikor valami kiteljesedik, fogyatkozni kezd.* Lao-ce mindezt így fejezte ki: *a tao mozgása a visszafordulás. A nem cselekvés, a wwei taoista elmélete nem jelent semmittevést, hanem ésszerű mértéktartásra, a mesterkéltés, az önkényesség mellőzésére int. A bölcs tudása olyan tudást jelent, amely felismeri és elkerülésre készíti a felesleges, az ártalmas tudás veszélyét. Ha ugyanis bármi kifejleszt magában bizonyos szélsőséges tulajdonságokat, ezek önmaguk ellentétébe fordulnak vissza. Ezért a szabályos újra és újra szabálytalan lesz, a jó ismét és ismét rosszra fordul.*

Az Égalatti *leglágábbja* mindig legyőzi a *legkeményebbet*. Aki gazdagságával és előkelőségével kevélykedik – állítja Lao-ce – maga zúdít szerencsétlenséget saját fejére. A kevélység ugyanis annak a jele, hogy az illető elérte végső határát. A görög hübrisz kínai változata ez, amely szerint a kevélység mint mértékvesztés szankciója a kudarc. A kudarchoz való csökönös ragaszkodás pedig kiváltja a moi-rát, a kegyetlen sorscsapást. Az embernek ismernie kell az általános törvényeket és saját adottságait, ezekhez kell igazítania viselkedését. A megvilágosodás gyakorlásával bármihez kezdünk, számolnunk kell az ellentétével. Ha például képzetek akarunk lenni, tanulatlanságunk adottságaiból kell kiindulnunk. Ebből következtethető például, hogy nem fejleszthető a kapitalizmus a szocializmus bizonyos elemeinek hasznosítása nélkül, nem érvényesülhetnek az emberi alapjogok és a demokrácia intézményei ésszerű védelmi tilalmak, korlátok, kötelességek és felelőségek nélkül. Lao-ce szerint, aki tudja, hogy

mikor elég, nem kerül szégyenbe, aki tudja, hol kell megállnia, nem kerül veszedelembé. A bölcs ember elutasítja a túlzásokat, elveti a mértéktelenséget és a szélsőséget.

3. A taoizmus harmadik szakasza: Zhuangzi

Zhuangzi (Kr. e. 369–280) Menciusz kortársa, Hui Shi barátja, a nevét viselő taoista írásgyűjteménynek pedig egyik szerzője illetve ihletője volt. A könyv első fejezete a „Szabad kóborlás” címet viseli. Ebből ismerhetjük meg a „*viszonylagos boldogság*” elérésének módjait. Akkor leszünk boldogok, ha természetes képességünket, az ún. *de*-t szabadon fejlesztjük és gyakoroljuk. Az élőlények természetes képességei eltérőek, ha ezeket az ember megváltoztatja, pl. a kacs lábát meghosszabbítja, a daru lábát meg rövidíti, a szabad kiteljesedés, a boldogság természetességét emberivé, azaz mesterségesé teszi, és szörnyű szenvedést okoz. Hasonló megfontolásból ellenezte Zhuangzi az uniformizált jogi és erkölcsi szabályozást, valamint a kormányzati apparátussal végzett irányítást. Törvényekkel és intézményekkel igazgatni az embereket annyi, mint zablát vetni a lóra és karikát húzni az ökör orrába. Zhuangzi társadalombölcsölete is arra irányul, hogy az ember részesülhessen a természetének megfelelő viszonylagos boldogságból. A boldogság korlátozás nélkül is azért viszonylagos, mert a betegségek, az öregedés, a szerencsétlenségek, a halál miatt nem lehet teljes. Az emberi érzelmekből fakadó *mentális kín* azonban megértéssel, akarattal mérsékelhető. A taoisták ezért tartották szükségesnek – Spinoza érveléséhez hasonlóan – a „*szétrombolni az érzelmeket az értelem segítségével*” tétel alkalmazását.

Az „*Értekezés a dolgok egyenlőségéről*” c. fejezet tanulmányos elemzést tartalmaz az alacsonyabb szintű és a magasabb fokozatú tudás mibenlétéről. Mivel a dolgok folyton változnak és sokféle összefüggésük, aspektusuk van, számos megítélésük lehetséges. Lehet azonban a dolgokat *égi fényben* is látni és olyan nézőpontból vizsgálni, amely felülemelkedik a jelzett korlátoltságon. Ez az égi fény nem más, mint maga a tao, hiszen kivétel nélkül minden abból jön létre. Ezért a tao szempontjából, bár különbözőek a dolgok, mégis *egységet* alkotnak és egyé válnak. A faasztal készítése az asztal szempontjából építés, a faanyag szempontjából pedig rombolás. A tao alapján azonban ezek a különbségek viszonylagosak és egységet alkotnak, hiszen az Ég és a Föld és bennük minden egy test. Hogy a bölcs egyesülni tudjon a Nagy Eggyel, *felül kell emelkednie a dolgok megkülönböztetésén.* A köznapit tudás a dolgok közötti különbségek ismeretét jelenti. A megkülönböztetések elfeledésével, csak a differenciálatlan Egy, a Nagy Egész marad. Elérve

ezt az állapotot, a bölcs a tudás magasabb szintjére emelkedik, ezt nevezik a taoisták felsőbb szintű tudásnak, – olyan tudásnak, ami *nem-tudás*. Erre a nem-tudásra úgy lehet szert tenni, ha meghaladjuk a „tudás” állapotát. A bölcs tehát nem szenved eredeti tudatlanságban, hanem meghaladja a dolgok megkülönböztetésén nyugvó tudást. Ezt a nem-tudást azonban meg kell szerezni, a magasabb szintű tudásra, a bölcsességre tudatosan, akarattal kell szert tenni. Az ilyen nem-tudást minősítette Nicolaus Cusanus *docta ignorantia*-nak, tanult nem-tudásnak. Cusanus azonban tudatlanságunk felismerésével annak *bővítésére* törekedett serkenteni. A taoista nem-tudás, mint magasabb szintű tudás pedig a világ egységének *inaktív* tudomásul vételére irányul.

III. A konfucianizmus tartalmának alakulása

1. Konfuciusz élete és szerepe

1.1 Kongzi (Kung-ce, Kung mester Kr. e. 551–479) Kína keleti részének déli területén működő Lu fejedelemségben született. Ősei a Song fejedelemség uralkodócsaládjának tagjai voltak. Belpolitikai vilongások következtében a család elveszítette előkelő rangját és a Lu fejedelemségbe menekült. A filozófus részletes életrajza a Kr. e. 86 körül készült „A történetíró feljegyzései” c. mű 47. fejezetében olvasható. Eszerint Konfuciusz fiatal korábban szegénységben élt, de később hivatalt kapott, ötven évesen pedig magas udvari méltósághoz jutott. Politikai intrikák miatt azonban lemondott, száműzetésbe vonult, majd számos fejedelemségbe utazott és hirdette reformterveit. Törekvései azonban – Platónéhoz hasonlóan – a gyakorlatban nem vezettek sikerre. Konfuciusznak mint az ország első magántanítójának már életében számos tanítványa volt. Közülük néhányan neves bölcselökként váltak ismertté. A mester gondolatainak többségét a „Beszélgetések és mondások” c. munka tartalmazza. Ezt a gyűjteményt néhány tanítványa állította össze.

Konfuciusz „írástudó”-nak, *ru*-nak minősült, ő alapította az írástudók róla elnevezett iskoláját. Liu Xin (Kr. e. 50–Kr. u. 23) azt írta az irányzat képviselőiről, hogy kedvüket lelték a Hat klasszikus tanulmányozásában. A Hat klasszikus az alábbi művekből áll: „Változások könyve” (*Yijing*), „Dalok Könyve” (*Shiking*), „Írások könyve” (*Shujing*), „Szertartások könyve” (*Li*), „A zene könyve” (*Yuejing*) – ez utóbbi önálló műként nem maradt fenn –, valamint a „Tavaszkor és őszi krónikája” (*Chunqiu*), amely Konfuciusz szülőföldjének a Lu fejedelemségének történetét tartalmazza Kr. e.

722–479-ig, a mester haláláig. A művek címeiből – a Változások könyvét kivéve – következtetni lehet tartalmukra. Az utóbbi eredetileg jóskönyv volt, majd a későbbi konfucianusok metafizikai, kozmológiai értekezésének tekinthető.

A kínai filozófiatörténeti irodalomban vita folyik arról, hogy ki, illetve kik tekinthetők a felsorolt művek szerzőinek. Széles körben elfogadottá vált az a következtetés, hogy ezeknek az alkotásoknak a kialakulása már Konfuciusz születése előtt jóval korábban elkezdődött. Tartalmuk formálásához azonban Konfuciusz, valamint a Mester kortársi és későbbi tanítványai, továbbá ismert és ismeretlen kommentátorok is hozzájárultak.

Konfuciusz halála után nemsokára templomot építettek tiszteletére. 213-ban azonban a császár Konfuciusz tanait ki akarta irtani, ezért könyveit elégettette. A Han-dinasztia uralkodói ismét támogatták nézeteit, megengedték tiszteletét, Kr. u. 57-től pedig elrendelték kultuszát. 656-ban császári rendelet írta elő, hogy minden tartomány székhelyén Konfuciusz-templomot kell építeni, ténylegesen szinte minden településen létesült a Mester tiszteletét szolgáló szentély. 1906-ban a mandzsu-dinasztia Konfuciuszt egyenrangúvá nyilvánította az égi és földi istenekkel. 1912-ben, a Kínai Köztársaság kiáltásával megszűnt az a kultusz, amely a császárt az Ég képviselőjének tekintette, és a konfucianizmus is elvesztette kiváltságos helyzetét. A taoizmus és a konfucianizmus bizonyos elemeinek a kínaiak öntudatát, mentalitását és megnyilvánulásait befolyásoló hatása azonban nem szűnt meg.

1.2 Rendkívül tanulságos az az áttekintés, amelyben Hans Küng neves katolikus teológus az ismert történelmi tények alapján felsorakoztatja Jézus és Konfuciusz személyi sorsának, működésének, szerepének hasonló és eltérő elemeit.⁴ Ezek közül ehelyütt a következőket emelem ki. Jézus és Konfuciusz születésének éve egyaránt bizonytalan, mindkettőt legendák övezik, az állítólagos tekintélyes ősök (Dávid, Song) ellenére mindketten szerény körülmények között születtek. Bár ifjúságukról alig tudunk valamit, mint fiataloknak csodálatos érettséget tulajdonítanak. Fáradságos vándorévekben tanítóként, mesterként léptek fel, működésük hatása csak haláluk után terjedt el. Nem fejtettek ki és nem rögzítettek olyan tanrendszert, amelyben a teológia, a filozófia, az utóbbin belül a metafizika, a léttan (ontológia), az ismeretelmélet (episztemológia), az etika, a logika stb. egymástól világosan elkülönülnének. Tanításaik nagyrészt mások által később összegyűjtött, megőrzött, feljegyzett, magyarázott, kiegészített tetteikből, megállapításaikból, szólásaikból, beszélgetéseikből, példabeszédeikből ismerhetők meg. Egyikük sem törődött családjával. Olyan tanítványokat toboroz-

tak, akik származásuktól függetlenül vállalták az általuk kimunkált elvárások követését és terjesztését. Nem voltak aszkéták, nem vonultak el a világtól, korszakuknak megfelelő módon éltek, ettek, ittak, pihentek stb. Nem tartották magukat istennek, nem voltak misztikusok, nem oktattak meditációra, nem törekedtek eksztázisra, nirvánára. Nem voltak olyan szkeptikusok, vagy racionalisták sem, akik figyelmen kívül hagyják a transzcendencia (Isten, Menny) létét. Mindketten kötődtek meghatározott régi vallási felfogásokhoz és eljárásokhoz. Emellett felléptek a hagyományos rend bizonyos külsődleges, formalista, álszent, tartalmatlan összetevőivel szemben. Mindemellett az általuk hirdetett erkölcsi és egyéb tanításnak megfelelően éltek és tevékenykedtek.

Tanításaik jellegét, irányultságát és tartalmi elemeit tekintve azonban a következő lényeges különbségek is megállapíthatók. Konfuciusz jövőképe az idealizált ősi múltból, a korai kiemelkedő uralkodók (a három szent király és az öt nagy császár) hatalmi, erkölcsi, családi, társadalmi megoldásaiból fakadt. Számára nagyon fontosak a régi formások, szertartások, kapcsolati és viselkedési formák. Ezek közvetítőjének és nem új rend megalapozójának tekintette magát. Jézus hite is az *apák hitében* gyökerezik, de ő az *Atyaisten* birodalmának kiépítésén, minél előbbi eljövételén fáradozott. (Jöjjön el a Te országod.) Számára nem voltak fontosak a hajdani formások, a korábbi merev tisztálkodási, étkezési szombat-ünnepi és egyéb aprólékos szabályok, ezek helyett általános követelményeket fogalmazott meg. (Pl. Szeresd az Urat, az Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és minden erődből, szeresd felebarátaidat is, mint önmagadat. Amit kívánsz, hogy veled tegyenek az emberek, te is azt tedd velük.) Az embernek nem az elődök hagyományai előtt, hanem Isten akarata előtt kell meghajolnia, aki különös esetben, nemes cél érdekében azt is megengedi, hogy megszegjék valamely parancsolatát. Minden a hittől, az Isten és az ember iránti szeretettől, az Isten iránti elkötelezettségből eredő belső indíttatás fennkölségétől függ. Jézus világképe, tanítása és magatartása – bár humánus – a személyesen megszólítható teremtő, mindenható, jóságos és könyörületes, az ember javát célzó Isten szolgálatában áll, tehát elsődlegesen *istenközpontú*. Az eljövendő Mennyek országa, vagyis Isten országa a régi ígéretek teljesítéseként, minden rossztól való megszabadulásként értelmezendő, ahova az ember az isteni parancsolatok és tilalmak követésének jutalmaként, Isten kegyelméből juthat el.

Kong mesterből hiányzik az is, ami az *izraeli prófétákra* volt jellemző: a személyes, az intim istenértelmezés, az elhivatottság Isten szavának közvetítésére, buzdítás az isteni akarat teljesítésére. Tanítása elsősorban az egyéni, a családi, a közösségi, a hivatali

etikára, meghatározott magatartási, eljárási, viselkedési elvek, normák gyakorlására, illetve megvalósulási formáira irányult. Konfuciusz nem alapított és nem közvetített valamely általa is elismert vallást, nem készített vallás szolgálatára.

Megalapozottnak tekinthetjük azt a tipizálást is, amelyet Hans Küng Jézus, Buddha és Konfuciusz személyének, tanításának és működésének alapján körvonalazott. Jézus a *sémi-prófétikus szellem* szenvedélyes küldötte és útmutatója, akit sokan már életében Messiásnak, Megváltónak, Krisztusnak tartottak. Jézus az emberekhez fordul, hogy embertársaik szolgálatával kövessék Isten akaratát. Személyes, mindenkinek javát szolgáló, aktív szeretetre buzdít. Buddha a világtól elforduló, hermetikusan befelé élő, megvilágosodott indiai misztikus szellem útmutatója, akit senki sem küldött, a vágyakból fakadó szenvedésektől való megszabadulásra serkent, az újraszületési folyamat, a szanszara megszüntetése, a nirvána elérése által. A világtól elfordulásra, módszeres meditációkra, fokozatos elmélyülésre, megvilágosodásra tanít. Szimpátiával, jóindulattal tekint minden érző teremtményre, óv az ártó szándéktól és a másoknak ártó megnyilvánulásoktól.

Konfuciusz törekvéseinek középpontjában az *ember* állt a maga természetes családi, baráti, közhatalmi kapcsolataival. Az embernek nem szentté, nem Isten szolgálójává, hanem a hagyományokat, a szabályokat, a hierarchiát, az emberiességet, az igazságosságot tisztelő, feladatait teljesítő, a szépet és a zenét is kedvelő *bölcsé* kell válnia. Konfuciusz világképe – a hatalomként, törvényként, rendként értelmezett Menny vallásos elismerése mellett is – jellegzetesen *emberközpontú*.

2. Konfuciusz erkölcsi tanítása

Kong mester – a Menny tisztelete mellett – ésszerű megfontolások révén az ember önállóságának fokozására, ismereteinek bővítésére, a szellemektől, a kísértetektől való félelem mellőzésére, a gonoszág elleni küzdelemre, az ember és a természet közötti harmónia ápolására, az emberi kötelességek teljesítésére, emberiességre, igazságosságra, a család, a társadalom, az állam korrekt működésére, a szép, a kellemes, a harmónia tiszteletére illetve művelésére tanít és ösztönöz. Konfuciusz az emberi társadalmat személyes viszonyok rendszerének tekintette. Ezeknek a következő öt nagyobb csoportját jelölte meg: *az uralkodó és a miniszterek, az apa és a fiú, a férj és a feleség, az idősebb és a fiatalabb testvér, valamint a barát és a barát viszonyát*. Szerinte ezek a kapcsolatok többnyire *hierarchikusak*. Csak az azonos korú barátok viszonyából hiányozhat az alá-fölrendeltség minősége. A miniszter hűséggel tartozik uralkodójának, a

gyermeknek tisztelnie kell szüleit. Az uralkodónak pedig gondoskodnia kell alattvalóiról, a szülőknek törődniük kell gyermekeikkel stb.

A társadalom tekintetében úgy vélte, hogy akkor valósulhat meg a rend és a nyugalom, ha érvényesül a „*nevek kiigazítása*”. Ezen azt értette, hogy a létezőket összhangba kell hozni az őket jelölő nevekkal. A dolgoknak meg kell felelniük nevük *eszményi* követelményeinek. A társadalmi kapcsolatokban minden név kötelességeket és felelősséget is tartalmaz. Az egyén erényeinek összefoglaló kategóriáiból Konfuciusz az *emberiességet* (ren) és az *igazságosságot* (yi) jelölte meg. Az emberiesség azt követeli meg, hogy másokhoz fűződő kapcsolatainkban magunkból induljunk ki. Ezért hangsúlyozta, hogy soha ne tedd másnak azt, amit magadnak nem kívánsz (shu). Másrészt az emberiesség jelöli a másokkal szembeni *aktív* lelkiismeretesség alkalmazását, vagyis a másokkal való olyan tartalmú törődést, amely pozíciókból fakad (zhong). A shu és a zhong gyakorlásával az ember meg tud felelni a vele szemben támasztott elvárásoknak, ezáltal teljes erkölcsű emberré válik.

Az igazságosság ugyancsak kettős tartalmú. Megköveteli egyrészt azt, hogy az emberiesség kettős irányú elvárásainak nem egyéni előnyök szerzése végett, hanem *önzetlen morális indíttatásoktól* serkentve tegyünk eleget, másrészt arra készlet, hogy viselkedésünk tartalma feleljen meg pozíciónk általános követelményeinek, valamint a konkrét helyzet igényeinek. Az igazságosság vázolt elvéből kiindulva a konfucianusok eljutottak a „*semmiért való cselekvés*” eszméjéig. Konfuciusz szerint a nemes ember azért vállal hivatalt, mert ezt tartja helyesnek még akkor is, ha tudja, hogy a helyes elvek nem valósulhatnak meg a kormányzásban. Mellőzhetetlen a ming-nek, az *égi rendelésnek*, a sorsnak tudomásul vétele. Az Ég akarata meghaladhatja az emberiesség és az igazságosság tartalmi követelményeit, tehát lehet morálfeletti is. Ha nem hajszoljuk a sikert és nem rettegünk a kudarctól, mindig boldogok leszünk. A bölcs ember nem tévelyeg, az erényes nem aggódik, a bátor nem fél, a közönséges embernek pedig szüntelenül aggodalmi vannak.

IV. A moizmus tanítása

A kínai filozófiatörténet szerint Mozi Konfuciuszhoz hasonlóan a Lu fejedelemség szülötte volt és Kr. e. 479–381 között élt. Bölcséleti felfogására hatást gyakorolt egyszerű származása, és az a körülmény, hogy az ún. *szabad kardforgatók* társadalmi csoportjához tartozott, azok egyik egységének vezetőjeként is tevékenykedett. A kései Zhou-korban ezek a harcosok elvesztették hivatásukat, és kénytelenek voltak

a vagyonosok védelmét vállalni. Magatartásukban szigorú etikai szabályokat követtek, ezek kimunkálásához Mozi jelentős mértékben hozzájárult. A moizmus Konfuciusz felfogását bíráló, attól lényegesen eltérő elméletnek tekinthető.

Konfuciusz rokonszenvezett korának hagyományos intézményeivel, szertartásaival, zenei és egyéb kultúrájával. Etikai ajánlásaival ezek tökéletesítését törekedett előmozdítani. Ezzel szemben Mozi *militáns* erkölcsi prédikátorként kifogásolta a tartalmatlan, díszes, zenés, zajos temetési és egyéb szertartásokat. Elismerte a konfuciuszi emberiesség és igazságosság követelményeit, de ezeket csak a kirekesztés szigorú mellőzésével, *a mindent átfogó egyetemes szeretet* következetes alkalmazásával vélte megvalósíthatónak. Szerinte bármely alapelv csak akkor követhető, ha megfelel az igazolhatóság, az alkalmazhatóság követelményének, nem ellenkezik az Ég és a szellemek szándékával. Az alkalmazhatóság igazolását abban látta, hogy az adott princípium javára válik-e az országnak és a népnek.

A *kirekesztés* az általános szeretet hiányából, ragaszkodásból, gyűlöletből, másnak való ártásból fakad. Ezzel szemben a kölcsönös, mindenkire kiterjedő, másnak javát szolgáló, mindent átfogó szeretetből mindenkinek csak haszna származik. A szeretet nem korlátozódhat a szülők és a gyermekek, a házastársak, a testvérek és a barátok viszonyaira. Úgy vélte: aki másokat szeret, azt szükségképpen mások is szeretik. Aki mások javára munkálkodik, annak hasznára válnak mások tettei. Aki viszont másokat gyűlöl, azt mások is gyűlölik, aki másoknak árt, annak mások is ártnak. Mások szeretete tehát személyes védettséget biztosít, vagyis *kifizetődő, hasznos* aktivitás. A moizisták hittek a szellemekben, de elleneztek a díszes rítusokat. A konfucianusok nem hittek a szellemek létezésében, de látványos, zenés szertartásokat a tisztelet, az elkötelezettség, az *érzelmi emelkedettség* fontos kifejezéseként gyakorolták.

Mozi az égi akarat és a vallások elismerését is a mindent átfogó szeretet szolgálatára törekedett hasznosítani. Azt hirdette ugyanis, hogy az Ég megjutalmazza azokat, akik a vázolt szeretetet gyakorolják. Ha pedig mellőzik azt, büntetés sújtja őket. Úgy vélte, hogy az államot és az uralkodói hatalmat is az Ég és a szellemek hozták létre azért, hogy elhárítsák a szerencsétlenségeket, gazdaggá tegyék a szegényt, gyarapítsák azt, amiből kevés van, a vérszóból nyugalmat, a zűrzavarból rendet teremtsenek. Mozi abszolutista hatalmi felfogása egybeesett a kardforgatók etikai kódexének a fegyelemre és engedelmessegre vonatkozó előírásaival. A vázolt *haszonelvű* felfogás tehát lényegesen különbözött attól a konfucianus koncepciótól, amely szerint az erényes cselekvés önmagáért való.

V. Menciusz szerepe és bölcselete

Mengzi, latinosított néven Menciusz (Kr. e. 371–289?) Konfuciusz legismertebb tanítványa, a konfucianizmus jeles képviselője és továbbfejlesztője volt. Nézeteit a szomszédos fejedelemségekben is törekedett terjeszteni. Ennek köszönhető pl., hogy tagja lett a Qi fejedelemség „*Jixia*” nevű híres akadémiajának. Hazájában pedig tanítványai segítségével összeállította hét könyvből álló, saját nevét viselő művét, amelyet később felvettek a konfucianus oktatás alapjául szolgáló „Négy könyv” közé.

Menciusz tanításának lényeges kiinduló tétele szerint az emberi természet eredendően jó. E megállapításon kívül Menciusz még az általa el nem fogadott következő három felfogásról emlékezik meg: 1) az emberek eredendően sem nem jók, sem nem rosszak, 2) az ember egyaránt lehet jó és rossz, 3) egyes emberek jók, mások rosszak. Menciusz elismeri, hogy az emberi természetnek vannak olyan összetevői is, amelyeket ha nem kezelnek megfelelően, gonosszá válhatnak. Alaptételének indoklásául arra hivatkozott, hogy egyetlen ember sem viseli megrettenés nélkül más emberek szenvedésének látványát. Akiből hiányzik az aggodalom, a szégyenérzet és ellenszenv, a szerénység és az engedékenység, az szinte nem ember. Minden ember rendelkezik ezzel a négy szunyonyadó gyökérrel. Az aggodalom az emberiségnek, a szégyenérzet és ellenszenv az igazságosságnak, a szerénység és az engedékenység a szertartásosságnak a gyökere. A helyes és a helytelen megítélésének képessége pedig a bölcsesség forrása. Ezek érvényesüléséhez azonban tanulásra, ápolásra, fejlesztésre, gyakorlásra van szükség. A négy gyökér különbözteti meg az embert az állattól, de csak fejlesztésük révén alakulnak ki a konfucianuszi erények, amelyek által válik az ember valódi emberré. Az igazi nemes ember követi az emberiség, az igazságosság, a fokozatos szeretet, valamint a semmiért cselekvés erényeit. Nem nemes ember az, aki képtelen erre. A fokozatos szeretet keretében eltérő tartalmú az apa és a fiú, a fejedelem és az alattvaló, a férj és a feleség, az idősebb és fiatalabb testvér, az idősebb és fiatalabb barát, valamint az azonos korú barátok közötti szeretet tartalma és gyakorlási rendje. Az ember csak a közösség és az állam keretei között képes fejleszteni a jelzett kapcsolatok erényeit. Menciusz szeretetfelfogása tehát lényegesen különbözik Mozi mindenkire kiterjedő, azonos tartalmú, haszonelvű és hatalmi kényszer által is biztosítandó szeretetkoncepciójától.

Menciusz szerint, ha az uralkodóból hiányoznak a jó kormányzás erényei, a népet megilleti a lázadás joga, sőt szükség esetén az uralkodó megölése sem számít bűnnek. Az erényes és bölcs kormányzás *wangnak*, tehát királyinak, az erénytelen, erőszakos kormányzás

pedig *ba-nak*, barbárnak minősül. A bensőjében bölcs és külső megnyilvánulásaiban is királyi kormányzás előmozdítja az alattvalók képzését, részvételét, nem elviselést tanúsít azok hiányai, szenvedései iránt, gyakorolja a másokkal szembeni lelkiismeretességet, a zhongot és a shut, az altruista szeretetet. Menciusz tehát a konfuciuszi erényeket részletezően alkalmazta a kormányzásra is. Emellett lehetségesnek tartotta az ember erkölcsi tökéletesedésének misztikus magasságú elérését. Ennek feltételeként jelölte meg az Égtől kapott elveink természetének megismerését, amely révén az Eget is megismerjük, és erkölcsünk egybeesik az univerzum moráljával. A részvétet, a nem elviselést is magában foglaló, de ezeknél gazdagabb Nagy Morál gyakorlásával, a tao megértésével, az igazságosság halmozásával, az állandó cselekvéssel az égi ember, az égi máltóság, az emelkedett szellemiség szintjére juthatunk. Ezek a tulajdonságok – a személyes szentháromság imádásától, valamint az erkölcsi parancsok, tilalmak és kötelességek isteni elrendelésétől eltekintve – alig különböznek a szentnek tartott keresztény ember jellemzőitől.

VI. A nevek iskolája

A nevek iskolája elnevezésű bölcséleti irányzat a Kr. e. évezred utolsó negyedében bontakozott ki. A filozófiatörténet méltán minősíti a nevek iskoláját szofistának, logicistának, esetenként dialektikusnak, szörszálhasogatónak, paradoxonokat impozánsan kifogásolónak vagy dőren igazolónak, mivel szemfényvesztő okoskodással gyakran fogalmaztak meg meghökkentő megállapításokat és következtetéseket. A nevek iskolájának tagjait az ókorban vitatkozónak, érvelőknek, fejtegetőknek nevezték. *Sima Tan* (meghalt Kr. e. 110-ben) „*A Nagy Asztrológus előszava a hat filozófiai iskola lényegéről*” c. értekezésében ezt írja róluk: „A nevek iskolájának tagjai bonyolult és jól kidolgozott állításokban olyan szörszálhasogatón vizsgálgattak apró kérdéseket, hogy az embereknek módjukban sem állt megcáfolni ezeket”.⁵

A nevek iskolájának néhány – a következőkben felidézett – megállapítása egybeesik az általános emberi bölcsélet széles körben értékesnek tartott felismerésével. Az irányzat megjelölésére használt *mingjia* szóban a *ming* a nevek, az elnevezésre, a *jia* pedig az iskolára, a tanításra utal. Ennek az iskolának központi témájaként szerepelt a *ming*, tehát a név, az elnevezés és a *shi*, vagyis a valóság, közelebről az alany és az állítmány közötti viszony illetve összefüggés. Amikor például azt mondjuk: „ez asztal”, vagy „Szókratész ember”, akkor az „ez” és a „Szókratész” felel meg a shinek, tehát a való-

ságnak, az „asztal” és az „ember” pedig a mingnek, tehát a névnek.

E tan kiemelkedő képviselője volt *Hui Shi* (Kr. e. 350–260) és *Gongsun Long* (Kr. e. 325–250). Bár saját műve nem maradt fenn, több feltűnő történet kapcsolódik *Deng Xi* (meghalt Kr. e. 501-ben) nevéhez, aki neves gyakorlati jogászként tevékenykedett. *Hui Shi* a Song fejedelemségben született, a mai Henan tartomány területén. Híres volt nagy műveltségéről, írásai azonban nagyrészt elvesztek. Gondolatai a *Zhuangzi* „Égalatti” c. utolsó fejezetében maradtak fenn. *Gongsun Long* a szofisztikus érvelésről volt széles körben ismert. Az egyik híres történet szerint, amikor egyszer valamely határátkelőhöz érkezett, az örökös katonája tudatta vele, hogy lóval nem lehet átmenni a határon. *Gongsun Long* erre azt felelte, „a lovam fehér, a fehér ló pedig nem ló”, és ezzel átlépte a határt. Később hosszú fejtegetésben törekedett igazolni, hogy a fehér ló nem felel meg a ló fogalmának.

Hui Shi és *Gongsun Long* a nevek iskoláján belül két különböző irányzatot képviselt. A különbség akkor válik nyilvánvalóvá, amikor a neveket a valósághoz fűződő viszonyuk alapján elemezzük. Az „ez asztal” megállapításban az „ez” szó konkrét valóságra utal, amely nem állandó, keletkezik és elmúlik. Az „asztal” viszont elvont fogalomra, vagyis névre vonatkozik, amely változatlan, mindig ugyanaz marad. *A név (ming) tehát abszolút, a valóság (shi) pedig relatív.* Következésképpen a „szépség” az abszolút szépre vonatkozik, míg valamely szép tárgy szépsége csupán relatív lehet. *Hui Shi* azt a tényt hangsúlyozta, hogy *a valóságos dolgok változóak és viszonylagosak*, *Gongsun Long* pedig *a nevek állandóságára és abszolút voltára* fektette a hangsúlyt.

A nevek iskolájának gondolkodói felfedezték azt, amit a kínai bölcseszettek így emlegetnek, „*ami meghaladja a formákat és a tulajdonságokat*” szemben azzal, „*ami a formákon és tulajdonságokon belül található*”. Az, „*ami a formákon és tulajdonságokon belül található*”, nem más, mint az aktualitás, a valóság, a *shi*. Például a „nagy” és „kicsi”, a „négyzet alakú” és „kerek”, a „hosszú” és „rövid”, a „fekete” és „fehér” mind a formák és tulajdonságok egy-egy osztálya. Minden, ami tapasztalatunk tárgya illetve lehetséges tárgya, formával és tulajdonsággal rendelkezik, tehát a jelenvaló világ része. Fordított megfogalmazásban: a jelenvaló világban minden, aminek formája és tulajdonságai vannak, tárgy illetve lehetséges tárgy a tapasztalatnak.

Hui Shi tíz pontba foglalt filozófiai koncepciójának tizedik pontjában arról szól, „*ami meghaladja a formákat és a tulajdonságokat*”. „*A legnagyobbnak nincs külseje: Nagy Egynek nevezzük.*” A minden önmagában a „legnagyobb”. A mindenben túl semmi

nem létezhet, a mindennek nincs külseje, ezért a minden nem lehet a tapasztalás tárgya, hiszen a tapasztalás tárgyán kívül ott kell lennie annak, aki tapasztal. Ha azt állítanánk, hogy minden lehet a tapasztalás tárgya, ez azt jelentené, hogy a tapasztaló a mindenben kívül van. Ez pedig ellentmondás lenne, mivel a tapasztalónak azon kívül kellene állnia, aminek nincs külseje, vagyis amin kívül nincs semmi.

Gongsun Long is felfedezte a formákon és tulajdonságokon túli világot, mivel az *univerzálák*, amelyekről beszélt, *nem lehetnek a tapasztalás tárgyai*. Az ember láthat egy fehér valamit, de a fehérséget mint általános fogalmat már nem képes látni. *Minden név által jelölt univerzália* a formák és tulajdonságok világán túl található. *Gongsun Long* szerint azonban az univerzáláknak nem minden tagja rendelkezik saját magát jelölő névvel.

Hui Shi hangsúlyozta, hogy „*azonosan szeret minden dolgot*”. *Gongsun Long* pedig „*fájlalta*, hogy a nevek és a valóság elszakadtak egymástól, összezavarodtak”, ezért alkotta meg elméletét, hogy rendet teremtsen a világban. Mindketten úgy vélték, hogy filozófiájukban megjelenik a bölcs ember tao-ja. Mindazt, amit a nevek iskolája feltárt a formákon és tulajdonságokon túli világról, a *taoisták* foglalták egységbe. Bár szemben álltak a nevek iskolájával, ők voltak a bölcseszettel valódi örökösei – állapítja meg *Fung Yu-lan*.⁶

VII. Xunzi realista felfogása

A kínai filozófiatörténet a Zhou-kor írástudók iskolájának Konfuciuszt és Menciuszt követő harmadik kiemelkedő képviselőjeként *Xunzit* (Kr. e. 298–238) tartja nyilván, aki a nevét viselő, harminchét fejezetre tagozódó művében számos tárgykörben kiegészítette, pontosította kiváló elődeinek nézeteit, néhány témakörben pedig lényegesen eltérő felfogást fejtett ki. Úgy vélte például, hogy *az emberi alaptermészet rossz*, a jóság csupán olyan szerzett tulajdonság, amelyet tanulással, munkával, gyakorlással lehet elérni. Az emberben születésétől kezdve megvan a haszon és az érzéki örömök iránti vágy, amelyet csak értelmével tud korlátozni, ha felismeri és akarattal követi az emberiség, az igazságosság, az egyenesség, a tisztelet stb. erőnyeit.

Hangsúlyozta a társadalmi szervezkedés, az együttes erőfeszítés előnyeit más teremtmények leigázásában és a szegénység elkerülésében. A szervezett társadalom rendjében azért is elengedhetetlen a viselkedési szabályok meghatározása és követése, mert a vágyott dolgokból nem áll elegendő rendelkezésre. A morális jóság indoklására *Xunzi* tehát

főleg *utilitarista érveket* fogalmaz meg. Az apa és a fiú, a férj és a feleség közötti, az egyéb társadalmi kapcsolatok, a tisztelet és más nemes érzéseket kifejező szertartások szabályai az emberi szellem, a kultúra termékei. Az ember nem élhet csak tudással, *érzelmi* kielégülésre is szüksége van. A vallás, a költészet, a zene egyaránt az emberi képzelőerő termékei. A gyászszertartásokkal világossá tehetjük az élet és a halál mibenlétét, fájdalommal és tisztelettel vehe-tünk búcsút a halottól. A bölcs ember a szertartások mélyére hatol, örömét leli bennük és az *emberi jellem* fejlesztésére is alkalmasnak tartja azokat. Az egyszerű emberek pedig holt lelkeket és szellemeket képzelnek mögójük. Xunzi számára az igényes zene is eszköze lehet az erkölcsi nevelésnek.

Ismeretelméleti felfogásában Xunzi egyaránt fontosnak tartja az emberi érzékszervekkel szerzett érzékelést és az elme által végzett tudatos értelmezés, a megkülönböztetés, valamint az általánosítás, a fogalomalkotás folyamatát. Az általános nevek a szintetikus, a különös nevek az analitikus gondolkodás és okfejtés termékei. Mindemellett a nevek elfogadás, megállapodás, alkalmazás, szokás alapján születnek és terjednek. Xunzi rosszállással észlelte a nevek esetenkénti összezavarását, az általános szabályok egyedi kivételekkel való cáfolását és a nevek csalárd használatát.

VIII. Han Feizi és a legizmus elmélete

A *legista* nevet viselő elmélet nem tekinthető általános bölcseletnek, mert nem foglalkozott az univerzum összetevőiről, az Ég, a Föld és az ember keletkezésével, rendeltetésével, egymáshoz fűződő viszonyával, illetve működési mechanizmusával. Ez az irányzat elnevezése ellenére nem foglalkozik a jog keletkezésével, jellegével és szerepével sem. Mivel a legizmus nem bízott az erkölcsi normák és az erények hatékonyságában, mellőzte ezek beható vizsgálatát is, ezért etikai természete sem jöhet szóba.

Konfuciusz, Menciusz és Mozi, valamint a taoisták is tanításaik igazolásához régi forrásokat és tekintélyeket kerestek, a történelem valamely korábbi időszakát *ideális aranykornak*, olyan mintának tekintették, amelynek megoldásait saját korszakukban is tanulmányozni, megismerni és hasznosítani kell. Mivel a feltételezett aranykor óta a történelem menete nem más, mint folytonos visszafejlődés, az eredeti ideálist kell megismerni és figyelembe venni. Han Feizi (meghalt Kr. e. 233-ban) és követői mint a Zhou-kor utolsó jelentős szellemi irányzatának képviselői a jelzett felfogástól *lényegesen eltérő* történelemszemléletet képviseltek. Nem vitatták, hogy a

korábbi idők emberei ártatlanabbak és erényesebbek voltak, de szerintük ez inkább az anyagi körülményekből és nem magasabb rendű jóságukból fakadt. A legisták felfogása szerint korszakuk új körülményei új problémákat szültek, amelyeket új módszerekkel lehetett, illetve kellett orvosolni. Feizi szerint a bölcs ember *nem törekszik a régiség utánzására*, nem fogad el örök időkre érvényes törvényeket, hanem vizsgálja korának körülményeit és igazodik azokhoz, hogy megbirkózhassék velük. Ez a napjainkban egyértelműen logikus és széles körben elismert felfogás megfogalmazásának idején *forradalmian új* látásmódnak számított.

A legizmus által vizsgált és kimunkált tárgyköröként a *hatékony kormányzás* körülményeit, alanyait, szerepét, eszközeit és módszereit jelölhetjük meg. Rövid megfogalmazással tehát a legizmus a hatékony kormányzás módszertani koncepciója. Korszakuk körülményeihez igazodva a legisták a kormányzás új, csalhatatlan eszközei és módszerei körében a *valóságos hatalmat, a törvényt, a végrehajtás szervezésére alkalmas hivatalokat és hivatalnokokat, a parancsot, a tilalmat, a szakismeretet*, valamint a *jutalmazást* és a *büntetést* jelölték meg.

Han Feizi szerint az emberek a *törvényekből* (fa) tudhatják meg, hogy mit lehet és mit nem szabad tenniük. A bölcs uralkodó ugyanis a kormányzást nem arra alapozza, hogy az emberek önszántukból jót cselekszenek, hanem törvényekkel éri el, hogy ne tegyenek rosszat. Szerinte a négy tenger között legfeljebb tíz olyan ember van, aki önszántából jót cselekszik. Ha azonban az uralkodónak sikerül elérnie, hogy az emberek ne legyenek rosszak, az egész birodalom békében élhet. Aki birodalmat kormányoz, a többségre támaszkodik és figyelmen kívül hagyja a kisebbséget, ügyet sem vet az erényekre, csakis a törvényekkel törődik. Az uralkodónak nem kell mindent személyesen intéznie. Elegendő, ha ismeri az emberek irányításának *módszereit, a shut*. Ennek segítségével ugyanis képes kiválasztani a megfelelő embereket, akik mindent elvégeznek számára.

A shu fogalma összefüggésben áll a „nevek kijavításának” koncepciójával is. *A név alapján kell számon kérni a valóságot*. A valóságon a legisták a hivatal viselő egyéneket értették, a neveken pedig azokat a tisztségeket, amelyeket a hivatalnokok betöltöttek. Ebből az összefüggésből kiindulva az uralkodónak az a feladata, hogy megfelelő névvel ruházza fel az egyént, azaz a hivatalnoknak hatékony hivatal adjon. A hivatal feladatait a törvények rögzítik, ezt fejezi ki a hivatal elnevezése. Ha a hivatalnok munkáját megfelelően, tehát a hivatal szerepét kifejező elnevezést követve végzi, az uralkodó *megjutalmazza*, ellenkező esetben pedig *megbünteti*. Arra a kérdésre, hogy az uralkodó hogyan tudja kiválasztani a leg-

alkalmasabbakat a hivatalok betöltésére, a legisták szerint ugyancsak a shu, vagyis az államvezetés módszere nyújt neki támpontot. Amikor valamely személy kinyilvánítja, hogy mire képes, akkor az uralkodó ennek megfelelő megbízást ad számára. A kinevezett azonban felelős azért, hogy működése összhangban legyen korábbi állításával. Ha ez bekövetkezik, jutalomban részesül, ha pedig eljárása ellenkezik korábbi állításaival, büntetés sújtja. Ha az uralkodó szigorú a büntetéseiben és bőkezű az arra érdemesek jutalmazásában, az alkalmatlan emberek nem mernek hivatalt vállalni. Az uralkodónak nem kell mindig és mindent személyesen mérlegelnie. Megbízhat másokat, akik ezt elvégzik helyette. A megbízottaknak felelősséget kell vállalniuk az általuk viselt hivatalért.

Han Feizi a büntetéseket és jutalmakat az uralkodó két „fogantyújának” nevezi. Ezek hatékonysága abból ered, hogy az ember természeténél fogva igyekszik megszerezni a számára hasznosat, és elkerülni az ártalmat. Az emberben természeténél fogva ott lakozik a szeretet és a gyűlölet érzése, ezért a jutalmak és a büntetések hathatós módszerek, amelyek alkalmazásával a parancsok és a tilalmak eljutnak a néphez, és a kormányzás eredményes lesz. Han Feizi meg volt győződve arról, hogy az emberi természet rossz. Mesterétől, Xunzitól eltérően azonban, aki azt vallotta, hogy a kultúra eszközül szolgálhat az emberi természet javítására, ő nem foglalkozott ennek lehetőségével. Ő és más legisták azt állították, hogy a kormányzás ajánlott módszerei azért használhatók eredményesen, mert az ember születésétől fogva rossz, amelyen lényegesen nem lehet változtatni.

IX. A neokonfucianizmus változatai

1. A neokonfucianizmus az Igazság – amely más, mint az igazságosság – kutatásának és tanulmányozásának misztikus irányzata, amelynek megalapozása Han Yu (768–824) és Li Ao (meghalt 844 körül) munkásságához kapcsolódik. Már a Mengziben is található néhány utalás arra, hogy az Igazságot az ősi *Yau* és *Shun* hagyományozta a későbbi nemzedékekre. A két szerző korszakában elterjedt nézet szerint az Igazság átadásának láncolata Menciusznál megszakadt. Li Ao úgy vélte, hogy ő képes felfogni az Igazságot. Őt követően azonban sokan gondolták úgy, hogy ők is részesei az Igazság feltárásának és átadásának. A neokonfucianizmus kialakulására Konfuciusz tanítása mellett hatást gyakorolt a taoizmus és a kínai csan buddhizmus is. Bár a kínai filozófiatörténet Han Yut és Li Aot tekinti a neokonfucianizmus előfutárának, ez a gondolatrendszer a XI. századra alakult ki, amikor

a Song-dinasztia (960–1279) újraegyesítette Kínát és a birodalom fénykorát élte.

A korai neokonfucianistákat főleg a világmindenség forrása, összetevőinek jellege, szerepe és kapcsolatai, tehát alapvető kozmológiai kérdések érdekelték, alaptételeik nagyrészt misztikusak, leszűrt következtetések pedig már logikusak, a világmindenséghez és összetevőikhez fűződő emberi viszonyokra vonatkozó lételméleti, ismeretelméleti és etikai ajánlásaik pedig tanulságosak.

2. Zhou Dunyi, más néven Lianxi mester (1017–1073) a „Változások könyve” harmadik függelékének hasznosításával kialakította a Nagy Eredőpont ábráját, és megfogalmazta annak magyarázatát. Eszerint a Nagy Eredőpont (Taiji) a mozgás által létrehozza a Yangot. Amikor a mozgás eléri végpontját, a nyugalom követi, amely által létrejön a Yin. A mozgás és a nyugalom egymást váltogatja, és így láthatóvá válik a Két Forma, vagyis a Yang és a Yin. Ezek egyesülésével létrejön az Öt Pára (az öt qi, vagyis az öt elem: a föld, a víz, a fa, a fém és a tűz). Ezek szétszóródásának és kapcsolódásának eredményeként követi egymást a négy évszak. A két forma és az öt elem titokzatos kapcsolódásának eredményeként a Yangot jelképező triagram, a *qian* hímnemű elemmé, a Yint jelképező triagram, a *kun* pedig nőnemű elemmé válik. Ezek folytonos egymásra hatása hozza létre a „dolgok miriádját”. Az átváltozások és változatok végnélküliek. A változatok között megjelennek a jó és a rossz alakzatai, valamint az azokat kifejező magatartások. A neokonfucianizmus fő törekvése az ember bölcsé válásának elősegítése. A konfucianus bölcsnek úgy kell művelnie és alakítania magát, hogy – eltérően bizonyos hinduista, buddhista, dzsainista és taoista irányzatoktól – nem lép ki a közösségi, társadalmi, állami kötelemékekből. Ha az elme megszabadul minden önző vágytól, olyan tükörré válik, amely minden eléje kerülő jelenséget elfogulatlanul szemlél, és őszinte, pártatlan cselekedetekkel kezel.

3. Shao Yong (1011–1077) is a „Változások könyve” nyomán dolgozta ki kozmológiai elméletét. Számára az Ég a mozgásból, a Föld a nyugalomból születik. Amikor először tűnik fel a mozgás, belőle létrejön a Yang. Amikor csúcspontjához érkezi a mozgás, létrejön a Yin. A Yin és a Yang egymásra hatása révén a végső határig fejlődik az Ég működő aspektusa. Amikor először tűnik fel a nyugalom, belőle létrejön a lágyság, és amikor a nyugalom a csúcspontjához érkezik, létrejön a keménység. A lágyság és a keménység váltakozó egymásra hatása révén a végső pontig fejlődik a Föld működő aspektusa. A nagyobb Yang alkotja a Napot, a nagyobb Yin létesíti a Holdat, a kisebb Yang hozza létre a csillagokat, a kisebb Yin alakítja ki az állatövi tereket. A Nap, a Hold, a csillagok és az állatövi terek egymásra hatására a fejlődés

eljut a végső pontig. A nagyobb lágság alkotja a vizet, a nagyobb keménység létesíti a tüzet, a kisebb lágság alkotja a földet, a kisebb keménység a követ. A tűz, a víz, a föld és a kő kölcsönhatása révén a földi szubsztancia fejlődése eljut a végső pontig.

Shao Yong Zhou Dunyihoz hasonlóan ábrákkal illusztrálta elméletét. Már a Han-dinasztia idején született „Apokrif értekezés a Változások könyvéről” c. mű tartalmazta azt a felfogást, amely szerint *nyolc triagram* és az abból alkotott *hatvannégy hexagram* mindegyike az év egy-egy időszakára gyakorol hatást. Az év minden hónapja több hexagram befolyása alatt áll. Ezek közül kiemelkedik egy uralkodó hexagram, amely döntő hatású az adott hónap jellegeré. A hexagramok képileg jelenítik meg a Yin és a Yang gyarapodását és csökkenését az év során. A hexagramban a folyamatos vonal jelképezi a Yangot, amelyhez a bőséget társították, a megszakított vonal pedig a Yint és a hideget jelöli. A tizenkét uralkodó hexagram közül például a *fu* felül öt megszakított és alul egy folyamatos vonala azt fejezi ki, hogy a Yin hidege már túlhaladt a zenitjén, a Yang hőisége pedig elkezdődött. Ez a hagyományos kínai naptár tizenegyedik hónapja, a téli napforduló hava. A *qian* a maga hat folyamatos vonalával a negyedik hónap uralkodó hexagramja, amikor a Yang ereje teljében van. A *gou* hexagramjának öt folyamatos vonala felül és egy megszakított vonala alul azt fejezi ki, hogy a nyári napfordulót követően el kezd erősödni a Yin. A hat megszakított vonalból felépülő *kun* mint a tizedik hónap „fejedelme” azt jelképezi, hogy a Yin – a Yang újjászületése előtt – a zenitjén áll, ami a téli napfordulón következik be. A többi hexagram a Yin és a Yang fogyatkozásának és növekedésének köztes stádiumait jelképezi. A hatvannégy hexagram tehát a természet elkerülhetetlen körforgásának folyamatát illusztrálja és azt is, hogy *minden magában foglalja önmaga tagadását*. Eme egyetemes törvény alól a világ egésze sem kivétel. A világ a *fu* hexagram első vonalával jött létre. A civilizáció aranykora a *qian* hexagrammal köszöntött be. Ezután következik a folyamatos hanyatlás kora, amely addig tart, amíg a *bo* hexagrammal minden szétbomlik, és végül a *kun* hexagrammal a világ is megszűnik. A folyamat azonban *ismétlődik*.

4. A kozmológiával foglalkozó harmadik filozófus *Zhang Zai* (1020–1077) ugyancsak a Változások könyvéhez írt függelékekhez kapcsolódva a „*qi*” fogalmára és szerepére vonatkozóan fejtett ki sajátos felfogást. A *qi* nem a platóni ideákkal szemben álló őanyag, amiből minden egyedi dolog származik, nem is az arisztotelészi formával esik egybe, hanem olyan *valóságos anyagot jelent, amely az egyedi tárgyakat alkotja*. Számára a Változások könyvében szereplő *Nagy Eredőpont* nem más, mint a *qi*, amelyet úgy is

emleget mint vándorló levegőt. A lebegés, az emelkedés, a mozgás a Yanghoz tartozik, a süllyedés, a zuhanás és a nyugalom a Yinhez kapcsolódik. A *qi* a Yanghoz tartozó minőségek hatására lebeg illetve emelkedik, amikor pedig a Yin minőségek hatnak rá, süllyed és zuhan. *A qi ezért folyton sűrűsödik vagy szóródik. A sűrűsödés által keletkeznek a dolgok, a szóródás következtében pedig feloldódnak.* *Zhang Zai* azt is állította, hogy mivel az univerzumban minden dolgot ugyanaz a *qi* alkot, ezért az ember és minden más dolog ugyanannak a *Nagy Testnek* a részei. Ezért úgy kell szolgálnunk az Eget és a Földet, mint szüleinket, és minden emberre úgy kell tekintenünk, mint testvéreinkre. Abból kiindulva, hogy a nagy üresség, vagyis a *Nagy Eredőpont*, tehát a *tao* magában foglalja a *qi*t, amely sűrűsödés és szóródás révén megteremti és megszünteti a dolgokat, a bölcs ember a buddhistáktól eltérően *nem* törekszik kitörni a születés és az elmúlás keretéből, a változások körforgásából, és nem is próbálja meghosszabbítani az életét, mint a vallásos taoista, aki az életerő táplálásának titkai után kutat. A bölcs – mivel megértette az univerzum természetét – tudja, hogy az élet nem nyereség, a halál pedig nem veszteség. Megteszi mindazt, amit a társadalom tagjaként, az univerzum részeként tennie kell, amikor pedig elérkezik a halál pillanata, megpihen. Ez a szemlélet a korábbi konfucianusok által nagyrabecsült erkölcsösség követelményét a *morálfelettség* dimenziójába emelte.

5. A neokonfucianizmus bizonyos időszakban két iskolára vált szét. Ezek alapítói *Cheng Yi* (1033–1108) és *Cheng Hao* (1032–1085) fivérek voltak. *Cheng Hao* által kialakított irányzatot, a „tudat” vagy „szellem” iskoláját *Lu Jiuyuan* (1139–1193) fejlesztette tovább és *Wang Shouren* (1473–1529) filozófiájában csúcspontot ért el. Ezért nevezik ezt a felfogást *Lu-Wang* iskolának. A *Cheng* fivérek apja *Zhou Dunyi* barátja és *Zhang Zai* unokatestvére volt. Fiatal korukban egy ideig *Dunyi* tanította őket, később pedig *Zai* lett állandó vitapartnerük. *Shao Yong* sem lakott messze tőlük, akit a fivérek gyakran felkerestek. Az öt filozófus szoros kapcsolata szerencsés fejleménye volt a kínai filozófiatörténetnek.

A *Cheng* fivérek koncepcióinak különbsége igen jelentős. A kérdés ugyanis úgy hangzott, hogy a természet törvényeit valamilyen értelem, Szellem hozza-e létre vagy sem. *Cheng Hao* nagyra értékelte *Zhang Zai* „Nyugati felirat” c. munkáját, mivel annak központi tárgyköre a dolgok egysége volt. Szerinte a dolgokkal való egység az emberiség erényének legfőbb jellemzője. *Igazságosság, bölcsesség, bizalom és szertartásosság: ez mind az emberiség.* *Menciusz* azt mondta, hogy önmagában minden dolog teljes egészét alkot. Ha tetteinket ehhez igazítjuk, a legkisebb erőfeszítés nélkül cselekedhetünk, az embernek

ugyanis folyton törekednie kell, de *nem szabad görcsösen* vágyakoznia az egységre. Akinek birtokában van az emberiség, az nem különül el a dolgoktól, hanem egy velük.

Cheng Hao inkább metafizikai síkon értelmezte a rent, vagyis az emberiséget, mint Menciusz. Úgy vélte, minden dologban van valami, ami az élet felé mutat, és ez nem más, mint az Ég és a Föld renje. Aki birtokában van a rennek, annak számára az Ég, a Föld és önmaga egységet alkot.

Cheng Yi és Zhu Xi úgy vélték, hogy az univerzum nem csak *qiből*, tehát anyagból, hanem *liből*, vagyis szellemből is áll. A dolgoknak azért léteznek különböző változatai, mert a *qi* sűrűsödése más-más módon történik, összhangban a különböző *likkel*. Ha valamely dolog létezik, akkor lennie kell a hozzá tartozó princípiumnak is. Ez a princípium nem más, mint a *li*, amely örökkévaló és változatlan. Cheng Yi úgy jellemezte a *lit*, mint ami az „alakok felett” található és üres. Cheng Yi szerint a szellem műveléséhez az embernek figyelmességre van szüksége. A figyelmesség komolyságot, megfontoltságot jelent. A figyelmesség *lijének* bevezetése előtérben állítja az *erőfeszítés* fontosságát is.

Cheng Hao szerint a *bölcs ember* jellemzője az, hogy bár érzelmeit a dolgok természetéhez igazítja, ő maga mégis *érzelmek nélküli*. A bölcs ember számára nincs hasznosabb, mint a személytelenség és pártatlanság. Az ember legnagyobb hibája ugyanis az *önzőség és a túlzott racionalitás*. Az önző nem tud megfelelően mérlegelni, a racionalista pedig tetteiben nem hasznosítja érzéseit. A bölcs azért örül, ha tevékenykedik és csak azért haragvó, mert a tapasztalt dologban rejlik a harag forrása. *A bölcs öröme és haragja nem elméjéből, hanem a dolgokból fakad. A bölcsnek lehetnek érzelmei, de azok nem köthetik béklyóba.* Mivel elméje pártatlanul, tárgyilagosan viszonyul mindenhez, az öröm és a harag érzését is az univerzum objektív jelenségeinek tekinti. A bölcs elméje tükörhöz hasonló, amelyről minden visszatükröződik. A csillogó tükörben a gyönyörű tárgy tükörképe is gyönyörű, a csúnyára pedig csúnya tekint vissza. A tükör azonban nem szeret és nem gyűlöl. Amikor a bölcs elméjében visszatükrözött dolog eltűnik, az általa kiváltott érzelmek is elmúlik. Ez az érteleme annak a megállapításnak, hogy a bölcsnek is vannak érzéseit, de nincs béklyóba kötve. A bölcs ember ura a dolgoknak, a bölcsesség hiányában pedig rabszolgája azoknak.

A neokonfucianusok fontos törekvése volt a *boldogság* keresése. A „Beszélgetések és mondások”-ban több olyan részlet található, amely Konfuciusznak és tanítványainak boldogságtanáról szól. Ezeket gyakran idézték a neokonfucianusok. Konfuciusz egyik általuk idézett megállapítása szerint „az igaz-

ságtalansággal szerzett gazdagság és előkelőség szememben olyan, akár az úszó felhő”. Cheng Yi szerint a bölcs ember boldogága szellemi állapotának természetes következménye. Ezt a szellemi állapotot jellemezte Zhou Dunyi „nyugalmában üresnek, mozgásában őszintének”, Cheng Hao pedig „személytelennek, pártatlannak, amely a dolgoknak való megfeleléskor nem mérlegel”. E felfogás szerint a bölcs nem a *taoban* leli örömét, hanem egyszerűen abban, ami ő maga. A neokonfucianusok szerint a *fengliu* egyik lényegi tulajdonsága az, hogy az ember elméje felülemelkedjék a dolgok megkülönböztetésén, és hogy *az ember önmagával éljen összhangban, ne másokat kövessen*. Fontosnak tartották a *mingjiaót*, vagyis az erkölcsi normák követését, amelyet nem tekintettek a természet, a természetesség ellentétének. Sokat kifejez e felfogás tartalmáról az „Ének a boldogságról” c. vers, amelyben többek között az olvasható, hogy a Boldogság Mestere „szegénységben él, de nem búsong, az italt szereti, de kerüli a mámort... örül, ha jó emberrel találkozik, örül, ha erényes tettekről hall, örül, ha szép szavakat mondhat, örül, ha jó szándéka célt ér...” Cheng Hao „Ősi napok” c. költeményének záró sorai így hangzanak: „Felettem szelek fújnak és felhők úsznak, gondolataim velük szállnak. Tárgas birtokkal, gazdagsággal mit sem törődöm én. Szegénység, kicsiny hivatal öröme árnyat nem vet. Valóban hős az, aki így él”.⁷

6. *Zhu Xi* (1130–1200) ismertebb nevén *Csu-ce* a széles körű tudás, a tiszta gondolkodás, a finom érvelés filozófusa rendkívül termékeny szerző volt. A neokonfucianusok a *Négy könyvet*, vagyis a *Beszélgetések és mondásokat*, a *Menciuszt*, a *Közép mozdulatlanságát* és *Nagy tanítást* tekintették a kínai bölcsélet legfontosabb forrásainak. Ezekhez, valamint a Változások könyvéhez és a Dalok könyvéhez is *Zhu Xi* írt kommentárt. 1313-ban a Song-dinasztia örökébe lépő *Yuan-dinasztia császára* elrendelte, hogy a *hivatalos vizsgákon* a Négy könyv ismerete a *Zhu* értelmezésében legyen alapkövetelmény. Ez a gyakorlat a Ming és Qing korban is folytatódott egészen 1905-ig, a vizsgarendszer eltörléséig. *Zhu* továbbfejlesztette *Cseng Yinek* a *li-re* vonatkozó felfogását. Kinyilvánította, hogy ami az alakok felett lakozik, tehát alak és árnyék nélkül való, azt nevezzük *li-nek*. Ami az alakokon belül lakozik, tehát alakja és teste van, azt tartjuk dolognak. A dolog tehát saját *li-jének* konkrét példája. Ha nem léteznének különböző *li-k*, eltérő dolgok sem volnának. Az egyes *li-k* már a konkrét dolgok keletkezése előtt léteztek. A kocsis és a hajó feltalálása például nem más, mint a kocsis és a hajó *li-jének* felfedezése.

A *li* a megfelelő dolog eszményi előképe, tehát végső mértéke. Az univerzumnak is van végső mértéke, amely magában foglalja valamennyi léte-

ző li-jét, ez az alapelvek legmagasabb összegződése, vagyis a *Nagy Eredőpont*, a legfelsőbb Véglegesség, az ún. *Taiji*. A Taiji magába öleli az Ég, a Föld és minden dolog li-jét. E eltérően azonban Platón általános jóság-ideájától, Zhu szerint a Taiji nem kizárólag a transzcendenciában létezik, hanem minden egyes dologban megtalálható.

A világ nemcsak li-kből áll. A li tulajdonsága a qi-n keresztül ölt testet. A qi az anyag illetve eszköz, amely által a dolog létrejön. Az embereknek és a dolgoknak születésük pillanatában részesülniük kell a li-ből, hogy szert tegyenek saját természetükre. A dolgok nem pusztán önálló létezők, hanem kategóriájuk tagjai is, és meg kell felelniük kategóriájuk li-jének is. A li és a qi egymástól el nem választható, a li az alakok feletti, a qi az alakokon belüli világban lakozik. A li és a qi viszonyát az elsődlegesség és az utólagosság jellemzi.

Az emberben az emberiség, az igazságosság, a helyes viselkedés és a bölcsesség elvként, természetként, li-ként szerepel. Ezek érvényesülését befolyásolja az ember qi-jének minősége, valamint a szellem működése. Akik kitűnő színvonalú qi-vel rendelkeznek, könnyen válnak bölccsé. Akiknek a qi-je zavaros, azok bolondok, elfajzottak, természetük olyan, mint a sáros, piszkos vízben megbúvó, nem látható gyöngyszem. A négy erény azonban a *szellem művelésével* hátrányos qi esetén is gyakorolható.

Mivel a földi világban minden létezőnek van li-je, az államnak, a kormányzásnak is rendelkeznie kell li-vel. Ha az államot li-jének megfelelően irányítják és szervezik, stabil és virágzó lesz, ellenkező esetben pedig zavar támad benne. Az eszményi li azokban a kormányzási elvekben testesül meg, amelyeket a régi bölcs királyok alkalmaztak. Ezek az elvek nem időlegesek, hanem öröktől valók. Azt azonban Zhou Xi is elismerte, hogy azok az örök elvek, amelyek Yao-ra, Shunra és Konfuciuszra hagyományozódtak, az addig eltelt tizenöt évszázadban egyetlen napra sem valósultak meg. A régmúlt bölcsei, akik szellemüket bölcsen művelték, képesek voltak azonban megtartani a *közép mértékét*. A szellem művelése pedig a *tudás kiterjesztése, a dolgok vizsgálata által és a szellem figyelmessége* révén történhet. Ezek alkalmazását nevezték a neokonfuciánusok „*az erényes életre nyíló ajtónak*”. A dolgok vizsgálatának célja az örök li-re vonatkozó tudás bővítése. Az ember csak a konkrét vizsgálatával ragadhatja meg az elvontat. Mivel azonban a li vizsgálata nem lehet kimerítő, a *tudás sohasem lehet teljes*. A dolgok vizsgálata hozzásegít saját természetünk feltárásához, a sáros gyöngy kifényesítéséhez is. Ahhoz pedig, hogy megvilágosodjunk, gondolatainkat folytonosan a megvilágosodás körül kell járátunk. Ezt nevezi Zhu Xi a *szellem figyelmességének*.

7. Az univerzális szellem iskolája Lu Jiuyuan (1139–1193) és Wang Shouren (1472–1528) nevéhez

kapcsolódik. Lu Jiuyuan, más elnevezéssel *Xiangshan* mestert közeli barátság fűzte Zhu Xihez, bölcséleti vitáikat korszakukban élénk érdeklődés kísérte. Xiangshan felfogásának kiinduló tétele így hangzik: *az univerzum minden ügye kötelességem*. Zhu Xi szerint a szellem a li-nek a qi-ben való megtestesülése, ezért nem ugyanaz, mint az elvont li, a li tehát a természet, nem pedig a szellem. Xiangshan ezzel szemben azt hirdette, hogy a szellem maga a természet. Zhu Xi számára a világ kétféle valóságból áll: a konkrétból és az absztraktból. Xiangshan a valóságot egyetlen egészként fogta fel, mégpedig a szellem, az Egyetemes Szellem valóságaként.

Wang Shouren, akit *Yangming* mesternek is neveztek nemcsak neves filozófus volt, hanem erényes gyakorlati politikusként is tevékenykedett. Szerinte a szellem azonos a li-vel, a *szellem maga li*, szellem nélkül a li sem létezhet, az univerzum törvényalkotója a szellem, a li-k törvényeit is a szellem alkotja. Példaként említi, hogy mivel létezik a szülőtisztelet, vagy az alattvalói hűség szelleme, léteznek ilyen li-k is. A nagy tanításban szerepel a három vezérfonal és a nyolc kisebb húr. A *három vezérfonal* a következő: a *fényes erény kinyilvánítása, a nép szeretete és a legnagyobb jóban való lakozás*. A fényes erény a nép tiszteletében ölt testet, sőt kiterjed az univerzum valamennyi összetevőjére is. Ha ez bekövetkezik, egyek leszünk az Éggel, a Földdel és minden dologgal. A legnagyobb jó pedig a fényes erénynek és a nép szeretetének legmagasabb rendű megnyilvánulása. Mindezek, vagyis a tiszta jószág érvényesülését az *intuitív tudás* teszi lehetővé. Az intuitív tudás együtt változik a körülményekkel, és mégis képes megőrizni, sőt alkalmazni a *természetes közepet*, az ember magatartásának és a dolgok megvalósulásának legmagasabb irányadó mértékét, amelyet Arisztotelész *meszotészenek*, a kereszténység *temperantiának*, a buddhizmus *madhjamakának*, a modern ember pedig *optimálisnak*, bármilyen túlzástól mentesnek nevez.

Tanulmányosak azok a következtetések is, amelyeket Wang Shouren a Nagy Tanításban szereplő *nyolc kisebb húr*, vagyis az *én szellemi művelésének nyolc lépcsőfoka* tekintetében fogalmazott meg. Ezek körében a tudás kiterjesztése az intuitív tudás gyarapítását jelenti az önművelés és a gyakorlat által. A „*dolgok vizsgálata*” – a buddhista meditációs és kontemplációs technikák alkalmazása helyett – a mindennapi ügyekkel való gondos törődéssel valósítható meg. A következő két kisebb húr alkalmazása, nevezetesen „*őszintévé tenni gondolatainkat*”, és „*kiigazítani szellemünket*” azt igényli, hogy önzéssel vagy alakoskodó racionalizálással ne keressünk indokokat intuitív tudásunk parancsolatai teljesítésének mellőzésére. A további kisebb hurok: „*önmagunk művelése*”, „*a család rendbetétele*”, „*a*

rend megteremtése a fejedelemségben”, „a békesség terjesztése az Égalattiban”, ugyancsak egy húrban összekapcsolódva bővítik az intuitív tudást és egyben más nemes célokat is szolgálnak. Az intuitív tudás kiterjesztése mindezek által tudatunk belső fényévé, fényes erénnyé ötvöződik, elúzi az önzés homályát, kifejezi az univerzum eredendő egységét és szolgálja az egyén, a család, a közösség, az állam és a béke ügyét.

A Nagy Tanítás vezérfonalának és kisebb húrjainak vázolt alkalmazását az teszi lehetővé, hogy mindnyájunkban benne lakozik az a szellem, amely egységbe forrt az univerzummal. Ebből a szempontból a *Lu-Wang iskola közel áll a chan buddhizmushoz*. A buddhisták ugyanis a szellemet és a tudatot tartják születés nélkülinek és elpusztíthatatlannak, a konfucianusok pedig a li-t. Igaz, hogy a szellemi jelenségek, pl. emberiség, jóság, tisztelet, békesség stb. is a nekik megfelelő örök li-k megnyilvánulásai. Wang Shouren szerint a buddhisták félnek az emberi kapcsolatok bonyodalmaiktól, ezért menekülnek előlük. „Mi, konfucianusok azonban mások vagyunk” – állapítja meg Wang Shouren. „Mivel létezik az apa-fiú viszonya, szeretettel felelünk neki. Mivel létezik uralkodó-alattvaló viszonya, igazsággal felelünk neki. Mivel létezik férj-feleség viszonya, kölcsönös tisztelettel felelünk neki. Mi nem kötődünk a jelenségekhez.”⁸

X. Összegezések és következtetések

1. A kínai bölcséleti iskolák többnyire vallási bázisúak, de nem közvetítenek isteni akaratot, nem vállalkoznak isteni küldetés gyakorlására, nem istenközpontúak, hanem embercentrikusak. A *taoisták* az Ég, a Föld, az ember létének közös forrásából és egységéből kiindulva magasztalták az egyén romlatlan egyszerűségét és természetes ösztönösségét. A szenvedés forrásának minősítették a mesterségest és a mesterkéltet. A szaktudás megszerzésének szorgalmazása helyett eszményítették a gyermeki ártatlanságot és a tudatos nem-tudást. Hátrányosnak ítélték a közügyekkel való törődést, valamint a sors alakulása miatti aggodalmat. Lelkesedtek a léleknek a határokon túllépő szabad kóborlásáért. A természet taoista dicsőítése érzékelhető hatást gyakorolt a kínai festőművészet nagyjaira.

2. A *konfucianizmus* az apai tekintéllyel összefogott otthoni munkamegosztást szolgáló családi élet, a korrekt emberi kapcsolatok, az igazságos és hatékony kormányzás, az ősök tisztelete, a színvonalas szertartások filozófiája. A Kr. u. III-IV. században egyes taoista gondolkodók hasznosították a konfucianiz-

mus bizonyos elemeit, a XI-XII. században pedig több neokonfucianus bölcselő adaptálta a taoizmus néhány összetevőjét. A konfucianizmus ősi kínai írott forrásokra és íratlan hagyományokra épülő, azokat évszázadokon át továbbfejlesztett, számos irányzatra tagozódó olyan bölcsélet, amely bár nem zár ki bizonyos hitbeli, vallási elemeket, elsődlegesen racionális megfontolásokból fakadó *erkölcsi, életviteli, tevékenységi, viselkedési követelmények megismerésére és követésére serkent*. Ontológiai, kozmológiai, ismeretelméleti és etikai bázisként a Menny, a Föld, a közösség, a hatalom, az ember, a természet összekapcsolódó egységét és interdependens, interaktív viszonyait feltételezve nem passzivitásra, hanem törvényszerű folyamatok tiszteletben tartásával céltudatos *emberies és igazságos megnyilvánulásokra, tanulásra, bizonyos természeti és emberi normák követésére, kitartó erőfeszítésre buzdít*.

3. A Yang és Yin típusú erők, kapcsolatok és folyamatok kínai koncepciója mellőzi az egymást tagadó, kizáró ellentéteket. Nem szól a hegeli tagadás tagadásának magasabb szinten létesítő és megőrző szerepéről sem. Ezek helyett számos ellentétpár – pl. bizonyos évszakok, a nappalok és éjszakák, a sötét és világos stb. – nemcsak egymást feltételező, hanem egymás érvényesülését *váltakozó irányban és arányban erősítő-gyengítő*, interdependens, interaktív, más körülményekkel is összefüggő, tehát komplex viszonyát *a kölcsönösség, a kiegyenlítés, a kiegészítés, a harmonizálás folyamatának* fogja fel. Az egészet átfogó, holisztikus szemlélet nem zárja ki, sőt természetesnek tartja az előnyös és hátrányos elemek szimbiózisát, versengését, a megalapozott prioritások érvényesülését, illetve alkalmazását, a viszonyok, a kapcsolatok közötti összetevők irányának, egymásra gyakorolt hatása arányainak *folytonosan ismétlődő* változását.

4. A taoizmus és a konfucianizmus bölcséletéből hiányoznak a nemzeti fölényesség és irigység, a kollektív egoizmus elemei, a fennálló adottságok erőszakos, forradalmi felforgatásának, drasztikus megváltoztatásának, rombolásának ambíciói. Törekvéseik előterében az univerzum összetevőinek megismerése, tisztelete, fenntartása, oltalma, szolgálata áll.

5. A kínai bölcsélet megveti a hamist, a csalárdat, a visszaélést, elismeri a valóságost, tiszteli az őszinteséget, az elfogulatlanságot, a tárgyilagosságot, a gyűlöletmentességet, az önzetlenséget, a *haszonmentes erényességet*.

6. A konfucianizmus fontosnak tartja a szellemi, a lelki, az érzelmi, a hangulati *emelkedettséget*. Az egyéni, családi, közösségi, hivatali erényesség gyakorlása mellett ennek szolgálatába állítja a szép formák, a választékos stílus, a dal és a dallam, a zene és a szabályokhoz kötött szertartások alkalmazását. A szertartás tiszteletet, elkötelezettséget kifejező

olyan közösségi megnyilvánulás, amely kölcsönös figyelmességre is készlet.

7. A bemutatott *nemzeti bölcelet*, mint sajátos *kínai kortudati képződmény* a hajdani feudális-dinasztikus viszonyok megszűnése után talajtvesztettnek minősíthető, de tanulmányozása nemcsak eszmetörténeti szempontból indokolt. Több összetevője napjainkban is tanulságos és hasznosítható. Konfuciusz hierarchiafelfogása korszakunkban természetesen túlhaladt, de a családi, a közösségi, a társadalmi, a munkaköri és a közhatalmi szereposztás, a vállalt funkciók sokrétű tartalmának, többirányú kötelezettségi és felelősségi összetevőinek igényes kimunkálása és követése a visszaélések elkerülése és a hatékonyság szempontjából napjainkban is mellőzhetetlen. Konfuciusz a birtoklásra vágyó szeretet helyett a megértő, együttérző, segítő, *önzetlen* szeretet tanát hirdette. Ilyen mentalitásra korszakunkban is szükség van.

8. A kínai bölcelet irányzatainak áttekintése, majd főbb jellemzőinek összegező felidézése alapján szerintem megállapíthatjuk, hogy korszakunk gazdasági, civilizatórikus, kulturális és politikai körülményei között is vannak ennek a bölceleti csoportnak olyan *általános értékei*, amelyek elmélyült tanulmányozásra, elismerésre és adaptált hasznosításra érdemesek.

Jegyzetek

¹ Vö. Jacques Gernet: A kínai civilizáció története. Osiris Kiadó, Budapest 2001. 626 o.

Fung Yu-lan: A kínai filozófia rövid története. Osiris Kiadó, Budapest 2003. 448 o.

Hans Küng-Julia Ching: Párbeszéd a kínai vallásokról. Palatinus Kiadó, Budapest 2000. 308 o.

Tőkei Ferenc: Kínai filozófia. Ókor. Szöveggyűjtemény I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest 1987

Csuang-ce: A Virágzó Délvidék igaz könyve I-II. (Ford. Dobos László) Palatinus, Budapest 2000

Lie-ce: Az elomló üresség igaz könyve. (Ford. Dobos László) Ferenczy, Budapest 1994

Kínai buddhista filozófia (válogatta, fordította Tőkei Ferenc) Orientalisztika MK – Ballasi, Budapest 1993

Mírcea Eliade: Az ősi Kína vallásai. In: Vallási hiedelmek és eszmék története II. Osiris Kiadó, Budapest 1999. 7–38. o.

Mírcea Eliade: A tibeti vallások. In: Vallási hiedelmek és eszmék története III. Osiris Kiadó, Budapest 1998. 224–241. o.

Raymond Smullyan: A tao hallgat. Typotex Kiadó, Budapest 2005. 259 o.

Dr. Héjjas István: A keleti vallások filozófiája és világmépe. Anno Kiadó, Budapest 2007

Ádám Antal: Bölcelet, vallás, állami egyházjog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2007

² A legendák szerint a kínai történelem a mitikus bölcs uralkodókkal kezdődött a Kr.e. III. évezred második felében. Kína első uralkodóházának a Xia-dinasztiát (Kr. e. 2205–1766) tartják. A következő, ún. Shang-dinasztia (Kr. e. 1766–1193) fővárosának romjait a régészek már feltárták. A Zhou-dinasztia (Kr. e. 1222–256) történetéről már bőségesen állnak rendelkezésre írott források. Az e korszak közepén fellépő politikai, társadalmi, gazdasági válságok megoldásához is törekedtek hozzájárulni e korszak kiemelkedő gondolkodói. Konfuciusz halálát (Kr. e. 479) követő évszázadokat a Hadakozó fejedelmek időszakának nevezik. Az ebből eredő széttagoltságnak a Qin fejedelemség – nyugati neveit valószínűleg róla kapta Kína – vetett véget Kr. e. 221-ben. Ez a dinasztia felszámolta az ókori társadalmi rendet, megszűnt az örökletes hivatalok rendszere, a hivatalnokokat központilag nevezték ki. A birodalom egyesítését tovább folytatta a Han-dinasztia (Kr. e. 206–Kr. u. 220) négyszáz éves működése. Ebben az időszakban a konfucianizmus helyébe nagymértékben az erősödő neotaoizmus és buddhizmus lépett. A Sui-dinasztia (581–618), majd a Tang-dinasztia (618–906) visszaállította Kína egységét és politikai hatalmát. Számos területen a kultúra aranykora érvényesült, a buddhizmus fejlődése csúcspontjához érkezett. A konfucianizmus pedig a legbefolyásosabb bölcelet rangjára emelkedett. A Tang-dinasztia összeomlását követő fél évszázados zavaros időszakból a Song-dinasztia (960–1279) emelkedett ki győztesen. Ez a korszak is kedvező volt a kultúra és a civilizáció fejlődéséhez. Ekkor bontakozott ki a neokonfucianizmus is. A Yuan-ház (1280–1367) uralma a mongolok hatalmi rendszerének érvényesülését jelentette. E dinasztia uralkodói közül Kubiláj személye Marco Polo beszámolója révén vált ismertté nyugaton. A császári udvarnál jelentős befolyásra tett szert a lámaizmus, a domonkos szerzetesek pedig elkezdték hittérítő munkájukat. 1307-ben Montecorvinoi János pekingi érsek lett. Szabadon terjeszkedett az iszlám is. 1368–1643-ig az ország a kínai Ming-dinasztia kormányzata alá került. A neokonfucianizmus egyik irányzataként az egyetemes elme koncepciója ebben az időszakban érte el fejlődésének csúcspontját. A Qing-dinasztia (1644–1911) hatalomra jutásával Kína az egyik népcsoport, a mandzsuk uralma alá került. Ez volt a kínai történelem egyik legvirágzóbb korszaka. E dinasztia 1911-ben bekövetkezett bukásával, majd a Kínai Köztársaság 1912-ben történt kikiáltásával megszűnt a világ talán legrégebbi monarchikus rendszere. 1949-ben kezdődött el a Kínai Népköztársaság sok zűrzavarral terhes szocialista rendszere, amely napjainkban közel 1,5 milliárdos népességével, bámulatos gazdasági és egyéb sikereivel a többpólusú világrendszer egyik meghatározó szerepet betöltő hatalmi rendszere.

³ Fung Yu-lan: 130. o.

⁴ Hans Küng-Julia Ching: 125–134. o.

⁵ Fung Yu-lan: 116. o.

⁶ Fung Yu-lan: 128. o.

⁷ Fung Yu-lan: 352–354. o.

⁸ Fung Yu-lan: 382. o.

Borbás Beatrix

PhD-hallgató

Az állami immunitás és felelősség tendenciái Magyarországon – múlt, jelen, jövő

I. Az állami immunitás kérdése történelmileg szorosan összekapcsolódik az államot képviselő, konkrétan a hatalom képviselőjének korabeli megjelenési formájához. Értelemszerű, hogy az államhatalmat egy és oszthatatlan hatalomként uraló egyeduralkodók idején fogalmilag nem jöhetett szóba a felelősség kérdése. Az egyeduralkodó szuverén és mint ilyen totális felelőtlenséget élvez, voltaképpen erre utal az uralkodó megjelöléseként használt „szuverén” – az angol jogi terminológia szóhasználatából eredő „sovereign” – kifejezés és az állami szuverenitás összecsengő fogalma is.

A polgári forradalmak kora és a felvilágosodás hozta el a szuverenitás személyhez kötött jellegének lazulását az államhatalmi ágak megosztásának elméletével együtt, ezzel az egységes állam államszervezetté transzformálódott, az államszervezet további egységekre tagolódott, a bizonyos egységek pedig saját feladatokat és hatásköröket kaptak. Az államszervezet egységeinek a saját hatáskörükben kapott feladatokat már számon lehetett kérni, az elvégzett feladatokat pedig értékelni, minősíteni lehetett, ezzel a változással a felelősségre vonás lehetősége is megteremtődött. A szuverénnek az államhatalom képviselőjében végrehajtott tevékenységeinek tehát tagolódnia kellett, egymástól tevékenység típusok szerint elválaszthatóvá kellett válniuk ahhoz, hogy egyesével megítélhetőek, akár elítélhetőek legyenek és amennyiben a „rájuk mondott” értékítélet negatív volt, akár a belső jog bizonyos jogkövetkezményeket fűzzön megvalósulásukhoz.

E történelmi tényezők szolgálnak tehát magyarázatul ahhoz, hogy miért nem tudjuk az állami felelősség kérdését több száz éves távlatban vizsgálni, hiszen az állami immunitás elve a történelmi helyzetekhez illeszkedve a modern értelemben vett társadalmak létrejöttétől polgári forradalmak koráig tartotta magát – a polgári forradalmak azonban áttörést hoztak. Ezen kor változásai által életre hívott reformok, a felelősségre vonás elvi lehetőségének felcsillanása azonban nem jelentette – és a mai napig nem jelenti – a gyakorlatban is a felelősségre vonás valóságos megtörténtét. Ez a gyakorlat pediglen még

az állami immunitás elvi tételénél is szívósabbnak bizonyul.

A felelősségre vonás elmaradásából adódóan az elvi lehetőség pedig még annyira sem jelentheti az esetlegesen okozott hátrány megtérítését – ez a jogalkalmazói gyakorlat általános és nem csak Magyarországra jellemző vonása ezen a területen. Ezen tényleges helyzet annál is inkább elgondolkodtató, mivel elméleti síkon annak a jogállamiság jegyében szerveződött modern államnak, aki inkább a gazdaság egyik szereplőjeként mint a gazdaság irányítójaként lép fel, a nem-közhatalmi tevékenység kifejtése közben esetleges mellérendeltségi relációkban nem lenne szabad közhatalmi jogosítványokkal élnie, a közhatalmi, hatósági tevékenysége kifejtése közben a hierarchikus viszonyrendszerben viszont a garanciális rendelkezésekből egész arzenált kellene felmutatni állampolgárai számára, hiszen ezek azok a területek, ahol a hatóság és az egyén nem azonos feltételek mellett szerepel.

Nos, az elméletek felé távolodva kanyarodjunk vissza a historikus megközelítéshez. Az állami immunitás áttörésére a mellérendelt viszonyokban történelmileg abban az időben kerülhetett sor, amikor az állam megjelent a gazdasági kapcsolatokban és szerződésekre lépett a gazdaság más, egyébiránt neki a közhatalom gyakorlás során alárendelt szereplőivel.

Ekkor az állampolgárok vagyonos rétegének – akik a gazdasági szektorban tevékenykedve érintettek voltak ezen a téren, hiszen főként ezek a rétegek léptek gazdasági kapcsolatra az állammal –, fontos érdeke fűződött ahhoz, hogy a „Szerződő Fél”-ként fellépő államot valósággal kösse a szerződés, valósággal köteles legyen az obligban vállaltak teljesítésére, ha ti. e garanciális feltétel nem teljesül, úgy nem csak a konkrétan szerződő gazdasági szereplő van teljes bizonytalanságban, de maga a jogbiztonság is sérül.

Az állami felelősség gondolata hazánkban a korábban a történelmileg kötött államhatalmi berendezkedéssel kapcsolatos összefüggésekkel összecsengő módon a XIX. század végétől kezd „kikopni”, ettől az időponttól figyelhető meg az állami felelősség gondolatának megjelenése.

Ez az időszak Magyarországon a nemzetközi trendekkel abszolút egybeesve hozta fogalmilag az állami felelőtlenség gondolatának elterjedését, azonban ezt az elvi tételt több okból sem rögzítette konkrét joganyag – egyrészt a gazdaságban az állam még nem vett részt külön, a többi gazdálkodóval egyenrangú „versenyzőként”, másrészt ezen időszakban a kiegyezést követően az ország fejlődését – beleértve a gazdasági fejlődést és a gazdaság működését szabályozó jogrendszert is – az osztrák befolyás jellemezte.

Elmondható, hogy Magyarországon végbement a társadalmi és gazdasági berendezkedéssel abszolút nem adekvát módon az osztrák jog hazai szervesen recipiálása.¹ Ettől fogva a polgári és gazdasági viszonyokat olyan, oktrojált módon honosított jogi szabályozás szorította keretek közé, amelynek színvonalára nem volt összhangban a valóságos hazai viszonyokkal.

Az osztrák polgári törvénykönyv például – amely hazánkban 1853 és 1861 között volt hatályban – még csak nem is említi az állam felelősségének gondolatát. Ezen alapokról indult tehát a magyar jogfejlődés e tekintetben, s jutott el a ma hatályos koncepcióig, az államigazgatási jogkörben okozott kárért való felelősségi modellig.

Az állami felelősség magyar joganyagának megalapozása és kiépítése tulajdonképpen egyet jelentett az osztrák jogi felfogástól való eltávolodással², s tendenciaszerűen jellemező volt rá azon két sajátosság, amely a mai napig – a ma hatályos szabályozásban is – észlelhető, ti. egyrészt az, hogy a közsférában dolgozók felelősségét az alkalmazotti felelősség egyik sajátos eseteként fogja fel, másrészt az, hogy a kárigeny érvényesítésére csak és kizárólag akkor van lehetőség, ha a károsult már minden fórumot „megjárt” előtte, tehát a nyitva álló jogorvoslati lehetőségekkel már élt³, ezekről a sajátosságokról tehát igencsak megállapítható, hogy kiállták az idő próbáját, hiszen a kezdetektől a mai napig tartják magukat.

Konkrét jogi norma formájában a bírák és bírósági hivatalnokok felelősségéről szóló 1871. évi VIII. törvénycikk rendelkezései között jelennek meg a közhivatalnoki felelősség első szabályai – a törvényhely első jogi tétele már mindenekelőtt rögzíti, hogy a bírák és a bírósági hivatalnokok hivatali kötelességüknek szándékosan vagy „vétkes gondatlanságból” elkövetett megszegéséért felelősséggel tartoznak, később kimondja a jogszabály, hogy ez a felelősségük a „hivatali büntett” tekintetében hivatali minőségük megszűnte után is fennáll. A második jogtétel pedig a kárfelelősséget alapozza meg, miszerint ezek a közhivatalnokok felelősséggel tartoznak azon kárért is, melyeket hivatali kötelességük megsértésével okoztak.

A törvény később az elkövetési formákat két csoportra osztja; első csoport a hivatali büntettek csoportja – ezen csoport elemei gyakorlatilag a mai értelemben vett hivatali visszaélés gyűjtőfogalma alá tartoznak, de ide sorolható a mai vesztegetés és sikkasztás is; de megjelenik a jogszabályban a jogosulatlan fogvatartás is „erőszak” megnevezéssel, valamint és archaikus szóhasználata miatt nem a mai fogalmak szerint értelmezendő „zsarolás”, a „hamisítás”, vagy „hivatali titok közlése”. A második elkövetési tényálláscsoportot a „fegyelmi vétségek” alkotják,

ahol – az archaikus megnevezéseket nem említve – találkozhatunk a mai befolyással üzérkedéssel, de a ma már nem a büntetőjog keretében szabályozott összeférhetlenségi szabályokkal – illetőleg annak szankcióival – is.

Témám szempontjából azonban alapvetően az első csoportba, a hivatali büntettek kategóriájába tartozó sikkasztás törvényi szabályozása nyújt adalékot, miszerint sikkasztás büntetést követi el a tisztviselő, ha az általa hivatalos minőségben átvett pénzt, értékpapírt, vagy „egyéb értékkel bíró tárgyat” részben vagy egészben eltulajdonítja vagy elidegeníti – és ekkor következik az elvi jelentőségű fordulat: ez esetben a bírák elkövetett sikkasztásai miatt azokért a károkért, amelyeket ezen ténykedések a magánfeleknek okoztak, az állam felelős – természetesen az állam visszereseti jogának kikötése mellett. Itt tehát elvi fordulóponthoz érkeztünk: megjelent az állam mögöttes felelőssége, a törvény 73. §-ában pedig konkrét formát ölt a keresetesség: itt találhatjuk ugyanis az állam ellenében érvényesíthető igény benyújtásának feltételeit és kereseti módozatait.

Ez az archaikus jogszabály külön fejezetben tárgyalta a vagyoni felelősség témáját, és jelen munka szemszögéből igencsak érdekes rendelkezéseket tartalmaz. A vagyoni felelősségről szóló rész első szakasza ti. akként rendelkezik, miszerint a bíró vagy a bírósági hivatalnok teljes kártérítéssel tartozik az eljárásával – avagy annak elmulasztásával – okozott kárért, a következő rendelkezések pedig ezt a szabályt kiterjesztik szinte minden olyan, közigazgatási, törvényhatósági hivatalnokra, akik hatósági jogkörrel bírhatnak.

Érdekes – mármint a hosszú időtávlat miatt említésre méltó – párhuzamát találjuk az 1871. évi törvénynek a jelenkori szabályozással, ti. a mai napi hatályos szöveg is szubszidiárius felelősséget állapít meg – tehát a kárfelelősséget csak abban az esetben lehet megállapítani, ha a kár rendes jogorvoslattal nem volt elhárítható, valamint egészen 1992-ig tartotta magát az egyéves elévülési szabály is.

Következő lépcsőfok volt a jogalkotásban a bűnvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. törvénycikk, amely a korabeli külföldi minták alapján a sérelemdíj intézményét igyekezett bevezetni, a törvényhely XXXI. fejezetében „kártalanítás” megjelöléssel. A jogszabály 576–589. §-ai alapján az „ártatlanul szenvedett előzetes letartóztatás, vizsgálati fogság és büntetés esetében” – és a törvény további rendelkezései szerint a végrehajtott halálbüntetés esetében is – fizetendő kártalanítást az állam csak néhány kivételes esetben tagadhatta meg – mint például a hamis önfeljelentés, hamis beismerő vallomás, a bizonyítékok elhallgatása, a perorvoslat elmulasztása esetében; a mai büneteljárás törvé-

nyünkkel összevetve nem mutat sok hasonlóságot, ti. mára a hatályos eljárásjogi kódex a XIX. századi szabályozásban rögzített okok közül csak a bizonyítékok elhallgatását tartotta meg.

Az államkincstár felelőssége jelenik meg az 1897. évi XX. törvénycikkben is, a kárfelelősséget itt a vagyonkezeléssel megbízott állami tisztviselők károkozása alapozza meg. Az 59. §-ban rögzítésre került a közalapoknak vagy akár magánfeleknek okozott kár esetén fennálló kártérítési kötelezettség, ahol a térítés „elsősorban” az állami kincstárt terheli – az elsősorban-kifejezés ehelyütt ismét a visszereseti jog kikötésére vonatkoznak.

A magyar magánjogi kodifikáció a XX. század első éveiben igencsak felgyorsult, ez időben több tervezet is foglalkozott az állami felelősség kérdésével – az 1900. és 1913. évi magánjogi tervezetek –, de az első világháború eseményei megszakították ezt a folyamatot, a háborút követően pedig az állami felelősség kérdése már nem került vissza a tervezetekbe.

II. Az állam az állampolgárok felé a közigazgatás útján – pontosabban annak szervezeti egységei útján – jelenik meg, az állam a közhatalmi szerveken keresztül cselekszik – esetleg cselekvésével avagy éppenséggel nem-cselekvésével, mulasztásával felelősségi kérdéseket felvetve –, ehelyütt tehát az állam felelősségét a közhatalmi szervezetek felelősségén keresztül vizsgálhatjuk.

Az államot képviselő közigazgatás, mint egység nem tud egyes cselekedeteket végrehajtani, e körben csupán a politikai felelősség kategóriája merülhet fel, ez azonban nem jelent konkrét anyagi felelősséget, az állampolgárok a kormányzat és az önkormányzatok „kritikáját” esetleg a soron következő parlamenti és önkormányzati választásokon fogalmazhatják meg. Idetartozó felelősségi modellek még a kormány parlament felé fennálló felelőssége – a konstruktív bizalmatlanság intézményével –, továbbá a miniszteri és államtitkári és egyéb vezetői politikai felelősség is. Jellemzően itt a felelősség megállapítása nem jár együtt az esetlegesen okozott hátrány megtérítésének akár csak a gondolatával sem – ezen esetekben az egyetlen jogkövetkezmény a bizalmatlanság kimondása és a pozíciók, státuszok elvesztése.

Az állam felelősségének kérdésköre a magyar jogi szabályozásban a polgári jog anyagi jogi szabályai között helyezkedik el, noha az állami immunitás témája inkább alkotmányjogi kérdéskör, de azon vetülete, amely a magyar jogi szabályozásban megjelenik – ti. az államigazgatási jogkörben okozott kárfelelősség – a kárfelelősség általános rendelkezései után a kárfelelősség egyik speciális formájaként került szabályozásra, ezért e rendelkezések forrása jelenleg a Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyve, a hatályos Ptk⁴.

Csak a Ptk. módosításait számba véve elmondható, hogy az 1959. év augusztus 11. napján hatályba lépett 1959. évi IV. törvény a Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyvéről – a Ptk. – keresztelte el a jogintézményt „államigazgatási jogkörben okozott kárért” fennálló felelősségnek. A szabályozást úgy alkotta meg eredetileg, hogy a felelősség csak annyiban állapítható meg, amennyiben a kár rendes jogorvoslással nem volt elhárítható és megállapították az eljáró alkalmazott bűnösségét, vétkességét büntető vagy fegyelmi eljárás során – kiegészítő rendelkezésként meghatározta, hogy a büntető- vagy fegyelmi eljárás lefolytatását törvényben meghatározott ok kizárja, akkor a kártérítési keresetet elbíráló bíróság feladata annak eldöntése, vajon fennállnak-e mégis a kárfelelősség feltételei.

A Ptk. a kár megtérítésére irányuló követelés elévülési idejét egy évben határozta meg, s az államigazgatási jogkör esetén alkalmazandó rendelkezést kiterjesztette a bírósági és ügyészségi jogkörök vonatkozásában is.

A Ptk. 1978. március 1. napjától hatályban volt szövege már másként fogalmaz: a kárfelelősség megállapításának többé már nem feltétele az eljáró alkalmazott vétkességének büntető- vagy fegyelmi úton történt megállapítására, elegendő az, ha a kár nem volt rendes jogorvoslással elhárítható vagy legalábbis azokat a károsult igénybe vette, de az egyéves elévülési idő intézménye még mindig tartotta magát – egészen 1992-ig.

1992-ben ugyanis jogszabály utólagos alkotmányellenességének vizsgálata tárgyában indítványozók fordultak az akkor már lassan két éve felállt Alkotmánybírósághoz, s kérvényükben alkotmányellenesnek titulálták az egyéves elévülési idő rögzítését. Érvelésük szerint a igényérvényesítés határidejére vonatkozó különbségtétel indokolatlanul tesz különbséget az állam ellen és más felek ellen indítható eljárások között, ez pedig sérti az Alkotmányban rögzített, a köztulajdon és a magántulajdon egyenjogúságát és egyenlő védelmét, végső soron a jogegyenlőség elvi tételeit. Az Alkotmánybíróság döntésében részletesen meghatározta a keresetesség feltételeit, kibontotta a jogszabályban kimondottakat, tulajdonképpen az igényérvényesítés korlátait értelmezte, s e körben megállapította, hogy – tekintettel arra, hogy a törvényhozónak nagyfokú szabadsága van abban a tekintetben, hogy az egyes jogviszonyok belső sajátosságait figyelembe véve az alanyi jogok bíróság előtti ez érvényesíthetőségét milyen korlátok közé szorítja – ez a nagyfokú szabadság mégsem korlátlan, annak ugyanis alkotmányos korlátai vannak. Az emberi és állampolgári jogok tekintetében fennálló jogegyenlőségi követelmény, a megkülönböztetés tilalma, a jogegyenlőségi tétel mentén végső soron az Alkotmánybíróság az egyéves elévülésre vonat-

kozó rendelkezést alkotmányellenesnek minősítette és megsemmisítette⁵.

Ettől az időponttól kezdődően a jelen cikk írásának időpontjáig bezárólag nem változott az államigazgatási jogkörben okozott kárfelelősség szöveg-szerű megjelenése.

III. A kárfelelősség hatályos szabályozása szerint a károkozás már önmagában is jogellenes – azaz az objektív felelősség feltételei már a károkozással, mint tevékenységgel megvalósulnak –, a felróhatóság, mint szubjektív kategória pedig az általános elvárhatósági feltételek nemteljesítése esetén realizálódik; a károkozónak azzal a magatartásával, amely az adott helyzetben elvárható magatartással nem adekvát. Az objektív kárfelelősség csak egyes esetekben – mint például a veszélyes üzem működéséből eredő felelősség esete – áll fenn, alapesetekben mentesül a károkozó, ha cselekménye nem felróható – azaz a károkozó mentesül a káreseményért objektíve fennálló felelőssége alól, ha úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben elvárható. Pontosabban: ha bizonyítja, hogy úgy járt el, ahogy az adott helyzetben elvárható – nos, itt jutottunk el az objektív és szubjektív felelősségi kategóriák elméleti kérdéseinek túlmutató gyakorlati szempontjához: a bizonyítási teher praktikus kérdéséhez.

Az elméleti szempontból két alapvető típusba sorolható bizonyítási rendszerek közül – a direkt bizonyítási rendszer, ahol is a károsult bizonyítja a jogellenességet, a kárt, az okozati összefüggést és a károkozó felróható magatartását is, valamint az exkulpációs bizonyítási rendszer, ahol is a károkozó bizonyítja a jogellenesség hiányát, az okozati összefüggés hiányát és saját felróhatóságának és kártalanítási kötelezettségének hiányát. Hatályos jogunk az exkulpációs rendszerhez sorolható, annak ellenére, hogy a Ptk. a bizonyítási teherről külön e témának szentelt fejezetben nem szól. A kárfelelősség fent elnagyoltan bemutatott rendszerébe illeszkedik tehát az állami felelősség egyik vetülete: az államigazgatási jogkörben okozott kár.

A hatályos szabályozás az állam kárfelelősségét illetően egy bővített mondatra szorítkozik; és ez annak a törvényi szintű rögzítése, hogy a kárért való felelősség megállapítására csak szubszidiáriusan van lehetőség e törvényhely alapján, ti. akkor, ha a kár rendes jogorvoslással nem volt elhárítható, illetőleg a károsult a kár elhárítására alkalmas rendes jogorvoslati lehetőségeket igénybe vette. A hatályos jogszabály következő bekezdése pedig kiterjeszti e szabályt a bírósági és ügyészségi jogkörben okozott kárért való felelősségre is – de ez a jogi norma már csak diszpozitíve rendelkezik.

A rendszerváltást követően megfigyelhető az állam felelősségét fókuszába állító peres eljárások, és

a nem vagyoni kárfelelősség megállapítására törő keresetek számának megugrása – ezek mutatják egy új típusú jogi gondolkodás, egy piactudományi szemléletű jogi attitűd kialakulását. A Legfelsőbb Bíróság ítélezési gyakorlata egyre inkább arra mutat, hogy az a korábban érvényesülő tendencia – amelyet egyes határozataiban kifejtett elvi tételek szerint az Alkotmánybíróság is osztott –, miszerint az államigazgatási jogkörben okozott kárfelelősség intézményét az alkalmazotti felelősség egyik speciális típusaként értelmezte, átalakuláson megy át, a közhatalmi tevékenységet kifejtő közhivatalnok személyének háttérbe szorulásával egyre inkább előtérbe kerül a közhatalmi tevékenység ellátására felhatalmazott, a közhatalmi tevékenységre hatáskörrel bíró szervezet, állami szerv felelőssége nagyon helyesen és a nemzetközi tendenciákkal együtt élve – ti. ebbe az irányba mutat egyébiránt az Európai Emberi Jogok Bíróságának gyakorlata is.

Talán nem túl távoli asszociáció, ha ezen folyamat tendenciózus megindulásának első jeleit ezen cikk korábban bemutatott, a Ptk. 1978. évi módosítását tekintjük; ti. azzal is megindult már egyfajta „személytelenedés”, hogy a kárfelelősség megállapításának ettől az időponttól kezdődően nem volt már feltétele az eljáró alkalmazott vétkességének megállapítására.

A hatályos jogszabályi háttér bemutatásán túl a jelenlegi jogalkalmazói gyakorlat is azt mutatja, hogy a közhatalmi jogkörben okozott kárfelelősség egyes eseteiben egyrészt a hatósági szervező, intézkedő tevékenység legtöbbször jogszabályok alkalmazását, értelmezését jelenti, másrészt a károsodás bekövetkezése esetén nem az a kérdés, hogy van-e megengedő jogszabály, mert ebben az esetben kártalanításról lehetne szó, a kérdés az, hogy a károsodást okozó közhatalmi tevékenység jogszerű-e; jogellenesség hiányában ugyanis nincs kárfelelősség, harmadrészt a kárt magát általában jogértelmezési, jogalkalmazási tévedés, hiba vagy ezekkel kapcsolatos mulasztás eredményezi, holott a kárfelelősséget csak jogellenes és egyben szándékos vagy súlyosan gondatlan magatartás alapozza meg, negyedrészt a kártérítés speciális és általános feltételeinek fennállása, a jogellenesség bizonyítása is a felperest terheli.⁶

Az a jogi helyzet pedig, amely a hatályos polgári perrendtartás szabályai alapján a pert kezdeményező felperesre terheli a bizonyítás feladatát, praktikusán a károsult oldalán mutatkozó bizonyítási teher intézményét mutatja.

IV. A Ptk. módosítását célzó javaslat (a továbbiakban: Javaslat) egy egészen új Kódex megalkotását tűzte célul zászlajára, ennek megfelelően jellemző rá a szabályozási tárgykörök egységben történő szemlélete. Ennek megfelelően a kártérítési felelősségi

jogról szóló rendelkezéseket koncepcionálisan két részre osztotta az eddigi szinte ötletszerű elrendezés helyett; a joganyag általános fejezete a polgári jogi felelősség- és kártérítési jog alapjait, a felelősségjog általánosítható szabályait és feltételrendszerét, a kártérítés módjára és mértékére vonatkozó rendelkezéseket. Az általános szabályokat követő különös fejezet pedig a speciális felelősségi és kártalanítási alakzatokkal foglalkozik, e körben részletező szabályozást adva az állami felelősség tárgykerében.

A hatályos kárfelelősségi szabályozás módosítását tervező javaslat a nemzetközi tendenciákkal – amelyekben megfigyelhető a deliktális állami felelősség kiszélesedése – összhangban részletesebb és mélyebb szabályozást javasol a jelenleg hatályos bővített mondatnál.

A javaslat „Felelősség a közhatalom gyakorlása során okozott kárért és sérelemért” elnevezésű fejezete foglalkozik a közhatalom gyakorlása során okozható károkkal, az állam mögöttes felelősségével, a jogalkalmazási és jogértelmezési tévedésekkel és a jogalkotással okozott kárért való felelősség kérdéseivel.

A hatályos szabályozás igencsak szűkszavú rendelkezésével és ennek egy utaló normával a bírósági és ügyészségi jogkörben okozott károkért való felelősségre vonatkozó kiterjesztésével szemben a javaslat ezzel szemben külön fejezetet szentel a közhatalom gyakorlása során okozott kárért és sérelemért való felelősségnek. Ez a mennyiségileg nyilvánvaló többlet tartalmilag nem nyújt minden esetben többet a hatályos szabályozásnál. Formailag tartalmi szűkítés található rögtön az első mondatban, amely szerint ebbe a felelősségi körbe csak a közhatalom gyakorlása során kifejtett tevékenységgel avagy mulasztással okozott károk tartoznak.

A hatályos szabályozásban ugyan ilyen megkötés nincs, bár a bírói gyakorlat és a Legfelsőbb Bíróság már kialakította a maga által követett álláspontját a jogalkalmazás során azon Polgári Kollégiumi állásfoglalással⁷, amely rögzíti a javaslat által most törvényi szintre emelt jogelveket, miszerint a Ptk. 349. §-ának alkalmazása szempontjából államigazgatási jogkörben okozott kárnak csak az államigazgatási jellegű, tehát a közhatalom gyakorlása során kifejtett szervező-intézkedő tevékenységgel, illetőleg ennek elmulasztásával okozott kárt lehet tekinteni.

A javaslat a gyakorlattal adekvát további módosítási indítványa az utaló norma kiterjesztése – a már hatályos bírósági, ügyészségi jogkörökön túlmenően – az utaló norma már magába foglalja a közjegyzői és a végrehajtói jogköröket is.

A javaslat még egy tipikusnak mondható tényállást rögzít a szankcionálandók között; a perek tisztességtelen lefolyása és időbeli elhúzódása eseté-

re kikötött felelősséget a bíróság oldalán. A javaslat indokolása leírja, miszerint ez uniós jogközelítés diktálta módosítás. A hatályos joganyagban e szabályt a polgári eljárásjog szabályozza, konkrétan a Polgári Perrendtartás 2. §-a tartalmazza a méltányos elégtételt biztosító kártérítési igényt, azt feltéve, hogy a sérelem a jogorvoslati eljárásban nem orvosolható, a javaslat ehhez tartalmilag nem tesz hozzá, csupán gyakorlatilag ezt a szabályt ágyazza helyesen az anyagi jogba, ahova az tulajdonképpen tartozik.

A javaslat szerint a bíróságok oldalán beláthatatlan költségvetési megterheléssel járna az objektív felelősség fenntartása, így a bíróságot a szövegtervezet alapján pusztán azért terheli felelősség, ameddig az általános szabályok szerint is felelősséggel tartozik, vagyis ha a bíróság úgy járt el a per vitele, az eljárásvezetés, az eljárási és ügyviteli szabályok betartása során, ahogy az az adott perben elvárható, mentesül. Az állam mögöttes felelősségének szabálya kimondja, ha a bíróság magát eredményesen kimentí és a fél nem tanúsított olyan magatartást, ami az eljárás elhúzódását okozhatta volna, a sérelemért a sérelemdíj az államot terheli. A javaslat szerint ezzel a differenciált szabályozással a törvény eleget tesz uniós kötelezettségének, valamint a sérelmet szenvedett fél is elégtételhez jut – igaz, nem a bíróságtól, hanem, végső soron esetleg az államtól.

Nem szól a hatályos szabályozás pontosan a jogalkalmazási és jogértelmezési tévedésekről sem, az új koncepció ezt a hiányt is pótolni kívánja. A bírósági gyakorlat következetes abban a kérdésben, hogy az egyedi ügyben hozott közhatalmi döntések jogalkalmazási vagy jogértelmezési tévedései csak abban az esetben váltanak ki kártérítési felelősséget, ha azok kirívóan súlyosak. A bírói gyakorlat a javaslat szerint törvényi értékű, ezért kell itt szabályozni.

A jogalkotással okozott kárért való helytállási kötelezettségnek kérdését is különálló címként tárgyalja a törvénytervezet, miszerint a jogalkotással okozott kárért az állam akkor felel, amennyiben a meghozott jogszabály alkotmányellenes, és ezért az Alkotmánybíróság a hatálybalépés időpontjára visszamenőlegesen semmisítette meg azt, itt tehát található egy szakmai kontroll, amely a gyakorlat szempontjából igencsak nagy korlátot emel a kárigények érvényesítésének realizálódása elé.

Az Európai Unióhoz történt csatlakozással megnőtt a jelentősége a jogalkotással összefüggő károkozás passzív alakzatának; a jogalkotás elmulasztása, vagyis az az eset, amidőn az állam „jogalkotással alkotmányellenes mulasztásban van”, már nem csak az Alkotmánybíróság által megadott határidők be nem tartását jelentik, de ide tartoznak a nemzetközi és az uniós jogharmonizációs kötelezettségek is – illetőleg ezek be nem tartása is.

Jegyzetek

¹ Eörsi Gyula: Összehasonlító polgári jog. Budapest 1975. 24. o.

² Kecskés: Perelhető-e az állam? Budapest 1987. 256. o.

³ Vö. hatályos szabályozás; „A Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyve 349. § (1) Államigazgatási jogkörben okozott kárért a felelősséget csak akkor lehet megállapítani, ha a kár rendes jogorvoslással nem volt elhárítható, illetőleg

a károsult a kár elhárítására alkalmas rendes jogorvoslati lehetőségeket igénybe vette.”

⁴ Tekintettel arra, hogy e cikk külföldi kiadványban, angol nyelven is megjelenik.

⁵ 53/1992. (X.29.) AB határozat

⁶ Gellértehyi István–Uttó György: A közigazgatási szervek, a nyomozó hatóságok és a bíróságok kárfelelőssége... Budapest 2003. 8. o.

⁷ PK. 42. szám

Jancsák Ramóna
PhD-hallgató

Külföldi gyakorlat a szabadságvesztés büntetésüket töltő nők helyzetéről

Előszó

2006 októberében jelent meg az International Center of Prison Studies (ICPS) által kiadott tanulmány A női büntetés-végrehajtási rendszer reformja címmel, amely a fogvatartott nők helyzetét mutatja be a büntető igazságszolgáltatásban, illetve a büntetés-végrehajtás során. Jelen tanulmány az ICPS 14. számú útmutatását ismerteti, amelynek célja az, hogy a börtönreform programok fejlesztése, illetve kivitelezése során adjon hasznos tanácsokat, alternatívákat az e területen dolgozók, illetve a téma iránt érdeklődő szakemberek számára.

Az útmutatások összhangban állnak a nemzetközi emberjogi egyezményekkel; különféle kulturális és politikai környezetben is alkalmazhatóak, továbbá olyan javaslatokat kínálnak, amelyek nagy valószínűséggel eltérő szociális és gazdasági helyzetekben is megvalósíthatóak. Mindamellet, hogy nem igényelnek jelentős erőforrást ráfordítást, szem előtt tartják a büntetés-végrehajtási rendszer realitásait.

A női elítéltek általánosságban véve a büntetés-végrehajtási rendszerben kisebbségnek számítanak, ugyanakkor a női bv.-intézetekben jelen van az összes, az intézetekre általánosan jellemző probléma. A jogalkotók által is elfogadott tény, hogy a fogvatartott nők szükségletei nagymértékben különböznek a férfi fogvatartottakétól. A nők fogva tarására szolgáló épületek gyakran kényszermegoldásból születtek, kevesebb helyiséggel, mint a férfiintézetek. A női fogvatartottak jellemzően alacsony biztonsági kockázatot jelentenek, mégis gyakran az ilyen börtönökben az indokoltnál magasabb a biztonsági színvonal. Függetlenül attól, hogy a nemzetközi emberjogi egyezmények előírják, hogy a női elítélteket a férfiktól külön kell tartani, illetve, hogy az őrzők is nők legyenek, a nemi erőszak, zaklatás, és megalázás a mai napig általános jelenség.

1. Kisebbségben

A női fogvatartottak aránya világösszesítésben is igen alacsony, arányuk világszerte majdnem mindenhol 12% alatti, átlagosan 6% körül alakul.

A legnagyobb női fogvatartott aránnyal rendelkező országok¹

Maldív-szigetek	26,6%	Szingapúr	10,4%
Thaiföld	20,3%	Argentína	9,5%
Bolívia	16,7%	Malajzia	9,0%
Qatar	11,8%	USA	8,5%
Paraguay	11,3%	Brunei Darussallam	8,2%
Costa Rica	10,8%	Spanyolország	7,7%

A legkisebb női fogvatartott aránnyal rendelkező országok

Seychelles-szigetek	0%	Gambia	1,2%
Liechtenstein	0%	Zambia	1,5%
Tanzánia	0,9%	Fidzsi-szigetek	1,5%
St Kitts and Nevis	0,9%	Jordánia	1,6%
Burkina Faso	1,0%	Pakisztán	1,7%
Malawi Köztársaság	1,2%	Azerbajdzsán	1,7%

Az adatok nem minden esetben vonatkoznak ugyanazon évre, hanem a hozzáférhető legfrissebb statisztikákat mutatják. A százalékok kerekítettek.

A nők bebörtönzése egyre általánosabbá vált, és egyes országokban a bebörtönzött nők száma gyorsabban növekszik, mint a börtönbüntetésüket töltő férfiaké. A Fawcett Society: A nők helyzete az igazságszolgáltatás rendszerében 2004-es adatai szerint a női fogvatartottak számának növekedése Angliában és Wales-ben az utóbbi évtizedben jócskán maga mögött hagyta a férfiak számának növekedését. Az 1992 és 2002 közötti időszakban a férfibörtön – populáció 50%-kal nőtt, amíg a női 173%-kal.²

A vonatkozó nemzetközi emberi jogi egyezményekben foglaltak szerint:

- a fogvatartott nőt diszkrimináció nem érheti a körülmények vagy a bánásmód tekintetében,
- a nőkre irányuló erőszakos cselekményeket meg kell előzni, illetve ha ilyen történt, azt vizsgálni és szankcionálni kell,
- a nő és a férfi fogvatartottakat el kell különíteni egymástól,
- terhes és kisgyermekes anyák számára különleges és kielégítő szabályozásokat kell hozni,
- bv.-intézetben történő szülés esetén a születés helyét nem szabad feltüntetni a születési anyakönyvi kivonaton,
- férfi személyzet a női börtönbe kizárólag női végrehajtó személyzet kísérete mellett léphet be.

2. Általános problémák

A női elítéltek „profilja” meglehetősen különbözik a férfi elítéltektől: gyakran már egészen fiatal koruktól szexuális és testi erőszak áldozataivá válnak, ily módon különleges testi és mentálhigiénés szükségletekkel bírnak; nagyon kevés esetben indokolt a magas őrzési – biztonsági fokozat elrendelése. A női fogvatartottak általánosan alacsony számából adódóan elképzelhető, hogy így az otthonuktól távol töltik a büntetésüket és a családjukkal történő kapcsolattartást nehéz lehet megoldani, ez, pedig hatással van a családi élet folytatásához való jogaikra. A terhes vagy kisgyermekes anyák esetében a gyermekgondozás dilemmát jelent – a gyermekek maradjanak az édesanyjukkal és neveljék őket a börtönben, vagy kerüljenek a családtagokhoz esetleg állami gondozásba? Problémát okoz az is, hogy a női börtönépületek gyakran kényszermegoldásból született kisméretű épületek, ebből adódóan sok esetben ezek nélkülözik a munka, tanulási, tréning, sportolási vagy kulturális lehetőségeket, amelyek a férfibörtönökben jelen vannak. A női elítéltek gyakran nemi erőszak, zaklatás, és megalázás veszélyének vannak kitéve.

Phil Scraton–Linda Moore, *The Hurt Inside* 2004. tanulmányában foglaltak szerint az Észak-Írországi Maghaberry börtön Mourne House nevű női szakaszában történt felmérés alapján fény derült arra, hogy a nőket a cellájukba gyakran napi 17 órán át folyamatosan zárva tartották, a munkafoglalkozásokat megszüntették, és az oktatásokat is csak ritkán tartották meg. Az új elítéltek a megérkezéskor csekély vagy semmilyen támogatást nem kaptak, hiányzott a strukturált bevezető program, és az információbiztosítás folyamata. Az elítélt nők jogait, illetve a családi élethez való jogukat nem tartották tiszteletben. A különleges vagy hagyományos családi látogatások feltételei egyszerűen hiányoztak. A korlátozó – megszorítórendszer indokolatlan szenvedéseket okozott az elítélt nőknek, gyermekeiknek és családtagjaiknak. A büntető és szegregációs „blokkban” – vagy speciálisan őrzött egységben – alkalmatlan körülmények uralkodtak a kimerült vagy önveszélyes nők és lányok számára.³

A fogvatartott nők alacsony számának köszönhetően a női börtönök gyakran a börtönrendszerek elhanyagolt területét jelentik. A nő elítélteket sok esetben nem megfelelően átalakított épületekben tartják őrizet alatt, ahol testedzésre és más tevékenységre nincs elegendő hely.

A *The Record*, Deacon serving in El Salvador finds hope behind bars 2002. című tanulmányban foglaltak szerint (El Salvadorban) a San Miguel-i végrehajtási intézetben nyilvánvaló jogsértések sora történt. A

szabálysértések és bűncselekmények, a nyilvános alkoholfogyasztástól a gyilkosságig terjedtek, továbbá 72 nő egy hosszú szobában aludt, amelyhez egyetlen illemhely és mosdó tartozott. Emeletes ágyakon, illetve hely hiányában néhány nő az alsó ágy alatti földön tudott csak aludni. Este 6 és reggel 6 óra között bezárva, nappal pedig a helyiségből kizárva tartották őket. A börtönben biztosított élelem olyan hideg és silány volt, hogy sokan a családtól kapott ételmelegítővel főzték meg, és az esővizet műanyagpalackokban gyűjtötték össze.⁴

A büntetés-végrehajtási hatóságok az alacsony számú női elítéltekkel másképpen bánnak. Néhány országban egyetlen női börtönt tartanak fenn, így az ország minden részéről érkező elítéltet itt tartják fogva, akkor is, ha ez többórás vagy többnapos utazást jelent a lakóhelyétől vagy családjának lakhelyétől. Létezik egy alternatív modell, a férfi bv.-intézetekhez csatolt, de elkülönített szárny vagy részegység felállítása a nők számára. Mindkét modell problémákat hordoz magában. A női elítéltek többnyire olyan büntetés-végrehajtási rendszerben találják magukat, amelyek tervezése, szervezése, és működtetése során elsősorban a jóval nagyobb számú férfiak fogvatartását vették figyelembe. Ennek következményei:

- a női elítéltek által fellépő biztonsági kockázathoz mért túlságosan felültervezett biztonsági szint, főként azért is, mert a nők nagy része csekélyebb súlyú bűncselekményért kapott szabadságvesztés büntetést,

- a végrehajtási dolgozók oktatásában nem szerepel a női elítéltek speciális helyzete,

- az oktatási és tréningprogramok főként a férfi elítéltek igényeire alapulnak, a nők számára kevesebb a lehetőség, mint pl. a varró foglalkozás, ahol a börtön egyenruháit készítik,

- a családi látogatások rendjét nem igazítják olyan elítéltek számára, akik a hozzátartozó gyermekeik egyedüli nevelői,

- a női elítéltek speciális egészségügyi és higiéniai igényeit nem veszik figyelembe.

A Canadian Human Rights Commission, *Protecting Their Rights* 2003. címmel megjelent tanulmány szerint Kanadában végzett kutatások megállapították, hogy a női elítéltek jellemzően alacsonyabb biztonsági kockázatot jelentenek, a visszaesési rátájuk alacsonyabb, illetve a férfiaktól eltérő szükségletekkel rendelkeznek. Ennek ellenére a Kanadai Korrekciós Intézet (Correctional Service of Canada) továbbra is ugyanazon kockázatbecslési és igényfelmérési módszereket alkalmazza mindkét nem esetében. Az eredmény a női fogvatartottak esetében, az indokolatlanul magas biztonsági fokozat alkalmazása a bv.-intézetekbe, illetve kevesebb lehetőség az olyan korrekciós programokra, amelyek

elősegítik a társadalomba történő reintegrációjukat és rehabilitációjukat.

Az elítélt nők jellemzően olyan háttérrel rendelkeznek, ahol jelen lehet a fizikai vagy más jellegű erőszakos bánásmód. A szabadságvesztésre ítélésük oka többnyire a következő jelleget ölti fel:

- csekély súlyú bűncselekmény, amely lehet kisebb értékű pénz vagy ingóság lopása,
- súlyos bűncselekmény, amely lehet emberölés, esetenként az őt erőszakosan sérelmező meggyilkolása,
- kábítószerrel visszaélés, gyakran tiltott drog birtoklása vagy szállítása mások parancsára.⁵

Néhány országban az uralkodó vallási jogok miatt olyan asszonyokat is bebörtönöznek, akik nemi erőszak áldozatává váltak, és mivel nem tudták bizonyítani a nemi erőszak tényét, ezért törvénytelen szexuális cselekmény miatt ítélték el őket.

3. A bánásmód

A női börtönök általában sokkal kevésbé zsúfoltak, mint a férfiaké, ellenben néhány esetben igen súlyos túlszűfolttség tapasztalható. Több börtönben tisztább és attraktívabb a környezet, rendezett hálótermekkel, hímzett ágyneműkkel, és a falakat díszítő családi fotókkal. Mindezek ellenére a női börtönökben is világszerte jelen van az erőszak és az embertelen bánásmód.

A Daily Telegraph, Austrian Minister in jail search gaffe 2004. címmel napvilágot látott tanulmánya szerint „egy ausztriai bv.-intézetben egy tréninggyakorlat alkalmával 70 fegyveres rendőr, legtöbben férfiak megrohmoztak egy női börtönt és megmotozták az intézmény lakóit, a fejmaszkot viselő rendőröknél gumibotok, pajszok és fegyverek voltak, a női fogvatartottakat felemelt kézzel a falhoz állították, közben a cellákat felforgatták rátafosva a ruhákra és fehérneműre, a személyes tárgyaikat pedig szétzúzták. Ezek után a nőket a börtön aulájába vezették, meztelenre vetkőztették, majd megmotozták őket. Egy, a kilétét felfedni nem kívánó elítélt a következőket mondta: „Arra kényszerítették, hogy meztelenre vetkőzzek, majd egy másik elítélt mellett előre kellett hajolnom amíg a tiszt intim vizsgálatot végzett rajtam, hogy nem rejtegetek-e drogot a testemben. Legjobb tudomásom szerint még okuk sem volt hogy ezt feltételezzék.”⁶

A női elítéltekre irányuló erőszak nem csak a személyzettől származhat. Az elítéltek közötti erőszak is súlyos problémát jelenhet. A Prison Improvement Project, Sao Paulo 2004-es tanulmány szerint a női börtönökben korábban a nőknek például erőszakos

elítéltek, az úgynevezett „étel-főnökök” miatt is szenvedniük kellett, akik az ételkiosztás során a többiek megfenyegetésével a legjobb helyeket foglalták el, és a legjobb ételeket szerezték meg. A problémát sikerült orvosolni az egyes részlegekben található étkezők megnagyobbításával illetve az egyéni evőedények rendszeresítésével, és azzal, hogy így az összes elítélt egyszerre ülhetett le étkezni.⁷

4. Az egészségügyi ellátás a női bv.-intézetekben

Az orvosi ellátás kérdése majdnem minden női börtön esetében problémát jelent. A bv.-intézetbe kerülő nők általában a társadalom szegényebb rétegeiből származnak, számos kezeletlen testi és szellemi egészségügyi problémával. A Shazia Rafiq, Justice and Equality for Women 2004. címmel megjelent tanulmányban foglaltak szerint Pakisztánban a női börtönökben az orvosi ellátás majdnem teljes egészében hiányzik. Szinte valamennyi nemi erőszak áldozatává vált, és teherbe esett asszony a börtönben kényszerül megszülni gyermekét, miközben el nem követett bűnért kerültek börtönbe. A bv.-intézetekben terhesgondozásban nem részesülnek, alultápláltak és túldolgoztatottak, végül a szülésre egy higiéniaát mellőző, szánalmasan rossz körülményekkel rendelkező végrehajtás-egészségügyi intézetben kerül sor. Mindezek nyilvánvaló eredménye az aránytalanul magas csecsemő- és szülőhalálozás egy olyan országban, ahol ezen felül is gyászos a csecsemő- és szülőhalálozási arány.⁸

Néhány országban a szabadságvesztésre ítélt nők többsége kábítószerrel visszaélés miatt ül, ezzel együtt a fogyasztás az intézetekben is jelen van. Többek között ez szolgáltatja a mentálhigiénés problémák és öngyilkossági kísérletek hátterét is. A bebörtönzésük, és a családjuktól, de különösképpen a gyermekeiktől való elszakadás a női elítéltekre nagyon súlyos hatással lehet. Gyakran annyira elkeseredettek, hogy önmagukban tesznek kárt, a csuklójuk vagdosásával, az arcuk és testük felkarcolásával.

A Rani D. Shandarkass: Where the mind is without fear and the head is held high: mental health and care of women and children in prison in Andhra Pradesh 2001. című tanulmány⁹ szerint a Hyderabad és Rajahmundry bv.-intézetek területén felállított egészségügyi központoknál hasznos kezdeményezés volt megfigyelhető. Az egészségügyi központ a következő lehetőségeket biztosította a női elítéltek számára:

- nők és gyermekek súlyának és magasságának mérése, egészségi állapotának felderítése,

- vérvizsgálatok (nőknek),
- fogászati vizsgálatok (nőknek és gyermekeknek),
- fül-orr-gégészeti vizsgálatok (nők és gyermekek számára, illetve szemvizsgálat, akiknek szükséges),
- általános vizsgálatok és ellenőrzések - vérnyomás, mell és bőrvizsgálat,
- nőgyógyászati vizsgálatok,
- egyéb problémák konzultációja - testi és szellemi problémák,
- ajánlások - dietetikai és gyógyszerelési.

Az orvosi ellátás javításának érdekében erőfeszítéseket szükséges tenni, illetve gyógyszerelési tanácsadás, a mentálhigiénés segítségnyújtás, és olyan programok alkalmazását kell lehetővé tenni, amelyek segítenek a nőknek a múltban elszenvedett erőszakot és sérelmeiket feldolgozni. A HIV-vírussal jelentős mértékben sújtott országokban a női fogvatartottak nagy száma is fertőzött. Igen fontosak az olyan, a káros következmények csökkentésére irányuló programok - mint például a tucscereprogram, vagy a fertőzést jelentő tűk felügyelete -, amelyek segítenek a fertőzöttek számára a betegséggel való együttélésben, miután kikerültek a börtönből. A Penal Reform International, Annual Report 2001. című tanulmányban foglaltak szerint 2000 szeptemberében a lettországi Ilguciem női börtönnek körülbelül 300 lakója volt. Közülük húszan HIV-fertőzöttek, a húszból tizenkilencen a büntető tárgyalásra vártak. A projekt 20 kijelölt oktató kiképzése volt, akik a többi női elítéltet oktatták az HIV/AIDS, nemibetegségek, hepatitisz és fogamzásgátlás témakörökben. Az oktatási órák heti rendszerességgel zajlottak. Márciusban a börtönben létrejött egy önszerveződő egyesület. Az AIDS Prevenációs Szervezet áprilisban szeminárium-sorozatot tartott ugyanitt. Ez volt az első eset, hogy ilyen nagyszámú, szociális munkásokból, civil szervezetek és hatósági képviselőkből álló 65 tagú delegáció látogatott a börtönbe és hallgatta meg a nők problémáit.¹⁰

5. Nemi erőszak, szexuális zaklatás és megalázás a női börtönökben

A börtönélet számos aspektusa lehet megalázó egy nő számára. A magánszféra hiányzik, és a büntetés-végrehajtási intézmények gyakran nem fordítanak elég figyelmet a nők speciális igényeire sem. Egy az US Department of State, Kenya country report 2004. címmel megjelent kutatás adatai szerint a kenyai börtönökben a nőknek nem volt tisztasági betét

biztosítva, és gyakran csak egy váltás ruhájuk volt, így azt csak meztelenül tudták kimosni.¹¹

Sajnos a nők védelme a nemi erőszaktól és szexuális zaklatástól gyakran nehezen oldható meg. Számos országban a női elítélteket nem védik meg a férfi börtönőrök zaklatásától. A US Department of State, Pakistan country report 2003. szerint Pakisztánban sok gyermek született a bv.-intézetekben, a férfi börtönőrök által gyakorolt nemi erőszak eredményeképpen.

Néhány országban a nemi egyenjogúság elvének bevezetése a női börtönökben szolgáló férfi börtönőrök számának növekedését eredményezte, ezzel a szexuális zaklatás nagyobb veszélyét is. A fogvatartott nők átkutatása nagyon kényes kérdés. Gyakran biztonsági okokból válik szükségessé, de jelentős kényelmetlenséget és megaláztatást is jelent. A legtöbb olyan országban, ahol a női börtönökben férfi börtönőröket alkalmaznak, a férfi börtönőrök számára nem engedélyezett a női elítéltek motozása, habár vannak kivételek is, mint az Amerikai Egyesült Államok, ahol a férfiakkal megengedett a nők ruházatának átvizsgálása.

Sokszor a problémás helyzeteket a nők a börtönbe érkezésükkor, a családi látogatások előtt vagy után, vagy egyéb alkalmakkor történő belső motozása jelenti. Az ilyen motozás és belső vizsgálat általános gyakorlat, amelyet rutinszerűen végeznek. Néhány esetben nyilvánvaló, hogy az ilyen motozások és vizsgálatok célja a megalázás, és a bebörtönzött nők „elítélte” státuszának érzékeltetése.

6. Kapcsolattartás a családdal

A családtól és gyerekektől való elszakíttóság a nőknek nagyobb feszültséget jelent a büntetésük letöltése során. A nők általában nagyobb felelősséget vállalnak a gyermeknevelésben, így a távolság komoly aggodalmat jelent számukra. Mindezek miatt a látogatási rend kialakítása különleges fontossággal bír a női bv.-intézetek esetében. Számos országban az anyák és gyermekeik közötti látogatás rácsos ablakon vagy üvegfalon keresztül történik, és igen rövid a beszélgetési idő. Más rendszerekben a gyermekek hetente egy napon látogathatnak akár több órán keresztül, és a látogatás helye szabadter vagy nagyobb terem. Az egykori Szovjetunió utódállamainak többségében az anyák számára negyedévente egy hosszú látogatás engedélyezett, amikor a gyermekek és a nevelőik akár 72 óráig maradhatnak a börtön egy kialakított lakrészében. Néhány olyan országban, ahol a női fogvatartottaknak formaruhát kell viselniük, családi napokat

szerveznek a gyermekek látogatására, ahol mind a börtönőrök, mind az elítéltek civil ruhát viselhetnek.

Léteznek olyan országok, ahol a börtönbüntetés óriási szegényt jelent, így a bebörtönzés után a nőket a családjuk kitagadja. Női szervezetek és civil közösségek támogatása segíthet az ilyen sorsú asszonyokon, hogy kibírják a börtönbüntetésüket, és hogy a szabadulásuk után is boldogulhassanak.

7. Kisgyermekes anyák a bv.-intézetekben

A gyermekek és csecsemők kezelése a börtönben problematikus kérdés. A börtönbüntetésüket töltő várandós anyák számára megfelelő szintű orvosi ellátás szükséges. Lehetőség szerint a szülést inkább külső kórházban kell lefolytatni, mint a börtönben. Amennyiben a szülés miatt a várandós anyákat külső kórházba szállítják nem szabad őket megbilincselni vagy egyéb módon az ágyhoz kötni.

Az anyák és csecsemőik, vagy gyermekeik bánásmódja jelentősen eltérő. Számos országban a szülés után a csecsemőt elveszik az édesanyjától és átadják rokonoknak vagy állami nevelőintézeteknek. Más országokban az intézeten belül van gyermekosztály, és a csecsemők és a kisgyerekek együtt élnek az édesanyjukkal. Néhány esetben a gyermekosztályon képzett gondozók dolgoznak, és az anyák naponta láthatják gyermeküket néhány órára. Más helyeken a gyermekosztályt maguk az elítéltek működtetik.

Az is jelentősen eltérő, hogy a gyermeket milyen korban választják el az édesanyjától. Vannak orszá-

gok, ahol a gyermek 18 hónapos koráig maradhat az édesanyjával. Más helyütt 6 hónapos koráig maradhat az anyjával a gyermek. Olyan országokban, ahol a gyermekgondozási színvonal alacsony, a gyermek egészen az édesanyja szabadulásáig maradhat.

A gyermekek orvosi ellátásának fejlesztésére irányuló programokat humanitárius, egészségügyi és gyermekjóléti szervezetek vállalhatják fel, amelyek magukban foglalhatják az egészségügyi állapot ellenőrzését, játékok és más szükséges eszközök biztosítását, és az anyáknak a gyermekgondozásban nyújtott segítséget.

Jegyzetek

¹ World Prison Brief Online 2004. november 12-i kiadása

² Women and the criminal justice system: a report of the Fawcett Society's Commission on Women and the Criminal Justice System, 2004

³ Phil Scraton and Linda Moore, *The Hurt Inside: the imprisonment of women and girls in Northern Ireland*, Northern Ireland Human Rights Commission, Belfast, 2004. 11-12.

⁴ Deacon serving in El Salvador finds hope behind bars, *The Record*, Episcopal Diocese of Michigan, 2004. 11.

⁵ *Protecting Their Rights: A Systemic Review of Human Rights in Correctional Services for Federally Sentenced Women*, Canadian Human Rights Commission, Ottawa, 2003

⁶ Michael Leidig, Austrian minister in jail search gaffe, *Daily Telegraph*, London, 2004. 03. 18.

⁷ *Prison Improvement Project-Sao Paolo, Follow-up Report*, British Council, 2004. 05.

⁸ Shazia Rafiq, Justice and equality for womn, *PakTribune*, www.paktribune.com.

⁹ Penal Reform and Justice Association, Gurgaon, 2001. 24-25.

¹⁰ Annual Report, 2001, Penal Reform International. 12.

¹¹ Country Reports on Human Rights Practices 2002, Kenya, US Department of State Washington DC.

Kecskés László
tanszékvezető egyetemi tanár

Beszámoló a magyar polgári jog kodifikálásának hányatott sorsáról és egy, a reményt újraélesztő tudományos ülésről¹

... sponte sua, sine lege fidem rectumque colebat.
(Ovidius, *Metamorphoses*, I.90)

1. Régóta átok ül a magyar polgári jog kodifikációjának ügyén. Történelmünk során tizenegy próbálkozásból eddig tíz nem hozott törvénykönyvben megtestesülő eredményt. Sikertelenek voltak az 1486. évi, az 1498. évi, az 1500. évi, az 1514. évi, az 1848. évi, az 1900. évi, az 1905. évi, az 1913. évi, az 1915. évi, az 1928. évi kezdeményezések és sajnos a 2008. évi „Szakértői javaslat az új Polgári Törvénykönyv tervezetéhez” című imponáló minőségű és terjedelmű kodifikációs anyag törvénykönyvvé válásában sem lehetünk még biztosak. „Így osztják a babért a földön, / Hol a szív sorsa siralom... / ... Hány ily darab játszódott már le / Ezen a monstre-színpadon?!“²

Már a magyar igazságszolgáltatás első korai reformere, az 1458. évi hatalomra kerülését követően új központosított igazságszolgáltatási szervezet kialakításához hozzákezdő és a korábbi konfliktusmegoldó jellegű törvényhozásunkat („a törvénykezést”) átfogóbb jogalkotási módszerekre áthangolni akaró Mátyás király sem volt teljesen sikeres. 1486. évi rendeletével, a „decretum maius”-szal széles értelemben vett polgári jogi törvényhozást kezdeményezett. Halálát követően aztán az 1498. évi országgyűlésen (VI. tc.) kiküldték a rendek Horváth Ádám ítélőmestert a régi szokások összeírására. Ő azonban csak a perjogi természetű szabályanyag összegyűjtéséig jutott. Az országgyűlés újabb megbízása, amelyet két év múlva a nyolcados törvényszék választott ülnökeinek adott (1500. X. tc.), szintén sikertelen volt. A rendek sürgetésére végül is a II. Ulászló által Werbőczy Istvánnak adott megbízás vezetett eredményre. Nem tudjuk pontosan, hogy mikor kapta a felkérést Werbőczy, de több éven át dolgozott munkáján, sőt alighanem már jóval a megbízás előtt gyűjtögette könyvének anyagát, amiről egy korabeli formuláskönyv is tanúskodik. A szerkesztésben segítségére voltak az ítélőmesterek és a királyi törvényszék ülnökei, akiket a király erre utasított. 1514-ben készült el a *Hármaskönyv*, amelyet Werbőczy benyújtott az országgyűlésnek megvizsgálá-

lás végett. Az országgyűlés erre bizottságot küldött ki, s az néhány nap múlva jelentette, hogy a munka az ország szokásjogával megegyezik, és felkérte a királyt, hogy hagyja azt jóvá, pecsétjével erősítse meg, és küldje meg a vármegyéknek kihirdetés végett, amivel az törvényerőre emelkedett volna. A király hamarosan ünnepélyes oklevélben megerősítette a *Hármaskönyvet*, kijelentvén, hogy tartalma az ország jogaival és szokásaival megegyezik, és elrendelte, hogy érvényes jog és törvény gyanánt fogadják el azt. Arról is értesítette II. Ulászló az Országgyűlést, hogy a könyvet megküldi a megyéknek, ami azonban nem történt meg, és így az nem emelkedett törvényerőre. Nem tudjuk pontosan mi volt ennek az oka. A legenda szerint a főnemesi pártnak a királyi udvarban működő lobbystái hiúsították meg a királyi tervet. Előbb a vármegyék számára szánt példányok másolásával foglalatostkodó írnokokat lázították munkalassításra, így a mű nem lett időben lemásolva annyi példányban, hogy jusson belőle minden vármegyének. Később pedig állítólag a király elől még a szentesítő pecsétet is elrejtették.³

Werbőczy célszerűbbnek találta más úton biztosítani műve elterjedését. 1517-ben Bécsben *Singreiner* (Singrenius) nyomdájában kinyomatta saját kiadásában, és a könyv gyorsan használatba került. Csakhamar közkedveltségnek örvendett, 1565-ben magyar, 1574-ben horvát nyelvre is lefordították, később a hazai görög kereskedők részére újjöröggre is. A magyar törvénytár anyagait tartalmazó díszes könyvsorozatba, a *Corpus Iuris*-ba is belekerült 1628-tól kezdve, s mint a jogi életben a törvényeknél is fontosabb és gyakrabban használt jogforrást a törvénygyűjtemény élére helyezték. Rendkívüli elterjedtségét bizonyítja, hogy több mint negyven kiadásban jelent meg a századok során, versbe is foglalták, és a magyar jogászság lépten-nyomon hivatkozott rá.⁴

Az 1848. évi XV. törvénycikk rendelte el aztán először „az ősiség teljes és tökéletes eltörlésének alapján polgári törvénykönyv” elkészítését, és „ezen törvénykönyv javaslatának a legközelebbi országgyűlés elibe” terjesztését. A rendelkezésére álló három hónapos határidőt a korabeli igazságügy-miniszter *Deák* Ferenc nem tudta tartani. Pedig a törvényelőkészítő osztály élére a kiváló képességéről, rendkívüli jogászai műveltségéről és korlátlan munkabírájáról ismert *Szalay* Lászlót nevezte ki, és kijelentette, hogy szívesen fogadja minden honpolgár közreműködését, és készséggel fogadná a jól kidolgozott törvényjavaslatokat is. *Szalay* László a *Pesti Hírlap* 1848. július 18-i számában már arról tudósított, hogy a készülő Polgári Törvénykönyv kidolgozásánál a francia *Code Civil*-t tekintik mintának. Mire azonban az igazságügyi minisztérium törvényelőkészítő

osztálya összehangolta volna tevékenységét, az ott dolgozók többnyire már más feladatokat kaptak. Szalay Lászlót a kormány diplomáciai megbízatással előbb Frankfurtba, majd Párizsba küldte. Titkára, *Irányi* Dániel kormánybiztos lett, a fogalmazó *Székely* József pedig bevonult katonának.⁵

Az 1848-ban kitűzött három hónap helyett végül 112 év múlva ért véget a magyar Polgári Törvénykönyv kidolgozására irányuló kodifikációs munka. Közben tekintélyes tervezetek sora látott napvilágot. Egyes „szakférfiaknak” adott megbízások alapján több résztervezet is elkészült már 1871 és 1892 között. Ezek közül – a házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvénycikk kivételével – egy sem emelkedett törvényerőre, sőt (az öröklési jog javaslatát leszámítva, amelyet a képviselőház igazságügyi bizottsága is végigtárgyalt, és az 1889. évben el is fogadott) még az előkészítés korai szakainál sem jutottak tovább. A részleges kodifikáció sikertelensége következtében felmerült az egységes tervezet elkészítésének szükségége. A kezdeményező szerep ekkor Erdély Sándor igazságügy-miniszteré volt, ő fektette le az egységes kodifikáció programját, gondoskodott annak szervezetről és biztosította az első szöveg előkészületeit. Az első lépés ebben az irányban az volt, hogy a tervezet elkészítése céljára az igazságügyi minisztériumon belül állandó bizottságot szerveztek. Ez a bizottság – az igazságügy-miniszter elnöklete alatt – szerkesztő, tanácskozó és segédtagokból állott. A bizottság szerkesztő és tanácskozó tagjai a bírói, ügyvédi, közigazgatási és jogtanári kar tagjaiból kerültek ki. A bizottság munkálatait mint vezető tag *Vavrik* Béla akkori királyi kúriai tanácselnök, azontúl pedig 1905 június havában igazságügy-miniszterré történt kinevezéséig, *Lányi* Bertalan akkori miniszteri tanácsos, az igazságügyi minisztérium törvényelőkészítő osztályának főnöke vezette. Ennek a bizottságnak és szerkesztő tagjainak 13 évi munkássága eredményeképpen a törvénykönyv tervezetének első szövegét *Plósz* Sándor igazságügy-miniszter 1900. év november havában tette közzé. A tervezet bő anyaggyűjteménye termékenyítőleg hatott a magánjog irodalmára és a bírói gyakorlatra, mely számos tételét magáévá tette. Az előkészítő bizottságra a tervezet első szövege indoklásának közzététele után az a feladat várt, hogy a tervezetet ért bírálat eredményeinek felhasználásával az első szöveget részleteiben tárgyalja és szerkezetileg is egységes szöveggé dolgozza át. A tervezet ezen második szövegének kidolgozása előtt a bizottságnak tüzetes bírálati anyagot kellett szereznie, azután pedig a tervezet alapvető fő kérdéseit bizottsági tárgyalással eldöntenie. Ennek a munkának az eredményeit 1906. év elején a bizottság vezetősége kilenc kötetben a következő cím alatt tette közzé: „A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének

további tárgyalását előkészítő főelőadmány és a tervezetre vonatkozó bírálati anyag.” Ez a nagyszabású előkészítő munkálat a további tárgyalásnak csak egyik láncszeme volt, mert a benne foglalt rendkívül értékes anyag felhalmozása tette lehetővé, hogy a tervezet második szövege aránylag rövid idő alatt elkészüljön. Az ezt előkészítő bizottság 1908 végéig működött és azután közrebocsátotta a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének fő kérdéseire vonatkozó bizottsági tárgyalások anyagát. Az előkészítő munkálatok befejeztével egyes előadók kaptak megbízást a tervezet második szövegének kidolgozására. Ezt az anyagot véglegesítette a *Székely* Ferenc igazságügy-miniszter által készített tervezet, az úgynevezett „bizottsági szöveg”, amelyet *Balogh* Jenő igazságügy-miniszter 1915. május 15-én terjesztett az országgyűlés képviselőháza elé.⁶ Az ötven tagú országgyűlési különbizottság az általa a negyedik tervezetben végzett módosító munkálatokat azzal a javaslattal zárta, hogy azt az országgyűlés csak a világháború befejezése után vitassa meg. Az I. világháború és Trianon után a törvénykönyv előkészítésének munkálatai 1922-ben kezdődtek el újra. Ezek eredményeként született meg – ötödik szöveggé – „Magyarország Magánjogi Törvénykönyvének Törvényjavaslata” (Mtj.), amely 1928. március 1-jén került az Országgyűlés Képviselőháza elé. Ebből a tervezetből sem lett azonban törvény. Főként azért nem, mert a magyar magánjog szokásjogként hatályban volt az I. világháborút követően az országtól elcsatolt területeken is, ha viszont e tervezetből törvény lett volna, akkor ennek a területi hatálya értelem szerint csak a Trianon utáni országhatárokig terjedhetett volna.⁷

2. „Kodifikálatlan kódex. Azaz, pontosabban szólva, törvényé nem vált (törvénytelen) kódex. Furcsa műfaj. De tény az, hogy van.....”⁸ – állapította meg *Reitzer* Béla a törvényé nem lett 1928. évi Magyar Magánjogi Törvényjavaslattal kapcsolatban. A történelem ismétli önmagát? Ez a kérdés azért vetődik fel kísértetiesen, mert a *Vékás* Lajos akadémikus által csaknem egy évtizedes alapos tudományos munkával előkészített új magyar Polgári Törvénykönyv tervezetet 2007 nyarától nagyon hasonló adminisztratív hányattatások érték mint a magyar Polgári Törvénykönyv létrehozatalára irányuló korábbi magyar kodifikációs törekvéseket. Erről *Vékás* professzor úr egy közelmúltban megjelent tanulmányában a következők szerint számolt be:

A Kormány a polgári jogi kodifikációról szóló határozatával elrendelte „a polgári jog, ezen belül a Polgári Törvénykönyv átfogó korszerűsítésére irányuló munkálatok megkezdését”. A kormányhatározat szerint „a felülvizsgálat közvetlen célja egy korszerű, a nemzetközi gyakorlatnak és elvárások-

nak megfelelő Polgári Törvénykönyv megalkotása, amely a gazdaság alkotmányaként a civilisztika alaptörvénye lesz". A kormányhatározat kinevezte a Polgári Jogi Kodifikációs Főbizottság tagjait, és elrendelte Szerkesztőbizottság és munkacsoportok létrehozását.⁹

A munkacsoportok javaslataira támaszkodva a Szerkesztőbizottság kidolgozta az új Polgári Törvénykönyv Konceptióját, és azt a Főbizottság vitára alkalmasnak találta. A Kormány 2002-ben a Konceptiót a Magyar Közlönyben közzétette, és szakmai vitára bocsátotta. A vitában megfogalmazott módosító javaslatokat a Szerkesztőbizottság a 2002. év folyamán megvitatta, és a Konceptiót átdolgozta. A Főbizottság 2002. november 18-án tartott ülésen tárgyalta meg a Szerkesztőbizottság előterjesztését, azt – néhány módosítással – elfogadta és a Kormány elé terjesztette. A Kormány jóváhagyta a Konceptiót, és határozata mellékleteként közzétette azt a Magyar Közlönyben. A Kodifikációs Főbizottság egyidejűleg elfogadott egy Tematikát, amely a Konceptió alapján a normaszöveg kidolgozásának vezérfonalául szolgált. A Konceptió és a Tematika együtt került közzétételre 2003 februárjában a Magyar Közlöny különszámában.¹⁰

A Szerkesztőbizottság ezek alapján elkészítette a szakmai vitára szánt – és Vitatervezetnek nevezett – első tervezetet, és annak normaszövegét indoklással együtt a 2006. év folyamán az Igazságügyi Minisztérium honlapján közzétette, és vitára bocsátotta. 2007 első félévében számos fórumon – a Magyar Jogász Egylet és annak több megyei szervezete, a Magyar Ügyvédi Kamara, a Magyar Országos Közjegyzői Kamara, a Pécsi Ítéltábla, a Szegedi Ítéltábla, egyetemi jogi karok és más szervek rendezésében – megtartott viták keretében hangzottak el módosító észrevételek. Írásban – többek között – a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiuma, a Legfőbb Ügyészség, a Budapesti Ítéltábla, a Magyar Országos Közjegyzői Kamara, minisztériumok és más országos hatáskörű szervek, egyetemi jogi karok és magánszemélyek nyilvánítottak kritikai véleményt és tettek jobbító javaslatokat.¹¹

2007. augusztus 30-án – mielőtt a Szerkesztőbizottság a Vitatervezetre beérkezett észrevételeket és javaslatokat értékelni tudta volna, és annak alapján a Vitatervezetet átdolgozta és véglegesítette volna – az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium civilisztikai szakállamtitkára a Kormánykabinet döntésére hivatkozva közölte a Főbizottság elnökével, a Vitatervezet alapján a Kormánynak benyújtani kívánt Tervezetet az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium készíti el. A Kormány az 1050/1998. (IV.24.) Korm. határozatot nem helyezte ugyan hatályon kívül, de a Kormánykabinet döntése alapján a Szerkesztőbizottság elnökének és tagjainak felelőssége a kodifikáció további

menetéért megszűnt.¹² A kialakult helyzethez jól illeszkedtek hangulatilag és tematikailag is a tanulmányba beépített keserű, feszes Ady-sorok: „Még magasról nézvést / Megvolna az ország. / Werbőczi-utódok / Foldozzák, toldozzák.”

A jogásztársadalom számára mind ez ideig nem vált nyilvánvalóvá, hogy az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium szakmai szempontból érthetetlen döntésének mi állt a háttérben. Ha egyáltalán minisztériumon belüli elhatározásról van szó, akkor ez azért is furcsa, mert a kódextervezet gyorsított adminisztratív végigvitelében kulcsszerepet vállaló Gadó Gábor szakállamtitkár a polgári jog szélesebb összefüggései iránt eddig nem mutatott különösebb érdeklődést, elsősorban társasági jogásznak tartják. Igaz, az akkori, rövid ideig, csupán 261 napig hivatalban volt, közjogi szakmai háttérrel érkező igazságügy-miniszternek – korábbi helyettes ombudsman – Takács Albertnek már miniszteri kinevezése idején voltak arányérzék-zavart tükröző, ambíciózus nyilatkozatai. Az Országgyűlés rendészeti bizottsága előtt tartott 2007 májusi meghallgatásán például azt mondta, hogy „a nagy igazságügy-minisztereket mindig arról jegyezték meg, hogy működésük alatt egy polgári törvénykönyvet elfogadtak”. Az alkotmányügyi bizottság tagjai körében pedig arról beszélt, hogy „nagyon-nagy” büszkeséggel töltené el, ha az ő hivatali ideje alatt lépne hatályba az új Ptk.¹³

A Szerkesztőbizottság vitatervezete normaszövegének és indoklásának szerzői ezt követően határozták el, hogy – az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium által készítendő hivatalos tervezet munkálataival párhuzamosan – Szakértői Javaslatot készítenek. Ebben a Javaslatban a szerzők figyelembe vették a Vitatervezetre tett nagyszámú szakmai észrevételt, és – erőik szerint – kijavították annak hibáit és hiányosságait. Tekintettel arra, hogy a Javaslat magántervezetnek számít, a szerzők a kidolgozás során nem érezték magukat kötve a Konceptióhoz és a Tematikához, és azoktól néhány olyan helyen eltértek, ahol szakmai meggyőződésük más megoldást tartott szükségesnek. A Javaslat könyv formában való közzétételének legfőbb célja az volt, hogy – hivatalos támogatást remélve – az a lehető legtöbb kérdésben jótékonyan befolyásolja a törvényhozás további menetét. Emellett azt is szándékolták, hogy egy közel évtizedes munka eredménye – amelyhez számtalan bíró, ügyész, ügyvéd, más gyakorlati jogász és egyetemen oktató kolléga adott felbecsülhetetlen hozzájárulást – ne maradjon ismeretlen az utókor számára.¹⁴ A tervezett könyv 2008 márciusában meg is jelent, és ugyanezen hónap végén ünnepélyes bemutatójára is sor került.

3. A magyar jogásztársadalom jeles képviselői megtöltötték 2008. március 31-én délután a Magyar

Tudományos Akadémia Székházának Felolvasótermét. Rangos tudományos rendezvényre került sor abból az alkalomból, hogy a Complex Kiadó gondozásában megjelent a Vékás Lajos akadémikus által szerkesztett „Szakértői javaslat az új Polgári Törvénykönyv tervezetéhez” című több mint 1200 oldalas kötet. Sólyom László jelenlegi köztársasági elnök, Mádl Ferenc volt köztársasági elnök, Vízny E. Szilveszter, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Németh János, az Alkotmánybíróság volt elnöke és Draskovics Tibor igazságügy-miniszter is jelen volt a konferencián. Rajtuk kívül akadémikusok, jelenlegi és volt alkotmánybírók, legfelsőbb bírósági és más felső bírók, törvényszerkesztő-hivatalnokok, jogtanácsosok, ügyvédek, professzorok és joghallgatók lelkes, demonstratíven ünnepelni készülő hada népesítette be az MTA IX. osztályának rendezvényét. Az ünnepelt Vékás Lajos professzor és az általa vezetett 19 tagú szakértői bizottság volt, akik csaknem egy évtizedes tudományos alaposságú kodifikációs munkájuk eredményét tették le az asztalra a vaskos kötet formájában.

Vékás Lajos professzor ragyogó boldogsággal tartotta meg mintegy bő félórás klasszikus, akadémiai stílusú előadását. Csak a műről és annak tudományos, tudománytörténeti, jogtörténeti, összehasonlító jogi és integrációs jogi összefüggéseiről beszélt. A magyar magánjog fejlődésvonalát elemezve kiemelte, hogy Magyarország polgári átalakulásának történelmi kacskaringóit szemléletesen tükrözi a magánjogi kódex megalkotásának viszontagságos története. Vékás professzor előadásában rámutatott arra, hogy a kódex mint törvényhozási forma a XX. század végére sokat veszített régi fényéből. Egyesek egyenesen úgy vélik, hogy a nagy átfogó kódexek kora lejárt, a törvénykönyvalkotás, mint jogalkotási módszer meghaladott. A gyakran elhangzó vélemény szerint az életviszonyok változása olyan gyors, a fejlődés irányai annyira kiszámíthatatlanok, hogy kódex-igényű szabályozásukhoz hiányzik a kellő előrelátást biztosító szükséges társadalmi stabilitás. Ezzel a vélekedéssel szemben megállapítható, hogy a demokratikus államberendezkedésnek egyik legfontosabb követelménye a jogbiztonság, amelyet hatékonyabban szolgálhat egy színvonalasan megalkotott kódex, mint a törvényhozó napi buzgalma és a szabályok követhetetlen áradata. Sőt, talán éppen a törvényhozó túlbuzgósága és a jogszabályi dzsungel miatt olyan ködös a kép, hogy reménytelennek látszik a rendszerhez szükséges elveket megtalálni. Ahogy Mayer-Maly találóan írja: így lesz a tökéletlenségből sorsszerűség.

A XIX. századi kodifikációk sajátos társadalmi feltételei (és feltételezései) természetesen réges-rég elmúltak. A feltörekvő liberális polgári osztály

ideológiai eszméi társadalmi fedezettel amúgy sem hosszú ideig rendelkeztek, és nyilván visszahozhatatlanok. Kérdés, hogy az eredeti társadalomképek a klasszikus magánjogi kódexek megalkotása óta bekövetkezett alapvető változásai elvi értelemben is megkérdőjelezzék-e a törvénykönyvalkotás létjogosultságát. Nyugat-Európában ma már kétségkívül teljesen hiányzik a XIX. századi nagy magánjogi kodifikációk „felhajtó erejének” másik fontos összetevője, a nemzetállami keretek közötti jogegységesítés eszméje is. Vitathatatlan tény: elhalványultak az átfogó törvénykönyvek létrehozását a XIX. században jelentősen támogató politikai megfontolások, mindenekelőtt a nemzetállamok kialakításának szempontjai, bár az utóbbi évtizedekben létrejött új államok esetében (különösen a Baltikumban és a Balkánon) ezek szerepét sem lehet tagadni. A történelmileg megkésett nemzetállami törekvések adhatnak, és valóban adnak is bizonyos politikai hátszelet a kodifikációknak, de önmagukban nem volnának elegendőek, ha az ellenható tényezők valamennyien megkérdőjelelhetetlennek bizonyulnának.

Vékás Lajos szerint a kodifikációt támogató érvek közül egy döntő tartalmi szempont vitán felül túlélt a törvénykönyvalkotás XIX. századi hőskorát: ez pedig a jogalkotás rendszer iránti szükséglete. A kellően absztrahált, rendszerbe foglalt, azaz kodifikált normák alkalmasabbak az életviszonyok gyors változásainak követésére, mint az egymást sebesen kergető és a részletekbe vesző egyedi és eseti jogszabályok áttekinthetetlen tömege. A külföldi példák is azt mutatják, hogy megmaradt a homogén vagy hasonló jogi módszert alkalmazó normákat koherens rendszerbe foglaló, egységes terminológiára épülő, a jogi normákat racionálisan rendező, a jogalkotó számára ésszerű rövidítéseket lehetővé tevő, a jogkeresők és a jogalkalmazók számára egyaránt könnyebb áttekintést és eligazodást biztosító és – mindezek érdekében – tudományosan előkészített törvénykönyvek iránti igény.

A jelenleg hatályos Polgári Törvénykönyv egy olyan korban (1953 és 1959 között) fogant és született meg, amely a lehető legszűkebb határok közé szorította vissza a magánjogi vagyoni forgalom természetes társadalmi feltételét, a magántulajdont. Érthető ezért, hogy az 1990-es rendszerváltozás óta eltelt időszak mélyreható gazdasági és társadalmi változásait a törvényhozónak gyakori módosításokkal kellett követnie. A polgári jognak az áruviszony elvont kategóriájára szabott és ezért absztrakt normái – közismerten – lényeges gazdasági és társadalmi változások túlélésére is képesek. Az elmúlt közel két évtizedben lejátszódott folyamatok mégis olyan mértékű és horderejű változásokat eredményeztek a magánjogi viszonyok területén, hogy azok jogi

rendezése átfogó reformot igényelt, és egy új Polgári Törvénykönyv megalkotását tette szükségessé. A mai helyzetnek szimbóluma lehet az a tény, hogy a Ptk. közel száz kisebb-nagyobb módosításának négyötöde a rendszerváltás utáni időszakra esik. Egy új törvénykönyv megalkotása mindezek miatt elkerülhetetlenné vált.¹⁵

1998-ban, az új Polgári Törvénykönyv munkálatainak megindításakor – Vékás akadémikus szerint – nem volt megkerülhető az a kérdés sem, hogy az európai uniós jogegységesítés belátható távlatait figyelembe véve értelmes megoldás-e a magánjogot nemzeti keretek között kodifikálni, hiszen a XX–XXI. század fordulójára a magánjogi kodifikációs tevékenység fő áramlatai összeurópai szintre tevődtek át. Fel kellett tennünk ezt a kérdést annak ellenére, hogy az egyik legpolgárabb európai államban, Hollandiában éppen ekkorra zárult le a magánjog új átfogó kodifikációja, és hasonló jogalkotási tervek valósultak meg szinte valamennyi európai poszt-socialista országban is. A holland törvénykönyv (*Burgerlijk Wetboek*) példája nem feltétlenül perdöntő. Hollandiában ugyanis egy több évtizedes kodifikációs folyamat részeredményei fokozatosan nyertek törvényi formát, s a holland kódex legtöbb könyve 1992-ig elkészült, és hatályba is lépett.

Az Európai Közösség magánjogi jogalkotása megkezdődött ugyan már az 1980-as években, de csak az 1990-es évek közepén kezdett igazán kibontakozni, és ekkor láttak napvilágot a nemzetközi befolyásra igényt tartó magánkodifikációk fontosabb eredményei: az UNIDROIT Alapelvek és a Lando Bizottság által készített Európai Szerződési Jogi Alapelvek. Megállapíthatjuk: az európai magánjogi jogegységesítés eszméje éppen azokban az években tört utat magának, amelyekben Közép-Európa egykori szocialista országai napirendre tűzték magánjoguk nemzeti újra-kodifikációját.

4. A kódex-tervezetnek a 2007. nyara óta – adminisztratív értelemben – hányatottá vált sorsáról *Wellmann* Györgynek, a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiuma vezetőjének előadásából kaphattunk képet. *Wellmann* György előadásában kifejtette, hogy valamennyi résztvevő tudatában van annak, hogy nem egyszerűen egy jogi szakkönyv szokványos bemutatójáról van szó, hanem – ahogy arra a rangos helyszín is utal – a hazai civilisztikai tudományos élet, sőt az egész hazai jogi közélet kimagasló jelentőségű eseményéről. Az esemény súlyát maga a mű adja. Rendhagyó múrőről van szó, hiszen ez nem egy kommentár, hanem magának az új kódexnek a szerzők által javasolt tervezete, valamint annak igen részletesen kidolgozott indokolása. Törvénytervezetről lévén szó, ez a mű a gyakorlat számára íródott, azonban a legnagyobb szintű tudományos

igényességgel. Méltó a nagy elődhez, a hatályos Polgári Törvénykönyvhez.

Ez a mű elválaszthatatlanul összefügg az új Polgári Törvénykönyv 10 éve folyó kodifikációjával, ezért – mondta *Wellmann* György – annak bemutatása és méltató értékelése sem történhet meg önmagában, hanem annak kapcsán óhatatlanul szólni kell magáról a magánjogi kodifikációról is: „Természetesen nem kívánom felidézni a kodifikáció egész eddigi történetét, az azonban megkerülhetetlen, hogy utaljak rá: e könyv létrejöttét a kodifikáció menetében bekövetkezett különös fordulat váltotta ki. Az történt ugyanis, hogy a Kodifikációs Szerkesztőbizottság által készített és szakmai vitára bocsátott Vitatervezetnek az igen jelentős számú és súlyú szakmai észrevételek alapján történő átdolgozását – a Kormánykabinet döntése alapján – 2007 szeptember elejétől már nem a Szerkesztőbizottság végezhette el, hanem a kódex előkészítésének a folytatását az igazságügyi tárca vette át. Vékás Lajos, a Kodifikációs Főbizottság elnöke ekkor határozta el, hogy a Vitatervezet normaszövegének és indokolásának a szerzőivel – valamint további szerzők bevonásával – a szakmai észrevételek alapján maguk is átdolgozzák a Vitatervezetet és azt magántervezetként könyv formájában megjelentetik. Így jött létre ez a mű, amelynek megjelenéséért köszönet illeti az azt alapítványi formában pénzügyileg támogató ügyvédek és ügyvédi irodákat, valamint a Complex Kiadót, amely annak megjelentetése során nyilvánvalóan nem üzleti szempontokat tartott elsősorban szem előtt. Közben a hivatalos kodifikáció folyamata is tovább zajlott: számos egyeztetésre került sor szakmai és társadalmi érdekképviselői szervezetekkel; ez év februárjában pedig sor került a tervezet közigazgatási egyeztetésére, majd az annak során beérkezett észrevételek alapján a hivatalos tervezet újabb átdolgozására. Jelenleg tehát a készülő új Polgári Törvénykönyv tervezetének két változata létezik: a könyv formában a napokban megjelent és magántervezetnek számító Szakértői Javaslat, amely egy lezárt, befejezett mű, és a hivatalos tárca javaslat, amely minden bizonnyal számos változáson megy majd még keresztül. Ez a két tervezet nem független egymástól, hiszen mindkettőnek a Vitatervezet és az arra érkezett szakmai észrevételek képezik az alapját, kidolgozott szakmai indokolása viszont csak a magántervezetnek van. A két tervezet között természetesen számos tartalmi eltérés lelhető fel. A Szakértői Javaslat előnye, hogy ez egy koherens alkotás, amelyet a tiszta szakmaiság jellemez, hiszen szerzőit minden külső körülménytől mentesen csak az elfogulatlan szakmai meggyőződésük vezette és esetenként a Konceptiótól és a Tematikától is eltérhettek. Ugyanakkor a szerzőknek szükségképpen nélkülözniük kellett a hivatalos közigazgatási egyeztetés

során beérkezett hasznos szakmai észrevételeket. A hivatalos tervezetnek viszont éppen ezeknek a szakmai észrevételeknek a befogadása vált az előnyére, miközben persze különböző lobb- és tárcaérdekek is szükségképpen érvényre jutottak.”

Wellmann György hangsúlyosan rámutatott, hogy tervezetből lehet ugyan kettő, magánjogi kodifikáció azonban csak egy van és az Országgyűlés elé is csak egyetlen törvényjavaslat vihető. A jelenlegi két szövegváltozatnak tehát szükségképpen össze kell nőnie és egységes egésznek kell alkotnia mire az Országgyűlés elé kerül. A Legfelsőbb Bíróság már a közigazgatási egyeztetésre bocsátott tervezetre tett észrevételeiben is úgy foglalt állást, hogy a kodifikáció eredményes befejezésének egyedüli garanciáját abban látja, ha az igazságügyi tárca a kodifikációs bizottságokkal együttműködve, e bizottságok szakmai kontrolljának az igénybevételével készíti el azt a végleges törvényjavaslatot, amely alkalmas arra, hogy azt az Országgyűlés elfogadja. Wellmann György optimista és bíz benne, hogy az új Ptk. koncepciója kedvező végkifejlet előtt áll. Az ünnepelt mű előszavában Vékás Lajos a Szakértői Javaslat közzétételének legfőbb célját abban jelölte meg, hogy az „a lehető legtöbb kérdésben jótékonyan befolyásolja a törvényhozás menetét.” Wellmann úgy véli, hogy az igazságügyi tárca is nyitott a Szakértői Javaslatban megjelenő szakmai értékek hasznosítására, de a jogász hivatásrendeket képviselő szervezetek, illetve maga az egész jogász szakma el is várja ezt az igazságügyi kormányzattól. A szerzők feszített ütemű munkájának és a kiadó gyorsaságának köszönhetően a Szakértői Javaslat még időben készült el ahhoz, hogy – a kodifikáció hivatalos időbeli ütemezését is figyelembe véve – megfelelően hasznosítható legyen a törvényhozás folyamatában.

A Szakértői Javaslat tudományos és szakmai értéke felbecsülhetetlen, annak kidolgozásában szerzőként a polgári jog tudományának legkiválóbb művelői, valamint kimagasló tudású gyakorló jogászok vettek részt. A kötetet 19 szerző jegyzi. Noha egy könyvbemutatónak általában elengedhetetlen tartalmi kelléke a szerzők név szerinti megemlítése és méltatása, Wellmann György mégis szándékosan mellőzte ezt, mégpedig azért, mert e műnek rajtuk kívül valójában még nagyon sok „szerzője” van. Bizonyos értelemben ugyanis szerzőknek tekinthetők mindazok, akik az elmúlt 10 év alatt valamilyen szinten (munkabizottságok tagjaiként, tanulmányok készítőiként stb.) részt vettek a kodifikációban, továbbá mindazok a bírák, ügyészek, ügyvédek, egyetemi oktatók és más jogászok akik a szakmai viták során észrevételeikkel, javaslataikkal járultak hozzá ehhez a hatalmas munkához.¹⁶

E mű igazi értéke természetesen a kimagasló szakmai minőségében rejlik, de azért mennyiségi,

terjedelmi mutatói is impozánsak, hiszen ilyen méretű kodifikációs munka közel 50 éve – a hatályos Ptk. megalkotása óta – nem készült Magyarországon. A Javaslat összesen 1557 §-ból áll, ami jóval több, mint a kétszerese a hatályos Ptk. §-ainak.

A Javaslat magas szakmai színvonalának a garanciája, hogy kitűnő arányérzékkel merít több „tisza forrás”-ból. Így bőségesen merít külföldi kodifikációs példákra, anélkül azonban, hogy elkötelezné magát egyetlen külföldi modell mellett is; azokon a területeken, ahol az indokolt, a szükséges mértékben figyelembe veszi az Európai Unió jogalkotását; különösen a szerződési jog területén felhasználja a nemzetközi jogalkotás eredményeit (Bécsi Vételi Egyezmény; Unidroit Alapelvek; Európai Szerződési Jogi Alapelvek); és végül de nem utolsósorban: beépíti a kódexbe a Ptk. több évtizedes bírói gyakorlatából a Legfelsőbb Bíróság arra érdemes elvi iránymutatásait.

A Javaslat nem törekszik a mindenáron való változtatásra, hanem alapvetően az élő jogból indul ki és azon csak ott és annyiban kíván változtatni, ahol és amennyiben azt a gazdasági és társadalmi viszonyok mai követelményei elengedhetetlenül szükségessé teszik. A Javaslat tehát még akkor is a létező jogot választja, ha az újító megoldások egyébként helyesek lennének, de a jogrendszerben, a társadalomban aránytalan megrázkódtatásokat okoznának.

A Javaslat a polgári jog által szabályozható életviszonyok lehető legszélesebb körét magában a kódexben kívánja szabályozni. Ugyanakkor – nagyon helyesen – abból indul ki, hogy a törvénykönyv tartalmi határait csak addig helyes tágitani, amíg a kodifikáció pozitív hatásai (az egybefoglalt normák módszerbeli egysége, a terminológiai azonosság) érvényesülnek és megkönnyítik a jogalkalmazást. Azon természetesen már lehet vitatkozni, hogy ugyanezen elv alapján ki, hol tartja meghúzhatónak a kódex tartalmi határait. A családjogi joganyag törvénykönyvbe való beépítésének az indokoltsága vitán felül áll. Dogmatikai szempontból ugyanez a helyzet a társasági jog esetében is, ha azonban a mára kialakult tényleges jogi helyzetet vesszük alapul, már nem ilyen egyértelmű a kérdés. 2006. július 1. napjával ugyanis hatályba lépett a gazdasági társaságokról szóló 2006. évi IV. törvény és ennek megfelelően eredetileg a Vitatervezet sem kívánta a társasági jog anyagát a kódexbe integrálni. A Szakértői Javaslat legnagyobb meglepetése és újdonsága ehhez képest az, hogy 228 paragrafus terjedelemben beépíti a Személyek Könyvbe a gazdasági társaságok szabályozását. A társasági jog egyik legkitűnőbb hazai elméleti művelője – Kisfaludi András egyetemi tanár – által készített társasági jogi rész szakmai kvalitásai elvitathatatlanok, az indoklás pedig meggyőzően érvel

amellett, hogy miért indokolt a gazdasági társaságokat a polgári jog keretében szabályozni.

5. Recenzens egy hihetetlennek tűnő történetnek lett részese nem sokkal azt követően, hogy az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium 2007 augusztusában visszavette az új Polgári Törvénykönyv tervezetének az előkészítését. Kora ősszel elektronikus levelet kapott egy pécsi nappali tagozatos joghallgatótól. Arról írt a fiatalember, hogy eddigi jogi tanulmányait nagyon megszenvedte. Most negyedéves korában tudta csak felvenni a polgári jog tárgyat, mivel három éven keresztül nem tudott levezsgázni római jogból. Jelenlegi elfoglaltságai miatt nem tud előadásokra járni, viszont nagyon nagy megtiszteltetés érte a közelmúltban, lévén, hogy tagja lett az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium Polgári Jogi Kodifikációs Bizottságának. Később kiderült, hogy ez azért túlzás, mert valójában egy társadalmi szervezet elnökének a szakértőjeként vett részt a kodifikációs értekezleteken.

A tudományos ülésen elnöklő Harmathy Attila akadémikus-professzor megköszönte Víz E. Szilveszternek, az MTA elnökének, hogy házigazdaként helyet biztosított a rendezvénynek. Kiemelte, hogy agykutató létére végighallgatta a jogi előadásokat. Recenzens ehhez annyit fűz hozzá, hogy reményei szerint Víz akadémikust agykutatói munkájában nem zavarja meg az a skizofrén parabola, ami a magyar jogászai szakmával kapcsolatban elé tárulhatott az új Polgári Törvénykönyv tervezetének adminisztratív kiterjedésével.

Az 1928. évi Magyar Magánjogi Törvényjavaslat elakadása ellenére optimizmusát megőrző korabeli szakíró, Reitzer Béla a Jogtudományi Közlöny hasábjain – a mai igényes jogászoknak is reményteljes adva – Ovidiust (Metamorphoses I.90) megidézve írt, a hűséget és az egyenlőséget kiemelten fontosnak tartva arról, hogy „ha azután eljön, mert el kell jönni megint annak az időnek, amikor a béke megint helyreáll a lelkekben és a zsebekben, itt lesz előttünk az a rengeteg értékes tapasztalat, amelyet a törvényerőre emelkedő kódex végleges szövegezésénél nem mint találgatásokat, hanem mint az élet által már helyesnek elfogadott megoldásokat, habozás nélkül iktathatunk be törvénytárunkba. S ha az aranykorszaknak az az ideális állapota nem is tér vissza, amely a költő szavai szerint sine lege fidem rectumque colebat, a sponte sua képződött nagyszerű magánjogi kódex ott fog állni, mint sziklaszilárd vára a jogbiztonságnak, ahol a jogkereső tévelygés nélkül menedékre talál. S ezt a várat nem az óriások építették aranybérért, hanem a nép maga hordta oda önkéntesül az építés anyagát és a ragasztó erőt.”¹⁷

A régiékeknek a magyar polgári jogi kodifikáció ügyéért érzett felelősségét tükrözik a következő gon-

dolatok is: „Végeredményben mindig a gyakorlati élet mutatja meg, helyesen van-e megalkotva valamely jogszabály, vagy sem. A hiba csak az, hogy ha már egyszer meg van alkotva és tételes erővel fel van ruházva, a kísérelkezés igen drága tandíjat követel és a hiba kijavítása nem könnyű. Hányszor tapasztaltuk azt, hogy nyilvánvalóvá vált, s a köztudatba is átment egyik vagy másik jogszabály, sőt jogintézmény helytelensége és az étellel való kontroverziája. Mégis évek, sőt nem ritkán évtizedek kellettek ahhoz, hogy a szükséges változások megtörténhessenek.”¹⁸ Ami pedig a bürokrácia részéről tapasztalható adminisztratív kapkodással szemben felhozható elődeink bölcsességéből: „Magától értetődő, hogy a kodifikálási munkálatokat nem szabad forszírozni, nem szabad siettetni.” „Ily nagy horderejű kódexnek nem szabad zárt ajtó mögött készülnie, hanem a legnagyobb nyilvánosság előtt, még ha az hosszabb, időt is igényelne.”¹⁹ „Egy kodifikált magánjog olyan nélkülözhetetlen kultúrtényező, hogy a nélkül egy ország konszolidálása el sem képzelhető.”²⁰ Végül pedig jogászai szakmánként szólva, még egyszer Adyval: „Árvult kastély gondját / Kóbor kutya őrzi, / Hivásd a törvénybe, / Ha tudod, Werbőczy.”²¹

Jegyzetek

¹ Konferencia a Magyar Tudományos Akadémián 2008. március 31-én a Vékás Lajos akadémikus által vezetett Kodifikációs Bizottság „Szakértői Javaslat az új Polgári Törvénykönyv tervezetéhez” című művéről.

² Ady Endre: Finita

³ Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Politzer Zsigmond és fia jogi könyvkereskedés kiadása, Budapest 1946. 190-191. o.

⁴ Eckhart Ferenc: i. m. 190-191. o.

⁵ F. Kiss Erzsébet: Az 1848-1849-es minisztériumok. Budapest 1987. 388. o., Horváth Attila: A magyar magánjog átalakítása 1848-ban (Nemzeti hagyományok és a modernizáció kérdése) Jogtudományi Közlöny 1999. 6. sz. 255. o.

⁶ Vadász Lajos (szerkesztette és jegyzetekkel ellátta): Magánjogi és törvénykönyvünk és élő tételes jogunk. I kötet. Budapest 1929. XII-XIII. o.

⁷ Vékás Lajos: Magánjogi kodifikáció. Kézirat. Budapest 2008. 2. o.

Az 1928. évi Magyar Magánjogi Törvényjavaslatnak a görög magánjogi kodifikációra gyakorolt hatásáról lásd: Benke József: Hatvanéves a „Hatoskönyv” hatszázadik évfordulóján hatályba lépett görög ptk. Magyar Jog 2006. 2. sz. 119. o. és 124. o. 99. l.áb.

⁸ Reitzer Béla: Kodifikálatlan kódex. In: Jogtudományi Közlöny. LXIX. évf. 14. sz. (1934. április 7.) 77. o.

⁹ Vékás Lajos: Az új Ptk. Szakértői Javaslatának elvi kérdései. Magyar Jog 2008. évi 2. sz. 65. o.

¹⁰ Vékás Lajos: Az új Ptk... i. m. 65. o.

¹¹ Vékás Lajos: Az új Ptk... i. m. 65. o.

¹² Vékás Lajos: Az új Ptk... i. m. 65. o.

¹³ Babus Endre: Elbocsátott igazságügy-miniszter. Navigációs hibák. HVG 2008. február 23-i sz. 19. o.

¹⁴ Vékás Lajos: Az új Ptk... i. m. 66. o.

¹⁵ Vékás Lajos: Magánjogi kodifikáció. Kézirat. Budapest 2008. 2-3. o.

¹⁶ E recenzióban álljon itt a 19 közreműködő szerző neve is: Boytha György, Burger László, Csehi Zoltán, Csiz-

mazia Norbert, Faludi Gábor, Gárdos István, Gárdos Péter, Graf-Fülöp Gyöngyi, Jójárt Eszter, Kemenes István, Kisfaludi András, Kőrös András, Lábady Tamás, Makai Katalin, Menyhárd Attila, Pajor-Bytomski Magdalena, Székely László, Szilas Péter, Vékás Lajos.

¹⁷ Reitzer Béla: i. m. 78. o.

¹⁸ Reitzer Béla: i. m. 78. o.

¹⁹ Schuster Rudolf: Magánjogunk kodifikálása időszerű-e? *Jogtudományi Közlöny* LXV. évf. 1. sz. (1930. január 1.) 2. o.

²⁰ Schuster Rudolf: i. m. 2. o.

²¹ Ady Endre: *Ülj törvényt, Werbőczy*

Ferenc Pápai
 ügyvezető, ALBASTART KHT

Klára Rubletzky
 igazgató Péter Rózsa Gimnázium és Szakközépiskola

The development and tendencies of legal training

I. The history of legal training

1. The beginnings of legal education

The beginnings of legal education can be traced to the European medieval universities. The first universities were established in the 12th century and their structure and operation has basically not changed for the past nine centuries. The predecessors of universities were the prebendal and monastic schools. Here Latin writing and reading as well as Latin grammar and composition were taught. Early intelligentsia was distinguished by the rest of the population for its ability to read and write in Latin. *In a broader sense we can understand this as a rudimentary form of legal education as prebendal school later became the bases of the notary and charter-writer education.*

The structure of the first universities reflected the structure of guilds. Students and teachers established bodies similar to guilds, this was UNIVERSITAS: The professional lawyer in Europe appeared at the end of the 11th century. For a long time the legal profession could be exercised without any required qualification. What did lawyers do in this period? Apart from drafting forms and notary duties they had some diplomatic tasks such as argumentation and counter-argumentation during negotiations between states, among others.

2. The establishment of the first universities

The first universities were institutions built from above, with royal support. The evolution of European universities followed two models: the structure of the University of Bologna and that of Paris. The University of Bologna was established by a charter of Frederic Barbarossa I in 1158. This was “*Habita authentica*”. Celestine III’s charter founded the university of Paris in 1194. At the University of Paris theological education was more dominant and the university had a stronger ecclesiastic character. *In*

Bologna it was the legal education, more precisely the teaching of Roman law that was the strongest. The pre-condition of university entrance was the knowledge of Latin. Education started at the faculty of fine arts with getting to know the seven free arts. After two ears studying grammar, rhetoric and logic student took exams followed by the study of arithmetic, geometry, astronomy and music for four years. Then the student received the title of magister and could go on to “higher” studies. Law belonged to such higher studies. Therefore the study of law was possible only after serious basic studies. Two branches of law could be studied: canonical and Roman law.

What was the method of education in the middle ages? *The method of education was scholastic.* This meant that the bases of learning were written materials. During the learning process the texts first had to be memorised. Thus, lexical knowledge was the basis. This was followed by the interpretation and explanation of the text. Finally, the text was applied and used. There were questions asked and replied in connection with the text. The student gradually changed from a passive receiver to an active participant, who already learnt to argue and debate. Scholastics trained for discipline. The particular texts had to be learnt word by word, text comprehension was significant as it made possible to ask good questions. Students learned to argue in a good and convincing way. More and more universities in Europe started to deal with legal assistant training, in the Middle Ages it was already 60 universities, all following the syllabus and examination requirements of the University of Bologna. Besides, students from all over Europe flooded to the faculties of law of Italian universities.

It is important to note that legal education followed the Bologna example all over Europe and primarily it focused on the study of legal science. *Thus students received theoretical tuition and were not educated directly for the purposes of legal practice.*

3. Medieval continental unified legal education

In medieval Europe there were 60 universities offering legal education and all universities took the University of Bologna as an example regarding structure, syllabus and examination requirements. Moreover, Italian universities were most dominant in the field of legal education. The faculties of law of Italian universities had very many students from all over Europe. *This resulted in the establishment of a unified system of legal education.* This meant that all learned lawyers in Europe – except for England – acquired the same basic legal knowledge. *No wonder*

that it was in Bologna that the members of the European Union signed an agreement on the creation of a unified system of European higher education.

4. The English legal education

Inns of Court were established in England in the 16th century. Legal education differed from continental legal education in several areas. In the law college students primarily learned music, dance, communication and manners. A very significant difference from the continental education was that professional knowledge was acquired not during the studies but during practice. This practice-oriented education has remained unchanged until today. In continental legal education some skills were also acquired during practice, however, at the university there was serious general training and after students passed their master exams they went on with professional studies. This serious professional training primarily provided theoretical knowledge. The second big difference was that law colleges were autonomous bodies and legal education remained under the control of this autonomous body from student to the chief judge. According to this universities managed their own preparatory schools in the beginning. The term “grammar school” is derived from this period. *The English legal education brought a novelty in the teaching method as well.* The bases of the studies are the particular cases. The method involves the evaluation, classification of the case, the selection of the most suitable legislation that can be used to solve the problem. Moreover, according to Maitland English law, the basis of which is custom law or “common law” sustains thanks to national schools.

5. Mediaeval legal “order”

In the 12th-14th century a social group emerged in Europe which can be considered as a predecessor of the current legal society. People could become members of the group regardless of their origin, social status. This fact was very important if we consider the relations in the feudal society. These people had such skills that enabled them to deal with the solving of legal questions and thus their social recognition was won through these skills. This social recognition could be achieved according to the legal work, the legal qualification both in the middle ages and in modern times. Already in the late middle ages the moral requirements of lawyers were formulated: independence, diligence, and loyalty. It was important that the lawyer should not be corrupted. Legal qualification was an advantage. The respect for and protection of legislation was a natural requirement.

6. Universities in the 16th century

14th century “communal” (per consuetudinem) universities were replaced by a different type of university founded by absolutist monarchs. In education the knowledge and assessment skills of artistic products were most dominant. *It was only later that professional knowledge took over, mostly in the field of law, theology and medicine. It was an important change that by the elimination of feudal bondages and by the emergence of civil relations education also went through democratisation.* The elitist character of education and the prevalence of artistic knowledge remained unchanged. Thus, for example during the studies for a “GREAT” degree at a traditional English university artistic subjects dominate and by acquiring a basic degree any social position can be fulfilled. *What kind of activities did lawyers in the 16th century deal with?* They gave advice to monarchs, in towns or more rarely private individuals on legal matters. Thus political power relied on them. Lawyers had an important role in the organisation of public administration. As notaries they were responsible for certificate-writing all over Europe. Here we can see traces of the later legal counsellor and public administration activity. As a new task they took part in the establishment of a legal background to international trade.

7. Lawyers and legal education in early modern times

In the developed countries of the continent (France, England, the Netherlands) a legally educated intelligentsia emerged. This group became a recognised level of the civil society. The primary role of institutions established in the 18th century was to train excellent professionals who are also loyal to the state power. There was a scientific base given to legal education. At the same time the legal activity itself was also specialised. *As a direct result, professionalism started to dominate.* This professionalism and the importance of education can best be illustrated by the fact that in order to fulfil some offices a legal degree was required. This demand arose first of all in official position at the town halls and at the ecclesiastic courts. As the demand for educated lawyers in Europe did not decrease in the first centuries of the early modern times either, this fact resulted in the abundance and prevalence of legal education. Gradually a public administration built on professionals was created. *In this period legal education developed because of the development of public administration.* There were significant changes in the administration of justice. In the high courts professionals with a legal degree and a title appeared. This seriously altered the traditions of the feudal society.

8. Lawyers and legal education in the 18-19th centuries

Modern legal professions were established between the middle of the 18th and the beginning of the 19th century. The feudal system was replaced by the enlightened state. The importance of professionalism can be seen in the examination requirements in order to fulfil official positions. In case of free legal careers aptitude and professional knowledge were decisive. *However, legal education was not unified anymore.* The emphasis in education switched from canon law to civil law and its application. *Since the 19th century, in the development of law – especially private law – state legislature played an important role.* The increase of the role of legislature was logical as the ideology of a rational social system belonged to the concepts of the Enlightenment. Behind the attempt that citizens should learn all legislation from *one* law book also stood an enlightened ideology. The notion of *codification* gained significance in this period as a result of the above. Another characteristic feature of the 19th century was that the nation state and the concept of national culture started to spread and it influenced the nationalisation of the legal science. *Legal education evolved in the same direction, so medieval unified European legal education was replaced by national legal education.* This meant that the framework of the organisational structure of legal education differed from country to country: different prerequisites, syllabi, study period, non-convertible degrees. *If we look at the Bologna process just recently launched- the goals are contrasting. The aim today is to create convergence in education in Europe and to ensure mobility between universities of the different countries.* However, in the 19th century as an answer to the newly emerged social and economic problems new branches of law developed and a debate between nations started. These new areas were trade law, corporate law, copyright law, etc.

9. American legal education

American legal education can be understood as a continuation of English legal education, however it has an educational structure not resembling any other type of legal education. It is because American higher education was created after the war of independence. Since the beginning it had two characteristic features: First of all it was democratic and enforced market relations. Following the BLACKSTONE traditions of the 18th century two educational strategies developed: One was the “southern” Jeffersonian education, later refined by George Whyte. To quote Jefferson: “Where the press is free and every

man able to read, all is safe”. This strategy started at Virginia University and it served the education of professionals ensuring the establishment of the democratic state and loyal to the newly formed United States. *The other, the northern strategy stands closer to the everyday practice of law and economics.* The centre of this was at Harvard. Practical knowledge was dominant here, students were prepared for the legal practice at lectures. The two educational strategies – Whyte’s public law education and Reeve and Van Snack’s private law education – were united by Joseph Story in 1829. *It is important to mention Christopher Columbus Langdell for introducing the case law approach to education. After WWI the United States became the central scene of scientific life and culture. This meant that the market approach became to dominate in higher education.* In order to understand today’s legal systems and forms of legal training, we have to get acquainted with the main features of today’s legal jobs. *What are the conditions for taking up a legal job in Hungary today? Regardless of the type of the legal profession, in Hungary there is general legal education at a university of law. After graduation, there comes to the selection of the particular legal profession. Practice has to be gained in the selected legal field and a special professional exam has to be taken. There is no mobility between the particular legal professions.*

II. The main features of today’s legal jobs

1. The court

Judges play a central law in any legal state and can be considered as guardians of the law in effect. Actually, it is always the courts that decide what the law is. Whatever there is written in the law, one can only enforce one’s rights if the judge interprets the law the same way as one does. This is mainly influenced by the fact to what extent judges are related to lawyers, the actors of political life and to legal scientists at the academy. *We have to emphasize that the two main legal families – common law and continental law – have different judicial systems.* In England and in America future judges are mostly selected from advocates (in America often legal scholars). *In these systems the state dependence of judges is much lower than in continental systems.*

2. Hungarian courts

The Hungarian judicial system bears resemblance to the German model. In Hungary judges are office-holders. Legal graduates get to the courts right after finish-

ing university where they work as drafters for a few years, have to take a judicial special exam and are assigned as judges. Internal division of work is organised according to specific fields. There are criminal, civil, military, economic, labour and administrative cases. Judges are appointed to a special field and they usually remain in them. So, those choosing a judicial career can expect further specialisation within their field.

3. Prosecution/State attorney's office

Prosecution was the invention of the French revolution. However, it has to be noted that for the representation of state prosecution there was an organisation already in the 16th century in the Netherlands. *However, there is a legal system without prosecutors. This is the cases of England where it is lawyers who are assigned with the representation of the prosecution.*

4. Hungarian system of prosecution

The state attorney's office in Hungary became an independent body after the political changes. Prosecution in Hungary has three major tasks in Hungary:

- In criminal cases represents popular action.
- Controls the investigation authorities (typically over the police), and investigates in a specific circle
- Practices general legal control over particular bodies.

The state attorney's office is an independent organisation in Hungary. Its head, the Attorney General is elected by Parliament and s/he is only responsible to the Parliament.

5. The lawyer

Lawyers in Western-Europe represent the most numerous group of law-related professionals.

In the countries of common law lawyers are very significant. The work of the lawyers considered the base of any legal work. Judges, prosecutors and public administration lawyers are selected from advocates. On the continent the profession of the lawyer cannot be considered as the base of all other legal professions at all. *Mobility between the particular law-related jobs is much lower. Generally, lawyers choose their specification at the beginning of their career.*

6. The lawyer in Hungary

The profession of the lawyer has always been the most popular career in Hungary. There are two main types of the lawyers' activity: pleading cases

in court and representation of legal cases outside court. Pleadings can concern criminal and civil law. In civil law cases the lawyer either represents the plaintiff or the defendant. A legal proceeding performed outside court is the drafting of contracts. In case of articles of association and contracts of sale it is obligatory to employ a lawyer to draft the contract or to countersign it. As a legal counsellor it can represent economic enterprises, can participate in liquidation of business organisations. S/he can represent private individuals or legal entities before authorities or public administration bodies. Lawyers are members of a chamber whose role is to exercise professional and ethical control over them and represents their rights.

7. Legal counsellor

A legal counsellor performs work similar to that of the lawyers. The legal counsellor, however, is not independent, but is an employee of a particular body or institution and works exclusively for this organisation. S/he performs his/her activity on the basis of a labour contract and not of a letter of appointment.

8. The notary public

The notary on the one hand drafts contracts and attests and certifies the validity of certain documents and facts.

9. Lawyers in public administration

Lawyers mostly work at municipalities, however there are many lawyers employed in central public administration institutions such as in ministries. The work area is very wide as they deal with all areas that are connected to public administration. Among these are for example the authority and licensing cases, the communal sphere, public education, etc.

10. Legal scholars

The main task of legal scholars at universities is to teach law. According to tradition, legal tutors in Hungary are primarily professors and only secondarily lawyers. Therefore it is not a common practice to select judges from professors, as it is often the case in the USA: In the US some legal scholars are practicing lawyers at the same time. However, in England, a country of common law there has been no relationship between legal education and legal practice so far. In Hungary many practicing lawyers teach at universities.

III. The unified European legal profession

Since the unification in the Middle Ages we can experience gradual separation. Differences exist not only between the various countries but also between the various professions within a country. Looking at the legal profession, the civil support of the same legal profession, its tasks, its roles and its educational background are very different in the particular countries. *At the same time we can observe another tendency. The European Court of Justice in the beginning of the nineties made it possible for lawyers of various nationalities and qualifications to open an office in other European Union countries. This can be the first step on the long way in order to achieve the unification of lawyers profession, the prosecution and the courts. In education the aim should be to keep the tradition and draft the unified educational model at the same time.*

1. Continental legal education

The two most typical forms of legal education on the continent are in France and in Germany. The most basic difference between the two is that while in Germany a so called "volljurist" is a lawyer having passed two state examinations and thus one able to perform *any* law-related job. In France on the contrary, we find separate branches of legal education according to legal professions, which system eliminates any possibility of mobility between the professions. Austrian, German and Italian higher education enables graduates to fulfil positions in any traditional field of law. *Legal education in Hungary belongs to this group as well.*

1.1 French legal education

French higher education prepares the student not for the legal profession but offers part of students a necessary specialisation in the practice of classic legal professions. The study period is divided into three parts. Basic education lasts two years, and ends with obtaining a general higher education degree. That is followed by another two years of study. At the end of the first year students get a general legal degree. The second year ends with a special legal vocational certificate (Maitrise). The fifth last year is the year when students can increase their vocational qualification further. Therefore although in basic education various subjects can be read, within three years it is compulsory to pass examination. The subjects of the second period are connected to law: civil law, criminal law and public law. In the fourth years some fields can be studied within specialised education. For example the student can choose public

law as a special field. The third phase concentrates either on practice or on disciplinary knowledge. It is a characteristic feature of this educational structure that after obtaining any kind of degree, having taken competitive examinations there is a possibility to fulfil positions in a non-legal field.

Educational methods

What dominate education are lectures, which basically means repetition and dictation. For examinations it is required to learn this text-type knowledge. Besides, educational methods include seminars including group work and the writing of essays. *Traditional legal education is divided according to the specific fields of the legal profession. Mobility between them is impossible:*

After taking competitive exams students can go on further.

Lawyer

Judge, prosecutor

Notary public

On this level the different legal professions are separated and students have to decide which special field s/he wants to choose. Training can go on according to this. Lawyer training lasts 18 months, including theoretical courses and practice in law firms, at courts and in public administration. Having passed the examination graduates can start their apprenticeship by a lawyer. After two-years of practical training one is allowed to practice law. Future prosecutors and judges enter the College of Judges on Bourdeaux. A two-year study period follows. This is divided into a 7-month theoretical study, a 12-month practical study and an apprenticeship of four months beside a judge or prosecutor. A state examination is required to be taken annually and the course ends with the final classification examination.

1.2 German legal education

We cannot talk about a unified system in the German legal education because it is not only universities that have a strong concept on legal education and independence but the particular German states also have their own educational policies. German legal education is determined primarily by laws regulating legal education in general and secondarily by the autonomous university curricula.

German legal education is real vocational training!

It is so true that border sciences such as legal sociology, legal philosophy also appear only as optional subjects. Professional legal knowledge is preferred. The aim of German legal education is to deliver scientific professional knowledge. The study period is three or four years. *The methods and structure of education are mixed.* Besides lectures there

are courses and seminars, traineeships, professional discourses, practical exercise, exam preparatory lessons, common exercises preparing for the final thesis. After theoretical lessons the different courses help students understand correlations according to individual written assignments by the student. The method is discourse-oriented. At seminars special scientific questions are discussed according to oral presentations, while professional discussions involve the further discussion of professional topics. Legal studies are finished with two state examinations. At the first state examination students are required to report on theoretical knowledge. Having taken the first exam, students take part in practical training where they get an insight in the practice of the legal profession. This phase also helps prepare for the final thesis.

There are written and oral examinations divided into different phases. The written exam always includes a practical or a theoretical question to be answered in form of an essay. On a positive evaluation of this exam an oral exam is taken.

The study period comprises of different phases. The subjects of the first phase are Roman private law, economic law, criminal law, criminal proceedings law. The subjects of the second phase are civil law, civil proceedings law, international private law, labour and social law, public administration and state law studies, which form a separate block comprising of lectures, seminars and practice. In the third phase synthesising legal philosophy is a compulsory subject. Optional subjects can include areas of public administration and European integration, but the legal material on civil and judiciary law and economy is also significant as well as optional subjects from the field of social law.

Legal students having finished their higher education studies can pursue further studies while in practice. After the first state examination students do not yet specialise according to the particular legal professions.

On the contrary, students spend an equal amount of time in institutions embodying traditional legal careers such as the courts, the prosecutor's office, in law firms and in public administration.

Then the second state examination is taken, which emphasises practical knowledge. Students are given situations and the legal skills connected with it are assessed. Requirements are based primarily on the legal material of the civil and criminal law and public administration knowledge. Only after the second state examination can students apply for jobs in the traditional legal professions.

The second state exam entitles students to select any traditional legal profession. Within continental legal education we can state that the German legal educa-

tion concentrates more on legal cases and is primarily discussion-oriented. In French and Italian education there is a unilateral relationship between tutor and student. It is not case-oriented.

2. The legal education of the „common law“ countries

The two typical educational systems of the *common law* countries can be found in England and in the USA. What is common between them is the Anglo-Saxon law, the precedence law as the source of law. The other common feature is that the educational institutions for a long time were entirely and nowadays almost exclusively in the hands of practical organisations. *The most important difference between them is that in England higher education institutions – for several decades quite sharply – have been separated from practical training institutions.*

However, in the USA it is only higher education institutions controlled by the praxis that are institutions of legal education.

2.1 English legal education

As it was said earlier, in the countries of the “common law” the legal profession forms the base for all other legal professions. English lawyers are divided into two groups: there are barristers and solicitors (those in service of the City and the people respectively). Legal education is based on a three-year basic education program on undergraduate level. Entrance to higher education is enabled on the results during this program. The undergraduate program must include the study of the following topics: criminal law, civil law, public administration law, European law. Professional training is followed after this.

Therefore real professional training starts only after the undergraduate studies. Students can specialize to be *Solicitors (Legal Practice Course LPC)* and *Barristers (Bar Vocational Course BVC)*. Professional education focuses on the acquiring of practical skills. Most important topics are legal practice and financial issues. Solicitors are employed at business entities, where they work for two years in order to obtain practical experience in a financial area. Future barristers have to obtain training at courts. After the studies they have to get a “*call to the Bar*”, an invitation by the legal association and they need to take entrance examinations. In the so called *Inns of Court* according to tradition members have to attend a certain number of dinners and study for a further obligatory year in a tutorial system. At this point the trainee can conduct lawsuits before courts, however his/her activity is controlled by an experienced lawyer. *According to the above we can see the major differences between the*

educational structures of the English and the continental system. In basic education the main methods are lectures and seminars. Vocational education is very practice-oriented. This applies both to LPC and BVC training. The main methodological means used are conversation and simulation.

Naturally, the development of the training cannot be separated from the legal system itself. It was the system of "common law" – where judges create and improve the law with their rulings in the different disputes – which brought about a practice-oriented discourse-based type of education. How did the accession to the European Union affect the legal education in England? The European Union affected the English legal education. European law became part of the basic syllabus. The influence of the City is just as great. In education there is primary focus on international trade, whereas the influence of the European Union can be considered local compared to the big international systems, the trends of international markets. It is important to note that the non-professional legal education is gaining more and more importance. Those choosing a non-legal career have demand for acquiring special legal knowledge. These can be international human rights, economic law, trade law etc.

2.2 Legal education in the United States

The legal system of the United States has its origin in the English "common law". There are many similarities between the two. This similarity is present in legal education as well. Legal education, just as it is the case in England, starts with an undergraduate program. Students acquire general knowledge including knowledge about different social and economic institutions or basics in the field of human sciences.

An important difference from the English system is that the undergraduate program does not include studies of statutory law. Similarly to the English model, in order to enter the legal education system the student has to finish the undergraduate program. Then, based on the results of the final examination and that of the enrolment test s/he can go on to start further studies. The entrance requirements show wide strata in the different institutions. There are big differences between the particular faculties of law, which is mostly reflected in the practical activity. The prestige of the different faculties is determined by the law firms and the financial institutions which employ their graduates. Therefore the quality of an educational institution is determined by the market conditions. In the first year student study civil procedure, legal process, contract law, property law, liability law, criminal law, constitutional law and public administration law. At the same time practical studies appear, including

pleadings, drafting documents and legal texts. In the second and third year student can take up special legal subjects. If we compare this training with the German model where the border sciences occur only on the periphery, in the form of optional subjects, the American system provides students with a deeper study of the special fields connected to law. These include the study of the relationship between law and social processes as well as the study of special law-related areas (e.g. medical law).

Most law schools extended their syllabi with subjects such as law and economics, legal basics of the relationship between society and politics, history of law, philosophy of law. *The most significant difference of the American model in comparison to all above mentioned legal education forms is that students have the possibility to get a degree including law and another science.* Such combined degrees can be: law and journalism, law and economics, law and world politics. *Outside the USA it is only within the framework of non-professional legal education that students can go on with their studies in such fields.*

The educational method was worked out by Christopher Columbus Langdell. Langdell said that *legal cases* were the working tools for a lawyer and libraries were such places for lawyers as laboratories for a chemist or a physicist, or a museum for a historian, or a garden for a botanic. The main point of the method is the analysis of the legal cases based on collection of legal cases. Through these analyses the student learns what the expected rulings can be and how these rulings can be influenced. The method is built up the following way. The tutor assigns a material for reading. The tutor then asks questions in connection with the assignment. The students summarize the case, the arguments and counterarguments of the parties, the judge's ruling and the legal base for it. The tutor and the students "act out" the case based on the tutor's hypothetical questions that makes students defend their opinion against the teacher. Finally they rule in the case.

We can see that this is a simulation method. A similar entrance examination, including the analysis of hypothetical cases and their solution as well as the presentation and interpretation of the legal material and statutes as background to the cases, is required if someone intends to apply for membership in the bar.

IV. Legal education beyond national boundaries

The question arises, whether it is necessary to have a legal education spanning over legal systems. The

question whether out of the two major legal systems it is common law or continental law that is better cannot be answered. Both have developed during centuries as a result of constantly changing social processes. Therefore, both are the ideal legal systems of that society and economy where they are customary. However, apart from its internal legal system each state has to adjust to the international legal system as well. This can be a starting point.

Globalisation is a determinant factor of our lives nowadays. It is highly probable that due to the fact that globalization is gaining more and more ground, the future lies in a legal education exceeding cultures. A form of legal education that includes several legal systems might be a starting point for a new type of training altogether.

V. What kind of structural changes occurred in the Hungarian higher education system?

In 2005 the structure of higher education in Hungary changed completely. This change meant the elimination of a centuries-long traditional system. As a result, it took a long time until the new law on higher education could get through Parliament. The opponents of the reforms turned to the Constitutional Court several times, the Government was forced to introduce modifications and alterations. There was even a version of the act on higher education that was refused due to constitutional challenges. The credit system had been introduced in higher education before the passing of the act. This was a preparatory step for the new system. Why there was strong aversion to the introduction of the new system was probably the fact that the new system is based on the Anglo-Saxon double-cycle type of a system. The notion of credit had been completely unknown in Hungary before as well as the recognition of subjects and mobility between faculties and universities.

Higher education had been characterised by a great degree of determinism. Students with a secondary school-leaving exam had taken entrance examination in the particular higher education institutes. This had a centrally standardized written part, while the oral part was organised by the institution itself. Some degrees could be obtained only in a college (3 or 4 years), some in a university program (minimum 5 years). The syllabus and the examination requirements had been fixed and rigid. The reports and examination to be taken during the term had been stipulated and after a certain number of repeated exams the student had to repeat the whole term.

The certificate could be obtained only after participating in a given study period, after passing all exams and the final state examination and after writing the final thesis. If one interrupted one's studies before the end of the study period, all results accumulated until that point were lost. If one wanted to go on to university with a college degree, one had to start one's studies from the very beginning and moreover, had to take entrance exams at the university. It was only in case of a few subjects that one could obtain a university degree in a special three-year study program. The notion of recognized credits and examinations were also unknown notions. There were only 40, so called higher education vocational training courses that were exceptional in this respect. These were basically post-secondary programs. Although the tendency was backed on governmental level, the programs did not become so popular as it had been hoped. Generally we can say that the whole system of education – not only higher education – lacked the notion of competency-based knowledge. What was the background to the introduction of the new law on higher education?

– *The occurrence of the notion „knowledge-based society”*

On their meeting in Lisbon the representatives of the European Union came to the conclusion that Europe was facing significant challenges in the area of competitiveness. Therefore they envisaged the establishment of “knowledge-based society”, which brought along the improvement of the educational system as well.

– *The Bologna meeting*

Following the above decision the EU member countries accepted the idea of the European Space for higher education at the Bologna meeting. This space includes the European economy, research and education as well. It is important to note that according to the European Union, education is part of national sovereignty; therefore there are no EU directives in this regard. The co-operation involves common goals, tasks, common thinking rather than orders to be executed.

– *The Hungarian UNIVERSITAS program*

In Hungary the number of students in higher education started to increase rapidly. This figure almost reaches the European Union 50% ratio of further studies among young students. However, as a negative consequence, the phenomenon of unemployed graduates appeared in the Hungarian job market. The negative labour market situation and as an impact of the Bologna agreement the Hungarian UNIVERSITAS program was launched. The most important goals are the improvement of competitiveness, the increase of the quality and effectiveness of education

and the establishment of a market-based financing system. One of the most important elements of the UNIVERSITAS program is the already issued act on higher education.

The new structure of higher education is based on an Anglo-Saxon model. The entrance to higher education is a bachelor program or a “higher vocational training course” equal to a post-secondary course. These two types of trainings exist as alternatives of each other, or students can finish both types. The bachelor program can be followed by a master/magister and finally a PhD course. What is traditional in the Anglo-Saxon system and a complete novelty in Hungarian higher education is the fact that students can step out at any level and start work with the degree obtained until that point.

This complies with the logic of lifelong learning that is the recognition of previous studies is possible. We have to add that the recognition of formal, non-formal and informal studies is backed by the European Union.

VI. Bachelor programs in the field of legal administration

The new act on higher education left some educational structures unchanged. Students participate in an undivided uni-cycle program in several programs including medical, pharmaceutical and veterinary studies, dentistry, law, architecture and some arts programmes. As it can be seen from the above the legal profession belongs to the uni-cycle group, meaning that a legal degree can be obtained in a five-year university-level study program. The interruption of studies at any point during the five years brings along the loss of the degree and there is no possibility for specialisation within the program.

As there has been mass education in legal education in Hungary for years unemployment among lawyers is already a fact. As a result the employment areas start to shift from the traditional legal professions (lawyer, judge, prosecutor, notary public) to public administration and economy. The new bachelor courses – in the field of legal administration – introduced in the new act on higher education were based on a real market demand.

Bibliography

- Giddens, Anthony: Szociológia. Osiris, Budapest 2000
- Falusné Szikra Katalin: Munkanélküliség és diplomás túltermelés. Közgazdasági Szemle 2001. november
- Csizmadia Andor: A magyar közigazgatás története. Budapest 1978
- Kiss Melinda Katalin: Ugródeszka vagy végcél? Népszabadság 2005. május 26.
- Filó Erika: „30 éves” a jogi továbbképzés Pécsen. Jura 2004. 1. sz.
- Nagy Zsolt: Az angolszász jogi oktatás fejlődésének „önálló” útja az Egyesült Államokban. Jogelméleti Szemle 2002./2.
- Czine Ágnes – Erbert, Donat: A bírósági ügyintéző intézménye Németországban és Magyarországon. Magyar Jog 2002. október
- Nagy Zsolt: A magyar jogi oktatás történeti vázlata. Jogelméleti Szemle 2002/2.
- Pekár Tamás: Jogi asszisztensek az Európai Unióban. Jogelméleti Szemle 2003/1.
- Visegrádi Antal: Jogi alaptan. Pécs 1996
- Peter Gilles: A polgári eljárásjog oktatása a 21. század elején, avagy megjegyzések a jogászképzés 2003. évi németországi reformjához. Jura 2004. 1. sz.
- Dr. Veres Pál: Felsőoktatási fejlesztési stratégia. Szak-képzési Szemle 2004. 2. sz.
- Kispéter József – Drahos Péter – Dombóvári Tamás: A felsőfokú szakképzés minőségirányítási és minőségfejlesztési modellje. 1. sz.
- P. Szabó Béla: Jogászság és jogászképzés. Magyar Jog 2002. október
- Nagy Zsolt: A jogi oktatás fejlődése és aktuális kérdései PHD értekezés. Szegedi Egyetem 2005 (Internet)

Pókecz Kovács Attila
tanszékvezető egyetemi docens

Benedek Ferenc életműve (1926–2007)

A Pécsi Jogi Kar 20. századi történetének az egyik meghatározó alakja Benedek Ferenc volt, aki a római jog professzoraként mind a magyar jogászörökben, mind a nemzetközi romanisztika világában széleskörű elismertségnek örvendett.¹ A Kar dékánhelyetteseként és dékánjaként az 1970-es évek második felében tevékeny részt vállalt a pécsi jogászképzés irányításában. Mindemellett a pécsi egyetem történet egyik legjelentősebb könyvtárépítője. E téren folytatott munkájának eredménye a Pécsi Közgazdasági Kar kari szakkönyvtárának kiépítése, valamint a római jogi tanszéki könyvtár nemzetközi színvonalúvá történő fejlesztése is.

I. Életpálya

1. Tanulóévek, pályakezdés

Benedek Ferenc 1926. január 30-án született egy nyugat-magyarországi kis községben, a Zala megyei Ozmánbükön. Édesapja Benedek Ferenc, édesanyja Bogár Julianna gazdálkodással foglalkozó kisbirtokosként önfeláldozó munkájukkal mindhárom gyermeküket tanítták, egyetemi diplomát adva kezükbe. Benedek Ferenc a gimnázium alsó tagozatát a zalaegerszegi Deák Ferenc Gimnáziumban, a felsőt pedig a szombathelyi premontrei rend Szent Norbert Gimnáziumában végezte el, ahol 1944-ben érettségizett. Érettségi után egy évet töltött a szombathelyi Hittudományi Főiskolán. Az itt szerzett filozófiai és bibliatudományi ismereteit későbbi pályáján is eredményesen hasznosította. Jogi tanulmányait a Pécsi Tudományegyetem Jogi Karán kezdte 1945-ben.² Utolsó éves joghallgatóként 1950. szeptember 6-tól kap demonstrátori kinevezést a Közgazdaságtani Intézetébe, ahol könyvtárkezelőként dolgozott Kislégi Nagy Dénes professzor mellett.³ Kinevezésének feltétele volt, hogy a végző joghallgatók felkáderezésére szervezett bizottság alkalmasnak találta tudományos munkakörben történő elhelyezkedésre. A felkáderező bizottság Pece Ferenc aláírásával a következő jellemzést adta a végzős Benedek Ferencről: „Szegényparaszti származású: szakmailag és ideológiailag jól felkészült, képzett. Alapos tudású, gondolkodó. Világnézetileg idealista felfogású, minek oka abban kereshető

többek között, hogy egy évig hittudományi főiskolára járt, ahonnan mint pályatévészettet eltanácsolták. Az utóbbi időben komoly törekvés látszott nála a dialektikus és történelmi materializmus elsajátításában. Úgy látszik, őszintén föl akarja számolni az idealista maradványokat. Még mindig zárkózottság és önálló kezdeményezés hiánya jellemzi. Megfelelő irányítás mellett a rábízott feladatokat lelkiismeretesen oldja meg. Pozitív nevelő ráhatással minden remény, tekintettel osztályhelyzetére és eddigi fejlődésére meg van arra, hogy politikailag tovább fejlődjön.”⁴ Későbbi tanszékvezetői, Óriás Nándor és Kislégi Nagy Dénes mellett nagy tisztelettel említi büntetőjog-professzorát, Irk Albertet, aki jeles vizsgáját követően egyik művének különnyomatával ajándékozta meg; valamint a legapróbb rész kérdéseknek is nagy jelentőséget tulajdonító, precíz és igényes, nemzetközi jogot előadó professzorát, Flachbart Ernőt. Szakdolgozatát „A földtulajdoni formák a kései köztársaság korában” címmel római jogból írta.⁵ Tanulmányait befejezve 1951-ben avatják *summa cum laude* eredménnyel jogi doktorrá.⁶ Joghallgató éveiről később így nyilatkozott: „Igaz, hogy egy kemény, dogmatikus légkörben működött az egyetem, de még a régi professzoraink voltak. Ezért az egyetem minden napjaiban ebből a dogmatikus szemléletből nagyon kevés volt érezhető. Persze ide is jöttek mindenféle marxista filozófiát tanító félművelt alakok, akik Marx műveit nem is ismerték, csak szemelvényeket olvastak belőle szovjet brosúrákból. Hegelt, Feuerbachot természetesen szintén nem ismerték, Smithről és Ricardóról nem is hallottak. Szóval nem túl magas fokon foglalkoztak a dolgokkal. De a „strambbeli professzorátus”, a régi gárda maradt. Kislégi Nagy Dénes professzor úr tanította például hallatlanul magas szinten a közgazdaságtant és a statisztikát. Igaz már marxi közgazdaságtant kellett előadnia.”⁷ Joghallgatóként nagy hatást gyakorolt rá a római jog akkori pécsi professzora, Óriás Nándor. (Benedek Ferenc Óriás Nándorról: „Óriás professzornál hallgató voltam, majd két évig tanársegéd. Hetvenévesen ment nyugdíjba, majd élt még 35 évet. Azt is mondhatnám, véletlenül került a római jog közelébe. Gyulafehérvárról származott. Bécsbe küldték a Pázmáneumba – a Pázmány Péter Hittudományi Akadémiára. 1937-ben ő vette át a római jogot a karon, ahol 1955-ig tanított. Kiváló színész volt: előadta nemcsak a római jogot, hanem a római jog professzorát is. Fehér köpenyben járt, zamatos latin mondásokkal tűzdelte meg az előadásait. Nagyon jó előadó volt, formába öntötte, szabatosan adott elő, mondhatnám úgy is, nyomdakészen.”)⁸ Demonstrátori kinevezését követően 1950. november 23-tól gyakornoknak nevezik ki szintén a Jogi Karra.⁹ Gyakornoki megbízását az 1950–51. tanévre Kocsis Mihály, a Kar akkori dékánja megújította, majd az 1952–53. tanévre a Polgári Perjogi Tanszékre Vinkler János egyetemi tanár mellé beosztotta. Tanársegédi kinevezését 1952. november 28-án írta alá a kar dé-

kánja. Fialtanársegédként több tárgy oktatásával is megbízták, így a római jogi szemináriumok mellett közgazdaságtani–statisztikai, illetve polgári perjogi kurzusokat is vezetett, mivel ekkor ebben a státuszban heti 10 óra volt a kötelező óraterhelés („*címzett Benedek Ferenc egyetemi tanársegéd, Pécs: megbízom, hogy az 1954–55. tanév mindkét felében, a III. évfolyamon a „Polgári eljárásjog” című kollégiumot heti 3 gyakorlati órában, a II. évfolyamon a „Római jog” című kollégiumot heti 5 gyakorlati órában; a tanév I. felében, a III. évfolyamon „Politikai gazdaságtan” kollégiumot heti 1 gyakorlati órában vezesse le. Aláírás Kocsis Mihály dékán*”).¹⁰ Így Benedek egyrészt széles körű műveltséget szerezhetett, másrészt közvetlen munkatársa lett a római jog professzorának, Óriás Nándornak és a közgazdaságtant és statisztikát előadó Kislégi Nagy Dénesnek is. A magas óraterhek ellenére a tanársegédi fizetés nagyon alacsony volta miatt a kari vezetés engedélyezte számára, hogy a Pécsi Közgazdasági Technikum ipari tagozatán további heti 10 órában politikai gazdaságtant oktathasson.¹¹ Benedek pályakezdésére rányomta bélyegét az 50-es évek korának szelleme, annak negatív hatásai őt sem kerülhették el. Bár tanársegédként szakmai munkájáról elismerően szóltak, őt is elértek az akkori időkben gyakori rosszululatú feljelentések. Szülőföldjének, Zala megye kommunista pártjának beadványára az oktatási miniszter utasította Kocsis Mihály dékánt, hogy folytasson le vizsgálatot Benedek Ferenc egyetemi tanársegéd magatartása miatt, és erről tegyen jelentést.¹² Ebben a jelentésben Kocsis megemlíti, hogy már 1955 tavaszán javaslatot tett Benedeknek a karról történő eltávolítására. („*Évek óta ismerem, egy esztendő óta közvetlen munkatársam, mert tanszékemen dolgozik, innen állíthatom, hogy tanársegédi munkája kifogástalan. Ennek ellenére 1955. év tavaszán javaslatot tettem az Oktatási Minisztériumban, hogy járuljon hozzá, hogy minőségi emelés címén küldjük el az egyetemről. A javaslatom döntő oka az, hogy Benedek Ferenc nem mutat kedvet és szilárd eltökéltséget arra, hogy a tudományt olyan fokban művelje, hogy ezen a téren magasabb képzést sajátítson el és majdan egyetemi tanár legyen*”). „*A fenti főindok mellett figyelemmel kellett lennem arra is, hogy Benedek Ferenc nem akar – minden segítség és megfelelő ösztönzés, irányítás mellett és ellenére sem – osztályszármazásának megfelelően mozgalmi munkában részt venni és Pártunk felé érdeklődni, fordulni (sic!). Osztályszármazása nem tükröződik egész fejlődésének irányában és tartalmában*”).¹³ Kocsis jelentésében igyekszik az apja kulák volta és népi demokrácia ellenessége miatt vizsgálat alá vont Benedeket szakszerű és megbízható oktatói munkája miatt megvédeni, de egyben a hittudományi főiskolai tanulmányait és „templomba járó” magatartását, valamint a mozgalmi munka hiányát terhére értékelte.¹⁴ Végül a jelentésben Kocsis Mihály

dékán még egyszer indítványozta Benedek egyetemről történő eltávolítását („*A fentiek folytán Benedek Ferencsel szemben nem teszek más intézkedést, mint továbbra is szorgalmazom, hogy menjen át más szolgálati ágba. Mivel nálunk a tanársegédi munkát elvégezte és szorgalmasan dolgozik, politikailag is fejlődik, vallásos nézeteit – lassan bár – de levetkőzi, az Oktatási Minisztériumban azt kértem, hogy akkor tegyünk át más szolgálati ágba, ha megfelelő állást tudnak neki biztosítani. Ez folyamatban van, s ha ez biztosítható, tőlünk elküldjük. Ha azonban a Kedves Elvtársaknak adatai, tájékoztatásai lennének Benedek Ferencre nézve vagy ennek szüleivel való kapcsolatára, kérem közöljék velünk, és azokhoz képest teszek újabb, célravezető intézkedést. Elvtársi üdvözléssel: Pécs, 1955. szeptember 20. dr. Kocsis Mihály dékán, az egyetem vezetője*”). A válasszal Zala megyében nem lehettek megelégedve, ugyanis pár hónappal később, 1956. január hó 6. napján a Magyar Dolgozók Pártja zalaegerszegi Járási Bizottsága az egyetem személyzeti osztályának levelére a következő információt adta Benedek Ferenc tanársegédéről. „*Benedek Ferenc ozmánbúki lakos 31 kholdas kulák, aki természetszerűleg osztályhelyzeténél fogva szembe áll úgy a Párttal, valamint a Népidemokratikus (sic!) államunkkal szemben. Bár nyíltan nem mer szembefordulni, de az ismerősein keresztül állandóan izgat a faluba lévő termelősövetkezet ellen és a legnagyobb dologidőben csalogatja el a termelősövetkezeti tagokat dolgozni a saját földjére. Bár a beadást és az adóját teljesíti, azonban ezen a téren is sok kárt okoz, mert a dolgozó parasztnak körében állandóan igyekszik elégedetlenséget szítani, a beadás és adófizetés terén. Nekünk az az álláspontunk és kérjük az elvtársakat, hogy a kuláknak a fiát ifj. Benedek Ferencet ne tőrjék meg az egyetemen. Van nekünk a mi országunkban sok becsületes munkás és dolgozó parasztnak fiatalunk, azokat tanítsuk elsősorban. Ifj. Benedek Ferenc kulákcsemete pedig menjen haza és segítsen az apja birtokában (sic!) dolgozni, hogy ne a termelősövetkezeti tagokat hívogassa el földjére dolgozni*.” 1955-től, Óriás Nándor nyugdíjazásával Halász Aladárt nevezik ki a római jogi tanszék élére, s Benedek ettől kezdődően már kizárólag a római jogra beosztott oktatóként szemináriumokat, praktikumokat, speciális kollégiumokat szervezett és tartott meg.¹⁵ Az őt ért támadások után szinte kész csodának tekinthető, hogy az egyetemen maradhatott. Ennek egyik oka az lehetett, hogy az 1956-os esztendőben Óriás Nándor helyett Halász Aladár lett a tanszék vezetője ((*Sólyom László Halász Aladár*ról: „...*A professzor egy pesti ügyvéd volt, aki a római jog tudományában semmi nyomot nem hagyott – azért lett tanszékvezető, mert Rákosi védője volt a Rákosi-perben*.”), aki Budapestről lejárva jelentős befolyással rendelkezett, így a tanársegéde is viszonylagos védettséget élvezett. Benedek Ferenc az 1956. októberi–novemberi eseményeket visszafogottan szemlélte, a tanítási szü-

netet arra igyekezett felhasználni, hogy a Római Jogi Szeminárium könyvtárát rendezgette. Bár szakmai munkájára továbbra is igényt tartottak – ennek jeleként 1957-ben a Jogi Kar dékánja, *Kauszer Lipót* április 1-jétől szeptember 15-ig terjedő időszakra a magyar állam- és jogtörténet tárgy előadásával bízta meg Benedek Ferenc tanársegédet¹⁶ –, a politikai bizalmatlanság jeleként fizetési fokozatában történő előresorolását mellőzték. Emiatt 1956. december 10-én a Munkaügyi Egyeztető Bizottsághoz fordult. *(Tisztelt Munkaügyi Egyeztető Bizottság! A besorolásom tárgyában kelt határozatot rám nézve sérelmesnek tartom, ellene ezennel tisztelettel fellebbezéssel élek, s kérem oly módon történő megváltoztatását, hogy besorolásom tanársegédi II. korcsoport 2. fokozatába történjék. Fellebbezésem indoklásául az alábbiakra kívánok rámutatni: 1. A pécsi jogi kar tanársegédei közül egyedül vagyok olyan, akit korcsoportjában a legalacsonyabb fokozatba soroltak be. Ez a pejoratív megkülönböztetés annál inkább szembezőkő, mivel kartársaim egy része a legmagasabb fokozatba nyert beosztást. Ebben az elbánásban tehát igen nagyfokú leértékelésemet kell látnom.... 5. Végezetül legyen szabad felemlítenem, hogy megítélésémmel az utóbbi évben kifejezetten vagy sejtethetően súlyosan esett latba az a törvénytelen eljárás, amellyel szüleimet az 1955. márciusát követő időben kuláknak, tehát osztályellenségnek minősítették, s ennek folyománya, az akkori otthoni szervek részéről folytatott hajszának helyzetemre is állandóan tapasztalható kihatása volt. Szüleim vonatkozásában a törvénytelen állapot megszüntetése és jóvátétele már ez év júniusában megtörtént azzal, hogy őket rehabilitálták. Úgy gondolom, helyes, ha ennek következményei irányomban is levonatnak. Pécs, 1956. december 10. dr. Benedek Ferenc e. tanársegéd.)* Az illetékes fórum panaszát megalapozottnak tartva, határozatban kötelezte a dékánt, hogy részesítse fizetésemelésben.¹⁷

2. Egyetemi pályafutása a professzori kinevezésig

Egyetemi adjunktussá 1960. május 28-án nevezte ki *Bihari Ottó*, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának dékánja, 1960. június 1-jei hatállyal.¹⁸ Adjunktusként továbbra is szemináriumokat vezetett nappali tagozatos hallgatók részére, levelező tagozatos hallgatóknak pedig fakultatív konzultációkat tartott Pécsen. 1961-ben két hónapos tanulmányúton, állami ösztöndíjjal Rómában folytatott kutatásokat. *Halász Aladár* nyugdíjba vonulásával 1964. augusztus 1-jétől kapott megbízást a Római Jogi Tanszék vezetésére, s ettől kezdődően a nappali tagozaton is ő tartotta a római jogi előadásokat.¹⁹ 1965-ben *Molnár Lajos*, a Művelődésügyi Minisztérium miniszterhelyettese augusztus hó 1-jei hatállyal egyetemi docensé nevezte ki.²⁰ 1969-ben másodszor

tér vissza 3 hónapos olasz állami ösztöndíj keretében a *Volterra* professzor által irányított „Istituto di Diritto Romano e dei Diritti Orientali” falai közé, ahol alkalma nyílt a római jogi kutatások élvonalában álló olasz romanisztika szinte valamennyi neves képviselőjével közelebről is megismerkedni. Kandidátusi dolgozatát 1969-ben védte meg „*Jogalap nélküli gazdagodás a római jogban*” címmel.²¹ Sajnos a mű nem került kiadásra. A tanszék munkájában jelentős változást hozott, hogy a tanszékvezető munkáját 1971-től *Éles Gyula* tanársegédként nagymértékben segítette, jelentős oktatási és vizsgáztatási terhet magára vállalva.²² Így a *Halász Aladár* nyugdíjazását megelőző időszakhoz hasonlóan ismét két főre nőtt a tanszéki oktatói állomány. A Pécsi Jogi Kar történetében elsőként Benedek Ferenc hozta létre a római jogi tudományos diákkört azon hallgatók számára, akik az érdeklődésen túl a kutatáshoz szükséges latin és modern idegen nyelvi ismereteknek is a birtokában voltak. Az itt elkészült munkákból számos szakdolgozat született, illetve az országos diákköri konferenciákon számos fődíjat és díjat is nyertek. A római jog oktatása mellett az 1973–74. tanévben *Rudolf Lóránd* professzor nyugdíjba vonulása miatt a polgári jog dologi és kötelmi jogi részét is előadta.²³ A Pécsi Tudományegyetem rektora, *Földvári József* 1976. július 1-jétől kezdődően 1977. június 30-ig a Családjogi Tanszék vezetésével is megbízta. Egyetemi tanári pályázatát 1978. március 15-én nyújtotta be. A pályázat véleményezésére a kar 3 tagú bizottságot küldött ki *Csizmadia Andor* egyetemi tanár, a Jogtörténeti Tanszék tanszékvezetője elnökletével. A bizottság tagjai voltak még *Földes Iván* és *Szotáczi Mihály* tanszékvezető egyetemi tanárok. A bizottság Benedek pályázatának értékelésénél szükségesnek tartotta megemlíteni az alábbiakat: „Oktatómunkáját mindig magas fokú szakmai és pedagógiai felkészültséggel végezte. Előadásait lelkiismeretes felkészülés, gazdag tárgyszeretet és a jogászképzés tantervében szereplő számos tárgy anyagára való utalások, nemkülönben a hallgatók részéről megnyilvánuló nagy érdeklődés jellemzi. Oktatómunkájában önmagával szemben, a vizsgákon pedig a hallgatókkal szemben kellően igényes. ...Ki kell emelnünk a pályázó széleskörű állam- és jogtudományi, valamint társadalomtudományi, filozófiai kultúráltságát....”²⁴ Egyetemi tanárrá *Polinszky Károly* oktatási miniszter nevezte ki 1978. július 1-jei hatállyal a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Római Jogi Tanszékére.²⁵

3. Benedek Ferenc, a római jog professzora

Az egyetemi közéletben is jelentős szerepet játszott, hiszen 1975 októberétől 1978 júniusáig a Kar dékánhelyettese. 1978. júliusában 3 éves időtartamra

a Pécsi Jogi Kar dékánjának is megválasztották. Hivatali idejének időszakára a pécsi jogászképzés megszüntetésének fenyegető réme végleg elhárult (A Pécsi Jogi Kar esetleges megszüntetéséről Súlyom László: „Talán '57-ben történt, hogy el akarták vinni Pécsről a jogi kart, tehát megszűnt volna a tudományegyetem, amelynek Szegedre vitt bölcsész kara után csak ez az egy kara maradt. Akkor elhatároztam, hogy tiltakozni fogok. Két osztálytársammal írtuk fel a falakra a téli sötétben este hét és kilenc között, hogy »El a kezekkel a jogi kartól.« Felírtuk az egyetemi könyvtárra, gimnáziumokra, középületekre. Másnap megnéztük, gondosan le volt mindegyik síkálva.”)²⁶

Dékáni megbízatásának lejárta után ismételten a tudományos munka kerül előtérbe életében, ekkor választják meg számos országos jelentőségű tudományos közéleti tisztségre, illetve „A tulajdonjog *petitorius* és *possessorius* védelme a római jogban” címmel tervezett nagydoktori értekezésének résztanulmányait is ekkortól teszi közzé.²⁷ 1961 és 1969 után 1982-ben harmadszor is visszatért az örök városba. Tanítványai évtizedek múlva is emlegették az ezekről a hónapokról szóló történeteit, azt a hangulatot, amelyet az olasz kisvárosok látogatása után lelkesen és sajátos, egyéni stílusában csak ő tudott megfesteni.²⁸ A Nyugat-Európától elzárt Magyarországon a 70-es és 80-as években sok pécsi diáknak az ő személye jelentette a kapcsolódási pontot az európai kultúrához és a német és olasz egyetemek szellemi kisugárzásához. Olaszországi ösztöndíjas hónapjai során gondot fordított széles körű szakmai ismerettség kiépítésére is, elsősorban olasz, német, francia és spanyol romanisták körében. Szerteágazó kapcsolatait a későbbiekben a tanszéki könyvtár fejlesztése érdekében is haszonnal kamatoztatta. Nagydoktori értekezése sajnos nem készült el, aminek egyik oka – a saját magával szemben támasztott magas szintű elvárások mellett – az őt sújtó jelentős óratartási és vizsgáztatási kötelezettség volt, hiszen 1985-ben Éles Gyula adjunktus korai halála miatt ismételten egy főre csökkent a tanszék személyi állománya. Újra kell kezdenie a tanszéképítést úgy, mint 20 évvel korábban, amikor fiatal docensként átvette a tanszékvezetést. Ennek a munkának az eredményeképp az 1980-as évek második felében *Bence* József óraadóként, illetve *Bessenyo* András tanársegédként került a tanszékre.²⁹ Közben egykori diákkörös tanítványai 1986. április 24-én „Él-e még a római jog” címmel tudományos ülést szerveztek, amellyel egyúttal a 100 éves Óriás Nándor és a 60 éves Benedek Ferenc előtt is tiszteletüket kívánták kifejezni.³⁰ A rendszerváltás idején elnöke az Emléktábla Bizottságnak, amely feladatául tűzte ki a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem világegésben elhunyt oktatóinak és hallgatóinak méltó emlékművet ál-

lítani az egyetemen.³¹ Az 1990-es évektől idejének túlnyomó részét a tanszéki utánpótlás-nevelésével és tervezett római magánjogi tankönyvének írásával töltötte. A fiatal romanistákkal mindig nagy lelkesedéssel foglalkozott, s ennek köszönhetően valamennyi pécsi és több magyarországi római jogász is mestereként tiszteli. A tervezett magánjogi tankönyvből a dologi jogi és a kötelmi jogi fejezetet megjelentette, de sajnos a teljes mű elkészítésére már nem maradt ideje.³² 70 éves korában, 1996. január 1-jén vonul nyugdíjba. Ebből az alkalomból a Janus Pannonius Tudományegyetem a *professor emeritus* címet ítélte meg számára, illetve 70. születésnapját tanítványai ünnepi emlékkötet átadásával ünnepelték.³³ A római jogtól továbbra sem szakadt el, sőt *professor emeritus*ként még intenzívebben vett részt az oktatásban és vizsgáztatásban. Nyugdíjasévei alatt is nagy hatású római jogi előadásokat tartott levelező tagozatos hallgatóknak. Megbízhatóságát és munkabírását jelzi az a körülmény is, hogy a 70 és 80 éves kora között meghirdetett római jogi konzultációs óráit, vizsgáit mindig a hónapokkal korábban megadott időpontban tartotta, soha nem szorult helyettesítésre. Tudományos kutatásait sem hagyta abba, erről két emeritus pályatársa (*tres faciunt collegium*), *Zlinszky* János és *Molnár* Imre professzorok tiszteletére kiadott emlékkötetekben megjelent római büntetőjogi tárgyú tanulmányai is ékesen tanúskodnak.³⁴ Tudományos sikereinek alapját boldog családi élete biztosította, a háttérben szerényen meghúzódó, de mindig támogató feleség, a jogvégzett, sikeres szakmai pályát befutó fia és három unokája, akik nyugdíjas éveinek örömforrásai voltak. 2006. február 2–3-án Benedek Ferenc 80. születésnapja tiszteletére került megrendezésre Pécsen a Római Jogászok II. Országos Találkozója. A tudományos ülésen szinte valamennyi magyar jogi kar romanistái részt vettek vagyoni jogi tárgyú referátumaikkal. Betegségéről tudomást sem véve végighallgatta valamennyi előadást, a vitában a tőle megszokott luciditással és eleganciával vett részt. Fáradhatatlanul folytatta az oktatást és a tanszéki munkát 80 éves kora után is. Már azt a látszatot keltette tanszéki kollégáiban, hogy neki még a lehetetlen is sikerülhet, a gyógyíthatatlan betegséget is legyőzi. 81. születésnapját vizsgáztatással töltötte, az első szemeszter értékelését a tanszék vele együtt végezte, aktív részvételével meghatározásra kerültek a 2006–2007. tanév második szemeszterének feladatai.³⁵ Ő ebben már nem tudott részt venni, mivel 2007. február 15-én elhunyt.

Benedek Ferenc a kari közélet mellett az országos és nemzetközi tudományos életben is aktív szerepet vállalt. Minisztériumi felkérésre a Miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem Állam- és Jogtudományi Intézete megalakulásakor közel két évig tagja volt

az ún. Karközi Bizottságnak, amely személyi kérdésekben, oktatói, vezetői pályázatoknál javaslattételi és véleményezési jogkörrel rendelkezett.³⁶ Ezen túl 1980-1990 között az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottságának, a szegedi és a pécsi egyetemek doktori és habilitációs bizottságainak is tagja volt. Benedek Ferenc tagja volt a brüsszeli székhelyű „*Société Internationale des Droits de l'Antiquité*” és a római székhelyű „*Gruppo di Ricerca nella Diffusione del Diritto Romano*” nemzetközi társaságoknak, valamint a budapesti székhelyű Ókortudományi Társaságnak.

II. Vezetői tevékenység, iskolateremtés

Évtizedeken keresztül a Római Jogi Tanszék tanszékvezetője, a Pécsi Jogi Kar meghatározó személyisége volt, aki megkérdőjelezhetetlen tekintélyre tett szert. 1971-től 1975-ig a Marx Károly Közgazdaság-tudományi Egyetem Pécsi Kihelyezett Nappali tagozata könyvtárának megszervezője és vezetője volt. Tevékenységével a 1970-es években létrehozott Pécsi Közgazdaság-tudományi Kar tudományos és oktatási célokat szolgáló kari könyvtárának alapjait rakta le. Megbízatásának megszűnésekor a könyvtári állomány mintegy 21 000 kötetből állt.³⁷ Miután a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa az 1975. augusztus 28-án tartott ülésén a Marx Károly Közgazdaság-tudományi Egyetem Pécsi Kihelyezett Nappali Tagozatát a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Karává szervezte, a Pécsi Tudományegyetem kétkarú felsőoktatási intézménnyé vált. Az oktatási miniszter az Állam- és Jogtudományi Kar hivatalban lévő dékánját, Földvári Józsefet nevezte ki az új, kétkarú társadalomtudományi intézmény élére rektornak, ezért új dékán megválasztása vált szükségessé. Az 1975. október 29-én a kari tanácsteremben tartott Kari Tanács előbb Ádám Antal egyetemi tanárt dékánná, majd Benedek Ferenc egyetemi docenst a Kar dékánhelyettesévé (20 igen, egy nem és egy tartózkodás mellett) választotta. A dékánhelyettes feladat- és hatáskörébe tartozott a kari külkapcsolatok összefogása és szervezése, a jogáskollégium és a megyei ifjúsági klubok felügyelete, a kari jegyzetek és tankönyvek tematikai és tartalmi vitáinak szervezése, a felvételi előkészítő szervezetek (FEB, SZEB) tevékenységének összefogása, a Zala megyei szervekkel folytatott együttműködés szervezése.³⁸ Dékánhelyettesi feladatait kollégái által elismerten és eredményesen végezte, így az 1978. április 11-én tartott Kari Tanács, Földvári József rektor javaslatára, dékánná választotta.³⁹ Dékáni működését rendkívül feszült helyzetben

kezdte meg, hiszen ekkor került napirendre az új egyetemi és kari struktúra kialakításának szükség-szerűsége, ami a tanszékek összevonásával nagyobb szervezeti egységek kialakítását tűzte ki feladatául. Ez óhatatlanul egyes tanszékek, illetve személyek sérelmével járó folyamat volt. Emellett az új szervezeti rend megszüntette a dékánhelyettesi tisztséget, ami a dékánra újabb adminisztratív terheket rótt. Ezt a karra erőltetett nem túl szerencsés megoldást később ugyan megszüntették, de Benedek teljes dékáni ciklusát helyettes nélkül töltötte ki.⁴⁰ Dékáni megbízatásának főbb eredményei között szerepel az új kari struktúra, az új tantárgyi programok kidolgozása, új tanulmányi és vizsgaszabályzat bevezetése, a speciális kollégiumok rendszerének továbbfejlesztése, valamint a szakmai gyakorlatok rendszerének célszerű megreformálása. Dékánként ő újírtotta fel azt a hagyományt, hogy a kar 70. életévét betöltött, nyugdíjba vonuló professzorai tiszteletére emlékkötetet jelentetnek meg („*Dékán: Csizmadia Andor professzor 70. születésnapjáról a Kar – már korábbi elgondolásának megfelelően – emlékkönyv kiadásával kíván megemlékezni, a könyv már a korrektúra állapotában van, elkészülte után ünnepélyes keretek között a kari tanács ülésén szándékozunk azt az ünnepeltnek átnyújtani. A Kar ezzel rég esedékes tradíciót kíván megalapozni.*”).⁴¹ Hivatali idejének lejártakor a kari szervek, professzortársai és a kari tanács is kifejezte elismerését hozzáértő, pontos és tapintatos vezetői tevékenységéért (Dr. Földvári József rektor: *Az egyetem vezetése dr. Benedek Ferenc munkájával kapcsolatban azt a véleményt alakította ki, hogy nevezett tevékenysége elősegítette a jogi kar hagyományainak, illetve a kartól joggal elvárható színvonalnak megfelelő oktató- és kutatómunkát. Korrekt, egészséges légkört alakított ki a Karon belül, amely elősegítette a jó munkavégzést. Az egyetemi vezetés köszönetet mond dr. Benedek Ferencnek hároméves dékáni tevékenységéért....* ...az egyetemi pártvezetőség köszönetét fejezi ki dr. Benedek Ferenc egyetemi tanár dékánnak azért a lelkiismeretes munkáért, amelyet a kar társadalmi és a kar vezetésében végzett. Dr. Benedek Ferenc részvétele a kar és az egyetem közéletében az elmúlt 10 évben különös jelentőséggel bír. A közel fél évtizedig tartó munkájának eredményeként a Közgazdaság-tudományi Kar olyan könyvtárat hozott létre, amely országosan is figyelemre méltó. Három évig dékánhelyettesként, három évig dékánként tevékenykedett. Ebben az időszakban többek között olyan jelentős egyetemi és kari feladatok megoldásában vállalt jelentős szerepet, mint a tantárgyi programok kialakítása, a kar belső szervezetének kiépítése, az új tanulmányi és vizsgaszabályzat bevezetésével együtt járó teendők ellátása. Jelentős és eredményes erőfeszítéseket tett a speciális kollégiumok rendszerének továbbfejlesztésére, a szakmai gyakorlatok rendszerének célszerű megreformálására. Az egyetemi pártvezetőség kéri dr. Benedek Ferenc egyetemi tanárt, hogy a jövőben

is vegyen részt a kari és az egyetemi közéletben, mert véleményei a kari és az egyetemi pártvezetőség számára mindig figyelemre méltóak és iránymutató jellegűek.”⁴²

Benedek tekintélye azonban nem státusának volt köszönhető, hanem római jogászként végzett oktatói, kutatói munkásságának eredménye volt. A római jogot elsősorban a polgári jog oktatásának történeti-dogmatikai bevezetésének tekintette, amelynek gyakorlati célja a jogászai gondolkodásmód és a mai jogtudomány terminológiai alapjainak megismertetése voltak. Előadásainak középpontjában a római dologi és kötelmi jog intézményei álltak, azokat részletesen, a rá jellemző gyakorlati, racionális szellemességgel tárgyalta. A római jog tananyagának további részeiről az alacsony óraszám miatt inkább csak vázlatos áttekintést nyújtott. A vizsgáztatás során elvárta hallgatóitól az alapvető jogtételek és fogalmak szabatos ismeretét, a lényeges összefüggések megértését és a legfontosabb terminusok helyes használatát. Ennek következtében római jogi vizsgáinak szigora országosan ismert volt, ugyanakkor a tárgy a joghallgatók körében az egyik legkedveltebbek közé tartozott, amihez nagymértékben hozzájárult objektív hozzáállása is. („A leginkább kedvelt, egyetemünkön oktatott tárgyak megoszlása nagyon tanulságos lehet. A közismerten szigorúról (de objektivitásáról) híres Római Jogi Tanszék elismerését bizonyítja pl. a 71 I. évfolyamos hallgató közül 49 római jogot kedvelő hallgató. Ezt az érdeklődést bizonyítja az is, hogy a 25 fő (a megkérdezett 80-ból) másodéves is említette a római jogot.”)⁴³ A tudományos érdeklődést mutató hallgatóival szemben nagy elvárásokat támasztott, pályafutásuk elindításában jelentős segítséget nyújtott. Ennek eredményeképpen a Kar jelenlegi professzorainak jelentős hányada mestereként tiszteli, a magánjogász professzorrá lett tanítványai pedig a budapesti jogi karokon is oktatnak (például Mádl Ferenc és Sólyom László). Római jogászként ő volt a mestere a fiatalon elhunyt Éles Gyulának, a tudományos fokozatot szerzett Bessenyő Andrásnak (ő joghallgatóként nem Benedeket, hanem Brósz Róbertet hallgatta) és Pókecz Kovács Attilának, illetve a még fokozatszerzés előtt álló Jusztinger Jánosnak. Így túlzás nélkül kijelenthető, hogy a pécsi romanista iskola megalapítója is volt. A fiatal romanisták Pécsen történő sikeres pályakezdéséhez nagymértékben hozzájárult az általa kiépített, mintegy 5000 kötetből és a közel 1000 tétel folyóiratból álló tanszéki könyvtár, amely nemzetközi színvonalon áll.

III. Tudományos életmű

Széles körű jogi műveltségét és sokrétű oktatási tapasztalatát hasznosítva Benedek Ferenc a pályája

utolsó szakaszán megjelent római büntetőjogi tanulmányait leszámítva a római magánjog tanulmányozásának, kutatásának szentelte életét.⁴⁴ Ebben a tevékenységében szilárd idegen nyelvi ismereteire támaszkodhatott. Előadóképes volt német és olasz nyelven, beszélt franciául, olvasott latinul, olaszul, angolul és spanyolul. Bár monográfiája nem jelent meg és sajnos tankönyve is befejezetlen maradt, mégis az egyik nemzetközileg legismertebb és legelismertebb magyar romanista volt (Sólyom László Benedekről: „Benedektől meg lehetett tanulni, hogy mi a tudomány. Azt is, hogy van egy hivatalos rangsor, s ettől függetlenül egy érvényes szellemi értékrend. Ő keveset írt, de rengeteget olvasott, ismerte a könyvek és a könyvtárak világát...”)⁴⁵ Ennek a ténynek meggyőző bizonyítéka, hogy a római magánjog külföldi irodalmában meghatározó jelentőséggel bíró Max Kaser „Das römische Privatrecht” című munkája hét alkalommal is hivatkozik Benedek tanulmányaira, illetve a külföldi szaklapok az 1970-es évektől kezdődően folyamatosan referáltak megjelent munkáiról.⁴⁶ Így a benedeki tudományos „oeuvre” elsősorban romanisztikai szakcikkein keresztül ismerhető meg. A római magánjog keretén belül elsősorban a személyi és családjog, a dologi jog, valamint a kötelmi jog területéről jelentek meg művei.

1. Személyjogi és családjogi munkái

A személyjog területére esik a rabszolgák jogállását érintő, 1963-ban megjelent tanulmánya „A Senatus Consultum Silanianum” címmel.⁴⁷ A mű sikerét jól érzékelteti az a tény, hogy hatására tudományos kutatások középpontjába került ez az i. sz. 10-ben hozott szenátusi határozat, amely azoknak a rabszolgáknak a halálbüntetéssel történő szankcionálását írta elő, akik tulajdonosukkal egy tető alatt tartózkodtak, mialatt ő erőszakos halállal halt, mivel urukat veszni hagyták ahelyett, hogy a támadástól megvédelmezték volna. Benedek találóan mutat rá – Ihering és Szászy Schwarz Gusztáv követőjeként (Benedek Ferenc: „...Szászy-Schwarzot én nagyon nagyra tartom. Ő a múlt század végén, e század elején élt. Hallatlan lucidus valaki volt, nagyon értelmes, a nagy német jogász, Ihering tanítványa. Ha valaki megkérdezné, ki volt a mesterem, őt mondanám, pedig már régen meghalt, amikor én születtem. Tőle tanultam a legtöbbet, őt próbáltam mindig követni: nehéz dolgokról egyszerűen, gyakorlatiasan beszélni. Rájönni arra, hogy egy-egy intézménynek mi a rációja, a funkciója. ...”)⁴⁸ –, hogy a szenátusi határozat remek példája a rabszolgatartók osztályérdeke és az örökösök egyéni anyagi érdeke között megtalált ideális jogi megoldásnak. A római családjog körében folytatott kutatásait tette közzé 1979-ben „A manus-szerzés és a házasságkötés alakszerűségei a római

jogban” című tanulmányában.⁴⁹ Benedek a források elemzése alapján ebben a munkájában meggyőzően érvelt a *manust* alapító ügyletek és a házasságkötés közti distinkció mellett. Rámutatott, hogy a közfel-fogással szemben a *manust* alapító ügyletek nagyon korán eltűntek a római jogból. Bár a *coemptio* tartotta magát legtovább, ez az intézmény sem élte túl a köz-társaság utolsó századát.

2. Dologi jogi kutatásai

Kedvenc kutatási területe a dologi jog körében a római tulajdonjog volt. Már első tudományos közleményével – melyet e területen végzett kutatásai alapján tett közzé – nagy elismertséget szerzett, amelyet a „*Iusta causa traditionis a római jogban*” címmel 1959-ben jelentetett meg magyar nyelven, majd 1962-ben a Magyar Tudományos Akadémia folyóiratában német nyelven.⁵⁰ Számos külföldi szerző hivatkozott erre a művére.⁵¹ Már ebben a dolgozatban felszínre kerültek azok a kérdések, amelyek Benedeket a későbbiekben is foglalkoztatták (például a jóhiszemű birtokszerzés, az *actio Publiciana*, a *derelictio*, a *senatusconsultum Macedonianum*, a jogalap nélküli gazdagodás problémakörei). Dologi jogi kutatásai körében meghatározó jelentőségűek a *derelictio*, a *iactus missilium*, az *actio Publiciana*, a gyümölcszedés és elbirtoklás kérdéseiről publikált tanulmányai is. Olyan kérdéseket igyekezett vizsgálni, amelyeket a római jogi kutatások vagy elhanyagoltak, vagy megítélése szerint a kutatások zsákutcába jutottak, ezért szükségessé vált új nézőpontba helyezésük.

A „*Tulajdonszerzés gyümölcsökön a római jogban*” című 1978-ban megjelent tanulmányában a gyümölcsökön, mint a mezőgazdasági termelés végtermékein létrejövő, eredeti szerzőmóddal megvalósuló tulajdonszerzés jelentőségét hangsúlyozta a forgalom biztonsága szempontjából. Vizsgálódásainak középpontjában a gyümölcsöző dolgok jóhiszemű birtokosai álltak – akik többnyire tulajdonosok is –, akik a *separatio* időpontjától a gyümölcsök tulajdonosaivá váltak. Véleménye szerint a jóhiszemű birtokosoknak, amennyiben tulajdonpert indítanak ellenük, mint pervesztes alpereseknek az időközi gyümölcsök kiadásához kapcsolódó kötelezettsége a klasszikus jog időszakától a jusztiniánuszi jog időszakáig azért változott, mivel Jusztiniánusz az elbirtoklási időt felemelte.⁵²

A „*probatio diabolica kérdéséhez*” című 1980-ban megjelent szakcikkében a romanisztika évszázados vitatémájához szólt hozzá, amikor a '*diabolica*', 'ördögi' jelzővel illetett bizonyítás nehézségeire mutat rá abban az esetben, amikor a tulajdonperben a felperes abba a nehézségbe ütközik, hogy az alperes birtokában lévő dolog feletti tulajdonbizonyítása során va-

lamilyen származékos szerzőmódra hivatkozik. Ha ugyanis származékos szerzésre hivatkozik a felperes, akkor tulajdonjoga attól függ, hogy elődje tulajdonos volt-e. Ebből az következik, hogy a perbeli ellenfele tagadása esetén elődje tulajdonjogát is tartozik bizonyítani a pert indító felperes, s ha ő is származékos úton szerzett, akkor az elődéét is, egészen addig, amíg az elődök láncolatában eredeti szerzéshez nem ér. Benedek találóan érvel álláspontja mellett, amikor kifejti, hogy az átruházás mindig kétesélyes: lehetséges, hogy a szerző tulajdonosá lett, de az sincs kizárva, hogy tulajdonjogot szerezni nem tudott. A szükségszerűen bizonytalan helyzet azonban az elbirtoklás (*usucapio*) révén biztossá változik. Így szerinte a származékos szerzőmódotknak *usucapio*s tényállásként kezelése elkerülhetetlen az olyan társadalomban mint az ókori római volt, ahol a kereskedelmi forgalomban való jóhiszemű szerzés elvét és a telekkönyvi tulajdont még nem ismerték.⁵³

„*Jóhiszemű tulajdonszerzés ingó dolgok felett és a »nemo plus iuris« elve*” című 1982-ben megjelent munkájában leszögezi azt a tényt, hogy már a római jogot is áthatotta a jóhiszemű tulajdonszerzés eszméje. Ugyanis a forgalomban szerző valamennyi származékos szerzés esetén lehetővé tette, hogy ha a jóhiszemű szerző a dolgot meghatározott időn keresztül birtokolta, akkor az elbirtoklás következtében tulajdonjogot szerezhett. A jóhiszemű szerzőnek az *usucapio* alapján történő tulajdonszerzése azt eredményezte, hogy a római jog nem kényszerült „átörönni” a *nemo plus iuris* elvét, ugyanakkor a forgalom biztonságát is garantálni tudta.⁵⁴

„*Így szórták a pénzt Rómában. A iactus missilium problémája a római jogban*” című tanulmánya szintén 1982-ben jelent meg a Jogtudományi Közönyben, amelyben azokról a *missilia* jellegű dolgokról értekezett, amelyeket a köztársaságkori és császárkori magisztrátusok vagy a tisztségre jelöltek vagy bárki mások szoktak a köznéplekenyerezése végett a tömegbe szórták. A *missilia* többnyire pénzt, de hüvelyeket és élelmiszerjegyet, színház- és cirkuszjegyet is jelölhetett. A nép közé szórt *missilium* felett a birtokba vevő rögtön tulajdonjogot szerzett. Ezt a tényt a szerzők többsége azzal magyarázta, hogy Jusztiniánusz a *iactus missilium*ot határozatlan személy részére történő *traditio*nak tekintette, márpedig szerintük a *traditio*val a tulajdonjog nyomban a szerző félre szállt át. Benedek vitatja ezt az álláspontot, hiszen a *traditio* csak akkor fog tulajdonjogot eredményezni, ha az átruházó maga is az volt. Ezért szerinte a szabályozás különlegességét az egyéb *derelictio*s esetekhez képest abban a tényben kell keresnünk, hogy a tömeg közé szórt pénz sajátos dolog. A pénzdarabok (*nummi*) olyan dolgok, amelyeket nem lehet individualizálni, egymástól megkülönböztetni. Ezért

pénzdaraboknál elbirtoklásra gondolni – mint a *res derelicta* esetében általában – gyakorlati okból képtelenség. Így tehát az *usucapio* lehetetlensége, nem pedig a pénzt szóró akarata eredményezte az azonali tulajdonszerzést.⁵⁵

A Jogtörténeti Tanulmányok V. kötetében jelent meg 1983-ban a „*Derelictio, occupatio, usucapio*” című tanulmánya amely a dolgok elhagyása (derelikciója) problémakörét tárgyalta. A téma már régóta a római jogi kutatások vitás kérdései közé tartozik, s az elhagyott dolog (*res derelicta*) feletti szerzőmód egyúttal a római tulajdonjog rendszerének részét is képezi. Benedek szerint e tulajdonszerzési mód vitás kérdéseinek tisztázása is hozzájárul a római tulajdon jobb megértéséhez. A források elemzése és a szakirodalmi kontroverziák után dolgozatában arra a következtetésre jut, hogy *res derelicta*nak csak az a dolog minősülhet, amelyet tulajdonosa derelinkvált a birtokhelyzet végleges megszüntetésének szándékával, tehát a nem tulajdonos általi birtoklással történő felhagyás a tulajdonos jogát nem érinti. Mivel a derelinkvált tulajdonosi mivolta gyakran megkérdőjelezhető, ezért az elhagyott dolgot birtokba vevő és *occupatio*val tulajdonjogot szerezni kívánók helyzete is kétséges. Ezt a kétértelmű helyzetet csak az elbirtoklás tehetette egyértelművé. Ezért mindenki, aki *res derelicta*t vett birtokba, szükségszerűen elbirtoklásra szorult, kivéve, ha a derelinkvált személy tulajdonosi mivolta evidens volt, illetve a nép közét szórt pénz (*iactus missilium*) és a fogságban tartott, de szabadon bocsátott madár esetét.⁵⁶

„Az *actio Publiciana* eredete és funkciója” címmel 1986-ban megjelent tanulmányában az i. e. 2. században keletkezett petitórius jogeszköz kapcsán megállapítja, hogy a szakirodalomban sokat vitatott intézménnyel kapcsolatban a kulcskérdés a kereset bevezetésének oka, és eredeti funkciója, valamint az, hogy mi volt a viszonya a *rei vindicatio*hoz. Fejtegetéseinek eredményeképpen azt az álláspontot tette magáévá, hogy az *actio Publiciana* bevezetésének eredeti indoka nem lehetett sem a formahibás szerző védelme, sem a nem tulajdonostól való szerző védelme, hanem a valódi tulajdonosnak lett szánva, mégpedig a csupán valószínű tulajdonosoknak, mivel az elbirtokolni tudó tulajdonosoknak már rendelkezésére állt a *rei vindicatio*.⁵⁷

3. Kötelmi jogi művei, tankönyve

Benedek Ferenc életművében fontos helyet foglal el a jogalap nélküli gazdagodás kérdése, amelyre többször is visszatért, több tanulmányában is tárgyalt.

A „Pénztulajdon és kondikció a római jogban” című tanulmánya 1966-ban jelent meg a Jogtörténeti

Tanulmányok I. kötetében. Ebben a műben arra a következtetésre jutott, hogy a római jog a pénzt gyakorlati megfontolásból szélesebb körben tekintette specifikus dolognak mint napjaink jogfelfogása, figyelemmel arra, hogy a római pénzvilágban gyakoribb volt a jelentősebb pénzösszegek elkülönített kezelése. A pénz bekeverésével történő tulajdonszerzés a mindennapok kisebb jelentőségű kifizetéseinél volt alkalmazott, ahol a pénz helyettesítő funkciója jobban érvényesülhetett. Ennek alapján a más személy pénzének jóhiszemű elköltése esetén a pénzt elfogadó feltétlenül tulajdonossá lett, a nem jogosult pénzfizető pedig *condictio* alapján felelt a pénz korábbi tulajdonosával szemben. Így a *comsumptio nummorum* eredeti tulajdonszerzőként történő elismerése rendkívül szűk körre korlátozta a pénztulajdon körüli jogvitákat. Ezzel a megoldással a római jog végső soron a pénzforgalom biztonságát mozdította elő.⁵⁸

„A jogalap nélküli gazdagodási kötelelem létesítő tényei a klasszikus római jogban” című 1967-ben megjelent értekezése a jogalap nélküli gazdagodás visszakövetelésének az irodalmi (Cicero) és a jogi forrásokban történő előfordulásait vizsgálta. Megállapította, hogy a jogalap nélküli gazdagodás visszakövetelésének jogeszköze, a *condictio* a klasszikus jogban csak akkor volt megindítható, ha a vagyonnövekedés tulajdonjoggal való gazdagodás (*datio*) eredményeképpen került az alperes vagyonába. Ez a megoldás csak szűkebb gazdasági érdekeknek tudott megfelelni. A gazdasági kapcsolatok bonyolultabbá válásával szükségessé vált, hogy egyéb jellegű vagyonelemlődások is visszakövetelhetők legyenek. Ezt az igényt a római juristák a régi hagyományok tiszteletben tartásával (a *condictio* formulájában található *dare oportere* kitétel változatlanul hagyásával), sajátos jogfejlesztést alkalmazva bővítették úgy, hogy egyéb juttatásokat is elkezdtek kazuisztikus módon *datio*-nak minősíteni.⁵⁹

A „Jogalap nélküli gazdagodás jogellenes és erkölcstelen magatartásból a római jogban” című értekezése 1984-ben jelent meg, ebben két magánbűncselekmény (*delictum*) közeli jogalap nélküli gazdagodási tényállást vizsgált. Az egyik ilyen a *condictio ob turpem causam* néven ismert, erkölcstelen magatartásból fakadó vagyonelemlődés visszakövetelésére szolgált, a második esetben pedig *condictio ex iniusta causa* nevű keresetet lehetett a jogellenesen gazdagodó ellen indítani. Ez a két esetsorozat Benedek szerint elkülönül a többi jogalap nélküli gazdagodási keresettől, mivel ezeknél a visszakövetelés azon alapult, hogy a gazdagodó magatartása negatív társadalmi megítélés alá esett. Az erkölcstelen jogügyletek dologi hatályúak voltak, visszakövetelésükre akkor állt rendelkezés-

re állami jogeszköz, ha a juttató magatartása nem volt erkölcsstelen, csak a gazdagodóé. Ennek eseteit elsősorban a jogellenes juttatások megakadályozása céljából nyújtott szolgáltatások, a saját dolog visszaszerzése, illetve egy szerződés alapján különben járó szolgáltatás elnyerése érdekében eszközölt fizetések alkották. A *condictio ex iniusta causa* alakzatainál a fentiekkel szemben a juttatás törvényi tilalomba ütközött. Ilyenkor a jogellenesség az átruházó ügyletet is érvénytelenné tette, így a juttatás dologi jogi alapon is visszakövetelhető volt. A jogalap nélküli gazdagodás keresetét akkor volt célszerű megindítani, amikor a gazdagodás elhasználás, elidegenítés, összekeveredés révén állt elő, ilyenkor a vindikáció helyébe csak a *condictio* léphetett.⁶⁰

„A *condictio* mint a jogalap nélküli gazdagodás visszakövetelésének perjogi eszköze” című dolgozata 1985-ben jelent meg, amely a kereset fejlődéstörténetét mutatta be a *legis actio*s, a formuláris és a kogniciós perbeli eljárásoknál.⁶¹

A „Tartozatlan fizetés a római jogban” című 1987-ben közzétett munkája a tartozatlan fizetésnek (*condictio indebiti*), mint jogalap nélküli gazdagodásnak a kérdéskörét járta körül. Elemzésének középpontjában a fizetés, mint a tartozatlan fizetés tényállásbeli eleme, illetve az alakzathoz tartozó egyes tényállástípusok állnak. Külön alfejezetet szentelt a tévedés és a *condictio indebiti* témakörének. Értekezését az ajándékozás és a tartozatlan fizetés határán mozgó tényállások elemzésével zárta.⁶²

Kötelmi jogi témában a jogalap nélküli gazdagodásról írott cikkei mellett az 1975-ben megjelent „A *Senatusconsultum Macedonianum* célja és keletkezési körülményei” című tanulmánya feltétlenül említést érdemel. Ennek a Claudius császár uralkodása alatt – feltehetően 51–52-ben – hozott szenátusi döntésnek a célja az volt, hogy az apja halála folytán önjogúvá vált családfiú a továbbiakban nem volt köteles visszafizetni azt a pénzkölcsönt, melyet még a családfő életében vett fel. Ha a hitelező mégis perelné (*actio certae creditae pecuniaevél*), keresetével szemben az önjogúvá lett családfiú *exceptio senatusconsulti Macedoniani* elnevezésű kifogással élhetett, melyben arra hivatkozott, hogy ő a kölcsönt még hatalomalattiként kapta. Benedek véleménye szerint a büntetőjogi problémával szembesülő szenátus – az uzsorások pénzkölcsöneivel szemben – egy helyesen megállapított diagnózist követően, amit a hatalomalattiknak részére nyújtott pénzkölcsönök veszélye jelentett, helyesen választotta meg a követendő cselekvésmódot, amikor a polgári jog eszközével lépett fel. Ugyanis a szenátus felismerte, hogy az uzsorakölcsönök büntetésének szigorítása járhatatlan út, mivel a büntetések növelése csak az uzsorások kockázatát

fogják növelni, amit ők a kamatláb emelésével fognak ellensúlyozni. Ezért a szenátus a hatalomalattiknak történő pénzkölcsönzés lehetetlenné tétele céljából őket inkább túlvédett helyzetbe hozta az uzsorásokkal szemben, így többé már nem érte meg hitelezni számukra.⁶³

A római vagyoni jog körében folytatott kutatásai után nem véletlen, hogy joghallgatóinak írt jegyzetét a római magánjog dologi és kötelmi jogi részéből jelentette meg. A közzétett munka a tervezett magánjogi tankönyvének gerincét alkotta volna. Bár több mint egy évtizede tananyagként szerepel a pécsi joghallgatók vizsgarendjében, további változtatásokat tervezett ezen a téren is. Tankönyvének alapját a tömören, frappánsan megfogalmazott definíciók teszik feszessé. Mondanivalójának áttekinthetőségét a logikus szerkesztésmód nagymértékben elősegítette. A dologi jog tekintetében a birtok, a tulajdon és az idegen dologbeli jogok triásza képezi a tananyagot. A birtokról és különösen a birtokvédelemről szóló fejtegetései a 20. századi magyar római jogi tankönyvirodalomban egyedinek és talán az egyik legszínvonalasabbnak is tekinthető. A tulajdon fogalmáról szóló tankönyvi fejezet a téma előadásának mintapéldánya, érdemes volna a római jogászok szakköréin túl a modern magánjogi szerzők figyelmébe is ajánlani, hiszen ma általánosan elterjedt divatos, de téves felfogás körükben, hogy a tulajdon fogalmát meghatározni nem lehet, mivel véleményük szerint ennek tartalma kitágult a római jog óta. A római kötelmi jog bemutatására a mai felfogáshoz hasonló egyedi szerkezetet választott, nevezetesen a modern értelemben vett kötelmi jogi általános részi anyaggal kezdi és fejezi be a hagyományos kötelmet keletkeztető tények bemutatását. A szerződési rendszer és az egyes szerződések vonatkozásában azt a megoldást választotta, hogy nem a szerződések keletkezése szerinti csoportosításban (formális, reál, konszenzuál) követik egymást a *contractusok*, hanem a gyakorlati élet által felvetett jogkérdésekhez jobban igazodó kötelmet keletkeztető joghatások szempontja alapján (egyoldalú kötelmek, szinallagmatikus és egyenlőtlenül kétoldalú kötelmet eredményező szerződések). Jegyzetének fő erénye a mértéktartó terjedelem mellett a fogalomközpontúság és a gyakorlatorientált, világos előadásmód. Sikerét jól érzékelteti az a tény, hogy a modern magánjogi munkák rendszeresen hivatkozzák, valamint gyakorló jogászok is keresik könyvtáruk számára.⁶⁴

4. Római büntetőjogi publikációi

Benedek tudományos sokszínűségét és gazdag jogi kultúráját illusztrálja a pályája utolsó szakaszában

közzétett két római büntetőjoggal foglalkozó tanulmánya is. 1998-ban jelent meg „*Tettség és részesség a római büntetőjog forrásaiban*” című műve, amelyben a római jog forrásainak – elsősorban a *libri terribilesnek* nevezett Digesta 47. és 48. könyve – elemzése alapján megállapítja, hogy bár a rómaiak nem alakítottak ki a mai értelemben vett büntetőjogi általános részt, felismeréseik a mai tettség és részesség általános fogalmaival mégis részletekbe menően egybevágnak. Véleménye szerint a római juristák helyesen ismerték fel, hogy nem csupán a közvetlen tettes, de a bűncselekmény tényállásának egyik vagy másik elemét megvalósító társtettes is büntetést érdemel, valamint, hogy a delictum elkövethető közvetett tettségben is, s a tettesek mellett büntethetők a felbujtók és a bűnsegédek is. Felismerték a bűnpártolás problémáját is, amely elsősorban a feljelentési kötelezettség elmulasztásával valósult meg a rómaiaknál.⁶⁵ 2004-ben visszatért a részesség kérdéskörére „*A felbujtó és a bűnsegéd a római büntetőjog forrásaiban*” című művében. Itt kifejti, hogy a rómaiak nem a közbüntettek-nél, hanem a magándelictumok körében alakították ki a részességre vonatkozó szabályokat. Így a mai felfogásnak megfelelően különböztették meg a felbujtás és a pszichikai bűnsegély, a fizikai bűnsegély és a társtettség, a felbujtás illetve a társtettség és a közvetett tettség tényállásait.⁶⁶

5. Tudományos közéleti tevékenysége, kitüntetései

Benedek Ferenc tudományos életművének részét képezik a külföldi szereplései is. Így többek között 1965-ben és 1974-ben a krakkói Jagello Egyetemen, 1967-ben a zágrábi, 1967-ben és 1972-ben a grázi, 1973-ban a bécsi, 1974-ben a marburgi, 1975-ben a spliti egyetemeken, illetve 1980-ban a cseh-szlovákiai Szmolencében tartott előadást.

Munkájának elismerését számos kitüntetés is fémjelzi. Így 1974-ben az „Oktatásügy kiváló dolgozója” címet, 1992-ben Baranya megye közgyűlésétől a „Baranya megye tudományos és felsőoktatási díját”, 1998-ban a jogászképzés megindulásának 75. évfordulója alkalmából jubileumi oklevelet, 2000-ben Pécs Megyei Jogú Város „Millenniumi Díját” kapta. A köztársasági elnöktől vehette át 1994-ben a „Szentgyörgyi Albert-díjat”, majd 2002-ben a „Széchenyi-díjat”. Halálát követően a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara és Közgazdaság-tudományi Kara együttes kari tanácsi ülésén egyhangú döntéssel azt a határozatot hozta, hogy a Jogi és Közgazdasági Szakkönyvtár a jövőben Benedek Ferenc nevét viseli.

IV. Benedek Ferenc műveinek bibliográfiája

1. Tankönyvek, jegyzetek

– Római jog IV. Dologi jog. Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs 1988. IV-131 o.

– Római magánjog. Kötelmi jog. Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs 1992. 142 o.

– Római magánjog. (Dologi és kötelmi jog) Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs 1993. 234 o.

2. Tanulmányok, szakcikkek

– A iusta causa traditionis a római jogban. *Studia Iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata* 8. Tankönyvkiadó, Budapest 1959. 46 o.

– Die iusta causa traditionis im römischen Recht. *Acta Iuridica Academiae Scientiarum Hungaricae*, IV.tom. 1962. 117–171. o.

– A Senatus Consultum Silanianum. *Studia Iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata* 28. Tankönyvkiadó, Budapest 1963. 47 o.

– A jogalap nélküli gazdagodási kötelem létesítő tényei a klasszikus római jogban. Jubileumi Tanulmányok II. Pécsi Tudományegyetem, Pécs 1967. 51–79. o.

– Pénztulajdon és kondikció a római jogban. *Jogtörténeti Tanulmányok I. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1968. 251–269. o.*

– Pflege und Literatur des römischen Rechts in Ungarn seit 1945. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Iuridica et Politica*, XVII. tom. 14. fasc. Szeged 1970. 169–180. o.

– A Senatusconsultum Macedonianum célja és keletkezési körülményei. Jubileumi Évkönyv. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs 1975. 29–47. o.

– Zweck und Entstehungsumstände des Senatusconsultum Macedonianum. *Acta Juridica, publ. by the Faculty of Law, University of Cape Town* 1976. 47–66. o.

– Die conventio in manum und die Förmlichkeiten der Eheschliessung im römischen Recht. *Studia Iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata* 88. Pécs 1978. 31 o.

– Tulajdonszerzés gyümölcsökön a római jogban. *Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből IX. Pécsi Tudományegyetem, Pécs 1978. 7–66. o.*

– Zweck und Entstehungsumstände des Senatusconsultum Macedonianum. *Jura Legesque Antiquiores*

- necnon Recentiores. Essays in Honour of Ben Beinart, I. volume. Juta Press, Cape Town 1978. 47–66. o.
- A manus-szerzés és a házasságkötés alakszerűségei a római jogban. Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből X. Pécsi Tudományegyetem, Pécs 1979. 7–52. o.
  - Eigentumserwerb an Früchten im römischen Recht. *Studia Iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata* 92. Pécs 1979. 38 o.
  - A probatio diabolica kérdéséhez. *Jogtörténeti Tanulmányok, Emlékkönyv Csizmadia Andor hetvenedik születésnapjára. Studia Iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata* 95. Pécs 1980. 31–46. o.
  - Jogtörténeti adalékok a bizonyosság és valószínűség problémájához. A „Valószínűség szerepe az igazságszolgáltatásban” c. konferencia anyaga. Pécs 1979. október 4–5. (Szerk. Vargha László) Pécs 1981. 1–10., 261–262. o..
  - Így szórták a pénzt Rómában. A iactus missilium problémája a római jogban. *Jogtudományi Közlöny XXXVII. évf.* 1982 698–706. o.
  - Jóhiszemű tulajdonszerzés ingó dolgok felett és a „nemo plus iuris” elve. *Kauszer Lipót Emlékkönyv. Studia Iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata* 100. Pécs 1982, 39–57. o.
  - Derelictio, occupatio, usucapio. *Jogtörténeti Tanulmányok V. Tankönyvkiadó, Budapest* 1983. 7–31. o.
  - Zur Frage des „diabolischen Beweises”. – *Studi in onore di Arnaldo Biscardi, IV. vol. Cisalpino-Goliardica, Milano* 1983. 445–468. o.
  - Jogalap nélküli gazdagodás jogellenes és erkölcsstelen magatartásból a római jogban. *Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből XV. Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs* 1984. 7–52. o.
  - Iactus missilium. – *Sodalitas. Scritti in onore di Antonio Guarino, IV. vol. E. Jovene, Napoli* 1984. 2109–2129. o.
  - Ursprung und Funktion der actio Publiciana. – *Studia in honorem Velimirii Pólay septuagenarii. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Iuridica et Politica, XXXIII. tom. 1–31. fasc. Szeged* 1985. 71–91. o.
  - A conditio mint a jogalap nélküli gazdagodás visszakövetelésének perjogi eszköze. *Jubileumi Tanulmányok* 40. *Studia Iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata* 105. Pécs 1985. 29–47. o.
  - „Pecuniam incertis nominibus credere” als „materia peccandi”. *Das Rätsel der Mordtat Macedos. Specimina Nova Dissertationum ex Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis de Iano Pannonio nominatae. L. pars, Pécs* 1986. 3–21. o.
  - Az actio Publiciana eredete és funkciója. *Jogtörténeti Tanulmányok VI. Tankönyvkiadó, Budapest* 1986. 23–38. o.

- Tartozatlan fizetés a római jogban. *Janus Pannonius Tudományegyetem, Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből. XVIII. Pécs* 1987. 40–68. o.
- Die Sicherheit des rechtsgeschäftlichen Verkehrs und das römische Eigentumsrecht. *Index. Quaderni camerti di studi romanistici. International Survey of Roman Law. 16. vol. Jovene Editore, Napoli* 1988. 9–14. o.
- Fruchterwerb des Eigentümers und des gutgläubigen Besitzers im römischen Recht. *Estudios en homenaje al profesor Juan Iglesias con motivo de sus bodas de oro con la enseñanza, I. tomo. Universidad Complutense, Madrid* 1988. 79–114. o.
- Az actio Publiciana eredete és funkciója. *Degré Alajos Emlékkönyv. Unió Kiadó, Budapest* 1995. 37–58. o.
- Tetteség és részesség a római büntetőjog forrásaiban. *A bonis bona discere. Festgabe für János Zlinszky zum 70. Geburtstag. Bíbor Verlag, Miskolc* 1998. 209–230. o.
- A római jog és Európa – *Jogi beszélgetések 1997–1999, Kaposvár* 2000. 97–107. o.
- A felbujtó és a bűnsegéd a római büntetőjog forrásaiban. *Tanulmányok Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szeged* 2004. 45–61. o.

3. Enciklopédiák

- Római jogi szócikkek. *Jogi Lexikon. KJK-KER-SZÖV jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest* 1999

4. Recenziók, egyéb

- L'insegnamento del diritto in Ungheria. *Iura. Rivista internazionale di diritto romano e antico, XLvol.* 1960. 220–221. o.
- rec. P. Csillag: *The Augustan Laws on Family Relations. In: Acta Iuridica Scientiarum Hungaricae, XIX.tom. Akadémiai Kiadó, Budapest* 1976. 275 o. 1977. 435–440. o.
- Római jog. In: *Fejezetek a pécsi egyetem történetéből. (Szerk. Csizmadia Andor) Pécsi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar, Pécs* 1980. 254–265. o.
- Holub József a professzor. In: *De. Holub József és dr. Irk Albert pécsi professzorok munkássága. Studia Iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata* 109. Pécs 1986. 19–21. o.
- Szászi-Schwarz Gusztáv: *Parerga (válogatás) Jura* 1996. 33–37. o.
- Korábbi professzorok és tanszékvezetők: *Pázmány Zoltán, Óriás Nándor, Halász Aladár. In: A pécsi joghistóriai műhely az ezredfordulón. Pécs* 1999. 10–12. o.

– A jogtörténelem első művelői egyetemünkön. In: Tudományos Dialóg, Jogtörténeti különszám, Pécs 2000. 5–6. o.

5. Szerkesztések

– Jogtörténeti tanulmányok. Emlékkönyv Csizmadia Andor hetvenedik születésnapjára. Scripta historico-juridica Andreae Csizmadia septuagenario oblata. (Szerk. Ádám Antal, Szita János) Studia Iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 95. Pécs 1980. 432 o.

– Kauser Lipót emlékkönyv (Szerk. Ádám Antal, Farkas József) Studia Iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 100. Pécs 1982. 182 o.

– Jogtörténeti tanulmányok VI. (Szerk. és Szita János) Tankönyvkiadó, Budapest 1986. 409 o.

Felhasznált források

Benedek Ferenc: Római jog. In: Fejezetek a Pécsi Egyetem történetéből. (Szerk. Csizmadia Andor) Pécs 1980. 254–265. o.

Béli Gábor: Epizódok a pécsi jogi kar történetéből a II. világháború után. In: Per aspera ad astra. Megemlékezés a honfoglalás 1100. és az Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költözésének 75. évfordulójáról. (Szerk. Nagy Ferencné) Pécs 1997. 67–70. o.

Bódy Zsombor–Cieger András: „Hagyni kell történni a sorst” Sólyom Lászlóval beszélget Bódy Zsombor és Cieger András, Századvég 2004. 1. sz.

Hanc Gábor–Rozman András: Interjú. „Nem ültem meg a saját lovasszobrom” Dr. Benedek Ferenc, professor emeritus, Pécsi Campus, 1996. február 28. 4. o.

Kajtár István: A pécsi jogászprofesszorok emlékezete 1921–1945. Per aspera ad astra. Megemlékezés a honfoglalás 1100. és az Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költözésének 75. évfordulójáról. (Szerk. Nagy Ferencné) Pécs 1997. 61–66. o.

Kislégi Nagy Dénes, Életpályám emlékei, Pécs 1981
Óriás Nándor: Emlékeim töredékei. (Szerk. Ádám Antal) Pécs 2006

Pókecz Kovács Attila: Benedek Ferenc publikációinak bibliográfiája. In: Jogtörténeti Tanulmányok IX. (Szerk. Jusztinger János, Pókecz Kovács Attila) Pécs 2008. 377–380. o.

Sólyom László, Az Alkotmánybíróság hatáskörének sajátossága. Tanulmány és Ajánlás Benedek Ferencnek, in: Tanulmányok Benedek Ferenc tiszteletére. (Szerk. Hamza Gábor, Kajtár István, Zlinszky János) Studia Iuridica auctoritate Universitatis Pécs Publicata 123. Pécs 1996. 31–34. o.

Tanulmányok Benedek Ferenc tiszteletére. (Szerk. Hamza Gábor, Kajtár István, Zlinszky János) Studia Iuridica auctoritate Universitatis Pécs Publicata 123. Pécs 1996

Iura Antiqua-Iura Moderna. Festschrift für Ferenc Benedek zum 75. Geburtstag, Hrg.: Gábor Hamza, István Kajtár, Attila Pókecz Kovács, János Zlinszky, (Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 127), Pécs 2001

Jogtörténeti Tanulmányok IX. (Szerk. Jusztinger János, Pókecz Kovács Attila) Pécs 2008

Interjú Benedek Ferencel, „A sáros gyakorlat és az elvont fogalmak” Univ-Pécs, 2001. március 13.

PTE-ÁJK Kari Tanácsának jegyzőkönyvei.

Benedek Ferenc kinevezési és személyzeti okiratai

Jegyzetek

¹ Benedek Ferenc tiszteletére két magyar és egy idegen nyelvű ünnepi kötetet jelentettek meg tanítványai, kollégái. Ezek a következők voltak: Tanulmányok Benedek Ferenc tisz-

teletére. (Szerk. Hamza Gábor, Kajtár István, Zlinszky János) Studia Iuridica auctoritate Universitatis Pécs Publicata 123. Pécs 1996; IURA ANTIQUA-IURA MODERNA Festschrift für Ferenc Benedek zum 75. Geburtstag. (Hrg. Gábor Hamza, István Kajtár, Attila Pókecz Kovács, János Zlinszky) Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 127. Pécs 2001; Jogtörténeti Tanulmányok IX. (Szerk. Jusztinger János, Pókecz Kovács Attila) Pécs 2008

² Kajtár István: A pécsi jogászprofesszorok emlékezete 1921–1945, Per aspera ad astra. Megemlékezés a honfoglalás 1100. és az Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költözésének 75. évfordulójáról. (Szerk. Nagy Ferencné) Pécs 1997. 61–66. o.

³ Kislégi Nagy Dénes: Életpályám emlékei. Pécs 1981. 7–146. o.

⁴ Pécs, 1950. szeptember 6. Kauser Lipót dékán aláírásával kiállított I. számú nyomtatvány 7. sorszámmal.

⁵ Interjú Benedek Ferencel, „A sáros gyakorlat és az elvont fogalmak” Univ-Pécs 2001. március 13.

⁶ Diplomája száma: 42/1950-1951. (kelt. Pécs, 1951. június 8.).

⁷ Kislégi Nagy Dénes: i. m. 115–131. o.

⁸ Hanc Gábor–Rozman András: Interjú. „Nem ültem meg a saját lovasszobrom” Dr. Benedek Ferenc, professor emeritus, Pécsi Campus, 1996. február 28. 4. o.

Óriás Nándor magáról és Benedek Ferencről: Óriás Nándor: Emlékeim töredékei, Pécs 2006. 197. o. „Mint tanár nem annyira tudós igyekeztem lenni, aki kevesek által olvassandó szakkönyveket izzad össze, a 700 esztendő óta szinte túlonúl elemzett római jog képző hatását és nevelő erejét szubjektív lendülettel operáló pedagógusként hathatósabban véltem szolgálni. Ez, az elismerés irányában igénytelen, de lelkiismeretem szava szerint nem eredménytelen munka javarészt a baráti társaság megalakulása előtt és utána egyenlő intenzitással folyt, és folyik ma is, működésem szellemét fenntartás nélkül átvevő kiváló utódom, Benedek professzor bölcs vezetése alatt.”

⁹ Pécs, 1950. november 23-án, Kauser Lipót dékán aláírásával kiállított okirat 37. sorszámmal.

¹⁰ A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara 855-10-7/1954. számú megbízás (kelt: 1954. szeptember 20.), aláírás Kocsis Mihály dékán.

¹¹ Benedek tanársegédi fizetése 1952. november 28-i besorolása szerint havi 1200 Ft volt (Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 14-0122/1952–53. szám). A Közgazdasági Technikum Ipari Tagozaton politikai gazdaságtan tanítását engedélyező dékáni jóváhagyás: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 14-5-B/2/1953. szám).

¹² Hiv. sz.: 37/b-1/B-33/1955.

¹³ Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Biz. 42/1954/55. sz.

¹⁴

¹⁵ Bódy Zsombor–Cieger András: „Hagyni kell történni a sorst” Sólyom Lászlóval beszélget Bódy Zsombor és Cieger András, Századvég 2004. 1. sz. 141. o.

¹⁶ Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, (Pécs, 1957. április 1.), 150/1957. szám (Benedek Ferenc megbízása a magyar állam- és jogtörténet előadásával; Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar (Pécs, 1957. szeptember 20.) 150/1957. szám (Benedek Ferenc felmentése a magyar állam- és jogtörténet előadásával történő megbízás alól).

¹⁷ Jegyzőkönyv 1956. december 13-án Benedek Ferenc ügyében az Egyeztető Bizottság tárgyalásáról (aláírások: Rudolf Lőránt, Keszthelyi Konrád, Szilágyi Lajos, Tóth József).

¹⁸ Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar Dékán 206/1959–60. számú okirat.

¹⁹ Tanszékvezetői kinevezését Molnár János Művelődésügyi Miniszterhelyettes írta alá (49126/1964/VI. számú irat) 1964. július 22-én. Halász Aladár tevékenységét lásd: Benedek Ferenc: Római jog. In: Fejezetek a Pécsi Egyetem történetéből. (Szerk. Csizmadia Andor) Pécs 1980. 263–264. o.

²⁰ Művelődésügyi Minisztérium, Miniszterhelyettes 49345/1965. VI. ü. o. számmal Budapest 1965. július 10. Molnár János aláírással.

²¹ Kandidátusi dolgozatának megvédése előtt 1961. szeptember 1-jétől 1964. augusztus 31-ig önálló aspiránsi tanulmányokat folytatott, majd aspiránsi vizsgát tett, orosz nyelv, filozófia és szakmai tárgyakból kiválóan megfelelt eredménnyel 1963–1964-ben (lásd. A Tudományos Minősítő Bizottság által Budapesten 1965. január 6-án kiállított Aspiránsi Bizonyítvány).

²² Benedek Ferenc: i. m. 265. o.

²³ Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Dékán, 50/1973–74. sz. irata.

²⁴ Kari Tanács 4. sz. napirendi pont, Előterjesztés a Római Jogi Tanszéken egyetemi tanári állásra.

²⁵ Oktatási Miniszter 33.718/1978. VIII. sz. ügyirata, Budapest, 1978. június 27. Dr. Polinszky Károly aláírással.

²⁶ 1951-ben a Pécsi Orvostudományi Egyetem különválásával (27/1951. (I. 28) MT.) a Pécsi Tudományegyetem egykarú egyetemé vált, s ez a tény a megmaradt egyetemi kar, a jogi kar létét is veszélyeztette. Többször felmerült a jogi képzés megszüntetésének gondolata is. Ez a veszély végleg a Pécsi Tudományegyetemen 1975-ben szűnt meg, amikor a Közgazdaság-tudományi Kar megszervezésével ismét kétkarú egyetem lett. Béli Gábor: Epizódok a pécsi jogi kar történetéből a II. világháború után. In: *Per aspera ad astra*. Megemlékezés a honfoglalás 1100. és az Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költözésének 75. évfordulójáról. (Szerk. Nagy Ferencné) Pécs 1997. 67–70. o.; A Pécsi Jogi Kar esetleges megszüntetéséről Solyom László: Bódy Zsombor–Cieger András: i. m. 140. o.

²⁷ Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Kari tanácsi jegyzőkönyv az 1976. január 28-ai kari tanácsülés 1. napirendi pont melléklete (Római Jogi Tanszék középtávú kutatási terve az 1976–1980 évekre).

²⁸ Solyom László, Az Alkotmánybíróság hatáskörének sajátossága. Tanulmány és Ajánlás Benedek Ferencnek, In: *Tanulmányok Benedek Ferenc tiszteletére*. (Szerk. Hamza Gábor, Kajtár István, Zlinszky János) *Studia Iuridica auctoritate Universitatis Pécs Publicata* 123. Pécs 1996. 31–34. o.

²⁹ Majd 1994-ben Pókecz Kovács Attila kinevezésével a Római Jogi Tanszék eléri történetének legnagyobb személyi állományát, hiszen 3 főállású közalkalmazott és egy óraadó tanár oktatta ekkor a római jogot. Sajnos ez a helyzet csak rövid ideig állt fenn, hiszen Benedeket 1996-ban nyugdíjazták.

³⁰ Az „Él-e még a római jog” című tudományos ülést 1986. április 24-én 10.30-as kezdettel az akkori földszinten található kari olvasóteremben rendezték. Az előadók és a referátumok a következők voltak: Dr. Solyom László egyetemi tanár (ELTE) „Iniuria” címmel; Dr. Varga Csaba tudományos főmunkatárs (MTA ÁJL) „Fictio” címmel; Dr. Takács Péter tudományos főmunkatárs (MTA ÁJL), „Laesio enormis” címmel; Dr. Andrassy György egyetemi adjunktus (JPTE), „Interpretatio” címmel, Dr. Kengyel Miklós egyetemi adjunktus (JPTE), „Actio” címmel; Dr. Kecskés László egyetemi adjunktus (JPTE), „Fiscus” címmel.

³¹ Az Emléktábla Bizottság 1989. április 10-én felhívást tett közzé anyagi segítség nyújtására, amit Benedek Ferenc, Korinek László egyetemi oktatók és Lajcs Zsolt, Pesthy Endre, Szijártó József joghallgatók írtak alá.

³² Római magánjog (Dologi és kötelmi jog). [Römische Privatrecht (Sachenrecht und Obligationrecht)] Janus Pannonius Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs 1995. 234 o.

³³ *Tanulmányok Benedek Ferenc tiszteletére*. (Szerk. Hamza Gábor, Kajtár István, Zlinszky János) *Studia Iuridica auctoritate Universitatis Pécs Publicata* 123. Pécs 1996

³⁴ Tetteség és részesség a római büntetőjog forrásaiban. *A bonis bona discere*. Festgabe für János Zlinszky zum 70. Geburtstag. Biber Verlag, Miskolc 1998. 209–230. o.; A felbujtó és a bűnsegéd a római büntetőjog forrásaiban, *Tanulmányok*

Molnár Imre 70. születésnapjának tiszteletére, Szeged 2004. 45–61. o. (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Iuridica et Politica, LXV. tom. 4. fasc.).

³⁵ A Római Jogi Tanszék állománya Benedek 81. születésnapján a következő volt: Benedek Ferenc professor emeritus, Bessenyei András egyetemi docens, Jusztinger János egyetemi tanársegéd, Pókecz Kovács Attila tanszékvezető egyetemi docens.

³⁶ A Karközi Bizottság tagságára Knopp András az Oktatási Minisztérium miniszterhelyettese kérte fel 1980. június 3-án (27.097/80/VII.a.), felmentését Korcsog András a Művelődési Minisztérium államtitkára írta alá, 1982. január 14-én (18.577/1981).

³⁷ Átadás-átvételi jegyzőkönyv a Pécsi Tudományegyetem Marx Károly Közgazdasági Egyetem Kihelyezett Tagozatának Könyvtára, 1975. november 19-én.

³⁸ Pécsi Tudományegyetem ÁJK 1976. március 3-án tartott kari tanács üléséről készült jk. 10–11. o

³⁹ Pécsi Tudományegyetem ÁJK 1978. április 11-én tartott rendkívüli kari tanács jegyzőkönyve 2. sz. napirendi pont.

⁴⁰ Pécsi Tudományegyetem ÁJK 1981. június 10-én tartott rendes kari tanács jegyzőkönyve 1. sz. napirendi pont (Beszámoló jelentés az állam- és jogtudományi kar dékánjának tevékenységéről az 1978/79., 1979/80. és 1980/81. tanévben).

⁴¹ Pécsi Tudományegyetem ÁJK 1981. június 10-én tartott rendes kari tanács jegyzőkönyve 8. sz. napirendi pont; Jogtörténeti tanulmányok. Emlékkönyv Csizmadia Andor hetvenedik születésnapjára. *Scripta historico-juridica Andrae Csizmadia septuagenario oblata*. (Szerk. Benedek Ferenc, Ádám Antal, Szita János) *Studia Iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata* 95. Pécs 1980. 432. o.

⁴² Pécsi Tudományegyetem ÁJK 1981. június 10-én tartott rendes kari tanács jegyzőkönyve 1. sz. napirendi pont.

⁴³ Pécsi Tudományegyetem ÁJK 1977. június 24-én tartott rendes kari tanács jegyzőkönyve (Tájékoztató „A joghallgatók pályaválasztási indítékáról, hivatástudatáról, önmaguk helyzete értékeléséről végzett felmérés átfogó ismertetése” címmel. Készítette Markos György, Pécs 1977. április 27. 3. o.

⁴⁴ Publikációinak listáját lásd: Pókecz Kovács Attila: *Benedek Ferenc publikációinak bibliográfiája*. In: *Jogtörténeti Tanulmányok IX*. (Szerk. Jusztinger János, Pókecz Kovács Attila) Pécs 2008. 377–380. o.

⁴⁵ Bódy Zsombor–Cieger András: i. m. 141. o.

⁴⁶ A Kaser által hivatkozott Benedek-tanulmányok a következők: *Die iusta causa traditionis im römischen Recht*. – *Acta Iuridica Academiae Scientiarum Hungaricae*, IV. tom. (1962) 117–171 p. lásd: Kaser, M. *Das Römische Privatrecht*, I. Abschn. Das altrömische, das vorklassische und klassische Recht, 2 neub. Aufl. Beck, München 1971. 416. o. 27. j.; Kaser, M. *Das Römische Privatrecht*, I. Abschn. Das nachklassischen Entwicklungen, 2 neub. Aufl. Beck, München 1975. 282. o. 68. j.; *A Senatus Consultum Silanianum*. Tankönyvkiadó, Budapest 1963. 47. o. (*Studia Iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata* 28.), lásd: Kaser, M. *Das Römische Privatrecht*, I. Abschn. Das altrömische, das vorklassische und klassische Recht, 2 neub. Aufl. Beck, München 1971. 283. o. 3. j.; *A jogalap nélküli gazdagodási kötelelem létesítő tényei a klasszikus római jogban*. – *Jubileumi Tanulmányok II*. Pécs 1967, Pécsi Tudományegyetem, 51–79. o. lásd: Kaser, M. *Das Römische Privatrecht*, I. Abschn. Das altrömische, das vorklassische und klassische Recht, 2 neub. Aufl. Beck, München 1971. 593. p. 1. j.; Kaser, M. *Das Römische Privatrecht*, I. Abschn. Das nachklassischen Entwicklungen, 2 neub. Aufl. Beck, München 1975. 422. o. 9. j. és 604. o.; *Pénztulajdon és kondíció a római jogban*. – *Jogtörténeti Tanulmányok I*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1968. 251–269. o. lásd: Kaser, M. *Das Römische Privatrecht*, I. Abschn. Das altrömische, das vorklassische und klassische Recht, 2 neub. Aufl. Beck, München 1971. 416. o. 30. j. és 430. o. 52. j.

⁴⁷ Benedek Ferenc: A Senatus Consultum Silanianum. *Studia Iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata* 28. Tankönyvkiadó, Budapest 1963. 47. o.

⁴⁸ Hanc Gábor-Rozman András: i. m. 4. o.

⁴⁹ Ferenc Benedek: Die conventio in manum und die Förmlichkeiten der Eheschliessung im römischen Recht. *Studia Iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata* 88. Pécs 1978. 31. o.; Benedek Ferenc: A manus-szerzés és a házasságkötés alakszerűségei a római jogban. Pécsi Tudományegyetem, Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből X. Pécs 1979. 7–52. o.

⁵⁰ A iusta causa traditionis a római jogban. *Studia Iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata* 8. Tankönyvkiadó, Budapest 1959. 46. o.; Die iusta causa traditionis im römischen Recht. *Acta Iuridica Academiae Scientiarum Hungaricae*, IV. tom. (1962) 117–171. o.

⁵¹ M. Kaser: Zur „iusta causa traditionis“ – *Bullettino dell’Istituto di Diritto Romano ‘Vittorio Scialoja’* (Milano) 64. vol. (1961), 67. p.; Diószdy Gy.: Vindicatio und relatives Eigentum – *Gesellschaft und Recht im griechischen-römischen Altertum*, I. Bd., Berlin 1968. 68. o. és 85. o.

⁵² Benedek Ferenc: Tulajdonszerzés gyümölcsökön a római jogban. Pécsi Tudományegyetem, Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből IX. Pécs 1978. 7–66. o.; Ferenc Benedek: Eigentumserwerb an Früchten im römischen Recht. *Studia Iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata* 92. Pécs 1979. 38. o.

⁵³ Benedek Ferenc: A probatio diabolica kérdéséhez. *Jogtörténeti Tanulmányok. Emlékkönyv Csizmadia Andor hetvenedik születésnapjára. Studia Iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata* 95. Pécs 1980. 31–46. o.); Ferenc Benedek: Zur Frage des „diabolischen Beweises“. *Studi in onore di Arnaldo Biscardi*, IV. vol. Milano 1983. *Cisalpino-Goliardica*, 445–468. o.

⁵⁴ Benedek Ferenc: Jóhiszemű tulajdonszerzés ingó dolgok felett és a „nemo plus iuris“ elve. *Kauser Lipót Emlékkönyv. Studia Iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata* 100. Pécs 1982. 39–57. o.

⁵⁵ Benedek Ferenc: Így szórták a pénzt Rómában. A iactus missilium problémája a római jogban. *Jogtudományi Közlöny* XXXVII. évf. 1982. 698–706. o.; Ferenc Benedek: Iactus missilium. *Sodalitas. Scritti in onore di Antonio Guarino*, IV. vol. Napoli 1984., E. Jovene, 2109–2129. o.

⁵⁶ Benedek Ferenc: Derelictio, occupatio, usucapio. *Jogtörténeti Tanulmányok* V. Tankönyvkiadó, Budapest 1983. 7–31. o.

⁵⁷ Benedek Ferenc: Az actio Publiciana eredete és funkciója. *Jogtörténeti Tanulmányok* VI. Tankönyvkiadó, Budapest

1986. 23–38. o.; Ferenc Benedek: Ursprung und Funktion der actio Publiciana. *Studia in honorem Velimirii Pólay septuagenarii. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Iuridica et Politica*, XXXIII. tom. 1–31. fasc. Szeged 1985. 71–91. o.; Benedek Ferenc: Az actio Publiciana eredete és funkciója. – *Degré Alajos Emlékkönyv. Unió Kiadó, Budapest* 1995. 37–58. o.

⁵⁸ Benedek Ferenc: Pénztulajdon és kondíció a római jogban. *Jogtörténeti Tanulmányok* I. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest* 1968. 251–269. o.

⁵⁹ Benedek Ferenc: A jogalap nélküli gazdagodási kötelelem létesítő tényei a klasszikus római jogban. *Jubileumi Tanulmányok* II. Pécsi Tudományegyetem, Pécs 1967. 51–79. o.

⁶⁰ Benedek Ferenc: Jogalap nélküli gazdagodás jogellenes és erkölcstelen magatartásból a római jogban. *Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből*. XV. Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs 1984. 7–52. o.

⁶¹ Benedek Ferenc: A conditio mint a jogalap nélküli gazdagodás visszakövetelésének perjogi eszköze. *Jubileumi Tanulmányok* 40. *Studia Iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata* 105. Pécs 1985. 29–47. o.

⁶² Benedek Ferenc: Tartozatlan fizetés a római jogban. *Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből*. XVIII. *Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs* 1987. 40–68. o.

⁶³ Benedek Ferenc: gazdagodás visszakövetelésének perjogi eszköze. *Jubileumi Tanulmányok* 40. *Studia Iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata* 105. Pécs 1985. 29–47. o.

Benedek Ferenc: Tartozatlan fizetés a római jogban. *Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből*. XVIII. *Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs* 1987. 40–68. o.

Ferenc Benedek: Zweck und Entstehungsumstände des Senatusconsultum Macedonianum. *Jura Legesque Antiquiores necnon Recentiores. Essays in Honour of Ben Beinart*, I. volume. Juta Press, Cape Town 1978. 47–66. o.

⁶⁴ Benedek által megjelentetett tankönyvek, jegyzetek a következők voltak: *Római jog* IV. *Dologi jog*. *Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar*, Pécs 1988. IV–131. o.; *Római magánjog. Kötelmi jog*. *Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar*, Pécs 1992. 142. o.; *Római magánjog (Dologi és kötelmi jog)*. *Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar*, Pécs 1993. 234. o.

⁶⁵ Tettesség és részesség a római büntetőjog forrásaiban. *A bonis bona discere. Festgabe für János Zlinszky zum 70. Geburtstag*. Bóbor Verlag, Miskolc 1998. 209–230. o.

⁶⁶ A felbujtó és a bűnsegéd a római büntetőjog forrásaiban. *Tanulmányok Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szeged 2004. 45–61. o.

Mónika Pogátsnik
PhD-student

Jewish law, morality and religion

1. Introduction

There are approximately 14 million Jews living in the world, distributed mainly in Israel, Europe and the United States. According to Jewish law a Jew is a person born of a Jewish mother. Although it is possible to convert, Jewishness is not primarily a question of belief. The decisive factor is biological descent rather than religious calling.

However, the question who is a Jew remains unanswered even in Israel. While ultraorthodox political powers stand up for the Halakha, which is an interpretation narrowing the notion of Jewishness, secular liberals want the notion to be further broadened.

Most Jews living in the Diaspora today do not have any religious feelings, the attraction of assimilation is quite strong. Israel is a secular country, for most of its citizens Jewishness means being part of a nation and not a religious community. Therefore we can examine Jews as a nation, a religious community or a civilisation.

2. Brief history of the Jewish religion

The origins of Jewish law go back to the story of the biblical patriarchs Abraham, Isaac and Jacob. According to the story, God established a covenant with the patriarchs in order to take them and their descendants as his chosen people and to guide them to the Promised Land. The sons of Jacob became slaves in Egypt and were treated cruelly. God inflicted ten plagues on the Egyptians and parted the Red Sea, thus leading the Jews out of the country. According to historians this probably happened in the 14th century BC, in the times of pharaoh Ramses II. Then God revealed the Ten Commandments on Mount Sinai and gave over his laws, the Torah to the Jews.

With God's help the Jews managed to get to Canaan where a few hundred years later, in the times of Solomon (King David's son) the Temple, the most sacred place of the Jewish religion was built in Jerusalem. The Jewish people had been offering sacrifices to God at this place for hundreds of years. The Temple was demolished by the Babylonians in 586 BC and the Jewish people were forced out of their country and were allowed to come back only decades later. Then the Second Temple was built, however in 70 AD it was pulled down by the Romans. This started the galut, the 2000-year old dispersion of the Jewish people.

The Halakha was guidance for the Jewish people in exile all over the world. This enabled the Jewish people suffering so much during history to remain

The first 15 countries – according to the number of Jews

Order	Country	Number of Jews	Rate of Jews considering the total number of citizens (%)	Number of Jews considering the total number of Jews in the world (%)
1.	USA	5 914 682	2,00	40,50
2.	Israel	5 021 506	76,00	34,40
3.	Russia	717 101	0,50	4,91
4.	France	606 561	1,00	4,16
5.	Argentina	595 379	2,00	2,91
6.	Canada	393 660	1,20	2,70
7.	United Kingdom	302 207	0,50	2,07
8.	Brazil	295 125	0,07	2,00
9.	Germany	200 000	0,24	1,38
10.	Ukraine	142 276	0,30	0,98
11.	Australia	90 406	0,45	0,62
12.	South-Africa	88 688	0,20	0,61
13.	Beloruss	72 103	0,70	<0,5
14.	Hungary	60 041	0,60	<0,5
15.	Mexico	53 101	0,05	<0,5

Sergio DellaPergola, "World Jewish Population 2002", American Jewish Year Book, 102, New York 2002

a united people and made their religious literature flourish. The rabbis became the spiritual leaders of the Jews. In about 200 Rabbi Yehuda ha-Nasi compiled the Mishnah, which is a book summarising the oral traditions in 6 volumes. It was followed by the Jerusalem and Babylonian Talmud a few hundred years later, which contains the debates of the rabbis over the oral law. In the meantime two major groups evolved among Jews:

- the Ashkenazim, Jews from Eastern and Central Europe (their language is Yiddish) and
- the Sephardim Jews in the south of Europe and in North Africa (their language is Ladino).

In the 16th century Rabbi Yosef Karo composed the Shulchan Aruch, a written codex literally meaning "a set table", which together with the commentaries made by Rabbi Moshe Isserlis, became the Code of Jewish Law for Jews all over the world.

Later, from the 18th century, different schools were formed within the Jewish community united hitherto. Besides the orthodox tradition, the Hasidim appeared, followed by liberal reform communities affected by the Enlightenment and the conservatives trying to find a middle way between traditional and liberal thinking.

At the end of the 19th century it seemed that as Jews became full citizens and could freely mix with their neighbours, antisemitism would disappear. Unfortunately this was not the case. Antisemitism became even stronger for a number of reasons. Antisemitism was everywhere. In this period many Jews started a journey to the Promised Land and settled in Palestine. During World War II six million Jews were persecuted in the Holocaust. As a result, European Jewry was decimated. After the war, in 1948 Israel was established as a Jewish state. Today, a loyalty to the State of Israel is a unifying factor among Jews in the world.

3. The essence of Judaism

The more than three thousand years old religion of the Jewish people is a belief in a single God. In its centre stands not a prophet or a saviour but the chosen people.

The basic law of Judaism, the Torah (the Law of Moses) governs the everyday life of a religious Jew and determines the broader social structure as well. Judaism is based on rules and compulsory deeds, however it has preserved the freedom of thought: there are no dogmas, however some things – for example the existence of God – are considered unquestionable. Besides it preserves and respects several non-compulsory teachings.

Israel's fate is determined by the covenant established between the Jewish people – "God's chosen people" – and God. "At the end of times" God judges all peoples, brings eternal peace, leads back the dispersed to Jerusalem and sends the Saviour (Messiah). The religious symbol of Judaism, two triangles joined together to form the Star of David with six points, signifies earthly life pervading God's presence.

Judaism was the first religion to melt cult and belief with morality. The laws govern one's everyday life. The 613 commandments of the Torah (248 obligations and 365 prohibitions) determine everything from the cradle to the coffin.

The biggest influence of Judaism on world history is the thought of the unity of the family. The Genesis teaches that all men and peoples descend from one parent, Adam. The mission of Israel as "the first-born son" of God is to be the teacher and priest of all people and to set an example for the family of peoples by preserving the moral laws of and worshipping the single God.

As a universal religion it differs from every other religion. It is not a system of beliefs and dogmas on the acceptance of which salvation or redemption depends. Judaism is the system of a good and just life: it shows the laws that enable one to lead such life. Judaism is primarily the codification of righteousness.

According to its ethics it is an obligation to practice justice and love towards the oppressed, the poor, orphans, homeless, the persecuted, the aliens and criminals. The Torah prohibits adultery, prescribes the cleanness of heart and body. All forms of profligacy are considered sinful. Even blasphemy is strictly condemned. Judaism also means the belief in truth. The same applies to its encouragement of culture and education. Teaching and the establishment of educational institutions is an obligation for parents and religious communities. Judaism introduced the first organised form of charity by prescribing the obligation of donations on a moral basis.

The most characteristic feature of Judaism is that while God is considered the father of all mankind, it separated the Jewish people as "God's chosen people". The national consciousness deriving from this separation later was the base for the worldwide hostility, aggression, the chain of persecutions (antisemitism). The Jews were conscious of their calling, the "people of the ten commandments" considered itself as a „priestly people" among other peoples. The separation laws became the starting point of antisemitism.

The Sabbath is the holy day of the Jews. It lasts from sunset on Friday to Saturday evening. It reminds Jews that God created the world in six days

and took a rest on the seventh. Sabbath is the day of rest, it is forbidden to work on that day. Sabbath candles are lit in Jewish homes on Friday evening and the family eats together. Many Jews visit the synagogue on the Sabbath.

Jewish laws contain many regulations regarding food. Food has to be strictly kosher that is "fit for consumption". According to the dietary laws meat and milk cannot be served in the same meal, or cooked using the same dishes and utensils. The Torah prohibits the consumption of pork, non-fish seafood, and wild games.

There are many holidays during the year celebrating landmark events in the long history of the Jews. One of the most important is Pesach or Jewish Passover, a week-long holiday at the end of March, beginning of April. The holiday commemorates the end of slavery and the exodus of the Jews from Egypt. On the first evening of Passover a ritual feast, Seder takes place. The story of Passover is read from a book called the Haggadah.

Rosh Hashanah is the Jewish New Year celebrated in September or October. Ten days later it is followed by Yom Kippur, the 'Day of Atonement', a day on which Jews pray for forgiveness for their sins and fast.

Life-cycle events are commemorated through special rites of passage. When a male Jew is thirteen, he becomes full member of the congregation. It is celebrated during Bar mitzvah ("the son of the commandments"), when the boy reads a section from the Torah in Hebrew and leads the prayer. In some synagogues girls participate in a similar ceremony called bat mitzvah ("the daughter of the commandments"). From this date they can exercise rights and fulfil obligations according to the law, they are obliged to observe the rules and the commandments.

Jewish marriage can take place at home or in the synagogue. At the wedding the bride and the groom stand under the "chupah", while the rabbi conducts the ceremony. It is under the chupah that the bride and the groom exchange the rings and the wedding vows and then they drink a glass of wine together. At the end of the ceremony, the groom breaks a glass with his foot, symbolizing the destruction of the Temple in Jerusalem.

4. The laws of Judaism

Jewish law today cannot be classified as law. It was interpreted as law when it existed in the separate state of the Jewish people as the sum of all norms within their legal system. Neither the law of the state

of Israel founded in 1948 is identical with the system of rules and regulations called Jewish law. Jewish law today falls more under the notion of morality. It means the codes of conduct controlling the cohabitation of people in a society and the relation of observant members of the society to God. For these observant Jews these rules determine their everyday life even today.

Jewish law had a great influence on Christian law, mainly in the field of family law. Besides it is a mediator of other legal systems (Babylonian, Egyptian).

4.1 The Torah

The Torah is the Hebrew name of the first five books of the Bible, also known as the Five Books of Moses. The Torah means Law as it mostly contains moral, religious and social laws. For a person today it might be surprising to see how religious the legal system looks. A similarity can be observed with other eastern peoples but not to such extent. The law is dictated to the people of Israel by God, it is God that controls the relationship between God and man and the whole society and the explanation of why the law shall be observed is also religious. It is quite obvious in case of the Ten Commandments or laws regarding the religious service, however the same applies to civil and criminal law. Legislation stands before us as the consequence of the time spent in the desert. God made a covenant with the people there and the law book is the document of this covenant.

The basic laws of the covenant are the Ten Commandments written on two stone tablets and given to Moses on Mount Sinai. Two quite different texts of it appear in the Bible at two places (Exodus 20:2-17 and Deuteronomy 5:6-21). The two texts derive from a shorter, simpler form considered to originate from Moses.

There is an explicit similarity between the laws and customs of the Jewish people and the laws of ancient Babylon and Mesopotamia. Although Israel's laws were written down later than the laws and contracts of Mesopotamia, they were sure to have same historical background. The expressions used in Jewish law codices resemble the vocabulary in the Code of Hammurabi, in Assyrian legal texts and in the laws of the Hittites. However, it does not mean that Jewish law could be directly derived from any legal system.

The legal corpus of the Old Testament is a collection of commandments. Legal codes in the east are generally like that. The law books in the Old Testament are even less unified than other similar collections. Moral, religious and ritual commandments can be found in it along with regulations of civil and criminal law.

What laws should Jews abide to if they want to stay alive? The most important and primary is for Jews to remain faithful to God.

Many laws deal with the right treatment of members of society who are weak and oppressed. Israelites shall not treat their paid servants roughly and unjustly nor shall they deceive fatherless orphans. Widows and those in need should get a portion of their produce.

Three times a year, at the pilgrimage festivals all male adults should appear at the central place of the worship of God.

God promised Abraham that he shall become the father of a great nation and as a symbol of this promise the rite of circumcision was introduced (Genesis 17). Since then each Jewish male is circumcised on the eighth day after birth. „[...] *I will sustain My covenant between Me and between you, [...] an eternal covenant*”.

4.2 The Talmud

The Talmud (in Hebrew “teaching, study”) is a major product of post-biblical literature containing biblical commentaries and Jewish religious laws. It includes the Mishnah and the Gemara, a collection of about 800 rabbinic discussions. It reflects the changes in the spiritual, social, legal and religious life of old Jewry from the end of the biblical canon to the 6th century AD. The source of the Talmud are written records such as the Bible and the oral tradition.

The interpretation of the Bible evolved in two directions. On the one hand, it was used for the purposes of moral theories, religious encouragements thus forming the *Haggadah* as the interpretation of the Bible. On the other hand, according to certain logical rules laws governing practical life were derived from the Bible, which resulted in the *Halakha*. The main parts of the Talmud are then these two products of the interpretation of the Bible, the *Haggadah* and the *Halakha*. This is further extended with the tradition, the origins of which can partly be found with Moses. After Moses’ death the tradition was safeguarded by the priests and the elderly, while in the times of the Babylonian captivity the members of the so called Great Assembly and scientists called Tannaim kept it alive. It is only natural that much of the tradition kept only orally during history sank into oblivion and got lost or changed as conditions changed and was extended with new elements. In order to protect the biblical interpretations from voluntary or deliberate changes or to keep them alive to memory, there were many who collected it. In about 189 AD Yehuda (in Hebrew Yehuda ha-Nassi, the Rabbi), the head of the Sanhedrin at the time, edited the *Mishna* on the basis of these earlier collections and included

in it the tradition, the *Halakha* and the *Haggadah* as well. Those parts of the tradition and the biblical commentaries that were omitted or forgotten were collected in the *Tosafot*, the individual pieces of which are called *baraitot*.

The main parts of the Mishnah:

The Mishnah is divided into six orders:

– First order: Zeratim (Seeds): Tractates dealing with agricultural laws, mainly regarding the land of Israel, what is that has to be divided from the product and given to the poor and the laws of the blessings.

– Second order: Moed (Festival Days): Laws concerning the Sabbath, the days of fasting and the festivals.

– Third order: Nashim (Women): Laws concerning marriage and the obligations derived from it.

– Fourth order: Nezikin (Damages): This order deals with civil and criminal law, with corporal and capital punishment, with the establishment and functioning of the rabbinical court, with faulty orders issued by the courts and with court procedures. These tractates discuss laws on idolatry and how to avoid it and it includes the opinion of the Wise on different halakhic topics as well as ethical topics.

– Fifth order: Kodashim (Holy things): discusses laws on sacrificial rites and the Temple.

– Sixth order: Toarot (Purity): pertains laws of ritual purity and impurity.

The main parts include tractates, which are further divided to chapters. The title of the chapters is the first word in the chapter. The chapters are composed of even smaller units.

The work done by Yehuda was a milestone in the development of the Talmud as the tradition codified in the Mishnah became the centre on which – beside the study of the Bible – the spiritual activity of Jewish schools focused. The Bible and the Mishnah were discussed in them and religious life affecting social and legal relations was also developed further. The name Amoraim denotes those keeping the Mishnah and interpreting the Bible.

The Gemara

The collection of Mishnah and Bible interpretations made by the Amoraim is called the *Gemara*. The *Gemara* and the *Mishna* together make up the Talmud. The material for the first *Gemara* was compiled in the 4th-5th century AD written in Aramaic. It is incomplete and fragmentary and was overshadowed by the Babylonian version, the *Gemara* material of which had been collected about 500 AD. The *Gemarah* is not a running commentary to the Mishnah but the compilation of works and discussions on

the Bible, the Mishnah, the non-mishnaic sources and old biblical interpretations. The discussions are presented in short dialogues including questions and replies in Aramaic or Neo-Hebrew style without diacriticals. The purpose of the Gemara is to find the biblical source of a mishnaic statement, to reveal the way it was done and then compare it with other related statements that occur in either the Mishna or in the Tosafot. It is mostly done in the form of a dialogue, which makes presentation vivid and colourful, sometimes dealing with quite distant subjects. Topics can suddenly change from legal to religious matters, from rituals to ethics. For example while discussing contagious diseases it admires the most beautiful poetical details. Historical and linguistic data are followed by data on natural sciences and by data regarding the non-Jewish popular beliefs of the time.

Two kinds of Talmud exist:

- the Palestinian Talmud that is Western (in Hebrew Talmud Yerushalmi)
- and the Babylonian that is Eastern (In Hebrew Talmud Bavli).

The Palestinian Talmud includes commentaries of rabbinical schools, while the Babylonian Talmud records the knowledge of areas where Babylonian and Aramaic languages were spoken.

4.3 The Halakha

Halakha (the meaning of the word is a "road to walk") deals with the rules, regulations, customs governing the life of the religious Jew. It is a general term referring to Jewish law: it includes key final decisions and the answers to the most specific issues. First of all it deals with biblical laws and commandments found in the written and oral Torah. Apart from this it includes rabbinical laws, decisions by rabbinical courts, which were formed into responses and commentaries by great rabbinical scientists over time. All this serves a base and precedent for the permanent functioning of religious legislation. Halakha is not theory but practice. Halakha is not philosophy but law. Although its source is belief, its focus is on action. Halakha deals with the application of the commandments, mitzvot in all situations and under any circumstance. Halakha requires commitment in behaviour. It deals with ethical duties and religious obedience.

As a Jewish legal system it deals with all aspects of life concerning relations between man and man as well as man and God. Therefore Halakha does not only deal with questions generally thought to belong to the area of rituals and religion but also with topics that non-Jewish scientists mostly consider part of ethics, civil or criminal law. As Halakha deals

with everything we can say that Judaism deals with everything. There is no aspect of human behaviour that is not discussed in it or which is not governed by it. Dietary laws, sexual life, business ethics, social activity, entertainment and artistic expression all fall under the religious laws, values and spiritual guidance of Judaism. Judaism does not separate itself from any aspect of life and is not limited to a ritual activity meaningful only in the context of the supernatural. The fact that Jewish people live a full but strict life according to the commandments is the reflection of life as a whole.

It is a religious tradition that was inherited. It is the reason why Israel's prophets were talking about and fighting for social justice, the elimination of poverty, for the sanctification of the Sabbath, for the elimination of idolatry with the same intense passion. All books on Judaism emphasize that Judaism is a life style, that it is action and not belief. We should not diminish the central role of theory. However, the focus should be put on actions. The essence of Jewishness is not the fulfilment of theoretical requirements or the acceptance of dogmas but the practical application of the Torah and the mitzvot maasiyot (the norms of traditional observance).

4.4 The Shulchan Arukh

The Shulchan Aruch (in Hungarian "set table"), the work of Yosef Karo is the most authoritative compilation of the Halakhic legal system. It was composed by Yosef Karo and his students on the territory of the Ottoman Empire and Eretz Israel (Cfat) in the 16th century

A Jewish legal codex lists and systemizes religious laws according to topics. The main difference between codex literature and the talmuds is that while the talmud records a debate on a particular topic and includes the material connected to it, its codified version only contains the result of the particular debate concluded with the help of rabbinical rules. The advantage of the codex is that in case of practical questions, they are more practical and simpler to use than the talmuds. Their disadvantage is that they do not include the source and the reason of the ruling behind a particular law, neither the opinion that was defeated in the debate.

The Shulchan Aruch is not the only written legal codex, however it is the most popular. Its text includes many earlier texts. The most important earlier codices are: the codex of Rabbi Yitzhak Alfasi (RIF), the Mishne Torah of Maimonides (Rambam) in other words Yad and the codex of Asher ben Yehiel (ROS), and the Arba'h Turim by Jacob ben Asher, the structure of which is the same in the Shulchan Aruch.

Both the Arba'h Turim and the Shulchan Aruch have four parts:

- Orach Chajim (deals with prayers, liturgical and synagogue questions)
- Yoreh De'ah (laws of kashrut)
- Even Ha'Ezer (family law topics, marriage, divorce, purity during marriage)
- Choshen Mishpat (civil law questions, damages, laws of witnesses)

The Shulchan Aruch was composed on Sephardic territory therefore its application by Ashkenazi communities requires commentaries. These were written by Moshe Isserles under the title Darkei Moshe.

5. Some current issues from a halakhic perspective

5.1 What does the Halakha say about human clones? (Source: Kdosim, May 9, 1997)

Latest research on clones created under laboratory circumstances through "in vitro fertilization" from duplicated genes gave rise to hot debate among Halakha scholars as existing and applicable precedents are not suitable for getting guidance from. The question will really become acute when scientists try to create a highly developed living creature such as a human with similar methods.

The issue is very sensitive as the Talmud at one place says that "if all the kings of east and west gather together they are not able to create a mosquito" and now it seems that a sheep has already been created, if not by kings, by scientists. The question is whether "cloning" can be considered creation?

In the opinion of Moshe Botschko, head rabbi of an Israeli yeshiva "a creature born through genetic duplication is not considered human - It is clear beyond all doubt that the life form created in some scientific institution will be an animal that walks on two feet, no more. Anyone who kills a creature of this type will not be indicted, because he has not killed a man," he says. Humans are responsible for their actions and it is personal responsibility. However, if a human is created in a laboratory, it is not he who is held responsible for his actions but the person who cloned or duplicated him. His opinion has been accepted and not been questioned so far.

5.2 Eutanasia

The holy books of Judaism (Halakha, Torah, Talmud, Commentaries) contain an unambiguous, clear-cut

statement on the absolute protection of life even at the end of life. In Judaism human life is of the greatest value and as a result all types of murder are forbidden. A dying person shall be handled as if he was healthy. According to the Babylonian Talmud "the dying shall be handled as a living in every respect", at another place "it is indifferent whether somebody kills a healthy or a fatally ill patient or a dying patient, he has committed homicide". (Maimonides: Commentary to the Babylonian Talmud). The Torah does not differentiate between killing a child or a hundred-year-old. The Halakha definitely prohibits the doctor from "redeeming the patient of his suffering" or helping the patient to commit suicide. The prohibition of suicide and the shortening of life in Judaism have their source in the teaching according to which life is not the possession of man but God.

At present "active euthanasia" is definitely prohibited. However, it is disputed whether medical treatment using up-to-date medical equipment can be abandoned in order to ensue natural death. It is only a few rabbis saying that the treatment should be continued even with a dying person, while according to the majority "modern means" can be abandoned in a terminal case. The dispute is over the type of "modern equipment" that can be abandoned (e.g. the question whether reanimation and machine respiration after heart stoppage in a terminal condition acceptable or not). However, according to the majority the patient cannot be deprived of food, drink, oxygen, antibiotics, nor the respiratory machine shall be turned off.

Thus, the basic standpoint of Jewish law is identical with that of the Catholic Church.

5.3 When does the Sabbath start?

The Israeli National Labour Court has put an end to a very long debate when it issued a decree on the start of the Sabbath. According to this the Sabbath starts on Friday afternoon at sunset and not at midnight.

In Israel the opening hours on the Sabbath are regulated in a law. The person who breaches the law commits minor offence. When the Labour Ministry wanted to sue a shopkeeper for not observing the Sabbath, he argued that he was innocent as the Sabbath starts only at midnight. A minor court accepted the argumentation.

After appeal the High Labour Court overruled it by saying that the tradition of thousands of years is still valid and thus the Sabbath starts on Friday afternoon before dark when the women light the Sabbath candles.

6. Israeli laws

In Israel religious, clerical and secular law is not separated. This melting is reflected in the Israeli Declaration of Independence, the first sentence of which is the following: "The Land of Israel was the birthplace of the Jewish people". The Declaration puts the State of Israel on religious grounds.

In Israel there are two judicial systems existing side by side, the orthodox and the secular. These rule independently of each other, however for citizens the verdicts of both are legally binding. This means that religion gets a role in several aspects of life. Laws regarding circumcision, marriage, divorce, funerals and other issues are strict religious commandments, the source of which goes back to the ancient history of the Jewish people. For example according to a law in the Old Testament a woman applying for divorce must obtain a written document called "get". This certifies that she has separated from her husband. If she lacks such a document they remain bonded.

Men with the surname Kohn cannot marry a divorcee. The word Kohn means priest and people with this family name are considered descendants of the priest serving in the Jerusalem Temple. A Kohn can only marry a single woman, according to the tradition an untouched woman (one thing is tradition and the other is reality as in modern Israel this condition can rarely be fulfilled). This commandment will gain its religious meaning at the time when the Saviour

comes and the Third Temple is built as all Kohns will get back to serve. If all Kohns observe the law and marry accordingly until that exalted moment arrives they and their descendants remain pure. If one of them marries a divorcee, he will leave a mark on the purity of their belief. If a Kohn intends to marry a divorcee they have to travel outside Israel in order to take their marriage vows in a civil ceremony. One of the most popular wedding destinations is the island of Cyprus where the newlyweds can spend their honeymoon right after the ceremony.

Israeli laws reflect the wide variety of citizens and their distinct history. Some laws were brought by Jewish immigrants arriving from distant countries, some were kept alive from the times of the Ottoman Empire ruling for almost four hundred years. There are some laws which were passed during British rule and are still in effect today. The majority of these laws are still valid today, however they are mostly incongruent.

Israel does not have a written constitution. Every two-three years a Member of Parliament makes a proposal for drafting a written constitution but everybody would like to see his own version on paper.

Bibliography

- 1.) Szathmáry Béla, *A zsidó jog alapjai*, Századvég-Lux, Bp., 2003
- 2.) Cohn-Sherbok Dan, Lavina, *A judaizmus rövid története*, Akkord Kiadó, 2001
- 3.) Naftali Kraus, *Mit mond a Halacha a modern élet kérdéseiről?*, Adoc-Semic Kiadói és Nyomdai Kft., 2005

Tiborcz Csaba
ny. ügyvéd

Joghalál 1956-ban

A szabadságharc megtorlása során a „törvényhozó” Elnöki Tanács 1956. évi 28. számú törvényerejű rendeletével (tvr.) 1956. december 11-én 18 órai hatállyal az ország egész területére rögtönítélő bíraskodást vezetett be, és részletesen felsorolta azokat a bűncselekményeket, amelyekre vonatkozott. Nem rendelkezett azonban arról, hogy a bíróságnak az elkövetőt milyen büntetéssel kell sújtania.

Két nap múlva a 32. sz. tvr-t azzal egészítette ki, hogy „ha a terheltet a rögtönítélő bíróság az eljárás alá tartozó bűncselekményben bűnösnek mondja ki, ítéletében egyúttal halálbüntetést szab ki”.

A kapott felhatalmazás alapján a 6/1956. (XII.11.) Korm. rendelet a rögtönítélő bíraskodásról szóló tvr. kihirdetése módját úgy jelölte meg, hogy falragasz, sajtó illetve rádió útján történik, s a december 12-i Magyar Közlönyben jelent meg.

Az ismert rendkívüli körülmények miatt a közlekedés, valamint a postai kézbesítés jelentősen késétt, rádiója kevés embernek volt. Mindezekre tekintettel túlzás nélkül megállapítható, hogy a hatalom szándéka nem a lakosság alapos és gyors tájékoztatására irányult a statáriumról, hanem a mielőbbi megtorlást célozta, és nem felelt meg a törvényesség elemi feltételeinek sem. Nem beszélve arról, hogy a meg-

szálló hadsereg tankhadosztályai tartották sakkban a lakosságot és a közigazgatást.

Az események sodrában fiatalok kis csoportja valódi vagy vélt sérelmei miatt felkereste 1956 december 11-én 20 órakor az egyik alföldi gazdaság vezetőjét, akit megfenyegettek. A gyorsan riasztott rendőrség elfogta a fiatalokat, s a nyomozás lefolytatása után az ügyész a katonai bíróság előtt megvádolta őket a rögtönítélő bíraskodásra vonatkozó tvr-ek alapján. Az ügyész halálbüntetés kiszabását indítványozta a fegyverrel levegőbe lövést leadó fiatal ellen. A kirendelt védő azt adta elő, hogy a büntető törvénykönyv általános részében rögzített rendelkezések, s azzal azonos nullum crimen et nulla poena sine lege elv alapján az elkövetés idején hatályos jog szerint tiltott fegyvertartásért és garázdaságért szabadságvesztés büntetés szabható ki. A bíróság az ügyészi indítványnak megfelelően ítélt, s az elsőrendű vádlottat halálra, társait szabadságvesztésre ítélte.

A bíróság a kegyelmi kérvényt azzal az indokkal terjesztette az Elnöki Tanácshoz, hogy a cselekmény alig két órával a statárium kihirdetése után történt, s az elítélt a fiatalkort csak kevéssé lépte túl. A kegyelmi kérvényt elutasították, és a december 16-án, vasárnap kihirdetett halálos ítéletet négy nap múlva végrehajtották, kioltva a 20 éves munkásfiatal életét.

Minden kétséget kizárhatóan brutális módon torolták meg a justizmorddal a cselekményt, és ezzel tudomásunk szerint a bekövetkezett bosszúsorozat első koncepciók kivégzése történt meg a szabadságharc utáni benualtságban.

Tóth Zoltán
választási szakértő
Budapest

Mibe kerül egy országos népszavazás társadalmi szinten? Üvegseb és fekete pénz

1. A kérdés általános időszerűsége és újszerűsége

A kérdés rendkívül időszerű és részben újdonság is. Az időszerűséget nem kell indokolni, mivel elvetélt reformok után és konkrétan egy új népszavazásról szóló döntés (Alkotmánybíróság 2008. várhatóan szeptember-október) előtt állunk. Az újszerűsége abban áll, hogy a közvélemény és szűkebb értelemben ezen belül a média még soha nem foglalkozott ezzel a kérdéssel komplexen: mibe kerül az embereknek, az adófizetőknek és az államnak valamilyen törvény vagy kormányzati intézkedés bevezetése, egy jogintézmény gyakorlása.

Pedig a költségeket – hogy „mi mibe kerül” – társadalmi szinten rendkívül összetett módon kellene vizsgálni: nemcsak az adófizetők, hanem az adót nem fizető állampolgárok (magyar és európai uniós), a társadalmi szervezetek (pártok, civilek), a média, a gazdasági (piaci) szervezetek, sőt bizonyos értelemben a külföldi pártok, európai uniós szervezetek, sőt nem csak az állami kiadások, hanem az állampolgári magánkiadások és közvetett költségek (időterhelés) vonatkozásában is.

Miért nem újdonság ez a kérdés a közigazgatás szűken vett szakmai-vezetői vonatkozásában? Azért, mert a jogalkotásról szóló törvény és a kormány ügyrendje is tartalmazza azt az előírást, hogy a törvényjavaslatokhoz társadalmi-gazdasági hatásvizsgálatot kell készíteni, amelyek az előbb felsorolt szempontokra is kiterjednek. Azonban az ilyen vizsgálatok nagyon ritkán készülnek. (Sőt, a maga komplexitásában soha.) Ennek oka részben a metodológia hiánya, bár a költségvetés (adómérték) közgazdasági hatáselemzése egy kicsit kivétel. Voltak törekvések a társadalmi-gazdasági hatásvizsgálatok metodológiájának az intézményesítésére (IM-BM 2003), de ezt a köztisztviselői kar „kiutálta”, mert ez a tevékenység sok munkát okoz, a politika pedig nem támogatta,

mert „nincs rá idő”. A politikusok ennek a véleményének az az oka, hogy közigazgatásilag képzetlenek és az általuk elképzelt eredményt azonnal megvalósítani akarják. A képzetlenség és a voluntarizmus a magyar politikusi réteg általános jellemzője.

A hatásvizsgálatok hiánya konkrét politikai okhoz is köthető. A rendszerváltás egyik nagy győzelmének ünnepezték a pártok a közigazgatásban a tervezési tevékenység (OT) megszüntetését, amelynek helyébe az éves költségvetésben megvalósuló pénzügyi-költségvetési diktátum (PM) lépett. A tervezési tevékenység hiánya a magyar kormányzat egyik legnagyobb és rejtett hibája. Pedig az Európai Unió Bizottsága a tervezést alapkövetelménynek tekintti (ld. 7 éves tervezési ciklusok!) A kormányzaton belül testidegen az Nemzeti Fejlesztési Ügynökség, amely ezt a metodológiát követeli meg a brüsszeli támogatásra pályázó többi minisztériumtól. A minisztériumok ezt a tervezési folyamatot mint bürokráciát élik meg és ellenzik, de a pénzt meg akarják. Ennek az ellentmondásnak az eredménye a brüsszeli pénzek felhasználásának eredménytelensége (kivéve mezőgazdasági és vidékfejlesztési támogatások).

A legnagyobb kárt a kormányzati költségek hatásvizsgálatában a MEH és a minisztériumok „PR szakértői és a miniszteri kabinet (politikailag jutalmazott) alkalmazottai” okozzák. Ezek az álcázott köztisztviselők soha nem értettek a közigazgatáshoz, nem értenek a tervezéshez, de uralmi pozícióban vannak a köztisztviselőkkel szemben: „a miniszter azt akarja...” Őket saját pénzügyi érdekeik miatt kizárólag a kedvezőnek tűnő tények összegyűjtése érdekli, a többi tény nem. És van is erejük az ilyen egyoldalú javaslatokról tájékoztatni és döntésre bírni a miniszterelnököt és a minisztereket.

Általánosságban a politika, a kormány akkor támogatja a hatásvizsgálatok egyoldalú, az „adófizetőknek mibe kerül” vizsgálat elvégzését, ha ettől szavazatokat remél. Jó példája ennek a szociális intézkedések kormányzati propagálása, amely soha nem reklámozza annak forrását. A másik példa az elektronikus kormányzati fejlesztések, amelyekre a „kiemelt projektek”-ben – jelenleg – soha nem látott pénzeket költenek: mindig arra hivatkoznak, hogy ez milyen lakossági megtakarításokkal (sorban állás megszűnik a hivatalokban, nem kell szabadságot kivenni a munkahelyről stb.) jár. De arról soha nem esik szó, hogy a „back-office” fejlesztések nélkül ezek az elköltött pénzek nem csökkentik az ügyintézési határidőket, mert az ügyintéző elektronikus támogatása nélkül érdemben semmi nem fog változni (lásd: elektronikus adóbevallás eljárási határidői).

2. A konkrét kérdésre adandó válasz elméleti/általános alapjai

1) Az állami kiadások között világos prioritást kell látni: a/ az alkotmányban megjelölt szervezeteket és tevékenységeket feltétlenül finanszírozni kell az adóbevételekből, mert ennek hiányában sérül a demokrácia, jogállamiság, a többpártrendszer elve. Ezen elvek érvényesítése nélkül visszatérnénk az egypártrendszer, a puha diktatúra vonalára. b/ A többi állami-önkormányzati szervezet finanszírozását a „csak” a ténylegesen meglevő források mértékéhez lehet/kell igazítani [pl. megyénként (20x) 49 dekoncentrált szerv, 3200 önkormányzat jelenlegi finanszírozása].

2) A népszavazás intézménye az alkotmány sarkalatos pontja, így fel se merülhet annak a gondolata, hogy pusztán költségvetési szűkösség okán ezt korlátozzuk.

3) Nincs társadalmi-gazdasági hatásvizsgálat az országos és a helyi népszavazás költségeiről.

4) A népszavazási kampány finanszírozására nincs jogszabály. Így nem lehet se törvényes, sem törvénytelen finanszírozásról beszélni, csak törvény hiányában való gyakorlatról. Egyébként nincs ilyen jogszabály az önkormányzati, a kisebbségi és az európai parlamenti választásokra sem.

5) Az ellenérdekű pártok mindig felvetik a népszavazás állami költségeinek túlzó voltát annak érdekében, hogy a választópolgárokat – a média felhasználásával – elriasszák a népszavazás kezdeményezésétől. Majd ugyanezek a pártok a parlamentben vita nélkül megszavazzák a népszavazás állami kiadásait.

6) Az alkotmány alapján a népszavazási törvény preambuluma arról szól, hogy az ország előtt álló „sorsdöntő” kérdésekről kell népszavazást tartani. Ezt követően a részletszabályok már úgy kezelik ez a kérdést, mintha minden vasárnap lehetne népszavazást tartani. A kezdeményezés és a népszavazás napja közötti időkülönbség döntően attól függ, hogy a döntéshozó állami szervek (hatáskörök gyakorlói) mennyiben érdekeltek a népszavazás megtartásában. (Ad absurdum 21 nap vagy 1,5 év).

7) Az alkotmánybíróság 1991–96 közötti álláspontja és gyakorlati döntése mindig az volt, hogy a népszavazás egy kivételes jogintézmény, amelyet csak sorsdöntő kérdésekben lehet alkalmazni. Ez az álláspont fokozatosan lazult és 2007-ben egy döntő fordulatot vett. „nem minősül tiltott tárgynak az a kérdés...”

8) A világ vezető hatalmai (USA, Oroszország, az EU egyes országai) jelentős törvényi és beruházási lépéseket tesznek az elektronikus szavazás bevezetésére, és ezzel a választások, népszavazások költségeinek

optimalizálására, Magyarországon a parlamenti pártok képtelenek ebben a kérdésben (is) megállapodni. Egy elektronikus népszavazás intézménye nem csak technikai fordulatot, hanem politikai fordulatot is hozhatna a népszavazás kitézésének a gyakoriságában (gyakorlatilag a kormány tevékenységének folyamatos lakossági ellenőrzését tenné lehetővé).

9) Magyarországon a törvény tiltja a parlamenti választás és a népszavazás egy napon történő megtartását. A nemzetközi gyakorlatban közismert azonban a választás és népszavazás egy napon való megtartásának a kötelezettsége (pl. USA, Olaszország). Az állami kiadás ésszerű csökkentését jelentené ezen rendelkezés átvétele.

10) 1991–2005 között a magyar választási szaktudás „exportja” jelentős értéket jelentett a régiós országokban, mert ezt a tevékenységet – az ACEEEO révén – a magyar kormány erkölcsileg – és nagyon csekély részben anyagilag is (évi 13millió Ft) – támogatta. Ennek eredményeként a magyar választási szaktudást a régió országai elsajátították, sőt a 2000. évi USA elnökválasztáson a magyar szavazatoszesítő informatikai rendszert a „demokratikus technikai minimumnak” nyilvánították (1 óra alatt 2 millió szavazat összesítése). Azóta azonban a fejlett országok elhúztak mellettünk, mert Magyarországon a fejlesztések elmaradtak. (Minek nekünk ez a gyorsaság? Túl sokba kerül!) Midőn minden (hazai és külföldi) média ma is ebből a gyorsaságból él a választások, népszavazások éjszakáján.

3. A konkrét kérdésre adandó válasz – általam kialakított – konkrét fogalmi

a) Állami kiadások

1) Törvényes, közvetlen és átlátható finanszírozása

2) Törvényes, közvetett és átláthatatlan finanszírozása

3) Politikai érdekek alapján vitatott, de törvényes finanszírozás

b) Pártok és más társadalmi (nem állami) szervek kiadásai

1) Törvényes és átlátható finanszírozása

2) Törvényes és átláthatatlan finanszírozása

3) Törvény nélküli és átláthatatlan finanszírozása

c) Gazdasági (piaci) szervezetek költségei

1) Törvényes és átlátható finanszírozás

2) Törvényes és átláthatatlan finanszírozás

3) Törvény nélküli és átláthatatlan finanszírozás

- d) Választópolgárok magánköltései és időterhelése
- e) Külföldi pártok és média költségei
- f) Külföldi választási megfigyelők költségei

4. A költségszámítás módszertana

a) Állami kiadások

a)1) Az országos népszavazás társadalmi szintű költségeinek egyik számítási alapja az ezzel kapcsolatos törvények, jogszabályok, amelyek a „feladatokat és hatásköröket” közvetlenül meghatározzák. Ennek alapján a hozzá tartozó költségvetési előirányzatok egyes állami szervek (OVI, OVB, területi és helyi szervek) vonatkozásában forintra egyértelműen megállapíthatók és bárki számára átláthatók.

A probléma, a közigazgatáson belüli vita (szakminisztérium–pénzügyminisztérium között) az, hogy milyen szintű (minőségű) legyen a feladatellátás (LSA). A közigazgatás gyakorlatilag minőségbiztosítás, minőség-ellenőrzés nélkül dolgozik. (Konkrét példa: a népszavazási aláírás-hitelesítés határideje 45 nap. Ennek költségvetési kiadása 3,8 M Ft. Az aláírásgyűjtők a határidőt mindig rövidítenék, a PM pedig a költségeket csökkenteni akarja.) Hasonló a probléma az egészségügyi reformban is. A brüsszeli pályázatokban már vannak LSA-k, de ez még idegen a magyar közigazgatás általános gyakorlatától.

Külön problémát jelent, hogy a közvetlenül és átláthatóan meghatározott költségek egy része köztudottan „kidobott pénz”. Pl.: a szavazólapokat anynyi példányban kell előállítani (+10% tartalék), mint a névjegyzékben szereplő választópolgárok száma. Holott szociológiai tény és praktikus tapasztalat, hogy a választópolgárok minimum 20%-a garantáltan nem vesz részt a választáson.

Összességében ez a megoldás a választások és népszavazások vonatkozásában a projekt alapú és finanszírozású közigazgatási megoldást tartalmazza. Ezt a megoldást a pártok állandósult figyelme, a média folyamatos érdeklődése kényszerítette ki. A jövőre nézve egyre több igazgatási ágazatot kellene erre a „pályára terelni”. Ugyanakkor ez a módszer teremtheti meg a tervezési tevékenység feltámasztását brüsszeli módszer szerint.

(Ennek a megoldásnak a jelenlegi kormányzat és ellenzék szempontjából egyaránt hátrányos következménye, hogy nem lehet reggel 07.00-kor elrendelni, hogy a szavazatokat másképp kell megszámolni este 19.00 után, mint ahogy az törvényben szerepel. Ez viszont a demokrácia nyeresége.)

a)2) A törvényes, közvetett és átláthatatlan finanszírozás azt jelenti, hogy azon állami szervek, amelyek „csak” alkalmoszerűen foglalkoznak a válasz-

tásokkal, nem tudják (nem is akarják) a jogszabály alapján kimutatni az ezzel kapcsolatos költségeiket, mert tudják, hogy a Pénzügyminisztériumtól nem kapják meg a választással kapcsolatos költségeik megtérítését. Nincs is olyan belső elszámolási rendszerük (éves bázis és intézményfinanszírozásúak), amely erre alkalmas lenne.

Az éves költségvetésből pontosan megállapítható ezen intézmények éves költségvetése, amely a szervezet működésével és felújításával kapcsolatos valamennyi (személyi és dologi) kiadást tartalmazza. Ezt a számot elosztjuk 250-nel, mert ennyi az egy évben kötelező munkanapok száma. Az osztás eredményét megszorozzuk egy becsült munkanapszámmal. (A munkanapszámot én találtam ki az eddigi közigazgatási tapasztalataim alapján.) A munkanapszámmal a hibahatárt nem tudom megbecsülni, mivel ehhez helyszíni vizsgálat és sok idő kellene. Az egyik torzító tényező, az az adott szerv tevékenységére vonatkozó „statisztika”. Ezek általában nem hozzáférhetőek vagy méretűek, amelyeket ilyen rövid idő alatt nem lehet feldolgozni. A másik torzító tényező az, hogy az adott szervezetek ún. funkcionális (személyzeti, gazdasági stb.) belső szervezeti egységeiről nem tudható, hogy a népszavazási tevékenységben részt vesznek-e. (Egyik szervezetben igen, a másikban nem.) Ez az oka annak, hogy ezen szervek (pl. alkotmánybíróság, köztársasági elnök, MEH) ilyen költségvetési kiadásai közvetettek és átláthatatlanok.

A rendőrségnek a népszavazással kapcsolatos költségei a legbonyolultabbak. A rendőrség is „éves bázis- és intézményfinanszírozású”. Ennek a reformja elindult 2002-ben, de a 2004. évi kormányváltás megszüntette (tevékenység- és projektfinanszírozás + civilesítési program). Azonban a rendőrségi belső nyilvántartások kezelni tudják a feladatok és költségek közötti összefüggéseket, azonban a mélyen alultervezett finanszírozás miatt a rendőrség mindig a pillanatnyi hiány fedezésére összpontosít, így nem a tényleges népszavazási többlettevékenységre, hanem a más területen levő még nagyobb hiányok megszüntetésére törekszenek. Emiatt a rendőrség területén is az éves költségvetés/kötelező munkanap $\times$ becsült munkanapszámot alkalmazom. A kampány jelentős eseményein összesen a rendőrség fele állománya, a szavazás napján a másik fele szolgálatban van.

Ez a számítási mód a költségek oldaláról készült. Azonban az állami költségvetés kiadási oldalát nem növelik (vagy többletkiadást csak csekély mértékben jelentenek, pl. rendőrség), mert a PM nem engedi elszámolni. Ezért ezek a szervek a népszavazási feladatot a többi feladat terhére, azok hátrábszorolásával végzik. A költség tehát jelentkezik, de „más ügyek lassabban intéződnék”. Most a népszavazást intézzük, most nem érünk rá...”- mondják az okmányirodák dolgozói is.

Ebben a kategóriában kell tárgyalni az állami költségvetésből támogatott médiumokat (MR, MTV, Duna TV, MTI). A számítás különbözősége csak abban van, hogy a tevékenységünkben az osztószám 365, mert a hét minden napján dolgoznak.

a)3) A népszavazási kampányban rendszeresen felbukkannak olyan (egyébként törvényes, de) a médiában törvénytelennek feltüntetett állami kiadások, amelyeket a választópolgárok elhisznek. Ilyen például az, hogy „a kormány nem jogosult a költségvetésből népszavazási kampányt folytatni”. Jogilag nincs ilyen tilalom, de a média útján való (hírértékű) nyomásgyakorlás jó eszköze.

b) Pártok és más társadalmi (nem állami) szervek kiadási

b)1) Törvényes és átlátható finanszírozás. Törvény hiányában nem értelmezhető kategória.

b)2) Törvényes és átláthatatlan finanszírozás. Törvény hiányában nem értelmezhető kategória.

b)3) *Törvény nélküli és átláthatatlan finanszírozás. A népszavazás kapcsán ebben a kategóriában csak ilyen típusú kiadás van. Kizárólag médiaértesülésekből vannak információk. Ennek forrásai maguk a pártok, amelyek megbízhatatlanok (nem részletezem ennek okait), illetőleg az ellenérdekű pártok a másik párt kiadásairól, amelyek megbízhatatlanok (nem részletezem az okait). Becsült, tapasztalati adatot használok a két nagy parlamenti pártra. (Cáfolják ezt meg a számlák nyilvánosságra hozásával, amelyet auditáltattak az Állami Számvevőszékkel. Addig is haragudjanak rám. Majd utána bocsánatot kérek, ha tévedtem.) A bevételek nem származhatnak máshonnan, mint a c) pontból.*

c) Gazdasági (piaci) szervezetek költségei

c)1) Törvényes és átlátható finanszírozás. Törvény hiányában nem értelmezhető kategória.

c)2) Törvényes és átláthatatlan finanszírozás. Törvény hiányában nem értelmezhető kategória.

c)3) *Törvény nélküli és átláthatatlan finanszírozás. A kampány finanszírozásához nyújtott támogatásról nincs semmilyen információ. Azonban a pártoknak nem lehet más forrása, mint ez, így ennek összege mint bevétel jelenik meg a pártoknál (b)3)). (Cáfolják ezt meg a számlák nyilvánosságra hozásával, amelyet auditáltattak az Állami Számvevőszékkel.)*

d) Választópolgárok magánköltségei és időterhelése

Jogszabály erről nem rendelkezik. A népszavazáson való részvétel nem kötelező. Így aki részt vesz a kampányban és a szavazáson, az saját döntése alapján saját

költségére teszi. Az időteher szempontjából a kampányban való részvételre 500 000, a népszavazáson való részvételre 3 millió választópolgárt becsülök. A hibaszázalék a kampányban szerintem alacsony, míg a szavazási részvétel 1–5 millió között változik. Az időtehernél a kampány 2 óra (120 perc), a szavazásnál 0,5 (30 perc) óra a számítás alapja.

e) Külföldi pártok, továbbá hazai és külföldi média költségei

Minden népszavazáson vannak nemzetközi megfigyelők, még akkor is, ha a magyar KüM nem küldd hivatalos meghívót. A külföldi pártok közül a magyar parlamenti pártok EU-frakciótársai részt vesznek a kampányban. *Ez az összes költség viszonylatában elenyésző (10–20 első osztályú repülőjegy, 20–40 éjszaka a Hiltonban).* Kideríthetetlen a finanszírozás a magyar parlamenti pártok közreműködése nélkül. A tényen kívül költség nem állapítható meg. Hasonló a helyzet a magyar és külföldi média költségeivel. Valószínűsíthetően a költségek sokkal magasabbak, de nincs információ.

Kivéve azok a magyar médiumok, amelyek állami támogatást kapnak. Ezek számítási módja azonos a b)3) pont alatt szereplő szervezetekével.

Külön kérdés, amely az aláírásgyűjtés és -hitelesítés társadalmi költségeire vonatkozik. Ez a kérdés teljes mértékben időszerű és új, mert az általam kialakított számítási rendszer sem tudja kezelni az előbb ismertetettek szerint. Ez a kérdés ún. horizontális kérdés, amelyet csak külön lehet megválaszolni (bár a logika és fogalmak, amelyeket használok, részben hasznosíthatóak).

5. A költségek kiszámítása

a) Állami kiadások

(A 2008. évi költségvetési törvény fejezeti sarokszámai alapján/250 x becsült munkanap.)

1) Törvényes, közvetlen és átlátható finanszírozása:

OVI, OVB 4,4 Mrd Ft (pontos költség)

2) Törvényes, közvetett és átláthatatlan finanszírozása

Bíróságok 0,288 Mrd Ft (becsült munkanap 1)

Alkotmány- 0,030 Mrd Ft (becsült munkanap 5) bíróság

MEH 0,110 Mrd Ft (becsült munkanap 4)

Rendőrség 0,846 Mrd Ft (becsült munkanap 1, félnap kampány félnap szavazás)

Ügyészség	(becsült munkanap 0, nem számítható ki)
Köztársasági elnök	0,030 Mrd Ft (becsült munkanap 5)
Országgyűlés	0,060 Mrd Ft (becsült munkanap 1)
Állami Számvevő	0,062 Mrd Ft (becsült munkanap 2)
Magyar Rádió	0,032 Mrd Ft (becsült munkanap 2)
Magyar Televízió	0,038 Mrd Ft (becsült munkanap 2)
Duna TV	0,006 Mrd Ft (becsült munkanap 2)
MTI	0,012 Mrd Ft (becsült munkanap 2)
3) Politikai érdekek alapján vitatott, de törvényes finanszírozás	
MEH lakosági táj.	0,040 Mrd Ft (becsült munkanap 10)

b) Pártok és más társadalmi (nem állami) szervek kiadási

1) Törvényes és átlátható finanszírozása. Nincs ilyen kategória.

2) Törvényes és átláthatatlan finanszírozása. Nincs ilyen kategória.

3) Törvény nélküli és átláthatatlan finanszírozása. A két legnagyobb parlamenti párt 1 + 1 = 2 Mrd Ft

c) Gazdasági (piaci) szervezetek költségei

1) Törvényes és átlátható finanszírozás. Nincs ilyen kategória.

2) Törvényes és átláthatatlan finanszírozás. Nincs ilyen kategória.

3) Törvény nélküli és átláthatatlan finanszírozás. Ennek összege egyrészt azonos a b)3)-mal. (Nb: ne duplikáljuk az összesenben). Az állami támogatásban nem részesülő média költségeit (ilyen pl. az ATV is) ebben a kategóriában kell vizsgálni. A vizsgálathoz azonban nem találtam – ilyen rövid idő alatt – támpontot. Költség biztosan van, adat nincs. Ugyanakkor arra is figyelemmel kell lenni, hogy ezeket a médiumokat a választópolgárok megvásárolják, tehát bevételek (sőt nyilván profit is) vannak.

d) Választópolgárok magánköltségei és időterhelése

A választópolgárok adójából történik az állami szervek finanszírozása. Ezen túl azonban magánkiadások is terhelik az állami szervek működtetésében. Ebben

az esetben nincs népszavazás választók nélkül. A magánkiadásoknál bizonyos készpénzkiadások felmerülhetnek, utazás a szavazókörbé, reklamáció, panasz az állami szerveknél, de ezek nem jellemző költségek.

Az időteher szempontjából három tényezőt kell vizsgálni:

– A kampányban való személyes részvétel: 500 000 fő x 2 óra

– A szavazásban való részvétel: 3 000 000 fő x 0,5 óra

– A kampány fogyasztása médiumokon keresztül????

Természetesen a médiumok fogyasztására vannak adatok, azonban ezek ilyen specifikus feldolgozására nem volt időm. De nem tévedek nagyot, ha az időteherben ez egy nagyságrenddel nagyobb mint a közvetlen részvétel adata. Amikor a politikusok arról beszélnek, hogy nem szabad túl sok szavazással terhelni a választópolgárt, akkor ez a kijelentés nem a részvételre, hanem a médiumokból áradó kampányra vonatkozik.

e) Külföldi pártok és média költségei. Létező költség, nincs adat

f) Külföldi választási megfigyelők költségei. Létező költség, nincs adat

Az aláírások hitelesítésnek költségeire ún. horizontális választ tudok adni, amely keresztülmetszi az előbb ismertetett logikai rendet:

Az aláírás-hitelesítés állami költségei a kitűzésre váró új népszavazás ügyében (2008. év pontos adat) 3,8 M Ft. Költségvetési forrása „elvileg” a 2007. évi kisebbségi és időközi választások maradványa (ami jogilag még nincs). A kiadás kifizetésre került, forrás jogilag nincs. A kifizetés törvényes, mert „feladat” van rá, de jogcím nincs; sőt, forrás nélkül tilos kifizetni, mert minimum fegyelmi vétség. Micsoda politikai botrány tör ki, ha forrás nélkül a hivatal megtagadja az aláírás-hitelesítést...?!, mert csak betartja a törvényeket?! De persze a hivatal észnél van (nem úgy mint a miniszterek, akik ezért a kalamajkáért felelősek), majd a hivatal eltűri a bizonyosan megérkező KEHI- és ÁSZ-ellenőroket, jelentéseket fog írni, két éjszaka nem alszik, de azután ott lesz a népszavazási interpelláció, hogy miért drágák a szavazólapok...

Az aláírások gyűjtésének a költségei teljes egészében a szervezőket terhelik. A törvény szerint az aláírások gyűjtéséért pénzt is lehet fizetni (cégnek, magán-személynek), azonban az aláírás „odaadásért” tilos, sőt büntetendő.

Amennyiben az aláírások gyűjtése „társadalmi munkában” történik, akkor csak egy időteher-elem-

zés szükséges. Mennyi idő alatt és mennyi munkával lehet összegyűjteni minimum 250 ezer aláírást (azért írok annyit, mert szakmailag köztudott, hogy az 50 ezer többletaláírás egy részét a gyűjtők hamisítják, másik részét az ellenérdekűek direkt elrontják, harmadik része vegyesen érkezik a külföldiektől, a gyerekektől stb.). Mennyi idő alatt lehet ezt a folyamatot megszervezni (értekezletek a szervezők részére, oktatás, összegyűjtés (gépkocsi- vagy postaköltség), papír és irodaszer-ellátás, állományok hibajavító folyamata, ünnepélyes benyújtás PR költségei).

Véleményem szerint egy társadalmi munkás egy munkanapján 100 aláírást tud – a törvény követelményeinek megfelelően – összegyűjteni. (Biztos vannak sztahanovisták.) Ez 2500 munkanapot jelent. Biztos vannak munkanélküliek, háztartásbeliek, akik ezt állandóan végzik (megjegyzem, hogy az ő oktató-sukra a törvényes gyűjtés módjáról a szervezők sok időt szánnak...) Ezt a 2500 munkanapot hány ember végzi el egy hét alatt (ld.: március 9-i népszavazás) vagy sok hét alatt (ld. Gaskó úr). Erre most nem tudok válaszolni.

Más az eset, ha fizetnek az aláírásgyűjtésért. Akkor nyilván profi cég végzi a munkát, amely társadalombiztosítási járulékot is fizet a gyűjtőnek és az áfa-költségeket jogosan visszaigényli az APEH-től. Javasolom, kérdezzük meg az APEH-et az ilyen visszafizetésekről!

Egy párt, ha támogat egy ilyen szervezést, akkor nyilván finanszíroz is valamit. Vagy ez is a törvény által nem szabályozott, átláthatatlan kategóriába tartozik? Pedig ez egyszerű: az egyéni vállalkozót egy ilyen pénzügyi (adó) manőverért bíróságra vi-

szik. Jogállami alapelv: Ha nincs törvény, akkor azt lehet... (?)

6. Összegezés

1) A népszavazás alapvető alkotmányos intézmény, amelyet elsődlegesen nem a költségek, hanem a demokratikus hatalomgyakorlás szempontjából kell vizsgálni.

2) Minden népszavazás költségének a többsége (de nem minden költsége) tényleges társadalmi többletkiadás az állami, társadalmi és gazdasági szervek számára.

3) A népszavazási kampányban és a szavazáson való személyes részvétel jelentéktelen a választópolgári időterhelésben, ellentétben a médiakampány időterhelésével, amely sokakra nyomasztóan hat.

4) Társadalmilag vitatott a népszavazás helye a hatalomgyakorlásban. A közvetlen (népszavazás) és közvetett (parlament) demokratikus hatalomgyakorlás arányai változhatnak. Az arányokon azonban nem szabad hirtelen változtatni, mert akkor destabilizálódik a demokratikus állami intézményrendszer.

5) A népszavazási törvény ellentmondásokkal terhes. A kampány javarésze szabályozatlan, a vitáról is vita folyik, ami terméketlen.

6) Már rendelkezésre állnak azok a technikai rendszerek (elektronikus szavazás), amelyek teljesen új dimenzióba helyezhetik a népszavazás intézményét. A magyar parlamenti pártok ezen (sem) gondolkodnak.

Melléklet: költségek

Milliárd Ft		
1. Törvényes, közvetlen és átlátható finanszírozása:		
OVI, OVB	4,4	
2. Törvényes, közvetett és átláthatatlan finanszírozása		
Bíróságok	0,288	63
Alkotmánybíróság	0,03	1,5
MEH	0,11	0,11
MEH lakossági tájékoztatás	0,4	0,4
Rendőrség	0,846	211
Ügyészség	?	
Köztársasági elnök	0,03	1,5
Országgyűlés	0,06	0,06
Állami Számvevőszék	0,062	7,5
Magyar Rádió	0,032	5,9
Magyar Televízió	0,038	7,5
Duna TV	0,006	1,4
MTI	0,012	2,9
2 Pártok és társadalmi szervezetek törvény nélküli és átláthatatlan bevételei		
MSZP	1	
FIDESZ	1	
3. Gazdasági szervezetek törvény nélküli és átláthatatlan kiadásai	?	
Összesen:	8,314	

FORUM

Berke Gyula
egyetemi docens, dékán

Tanévnyitó ünnepi beszéd

Hölgyeim és Uraim!

Kedves Hallgatók! Tisztelt Vendégeink!

Kedves Kollégák!

Köszöntöm Önöket a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tanévnyitó ünnepségén!

Tisztelt Első Szemeszteres Hallgatók!

Önök a mai napon megkezdik jogi tanulmányaikat a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán.

Napjaink – hallgatóinak létszámát tekintve – legnagyobb hazai egyeteme az 1367-ben, 641 évvel ezelőtt, Magyarország első egyetemeként, Lajos király által, Orbán pápa bullája nyomán Pécssett megalapított studium generale örökösének vallja magát. A korabeli egyetemről rendelkezésre álló forrásaink viszonylag szűkösek; professzorairól, diákjairól, sőt helyéről is alig vannak megbízható ismereteink. Az mindenesetre bizonyosnak látszik, hogy korai magyar nyelvemlékeink egy jelentős része a XIV. század végi pécsi egyetemről származik, mely néhány évtizeden keresztül működött csupán.

Egyetemünk mai székhelye, a majd kétezer éves város, valamikor Traianus császár uralkodása alatt kapta első nevét. Sopianae már a negyedik században püspöki székhely volt, ahol a később Szent István király által létrehozott püspökség fennállásának 1000. évfordulóját jövőre, 2009-ben ünnepeljük. A közeli jövő, a 2010. év újabb jelentős eseményt hoz a város, de az egyetem polgárai számára is. Ekkor kerül sor az Európa Kulturális Fővárosa évre, amelyhez várhatóan számos jogi kari rendezvény kapcsolódik majd, amelyek előkészítése a most következő tanév egyik jelentős feladata, de – egyelőre számos bizonytalansággal terhelt – reményeink szerint ebben a 2010. évben Karunk újabb létesítménnyel is gazdagodik.

A pécsi jogászképzés kezdetei a XIX. század második harmadára mennek vissza. Szepessy Ignác püspök ekkor alapított joglíceumot a városban, amely egészen egyetemünk létrehozásáig, az egyetemi jogászképzés megkezdéséig folytatta tevékenységét.

A pécsi egyetem és a jogi fakultás működésének közvetlen előzményeként az 1912. évi XXXVI. törvénycikkkel létrehozott Pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemet tekinthetjük, amely 1914 októberében kezdte meg működését a pozsonyi jogakadémia Pázmány Péter építtette épületében, és alig fél évtized múltán, az I. világháborút lezáró békeszerződések nyomán be is szüntette működését. Tanárai többségükben Budapestre menekültek, ahol rövid ideig, lényegében egy tanéven keresztül folyt az oktatás. Az 1921. évi XXV. törvénycikk rendelkezett úgy, hogy a pozsonyi egyetemet ideiglenesen Pécssett kell elhelyezni. Pécs városa és a pécsi püspökség is komoly áldozatokat hoztak a pécsi elhelyezés érdekében, egyebek mellett a korabeli főreáliskola épületének átadásával, illetve a könyvtár rendelkezésre bocsátásával. Az első pécsi tanévnyitóra 1923 őszén került sor. A jog- és államtudományi karra a Pozsonyból érkezett professzorokon kívül a joglíceum több volt tanárát is kinevezték. *Késmárky István* volt a kar dékánja, amikor az 1923/24. tanévben beiratkozott mintegy 200 hallgató *Mihályffy Ernő*, *Schaurek Rafael*, *Irk Albert*, *Faluhelyi Ferenc*, *Bozókgy Géza*, *Kérészy Zoltán* és mások, mindösszesen tizenegy professzor előadásait hallgathatták.

Karunk tehát ez év őszén ünnepli 85. születésnapját. Ebből az alkalomból október közepén több kari rendezvényre is sor kerül, amelyekre az első évfolyamos hallgatókat és természetesen vendégeinket is szeretettel várjuk. Őszintén remélem, hogy e rendezvények alkalmat teremtenek hallgatóinknak is arra, hogy már tanulmányaik kezdetén ízelítőt kapjanak a Kar tudományos közéletéből, hagyományából, légköréből.

Az elmúlt 85 esztendő években rövid, ám megpróbáltatásokban rendkívül gazdag volt. Az egyik első kari tanácsi ülés azt állapította meg, hogy a karnak nem jár egyetlen folyóirat sem, és a professzorok saját költségükre kénytelenek a legnélkülöhetlenebb könyveket és folyóiratokat meghozatni, ha tudományszakuk fejlődésétől teljesen elmaradni nem akarnak. Klebelsberg kultuszminiszter 1928-ban a szomszédos Maurinum alapkövetételekor éles szavakkal emelt szót a takarékosági okokból bezárásra szánt egyetem megmentése érdekében, ugyanis az 1925-ben életre hívott takarékosági bizottság a három vidéki egyetem bezárásával kívánta az államháztartás egyensúlyát helyreállítani. Az egyetem néhány évtized alatt elveszítette karait és az ötvenes évek elejétől az állam- és jogtudományi karral egykarú egyetemenként működött, párhuzamosan az önállóított orvosi egyetemmel.

Rövid idővel ezt követően ismét felmerült a bezárás gondolata, ám a sors és a pécsi felsőoktatás elkötelezett hívei más jövőt szántak a pécsi egye-

temnek. Újabb és újabb karok alapítása, illetve a Pécssett működő felsőoktatási intézmények integrációja nyomán napjainkban egyetemünk tíz karával csaknem valamennyi tudományszakban jelentős tevékenységet fejt ki, illetve egyedülálló lehetőségeket kínál mintegy harmincezer hallgatójának. Karunk, a 85 esztendőes állam- és jogtudományi kar mintegy ötezer hallgatója számára a nappali és levelező munkarendű jogászképzés mellett igazságügyi igazgatási alapképzést, jogi asszisztens felsőfokú szakképzést, számos szakirányú továbbképzést és doktori képzést is folytat.

Tisztelt Hallgatók!

Az Önök számára a mai napon kezdődik a kari időszámítás: Önök elsősorban és magától értetődően abban érdekeltek, hogy az elkövetkező várhatóan legalább öt évben megfelelő körülmények között folytathassák tanulmányaikat, értékes és versenyképes ismereteket szerezhessenek, nyugodt és fejlődésre inspiráló környezetben élhessenek. Úgy vélem, hogy a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara olyan közeg, amely ezeket az elvárásokat képes kielégíteni. Karunk az elmúlt évtizedben látványos fejlődésen ment keresztül, amelynek eredményei talán a Kar épületében első alkalommal körbetekintők számára is megmutatkoznak.

Az országban kiemelkedően jónak mondható körülmények között nagyhírű és elismert professzorok tartják előadásait, előadótermeink és szeminárium helyiségeink felszereltsége kielégíti napjaink követelményeit. Csaknem valamennyi tantárgyból színvonalas tankönyvek és jegyzetek állnak az Önök rendelkezésére, a karnak immár saját jogtudományos folyóiratai vannak. Kari könyvtárunk több tízezer kötettel, mintegy 1500 négyzetméternyi alapterületen várja a hallgatókat; az Európai Dokumentációs Központ csaknem teljes körű jogi dokumentumgyűjtemény, amely egyben az európai jogi szakirodalom gyűjtőhelye is. Napjainkban az elektronikus információhordozók jelentősége gyorsan növekszik; ezek elérhetősége érdekében mintegy 150 számítógép szabad használatát biztosítjuk a hallgatóknak azzal, hogy a pécsi jogászképzésnek – a klasszikus jogi studiumok mellett – immár közel két évtizede részét képezi az informatikai oktatás, illetve a jogi informatika tantárgy is.

Az említett, illetve a Kar és a hallgatói önkormányzat és hallgatói szervezetek által nyújtott más lehetőségek igénybevétele mellett arra biztatom a hallgatókat, hogy éljenek a Kar által nyújtott hazai és mintegy húsz országra kiterjedő nemzetközi ösztöndíj-lehetőségekkel, és kapcsolódjanak be az egyes tanszékeken a hallgatók részvételével is folyó

tudományos kutatómunkába, a szakkollégiumok és tudományos diákkörök tevékenységébe. A jövő évben Budapesten sorra kerülő Országos Tudományos Diákköri Konferencián Önök még minden bizonnyal csak érdeklődő hallgatóságként vesznek részt, ám tanulmányaik alatt lesz alkalmuk önálló kutatómunkájuk eredményeit tükröző dolgozataikat is bemutatni.

Tisztelt Első Szemeszteres Hallgatók!

A jogászképzés tanrendje, az egyes studiumok egymásra épülő rendszere lényegesen különbözik más szakterületek képzési tradíciójától, de különösen a középiskola megszokott tanmenetétől. Rendkívül lényeges, hogy Önök a rendelkezésükre bocsátott Tanulmányi Tájékoztatóban áttekintsék és megértsék ennek a tanrendnek a lényegét, hiszen enélkül nem tudják megszervezni tanulmányaikat, megtervezni felkészülésüket. Karunk Tanácsa a közelmúltban fogadta el a jogászképzés új mintatantervét. A képzés során kötelező, kötelezően választható és szabadon választható tárgyakkal találkoznak – különböző, a jogtudományos képzéshez tartozó ismeretkörökben, pl. jogtudományos alapozó ismeretekben, jogász szakmai törzsanyagban. A kötelező tárgyak felvétele és azokból a vizsgák letétele a tanulmányaik során értelemszerűen mindenki számára kötelező. E tárgyak között több olyan is található, amelyeknek ún. előfeltétele van, azaz másik kötelező tárgy előzetes sikeres teljesítése nélkül az adott tárgy tanulmányozását nem lehet megkezdeni. A kötelezően választható tárgyak vagy másként a differenciált szakmai ismeretek közül Önök meghatározott mennyiségűt, illetve ún. kreditértékűt kötelesek felvenni és azokból sikeres vizsgát tenni. Ezek közül Önök tetszésük szerint választhatnak, ám jelzem, hogy a kari tanács az új tanrendben e kötelezően választható tantárgyakat csoportokba rendezte. Ennek az a jelentősége, hogy amennyiben valaki az egyes kötelezően választható tantárgycsoportokból meghatározott számú tárgyat sikerrel teljesíti, úgy a kar az oklevéllel együtt igazolja, hogy a hallgató az adott területen különös ismeretekkel rendelkezik. A szabadon választható tárgyak köre tanulmányaik előrehaladtával egyre bővül; ezek közül valóban szabadon választhatnak azzal, hogy meghatározott mennyiségben, illetve kreditértékben e tárgyakat is teljesíteniük kell.

A másik tanulmányaikkal kapcsolatos fontos körülmény, amire a figyelmüket szeretném ráirányítani, a képzés során teljesítendő és az új tantervben lényegesen megemelt idegen nyelvi szaknyelvi követelmények. Túl azok kötelező jellegén, a jogász szakmát az európai integráció időszakában ezek nélkül nem lehet sikerrel gyakorolni.

Tisztelt Kollégák!

Amint azt immár évek, sőt évtizedek óta kénytelenek vagyunk a tanévnyitók alkalmával is konstatálni, felsőoktatásunk, illetve a jogászképzés szinte folyamatosan ún. reformok időszakában van. Ezek a gyakran igen intenzív és mélyre hatoló változások a jogászképzésnek tulajdonképpen magától értetődő velejárói, hiszen a jogtudománnyal és a képzéssel, illetve általában a felsőoktatással szembeni újabb és újabb kihívások folyamatos és gyors alkalmazkodást kívánnak. A sajnós gyakorta megalapozatlan felsőoktatás-politikai döntések eredményeképpen azonban karunk közelmúltja nem mentes a nehézségektől és csaknem bizonyos, hogy a külső körülmények kedvező változásával a közeli jövőben sem számolhatunk. Azt is évek óta látjuk és hangoztatjuk, hogy a jogi karok közötti – az említett felsőoktatás-politikai döntések nyomán nem mindig egyenlő feltételekkel folyó – verseny is éleződik. Ennek jelei az idej felvételi eljárás során markánsan mutatkoztak meg.

Megállapíthatjuk azonban, hogy Karunknak sikerült megőriznie a hazai jogászképzésben évtizedekkel ezelőtt elfoglalt pozícióit. Meggyőződésem, hogy alkalmazkodóképességünk kulcsa a Kar oktatóinak a tudomány és az oktatás iránti elkötelezettsége,

amely már több nehéz időszakon sikerrel segítette át karunkat. Szeretném külön is megemlíteni, hogy az utóbbi időszakban a Kar igazgatásban foglalkoztatottak tevékenységének színvonala jelentősen javult. Különösen bizakodásra okod adó körülményként értékelhetjük azt is, hogy a fiatal kollégák között több jogtudományos területen komoly eredményeket felmutató, illetve tudományos fokozatot is szerzett kollégát tudhatunk Karunk munkatársai között.

Tisztelt Hallgatók!

„Nulla dies sine linea!” – tartja a római szentencia. Azaz: ne teljék nap az elkövetkező években dologtalanul, minden napnak legyen meg a maga feladata, célja.

Magam és kollégáim nevében azt ígérhetem önöknek, hogy a Kar híréhez és tradícióihoz méltón megteesszük a tőlünk telhetőt annak érdekében, hogy Önökből jól felkészült jogász váljék, illetve, hogy e padosorokat szakmailag igényes, a tudomány és polgártársaink boldogulása mellett elkötelezett jogászként hagyják el. Tanulmányaikhoz sok sikert kívánok. A 2008/2009. tanévet megnyitom!

AD HOC

Bencsik András
PhD-hallgató

„Ünnepi kötet Ivancsics Imre egyetemi docens, decan emeritus 70. születésnapjára”*

2007 őszén a PTE Állam- és Jogtudományi Kara Közigazgatási Jogi és Pénzügyi Jogi Tanszékének közössége elhatározta, hogy *Ivancsics Imre* egyetemi docens 70. születésnapja alkalmából „tisztelegő kötetet” jelentet meg. *Csefkó Ferenc*et, a kötet szerkesztőjét a felkért szerzői kör kialakításakor kettős cél vezérelte. Az egyik, hogy tematikailag koherens anyag szülessen, a másik pedig, hogy a szerzők tanulmányai több szempontú elemzéseket tartalmazzanak az államszervezet alrendszeiről, intézményeiről, szervezeti és működési sajátosságairól. A felkérésnek eleget tevő neves szakemberek tanulmányait a szerkesztő hét nagyobb szerkezeti egységbe sorolta, amelyek egy rövid jogtörténeti visszatekintés után az alkotmányos jogállam, a magyar közigazgatás szervezete és működése, a területi igazgatás, az önkormányzati működés, a közszolgálat, valamint a közpénzügyek témaköreivel foglalkoznak. *Csefkó Ferenc* előszavában reményét fejezi ki, hogy „e kötet nem csak az ünnepelt előtti tisztelegést jelent, de beépül az egyetemi képzésbe (...) amivel a legnagyobb elismerést (...) jelenti annak az embernek, aki több mint fél évszázada lépett a pécsi jogi kar falai közé, s majd’ ennyi ideje oktat Alma Materünkben.”

1. *Kajtár István: Joghistoriai mozaikkövek a kormányzatról és a közszolgálatról.* A középkori államokban patrimoniális jelleget adott a közfeladatok ellátásának, hogy az igazgatást, a bírászkodást az uralkodók maguk is végezték és udvartartásuk előkelőivel, illetve azok embereivel intéztették. A hivatásszerű közjogi hivatalviselés a központosított államokban terjedt el. A politikai buktatók között – írja *Kajtár István* – a XIX. századi államapparátus egyre több szakszolgálatra gyarapodott. A dualizmusban érvényesülő, a közszolgálatra vonatkozó szabályok

még távolról sem mutatták az egységesség képét, széttöredezett, törvényekben, rendeletekben és döntvényekben megjelenő normaanyag szabályozta ezt a területet, amin csupán részlegesen segített a pénzügyminisztérium 1874-ben kiadott „Pénzügyi Szolgálati Szabályok” c. gyűjtemény.

2. *Kecskés László: Az állami kárfelelősség elméleti alapjainak kialakulása.* A magyar szerződésen kívüli kárfelelősségi jog – mutat rá *Kecskés László* – és így az állami kárfelelősség témája sem nyúlik vissza az 1848 előtti időkre. A szabadságharc idején született törvényeink liberális, demokratikus, a montesquieu-i tanokat szem előtt tartó államberendezkedést hoztak létre, ami azonban nem volt képes saját joganyagot kifejleszteni az állami kárfelelősség kérdéskörére vonatkozóan. A magyar kárfelelősségi joganyag kialakulása az 1867 utáni időszakban ment végbe és kiindulópontként kétségtelenül visszanyúlt az osztrák polgári joghoz, ami nem tartalmazta „sem a közhivatalnoki, sem pedig az állami kárfelelősséget.” Hazai jogunkban mind a polgári jog, mind a közigazgatási jog tárgyának tekintette az állami kárfelelősség kérdéskörét, ami azonban nem jelentette azt, hogy a két jogág művelői „egymás kezéből rángatták volna” az intézményt. A magyar jogtudományban az az álláspont kezdett kikristályosodni, hogy „az állami kárfelelősség a magánjog és a közigazgatási jog határán helyezkedik el, és tulajdonképpen mindkét jogág kapcsolatrendszerében tárgyalható, de mindkettőben egyszersmind idegen test is.”

3. *Ádám Antal: Az alkotmányos jogállam újszerű feladatai és működése.* Korszakunk több pólusú világrendszerében – nyitja tanulmányát *Ádám Antal* – egyidejűleg érvényesül a nemzetgazdaságok és a gazdasági tömörülések törekvéseinek egyeztetése, korlátozása, versengése. Miután az említett – korszakunkat jellemző – tények és a várható további fejlődés elengedhetetlenné teszik a biztonság követelményének komplex biztosítását, indokolt, „hogy a humán biztonság mint átfogó jogi alapérték és annak főbb összetevői nemzetközi jogi, szupranacionális és állami alapszabványokban egyaránt meghatározást nyerjenek.” Az alkotmányos jogállam feladatait és működését a jövőben a kimerítően szabályozott alapjogok mellett determinálják majd – az utóbbi évtizedek jogalkotási folyamataiban elfeledett – célok, feladatok, alapelvek, tilalmak, köteleességek és felelősségi normák. A kor kihívásai – mint a határtalan fejlesztés korlátozása, a fenntartható fejlődés szolgálata, a társadalmi igazságosság stb. – elengedhetetlenné teszik a felelősség, az erkölcs, a köteleességek és a tilalmak korábrinál karakteresebb meghatározását.

4. *Szigeti Péter: Az alkotmányjog – az Alkotmány, mint a jogrend érvényességi alapja és az alkotmányosság.* Az alkotmányjog – fogalmaz *Szigeti Péter* – a „jogok

* *Csefkó Ferenc* (szerk.): Ünnepi kötet Ivancsics Imre egyetemi docens, decan emeritus 70. születésnapjára. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs 2008. 440 o.

joga”, amely a jogforrási rendszer érvényességi alapját adja. Ha joganyagként közelítünk az alkotmányjoghhoz, az magában foglalja létezése esetén az írott alkotmányt, a materiális értelemben felfogott joganyagot és a tetemes mennyiségű alkotmánybíróági döntést. Felvetődik a kérdés, hogy mitől lesz kötelező erejű az alaptörvény, miből származik annak érvényessége és hatályossága. Szerző alaptétele szerint az érvényesség szintéziskategóriaként fogható fel, amely ötvözi magában a legalitást, a legitimitást és az államiság bizonyos attribútumait. A főhatalom gyakorlása az alkotmányos demokráciákban nem jelenthet kizárólagos és korlátlan hatalmat, korlátozzák azt külső (nemzetközi jogi) és belső (államon belüli) tényezők. Ilyen belső korlátoknak minősülnek az alkotmányossági és törvényi kontrollt megvalósító szervezeti megoldások, amelyek közül kiemelkedően jelentős szerepet tölt be az alkotmánybíráskodást végző szerv. „A negatív jogalkotó funkció miatt sokan jogalkalmazó szervnek, s nem speciális alkotmányvédő szervnek tekintik az alkotmánybíráskodást.” A jogalkalmazásnál azonban – arra alapozva, hogy tartalmilag befolyásolja a jogrendszer alakulását – „több az alkotmánybíráskodás.”

5. Kiss László: *Jogállam és/vagy élhető állam*. Napjainkban egyre gyakrabban vetődik fel e kérdés, hogy az 1990 után kiépített demokratikus, jogállami intézményrendszer mennyire képes rendeltetésének betöltésére. A dilemma – fogalmaz a Szerző – úgy hangzik, hogy „a mai jogállam a jövő-e, avagy a múlt.” Vitathatatlan, hogy valamely (jog) államban kialakított intézményrendszer csak akkor képes funkciójának megfelelően működni, ha annak kiépítése során tekintettel voltak a jogalkotók a tradíciókra, továbbá, ha az intézményrendszer működésében elvárt színvonalat eléri az adott állam politikai kultúrája. A politikai kultúra mellett azonban a jogalkotás minősége és eredményessége is jellemzi és befolyásolja is az államot. Kiss László szavaival élve „minden országnak olyan joga van, amelyet megérdemel.” Ha sorra vesszük a mai magyar jogalkotás „torzóit”, arra a következtetésre jutunk, hogy a legszűkebb értelemben sem tekinthető élhető államnak a jog által „kifaragott” állam. Mi a teendő – vetődik fel a kérdés. „A jogállam jogalkotása csak akkor eredményezhet élhető államot, (...) ha nem szakad el (...) a társadalomtól.” A jogalkotás tehát saját – egyébként jogi normákban meghatározott – feladatának teljesítése által képes a jogállamból élhető(bb) államot „fabrikálni”.

6. Kovács Tamás: *Az ügyészség az igazságszolgáltatási reformban*. Az ügyészség alkotmányjogi helyzete mindig fokozott érdeklődéssel kísért kérdés volt a rendszerváltás utáni Magyarországon. 1989-ben az alkotmánymódosítás – a korábban ténylegesen az

állampártnak alárendelt állami szervből – önálló, független alkotmányos szervet alakított ki. Ehhez igazodóan került sor az ügyészségi törvény módosítására is. Szerző sorra veszi azokat a koncepciókat, amelyek 1990 után a különböző kormányprogramokban és azok végrehajtásában megjelentek. Összegzésként elmondható, hogy átütő változás nem érte az ügyészséget az elmúlt 18 évben, sok még a megoldandó feladat, ami a magyar jogalkotásra vár. Indokolt az ügyészségről szóló 1972. évi V. törvény újrakodifikálásának gondolata. Ezzel összefüggésben már korábban felvetődött az a koncepció, hogy a bírósági szervezetről szóló törvény szabályozási megoldásához hasonlóan az ügyészségi szervezetet is szintenként lehetne szabályozni. Ez az elgondolás nézetem szerint is támogatható, hiszen azok a hasonlóságok, amelyek egyébként az ügyészi és bírói jogállás között megjelennek, indokolhatják az ügyészi szervezetnek a bírósági szervezettel analóg módon való regulálását. Nyitott kérdés továbbá – és ez is a jogalkotóra váró feladat –, hogy az új – vagy módosított – törvény szóljon-e részletesen az ügyészség és a főbb állami szervek közötti feladatokról és hatáskörökről, továbbá azokról a részletkérdésekről, amelyeket ma – szabályozás híján – a szervezeti és működési szabályzatok tartalmaznak.

7. Kodela László–Kovács Mónika: *Jogállamiság, a jogalkotási eljárás és a jogismeret összefüggései*. A jogállamiság egyik alapvető követelménye és alapeleme a jogalkalmazás joghoz kötése, valamint a jogi normák kiszámíthatósága, kalkulálhatósága és átláthatósága. A jogalkalmazás akkor képes ennek az elvárásnak megfelelni, ha áttekinthető az a joganyag, ami alkalmazandó és végrehajtható, jogalkotástani kifejezéssel élve érvényes és hatályos. A jogforrási hierarchia egyik garanciális funkciója, hogy – az alaptörvényben lefektetett jogalkotói tárgykörök védelme érdekében – az azonos tárgykörre vonatkozó eltérő jogforrási szinten elhelyezkedő jogi normák kollíziója mielőbb feloldódhasson. A jogforrási hierarchia másik jelentősége, hogy érvényességi feltételként fogalmazható meg. Az a jogszabály, amely nem illeszkedik a jogforrási hierarchiába, nem csak nem alkalmazható, hanem nem is érvényes. Szerzők ebből kiindulva rámutatnak arra, hogy a hosszadalmas jogalkotási eljárás és később a jog alkalmazása nagymértékben függ a jogalkotási eljárás garanciális elemeitől – jelsül a hatásvizsgálat és az érdekegyeztetés – igénybevitelétől vagy éppen annak elmulasztásától. Ezzel összefüggésben kiemelendő, hogy a jogállamiság szempontjából fontos jogintézmény a dereguláció, amely – álláspontom szerint – nem csak a joga, hanem a jogállamiság feltételei által megkövetelt kötelessége is a jogalkotónak. Nem nehéz belátni, hogy azok a rendelkezések, amelyek már elavultak, csak

arra képesek, hogy felduzzasszák és a jogalkalmazók számára átláthatatlanná tegyék az adott ügyben alkalmazandónak vélt joganyagot.

8. *Chronowski Nóra: Aktuális kérdések a népszavazási eljárásban.* A népszavazási eljárásokban „szűrő szerepet” tölt be az Alkotmánybíróság és az Országos Választási Bizottság. A népszavazási eljárással kapcsolatban vizsgálendő néhány olyan problematikus kérdés, amelyeket az elmúlt két év gyakorlata hozott felszínre. Az első kérdéskör a népszavazási döntés időbeli kötőerejével kapcsolatos. Az OVB szerint két helyzet olvasható ki a szabályozásból, az egyik alapján a törvényhozó akár az eredményes népszavazást követően is alkothatna a népszavazás eredményével ellentétes döntést; míg a másik szerint addig kötelezi a népszavazás a törvényhozást, amíg azzal ellentétes irányú népszavazási döntés nem születik. Ezzel összefüggésben született meg az AB az a határozata, amelyben mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenességet állapított meg a testület az ilyen tartalmú szabályozás hiánya miatt. Hasonló, gyakorlati problémának minősül az ismételt benyújtás és a „komoly”, illetve „komolytalan” kérdésfeltevések határának megvonása. Utóbbival összefüggésben – általam is helyeseltető módon, de az eltérő gyakorlat miatt kissé utópisztikusan – Chronowski Nóra arra az álláspontra helyezkedik, hogy nagyban megkönnyítené a „nyilvánvalóan demagóg kérdések kiszűrését” egy „komolysági teszt” kialakítása.

9. *Horváth Csaba: Parlamenti választások 1990–2006.* A rendszerváltás előestéjén az állampárt szétesési folyamatával párhuzamosan alakult ki a többpártrendszer. A pártosodás már a nyolcvanas évek végén megfigyelhető volt, ami azt eredményezte, hogy egy-egy eszmerendszerhez több párt is tartozott, sőt fordítva is állt a tétel: a pártok többségénél több ideológiai irányzat is éreztette hatását. A rendszerváltó választásoktól eljutott a magyar pártrendszer a politikai váltogazdaságot beindító 1994. évi választásokig, majd az ezt megszüntető és a teljes kiábrándultságot sugalló 2006. évi voksolásig. Az elmúlt 18 év választásainak tapasztalatát összegezve a legszembetűnőbb hozadék, hogy rohamosan zuhant a politikai kultúra színvonala. Ennek következménye a politika szereplői részéről megnyilvánuló „lódítási hullám”. Ez azért aggályos, mert a kormányprogramot általában nem lehet teljesíteni, így a végrehajtás során a „nettónak nevezhető kormányprogram a ciklus végére még nettóbbá válik.” 1998-tól megfigyelhető az ideológiai törésvonalak csökkenése, ami hosszabb – és a tapasztalatok szerint lehet, hogy rövidebb távon is – a kétpártrendszerhez hasonló működés felé viheti el a magyar politikai rendszert. Ez pedig bármely pluralizmuson felépülő alkotmányos demokráciában alig lehet általánosan elfogadott és követendő irány.

10. *Petrétei József: A politikai és a közigazgatási tervezésről.* Napjaink változó világa egyre markánsabban igényli az állami szervek és intézmények előrelátó és előre látható tevékenységét. Kiemelkedő jelentőségű tehát a tervezés, amelynek az a megfontolás nyújtja az alapját, hogy „jövőbeni történéseket annak érdekében befolyásoljanak vagy alakítsanak, hogy az előzetesen megfogalmazott célt meghatározott eszközökkel és időkereten belül elérjék.” A politikai tervezés lényege az együttműködés, a konszenzusképzés, valamint az ellentétes törekvésekkel szemben a meggyőzés. Ezzel összefüggésben megállapítható, hogy a megalapozott – és emiatt időben is elnyúló – tervezés kétélű fegyver: nem csupán arra alkalmas, hogy hitelt és jövőképet adjon a kormányzat döntési aktusainak, hanem a döntéssel szemben megfogalmazódó ellentétes törekvéseknek és ellenállásnak is egyre hosszabb időn keresztül biztosít lehetőséget a tervezett aktus gyengítésére, szélsőséges esetekben annak megakadályozására. Petrétei József rámutat arra, hogy a közigazgatásban mindig működött a tervezés, hiszen „a közigazgatási tevékenység nem is képzelhető el tervezés nélkül.” Megfontolásra érdemes az a koncepció, hogy indokolt lenne törvényi szinten szabályozni a tervezés elveit, formáit, eszközeit és következményeit, amivel realizálódhatna az – a jogállamiságból folyó – alapelv, hogy a politikai és közigazgatási tervezés joghoz kötötten valósuljon meg.

11. *Horváth Imre: Bürokrácia a közigazgatásban.* A közigazgatási szakirodalomban méltánytalanul kevés szó esik a bürokrácia meghatározásáról, okairól, kezelésének kérdéseiről. A jogtörténeti előzmények áttekintése alapján megállapítható, hogy napjainkban – szemben a korábban tárgyaltakkal – nem igazán találni előjogokkal rendelkező hivatalnokréteget. A napi tapasztalatok azt tanúsítják, hogy az ügyintézés során jelentkeznek ugyan bürokratikus jegyek az eljárásban, de azt minden esetben jogszabályok írják elő vagy teszik kötelezővé. Ehhez hozzájárul a magyar állam paternalista felfogása, amely az állampolgárokkal szembeni stabil bizalmatlanságot sugall, ami szintén „lovat ad” a hivatali bürokratizmus alá. A közigazgatásban megnyilvánuló bürokratizmus okai között a hatalom birtoklásának vágya, a tekintély dominanciája, a felelősségtől való menekülés jelensége, valamint a megszokotthoz való önkényes ragaszkodás említhetők meg. Horváth Imre arra az álláspontra helyezkedik, hogy a közigazgatás hatékony működése érdekében minden átalakítás esetén nélkülözhetetlen lenne a bürokrácia kiváltó okainak felmérése és a „régibürokratikus jelenségek folyamatos megszüntetése.”

12. *Torma András: Az állami, közigazgatási és az önkormányzati feladatokról.* A helyi önkormányzatok

megítélésével kapcsolatban kettős megnyilatkozások látnak napvilágot a rendszerváltás óta. Az egyik szerint az önkormányzatok jól vizsgáztak az elmúlt 18 évben, betöltötték azt a szerepet, amit a rendszerváltó alkotmányozás keretében nekik szántak a jogállam kiépítésével kapcsolatban. Olyan hangok is „hallatszanak” azonban, amelyek rámutatnak azokra a hiányosságokra, amelyek szintén az önkormányzatokhoz kapcsolódnak, azok működése során kerülnek a felszínre. Az önkormányzatok vizsgálata azonban nem ejthető meg a feladat- és hatáskör-telepítés kérdéseinek tárgyalása nélkül. Az állami feladatokkal kapcsolatban megállapítható, hogy azok dinamikusabban bővülnek, ez a bővülés azonban nem eredményezheti a meglévő állami feladatok megszűnését. Több alkalommal felvetődött már az állami feladatok alkotmányi szintű felsorolásának gondolata, amivel szemben azonban megfogalmazható az aggály, hogy miután minden állami feladat taxatív felsorolása alkotmányi szinten nem lehetséges, ez a szabályozási megoldás egyfajta rangsor kialakítását eredményezheti az állami feladatok közt, ami egyértelműen nem kívánatos eredmény volna. A közigazgatási feladatokkal kapcsolatban felvetődik a kérdés, hogy az állam és a közigazgatás milyen típusú szerveken keresztül lássa el feladatait? Torma András szerint a sajtó- és médiaigazgatás, valamint a fogyasztóvédelmi ügyekbe vonhatóak be a „közvetett közigazgatás” szervei.

13. Balázs István: *Az államigazgatási feladatellátás helyi rendszerének továbbfejlesztési alternatívái.* Az államigazgatás helyi rendszere komplex, gyakran átláthatatlan szisztémává vált, ami nehézségeket okoz az államszervezet és az ügyfelek részére egyaránt. Balázs István tanulmánya sorra veszi az átlátható helyi államigazgatás kialakítására irányuló jogalkotói lépéseket, a kistérségekkel kapcsolatban pedig arra az álláspontra helyezkedik, hogy egységesebbé kell tenni az államigazgatási körzethatárokat és a kistérségek határait oly módon, hogy a kistérségek határait ne metsszék az államigazgatási körzethatárok. Az államigazgatási ügyek helyi intézésével összefüggésben megfogalmazható két megoldás a kistérségi igazgatás kiépítésére. Az egyik szerint hosszabb távon a jegyzők helyett a kistérségi szinten szervezett közigazgatási hivatalok látnák el az államigazgatási ügyeket. A másik megoldás szerint pedig ezeket a feladatokat a kistérség székhelye szerinti jegyzőnek kellene ellátnia. Nézetem szerint mindkét megoldás továbbgondolásra érdemes, a második elképzeléssel szembeni ellenérvként hozható fel azonban, hogy ezáltal az ügyek jelentős része távol kerülhet az ügyfelektől, nem is beszélve arról, hogy a hatásköri koncentráció megbonthatja a már létező, városokra épülő körzeti igazgatási kapcsolatokat.

14. Fazekas Marianna: *Új határok a köztisztviselők köz- és magánjogi szabályozásában.* A köztisztviselőket több évtized után a Ptk. 1993-ban történt módosítása hozta vissza jogrendszerünkbe. A magyar szabályozási megoldás arra az elvre épül, hogy a köztisztviselők polgári jogi jogalanyiségének megalapozása alapvető jelleggel a Ptk.-ban történjen, az egyes köztisztviselőkre vonatkozó részletszabályokat viszont más törvények tartalmazzák. Ez a kettősség azonban azt az ellentmondásos helyzetet eredményezte, hogy a magánjogi alapozás által létrejött köztisztviselők részletszabályait megállapító törvények sokkal inkább közjogi karaktert viselnek, mint a Ptk. vonatkozó szabályai. A helyzet azonban nem is annyira paradox, hiszen a köztisztviselők fogalmi ismérvei közé (is) tartozik, hogy vegyülnek bennük a közjogi és a magánjogi elemek. E jelleg megszűnésével a köztisztviselőktől is elbúcsúzhatna a magyar közigazgatási szervezetrendszer, hiszen vagy tisztán magánjogi szerveződéssé válna, vagy pedig beolvadna az államszervezetbe. Fazekas Marianna rövid (intézmény)történeti eszmefuttatás után leszögezi, hogy a köztisztviselők újraszabályozási koncepcióját az uniós döntéshozatali és végrehajtási rendszerbe integráltan célszerű megoldani, ehhez kell az új szabályozásban „alakítani a közjog és a magánjog arányait.”

15. Pálné Kovács Ilona: *Európaizáció és a magyar területi közigazgatás.* Az európai nemzeti közigazgatások formálódása az integráció hatása alatt zajlik. Ezalatt azt a folyamatot kell érteni – amit európaizációnak vagy harmonizációnak is hívnak – hogy a tagállamok politikai, gazdasági, jogi (közigazgatási) rendje közeledik egymáshoz a több tekintetben egységes Európai Unió megteremtése érdekében. A rendszerváltás idején a polgárközeliség uralta az önkormányzatok kialakítását, ami azonban lassan aláásta a professzionalizmus és a hatékonyság elveinek érvényesülését. A magyar közigazgatás térbeli szerkezetének gondjait kívánta a megyék megerősítésével 1994-ben az új kormány megoldani, de – többek között a lobbis és a koalíciós partner eltérő álláspontja miatt – nem hozott átütő eredményt a megalkotott törvény. A területfejlesztési törvény előkészítésekor már domináns szerepet szánt a jogalkotó a regionalizmusnak, de a törvény hatályba lépése után ez a tárgykör lett a „leggyengébb láncszem.” Az átfogó reformok elmaradásának okai között említhető a mindenkorai kormányzat ilyen típusú reformokra való csekély hajlandósága, amivel összefüggésben Pálné Kovács Ilona kiemelkedően fontosnak tartja a decentralizációt és a szubszidiaritást államszervezési elvként való elfogadását, valamint annak belátását, hogy a magyar állam – mivel decentralizált jelleget mutat – nem képzelhető el erős közép szint nélkül. Ez mind az önkormányzatiság, mind a hatékony

államszervezet szempontjából kiemelkedő fontosságú szervezési elv.

16. *Bércesi Ferenc: A területi államigazgatás reformja.* 2006-ban az újonnan megválasztott kormány programjának zászlajára tűzte az átfogó államreformot, aminek fő irányát az átláthatóbb és költséghatékonyabb szervezeti struktúra kialakítása jelentette. A területi szervekre vonatkozó szabályozás változásaival kapcsolatban egyértelműen megállapítható, hogy a központi szervek a reformelképzeléseket egymástól függetlenül dolgozták ki, és ezért nem alakulhatott ki egységes koncepció ebben a vonatkozásban. Szükséges lett volna olyan egységes kormányzati stratégia kidolgozása, amely a regionalizációnak és az integrációnak egyaránt iránytűül szolgálhatott volna. A reform utáni – nem kevésbé – kaotikus helyzet okai között említhető a közigazgatási szervezeti törvény hiánya, továbbá a területi államigazgatási szervek fogalmi és szabályozási egységének a hiánya. Az már jelenleg is látszik, hogy „a regionális szervezet hatékonyságbeli többletet rejt magában”, a közigazgatási szolgáltatások szervezése azonban jelentős igényt mutat az állampolgárokkal való szorosabb kapcsolat irányába. Ennek a színtere a kistérség vagy a megye lehet, a megyei szintet meghaladó koncentráció – ahogy Bércesi Ferenc írja tanulmánya végén – ma még nehezen képzelhető el.

17. *Horváth Gyula: Régiók és régióközpontok.* A magyarországi regionalizmus vizsgálatakor megállapítható, hogy annak folyamán a politikai érvek mellett a gazdasági megfontolások is szerepet kaptak. Szerző – a regionalizmus kialakulása, története vizsgálata után – egyértelműen állást foglal a régiók kialakításának szükségessége mellett: a régió gazdasági kapacitásai és strukturális adottságai folytán – többek között – a gazdaságfejlesztési orientációjú regionális fejlesztési politika érvényesítésének optimális térbeli kerete, (...) a területi-társadalmi érdekérvényesítés fontos színtere (...) és az EU regionális és kohéziós politikai döntési rendszerének meghatározó eleme. Leszögezhető, hogy nem közigazgatási szempontok és nem is az uniós tagság miatt van Magyarországon regionalizálási szükséghelyzet, sokkal inkább a területi különbségek mérséklődésének és a gazdasági fejlődésnek a jövője a tét, amelyek biztosítékát a hazai szakirodalomban többen a regionalizmusban látják. „Az elmúlt tíz évben minden intézkedés az állami regionális politika (...) kiépítését szolgálta. A következő évtizedben a régiók saját politikájának garanciáit kell törvényi szabályozással megteremteni és a működés finanszírozását megoldani.”

18. *Tóth József: Az agglomerálódás differenciáló hatása a kistelepülésekre.* A kistelepülések másképp viselkednek a népesség kérdésében, mint a nagyobb községek vagy a városok. Amíg a második világháborúig lassan

de folyamatosan növekedett a népességszám a legkisebb településeken, addig a kilencvenes években megfigyelhető tendencia szerint évről évre csökkenni kezdett ez az adat, aminek oka feltehetően a vizsgált települések intézményeinek ellehetetlenülésében és az ebből folyó népvándorlásban ragadható meg. A legutóbbi időkben azonban jelentős differenciálódás figyelhető meg: már inkább meghatározó a települések elhelyezkedése mint mérete. A fent leírt változást előidéző tényezők között mindenekelőtt az agglomerálódás és a szuburbanizáció említendő meg. Tóth József a vizsgált időszakokból citált statisztikai adatokkal is alátámasztja alaptételét, prognózisként pedig megfogalmazza, hogy a jövőben egyre inkább nem a települések nagysága fogja befolyásolni a települések népesedési tendenciáit, hanem „a települések elhelyezkedése.”

19. *Kéki Zoltán: A kistérségi és a körzeti igazgatás.* A kistérségi igazgatás egyes önkormányzati közszolgáltatások közös szervezésének terepe, a körzetközponti pedig az államigazgatási hatósági ügyek több településre kiterjedő illetékességgel történő intézésének rendszere. A többcélú kistérségi társulásokkal kapcsolatban két kedvező változás említhető meg: az egyik, hogy a „fajlagosan irreálisan gazdaságtalan mutatókkal és szakmailag is gyenge mutatókkal” teljesítő kisiskolákat bezártak, a másik pedig, hogy kialakult a rivalizáló kistelepülések között a párbeszéd rendszere. A körzetközponti igazgatással kapcsolatban megjegyzendő a „rendszer” azon gyengesége, hogy az illetékességi határok nem fedik egymást. A továbbfejlesztési lehetőségekkel kapcsolatban arra utal Kéki Zoltán, hogy a helyzet tökéletesítése érdekében – ismét – az ellátandó feladatok meghatározásával kell kezdeni. Miután pedig ezeket a jogalkotó meghatározta, el lehet gondolkodni azon, vajon ezt hol érdemes megvalósítani. Itt léphet majd be a területszervezés „kistérségestül, körzetestül.”

20. *Sükösd Ferenc: Önkormányzatok a hatalommegosztás rendszerében.* Az önkormányzatok államszervezetben elfoglalt helye és a hatalommegosztás rendszerében való elhelyezkedésének kérdése „ihlette” Sükösd Ferenc tanulmányát. Alaptétele, hogy alkotmányos szabályozást igényel a központi és a helyi közhatalmat megillető hatáskörök pontos körülhatárolása, a központi hatalom ellensúlyának stabil kijelölése. A hatalmi ágak kérdéskörével kapcsolatban két elmélet feszül egymásnak: az egyik – az egységes közigazgatás elvét követve – a végrehajtott hatalom részének tekinti az önkormányzatokat, a másik pedig – az államhatalom és az önkormányzatok elválasztása kapcsán – önálló hatalmi ágként fogja fel ezeket. A hazai szakirodalom többségét tekintve az első álláspontot tartja a magyar államszervezet szempontjából akceptálhatónak, amit

alátámasztanak az Alkotmánybíróság kapcsolódó döntései is. Rövid nemzetközi kitekintés alapján a Szerző leszögezi, hogy bizonyos feladat- és hatáskörök – így a hulladékgazdálkodás kérdése, a sport, a parkok stb. – szükségképpen a helyi kormányzatok kezében összpontosulnak, indokolt lenne tehát megvonni a helyi és a központi feladat- és hatáskörök egyértelmű határait. Magam úgy gondolom, hogy ez jogalkotási szempontból problematikus, szinte kivitelezhetetlen volna, célravezetőbb talán a hatályos megoldás, amely a helyi közügyek szabályozását utalja az önkormányzatok hatáskörébe. A helyi közügyek fogalmi körülhatárolása pedig az Alkotmánybíróság vonatkozó ítélkezési gyakorlata alapján megoldható.

21. *Bozsó Péter: A középszintű közigazgatás múltja, jelene, jövője.* Nem vitatható, hogy a közigazgatási rendszer reformja időszerű kérdés. Az Európai Unióhoz való csatlakozás után több mint indokolt újragondolni az országos, középszintű és a települési feladat- és hatásköröket. A területfejlesztésnek dinamikusan változásra képesnek, míg a közigazgatási rendszernek állandónak kell lennie, hogy megfeleljen a stabilitás és a hatékony működés követelményeinek. Bozsó Péter tanulmányában végigkíséri a megye és a régió „kis magyar” fejlődéstörténetét, majd ezt követően igyekszik a „hogyan tovább?” kérdésre választ adni, mintegy prognózist adva a középszint elkövetkező reformelképzelései számára. Az általánosnak tekinthető álláspont szerint az önkormányzati középszint a megyei önkormányzat megerősítése által képzelhető el hosszú távon, a területfejlesztés pedig a kistérségekből építkező régiókban valósítható meg. Fel kell hívni azonban a figyelmet azokra a tényleges problémákra – így a feladat- és hatáskör-telepítés nem kielégítő rendszerére és a finanszírozás nehézségeire –, amelyek – sajnos – jellemzik a mai magyar közigazgatási rendszert.

22. *Balogh László: Gondolatok a középszintről.* Megállapítható, hogy a rendszerváltás hajnalán az autonóm és demokratikus szervezetek kialakítása volt az elsődleges cél, ami maga alá temette a hatékonyság igényét. A „gyenge” megye oka az volt, hogy a rendszerváltók nem akartak a központi hatalomnak – központi államigazgatásnak – erős ellenpontot kialakítani. Az eredmény ismert: „éppen a magukat demokratikusnak mondó pártok kezdtek hozzá centralizálni az államot.” A mai helyzet és a szakirodalom álláspontja szerint három szereplő képzelhető el a jövőbeli középszinten: a tényleges hatáskörökkel rendelkező megyei önkormányzat, a dekoncentrált szervek és a gazdaságszervezés és -fejlesztés területén hatáskörökkel rendelkező régió.

23. *Kóbor Gyula: Az autonómiától a koncentrációig – a kisközségi önkormányzatok jövője.* Az Ötv. megalkotói

felismerték a történelmi lehetőséget a magyar településszerkezet rehabilitációjára. Nem csak a közös tanácsokat szüntették meg, de lehetőséget adtak a korábbi kényszeregyesítések megszüntetésére és új község alakítására is. Kóbor Gyula az aprófalvak önkormányzatiságának fenntartása mellett érvel annak kapcsán, hogy napjainkban „az ország gazdasági helyzetének romlása miatt felerősödtek a koncentrációs törekvések.” Bármely ország településszerkezetét jelentős mértékben befolyásolják a földrajzi tényezők és az aprófalvak – amelyek különösen hegyvidékeken jöttek létre hazánkban – éppen ezekhez a tényezőkhöz kapcsolódnak. A kisközségi önkormányzatok leépítésének gazdasági megalapozatlansága nyilvánul abban, hogy az önkormányzati forrásoknak csupán töredéke kerül a kistelepülési költségvetésekbe. Ami e kiadásokból megtakarítható lenne – például társulásokkal –, az önkormányzatiság fenntartása mellett is megtakarítható, amit pedig néhányan előnyként remélnék a kötelező feladatok „valaki általi ellátásával”, az a jövőben is kiadásként jelentkezne.

24. *Lászlóné Kovács Ilona: A helyi népszavazás szabályozása, gyakorlati tapasztalatai.* A demokrácia tartalma tekintetében többfajta értelmezés létezik. Az általánosnak tekinthető felfogást tükrözi a hatályos Alkotmány is, amely szerint a nép hatalmát választott képviselői útján, valamint közvetlenül gyakorolja. Kétségtelen – főleg az elmúlt évek népszavazási gyakorlatának vonatkozásában –, hogy meghatározó jelentősége van a közvetlen demokráciának mind országos, mind helyi szinten. A népszavazás intézményének szabályozásával összefüggésben érdemes utalni arra a nem kevés akadállyal nehezített jogalkotási folyamatra, amelynek eredményeként csupán a kilencvenes évek végére született meg a helyi népszavazás komplex szabályozása. A jogintézmény tárgya, érvényessége, eredményessége után Szerző a jogszabályok szakaszaira reflektálva részletesen bemutatja a népszavazási eljárást, majd tanulmánya záró gondolatoként a választási iroda és a jegyző felkészültségének fontosságára utal. A jegyző feladata – a gyakorlatban – többek között a képviselő-testület és a kezdeményezők között a konfliktusoktól sem mentes közvetítés, miközben azt is szem előtt kell tartania, hogy egy elhúzódozó ügy tartós bizonytalanságot eredményezhet, ami pedig távolról sem szolgálja a helyi közösség érdekeit. „A választási szerveknek (...) nagy felelősségük van abban, hogy jogszabályi keretek között hozott népszavazási döntés legitimitációját minél szélesebb körben elfogadják.”

25. *Csefkó Ferenc: Az önkormányzati feladat- és hatáskör-telepítési rendszer paradigmaváltása.* A közigazgatási rendszer reformja már sokszor megkezdett, de

be nem fejezett folyamat. Az elmúlt években (évtizedekben) napvilágra került reformjavaslatok között sokkal több a különböző felfogás mint a hasonlóság, egyvalamiben azonban kétségtelenül közösek: ez pedig az a gondolat, hogy a feladat- és hatáskörök kérdése képezze a reformok alapját. A paradigmaváltás alapjaként jelölhető meg a különböző feladat- és hatáskörök differenciált szintekre – így települési, területi, településrészi, társulási, kistérségi, kisebbségi önkormányzati és polgármesteri szintre – történő telepítése. Csefkó Ferenc rámutat, hogy az Ötv. lehetőséget ad a jogalkotónak a differenciált feladat- és hatáskör-telepítésre, ami azonban nem jelentheti a minden települést megillető önkormányzathoz való jog korlátozását. Ennek előfeltételének kell tekinteni az egyes önkormányzati településtípusok közös ismérvekre épülő normatív szabályozását. Indokolt lehet a településközösségek önkormányzati egységkénti kialakítása abból a célból, hogy az egymással „minden tekintetben egyenrangú települések közösségi kormányzási modellje” érvényesülhessen.

26. Kiss György: *Az elveszejtett közszolgálat*. A jogalkotó 1992-ben – a munka világa szabályozása kapcsán – két törvényben kívánta szabályozni a közszolgálatnak nevezett szférát. A köztisztviselők jogállásáról szóló törvény szóhasználatán kívül azonban sehol nem jelent meg a közszolgálat kifejezés, a közalkalmazott fogalmával pedig mindmáig adós maradt a jogalkotó. A helyzetet csak tovább nehezítette a tradicionálisan közszférának tekintett területeken a magánosok megjelenése, az államháztartási törvény – költségvetési szervre vonatkozó – túl általános definíciója, valamint a közszférán belül megfigyelhető átjárhatóság problematikája. Kiss György erre a bizonytalanságra kihegyezve igyekszik a témát vizsgálat tárgyává tenni és – főként az egységesítési törekvések részletes elemzésével – a rendszer vérző pontjaira rámutatni: így az egységes szabályozási módra, a „szolgálati törvények” integrációja, valamint a közszolgálat személyi hatálya körüli vitákra, amelyek végül is a koncepció bukását eredményezték. A szakirodalomnak fel kell hívnia a jogalkotó figyelmét a rendszer tarthatatlanságára és arra, hogy nem kell „új konstrukciót kitalálni, néhány modell a magyar közigazgatásból is megéri a tanulmányozást.”

27. Fábrián Adrián: *A vezető felelőssége a közigazgatásban*. A vezető a közigazgatási szerv meghatározó alakja, döntései alapjaiban határozzák meg a szerv működését, struktúráját és helyzetét. A jogosultságok szinte katalógusszerű felsorolásával ellentétben a jogi szabályozás csak igen szórványosan tartalmaz regulákat a vezető kötelezettségeire vonatkozólag. A közigazgatás – közelebbről a közszolgálat – felelőségi rendszerében megtalálhatóak az alkotmányjogi,

a büntetőjogi, a kártérítési, a fegyelmi és az erkölcsi felelősség szabályai, amelyek azonban nem tartalmaznak speciális előírásokat a vezetőkre nézve, így rájuk is az általános rendelkezések vonatkoznak. Egy többletjogokkal körülbástyázott pozícióban munkálkodó vezető tehát – legalábbis a jogi szabályozás pusztá olvasatában – nem tartozik többletfelelősséggel a beosztottakhoz képest. Csupán néhány helyen található olyan speciális törvényhelyek – így a Ket. közigazgatás hallgatására vonatkozó vagy polgármesternek a gazdálkodással összefüggő felelősségét hangsúlyozó szakasza – amelyek adnak némi különlegességet a vezetői felelősségnek. Fábrián Adrián egyértelműen az önálló jogi szabályozást tartja célravezetőnek, a vezető felelősségének kérdésében pedig az objektív alapú felelősség általános, de nem kizárólagos érvényesítésére tesz javaslatot.

28. Kaltenbach Jenő: *Egy különleges törvényességi garanciáról, a nyelvhasználatról*. A közigazgatással szemben megfogalmazott követelmények között a modern államok kihívásainak való megfelelés mellett a másik sokat hangoztatott elvárás a törvényesség betartása. Ezzel kapcsolatban azonban megjegyzendő, hogy figyelmen kívül maradnak azok, akiknek a közigazgatás törvényességének biztosítása egy külön aspektusból is nehézséget okoz, ez pedig a nyelv. A kisebbségeket megillető nyelvhasználati jog szabályozásával kapcsolatban Szerző utal a Magyar Köztársaság Alkotmányának, illetve A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvénynek a rendelkezéseire, majd e szabályokat elemezve említést tesz – többek között – arról a problematikus kérdéstről, hogy a kisebbségi önkormányzatok közigazgatási hivatal általi törvényességi ellenőrzésekor mi tekinthető hivatalos nyelvnek. A Ket. által biztosított nyelvhasználatnak a jogalkotó nem teremtette meg a jogszabályi feltételeit, így az esetek nagy többségében – például a kisebbségi nyelveket ismerő ügyintézők híján – azok a gyakorlatban egyelőre nemigen alkalmazhatók.

29. Cserép Attila: *A társadalom működésének közbiztonsági követelményei*. A közbiztonság olyan közállapot, ami akkor jön létre, ha a társadalom életét nem vagy csekély mértékben zavarják sértő, veszélyeztető események, ha pedig előfordulnak ilyenek, azokat megfelelően kezelik. A biztonságkezelés és a közbiztonság szerveinek vizsgálatakor Szerző arra az álláspontra helyezkedik, hogy a „közbiztonság követelményei eklektikusak.” A közbiztonság megítélése sok szemponttól függ és sok szempontból történhet, ideje, hogy megfogalmazódjanak tehát a stabil helyzetet teremtő szempontrendszer.

30. Rózsás Eszter: *A gyermekek jogainak védelme*. A gyermekek jogainak védelme sok kézben lévő, de mégis erős kézbe eddig nem helyezett jogérvényesítési probléma. A gyermeki jogvédelemmel

összefüggésben utalni kell azokra az alkotmánybíróági határozatokra – így többek között a gyermekek alapjogi jogalanyiságát kimondó – döntésre, amelyek megalapozták a gyermekek jogvédelmét. A gyermeki jogok védelmével összefüggésben Szerző utal az állampolgári jogok országgyűlési biztosának tevékenységére, az oktatási jogok miniszteri biztosára és a gyermekjogi képviselő – jogalkotó által hatékonyan gondolt – szerepére a gyermeki jogvédelem területén. A gyermekjogi biztos intézményének kialakítása már 2002-ben felvetődött a Gyermek-, Ifjúsági- és Sportminisztériumban, valamint a Szociális és Családügyi Minisztériumban, de a tervezetekből nem lett jogszabály. A 2007 végén elfogadott törvény által életre hívott „Jövő nemzedékek ombudsmana” nem a gyerekek jogainak biztosja, hiszen – mint az a biztos feladataiból is kitűnik – a biztos tevékenységének középpontjában az ökopolitika áll. Mindezekre tekintettel Rózsás Eszter arra az álláspontra helyezkedik, hogy szükség lenne Magyarországon egy független gyermekjogi ombudsmanra, amely szervezeti önállósága és az állampolgári jogok országgyűlési biztosának tehermentesítése által is biztosíthatná a hatékonyságot a gyermekjogok érvényesítésében.

31. *Drinóczi Tímea: Törekvések a pénzügyi alkotmány kialakítására; költségvetés és törvényhozás.* A közpénzügyekkel kapcsolatban a szakirodalomban, a korábbi alkotmánymódosítási tervezetekben és a politikai szinten is megjelent az alkotmányi szabályozás igénye. Ezalatt azt kell érteni, hogy a költségvetéssel kapcsolatban mind a tartalmi, mind az eljárási kérdéseket alkotmányi szinten szükséges rögzíteni. Tanulmányában Drinóczi Tímea részletesen bemutatja és értékeli azt az alkotmánymódosításról szóló tervezetet, amely beemelte volna a pénzügyi alkotmányra vonatkozó szakaszokat az alaptörvénybe, továbbá a felelős költségvetési politikáról (is) szóló törvényjavaslatot. A fent említett dokumentumok részletszabályainak értékelésével összefüggésben leszögezhető, hogy külön kellene választani a költségvetési fegyelemre és az egyensúly megteremtésére vonatkozó alkotmányi és törvényi szabályokat; külön kellene viszont ettől kezelni a minőségi jogalkotás (egyik) összetevőjét jelentő költségvetési hatásvizsgálatra vonatkozó szabályozási igényt.

32. *Tilk Péter: A feladatarányos saját bevételhez és az állami támogatáshoz való önkormányzati jog.* Az Alkotmány 44/A. § (1) bekezdés c) pontja szerint a képviselő-testület „az önkormányzat törvényben meghatározott feladatainak ellátásához megfelelő saját bevételre jogosult, továbbá e feladatokkal arányban álló állami támogatásban részesül.” Tilk Péter tanulmányában ezen önkormányzati alapjog részle-

tes elemzésére vállalkozik, amellyel összefüggésben az alkotmányi szabályozás áttekintése után rögzíti, hogy ez az alapjog nem a képviselő-testületet, hanem az önkormányzatot mint autonóm szerveződést illeti meg. Az Alkotmánybíróság fent említett alkotmányi szakaszt értelmező tevékenységének fényében megállapítható, hogy a testület azzal igyekezett igazolást keresni az arányosság érvényesülésének a fenti összefüggésben, hogy a feladatokhoz igazodó fedezetet az állam komplex rendszerének kell biztosítania, ami nem korlátozódik az összegszerű állami támogatásra. E problematikus szabályozással kapcsolatban nyilvánvaló, hogy az eladósodó községek szempontjából a megfelelő források egyenletes biztosítását szolgáló határozott állami akaratra és az Alkotmánybíróság részéről hangsúlyosabb „önkormányzatbarát” hozzáállásra volna szükség.

33. *Horváth Sándor: A helyi adóztatás, különös tekintettel a helyi iparűzési adóra.* Korszakunk jellemző vonása a közigazgatás(i) feladatok) differenciálódása, amely az állam oldalán egyértelműen többletkiadásokat eredményez. A fejlődés azonban nem eredményezheti a közigazgatás csődjét, így új bevételi forrásokra van szükség. E tendencia miatt és az önkormányzati autonómiának megfelelően a helyi adóztatás terén vannak még kiaknázatlan források. A helyi adók előnyeit vizsgálva megállapítható, hogy ezek az adónemek képesek a leggyorsabban igazodni a lakosság teljesítőképességének és a közösség kiadásainak a változásaihoz. A magyar helyi adóztatási rendszer nem kívánatos jellegzetességei közé tartozik a központi adók magas aránya és a mentesíthetők körének túl széles meghatározása.

34. *Szilovics Csaba: Az ingatlanadóztatás aktuális kérdései.* Az Országgyűlés 2007 végén jelentős mértékben átalakította az ingatlanadóztatás rendszerét. Az állandóan visszatérő gazdasági nehézségek mellett az EU-csatlakozás okozta vámbevétel-kieséssel magyarázható az a tendencia, amelyet az jellemez, hogy a magyar költségvetés „minden közbevételelre ki van éhezve.” A külföldi példák vizsgálata alapján megállapítható, hogy a helyi adóztatás nem egységes a különböző államokban, bármilyen megoldásra találni példát és ellenpéldát is. Az ingatlanadóztatás hatályos rendszerének bemutatása után Szerző igyekszik az új módosításokat értékelni, amelyek vonatkozásában leszögezi, hogy nem új adónem jött létre, csupán a korábbi adónemek – ingatlan- és építményadó – alapjának új számítási rendszere. A módosítással kapcsolatban felmerülő elméleti és gyakorlati problémák vizsgálatának kvintesszenciája úgy foglалható össze, hogy az új módosítás sem tűnik hatékonyabbnak, mint a korábban bevezetett luxus-

adó, a tervezett bevételek nem folynak majd be, mert a helyi adók befizetési hajlandósága semmivel nem jobb, mint a központi adóké.

35. *Varga Katalin: Ökoadók – egy kiaknázatlan lehetőség.* Napjainkban az általánosan pazarló állami és társadalmi hozzáállás eredményeként a környezetvédelem kérdésköre aktuálisabb mint valaha. A környezetvédelem kérdése lényegében a költségviselő kijelölése körüli problémaként ragadható meg. Felmerül a kérdés: milyen eszközök vehetők igénybe a költségmegosztás megvalósítása érdekében? A gyakran hivatkozott eszközök közül rendre kimaradnak a piaci mechanizmuson alapuló instrumentumok, így az ökoadók és a kvótakereskedelem. A kvótakereskedelem lényege, hogy egységes határérték kerül meghatározásra, amely alapján a piaci alapon kerülnek felosztásra az emissziócsökkentés költségei. Ezzel szemben az ökoadók nyilvánvaló előnye, hogy képesek arra, hogy a cél elérésére kényszerítsék a piaci szereplőket, kétségtelen előny lehet továbbá a „mindenki nyer kimenetel”, amely lehetővé teszi a gazdasági fejlődés és a környezetvédelem párhuzamos megvalósítását. Varga Katalin tanulmánya végén – tekintettel arra, hogy mindkét megoldásnak vannak előnyei és gyenge pontjai – az említett módszerek kombinált alkalmazása mellett foglal állást.

36. *Zeller Judit: Nemek közötti egyenlőség a pénzügyi tervezésben.* A költségvetés alapvetően semleges esz-

köznek (gender) minősíthető, ami azt jelenti, hogy nem tartalmaz külön rendelkezéseket nőkről és férfiakra. Az viszont kétségtelen, hogy a költségvetés bizonyos tételei eltérő hatással lehetnek a nőkre és a férfiakra. Zeller Judit a pénzügyi tervezés eme érdekes vonulatát járja végig tanulmányában. A helyi önkormányzatok pénzügyi helyzetével összefüggésben megállapítható, hogy a központi előirányzatok között, a feladatok szempontjából pedig a szabadon vállalt feladatok között található olyan tárgykörök – így az oktatás, gyermekvédelem, kultúra –, amelyek témánk szempontjából érzékenyek lehetnek. Kilenc település empirikus vizsgálata nyomán Szerző leszögezi, hogy a nők aránya kevéssel nagyobb a férfiakénál, a helyi döntéshozatalban való részvételük pedig lényegesen alacsonyabbnak mondható a férfiak reprezentáltságánál. A kutatás rámutat arra, hogy több önkormányzat rendelkezik ugyan esélyegyenlőségi tervvel, de ezek – az esetek többségében – a fogyatékosokkal és a kisebbségekkel foglalkozó anyagok. Összegzésképpen leszögezhető, hogy valószínűleg akkor várhatók majd az önkormányzatoktól a nők esélyegyenlőségét szolgáló kezdeményezések, ha „megküzdöttek általános feladataikkal és anyagi nehézségeikkel.”

A tanulmánykötet méltó főhajtás Ivancsics Imre szerteágazó munkássága előtt, a benne szereplő tanulmányok magas színvonalúak, igazodnak az ünnepelt gazdag szakmai életútjához.

Máthé Gábor

tanszékvezető egyetemi docens, dékán

Károli Gáspár Református Egyetem

Állam- és Jogtudományi Kar

Lektori vélemény az „Ünnepi kötet Ivancsics Imre egyetemi docens, decan emeritus 70. születésnapjára” c. kötetéről

Dicséretes, hogy egy kiváló kolléga példás szakmai életútjához egy nagyon színvonalas, méltó kiadvány társult! A több mint húsz ív terjedelmű, 36 tanulmányt tartalmazó kötet a pentatónia jegyében szerkesztődött. A jogtörténeti visszapillantás, az alkotmányos jogállamot; a magyar közigazgatás szervezete és működése; a területi közigazgatás, majd az önkormányzati működés problematikáját, s a közszolgálat egyes kérdései c. részek követik, s végül a közpénzügyek zárják a tudományos laudációt. A lektori vélemény módszertani megoldása a továbbiakban az, hogy nem csupán szerzőként vizsgálódik, hanem a tematizált fejezetek tanulmányainak összegző értékelését adja.

A bevezető *jogtörténeti visszapillantás* elegáns összefoglalások, és egyben jól átgondolt szerkesztői döntésként kerültek a kötet élére. Érdekesekek *Kajtár István* joghistóriai mozaikkövei és rendkívül fontos problémákat elemez *Kecskés László* az állami kárfelelősség kialakulása kapcsán.

Az alkotmányos jogállam fejezet maradandó értéket képvisel, különösen a jogállam időszerű feladatai és a jogállam mint élhető állam feldolgozásban. A *Rechtsstaat* fogalom rohamos erodálásának korában különösen üdvös a kategória összetevő elemeinek „csokorba gyűjtése”, s pl. a 10 obligát feltétel rögzítése. *Ádám* professzor újfent rendkívül eredetit alkotott, s ugyancsak elgondolkodtató *novuma* az alapkötelelességek és a felelősség teljesen új aspektusú megítélése, valamint a humán biztonság formulázása. Vitatom azonban, hogy a global governance világában többpólusú lenne a világhatalom (éppen ez a nagy ellentmondás, hogy jelenleg egy dominanciájú a bolygónk); s azt is opponálom, hogy a PPP finanszírozást sűrűn alkalmazni kellene, hiszen ez már a múlt eszköze, mivel erősen költségfaló intézmény.

A jelen jogállamának az alkotmányjogi, alkotmányossági összefüggéseit taglaló elemző-értékelő írás (*Szigeti Péter*) után a jogállam és/vagy élhető

állam (*Kiss László*) érdekes, s igen szellemes leírása üdítő része a kötetnek, mi több, időnként fájdalmasan mosolyfakasztó. A jogállam attribútumát képező jogszabály, s ennek alkotási, közzétételi, hatályosulási problémái eredeti „elsőkézbeli” ismertetések. A jogalkotás zárómozzanatainak, közülük is a promulgációnak a példázata igen tanulságos (*Kodola László – Kovács Mónika*). Szellemes, továbbá a deregulációs „hányavetiség” megnyilvánulásának példája: a közársasági elnök tvr. alkotási joga; s megrettentően kifejező a 75 km „laphosszúságú normafolyam”, amiből a szerzőpáros finom visszafogottsággal elhallgatta a „több raklapot kitevő” EU-joganyagot. Igen találó a költői kérdés: Melyik az a jogszabályszóveg, ami hiteles, kötelező erejű és végrehajtható? Aprópó! A túlbujánzó jogállamról az *arbitraria elegantiae*, kölni professzor (*Georg Brunner*) 1943-ban még nem írhatott, „életkori zsenesége” és az akkori jogállam működése okán sem.

A jogállam intézményrendszeréből kitüntetett szerepet kapott az ügyészség a legfőbb ügyész, *Kovács Tamás* avatott tollából. Ugyanúgy megszívlelendők lehetnek a szerzőnek az ajánlásai is a jelölésére és a választási eljárásra.

A jogállam demokrácia deficitjének kérdései fokozott aktualitásuk miatt is kiemelten szerepelnek. A népszavazási eljárás, mint a közvetlen demokrácia nem mellőzhető eszköze megszívlelendő értékelést kapott *Cronowski Nóra* tollából.

Végezetül rendkívül figyelemreméltó az elmúlt két évtized öt választásának „boncolása” (*Horváth Csaba*). Sajátos, ám inkább problematikus az a szerzői álláspont, hogy a kormányprogramot teljesíteni nem lehet. Amennyiben ez igaz, több kérdés fogalmazandó meg: akkor minek a választás, hol van a kormány, a miniszterek felelőssége? A szerzővel szemben az a felfogásom, hogy nem az az elsődleges probléma, mi szerint a pártpolitikai struktúrát tekintve Magyarország a konszenzusos modelltől egyre inkább áttér a *westminsteri*be, hanem az, hogy a politikai kultúra teljesen visszaszorult, s a politikai felelősség eliminálódott.

A monográfia második tematikus blokkja a *magyar közigazgatás szervezetét és működését* tárgyalja. Az öt szerző kiemelkedő közigazgatási szakértelemmel, tudományos tevékenységgel, s közigazgatási reformtapasztalatokkal rendelkező kutató. Valamennyiük tanulmányában közös a magyar közigazgatás megújulásának követelménye, mégpedig paradigma-váltással, jövőstratégiával, a nemzetállami intézményrendszer szupranacionális formákká történő részleges átalakításával.

E fejezet a politikai igazgatás jelenkori gyakorlatában nagy tapasztalatokra szert tett *Petrétei* professzor, a tervező állam kritériumainak számbavételével

foglalkozó igényes okfejtésével kezdődik. A politikai és a közigazgatási szervezés elemeinek vizsgálata, eredményei megszívlelendők; ám bár a közigazgatási szakapparátusra vonatkozó helyzetértékelése árnyaltabb megközelítést igényel. A politikai tervezés felelőssége az elsődleges, s csupán az alternatívák kidolgozása a szakapparátus feladata, míg az ezekből történő választás; s ennek ódiума a politikát terheli. Szerkesztői figyelem eredményének tekintjük a soron következő munkát, amely a közigazgatási szakember és a bürokratizmus viszonyrendszerének alapos elméleti körüljárása (Horváth Imre).

A közigazgatási paradigmaváltás újabb megoldási javaslata Torma professzor írásának érdeme. Meggyőződésem, hogy az állami funkciók számbavétele, újrafogalmazása és hatékony érvényesítésének módja, a minőségileg megújuló állammodell garanciája. Ha nem is a Sommermann-féle pentaton államcélra fókuszálunk okvetlenül, megerősíthetjük, hogy a saját feladatregiszterünkben is feltalálhatók lennének egyes elemei. A szerzői proposíció, lektor által favorizált része az állami feladatok alkotmányos megjelenítésének kívánalma. Az érvek-ellenérvek generálhatják a vitát, de ezek mentén kell az eredménynek megszületnie.

Nos az állam nem képzelhető el – mint a jelenkori példa is bizonyítja – jó államigazgatás nélkül. Az államigazgatás helyi feladatellátás szervezeti, eljárási stb. rendje pedig az elmúlt másfél évtizedben torzová csonkult. Ennek precíz felmérését sürgetve tesz modelljavaslatokat Balázs István kiváló tanulmánya.

A közigazgatási jog dogmatikai megújulása ugyancsak követelményként jelenik meg Fazekas Marianna alapos tanulmányában. Valóban realitás a nemzetállam érintett jogintézményeinek – a megváltozott szerepjátékokban – való megkérdőjelezése. A köztisztület a magyar közigazgatástörténetben jelentős, ma jelenlévő intézmény, amire a szerző már csak a közösségi jogban való közreműködésre számít a továbbiakban. Ennél is elgondolkodtatóbb a korporációk térhódítására történő utalása; s még inkább az a szerzői szkepszis, hogy: „A kétpólusú világrendszer megszűnésével ugyanis megszűnt a létalapja a területi szuverenitásra épülő európai nemzetállamoknak is”. – Az állítás a tendencia helyes felismerése, de nem elméleti megerősítése. Ugyanis a nemzetállam egyik attribútuma a „qute Polizey”.

A területi igazgatás és Az önkormányzati működés c. fejezetek tanulmányai ékes bizonyítéka annak, hogy e FESTSCHRIFT nemcsak az ünnepeltnek, hanem az ő aktív közigazgatás-tudományi, és reformbizottsági gyakorlati munkásságán keresztül, az elmúlt közel két évtizednek is állít emléket. Ez a retrospektív expozíció azonban azt is fényesen igazolja, hogy a „terapeuta-jogász” igazgatási szakemberek „élet-

mód-változtatási” javaslatai, az igazgatási diagnózisra ajánlott „gyógymódjai”, a dilettáns politikai és gazdasági érdekvilág képviselőinél süket fülekre találtak.

A sine ira et studio írások, a felkészültek eleganciáját, az értő tudás élvezhető stílusát közvetítik, melyekből az objektív értékítéletre fogékony olvasó szinte minden lényeges dolgot megtudhat a rendszerváltás utáni évek önkormányzati jogalkotási eredményeiről a kormányzati ciklusok hatalmi „homokozó effektusairól” a középszint: a megye és a regio dezinformációs szembeállítási trükkjeiről, a decentralizáció tudatos visszafogásáról, a dekoncentráció szándékos erőltetéséről, s a finanszírozási rendszer mindmáig elégtelen formáiról. Nemcsak a kritika szintjén élvezhető a megalapozott szakmai értékítélet, hanem konkrét javaslatok formájában is. (A lektori vélemény e két fejezetet összefoglalóan, s nem a kötetben való megjelenésük, hanem az általa választott szempontrendszer alapján értékelte.)

Pálné Kovács Ilona az európai környezeti hatások elegáns analizálásával, a neoliberais paradigma elsekélyesedésével, s ennek mielőbbi meghaladási igényével, s nemkülönben az új államszervezési elvek formulálásával irányítja tanulmányára a figyelmet. Feltétlenül továbbgondolandó a szubszidiaritást megtestesítő decentralizációs elv és az igazgatási-közszolgáltatási feladatokkal adekvát szervezet létrehozásának kívánalma.

Az önkormányzatoknak a hatalommegosztás rendszerében elfoglalt helyét vizsgáló tanulmány (Sükösd), s az önkormányzati szintek megújulási variánsainak kreatív számbavételét, a rendszer paradigmaváltásának esélyeit figyelemre méltó módon tárgyaló tanulmányt (Csefkó) mellett Horváth és Bércesi dolgozatai – a régiók és a területi igazgatás kérdéseivel foglalkoznak – továbbá a „Mi lesz veled középszint?-re adott szellemes válaszokkal: Bozsó és Balogh írásai tűnnek ki. Kéki Zoltán figyelemre méltó gyakorlati tapasztalatokat ad közre a kistérségi közigazgatás eddigi működéséről.

Nemkülönben kiemelendő, a tiszteletbeli jogász-szá avanszált: Tóth József egyetemi tanár, kiváló földrajztudós számsorokkal, táblázatokkal gazdagon illusztrált és meggyőzően argumentált tényleírása: az agglomerálódásnak a kistelepülésekre gyakorolt differenciáló hatásáról. Igen elgondolkodtató a professzor prognózisa, miszerint a jövőben egyre inkább nem a települések nagysága fogja befolyásolni a települések népesedésének a trendjét, hanem egyre inkább a települések elhelyezkedése. Noha egy település mai lélekszáma egy korábbi pozícióhoz kötött mennyiségi felhalmozódás eredményeképpen jön létre, addig egy mostani recens folyamatok során kialakuló új helyzet viszont ettől eltérő folyamatokat indukálhat.

Nos a nem leépülő, hanem éppen megerősödő kistélepülések önkormányzásának jövőképe így különösen felértékelődik, amiért is az autori kérdésre: Koncentráció vagy autonómia? – telitalálat Kóbor Gyula meggyőző írása. Ennek a témának pedig logikus továbbvitele Lászlóné Kovács Ilona dolgozata a helyi referendum intézményfejlődéséről (2003–2007 között), amely gazdagon illusztrált, alapos analízis.

Visszatérve a régiók, területi igazgatás problematikára, fontosnak tűnik a régió definíció Horváth Gyula által kommentált változata. Azok az érvek azonban, amelyek a szubnacionális szint alatti formáció mellett voksolnak, nem haladják meg a széles körű szakirodalomban rögzítetteket. A szerző pedig egyenesen azt állítja, hogy a regionalizmus lehet a modernizációt ösztönző új erő Magyarországon a XXI. század elején. A régió fogalmi elemei a szerzőnél alapvetően a gazdaság fenntartható növekedését biztosító finanszírozási formákkal rendelkező autonóm területi egységet jelentik. Ez a felfogás azonban az EU-tagállami viszony sajátos szerepkörének megnyilvánulása. A fenntartható növekedésnek van egy másik olvasata is. A legfrissebb irodalmi eredmények ugyanis a közszolgáltatások fenyegetettségéről szólnak. Azaz, a nemzetállami határokat meggyengítő tőkeglobalizáció megkérdőjelezte azt a társadalmi konszenzust, mely korábban kiemelte a piaci közvetítésű javak köréből a közszolgáltatásokat. A leépíteni kívánt – azaz minden szegmensében piacósítandó államot regionalizálni ugyancsak blódség. Ám az Ulrich Beck által hirdetett transznacionális állam modelljében már egyenesen kívánatos lehet a regionális szuverenitás, de nem a szupranacionális kormányzati szint egyik horizontjaként. „A transznacionális nemzetállamok a globalizációra adott válaszként összefognak, és ezáltal fejlesztik ki regionális szuverenitásukat és identitásukat, túl a nemzeti kereteken. Ezek kooperációs és önálló államok, amelyek kooperációs államként léteznek. Az állami összekapcsolódás új cselekvési teret nyit meg a poszt-nacionális önálló államok előtt. Ezek a kezdeményezések lehetővé teszik, hogy az egyes államok – a világpiacon és a világtársadalom körülményei között – visszaszerezzék önálló cselekvési képességüket (I. konvergenciaprogram, azaz Európai Növekedési és Stabilitási Paktum!), és megújíthassák szuverenitásukat.

Végezetül újfent ismételnem szeretném, hogy e fejezetek tanulmányainak olvasói ritka kegyelmi pillanatokat élhetnek át az értékelések olvasásakor, mivel az ünnepelt és a laudálók az elmúlt évtizedek igazgatási, jogalkotási történéseinek megjelenítésekor – az elméleti és a gyakorlati szakemberek szemüvegén keresztül ugyanazt – a gondolkodva cselekvés teljes hiányát láttatták.

A közszolgálat egyes területei címszó alatt összegyűjtött tanulmányok tematikai eklektikájukkal tűnnek ki. A tradicionális közszolgálat csupán a jogviszony, a vezetői felelősség analízisében jelennek meg. Az ide sorolt, s a nyelvhasználatról, annak is csupán a Ket. által érintett problémakörének aspektusairól (Kaltenbach) írott munka színezi a fejezetet; továbbá a közrend, közbiztonság főként fogalom és rendszertani összegzése gazdagítja ismereteinket (Cserép), s nem utolsósorban a gyermekek jogainak védelmével foglalkozó dolgozat (Rózsás) reprezentál. Az érintett intézményes rendszer bemutatása mellett a gyermekjogi képviselő, a gyermekjogi biztos (de lege ferenda) és a jövő nemzedékek országgyűlési – (alias) „zöldügyi” biztosja szerepel az érdekes okfejtésben.

A címadó fejezet tematikus tanulmánya Kiss György professzor tollából született, elegáns jogszabálytani és dogmatikai értékelésként. Stílusgyakorlati könnyedséggel, ám a tények szigorú felmutatásával láttatja a Ktv. és a Kjt. párhuzamos együttélését, illetve a közalkalmazotti jogviszony fokozott leépítését. Rendkívül szemléletes a közszolgálati reformok humánpolitikai torzóinak bemutatása, melyek egyértelműen a közszolgálat biztos leépüléséhez, s a „kontraszelektált gyűjtőhelyé” alakulásához vezettek. Az elégséges szakmai ismeretekkel sem párosult irányítói magabiztosságból hiányzik a modern munkajog alapjainak megértése. Nem említve azt az evidenciát, hogy a közszolgálat meghatározó normája a kogens norma, amely a szolgálatot vállalónak a garanciális jogait biztosítja, s ezek a jogok szélesebb kört ölelnek fel, mint a magán-munkajog munkavállalóié. „A biztonság, a kiszámíthatóságnak, a sokat hangoztatott ún. életpálya-modelleknek pedig jóval nagyobb szerep jutott mint a versenyszférában. A védelem és a biztonság mértéke, területei természetesen lehetnek vita tárgyai, egyes elemek felválthatók más típusú ösztönzőkkel akár, az azonban a közszolgálatosság végét jelenti, ha a közszolgálatban foglalkoztatottakat mintegy felemás módon szervezik ki a magánszférába” – hangsúlyozza a kiváló tanulmány szerzője, diszkréten megjegyezve, hogy a jogalkotónak nem kell merőben új konstrukciókat kitalálnia, mivel néhány modell átvétele a régi magyar közigazgatásból – átsegítheti az irányítót az állandósult nehézségein. Ehhez kapcsolódik szorosan Fábrián Adrián dolgozata, mely a vezető felelősségét tárgyalja. A munka több elemző részlete feltétlenül figyelmet érdemel, ám hic et nunc csupán a 301/2006. (XII.23.) Korm. rendeletre, s ennek alkalmazásával a szerző kétségeire szeretném irányítani az olvasó érdeklődését.

A jól megkomponált, szakmailag különösen igényes Festschrift zárófejezete a *Közpénzügyek*-et taglal-

ja. Itt is több szerző munkája reprezentál, melyekben eredeti megközelítési módokkal találkozunk, így példaként a költségvetés „alkotmányhoz kötöttségével”, (Drinóczi) az állandósult kritikai hangvétel mellett a pénzügyi tartalom sajátosan védett önkormányzati alapjog problematikával (Tilk), az előzetes döntéshozatali eljárást „megjárt” HIP szindrómával (Horváth), a hatásában át nem gondolt, s csupán önös bevételi forrásként kezelt ingatlanadóztatási rendszerrel (Szilovics), az ökoadókkal (Varga), s végül egy korántsem szokásos megközelítéssel, a nemek közötti esélyegyenlőségről a pénzügyi tervezésben való vizsgálódásával (Zeller).

Több tanulmány közvetlenül is kötődik az ünnepektől kutatási témáihoz, így kiemelten a feladatarányos saját bevételhez és az állami támogatáshoz való önkormányzati jog kérdései, s nem különben a helyi adóztatás bonyolult, kusza, kiszolgáltatott rendszerének meghaladási lehetőségei gazdagítják a jubiláns szakmai repertoárját.

A magyar közigazgatási jognak ez a legelmaradotabb tereuma ijesztő abból a szempontból is, hogy nem készül még körvonalaiiban sem az államháztar-

tás új rendje. Hiányzik az elméleti alapvetés, nincs új modellje az állami tulajdonból magántulajdonná avanszált gazdaságnak, a stratégiai tervezésnek, az ötletelő, állandóan változó bevételi források gyarapítása visszaszorításának, nem is említve a hazai és az EU-költségvetés párhuzamos készítésének ésszerű követelményét, a transznacionális budget jog összetett rendszerét.

Szellemesen jegyezte meg a tanítványi tisztelet jegyében Tilk Péter, hogy a téma közép- és hosszú távú fejlődésének elemzését is szeretné olvasni a jubiláns elkövetkező munkáiban. A sorokból az tűnik ki, hogy ez nem a téma tartós megoldatlansága, hanem a hosszú élet reményére utalásként értékelhető.

* * *

A lektor is ezt a végszót kerekíti, őszintén kívánva, hogy a jubiláns gazdag életútján tisztelgők méltó megemlékezése; ezzel a kitűnő kötettel is gazdagítsa a magyar közigazgatásban még működő, értő szakközönség igényes, s a rendszer megújítására képes gondolatait.

Moizs Attila
PhD-hallgató

Wim Fonteyne: „Szövetkezeti Bankok Európában – politikai kérdések”*

1. Ismertetés

A szerző publikációjának témaválasztásakor nem kisebb feladatot vállalt magára, minthogy a szövetkezeti bankok történeti fejlődéséből indulva bemutassa jelenlegi belső és külső szabályozásuk, irányítási mechanizmusaik előnyeit és gyengeségeit, illetve felhívja a figyelmet azoknak a kutatásoknak a szükségességére, amelyek elméleti alapot nyújthatnak egyrészt a szervezeti önfejlődéshez, másrészt ahhoz a jogszabályalkotási folyamathoz, amely a szektorhoz tartozó hitelintézetek prudens működését, biztonságos fejlődését garantálja. Az elemzés jellemzően a nyugat-európai szövetkezeti bankok irányításának problémáira koncentrálna, esetenként azonban párhuzamot von az Egyesült Államok szövetkezeti bankjaival. A Nemzetközi Valutaalap Wim Fonteyne írása közzétételkor fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy arra, mint munkadokumentumra tekint, mivel a szerző csak kutatásai egy adott stációjának eredményeit összegzi. Megállapíthatjuk, hogy ennek megfelelően az írás az esetek jelentős többségében tartózkodik a határozott véleménynyilvánítástól, a szerző széles körű szakirodalmi ismereteire támaszkodva arra törekszik, hogy a nemzetközi elméleti kutatások eredményét összegyűjtse és egyfajta rendszerbe foglalja. Pontokba szedve fogalmazza meg az adott szempontok szerint releváns megállapításokat, megfigyeléseket, tényeket és ezekből téziseket állít fel, elsődleges következtetéseket von le, illetve más kutatók következtetéseit tárja elének. A dokumentum szerkezete a tézisek felállítására és magyarázatára épül, nem pedig felállítására és igazolására, kerüli a markáns állásfoglalásokat és az esetek jelentős részében feltételes módon fogalmaz.

Fentiekén túlmenően a szövetkezetek és szövetkezeti bankok belső és külső szabályozásának erőnyeit és gyengeségeit praktikusán a részvénytársasági for-

mában működő kereskedelmi bankok gyakorlatához viszonyítja, nagyon határozottan rámutatva ezzel azokra a potenciális veszélyekre, amelyek a hatályos nemzeti és nemzetközi jogszabályok túlzottan általánosító előírásaiból, a szövetkezetek belső szervezetének ellentmondásosságából és a felügyeleti szervek számára sokszor megoldhatatlan ellenőrzési feladatokból fakadnak. Az írás nagyon ritkán kritikai hangvételű, még ott sem bírál élesen, ahol ezt „veszélyek nélkül” tehetné. Nem gondolom, hogy ez a szerző bátortalanságából fakad, megítélésem szerint ezzel is a témával foglalkozók, illetve az érintettek minél szélesebb körét szeretné konstruktív együttműködésre bírni. A tanulmány a közelmúlt fontosabb elméleti munkái szintézisének tekinthető abban az értelemben, hogy igen nagyszámú és változatos tudományos kutatási eredményre és publikációra támaszkodik. Ez akkor is igaz, ha ez a válogatás, az egyes álláspontok előnyben részesítése, dominanciája más nézetekkel szemben Fonteyne önkényes és szubjektív preferenciáitól sem mentes.

Az írás célja a szövetkezeti szabályozás és ön-szabályozás aktuális problémáinak bemutatása egyértelműen abból az indítatásból, hogy az fórumot teremtsen a további véleményütköztetéshez, építő jellegű vitákhoz.

2. A tanulmány tartalmáról

A „Szövetkezeti bankok Európában” cím¹ azt sugallja (és bevezetéshez tartozó lábjegyzetben ezt hangsúlyozza is), hogy a szerző vizsgálata középpontjába a szövetkezetek tulajdonát vagy csúcsszerveit képező bankokat állítja, több szempontból összemérve a nem szövetkezeti tulajdonban lévő kereskedelmi bankokkal. Valóban sok esetben párhuzamot von a kétféle banktípus között és egyértelműen arra a kérdésre is keresi a választ, hogy az egyes típusok sajátosságaiknál fogva milyen előnyökkel és kilátásokkal rendelkezik a jövőre nézve. Azonban ez az összehasonlítás csak eszköz ahhoz, hogy rávilágítson a valós problémára, nevezetesen arra a sokszorosan összetett viszonyra, amelyik a szövetkezeti bankok és az érdekeltségi körükbe tartozó szövetkezetek, illetve a szövetkezet és szövetkezeti tagok viszonyainak szabályozásában, az összetett szervezet irányításában, ellenőrzésében és tulajdonosi jogok gyakorlásában különböző szinteken érdekellentétként megjelenik. A szerző deklarált szándékával ellentétben többnyire a szövetkezeteket és nem a szövetkezeti bankokat vizsgálja. Sokszor nehéz elkülöníteni, hogy megállapításai dolgozata adott szakaszában a szövetkezetekre mint önálló pénzügyintézetekre, a szövetkezetre,

* Fonteyne, Wim, Cooperative Banks in Europe – Policy Issues (2007 július).

IMF Working Paper No. 07/159, SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1007908>

mint egy nagyobb szervezet alapelemére, magára a szövetkezeti bankra, esetleg a szövetkezeti hálózatra vonatkozik. Ezt a problémát erősíti a számos szerző citálása, amelyek szintén különböző kiterjesztésekben értelmezik a szövetkezet és szövetkezeti bank fogalmát. A fogalmi átfedések és zavarok kiküszöbölése érdekében szerencsésnek tartottam volna az írás elején a dolgozatban használt fontosabb alapfogalmak értelmezését, elhatárolását.

A dokumentum 6 fejezetre tagolódik, amelyekben – az összefoglalást leszámítva – 125 tézist állít fel csoportosítva a szerző. Az igazi bevezetés elmarad, csupán az I. fejezet első mondataira szorítkozik, ezért valójában itt a munka leglényegesebb megállapításainak kiemelését kapjuk. Mivel az írás kifejezetten szakmai érdeklődők számára készült, akik az előzményekkel maguk is tisztában vannak, ez nem róható fel a szerzőnek, ellenkezőleg, szolgálja a közönség érdeklődésének szándékolt irányba terelését. A II. fejezet címe alapján Fonteyne a „szövetkezeti banki mozgalom” kialakulását kívánja bemutatni, ezzel szemben 5 alfejezetre tagolva a szakirodalomban és azon kívül is a már széles körben ismert „szövetkezeti mozgalom” történeti áttekintését tárgyalja, ami több szempontból sem helyes. Egyrészt azért, mert azt a nyilvánvalóan téves látszatot kelti, mintha a *szövetkezeti banki mozgalom* és a *szövetkezeti mozgalom* párhuzamosan létező, egymással versengő kategóriák lennének, holott előbbi az utóbbinak egy fejlődési eredménye és korántsem biztos, hogy végállomása. Ellenkezőleg: a szakember írásában éppen a szövetkezeti struktúra továbbfejlesztésének lehetséges útjait keresi. Másrészt azért, mert maga a mozgalom éppen a demokratikus, önszerveződésre szerveződő és személyegyesítő jelleggel terjedő magatartás, amelynek eredménye magának a független szövetkezeti hitelintézetnek a kialakulása, ezzel szemben a többszintű szövetkezeti banki struktúrák, a mai integráló szövetkezeti bankok – éppen a szerző tollából – az érdekelt kisebb szervezetek csúcsszerveiként e szervezetek által, vagy éppen állami segítséggel tudatosan létrehozott pénzintézetek. A fejezeten belül logikailag a történelmi háttér bemutatása a tulajdonforma sajátosságainak ismertetése elé kíváncsodik. A szerző itt – az írás történeti áttekintő szakaszában – tárgyalja még a szövetkezeti bankok versenyelőnyeit és kilátásait, amelyek a munka későbbi fejezeteinek tartalmához jobban kapcsolódnának.

A harmadik fejezet tárgya a szövetkezeti bankszektor jelenlegi állapota, amit Fonteyne a hálózati integráció és a pénzügyi teljesítmény kategóriái segítségével tár elénk számos tényadat összehasonlításával. Azonban 2005. évi adatokra való hivatkozás a bankszektor fejlődési sebessége mellett – gondolok itt például az amerikai másodlagos jelzálogpiac össze-

omlásának világméretű kihatásaira a banki teljesítményekben és tőkeellátottságban – megkérdőjelezi az ezekből az információkból nyert megállapítások aktualitását és kutatási értékét.

A szövetkezetek és szövetkezeti bankok irányítása kérdéseinek, ellentmondásainak bemutatása a munka legértékesebb része, mélyrehatóan foglalkozik azokkal a problémákkal, amelyek a szervezeti felépítésben gyökereznek és a szövetkezetek sajátjai. Megítélésem szerint akár egy teljes, önálló fejezet erejéig ide kíváncsodik a szövetkezetekre és szövetkezeti bankokra vonatkozó fontosabb belső szabályozás és főleg a működésüket meghatározó nemzeti és szupranacionális jogszabályok bemutatása és értékelése is. Ezek részletes ismerete hiányában Fonteyne „politikai kérdései” fundamentum nélkül, légtüres térben lebegnek.

Az ezt követő tartalmi egység valós kockázatvállalási és tőkeellátási problémákra világít rá és ismerteti a kereskedelmi bankok hasonló helyzetben várható reakcióit is. Az írás talán legmarkánsabb kritikai észrevétele is ebben a szakaszban kerül megfogalmazásra, amellyel a recenzió írója is teljes mértékben egyetért, nevezetesen: a Bázeli Bankfelügyeleti Bizottság tőkeszabályozási elveinek megalkotásakor nem szentelt külön figyelmet, a szövetkezeti szektornak jelentős asszimetriák lehetőségét teremtve meg ezzel.

3. Vitatható megállapítások

Az érdemi megállapításokat megelőzően, azok kiindulópontjaként a szövetkezeti tulajdoni forma tömör meghatározását kapjuk, amely eltekint a szövetkezeti értékek ismertetésétől,² ezért a szövetkezetekről torz képet mutat. Az Európai Bizottság – a szerző által idézett – a szövetkezetekre általánosság meghatározott ismérve, nevezetesen a tagok egyéni érdekének előnyben részesítése a nyereség maximalizálásával szemben a mai szövetkezeti hitelintézetekre csak részben igaz, hiszen ezek a szervezetek a szövetkezeteken belül is sajátos tulajdonságokkal rendelkeznek. A szövetkezeti bankok esetében valóban megvalósulhat – bár meggyőződésem, hogy esetükben sem feltétlenül van így –, hogy tagjai részére önköltségi áron nyújtja szolgáltatásait, ezzel a tagok jövedelmezőségét vagy versenyképességét biztosítva. Különösen nem jellemző viszont a tagszövetkezetek és saját tagjaik viszonylatában, ahol a tagok a szolgáltatások igénybevételekor legtöbbször nem élveznek előnyt a pénzintézet nem tag ügyfeleivel szemben, tehát a szolgáltatásokat piaci áron kapják. Érdekeltségük az osztalékfizetésben testesül meg, amihez eredmé-

nyességre, nyereségmaximalizálásra van szükség. Igaz ez a magyar takarékszövetkezeti rendszerben is, ahol még mindig nem ritka a tízezres nagyságrendű taglétszám, abból a hitelszövetkezeti elvből eredően, hogy a pénzügyi szolgáltatások igénybevételéhez tagi státusz szükséges, így minden ügyfél taggá válik. Ha a szövetkezet minden tagjának önköltségi áron nyújtana szolgáltatást, nem képződne eredménytartaléka, így tőkéje nem növekedne és fejlődésképtelenné válna. A tőke növelésének egyetlen lehetősége a további tagi tőkebevonás lenne, azonban ez nem kivitelezhető az eredményből kifizethető osztalék alap megképzése nélkül. A szövetkezeti tulajdoni forma ilyen értelmű meghatározása tehát a szövetkezeti hitelintézetek esetében nem helytálló.

Vitatom azon állítást is, miszerint a szövetkezeteknél a tőkeköltség alacsonyabb mint a kereskedelmi bankoknál. Az állítást a szerző két példával igyekszik alátámasztani. Az a tény, hogy a szövetkezetek sok éves működésük során jelentős – jellemzően a tagi vagyoni hozzájárulás többszörösét kitevő – eredménytartalékot, „generációs alapot” halmoztak fel, amelyet nem terhel osztalékfizetési kötelezettség, nem jelent semmilyen előnyt a kereskedelmi bankokkal szemben, hiszen működése során egy kereskedelmi bank is képezhetett, akár azonos arányban is eredménytartalékot, amelyet nem fizet ki osztalékként és nem emel belőle alaptőkét, azaz nem nevesít részvényeseire. Az, hogy a szövetkezetek tartalékot képeztek, egy gazdasági döntés, nem pedig a szervezeti forma előnye vagy sajátossága, ezért nem lehet versenyelőnye sem. Ha a kereskedelmi bankok ugyanakkor, ugyanazokat a gazdasági döntéseket hozták volna meg, akkor tőkeköltségük ma ugyanolyan alacsony lenne mint a szövetkezeteké.

Nem fogadható el érvként az alacsonyabb szövetkezeti tőkeköltség indoklására az sem, hogy a tagok nem befektetési célból szereznek részesedéseket, ezért nem az osztalék mértékében érdekeltek, hanem abban, hogy a szövetkezet szolgáltatásait piaci ár alatt kapják. A tőke költsége ebben az esetben is ugyanúgy jelentkezik, csak nem osztalékként, hanem bújtatva, a piaci ár és tényleges szolgáltatási ár közötti különbségek eredőjeként.

A szövetkezetek versenyelőnyeként kerül megemlítésre, hogy a szövetkezeti ügyfelek, amelyek egyben tagok is, hűségesebbek a kereskedelmi bankokéinál, viszont emiatt a szövetkezetek ügyfeleitől való függése nagyobb. Ha a szövetkezet taglétszáma összes ügyfeléhez viszonyítva nem számottevő, akkor ez az előny a „hűséges” ügyfelek alacsony száma miatt jelentéktelen. Amennyiben viszont az ügyfelek többsége egyben tag is, akkor a tagság nagy valószínűséggel formális – valószínűleg éppen a szolgáltatások igénybevételének feltétele –, ennél fogva nem

eredményez erős kötődést a szövetkezethez, hiszen – mint azt feljebb tárgyaltuk – nem számíthat osztalékra, részvétele a döntéshozásban, az üzletpolitikai célok kialakításában ráhatása közvetett és elenyésző. Az ilyen tag nem stratégiai célból, meggyőződésből vált taggá, hanem a legkedvezőbb piaci ajánlatot keresve, éppen ezért csak addig lesz ügyfél, amíg máshol nem talál még kedvezőbb feltételeket.

A szerző John Kay-re³ hivatkozva állítja, hogy a szövetkezeti hitelintézetek a kereskedelmi bankok sokszor megtévesztő piaci magatartása miatt is versenyelőnyt élveznek az ügyfelek bizalma elnyerésében.

Ha csak a magyarországi példákat vesszük alapul jól látható, hogy a kereskedelmi bankok számos esetben jogszabálysértő és megtévesztő magatartást tanúsítanak, ahogy Fonteyne fogalmaz, az ex-post piaci erő és tájékoztatási aszimmetria mind teljesebb mértékű kihasználása segítségével. Az adatok azt mutatják, hogy az egyenlő versenyfeltételek megteremtésének érdekében a verseny tisztaságának biztosítását, a megtévesztő piaci magatartás kiszűrését sürgető igény hatással volt a felügyeleti szervek aktivitására: amíg 2006-ban a Gazdasági Versenyhivatal versenytanácsa 165 határozatából csak 3 állapította meg a fogyasztók megtévesztését 5 bank vonatkozásában (2%), addig 2007-ben az összesen 130 határozatból már 14 marasztalt el ugyanezért 9 kereskedelmi bankot (11%). A tendencia 2008-ban sem mérséklődött, hiszen a GVH által májusig hozott 45 határozatból 4 büntetett kereskedelmi bankot fogyasztó megtévesztésért (9%). A trend érvényesül a bírságok tekintetében is: a bírságok összege (bírói jogorvoslati lehetőség) 2006-ban 166 M Ft-ot, 2007-ben 448 M Ft-ot, 2008-ban 5 hónap alatt 84 M Ft-ot tettek ki⁴. Elgondolkodtató és korábbi megállapításokat alátámasztó adat, hogy a GVH döntéseinek fele 2008 első hónapjában a kereskedelmi bankokat érintette. Egyelőre a következetes szankcionálás, mint – az 1996. évi LVII. „A tisztességtelen piaci magatartás és versenykorlátozás tilalmáról” szóló törvény 78. szakasza alapján – az érintett vállalkozás előző évi nettó árbevételének 10 százalékáig terjedő bírság és megtévesztés tényének kötelező és nagy nyilvánosság előtti közzététele sem volt képes gátat szabni a kereskedelmi bankok tisztességtelen piaci magatartásának. Ennek oka az lehet, hogy a kiszabott büntetések még mindig kisebbek, mint a megtévesztő magatartásból elért versenyelőny, illetve haszon. Ezzel egyidejűleg az elmúlt években a kereskedelmi bankok jelentős térnyerését látjuk a lakossági szektorban, ezért semmiképpen nem tartható az az állítás, hogy a tájékoztatási aszimmetria a szövetkezeti hitelintézetek versenyelőnyét vonná maga után.

4. Értékelés

A recenzióknak nem volt szándékában részletesen vitatni a szerző tézisekként megfogalmazott állításait, hiszen annak célja legtöbbször éppen az volt, hogy a problémát felvesse, lehetőséget hagyva az olvasónak, kutatóknak arra, hogy az alátámasztásukra vagy éppen cáfolatukra felsorakoztatott érveket elfogadják, vagy felülbírálván önálló véleményt formáljanak, kizárólag a nyilvánvalóan téves megállapításokat igyekezett cáfolni. Önmagában kevés állítással lehet vitatkozni, a kérdés inkább az, hogy a vizsgált problémák mennyire általánosak és milyen erős hatást képesek kifejteni a szabályozásban és irányításban. A dolgozat zárásaként a szerző megfogalmazza azokat a kutatási területeket – mint a több generációs pénzügyi alapok menedzselési problémái, a bankok tulajdoni formái közötti verseny, a felügyelet és az irányítási mechanizmusok –, amelyeknek munkájában külön-külön is sok figyelmet szentelt. Wim Fonteyne „Szövetkezeti bankok Európában – politikai kérdések” című írásáról kijelenthetjük –, ami egyben legnagyobb érdeme –, hogy hiányt pótol, hiszen hatékony kutatómunkájával és körültekintő

problémafelvetésével kijelöli a szövetkezetpolitikai kutatások lehetséges jövőbeni irányát. Legfőbb hiányossága: annak ellenére, hogy a témaválasztás ezt feltétlenül indokolná, kerüli a problémák szövetkezeti-jogi aspektusainak feltárását, vizsgálatát, hiányérzetet hagyva ezzel az érdeklődőkben és témával foglalkozókban.

Jegyzetek

¹ A címválasztás és tartalom viszonya más tekintetben is tartalmaz disszonanciát: a cím alapján az olvasó a földrajzi értelemben vett „európai” szövetkezeti bankok irányítási, szabályozási mechanizmusainak problémáit várja feltárni Wim Fonteyne által, azonban ismét szembesülnünk kell azokkal, hogy sem az uniós, sem a schengeni határok kitolódása nem eredményezi automatikusan még a fejlett demokráciák tudós társadalmában sem, hogy Magyarországot (vagy akár Lengyelországot) a szövetkezetek vonatkozásában említésre méltassa, annak ellenére, hogy 1851 óta jelen vagyunk a szövetkezeti hitelintézetek közösségében.

² Ld. Moizs Attila: A takarékszövetkezetekről III. 1. fejezet, 358. o. PTE ÁJK Doktori Iskolája PHD Tanulmányok 6. Pécs 2007

³ John Kay: „A bizalom építésében lévő kölcsönös érdekelttség megmarad” Financial Times 2006. április 26.

⁴ http://www.gvh.hu/gvh/alpha?do=2&pg=13&m20_act=3&st=1

A JURA korábbi számainak tartalomjegyzéke

I. évfolyam 1. szám

Studium

Lábady Tamás: Az eszmei kártérítés antikija

Colloquium

Fabó Tibor: A jótállás

Bodnár Imre: A visszaesés szabályozása a hatályos magyar büntetőjogban

Komanovics Adrienne: Az Európai Unió intézményei I.

Antiquarium

Válságban van-e a parlamentarizmus?

Iurisprudentia

Bércesi Zoltán: „Erkölcsváltás” a polgári jogban

Vadál Ildikó: A döntéshozatal szabályozásának lehetőségei...

Corpus iuris

Prospectus

Vadál Ildikó: Európába megy-e a megye?

Ad hoc

Várad Gábor: A jóhiszemű szerzés minősítéséről

I. évfolyam 2. szám

Studium

Ádám Antal: Az alapjogok jellegéről és védelméről

Kajtár István: Egy hatalmi szimbólum kultúrtörténeti gyökerei – a sas

Colloquium

Komanovics Adrienne: Az Európai Unió intézményei II.

Bércesi Zoltán–Várad Gábor: A tulajdonszerzés dinamikája

Antiquarium

Koncz János: Önkormányzat és közigazgatás

Jurisprudentia

Szécsényi László: Gyógyszertárosokra vonatkozó reklámtiltalom és az EK Szerződés 30. cikke

Corpus Iuris

Prospectus

Kajtár István: Útikalauz az Osztrák Császárság kormányzat-történetéhez

Ad hoc

Fenyvesi Csaba: Nyelvében él a nemzet

II. évfolyam 1. szám

Studium

Nochta Tibor: Biztosításjogunkról – fogyasztóvédelmi összefüggésekben

Colloquium

Petrétei József: Az önkormányzatok fogalmáról, jellegéről és alkotmányi szabályozásáról

Nochta Tibor: A lízingszerződés

Jurisprudentia

Szécsényi László: A cégnévben szereplő kültag felelősségéhez

Corpus Iuris

Prospectus

Kajtár István: Arcképek Közép-Európa jogászrendjének történetéből

Rózsás Eszter: Alkotmányfejlődés és jogállami gyakorlat

Ad hoc

Szilovics Csaba: Néhány gondolat az 1990. évi XCIII. illetéktörvényt módosító T/237. sz. törvényjavaslathoz

Fenyvesi Csaba: Curriculum vitae

III. évfolyam 1–2. szám

Studium

Ádám Antal: A közjog fejlődésének postmodern vonásairól

Kengyel Miklós: Illúzió és valóság

Colloquium

Béli Gábor: Érdekek és adományok

Bércesi Zoltán: A szolgáltatások szabad áramlása az Európai Közösségben

Szécsényi László: A váltójog történetének vázlata

Antiquarium

Szászy-Schwarz Gusztáv: Parerga

Corpus Iuris

Prospectus

Király Mária: A szász tükrök és a mai jog

Chronowski Nóra: „Az Alkotmánybíróság a jogállam szolgálatában”

Forum

Szilovics Csaba: Az amerikai pénzügyi, igazgatási rendszer néhány sajátossága

Walter Tibor: „Egyedi érvényű kormányzati rendelet” avagy a helyi jogalkotás torzszülöttje

IV. évfolyam 1. szám

Studium

Ádám Antal: Értékrendezés az ezredfordulón

Kajtár István: „C.S.S. Alabama” (Adalék a tengeri háborúk jogtörténetéhez)

Colloquium

Bércesi Zoltán: A polgári jog alapelveinek fejlődése a Magánjogi Törvényjavaslattól napjainkig

Herke Csongor: A fiatakorúak elleni büntetőeljárás

Jurisprudentia

Bércesi Zoltán: Graffiti a Berlini Falon

Corpus Iuris

Ad hoc

Fenyvesi Csaba: „Small countries have to be smarter” avagy mitől sikkes, eleven, ügyes, élénk Hollandia?

Petrétei József: Joghallgatók szakspecifikus idegennyelvi képzése a trieri egyetemen

Király Eszter M.: A katedrán

Boleratzky Lóránd: In memoriam dr. Arató István

Ádámné Babics Anna: Az Európai Unió Dokumentációs Központja a Nemzetközi Jogi Tanszéken

IV. évfolyam 2. szám

Studium

Szilovics Csaba: Az erkölcs szerepe a jogkövetésben...

Szécsényi László: Az értékpapír elmélete

Colloquium

Nagy Zoltán: A bankkártyával összefüggő visszaélések

Herke Csongor: A tárgyalásmellőzőes eljárás

Jurisprudentia

Balogh Ágnes: Az összbüntetésbe foglalás kérdéséhez

Corpus Iuris

Historia

Kajtár István: Töredékek a XIX. századi magyar állam- és jogrendszer modernizációjához

Király Eszter: Autonómia és vallásszabadság az erdélyi szászok történetében

Universitas

Pókecz Kovács Attila: A franciaországi jogi doktori (PhD) tanulmányok

Forum

Bércesi Zoltán: Quo vadis szerzői jog?

Prospectus

Kajtár István: 1848 az osztrák minisztertanács jegyzőkönyveinek tükrében

Kupa László: Szilágyi Dezső

V. évfolyam 1. szám*Studium***Kajtár István:** Ikonográfia – ikonológia**Balogh Ágnes:** A német büntetőjogi reform aktuális kérdései*Colloquium***Herke Csongor:** A katonai büntetőeljárás**Komanovics Adrienne:** Az emberi jogok európai védelmi mechanizmusának reformja**Bércesi Zoltán:** A magyar reklámjog rendszere*Jurisprudentia***Bankó Zoltán:** Az „üzemi igazságszolgáltatás” elmélete és gyakorlata**Szécsényi László:** A Német Labdarúgó Szövetség (DFB) európai kupamérkőzésekre vonatkozó hasznosítási jogai*Historia***Király Eszter:** Az állam és az egyház kapcsolata az Amerikai Egyesült Államok történetében**Nagy Zoltán:** 120 éves a Csemegi-kódex*Prospectus***Nochta Tibor:** Recenzió Lábady Tamás: A magyar magánjog (polgári jog) általános része című tankönyvről**Szlovák Tibor:** Tudósportré és korlenyomat a XIX. sz. második felének politikai hullámverései tükrében*Curriculum***Kupa László:** Somló Bódog**VI. évfolyam 1-2. szám***Studium***Andrássy György:** Nyelvek az ezredfordulón. Fennmarad-e a világ nyelvi sokfélesége és miként hat erre a jog?**Ádám Antal:** Az állami egyházjogról**Béli Gábor:** Árpád-kori törvényeink**Bruhács János:** A nemzetközi folyók jogáról szóló 1997. évi New York-i egyezmény**Visegrády Antal:** Politikai és jogi kultúrák az Európai Unióban*Colloquium***Balogh Zsolt György:** Jogügyletek a hálózaton: az elektronikus kereskedelem**Bene Beáta:** A joghatósági megállapodások a Brüsszeli Egyezmény 17. cikkelye alapján**Gál Gyula:** Flachbarth Ernő, a tudós és professzor**Herke Csongor:** A bíróság elé állítás**Kőhalmi László:** Leánykereskedelem**Nagy Éva:** Az orvos magánjogi felelősségének kialakulása**Peczé Dóra:** A távollevők között kötött szerződések kérdéséhez**Szilovics Csaba:** A liberalizáció lépései a devizabelföldi természetes személyek devizabirtoklása terén*Forum***Kajtár István:** A pécsi egyetemi szintű jogászképzés története**Kengyel Miklós:** Jogászképzés a rendszerváltás után*Ad hoc***Kamarás Éva Kornélia:** A korrupcióról. Egy konferencia margójára**VII. évfolyam 1. szám***Studium***Ádám Antal:** A világvallások hasonló és eltérő elemeiről**Berke Gyula:** A munkajogi jogutódlás**Jürgen Harbich:** Religionsunterricht in öffentlichen Schulen Deutschlands**Herger Csabáné:** A tradíció és a modernizálás dilemmája Anglia vallási viszonyaiban**Illéssy István:** Az Alkotmánybíróság működésének kezdeti problémái**Kecskés László:** A jogalkotásért és a jogharmonizációért való állami kárfelelősség összekapcsolása**Heinrich Scholler:** Der Status der Kirchen als öffentlich-rechtliche Körperschaft in der Bundesrepublik**Tóth Mihály:** Gondolatok az eutanáziáról – avagy egy büntetőjogász kritikus pillantása a „kegyes halál” álarca mögé**Vókó György:** A büntetés-végrehajtás időszerű kérdései*Colloquium***Chronowski Nóra-Petrétei József:** Az Európai Unió alkotmánytervezete**Fenyvesi Csaba-Koltai Katalin:** Védői iratmegtekintés (ügymegismerés) a nyomozás során**Kajtár István:** Kérvénykultúránk jogtörténeti gyökerei**Komanovics Adrienne:** Számháború Nizzában, avagy az Európai Unió jövője*Forum***Király Lilla:** A jogállamiság rögzös útjai**Rózsás Eszter:** Jogászképzés az Egyesült Államokban*Ad hoc***Chronowski Nóra:** A „Tudományos Dialóg” jogtörténeti különszámáról**Cseresnyés Ferenc:** „Kovács Péter: A schengeni kérdés”**Drinóczi Tímea:** „Tíz éves az Alkotmánybíróság”**Kamarás Éva Kornélia:** „Az egyházak és az állam viszonya”**VII. évfolyam 2. szám***Studium***Bessenő András:** A jogügyletek érvényessége és hatályossága**Bércesi Zoltán:** Az ügyész szerepe a környezetvédelemben
Gál Gyula: A világújjog néhány alapkérdése az ezredfordulón**Kajtár István:** Községi önkormányzat és modernizáció a 19. századi Közép- és Kelet-Európában**Kertész Imre:** Miért túlszűfoltak a börtönök?**Meleg Csilla:** Társadalmi változások és jogászai gondolkodásmód*Colloquium***Ádám Antal:** Molnár Kálmán**Benedek Ferenc:** Óriás Nándor**Blutman László:** A bírósági határozatok közzététele és az Alkotmány**Chronowski Nóra:** Az alkotmánybíráskodás**Drinóczi Tímea:** A jogi segítségnyújtással kapcsolatos problémák és a kezdeti megoldási lehetőségek az Európai Unióban**Fenyvesi Csaba:** A védelem ügymegismerési korlátozása**Bognerné Karátson Eszter:** A nemzeti környezetpolitika és a szabad kereskedelem konfliktusa a WTO keretében**Veress Emőd:** A román Alkotmánybíróság szervezete és hatásköre*Forum***Sárvári Katinka:** Kábítószer a büntetés-végrehajtásban*Ad hoc***Ádámné Babics Anna:** A Grazi Egyetem Jogi Karának Európai Dokumentációs Központjáról**Peres Zsuzsanna:** Ismertető „A magyar államiság első ezer éve” című konferenciakötetről**Szekeres Róbert:** Fejezetek a pécsi tudományos diákköret évtizedeiből**VIII. évfolyam 1. szám***Studium***Ádám Antal:** Az alkotmányi értékek fejlődési irányairól**Drinóczi Tímea-Petrétei József:** A gyülekezési jog a Magyar Köztársaságban

- Erdő Péter:** A katolikus egyház jogrendje. A kánonjog helye és sajátossága a jog világában
- Földvári József:** Gondolatok az újszülött megölésének büntetéről
- Kiss György:** Az egyenlőségi jogok érvényesülése a munkajogban
- Komanovics Adrienne:** Az Európai Alkotmány felé vezető úton
- Lábady Tamás:** A deliktuális felelősség változásáról és ennek a polgári jogi kodifikációra gyakorolt hatásáról
- Pókecz Kovács Attila:** A locatio conductio operis eredete
- Varga Csaba:** Kodifikáció az ezredfordulón

Colloquium

- Békés Imre:** Földvári József köszöntése
- Tóth Mihály:** Pillanatképek a pécsi Büntetőjogi Tanszék múltjából
- Fenyvesi Csaba:** A védő a különleges eljárásokban
- Herke Csongor-Tremmel Flórián:** A Rendőrtisztví Főiskolát végzettek levelező képzéséről
- Tilk Péter:** Az Alkotmánybíróság szervezete és eljárása az új ügyrend szabályainak tükrében

Forum

- Csapó Zsuzsanna:** Delicta iuris gentium, a természetes személyek nemzetközi jogon alapuló büntetőjogi felelőssége és a felelősségre vonás folyamata

Ad hoc

- Emlékbeszéd Lajos Iván jogász-mártír mellszobrának leleplezése alkalmából (**Tigyi József-Ormos Mária-Ádám Antal**)
- Hegedűs Krisztina Lídia:** „Összehasonlító jogi kultúrák”

VIII. évfolyam 2. szám

Studium

- Barcsi Tamás:** Az erény mint alapvető etikai fogalom elméleti és gyakorlati vonatkozásairól
- Xavier Boissy:** A törvények alkotmányellenességének vizsgálata Franciaországban: az elutasítástól az elfogadásig
- Chronowski Nóra:** A szabadsághoz és a személyi biztonság-hoz való alapvető jog
- Hubay Gábor:** A biztosításközvetítés „árnyoldalai”, avagy a jutalék visszakövetelésének jogalapja
- Kajtár István:** Architektúra a jogi kultúrtörténetben
- Kiss László:** A névjog mint alkotmányos alapjog
- Korinek László:** A kriminológia fogalma, feladata, helye a társadalomban és a bűnügyi tudományokban
- Nemessányi Zoltán:** Ingyenes bízomány?
- Peres Zsuzsanna:** Házassági szerződések a törvény és a gyakorlat szerint a XVIII-XIX. századi Magyarországon
- Polyák Gábor:** Közérdek és kiegyensúlyozottság a média-szabályozásban
- Szilovics Csaba:** Marketing beáramlása a magyar közpénzügyi rendszerbe
- Visegrády Antal:** Újabb ecsetvonások a posztmodern jogbölcséleti irányzatok tablójához

Colloquium

- Chronowski Nóra-Petrétei József:** Előkészületben az Európai Unióhoz való csatlakozással összefüggő alkotmány-módosítás
- Ivancsics Imre:** Néhány gondolat a megyei közgyűlés tagjainak választásáról
- Jakab András:** A norma szerkezete
- Hugh Spall:** A Comparison of the Rules Governing Contactual Liability under U.S. and Hungarian Law when a Person without Authority Agrees on behalf of a Privately Owned Business Firm to a Contract with Another Privately Owned Business Firm

Forum

- Óriás Nándor:** Emlékeim töredékei
- Varga Csaba:** Losonczy István, a filozófus jogtudós

Ad hoc

- Fenyvesi Csaba:** Gondolatok a kriminalisztika oktatásáról
- Ivancsics Imre:** Nyolc éve kezdődött az Államigazgatási Főiskolát végzett Diplomások Levelező Tagozatos Jogászképzése
- Takács Tamara:** Jogászképzés a 21. század Európájában

IX. évfolyam 1. szám

Studium

- Ádám Antal:** Kérdések és válaszok a filozófiában
- Balogh Ágnes:** A HIV-vírussal való fertőzés és az AIDS jogi vonatkozásai
- Bércesi Ferenc:** A kistérség mint a regionalizáció alapegysége
- Cserne Péter:** Az univerzalizmus partikularitása: Losonczy István. A mulasztási bűncselekményekről
- Drinóczi Timea-Petrétei József:** Az egyesületi jog alkotmány-jogi megközelítése
- Gál Gyula:** A fejedelem légijoga
- Kiss György:** A munkajog jogforrási rendszere és az alapjogok I.
- Mázi András:** Ingatlanok kétszeri eladásának büntetőjogi értékelése a polgári korszakban
- Pálné Kovács Ilona:** Mérlegen a magyar közigazgatás - regionális politikai dimenziók
- Tilk Péter:** Alkotmányjogi kérdések az ítéletábrákkal összefüggésben

Colloquium

- Fenyvesi Csaba:** A védői jogállás sajátosságai a katonák elleni büntetőeljárásban
- Maros Kitti:** A jogi gondolkodás Japánban
- Sárvári Katinka:** A kábítószer-fogyasztás büntetendőségéről az Európai Unió tagállamainak szabályozásában
- Szilovics Csaba:** Új hangsúlyok az adóigazgatás munkájában

Forum

- Éva Kamarás:** Families based on homosexual partnerships and a different approach to the same-sex marriage debate
- Herbert Küpper:** A magyar önkormányzatok német szemmel
- Mészár Róza:** A bűnszövetség, a bűnszervezet, valamint a csoportos elkövetés értékelése és a bírói gyakorlat
- Óriás Nándor:** Emlékeim töredékei II.
- Zeller Judit:** A alkotmányi alapértékekről egy konferencia kapcsán

Ad hoc

- Kajtár Edit:** A munkához való alapjog és a munkajog kölcsönhatásai
- Köhalmi László:** Tudományos emlékülés Losonczy István professzor tiszteletére
- Nagy Zoltán:** Fenyvesi Csaba: A védőügyvéd
- Pókecz Kovács Attila:** Hamza Gábor: Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján

IX. évfolyam 2. szám

Studium

- Chronowski Nóra-Petrétei József:** Észrevételek az „új” jogalkotási törvény koncepciójához
- Fábián Adrián:** A német általános közigazgatási eljárás alapjai
- Gilbert Gornig:** Ruf nach einer europäischen Verfassung
- Gyulavári Tamás:** Az Európai Unió szociális joga: érdekek keresztüztüében
- Kiss György:** A munkajog jogforrási rendszere és az alapjogok II.
- Petrik Ferenc:** Melyiket válasszuk? (A közigazgatási bíráskodás modelljei)
- Schanda Balázs:** Állami egyházjog a kibővülő Európai Unióban

Somlyódyiné Pfeil Edit: Paradigmaváltás az önkormányzatok közötti együttműködésben. – Város vagy régió?

Tilk Péter: Az Alkotmánybíróságra vonatkozó új szabályozási elképzelésekről

Colloquium

Barcsi Tamás: Erkölcsi döntés és életvédelem. Gondolatok az abortuszkérdés etikai szempontú elemzéséhez

Csizmadia Tamás–Visegrády Antal: Az Y-séma a skandináv jogi gondolkodásban

Vértesi Lázár: Az ügyvédek hivatástörténetének áttekintése a kezdetektől a 20. század elejéig

Walter Tibor: A területi államigazgatási szervek koordinációja és ellenőrzése

Andrija Zdravevi–Danijela Rupi: Nasciturus im Römischen Recht

Forum

Fenyvesi Csaba: Szemelvények a jog humorából I. (egyetem–tárgyalótermi)

Komanovics Adrienne: Equal treatment of men and women in the armed forces

Óriás Nándor: Emlékeim töredékei III.

Ad hoc

Döme Attila: A joggyakorlat aktuális jogelméleti kérdései (Gondolatok Visegrády Antal: „Jogi kultúra, jogelmélet, joggyakorlat” című könyve alapján)

Hegedűs Krisztina Lídia: Jogi kultúra és jogelmélet

Komanovics Adrienne: Emlékkönyv Flachbart Ernő tiszteletére

Peres Zsuzsanna–Mázi András: Jogtörténeti tanulmányok VII.

Tilk Péter: „Zarándokutak. Vallástudományi töprengések a harmadik évezred küszöbén”

X. évfolyam 1. szám

Studium

Ádám Antal: A közjogi szerződésekről

Bédi Imre: A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézetéről

Benke József: A reményvétel „iskolapéldái” a római jogban

Jakab András: A közigazgatás helye a magyar államszervezetben

Szalayné Sándor Erzsébet: A jogorvoslat duális rendszere az Európai Unióban

Tilk Péter: A hivatalos iratok kézbesítésének néhány alkotmányossági problémája

Veress Emőd: Az alkotmánymódosítás céljai és eredményei Romániában

Andrija Zdravcevic–Danijela Rupcic: Nasciturus im Römischen Recht

Colloquium

Fenyvesi Csaba: Gondolatok a büntetőeljárás új alapelveiről és mellékszereplőiről

Julesz Máté: A reconsideration of civil environmental liability and insurance

Kajtár Edit: An Effective Model: Mediation Training in the U.S.

Kákai László: Pártok és civil szervezetek szabályozási kérdései a helyi önkormányzatokban

Kecskés László–Soós Tamás: Az európai sportjog néhány problémájáról

Nagy Éva: A magánjogi irányelvek átültetése és a kodifikáció Ausztriában

Sléder Judit: A sértett jogállása a nyomozásban

Forum

Filó Erika: „30 éves” a jogi továbbképzés Pécsen

Romulus Hidro–Veronica Rebreanu: Legal Clinical Education – A Practical Teaching Method for Students in Law

Peter Gilles: A polgári eljárásjog oktatása a 21. század elején

Óriás Nándor: Emlékeim töredékei IV.

Somfai Balázs: A beteg gyermek jogai

Ad hoc

Kajtár István: Az osztrák kormányzat válságos időkben

Peres Zsuzsanna: Néhány szóban az államalapítás millenniumi tanulmánykötetéről

Than Alexandra Katalin: Vargha László professzorra emlékezünk

Zelnik Istvánné: Dr. Szűcs Stefánia (1915. október 23.–2003. október 25.)

X. évfolyam 2. szám

Studium

Bankó Zoltán: A távmunka a Munka Törvénykönyve speciális szabályainak rendszerében

Csapó Zsuzsanna: Európa biztonságpolitikai architektúrája

Drinóczy Tímea: Az országgyűlési képviselő joga a tájékoztatáshoz

Gál Gyula: Állami világyűjtok

Horváth Csaba: A civil társadalom és a demokrácia

Kecskés András: A kárfelelősség antik gyökereiről

Kengyel Péter: Az Európai Unió kisebbségpolitikája

Kovácsy Zsombor: A dereguláció lehetőségei a magyar jogban

Nochta Tibor: A magánjog kereskedelmi jogias szemléletéért

Petrétei József: Jogösszehasonlítás és összehasonlító alkotmányjog

Heinrich Scholler: Der gleiche Zugang zu den Gerichten

Vókó György: Nemzetközi büntető igazságszolgáltatás körkötésben

Colloquium

Kun Tibor: Betekintés a francia nyelvű afrikai mozi jelenébe

Nagy Éva: Kölcsönszerződésből fogyasztói hitel

Rózsás Eszter: A gyermekvédelem rendszere

Forum

István Horváth: Light and Shadow

Monori Gábor: Konferencia az Európai Közösségek versenyjogáról

Óriás Nándor: Emlékeim töredékei V.

Ad hoc

Illéssy István: Giovanni Sartori: Összehasonlító alkotmány-mérnökség.

A kormányzati rendszerek strukturái, ösztönzői, teljesítményei

Tilk Péter: Samu Mihály: Általános jogpolitika. A jog depolitizálása

XI. évfolyam 1. szám

Studium

Arany Tóth Mariann–Bankó Zoltán–Dux László–Kun Attila–Rúzs Molnár Krisztina: Munkajogi kodifikációs megoldások Közép-kelet Európában

Ádám Antal: A biztonság az értékek között

Boguslaw Banaszak: Der Sturz des Eisernen Vorhangs und die Verfassungsentwicklung in Mitteleuropa – Beispiel Polens

Bruhács János: A határon túli környezeti károk orvoslásának problémája: nemzetközi magánjogi egyezmények

József Bulcsú Fenyvesi: Application of International Law as Applicable Law under the First Sentence of Art 42(1) of the ICSID Convention

Hajas Barnabás: A jelölő szervezetek esélyegyenlőségéről a 2004. évi EP választási kampányban

Herger Csabáné: Tradíció vagy modernizálás? Az 1894-95. évi egyházügyi törvények, különös tekintettel a polgári házasságról szóló törvényre

Jakab András: Ki a jó jogász? Avagy tényleg jó bíró volt Magnaud?

Máté Julesz: Un égard particulier au droit privé de l'environnement (quelques remarques d'importance juridique)

soulevées par l'urgence de l'harmonisation communautaire européenne)

Jusztinger János: A vételár a római jogban: „emtionis substantia constitit ex pretio”

Adrienne Komanovics: Democracy, legitimacy and freedom of information in the European Union

Szabó Gábor: Az új világregend és az emberi jogok

Colloquium

Balog Ádám-Gelányi Anikó: Ingatlanpiacok adózása Magyarországon és Romániában

Birkás Antal: A kálvinista dogmafelfogás és az alkotmányeszmé

Armin Stolz: Die Verwaltungsorganisation in Österreich und Ungarn im Vergleich

Zsigmond Anna: Két márk: A. Custine és A. Tocqueville. „Az orosz bárka” és Amerika Európából

Forum

Óriás Nándor: Emlékeim töredékei VI.

Tóth Mihály: A tett-központú büntetőjogtól a sértett-központú büntetőjogig (Ferencz Zoltán emlékére)

Ad hoc

Hahn Melinda: Boguslaw Banaszak professzor honoris causa doktorrá avatása a PTE Állam- és Jogtudományi Karán

Hahn Melinda-Kocsis Miklós: Az európai uniós tagság alkotmányjogi következményei (Nemzetközi alkotmányjogi konferencia Pécsen)

Zeller Judit: A 75 éves Ádám Antal köszöntése

XI. évfolyam 2. szám

Studium

Ádám Antal: Az ősi vallásokról

Hans-Jörg Albrecht: Der Wandel im Konzept der Sicherheit und seine Folgen für die europäische Innen- und Rechtspolitik

Ambrusné Kéri Katalin: A nők jogai a középkori iszlámban

Andrássy György: A kultúra és az Európai Unió

Drinóczi Tímea: A gazdasági alapjogok elmélete Olaszországban

Hautzinger Zoltán: A magyar katonai büntetőeljárás hatálya

Horváth István: Az elvárások és a realitás...

Jakab András: A jogrendszer horizontális tagozódása

Ferenc Kondorosi: Global Human Rights Profile at the threshold of the XXI. century

Harro Otto: Diskurs über Gerechtigkeit, Menschenwürde und Menschenrechte

Balázs Somfai: Equal Rights of the Sexes in Family Relations

Szabadalvi József: Egy „tiszultabb, szintetikus módszertani felfogás” – Irk Albert jogbölcséleti munkássága

Szilágyi András: Hatósági szerződések Magyarországon

Zsidai Ágnes: A jog genus proximuma (Horváth Barna processzuális jogelmélete)

Közlemény

Colloquium

Máté Julesz: Thoughts on the 2004/35/CE directive on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage

Neudörfler Éva: A jogválasztás intézménye a német jogban

Pánovics Attila: 25 éves az Európai Közösség madárvédelmi direktívája

Rózsás Eszter: A gyermeki jogok rendszere

Tóth Norbert: Az „északi paradigma” – az Ílandi területi autonómia

Forum

Csaba Szilovics: The role of handwriting and document expert in the point of view of the tax lawyer

Ad hoc

Ádám Antal: Észrevételek Jakab András „A jogrendszer horizontális tagozódása” c. tanulmányához

Dieszler László: In memoriam Péterfia Zoltán (1909–2005)

Kőhalmi László: PhD Tanulmányok 4. – Tanulmányok Finszter Géza 60. születésnapjára

Kun Tibor: Giuseppe Mantovani „Kultúrák háborúja”

Nemessányi Zoltán: „Kajtár István: Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe”

Than Alexandra: Tanulmányok a Belügyi Doktori Iskola hallgatóinak tollából

XII. évfolyam 1. szám

Studium

Boros János: Pragmatizmus és demokratikus jogalkotás

Drinóczi Tímea-Zeller Judit: A házasság és a család alkotmányjogi helyzete

Horváth István: Az elvárások és a realitás II.

Juhász László: A bírói határozatok írásba foglalásának kialakulása a magyar jogban

Kelemen Dániel: Az angol társasági jog fejlődése

Kőhalmi László: A jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedések

Herbert Küpper: Das parlamentarische Misstrauen gegenüber der Regierung – die deutsche Verfassungspraxis und § 39/A ungarischer Verfassung

Kitti Maros: Research on peyotism from a legal anthropological aspect

Nagy Éva: A fogyasztási célú hitelezés kialakulása

Pánovics Attila: A Nemzeti Civil Alapprogram működésének tapasztalatai

Zeller Judit: Jogalkotási feladatok az Európai Unió Alkotmányával összefüggésben

Colloquium

Ádám Antal: Az azték, a maja és az inka vallásról

Adrian Mihai Inceu-Irimie Popa: Income tax and the flat tax in Rumania

Adrian Mihai Inceu-Irimie Popa: Law and accounting interference

Juhász Botond: A Miskolci Doktoranduszok Jogtudományi Tanulmányai című sorozat jogtörténeti tanulmányai

Máté Julesz: Advances in legislation relating to soil protection

Varga Tamás: Politikai magatartás és részvétel

Forum

Miljeno Brekalo-Nada Petricevic: The Legal Character of Transformation and Privatization of Social Ownership in the Republic of Croatia

Ad hoc

Dávid Lilla: Emlékkönyv Losonczy István professzor halálának 25. évfordulójára

Fábián Adrián: PhD-tanulmányok 1.

Horváth Dóra: „A fenntartható fejlődés és az emberi jogok”

Horváth Dóra: Európai jogi jogesetmegoldó verseny Ljubljanában

Juhász Botond: Hazai Jogtörténészek Találkozója IV.

Kovács Eszter: A Jogtörténeti tanulmányok VIII. kötetéhez

Kun Tibor: „Aurelio Lepre: Háború és béke a XX. században. Az államok közötti konfliktusoktól a civilizációk ütközéséig”

Rónaszéki Andrea: „Fenyvesi Csaba–Herke Csongor–Tremmel Flórián: Új magyar büntetőeljárás”

XII. évfolyam 2. szám

Studium

Béli Gábor: Degré Alajos, a jogtörténész

Chronowski Nóra-Zeller Judit: Alkotmányos követelmények az országgyűlési képviselők választásán

Gál Gyula: Ötvenhatos emlékeim

Metzinger Péter: Summum ius summa iniuria, avagy a jog joga

Gábor Polyák: Gemeinschaftsrechtliche Gründe der Rundfunkliberalisierung

Simon Károly László: Az állítási kötelezettség és az állítási teher a polgári eljárásjogban

Colloquium

Vid Jakulin: Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism

Máté Julesz: Air pollution: public and private law aspects

Király Lilla: Mely tagállami bíróságnak van előterjesztési kötelezettsége az előzetes döntéshozatali eljárásban az Európai Bírósághoz a polgári jogvitákban?

Koltay András: Sullivan on Tour: A New York Times v. Sullivan-szabály Angliában, Ausztráliában és Új-Zélandon

Forum

Aknai Tamás: Az európai magyar művészet Pécssett

Szalayné Sándor Erzsébet: A pécsi Jogi Kar 2006–2007. tanévét megnyitom...

Ad Hoc

Hajdú Mária-Miklósa Mónika-Pető Beáta: Az Alkotmány-jogi TDK Németországban

Jancsák Ramóna: Fogvatartottak az Európai Unióban, a világ börtönnépességének listája alapján

Kajtár István: Históriai-joghistoriai kötetek déli szomszéd-államaink ismeretéhez

Kelemen Dániel: Gondolatok Nochtá Tibor „A magánjogi felelősség útjai a társasági jogban” című könyvéről

Kulcsár Gabriella: Beszámoló az első pécsi Kriminológiai Nyári Egyetemről

Than Alexandra Katalin: Tremmel Flórián professzor születésnapját ünnepeltük

Várszegi Zsófia: Adenauer kiállítás

XIII. évfolyam 1. szám

Studium

Andrássy György: Az 1956-os forradalom 50. évfordulójára

Bessenyo András: A jog léte avagy lét(ezés) a jogban

Oliver Diggelman: Az egyéni felelősség alapelve a nemzetközi büntetőjogban

Dobai Sándor: Jog és erkölcs viszonya az abortusz tükrében

Bernd Hecker: Mitwirkung an freiverantwortlicher Selbsttötung im Lichte der deutschen Strafrechtspraxis und -dogmatik

Horváth Dóra: Tilalmak a világvallásokban

Ildikó Ernst: ICAO, the Core Organization of Civil Aviation – as the Main Machinery of Security?

Julesz Máté: Felelősség az emberi környezetet veszélyeztető magatartásokért I.

Kecskés András: A betéti társaságról

Nagy Zoltán: Tradicionális bűncselekmények számítógépes hálózatokon

Colloquium

Ádám Antal: A reformáció és a protestantizmus

Csapó Zsuzsanna-Mohay Ágoston Csanád: Ljubljanai nemzetközi konferencia a nemzeti és európai bíróságok szerepéről a nemzetközi közjog és az Európai Unió jogának alkalmazásában

Decastello Alice: A közvetítői törvények összehasonlítása, különös tekintettel az egészségügyi közvetítői eljárásra

Vild Éva: A Szentszék és a magyar állam viszonyáról

Forum

Kengyel Miklós: Az Andrássy Egyetem. Német nyelvű posztgraduális és doktori képzés Magyarországon

Ad Hoc

Balogh Ágnes: „Tanulmányok a Btk. Általános Részének kodifikációjához”

Herger Csabáné: A 65 éves jogtörténész, Gernot Kocher köszöntése

Horváth Dóra: „A biztonság dimenziói. Jobbiztonság, közbiztonság, biztonságos környezet”

Kocsis Miklós: „Tanulmányok az 1956. évi forradalom és szabadságharc 50. évfordulójára”

Kocsis Miklós: „Gazdasági alkotmány és gazdasági alapjogok”

Kovács Eszter: „Jogi kultúrák, processzusok, rituálék és szimbólumok”

Kun Tibor: „Keresztény egyházak, vallási pluralizmus és liberális demokrácia Európában”

Papp Csilla: Gyakornokként az Európai Bizottságnál

Zsigmond Anna: „Miscarriage of Justice. The Elimination of Jewish Attorneys in Hungary during the Holocaust”

XIII. évfolyam 2. szám

Studium

Lorena Bachmaier Winter: Telephone Tapping in the Spanish Criminal Procedure

Drinóczi Tímea: Bevezetés az olasz alkotmánytörténetbe – a Statuto Albertino-tól a köztársasági Alkotmányig (1848–2006)

Fenyvesi Csaba: Az igazságkereső szembesítés a tradicionális és a modern jogban

Gáspár Gabriella: A női jogok a magyar rendi társadalomban

Grezsú Katalin: A bírósági tolmács helye és szerepe az ombudsmani döntések tükrében

Jirí Herczeg: Zum Entwurf des allgemeinen Teils des neuen tschechischen Strafgesetzbuches

Horváth Csaba: Az 1956-os forradalom képe a hivatalos politikai és történelem felfogásban (1957–1989)

Julesz Máté: Felelősség az emberi környezetet veszélyeztető magatartásokért II.

Eszter Karoliny-Mária Márton-Gergely Varga: Of football players and European law

Nöt Bálint: Az 1956. évi forradalmat és szabadságharcot követő koncepciók jellegű perek – Dr. Szilágyi József büntetőeljárása

Attila Pánovics: The ‘Paraquat’ Cases – Why is Article 230 EC Interpreted against European Environment Protection Organisations?

Polyák Gábor: A közszolgálati műsorszolgáltatás alkotmányjogi pozíciói

Samu Mihály: A jogpolitika mibenléte

Heinrich Scholler: Von der Kirche der „spaltigen Religion“ des Augsburger Religionsfriedens zur modernen Garantie des Pluralismus von Religionsgesellschaften

Colloquium

Ádám Antal: Zsinati konstitúció a katolikus egyház és a világ viszonyáról

Oliver Diggelman: Switzerland and the European Convention on Human Rights: Particularities in a Nutshell

Drinóczi Tímea-Silvia Mazzo: A helyi önkormányzati választások szabályozása Verona városában

Imre Garaczi: Geschichte und Kultur

Kajtár István: A császári és királyi haditengerészet jelképei – jogtörténeti háttérrel

Kocsis Miklós: A felsőoktatási joggal összefüggő korai alkotmánybírói határozatokról

Szabó Gábor: Rousseau és a természetjog

Végh Tibor: Mit üzen a Szent Korona?

Ad Hoc

Jusztinger János-Pókecz Kovács Attila: A pécsi Jogi Kar könyvbemutatója 2007

Kajtár István: „A Schwarzenberg minisztérium jegyzőkönyvei az 1850-es esztendő derekáról”

Kun Tibor: „Paolo Pombeni: A jelenkori történelem választóvonalai és fordulópontjai”

XIV. évfolyam 1. szám*Studium***Ádám Antal:** Hans Kelsen tiszta jogtanáról**Herger Csabáné:** „Szabad egyház szabad államban” – A katolikus autonómia-mozgalom a 19. századi Magyarországon**Horváth Csaba:** Van-e nyertese az önkormányzati választásoknak?**Jeges Sára-Varga Károly:** A szalutogenetikus életstratégia értéktényezői**Julesz Máté:** Az íratlan szabálytól a kodifikált normáig: az állatvédelem állatorvosi lova**Kondorosi Ferenc:** A gyűlöletbeszéd büntethetősége a nemzetközi emberi jogi okmányok tükrében**Korinek László:** Út a statisztikától a rendészet elméletéig**Damjan Korošec:** Neueste Modernisierungsversuche des Sexualstrafrechts Sloweniens**Herbert Küpper:** A gyülekezési alapjog Magyarországon és Németországban**Viorel Pasca:** Discrimination and the fight against it by means of criminal law**Petrétei József:** Az alkotmányozó hatalomról**Constantin Dragoș Popa:** Some aspects concerning the solving of appeals by the tax administration bodies in Romania**Tremmel Flórián:** A tanúvédelem hazai körképe**Zlinszky János:** Akadémikusok a magyar jog kiegyezés utáni fejlesztésében*Colloquium***Benke József:** Az egyetemek egyeteme: a Muszeion**Fábián Adrián:** A miniszterelnök és a miniszterek szerepe a magyar közigazgatásban**Jancsák Ramóna:** Fiatalkorúak a külföldi büntető igazságszolgáltatásban**Juhász Zita:** A szexualitás szabályozása egy szakrális jogrendben**Kiss Mónika Dorota:** A közjogi önkormányzati struktúra Lengyelországban**Kocsis Miklós:** A felsőoktatási joggal összefüggő újabb alkotmánybíróági határozatokról**Schweitzer Gábor:** Molnár Kálmán közjogász professzor pécsi évtizedei**Szabó Gábor:** A szervezeti etika alapvető kérdései*Ad Hoc***Ihász Boglárka:** Konferencia a tízéves Gyermekvédelmi törvényről**Kajtár István:** Jogtörténeti munka a 19. század végi magyar igazságszolgáltatási reformokról**Kun Tibor:** „Franco Garelli: A katolikus Olaszország a pluralizmus korában”